

Sborník

z II. mezinárodní
vědecké konference
studentů
doktorských
studijních programů
v oblasti
společenských věd

Tomáš Hubálek (Ed.)

Tomáš Hubálek (Ed.)

**Sborník
z II.mezinárodní vědecké konference
studentů
doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd**

Olomouc, 15. října 2013

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

**NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA**

Tento sborník neprošel jazykovou korekturou a odpovědnost
za jazykovou a obsahovou správnost nesou autoři.

Copyright © Univerzita Palackého, Olomoluc, 2013

Copyright © Zdeněk Novotný,

Dzmitry Badzevich, Matej Beránek, Andrea Bullova, Elena Diechová,
Miroslava Dobrotková, Martina Furinová, Zuzana Gavorová, Jana Gondová,
Vladimír Hanáček, Adam Hubáček, Petr Chlebec, Tereza Jandová, Jan Jirků,
Jana Knapiková, Jiří Kohoutek, Katarína Kolárová, Lucie Kovandová,
Andrea Kozlová, Dana Kuchariková, Lukáš Makky, Matej Masaryk,
Lenka Melicherová, Dana Mudráková, Jana Musilová, Petr Nohel,
Soňa Novotná Knotková, Viktoria Pančíková, Miroslava Pilati,
Kristýna Pilecká, Zdeněk Polanský, Jan Ptáčník, Ester Pučálková,
Alexandra Řeháková, Andrea Solčianska, Taťána Součková,
Barbora Šmejdivá, Eva Táborská, Ivana Taševská,
Petr Uhrin, Ružena Valkovská, Vanda Vaníčková,
Veronika Vašková, Kateřina Včislavová,
Barbora Vrtiaková, Alžběta Vyskočilová,
Lenka Žilvarová, Denis Žernov

Czech Edition © Nakladatelství EPOCHA, Praha 2013

ISBN 978-80-7425-211-2

Obsah	4
ÚVODNÍ SLOVO	20
SPOLEČENSKÉ VĚDY A EXAKTNOST	21
<i>Doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.</i>	
Kontakt na autora:	28
POLITOLOGIE	29
(De)institucionalizace českého stranického systému po volbách 2010	30
(De)institutionalization of the Czech Party System after the 2010 General Election	30
<i>Vladimír Hanáček</i>	
1. Úvod	30
2. Teoretická východiska analýzy	31
2.1 První kritérium – stabilita stranického soutěžení	31
2.2 Druhé kritérium – zakotvenost stran ve společnosti	32
2.4 Čtvrté kritérium – organizační autonomie stran	33
3. Stupeň institucionalizace českého stranického systému po volbách 2010 ...	34
3.1 První kritérium – stabilita stranického soutěžení	34
3.2 Druhé kritérium – zakotvenost stran ve společnosti	35
3.3 Třetí kritérium – akceptace voleb jako legitimního nástroje získání moci	38
3.4 Čtvrté kritérium – organizační autonomie stran	39
5. Závěr	40
6. Použitá literatura	41
Kontakt na autora:	42
Povinnosť orgánov verejnej moci poskytovať informácie	43
The Duty of the Public Authorities to Provide Information	43
<i>Miroslava Dobrotková</i>	
1. Úvod	43
2. Povinnosť orgánov verejnej moci informovať podľa slovenského a českého právneho poriadku	44
2.1 Okruh povinných subjektov podľa slovenskej právnej úpravy	46
2.2 Okruh povinných subjektov podľa českej právnej úpravy	48

3. Informácie nepodliehajúce tejto povinnosti	50
4. Záver	55
5. Použitá literatúra	55
Kontakt na autora	56
Turecko a EU: Překážky Turecka na cestě do sjednocené Evropy	57
Turkey and EU: Obstacles of Turkey on its Way to the United Europe	57
<i>Jana Musilová</i>	
Úvod.	57
Turecko a Kypr – kořeny sporu	58
Devadesátá léta: hledání společné evropské cesty?	61
Annanův plán	63
V Evropě a přesto „rozdělený“	64
Turecko a Německo	65
Koncept „privilegovaného partnerství“	66
Emigrace	66
Hospodářské vztahy	67
Turecko a Francie	68
Francie a její vztah k tureckému členství v EU	68
Arménská otázka	69
Privilegované partnerství nebo Středomořská unie. Dostatečná náhrada za plnoprávné členství?	70
Turecko a Arménie	72
Smlouva z Kars	72
Události roku 1915	73
Závěr	75
Prameny a literatura	76
Autorské internetové zdroje	79
Internetové zdroje (EURACTIV a EUROSOP)	80
Další internetové zdroje	81
Kontakt na autora	81
Ukrajina – zapomenuté regiony	82
Ukraine – the Forgotten Regions	82
<i>Denis Žernov</i>	
Použitá literatura	90

Kontakt na autora.	91
Reflexie vřřahov politiky a etiky v dejinřřch sociřřlno-politckřřho myslena . . .	92
Reflections of Relation Between Politics and Ethics in the History of Socio-Political Thinking.	92
<i>Veronika Vařřkovi</i>	
1. Űvod	93
2. Vzřřah politiky a etiky v nřřzorořřch Aristotela	93
3. Podoby vztřřahov politiky a etiky v tvorbe N. Machiavelliho.	97
4. Politika a morřřřlka v zrkadle Kantovho projektu „spravodlivřřho obřřianskeho zriadenia“	101
5. Zřřver	104
6. Pouřřitřř literatřřra	104
Kontakt na autora.	105
Bezpeřřnostnřř aspekty mezinřřrodnřř migrace do Āeskřř republiky	106
Security Aspects of International Migration to the Czech Republic	106
<i>Jiřřř Kohoutek</i>	
1. Űvod	106
2. Migrace a cizinci v Āeskřř republice.	107
3. Mezinřřrodnřř migrace a bezpeřřnost.	108
4. Bezpeřřnostnřř strategie ĀR a mezinřřrodnřř migrace	109
5. Migrace jako bezpeřřnostnřř hrozba pro ĀR	111
6. Zřřver	125
7. Pouřřitřř literatřřra	126
Kontakt na autora.	128
Umřřelřř <i>caudillismus</i>? Űsilřř Huga Chřřveze aktivnřř zasahovat do reřřimovřř mentality ve smyslu teorie Juana J. Linze.	129
Artificial Caudillism? Hugo Chřřvez's Intention to Interfere into the Regime's Mentality (in the sense of Juan J. Linz's theory)	129
<i>Jan Ptřřřnřřřk</i>	
1. Űvod	130
2. Linzřřv koncept mentality autoritřřřřskřřho reřřimu	130
3. <i>Caudillismus</i> jako přřřklad reřřimovřř mentality	132
4. Snaha tvřřřit mentalitu umřřle: Venezuela za Huga Chřřveze	135

5. Závěr	137
6. Použitá literatura	137
Kontakt na autora	138
SOCIOLOGIE	139
Dynamika každodenního života v dialogu s Emmanuelem Levinasem	140
Dynamics of everyday life in dialogue with Emmanuel Levinas	140
<i>Tereza Jandová</i>	
1. Úvod	140
2. Poznámky k metodologii	141
3. Nástin problematiky každodenního života	142
4. Shrnutí výsledků	142
5. Analýza textů	143
5. Závěr	143
Použitá literatura	144
Kontakt na autora	145
Proměny otcovství v kontextu střídavé péče	146
Fatherhood in context of shared (joint)-custody	146
<i>Ivana Taševská</i>	
1. Úvod	146
2. Vlastní téma	146
2.2. Současnost	148
2.3 Otcovství v rámci fungování střídavé péče	149
3. Závěr	151
5. Použitá literatura	152
Kontakt na autorku	153
Kvalitativní analýza současného stavu nemanželského spoluzítia	154
Qualitative analysis of the current state of the cohabitation	154
<i>Andrea Solčianska</i>	
1. Úvod	155
2. Kvalitativní analýza	156
3. Závěr	162
4. Použitá literatura	162
Kontakt na autora	162

Výskyt sociálno – patologických javov u žiakov v školskom prostredí	163
The Incidence of Socio – Pathologies of Students in the School Environment.	163
<i>Elena Diechová</i>	
1. Úvod	163
2. Všeobecná charakteristika sociálno-patologických javov	164
3. Činitele podmieňujúce vznik sociálno-patologických javov	164
4. Vybrané sociálno-patologické javy u žiakov v školskom prostredí.	165
5. Analýza dôsledkov sociálno – patologických javov na žiakov v školskom prostredí.	167
6. Záver	170
7. Použitá literatúra	170
Kontakt na autora.	171
Latentné trestné činy a ich dopad na spoločnosť.	172
Latent of crimes and their impact on society.	172
<i>Ružena Valkovská</i>	
1. Úvod	172
3 Záver.	177
4. Použitá literatúra	178
Kontakt na autora.	178
MÉDIA	179
Informačné správanie generácie 21. storočia v procese poznania	180
Information behavior of 21st century generation in cognition process	180
<i>Dana Mudráková</i>	
1. Úvod	181
2. Informačné správanie generácie 21. storočia v procese poznania.	181
3. Záver	186
4. Použitá literatúra	186
Kontakt na autora.	187
„Islámský fundamentalismus“ a jeho mediální reprezentace v České televizi	188
„Muslim Fundamentalism‘ and Its Mass Media Reflection in Czech Television	188
<i>Lenka Zilvarová</i>	

1. Úvod	189
2. Pojem fundamentalismus	189
3. „Islámský fundamentalismus“	191
4. Mediální reprezentace a stereotypizace	193
5. <i>Islámský fundamentalismus</i> v České televizi – hypotéza	195
6. Závěr	205
7. Použitá literatura	206
Kontakt na autora.	209
Aplikace konceptu mediální logiky při výzkumu dopadů nových médií na žurnalistiku.	210
Application of Media Logic Concept in Research of New Media's Impact on Journalism	210
<i>Jan Jirků</i>	
1. Úvod	211
2. Koncept mediální logiky jako teoretické východisko při výzkumech dopadů nových médií na žurnalistiku	213
3. Závěr	216
4. Použitá literatura	216
Kontakt na autora.	217
Vyučovanie cudzích jazykov a mediálna výchova.	218
Foreign Language Teaching and Mass Medias Education	218
<i>Miroslava Pilati</i>	
1. Úvod	218
2. Porovnávanie metodiky mediálnej výchovy.	221
3. Cieľ prieskumu.	223
4. Výsledky	225
5. Záver	231
6. Použitá literatúra	232
Kontakt na autora.	233
RELIGIONISTIKA	234
Biskupská následnost a apoštolská posloupnost ve srovnání s principy profánního nástupnického práva	235
Episcopal subsequence and Apostolic succession in comparison with principles of civil succession law.	235
<i>Petr Nohel</i>	

1. Úvod	235
2. Biskupská následnost.....	236
3. Apoštolská posloupnost	237
4. Srovnání s nástupnickým právem	238
5. Katoličtí biskupové českých zemí	238
6. Apoštolská posloupnost biskupů českých zemí.....	240
7. Závěr	241
8. Použitá literatura	241
Kontakt na autora.....	241
Představivost a křesťanská víra	242
Imagination and the Christian Faith	242
<i>Barbora Šmejďová</i>	
1. Úvod	242
2. Představivost a vyprávění podle Paula Ricoeura.....	243
3. Gallagherovo pojetí křesťanské víry	244
4. William Lynch a jeho most mezi představivostí a realitou.....	245
5. Závěr	246
6. Použitá literatura	247
Kontakt na autorku	247
Koncept kontinuity zjevování v Bahá'í víře a jeho důsledky pro pochopení fenoménu náboženství.	248
The Concept of Progressive Revelation in the Bahá'í Faith, resulting in a new understanding of religion.	248
<i>Kristýna Gallasová Pilecká</i>	
1. Úvod	248
2. Náboženské klima v Íránu v pol. 19. stol a vznik Bábí náboženství	249
3. Jednota náboženství a její konotace v sociální sféře	257
4. Závěr	260
5. Použitá literatura	261
Kontakt na autora.....	263
Význam rodiny v křesťanském a islamském náboženství.....	264
The importance of family in Christian and Islamic religion.....	264
<i>Andrea Bullová</i>	
1. Úvod	264

2. Rodina v křesťanstve	265
3. Rodina v islame	271
4. Závěr	277
5. Použitá literatura	278
Kontakt na autora	278
HISTORIE	279
Člověk není loutka: několik úvah o aktuálních problémech aplikování historicko-antropologického přístupu studia pro historický výzkum. ...	280
The man is not a puppet: some actual questions for historical anthropological perspective on historical research	280
<i>Dzmitry Badzevich</i>	
1. Úvodem	281
2. Kdo, kdy a kde?	282
3. Zkoumat – ne manipulovat	284
4. Závěrem	287
5. Použitá odborná literatura	287
Kontakt na autora	288
Nástup dynastie Romanovců na Rusi	289
The beginning of the Romanov Dynasty in Russia	289
<i>Taťána Součková</i>	
1. Úvod	289
2. Předkové Michaila Fjodoroviče	290
3 Romanovovi v období smuty	291
4. Zemský sněm a zvolení Michaila Fjodoroviče	292
5. Závěr	296
6. Použitá literatura	297
Kontakt na autora	297
Fenomén Stolypinova agrární reforma	298
Stolypin Agrarian Reform – The Phenomenon	298
<i>Alexandra Řeháková</i>	
1. Úvod	298
2. Petr Arkadjevič Stolypin – Formování vizí	299
3. Stolypinova agrární reforma – cíle, průběh, význam	302
4. Fenomén Stolypinova agrární reforma	307

5. Závěr	313
6. Použité prameny a literatura.	314
Kontakt na autora.	316
Vnímání dětství ve šlechtickém prostředí a jeho reflexe v osobním deníku. Na příkladu hraběnky Gabriely z Žerotína a jejích potomků	317
Perception of childhood in the aristocratic environment and its reflection in the personal diary. Example of countess Gabriela from Žerotín and her descendants	317
<i>Kateřina Šuláková</i>	
1. Úvod	318
2. Deník jako historický pramen.	318
3. Gabriela z Žerotína a její rodina	319
4. Mateřství a děti na stránkách deníku	321
5. Závěr	325
6. Použitá literatura a prameny	325
Kontakt na autora.	326
Velký svět očima šlechtičny – Deník Mariette Stillfried z roku 1918.	327
The Great World Through Noblewomen 's Eyes – The Journal of Mariette Stillfried from 1918.	327
<i>Jana Knapíková</i>	
1. Úvod	327
2. Osobní deník jako pramen	328
3. Šlechtický původ, rodina a osud baronky Marie Anny Stillfried.	330
4. Charakteristika deníku Marie Anny Stillfried z let 1918–1920.	333
5. Velký svět očima šlechtičny	335
6. Závěr	341
7. Použitá literatura	341
Kontakt na autora.	342
Hlučinské gymnázium: architektura a politika.	343
Hlučín's grammar school: architecture and politics.	343
<i>Adam Hubáček</i>	
1. Úvod	344
2. Základní rysy meziválečného školství na Hlučínsku	344
3. Státní reálné gymnázium v Hlučíně – založení a osobnosti spojené s jeho vznikem.	345

4. Novostavba hlučínského gymnázia a jeho architektura	347
5. Závěr	351
6. Použité prameny a literatura.	352
Kontakt na autora.	353
Rostoucí ambice evangelíků v 2. polovině 19. století na příkladu stavby jednoho kostela.	354
The growing ambitions of the Evangelicals in the second half of the 19th century demonstrated on an example of construction of a church	354
<i>Ester Pučálková</i>	
1. Úvod	355
2. Zákony zlepšující postavení protestantů.	355
3. Stavba věže v Kloboukách u Brna	356
4. Stavba kostela	357
5. Umělecko-historický závěr	360
6. Závěr	360
7. Použité prameny a literatura.	361
Kontakt na autorku	361
Konfliktní prostředí prácheňského venkova 60. let 19. století	362
Conflictful Background of Prachin Countryside in the 60's of the 19th Century	362
<i>Zdeněk Polanský</i>	
1. Úvod	362
2. Příklady konfliktů a politická argumentace jejich účastníků.	363
2.1 Vpouřa obecní samosprávy a nová role bývalé vrchnosti	363
3. Závěr	368
4. Prameny	369
Kontakt na autora.	369
Hospoda na mýtince. Taverna jako prostředek k mapování sítě cest na Opavsku do 18. století.	370
Pub at the Clearing. Taverna as a Means of Mapping the Network Routes on Opavsko till 18th century.	370
<i>Petr Chlebec</i>	
1. Úvod	370
2. Komerční formy pohostinství v zahraniční historiografii	371
3. Komerční formy pohostinství v české historiografii.	373

4. Historicko-geografický výzkum cest na Opavsku	374
5. Taverny v síti cest na Opavsku	375
6. Závěr	377
7. Použitá literatura	378
Kontakt na autora	380
FILOZOFIE	381
Teoreticko-metodologická východiska historicko-antropologického přístupu	382
Theoretical and methodological background to the historical anthropology	382
<i>Lucie Kovandová</i>	
1. Úvod	382
2. Stručný nástin vzniku historické antropologie	383
3. Teoretická a metodologická východiska historické antropologie	384
4. Závěr	388
5. Použitá literatura	389
Kontakt na autora	390
C. S. Lewis, Kierkegaard a A. Camus: koncept, uchopenie a komparácia erosu z pohľadu autora moderny a dvoch existencialistov	391
C. S. Lewis, Kierkegaard and A. Camus: Understanding and Comparison of the Concept of Eros, as viewed by the author of the Modern Period and two Existentialists.	391
<i>Dana Kuchariková, Zuzana Gavorová</i>	
1. Úvod	392
2. Súčasný rozmer erosu	393
3. Rozmer erosu v manželstve	394
4. Náboženský rozmer erosu	397
5. Záver	398
6. Použitá literatúra	399
Kontakt na autorky	399
Aktuálnosť otázky zmyslu života a existenciálne vákuum	401
Timeliness question the Meaning of life and Existential vacuum	401
<i>Katarína Kolárová</i>	
1. Úvod	402

2. Zmysel života z pohľadu Viktora E. Frankla	403
3. Existenciálne vákuum	406
4. Záver	408
5. Použitá literatúra	409
Kontakt na autora	410
ESTETIKA	411
Ticho a jeho významy v poézii Milana Rúfusa	412
The Silence and its meanings in the poetry of Milan Rufus	412
<i>Lenka Melicherová</i>	
1. Úvod	413
2. Význam komunikácie v poézii Milana Rúfusa	413
3. Poézia Milana Rúfusa a jej meditatívny rozmer	415
4. Záver	419
5. Použitá literatúra	420
Kontakt na autora	421
Podoby feminity v díle Jiřího Sumína	422
Forms of feminity in the work of Jiří Sumín	422
<i>Andrea Kozlová</i>	
1. Úvod	423
2. Literární kariéra	425
3. Žena v Sumínově tvorbě	426
4. Vztah muže a ženy	431
5. Závěr	433
6. Použité prameny a literatura:	434
Kontakt na autorku	435
Zahranční sběratelé Ann a Jaques Baruch	436
The foreign collectors of art Ann and Jaques Baruch	436
<i>Eva Táborská</i>	
1. Úvod	437
2. Poznámky k použité metodologii	437
3. Analýza textů věnujících se problematice zahraničních sběratelů českého umění v době totalitního režimu	444
4. Použitá literatura	445
Kontakt na autorku	445

Koncepcia Jána Mukařovského ako možný prístup estetického skúmania praveku.	446
Conception of Ján Mukařovský as possible approach o aesthetic research of prehistory.	446
<i>Lukáš Makky</i>	
1. Úvod	447
2. Mukařovského štrukturalizmus	449
3. Koncepcia Jana Mukařovského a jej hodnotenie ako metodológie	450
4. Záver	458
5. Použitá literatúra	459
Kontakt na autora.	460
Tvorba Ivana Javora v kontextu a mimo kontextu tzv. katolícké moderny	461
Ivan Javor's Literary Work in and out of Context of So-called Catholic Modernism	461
<i>Matej Masaryk</i>	
1. Ivan Javor – životopisné minimum	462
2. Tvorba Ivana Javora v kontexte a mimo kontextu tzv. katolíckej moderny	462
3. Záver	471
4. Použitá literatúra	472
Kontakt na autora.	472
Ideové zázemie hlasitov.	473
Ideological background of movement Hlas.	473
<i>Matej Beránek</i>	
1. Úvod	473
2. Ideové zázemie hlasitov	475
3. Záver	481
4. Použitá literatúra	481
Kontakt na autora.	482
Súčasný smerovanie étosu tanca a jeho hodnôt.	483
Current routing of the ethos of dance and its values	483
<i>Barbora Vrťaková</i>	
1. Úvod	483
2. Transformácia dnešnej kultúry	485

3. Tanec 21. storočia ako produkt dnešnej (pop)kultúry	485
4. Záver	488
5. Použitá literatúra	488
Kontakt na autorku	489
PEDAGOGIKA	490
Profesijné kompetencie učiteľa základnej školy	491
Professional competence of primary school teacher	491
<i>Martina Furinová</i>	
1. Úvod	491
2. Vymedzenie a klasifikácia kompetencií učiteľa základnej školy	493
3. Profesijné kompetencie učiteľa základnej školy z pohľadu reálnej praxe. . .	496
4. Záver	501
5. Použitá literatúra	501
Kontakt na autora.	502
Rozvoj kompetencií učiteľa prostredníctvom kontinuálneho vzdelávania učiteľov	503
Development of teacher competencies through teachers continuing education	503
<i>Viktória Pančíková</i>	
1. Úvod	503
2. Stručný pohľad na kompetencie učiteľov	504
3. Kontinuálne vzdelávanie učiteľov a jeho význam	505
4. Rozvoj kompetencií učiteľa prostredníctvom jednotlivých druhov kontinuálneho vzdelávania učiteľov	508
5. Záver	513
6. Použitá literatúra	513
Kontakt na autora.	514
Názory učiteľov etickej výchovy na kurikulum etickej výchovy na primárnom stupni vzdelávania.	515
Opinions of teachers on curriculum of ethical education at the primary level	515
<i>Peter Uhrin</i>	
1. Úvod	515
2. Analýza kurikula etickej výchovy v oblasti cieľov a obsahu.	516

3. Záver	521
4. Zoznam bibliografických odkazov.....	522
Kontakt na autora.....	523
Cieľové skupiny kultúrno-výchovného pôsobenia v kultúrno-osvetovej andragogike.....	524
<i>Educational influence on target groups in cultural andragogy</i>	<i>524</i>
<i>Jana Gondová</i>	
1. Úvod	524
2. Cieľové skupiny ako súčasť teórie kurikula vzdelávania dospelých	525
3. Kultúrno-výchovné a kultúrno-osvetové pôsobenie na účastníka vzdelávania	525
4. Profilovanie cieľových skupín.....	527
5. Záver	530
6. Použitá literatúra	530
Kontakt na autora.....	531
Občanský a společenskovední základ v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia: analýza, komparace.....	532
<i>Social Sciences in the Framework Education Programme for Secondary General Education: analysis, comparison</i>	<i>532</i>
<i>Vanda Vaničková</i>	
1. Úvod	532
2. Rámcové vzdělávací programy.....	533
3. Analýza Občanského a společenskovedního základu.....	534
4. Závěr	537
5. Použitá literatura	538
Kontakt na autora.....	538
Výsledky maturantů z německého jazyka s ohledem na ověřované dovednosti v didaktickém testu.....	539
<i>German Language Maturita Exam Results in Relation to Students's Level of Language Skills in Achievement Test</i>	<i>539</i>
<i>Soňa Novotná Knotková</i>	
1. Úvod	540
2. Charakteristika maturitní zkoušky z cizích jazyků	540
3. Souhrnné výsledky maturantů z didaktického testu z NJ za léta 2011, 2012 a 2013.....	545

4. Dovednosti a znalosti maturantů na základě analýzy dosažených výsledků v didaktickém testu z NJ.....	553
4. Závěr	556
5. Použitá literatura	557
6. Internetové odkazy	557
Kontakt na autora.....	558
Tiráž.....	559

Úvodní slovo

Vážené kolegyně a kolegové,

dovolte mi představit vám sborník odborných příspěvků studentů doktorských studijních programů, který je jedním z výstupů Mezinárodní vědecké konference pro studenty DSP v oblasti společenských věd. Již druhý ročník této konference se konal dne 15. října 2013 za účasti 65 přihlášených zájemců a pořadatelem byla opět Katedra společenských věd Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu katedry společenských věd panu docentu Antonínu Staňkovi, Ph.D. a všem jejím členům za pomoc i podporu při pořádání celé akce, recenzentům za jejich kritické posouzení všech textů a členům vědeckého výboru konference, kterými byli prof. PhDr. František Mezihorák, CSc, Dr. h. c. (Pdf UP), prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (FTVŠ UK v Bratislavě), doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc. (Pdf UP), doc. Mgr. Antonín Staňek, Ph.D. (Pdf UP), doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. (Pdf OSU), ThMgr. Dušan Špiner, Ph.D. (Pdf UP).

Dle mého názoru jsou účast mladých akademických pracovníků na konferenci a publikování textů velmi důležité z několika hledisek. Především umožňují prezentaci vlastních a originálních výzkumů, při diskuzi obohacují autora o názory kolegů i odborníků a umožňují mu také kontakt s kolegy z domova i ze zahraničí. Pro některé je účast i jednou z prvních příležitostí vystoupit před erudovaným plénem. Nesmíme ovšem zapomínat, že publikování odborných textů s sebou přináší také odpovědnost. V tomto ohledu je velmi inspirativní text pana docenta Novotného „Společenské vědy a exaktnost“, který doporučuji k prostudování.

Věřím, že podobné akce se stanou dobrou tradicí a že budou stále hojně navštěvované (nejen) vámi, studenty doktorských studijních programů.

Přeji vám všem mnoho úspěchů ve vaší tvůrčí činnosti a těším se na další spolupráci.

Tomáš Hubálek
editor a hlavní organizátor konference

Společenské vědy a exaktnost

Doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.

Problematiku povahy a hodnoty jejich poznatků i metod, jimiž jsou získávány, v porovnání s vědami přírodními, začali systematicky zkoumat zejména dva filozofové novokantovské tzv. bádenské (též freiburské nebo jihozápadní) školy, Wilhelm Windelband (1848–1915) a jeho mladší spolupracovník Heinrich Rickert (1863–1936). Nazvali je vědami idiografickými – z řeckého *idios* (vlastní, zvláštní, dílčí) a *grafein* (psát, zaznamenávat), tedy vědami individualizujícími, soustřeďujícími se na jednotlivé jevy a události a vycházejícími z předpokladu, že poznání je spíše vytváření než pouhé odrážení skutečnosti a zobecňování v podobě zákonů. Na nejvyšší příčku zde kladou historickou vědu, po ní pak následují ostatní společenské či humanitní vědy.

V protikladu k nim stojí tzv. nomotetické vědy – z řeckého *nomos* (zákon) a *theos* (ustanovený), tj. vědy generalizující, vědy přírodní. Právě všeobecná platnost a stálost zákonů přírodních věd jim u odborné i laické veřejnosti přisuzuje přívlastek *exaktní*, tedy přesné. Společenským či humanitním vědám pak implicitně toto označení nepřísluší.

V problémech a otázkách nejvyššího stupně obecnosti, tedy na úrovni filozofické, se ovšem obě skupiny věd setkávají. A právě filozofie upozornila na to, že některé základní pojmy a principy, na nichž stojí přírodní vědy, nejsou apodiktické, logicky nezvratné povahy. Jako první a nejvýznamnější se v tomto směru ukázala kritická a skeptická filozofie britského myslitele Davida Huma.

Hume navazuje na senzualismus Locka a Berkeleye, jeho vlastní pojetí však představuje rozvinutí a zpřesnění. Veškeré percepce dělí na *imprese* (v českých překladech se uvádějí „dojmy“, což je ovšem poněkud zavádějící, nebo „vjemy“) a *ideje* (představy, pojmy). První znamenají smyslové vnímání, s druhými pracuje myšlení, imaginace, paměť.

Imprese jsou původní, neodvozená, bezprostřední smyslová data, přičemž je zbytečné ptát se, mají-li svou příčinu, zdroj, nebo zda reprezentují nějakou mimosmyslovou skutečnost, protože ta by nám mohla být dána opět jen jako percepce. Imprese mohou být buď z vnějšího smyslu (sensation), např. z vnímání zrakem, hmatem, sluchem, nebo z vnitřního smyslu (reflection), např. pocity vyvolané vzpomínkou.

Ideje jsou druhotné, odvozené z impresí jako jejich kopie, slabší, matnější obrazy, vzpomínky na impresi. Platné jsou pouze ty ideje a pojmy, k nimž můžeme najít příslušné impresi, tedy zdroje, ze kterých jsou odpovídající ideje vyvozeny. Toto členění je přehledné, na první pohled přijatelné a bezproblémové. Každý totiž uzná, že je zásadní rozdíl mezi např. tóny právě slyšenými (impresemi) a tóny vzpomínanými (idejemi) a také mezi představami něčeho, co naše smysly mnohokrát vnímaly, a představami vytvořenými pouhou fantazií.

Jak ovšem uvidíme, má uplatňování této jednoduché doktríny překvapivě destruktivní důsledky, a to nejen pro metafyzické konstrukce, ale i pro všeobecně přijímané principy vědy vůbec. Ukazuje se to už u tak základních kategorií, jakými jsou prostor a čas. Můžeme o nich mluvit jen díky impresím nedělitelných barevných, hmatatelných bodů a díky sukcesi (posloupnosti) percepce, nedělitelných okamžiků. Nemáme tedy žádnou jasnou ideu času jako takového ani jasnou ideu rozprostraněnosti jako takové (jež je jedním z pilířů Descartovy ontologie). Idea homogenního, kontinuálního prostoru samého nebo času samého je pouhou fikcí, protože nic takového jsme nikdy nevnímali.

Máme tedy vždy jen jednotlivé, oddělené percepce – a ty jsou proměnlivé, pomíjivé, přerušované; jsou to naše vnitřní stavy. Jak je možné, že jen některé percepce takto chápeme, např. bolest, zatímco mnohé jiné, např. zrakové a hmatové vjemy, považujeme za vnější věci, jako kdyby trvaly nepřetržitě, mimo nás a nezávisle na nás? A proč ani filozofové nerespektují fakt, že jedinou daností jsou percepce, a předpokládají na jedné straně subjektivní smyslová data a na druhé straně objektivní vnější svět? Konstruují tak dvojí existenci tam, kde mají co činit pouze s jedinou.

Není také žádný logický důvod vidět za percepce nějaký podklad či připínat je k nějakému společnému nositeli – substanci. Odmyslíme-li si konkrétní vlastnosti (percepce), nezbude nic než prázdné slovo. Platí to nejen o materiální substanci (zde se Hume shoduje s Berkeleym), ale stejně tak o substanci duchovní, ba i o poslední karteziánské jistotě – o bytí subjektu, já, o tzv. osobní identitě.

To, čemu říkáme duše, mysl, vědomí, ..., není nic než souhrn či řetěz rozmanitých percepce. Nikdy nevnímáme nějaké „čisté já“. Taková impresi neexistuje, a proto nemá oprávnění ani jí odpovídající idea. Tato „psychologie bez subjektu“, za jejíhož otce bývá Hume označován, snad působí jako cosi nesmyslného, nepřijatelného. Pro lepší pochopení si však můžeme pomoci otázkou: Jak vnímáme své já ve chvílích, kdy např. spíme hlubokým, tvrdým spánkem a vůbec nic se nám nezdá, nebo ve stavu úplného bezvědomí? Já samo o sobě takto mizí a stejně je tomu v případě, kdy si od něj odmyslíme všechny jednotlivé percepce.

Současně se však vnučuje jiná otázka: Jak vysvětlit to, čemu říkáme myšlení, nebo duševní pochody vůbec, bez jakéhokoli aktéra či alespoň nositele těchto procesů?

Zjednodušíme-li Humovu odpověď, můžeme říci: percepce (imprese, ideje) prostě jsou nebo nejsou přítomny, vyskytují se nebo se nevyskytují. Myšlení, rozumové usuzování není nic než srovnávání idejí co do vztahu podobnosti, kontrastu, stupně kvality (tyto tři jsou poznávány intuicí) a co do proporcí kvantity a počtu (jsou předmětem matematiky). Zvláštní oblastí je pak kauzální souzení (z příčiny na účinek a naopak).

To, že se percepce neobjevují chaoticky, ale v určitém uspořádání, je dáno zákony asociace, tj. pravidly působení jakýchsi přitažlivých sil, které samy, bez našeho přičinění operují mezi percepce – podobně jako Newtonova gravitace ve světě fyzikálních objektů. Percepce se sdružují na základě 1. podobnosti (např. máme-li mobilní telefon určitého typu a barvy a přesně takový uvidíme u někoho jiného, zcela určitě se nám vybaví představa toho našeho), 2. kontrastu (např. v naprosté tmě máme naléhavou představu světla), 3. styčnosti v prostoru a času (např. vracíme-li se do pracovny pro knihu, kterou jsme si tam před krátkým okamžikem zapomněli na psacím stole, představujeme si, že bude v nezměněné podobě ležet na stejném místě), 4. příčinnosti (např. při škrtnutí zápalkou si představujeme a očekáváme, že vyšlehně plamen). Živost a síla přítomného vjemu, příčiny (škrtnutí zápalkou), se přenáší na asociovanou představu, následek (představa plamene), a tak se očekávání, že po příčině nastane účinek, mění ve víru (belief), přesvědčení (že vyšlehně plamen). Opakovaná zkušenost tento asociační vztah upevňuje.

Hume se nejvíce proslavil analýzou kauzality. Ukazuje, že kauzální princip (uvažování, že všechno má svou příčinu a každá událost má nějaké následky) není apriorním, nutně platným logickým principem, jak se domnívali racionalisté. A priori lze myslet entitu, která nemá příčinu v jiné entitě ani není sama příčinou jiné entity, a stejně tak je myslitelné, že cokoli může být příčinou čehokoli. Kdybychom ze zkušenosti nevěděli, že např. gumový míč se po pádu na podlahu odrazí, mohli bychom si docela dobře představit, že zůstane bez pohnutí ležet nebo že se do podlahy zaboří, nebo jí dokonce projde a zmizí. V žádné z uvedených možností není logický spor.

Hume ale také dokázal, že nejen rozum, ale ani zkušenost sama nás nepřesvědčuje o existenci kauzálního spojení. Demonstruje to na příkladu kulečnickových koulí, kdy jedna se pohybuje a po nárazu následuje pohyb druhé. Pozorovatel k tomu bez váhání řekne, že pohyb první je příčinou a pohyb druhé je účinkem a že bez prvního pohybu by nebylo druhého. Už při sledování pohybu první koule si představujeme pohyb druhé, „víme“, co se stane. Věděli bychom to ale, kdybychom takovou situaci nikdy předtím neviděli? Zcela určitě ne. Mohli bychom si docela dobře představit, že druhý pohyb nenastane nebo že obě koule splynou apod.

V příčině samé tedy není nic, z čeho by bylo možno vyvodit účinek. Lze mluvit o příčině a účinku na základě jediného pozorovaného případu? Určitě ne. Co vnímáme, co skutečně poznáváme na každé „kauzální“ jednotlivé události, není nutně

spojení, „způsobování“, ale jen jeden pohyb a vzápětí druhý pohyb, tedy nikoli příčinnost, ale časová následnost. Teprve po opakovaném vnímání podobných případů prohlásíme první jev za příčinu a druhý za účinek. Jak je to možné, když pouhým opakováním téhož žádné nové poznání nevzniká?

Hume to vysvětluje následovně: To, že vidíme pohyb kulečnickové koule směrem k jiné kouli, je imprese asociovaná s představou podobných takových událostí v minulosti, kdy s pohybem první koule byl vždy bezprostředně sdružen následný pohyb druhé koule. Takže k impresi prvního pohybu se nám nutně přidružuje představa pohybu druhého, přičemž si tento druhý pohyb nejen *představujeme*, ale *jsme přesvědčeni*, že nastane.

Snadno dokážeme, že situace by vypadala stejně, i kdyby oba pohyby byly navzájem nezávislé (např. každá z obou koulí by byla vybavena zařízením umožňujícím vlastní pohyb).

Ukazuje se, že základem ideje nutného spojení mezi událostmi nazývanými příčina a účinek není odpovídající imprese takového spojení (nikdy jsme ho totiž nevnímali), ale vnitřní pocit, který nutí naši mysl k přechodu od jevu označovaného jako příčina k jevu označovanému jako účinek. Tento přechod je způsobován zvykem, který se vytvořil opakováním. Čím více bylo minulých případů, tím silnější je naše očekávání. A i když se nám zdá, že vědeckým poznáním pronikáme ke stále hlubším příčinám, sám kauzální vztah tím nepoznáváme o nic více, protože jsme nakonec vždy konfrontováni se stejnou situací: s dvěma jevy v časové následnosti.

Hume však poukazuje na další, neméně závažný problém: Jestliže až dosud stejné příčiny měly stejné následky, co nás opravňuje k tomu, abychom předpokládali, že to tak bude i nadále? Jakým právem dosavadní zkušenost zobecňujeme, a dokonce přenášíme do budoucnosti? Z případů pozorovaných usuzujeme na případy nepozorované. To už je problém indukce. Není žádný logický důvod myslet si, že to, co platilo v minulosti, bude platit i v budoucnosti. Takové uvažování vychází z nezodpovědné hypotézy o stále stejném běhu přírody, světa vůbec. Kauzální ani induktivní usuzování není záležitostí logiky, racionality. Důkazem toho je skutečnost, že ho nacházíme i v chování malých dětí a zvířat. Ani seberozsáhlejší statistika minulých případů nezvyšuje pravděpodobnost budoucích, pokud opět nepřistoupíme na předpoklad, že budoucí děje budou analogické s minulými.

Hume ukazuje gradaci od pravděpodobnosti k domnělé jistotě na základě počtu dosud zaznamenaných souvislostí (pozorovaných minulých případů následnosti). Vytváří se tím stále silnější zvyk, který působí tak, že s naprostou samozřejmostí očekáváme budoucí děje a nemáme sebemenší pochybnost o jejich vědecké platnosti.

Ponechávám přitom stranou požadavek verifikovatelnosti a jeho pozdější Popperovu kritiku přicházející s kritériem falzifikovatelnosti, což by představovalo další samostatnou oblast problematiky.

Může se zdát, že jsou-li zpochybněny některé z „jistot“ přírodních věd, pak platnost poznatků společenských věd je ještě daleko problematičtější. Uvedu teď několik nejčastějších faktorů, které negativně poznamenaly a poznamenávají reputaci společenských věd:

Velkou zátěž v době minulého režimu, ale i v jiných obdobích nesvobody znamenala ideologie, která velmi poškozovala pozici a serióznost společenských věd. Nebezpečí však nepředstavuje pouze vliv politiky, ale jakékoli ideologie – včetně náboženské. V poslední době často slyšíme nářky nad tím, že nemáme dost velkých osobností. Ale ti, kteří si takto stěžují, jedním dechem házejí špínu na Jana Husa, Jana Žižku a celé husitství, naopak vyzvedávají dobu pobělohorskou a rekatolizaci, zpochybňují národní obrození, Palackého ideu českého národa a boj za jeho samostatnost, glorifikují rakousko-uherskou monarchii.

Je signifikantní, že v době zániku demokracie první republiky, za nástupu fašismu, německého nacismu a politiků z těch nejreakčnějších českých kruhů se stali terčem útoků také Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš. Ti byli označováni za nepřátele lidu rovněž bolševiky a stalinisty a jsou skrytě nebo otevřeně napadáni i dnes, a to opět ze strany ultrapravicových fašizujících nacionalistů či klerikálů nebo extrémní levice.

Takto se masově přizívují různé nepravdivé mýty, zažitě a tradované přístupy, uplatňují se „důkazy“ ex auctoritatis, protože je mnohem snadnější zaštitit se všeobecně uznávanými názory odborných autorit nežli podat vlastní ucelenou argumentaci. Krajním případem, který již není třeba ani komentovat, je pak přímé plagiátorství.

Důvodem zkreslování skutečnosti nemusí být jen podřizování se zájmům a potřebám určitých skupin a ideologií nebo neschopnost či nechota hledat pravdu, ale též určitý protiklad k tomuto přístupu, a sice přílišné osobní ambice, snaha stůj co stůj vyniknout, prorazit, prosadit se, touha po originalitě. Ty pak mohou vést k závěrům, které jsou výsledkem spekulace a neoprávněného konstruování.

I při vědomí složitosti hermeneutické problematiky je nutno konstatovat, že dosti častým prohřeškem je nepochopení textu, někdy jen z prosté nepozornosti, neznalosti, vinou špatného překladu z cizího jazyka, a tím i nesprávná interpretace nebo v horším případě záměrná, účelová dezinterpretace.

Třebaže za své filozofické dráhy jsem se setkal se všemi výše zmíněnými deformacemi, uvedu pro ilustraci jen dva posledně jmenované případy, a to z osobní zkušenosti (tedy z nezprostředkovaného poznání) a z poměrně nedávné doby. Že nejde o nějaké banality lokálního významu, mohu doložit publikacemi v našem nejprestižnějším mezinárodně uznávaném filozofickém periodiku – ve *Filosofickém časopisu*, který vydává Filosofický ústav Akademie věd České republiky.

Například jeden z o něco mladších filozofických kolegů Josef Moural, který mimo jiné působil jistou dobu právě v této prestižní instituci, postavil svou disertaci

a později i základ habilitační práce na velmi svérázném „porozumění“ anglickému originálu díla již zmíněného Davida Huma. Jde hlavně o výraz „common life“, který Moural považuje za velmi důležitý a opírá o něj svou interpretaci. Výborný překladatel a znalec Huma Josef Gaja ho zcela adekvátně a nezpochybnitelně uvádí česky jako „běžný, obyčejný, všední, (každo)denní, obecný, praktický život“. Přesto J. Moural přichází ve svém článku ve *Filosofickém časopisu* č. 4 r. 1988 na stránkách 577–580 s překladem „společný svět“, přičemž v poznámce na straně 577 pod čarou říká: „Rozsáhlejší diskuse terminologická zde vypuštěna; uvádíme jen, že české ‚společný svět‘ stojí za Humovo ‚common life‘.“¹

Změnit „běžný život“ na „společný svět“ je naprostá nehoráznost a troufalost a znamená dvojitý významový posun. Podívejme se, co k němu J. Mourala vedlo, když říká: „Ústřední termín Humova myšlení ‚common life‘ je nesnadno přeložitelný.“² Pokud podle Mouralova pojetí do Humova textu dosadíme v českém překladu místo něj výraz „společný svět“, pak se smysl textu skutečně mění a vzniká problém. Pokud ovšem toto slovní spojení přeložíme tak, jak má být přeloženo (což je zřejmé i z kontextu), tj. jako běžný, obyčejný, všední život, pak jde spíše o konvenční verbální obrat, téměř klišé, tedy žádný ústřední termín. Hume ho používá v souvislosti se skeptickými závěry své teoretické filozofie, což následně zmírňuje dodatkem, že v běžném životě (common life) se tím nemusíme příliš znepokojovat. Navíc: kdyby „common life“ měl být ústředním termínem Humova myšlení, pak by už v jeho hlavním díle *Treatise of Human Nature* (*Traktátu o lidské přirozenosti* – do češtiny byla přeložena jen jeho mnohem stručnější práce *Enquiry Concerning Human Understanding* – *Zkoumání lidského rozumu*) musel být zařazen do podrobného indexu známého humovského editora a badatele Selbyho-Bigga – ten obsahuje přes 300 výrazů, z nichž mnohé jsou ještě dále členěny, takže index má 68 stran psaných drobným písmem. Citujme však dále J. Mourala: „Gaja užívá ‚všední život‘, ‚obecný život‘, ‚obyčejný život‘, ‚běžný život‘ a ‚každodenní život‘; Škola ‚obecný‘ nebo ‚obyčejný‘ život; Thieben ‚běžný život‘, Čechák ‚běžný život‘; a Cereteli ‚obyděnnaja žizň‘. Tyto překlady celkem zdařile postihují část významu anglického ‚common life‘ ... Horší je, že uvedené překlady nechávají stranou silný význam ‚společný‘ anglického ‚common‘... Jsme si vědomi, že námi navrhované ‚společný svět‘ je dosti volné (‚společný život‘ nedává dobrý smysl)...“³ (Konec citátu).

Přesně zde je počátek Mouralova omylu. Slovo ‚common‘ nemá nějaký *jeden celkový* význam, ale má *několik* různých, oddělených významů, a to podle konkrétního

¹ Moural, J., Studie k filosofii Davida Huma. In: *Filosofický časopis* 4/1988, s. 577

² Sobotka, M., Znoj, M., Moural, J., *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. Praha, *Filosofia* 1994, s. 84

³ Tamtéž, s. 84

spojení s jinými výrazy. Ve spojení „common life“ je to jednoznačně „běžný, obyčejný, všední, každodenní...“, v žádném případě „společný“. Pokud existuje stále jistá pochybnost, že Mouralův překlad přece jen může být přijatelný, lze uvést lapidární příklad z literární klasiky (G. B. Shaw), známé z muzikálu *My Fair Lady*: Když se profesor Higgins ptá své hospodyně, co může říci o dívce (Líze Doolittlové), která čeká přede dveřmi, odpoví mu hospodyně: „She is common, very common.“ Česky: „Je prostá (obyčejná), velmi prostá (obyčejná).“ Lze snad – v souladu s Mouralovým výkladem říci, že ona dívka je také „společná, velmi společná“? To sotva. Proto „společný život“ nedává Mouralovi „dobrý smysl“. Je poněkud zarážející, že Moural svůj způsob překladu prosazuje u vědomí toho, že pět jím samotným uváděných renomovaných překladatelů a filozofů je ve svém překladu zajedno a je s ním v rozporu. Jeho experimentování s Humovým jazykem jde však dále. Pouští se do překladu Humova *Enquiry Concerning Human Understanding*, třebaže toto dílo v češtině vyšlo už třikrát (J. Škola 1899, V. Gaja 1971, 1972). Kdyby se jednalo o nové přebásnění uměleckého díla nebo v případě Huma o překlad první knihy *A Treatise of Human Nature*, určitě by to mělo smysl a bylo by to záslužné. Mouralův překlad z roku 1996 *Zkoumání o lidském rozumu* (nebylo by správnější prostě *Zkoumání lidského rozumu*, jak je tomu u V. Gaji? Přece se zkoumá něco, ne o něčem) je v některých dílčích případech přesnější, ale o to působí násilněji. To by bylo ještě snesitelné, avšak Moural vytváří konstrukce zcela nepřijatelné a netolerovatelné, protože vedou k závažným dezinterpretacím. Už zmíněný „common life“ opět překládá jako „společný svět“ nebo dokonce jako „běžný život ve společném světě“. Někdy „svět“ v jeho překladu vůbec nedává smysl, např. „uvažování společného světa“⁴ Humovi je „common life“ především výrazem pro běžný způsob myšlení (myšlení v běžném, obyčejném životě) v protikladu k myšlení filozofa-skeptika. Ve svém překládání je ovšem Moural poněkud nedůsledný. Proč např. mluví o „běžné filosofii“, a nikoli o „společné filosofii“, když v originálu je „common philosophy“?

Po mé kritice Moural na „společný svět“ – jak jej uváděl ve svých publikacích z let 1988, 1993, 1994 a 1996 – zapomněl, ustoupil od něj a v roce 2001 v pojednání *Metafilosofie u Davida Huma* najednou přetvořil „common life“ na „přirozený svět“, jak ho prý „po patočkovsku“ pochopil už v roce 1986 (!), což pak opakuje i v příspěvku na Hradeckých filosofických dnech, o kterých se referuje ve *Filosofickém časopisu* č. 1 z roku 2009.

Případní zájemci se o tom mohou dočíst v mé diskusní studii zveřejněné ve *Filosofickém časopisu* č. 3 z roku 2010.

Závažnější příklad, který zde ovšem nebudu rozvádět, představuje jeden můj někdejší kolega ze studií, který téměř čtyřicet let nepřetržitě pracuje ve *Filosofickém*

⁴ Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha, Svoboda 1996, s. 70–71

ústavu AV ČR. Sám se mi nabídl, že napíše do *Filosofického časopisu* recenzi na mou knihu *Korektiv Masarykovy filosofie*, která vyšla v nakladatelství Filosofia FÚ Akademie věd ČR v roce 2011. Věcnou a konkrétními fakty doloženou kritiku minulých poměrů československé filozofie odmítl, zcela zbytečně pojal osobně a reagoval dezinterpretací mého textu, přičemž se dokázal uchýlit až k účelově zkreslené a z kontextu vytržené myšlence, kterou vydává za citaci. Lze se o tom přesvědčit v mé reakci zveřejněné ve *Filosofickém časopisu* č. 2 z letošního roku.

Přál bych si, abyste si vy, mladí akademici, byli stále vědomi, že ve vědě jde o hledání a nacházení pravdy, v němž není možný kompromis s jejím opakem, a že co jednou napíšete, zůstane uchováno a nelze to již vzít zpět.

Kontakt na autora:

Doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
e-mail: zdenek.novotny@upol.cz

Politologie

(De)institucionalizace českého stranického systému po volbách 2010

(De)institutionalization of the Czech Party System after the 2010 General Election

Vladimír Hanáček

Anotace: Článek se zaměřuje na problematiku institucionalizace stranických systémů a prizmatem klíčových teoretických přístupů v této oblasti nahlíží jednotlivé dimenze institucionalizace českého stranického systému po volbách roku 2010, které přinesly zásadní proměnu systémového formátu. Tomuto předpokladu odpovídají i zjištěné poznatky o nižším stupni institucionalizace systému po těchto volbách.

Klíčová slova: stranický systém, institucionalizace, Mainwaring, volby, volatilita

Summary: This article is focused on the analysis of the institutionalization of the Czech Party System after the 2010 General Election through the perspective of dominant theoretical approaches to this topic and each dimension of the institutionalization. After that election the systemic format changed markedly and the institutionalization of the System weakened as results of this analysis shows.

Key Words: Party System, Institutionalization, Mainwaring, Election, Volatility

1. Úvod

Téma institucionalizace stranických systémů se stalo v posledních dvou desetiletích stále více sledovaným a v rámci komparativní politologie jistě důležitým polem výzkumu. Teoretický rámec pro analýzu z pera amerického politologa Scotta Mainwaringa, který autor představil ve dvou monografiích v 90. letech, se během následujícího desetiletí dočkal hlubší reflexe a dílčích modifikací v několika samostatných příspěvcích dalších analytiků, kteří tak teorii a její užití obohatili o další podněty, vázané na další prostorové kontexty. Mainwaring vyšel z předpokladu možnosti analyzovat stupeň institucionalizace stranického systému coby úroveň

podmínek operability systému v podobě, která je blízká jeho normativně pojímané stabilitě, a to dle čtyř kritérií, která zároveň korespondují s jednotlivými dimenzemi institucionalizace systému. Těmito kritérii jsou stabilita mezistranické soutěže, zakotvenost stran ve společnosti a stupeň identifikace voličů se stranou jako takovou, s čímž souvisí i skutečnost, že ideová pozice relevantních stran se zásadně nemění, míra legitimace stran a voleb jako takových, což znamená, že příslušníci dané společnosti i političtí aktéři přikládají význam stranám jako nezbytné součásti demokratické politiky, a stupeň stranické organizace, která dodává stranám nezávislý status a hodnotu pro sebe samé. Míra institucionalizace stran je dána stupněm rutinizace vnitrostranických procedur, robustností a teritoriální rovnoměrností organizačních struktur strany atd. (Mainwaring 1999, 26–39). Možnost měření stupně institucionalizace stranického systému je dána předpokladem, že systém při nižším stupni institucionalizace stále zůstává systémem, tedy že jsou i nadále splněny klíčové funkcionální charakteristiky systému, avšak systém vykazuje vysoký stupeň nestability aktérů a vzorců jejich interakcí. Normativně vymezená nestabilita stranického systému je tak nahlížena jako významná příčina potenciální nestability politického systému a demokracie jako takové. Reflexe původní Mainwaringovy teorie z 90. let z pera dalších autorů se týká především úpravy vnitřního nastavení indikátorů měření v rámci jednotlivých dimenzí institucionalizace. K této problematice pak v polovině prvního decennia přispěl i sám Mainwaring v článku, jehož spoluautorem je Marianno Torcal (Mainwaring – Torcal 2005, 1–38).

Cílem tohoto pojednání je využít takto definovanou teorii institucionalizace k analýze stupně institucionalizace českého stranického systému po volbách roku 2010. Při vědomí skutečnosti, že jejich výsledky přinesly významnější změnu systémového formátu, lze předpokládat nižší stupeň institucionalizace systému. Konkrétní příčiny a dopady lze identifikovat na základě analýzy jednotlivých dimenzí institucionalizace.

2. Teoretická východiska analýzy

2.1 První kritérium – stabilita stranického soutěžení

První kritérium užívají jak Michelle Kuenziová a Gina Lambrightová (Kuenzi – Lambright 2001, 437–468) ve své analýze jednatřiceti afrických stranických systémů z roku 2001, tak v přímé návaznosti na Mainwaringa i Mark P. Jones (Jones 2005, 2–74) či Aurel Croissant a Philip Völkel (Croissant – Völkel 2012, 235–265). Sám Scott Mainwaring pak v již zmiňovaném článku z roku 2005 upřesňuje užití tohoto kritéria coby analýzy stupně voličské volatility. To je tradičně prováděno podle tzv. Pedersenova indexu, jakkoliv je možno využít i vzorečky jiných autorů

(Birch 2003, 97–146). Stanovení jednotlivých indikátorů se pak odvíjí od povahy příslušné stranické soutěže. V našem případě vyjdeme ze studie brněnského politologa Jakuba Šedo, jenž analyzoval stupeň voličské volatility dle Pedersenova indexu ve srovnání s předchozími volbami do Poslanecké sněmovny PČR, v našem případě tedy jde o srovnání výsledků voleb roku 2010 s výsledky z roku 2006 (Šedo 2011, 246–259).

2.2 Druhé kritérium – zakotvenost stran ve společnosti

Při stanovení indikátorů v rámci druhého kritéria se jednotliví autoři významně liší. Kuenziová a Lambrightová stanovily v rámci druhého kritéria dva indikátory: podporu politických stran a stáří politických stran. Ty pak přebírá i Vlastimil Fiala, jenž však podrobuje metodologický postup Kuenziové a Lambrightové kritické reflexi a na jejím základě modifikuje nastavení jednotlivých indikátorů. Fialova modifikace pak vychází z následujícího číselného vyjádření:

Indikátor podpory politických stran:

3,0 = více než 40 % hlasů

2,5 = 30–39,9 % hlasů

2,0 = 20–29,9 % hlasů

1,5 = 10–19,9 % hlasů

1,0 = méně než 10 % hlasů (Fiala 2010, 112).

Hledisko věku politické strany stanovuje Fiala od zakladatelských voleb dle potřeby dané země a používá pro něj následující škálu:

3,0 = více než 80 % existence v daném období

2,5 = 60–79 %

2,0 = 40–59 %

1,5 = 20–39 %

1,0 = méně než 20 % (Fiala 2010, 116).

Třetím indikátorem v rámci druhého kritéria, který pochází z pera Mainwaringa a Torcala a který používá Vlastimil Fiala při své analýze afrických stranických systémů, je indikátor ideologicko-programatického hlasování či hlasování pro charismatické lídry. Zde je v podání Mainwaringa a Torcala i Fialy užíváno indikátoru podpory tzv. prezidentských outsiderů, tedy prezidentských kandidátů s podporou malých mimoparlamentních politických stran či nezávislých kandidátů. Jde tedy o srovnání volebních výsledků konkrétních subjektů ve dvou typech voleb v příslušné časové řadě (Fiala 2010, 118). Kvalitativní proměnnou je pak počet a hierarchie relevantních štěpení, dle nichž je stranický systém strukturován.

2.3 Třetí kritérium – akceptace voleb jako legitimního nástroje získání moci

Třetí kritérium je užíváno Mainwaringem v jeho raných pracích a využívají ho i Kuenziová a Lambrightová, které v této souvislosti využívají index Freedom House k posouzení kvality svobodných a spravedlivých voleb.⁵ Zde hraje roli především časový faktor, tedy mnohost uskutečněných regulérních svobodných a spravedlivých voleb. Samotné hodnocení průběhu voleb ze strany Freedom House je pak čistě kvalitativní povahy. Naopak Fiala toto kritérium zcela opouští a navíc ho metodologicky zpochybňuje, neboť dle jeho soudu není jasné, jak svobodné a spravedlivé volby ovlivní strany i voliče v akceptaci skutečnosti, že volby jsou legitimním nástrojem pro rozdělování politické moci (Fiala 2010, 122). V českém případě se tak omezme toliko na stanovení symbolů, které v rámci tohoto kritéria mohou působit na úrovni tendencí veřejného diskurzu k posílení antistranických postojů.

2.4 Čtvrté kritérium – organizační autonomie stran

Čtvrté kritérium pak pozdní Mainwaring, Kuenziová a Lambrightová ani Fiala vůbec neužívají. Naopak zmiňovaný Mark Jones přistupuje k jeho zajímavé modifikaci v podobě využití dvou indikátorů: stranický věk a stranická kontinuita per analogiam nastavení druhého kritéria (Jones 2004, 12–13). K jeho měření je však nutno provádět zjišťování postojů legislativců příslušných stran v dané oblasti, což z indikátorů činí značně problematické subjektivní vyznění. V českém případě není radno Mainwaringovu čtvrtou dimenzi institucionalizace zcela opouštět, avšak spíše než měření skrze pevně dané indikátory je příhodnější zohlednit opět konkrétní aspekt věci, mající charakter toliko symbolu, dokreslujícího obecnější tendence. Takovým symbolem je početnost členských základů jednotlivých relevantních stran.

⁵ Zde hraje roli především časový faktor, tedy mnohost uskutečněných regulérních svobodných a spravedlivých voleb. Samotné hodnocení průběhu voleb ze strany Freedom House je pak čistě kvalitativní povahy. Indikátor kvality spravedlivých a svobodných voleb (index Freedom House) je vypočítáván dle následující škály:

3,0 = 1 indexový bod Freedom House (free)

2,5 = 1 indexový bod Freedom House (free)

2,0 = 2 indexové body Freedom House (partly free)

1,5 = 3 indexové body Freedom House (partly free)

1,0 = 4 indexové body Freedom House (no free)

0,5 = 5 indexových bodů Freedom House (no free)

(Fiala 2010, 121).

3. Stupeň institucionalizace českého stranického systému po volbách 2010

Pro posouzení stupně institucionalizace českého stranického systému je především nezbytné vymezit základní teoretický rámec analýzy prizmatem přístupů jednotlivých autorů a také jasně určit časový úsek, v rámci něhož jsou sbírána relevantní data a také zakotvení finálních zjištění v konkrétním časovém momentu, který představují volby roku 2010. Podívejme se tedy na hodnotu jednotlivých indikátorů v zorném úhlu zjištěných dat.

3.1 První kritérium – stabilita stranického soutěžení

Jakub Šedo dospěl ve své analýze volebních výsledků roku 2010 a výpočtů voličské volatility, kterou tyto výsledky znamenaly k závěru, že právě výsledky sněmovních voleb roku 2010 znamenají výrazný posun v údajích o naměřené volatilitě oproti údajům několika měření po několika předešlých volbách. Na základě výpočtů dle klasického Pedersenova indexu⁶ a jeho modifikací, které se týkají především zohlednění výsledků tzv. ostatních stran, tedy těch, jejichž eventuální kontinuitu s předchozími subjekty jiného názvu není možno s jistotou dohledat, dospěl Šedo k údajům o voličské volatilitě celostátně, i na úrovni jednotlivých krajů. Oproti roku 2006 vzrostla volatilita celostátně o 78 % a v jednotlivých krajích osciloval nárůst mezi 60 % (Zlínský kraj) a 104 % (Jihočeský kraj) (Šedo 2011, 253). Nárůst volatility se teritoriálně dotkl především českých krajů, naopak v krajích ležících na Moravě (a částečně české Vysočině) byl nárůst volatility nižší. Jiné teritoriální hledisko představuje dle Jakuba Šedo rozdělení na severovýchodní české kraje a střední a jihozápadní české kraje, kde byla roku 2006 volatilita podprůměrná. Roku 2010 pak z tohoto hlediska nejsou pozorovatelné významnější rozdíly (Šedo 2011, 253). Volatilitou pak byly zasaženy více výsledky stran, které se v letech 2006–2009 (resp. 2007–2009) účastnily vládní koalice, naopak v případě opozičních stran byly změny v podpoře nižší. Pokud jde o nástup nových subjektů (tj. TOP 09, VV, SPOZ a Suverenita), dochází Šedo k závěru, že v žádném kraji není pozorovatelný výrazně nadprůměrný ani výrazně podprůměrný nárůst podpory jednoho z těchto subjektů, pouze všeobecně lze nadprůměrný příklon k novým subjektům pozorovat v Libereckém a naopak podprůměrný příklon v Jihomoravském kraji (Šedo 2011, 255). Celkově vyšší volatilitě ve všech krajích pak výrazně přispěl především nástup TOP 09.

Souhrnně tedy lze konstatovat, že odklon voličů od zavedených stran směrem k novým subjektům zapříčinil dle Jakuba Šedo výrazně vyšší zjištěné údaje

⁶ K výpočtům dle Pedersenova indexu viz. Pedersen, Mogens, N.: Electoral Volatility in Western Europe 1948–1977, Online: <http://janda.org/c24/Readings/Pedersen/Pedersen.htm> (červenec 2013)

o voličské volatilitě roku 2010 oproti volbám roku 2006. Důležitým příspěvkem to-
 muuto fenoménu byl především odklon výrazné části voličů stran někdejší vládní
 koalice směrem k TOP 09. Tento souhrnný údaj pak souvisí v naměřenou volatili-
 tou za jednotlivé kraje ve srovnání s ukazateli volební geografie. Šedo zdůrazňuje,
 že podpora ostatních „nových“ stran je celkově s nárůstem volatily spojena volněji
 (Šedo 2011, 257).

Můžeme tedy konstatovat, že Jakubem Šedo naměřené údaje o voličské volatilitě
 ve volbách roku 2010 ve srovnání s výsledky voleb 2006 i všech předchozích páro-
 vých měření od roku 1998 vypovídají o nižším stupni institucionalizace stranické-
 ho systému dle prvního kritéria, spojeného s obměnou dvou relevantních aktérů
 i změnou konfigurace dle numerického kritéria volebních zisků jednotlivých stran.

3.2 Druhé kritérium – zakotvenost stran ve společnosti

V rámci druhého kritéria nutno posoudit stupeň institucionalizace za využití tří
 výše uvedených indikátorů. Tím prvním je indikátor podpory politických stran
 v časové řadě od voleb do Poslanecké sněmovny PČR roku 1996, které znamenají
 bod ustavení dlouhodobě stabilního systémového formátu.

Volební zisky českých parlamentních stran 1996–2010 (v %)

	1996	1998	2002	2006	2010	Průměr
ODS	29,62	27,74	24,47	35,38	20,22	27,49
ČSSD	26,44	32,31	30,2	32,32	22,08	28,3
KSČM	10,33	11,03	18,51	12,81	11,27	13,17
KDU-ČSL	8,08	9	7,14 (K)	7,22	-	7,86
SPR-RSČ	8,01	-	-	-	-	8,01
ODA	6,36	-	-	-	neexist.	6,36
US	neexist.	8,6	7,14 (K)	-	-	7,87
SZ	-	-	-	6,29	-	6,29
TOP 09	neexist.	neexist.	neexist.	neexist.	16,7	16,7
VV	neexist.	neexist.	-	-	10,88	10,88

Zdroj: www.volby.cz

K = v případě volební koalice jsme v souladu s Fialovým přístupem započítaly polo-
 vinu volebního zisku, jakkoliv lze vyslovit námitku, že dle zisku mandátů byla pozi-
 ce KDU-ČSL a US-DEU výrazně disproporční.

Poznámka: V tabulce jsou v souladu s Fialovým přístupem započteny pouze voleb-
 ní zisky příslušných stran, které jim umožnily zastoupení v PS PČR. Na zisky nižší
 5 % není brán zřetel. Srov. Fiala 2010, 113.

Z uvedené tabulky je patrné, že průměrný volební zisk čtyř politických stran, které získaly ve sledovaném období parlamentní zastoupení ve více než dvou případech, tedy ODS, ČSSD, KSČM a KDU-ČSL, se pohybuje v rozmezí od 28,3 % do 7,86 %. Celkový index těchto čtyř politických stran dosahuje hodnoty 1,43.

Druhým indikátorem je věk politických stran. Zde je nutno zohlednit dobu skutečného vzniku politických stran v období od prvních voleb spadajících do časového úseku měření (tedy roku 1996), dobu první účasti ve volbách, dobu trvání parlamentního zastoupení a z těchto údajů odvodit věk politické strany. Relevantní údaje za jednotlivé kategorie názorně zobrazuje následující tabulka:

Věk českých politických stran:

	Skutečný vznik politické strany	První účast ve volbách	Parlamentní zastoupení	Věk politické strany
ODS	1991	1996	1996–2013	17 let
ČSSD	1989	1996	1996–2013	17 let
KSČM	1990	1996	1996–2013	17 let
KDU-ČSL	1919	1996	1996–2010	14 let
SPR-RSČ	1990	1996	1996–1998	2 roky
ODA	1990	1996	1996–1998	2 roky
US	1998	1998	1998–2006	8 let
SZ	1990	1996	2006–2010	4 roky
TOP 09	2009	2010	2010–2013	3 roky
VV	2001	2010	2010–2013	3 roky

Poznámka: Historická sociální demokracie vznikla v českých zemích roku 1878, KSČM vznikla coby česká organizační složka někdejší KSČ, vzniklé roku 1921, po zavedení její federální organizační struktury roku 1990. Z pohledu zde sledované logiky měření jsou údaje o historickém vzniku organizačních předchůdců českých politických stran irelevantní. Důležitý je zde vznik strany v její stávající institucionální podobě.

Stanovení jednotlivých kategorií v tabulce viz Fiala 2010, 117

Podstatou měření věku českých politických stran je délka jejich existence od voleb do PS PČR roku 1996 do současnosti, tj do roku 2013. Průměrný věk českých parlamentních stran činí 8,7 roku. Vývojová evoluce českého stranického systému trvá od prvního trvalejšího ustavení systémového formátu roku 1996 celkem 17 let, což znamená, že procentuální zakotvení českých politických stran ve společnosti dle délky jejich existence činí 51,18 %, což dle výše uvedené tabulky představuje zisk 2,3 bodu (Fiala 2010, 109–121).

V případě posledního indikátoru v rámci třetího kritéria, tedy ideologicko/programatického hlasování v pojetí Mainwaringa a Torcala, je třeba jasně podtrhnout skutečnost uspořádanosti české stranické soutěže od voleb roku 1996 a stability a hierarchie štěpení (cleavages). V českém stranickém systému je možno pozorovat výraznou dominanci socioekonomického štěpení transformace, které se postupně přibližovalo klasickému pravo-levému socioekonomickému štěpení v zemích západní Evropy. Lze tak v českém prostředí hovořit o relevanci toliko jednoho směru stranické soutěže, který Giovanni Sartori označuje jako jednorozměrné zjednodušení (Sartori 2005, 332–348, Hloušek, Kopeček 2005, 10). Pokud jde o deklarovanou ideovou identifikaci voličů na pravo-levé ose, lze taktéž pozorovat značnou stabilitu ideových opcí, kde identifikace elektorátu jednotlivých stran je prakticky shodná s faktickou ideovou pozicí dané strany (Vlachová-Plecitá 2002, 265–266). Ani diskontinuita volebních výsledků ve volbách roku 2010 a proměna stranicko-systémového formátu s tím spojená neznamená zánik dominance socioekonomického štěpení a dominantní pozice obou hlavních pólů stranického systému. Posuny voličské podpory v prostoru pravice a vytvoření duální konfigurace dvou pólů identifikovaných na pravici (ODS a TOP 09) neznamená posílení ani nástup nového typu štěpení, neboť TOP 09 je možno s jistou licencí vnímat jako zástupce ideového proudu, jehož stranický představitel byl od roku 1996 coby relevantní aktér v systému trvale přítomen.⁷ Zánik relevance KDU-ČSL jakožto tradičního představitele reziduálního rokkanovského štěpení církev vs. stát neznamená zásadnější změnu v hierarchii štěpení, a navíc možný budoucí návrat KDU-ČSL do Poslanecké sněmovny činí tuto otázku prozatím dočasnou. Naopak nástup VV coby zřetelně protestní a vysoce personalizované stranické platformy může signalizovat nárůst významu nového štěpení establishment vs. antiestablishment (Schedler 1996, 291–312, van Spanje 2011, 609–635). O celkové relevanci a dopadu tohoto štěpení na vývojovou dynamiku českého stranického systému je nyní předčasné vynášet kategorické soudy. O dlouhodobé relevanci tohoto typu štěpení by šlo hovořit toliko v případě, že se podél něj bude profilovat volebně úspěšný politický subjekt v několikaletých volbách první řádu.

Zde se však dotýkáme i dalšího rozměru Mainwaringova a Torcalova vymezení tohoto indikátoru, tj. faktoru personalizace politiky. V českých podmínkách, stejně jako v jiných postkomunistických zemích, byly politické strany v první fázi svého zapojení do systému významně závislé na charismatu a politických schopnostech

⁷ Jde o voličský segment tzv. městských liberálů, tedy voličů s vyšším vzděláním, mladšího věku a z větších měst, kteří jsou identifikováni na pravici podél socioekonomického štěpení, nýbrž zastávají hodnotové orientace blízké postmaterialistickým a univerzalistickým rozvrhům. Tradičně vytvářejí elektorát tzv. páté klouzavé strany, tedy subjektů, snažících se profilovat coby morálně „čistá“ a proevropská alternativa ODS (Hanley 2011, 115–126).

svých lídrů. O menším vlivu tohoto faktoru lze mluvit v českém prostředí vzhledem ke skutečnosti, že relevantní politické strany, především oba hlavní póly, přežily obměnu svých hlavních lídrů v pozici předsedů stran a nástup nové generace lídrů v průběhu prvního desetiletí 21. století. Naopak o vysoké míře personalizace lze hovořit v případě obou nastoupivších nových stran ve volbách roku 2010 (Jarmara 2011, 68–69). Vliv faktoru personalizace stranických platforem je za podmínky nevhodnosti srovnávání výsledků parlamentních a prezidentských voleb v českém případě omezen toliko na komparaci volebních výsledků ve volbách do Poslanecké sněmovny PČR v časové řadě a pro posouzení vlivu tohoto fenoménu v případě nově nastoupivších stran a možnému minulému či budoucímu oslabování zavedených stran platí stejná výhrada, jakou jsme formulovali výše, tzn. nezbytnost srovnání s výsledky následujících několikerych voleb.

3.3 Třetí kritérium – akceptace voleb jako legitimního nástroje získání moci

Výše jsme zdůraznili toliko symbolickou, spíše přídavnou hodnotu třetího kritéria pro potřebu zjišťování stupně institucionalizace českého stranického systému. Je třeba podtrhnout, že krizi legitimacy politického stranictví lze postihnout nejen skrze výzkumy mezi zákonodárci dle výše nastíněného Jonesova postupu, nýbrž v českých podmínkách máme k dispozici cenné zdroje přímo ze sociologických studií postojů českých voličů k politickým stranám, jakož i z těchto průzkumů vycházející kvalitativní analýzy, postihující především rovinu diskursu o roli politických stran coby klíčových institucí zastupitelské demokracie (Dvořáková 2012, 53). Úměrně prohlubování krize legitimacy politického stranictví jdou v českém prostředí pokusy o alternativní strukturaci politického prostoru mimo politické strany a stranický systém. Za specifické vyjádření těchto „antistranických“ tendencí lze považovat proliferaci různých veto hráčů (veto players) (Koubek 2010, 111–127) v podobě jednotlivců i kolektivit, především různých neformálních center moci, jež jsou z hlediska dlouhodobých vzorců české politické kultury vnímány jako tradiční alternativy organizovaného stranictví. Mezi tyto veto hráče tak lze zařadit jak ústavní orgány, např. úřad prezidenta republiky, tak entity se specializovanými rolemi, jakými jsou média, občanské iniciativy, jednotliví zákonodárci v úloze tzv. přeběhlíků apod. Tyto fenomény by jistě vyžadovaly hlubší analytickou pozornost, avšak ve vazbě na určení stupně institucionalizace stranického systému je relevantní upozornit na jejich rozšíření především v období po roce 2006, tedy paralelně jdoucí s procesy, které kulminovaly v období voleb 2010, a měly tak dopady i na samotné volební výsledky.

3.4 Čtvrté kritérium – organizační autonomie stran

Výše jsme uvedli, že Jonesův indikátor stáří politických stran dle třetího kritéria je vyjádřen skrze námi preferované nastavení indikátorů v rámci druhého kritéria. V souvislosti s otázkou organizační autonomie politických stran jsme výše zdůraznili přímou vazbu na institucionalizaci relevantních stran coby jednotek systému a institucionalizaci systému jako celku. V postkomunistických zemích je kromě těch faktorů institucionalizace politických stran, které jsou dány vnějšími strukturálními podmínkami, v nichž strany operují (parlamentní či prezidentský systém, poměrný či většinový volební systém do parlamentu)⁸, relevantní především indikátor počtu členů relevantních stran (Epstein 1967, 102, Jarmara 2011, 56–74). Dle tohoto indikátoru je možno české relevantní strany obecně pokládat za organizačně neduživé, neboť počet registrovaných členů není v relaci k počtu obyvatel státu nijak vysoký. Jistou výjimku v tomto ohledu představují především dvě „historické“ strany, tedy KSČM a KDU-ČSL, jimž k vysokému stupni propracovanosti organizačních struktur i na české poměry stále masovým členským základnám napomáhala především kontinuita jejich existence i v dobách komunistického režimu.⁹ Skutečnost, že v desetimilionové společnosti mají největší politické strany, které ve sněmovních volbách získávají i více než jeden milion hlasů voličů, členské základny, čítající maximálně několik desítek tisíc členů, má závažné důsledky pro performaci stranické politiky celkově. Především zde skrze praxi získávání tzv. černých duší a poměrně snadného ovládnutí stranických buněk na místní a regionální úrovni vzniká fenomén tzv. kmotrovství, které se za posledních několik let stalo hlavní příčinou krize legitimacy relevantních stran jako reprezentantů zájmů voličů. S tím je úzce spojena obecnější tendence k vytváření klientelistických vazeb, které prorůstají do nejvyšších stupňů veřejné moci a státní správy. Tyto fenomény by vyžadovaly separátní pozornost a jistě se v budoucnu stanou samostatným výzkumným tématem českých politologů. Zde pouze podotkneme, že obě dosud nejsilnější strany (ČSSD a ODS) představují typ voličských stran (podíl členů těchto stran vzhledem k počtu jejich voličů se pohybuje zhruba mezi 1–2 % / Jarmara 2011, 56–74/) a výrazně tendují k modelu kartelové strany v pojetí Katze a Maira (Mair 1998, 93–120, Ágh 1998, 212–218, Klíma 2001, 15–30, Jarmara 2011, 56–74). Podobné charakteristiky by dle zmíněných indikátorů naznačovaly

⁸ V rámci politického systému ČR byly po celé sledované období splněny obě tyto „vnější“ podmínky institucionalizace politických stran, tj. fungoval zde parlamentní režim a byl aplikován poměrný volební systém ve volbách do PS PČR.

⁹ Členská základna KSČM čítala dle vlastních údajů strany mezi lety 1996 a 2010 přibližně okolo 90 až 100 tisíc členů. Počet členů KDU-ČSL v tomto období kontinuálně klesal zhruba od 60 000 členů v druhé polovině 90. let na 40 000 členů na konci prvního decennia 21. století.

poměrně nízký stupeň institucionalizace českých politických stran dle čtvrtého kritéria a z něj vyplývající nižší stupeň institucionalizace stranického systému jako celku.

5. Závěr

Zjištěný stupeň institucionalizace stranického systému je odrazem obecných předpokladů stability či proměny stranického systému. Do naší analýzy jsme zahrnuli analýzu výsledků voleb prvního řádu a vývoje českého stranického systému od roku 1996, tedy ustavení trvalejší systémové konfigurace, do roku 2010. Je třeba podtrhnout, že zohlednění volebních výsledků z roku 2010 posouvá výsledky analýzy do zcela jiné polohy, než kdyby nebyly výsledky posledních voleb do PS PČR v analýze zohledněny. Zjištěný relativně nízký stupeň zakotvenosti stran ve společnosti dle podpory a věku stran je významně ovlivněn diskontinuitou volebních výsledků z roku 2010 a masivnějším nástupem nových stran. Na této skutečnosti nic nemění ani relativní stabilita a kontinuita štěpení a dominance ideologického hlasování i v těchto volbách. Samy tyto poznatky v rámci druhého kritéria institucionalizace však neodhalují příčinu procesu „deinstitutionalizace“ systému po posledních sněmovních volbách, pokud nezohledníme kvalitativní údaje o organizační autonomii a stabilitě politických stran v rámci čtvrtého kritéria. Druhé a čtvrté kritérium tak představuje nezávislou proměnnou. Závislou proměnnou je pak zjištěný stupeň voličské volatility v rámci prvního kritéria, v rámci něhož jsme na základě poznatků, vyvěrajících z analýzy volatility po volbách roku 2010 z pera Jakuba Šedo, zaznamenali výrazně vyšší údaje, než tomu bylo ve srovnání výsledků několika předešlých sněmovních voleb. Výsledkem působení krizových tendencí coby příčin oslabení stupně institucionalizace jsou pak momenty nižší legitimizace voleb a stran coby adekvátních nástrojů reprezentace, projevující se nejružnějšími antistranickými a antipolitickými náladami v české společnosti, na což jsme poukázali v rámci třetího kritéria.

Celkově tak nutno konstatovat, že zjištěný nižší stupeň institucionalizace českého stranického systému úzce souvisí s proměnou systémového formátu, spojenou s nástupem nových stran ve volbách do Poslanecké sněmovny PČR roku 2010. Tento stav má nejzazší příčiny v povaze systémových aktérů a performace politiky v jejich podání, čímž z pole analýzy stranického systému plynule přecházíme na půdu analýzy institucionalizace politických stran coby systémových jednotek. Tento závěr může naznačovat směr dalšího zkoumání, avšak pro perspektivy další evoluce teorie institucionalizace stranických systémů a jejich dílčích modifikací za využití její aplikace v českém případě budou rozhodující výsledky dalších (nejen sněmovních) voleb v dalších letech.

6. Použitá literatura

- Ágh, A.: *The Politics of Central Europe*. Sage, London, 1998
- Birch, S.: *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*, Palgrave Macmillan, Basingstoke – New York, 2003
- Croissant, A. – Völkel, P.: Party system types and party system institutionalization: comparing new democracies in East and Southeast Asia, *Party Politics*, No. 18, 2012
- Epstein, L. D.: *Political Parties in Western Democracies*. Praeger, New York, 1967
- Fiala, V.: *Politické stranictví v afrických a lusofonních zemích (Ostrov sv. Tomáše a Princův ostrov)*, Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, Olomouc, 2010
- Hanley, S.: Dynamika utváření nových stran v České republice v letech 1996–2010: hledání možných příčin politického zemětřesení. *Sociologický časopis*, č. 1, 2011
- Hloušek, V. – Kopeček, L.: *Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou*. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno, 2005
- Jarmara, T.: TOP 09 a Věci veřejné v kontextu institucionalizace českých politických stran po roce 1989. *Politologická revue* 1/2011
- Jones, M. P.: *The role of Parties and Party Systems in policymaking process*, Rice University, Houston, 2005
- Klíma, M.: *Kvalita demokracie a volební inženýrství*. Radix, Praha, 2001
- Koubek, J.: České sněmovní volby 2010 z hlediska stability a změny stranického systému: blokační aktéři, personalizace, lokalizace a fragmentace. *Politologická revue* 1/2010
- Kuenzi, M. – Lambright, G.: *Party System Institutionalization in 30 African Countries*, *Party Politics*, No. 7, 2001
- Mainwaring, S.: *Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization. The Case of Brazil*. Stanford University Press, Stanford, 1999
- Mainwaring, S. – Torcal, M.: *Party system institutionalization and Party system theory after the third wave of democratization (Working Paper #319)*, Helen Kellogg Institute, April 2005
- Mair, P.: *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Calderon Press, Oxford, 1998
- Pedersen, M. N.: *Electoral Volatility in Western Europe 1948–1977, 1979*. Online: <http://janda.org/c24/Readings/Pedersen/Pedersen.htm> (srpen 2013)
- Sartori, G.: *Strany a stranické systémy*. CDK, Brno, 2005
- Schedler, A.: Anti-political-establishment parties. *Party Politics*, roč. 2, č. 3, 1996
- Šedo, J.: Výzkum volatility a proměny stranického spektra ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2010. *Středoevropské politologické studie Vol. XIII.*, 2011
- Van Spanje, J.: Keeping the rascals in: Anti-political-establishment parties and their cost of governing in established democracies, *European Journal of Political Research* 50/2011
- Vlachová-Plečtitá, K.: *Levice-pravice v České republice v letech 1996–2000*, In: Mansfeldová, Zdenka – Tuček, Milan (eds.): *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2002

Kontakt na autora:

Mgr. Vladimír Hanáček
Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav politologie
U Kříže 8
158 00 Praha 5

Email: vladimir.hanacek@email.cz

Školitel: PhDr. Jan Bureš, Ph.D.

Povinnosť orgánov verejnej moci poskytovať informácie

The Duty of the Public Authorities to Provide Information

Miroslava Dobrotková

Anotace: Práce vychází z definice práva na informace tak, jak je toto právo definováno v mezinárodních smlouvách o lidských právech, jako i v Ústavě Slovenské republiky a v Listině základních práv a svobod, která je součástí ústavního řádu České republiky. Záměrem práce je určení subjektů povinných poskytnout informace ve věcech své působnosti v souladu se slovenským a českým právem a jejich vzájemné porovnání. Příspěvek současně definuje okruh informací vyjmutých z této povinnosti.

Klíčová slova: právo na informace, povinnost informovat, orgán veřejné správy

Summary: The paper is based on the definition of the right to information determined by the international agreements related to the human rights, Constitution of Slovak Republic and by the Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms, which is included to the constitutional law of the Czech Republic. The aim of this paper is, firstly to define the subjects which are obliged to provide information related to their competence in accordance with the Slovak and Czech law and secondly, to compare these law. This work also describes the information which are excluded from the duty to inform.

Key words: The Right to Information, the Duty to Inform, the Public Authority

1. Úvod

Právo na informácie resp. prístup k relevantným informáciám je jedným zo základných predpokladov budovania demokracie a dôležitý nástroj účasti občanov na verejnej moci a kontroly výkonu verejnej moci. Ako vyslovil Ústavní soud České republiky v náleze z roku 2012: „*Toto základní právo a jemu odpovídající povinnost orgánu veřejné moci je klíčovým prvkem vztahu mezi státem a jednotlivcem. Jeho*

smyslem je participace občanské společnosti na věcech veřejných, tzn. že informování veřejnosti se týká fungování veřejné moci jako takové; pomocí těchto informací ji může veřejnost kontrolovat.“ (Korbel, 2013, s. 23) Už v Deklarácii práv človeka a občana (1789) bola slobodná výmena myšlienok definovaná ako jedno z „najcennejších práv človeka“ a toto právo bolo spoločne so slobodou prejavu vymedzené ako právo občana hovoriť, písať a publikovať slobodne. (Déclaration, 1789, s. 1) V medzinárodnom práve, na úrovni Rady Európy (Európsky dohovor o ľudských právach a základných slobodách, 1950, s. 11) i na úrovni OSN (Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, 1966, s. 9), je právo prijímať a rozširovať informácie chápané ako súčasť slobody prejavu. Význam týchto práv pre rozvoj spoločnosti, ako aj život jednotlivca a dôležitosť slobodnej výmeny informácií, pluralizmu a tolerancie pre demokraciu zdôraznil Európsky súd pre ľudské práva (ESLP) vo viacerých svojich známych rozhodnutiach, napr. Handyside proti Spojenému kráľovstvu (1976), Lingens proti Rakúsku (1986), Oberschlick proti Rakúsku (1991) a pod.

V právnom poriadku Českej republiky sú vyššie uvedené medzinárodnoprávne princípy premietnuté predovšetkým v Listine základných práv a svobod, ktorá je v súlade s čl. 112 ods. 1 Ústavy Českej republiky súčasťou ústavného poriadku ČR, a ktorá v čl. 17 ods. 2 definuje právo na informácie ako právo „*svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu*“. V Slovenskej republike je toto právo zakotvené v Ústave SR v článku 26 ods. 2 v rovnakom znení.

Informovanosť občanov sa zabezpečuje jednak šírením informácií masovokomunikačnými prostriedkami, jednak vytvorením možností aktívne vyhľadávať relevantné informácie a v neposlednom rade uložením povinnosti orgánov verejnej správy poskytovať informácie o svojej činnosti resp. iné informácie, ktoré majú z titulu svojej pôsobnosti k dispozícii. (Drgonec, 2012, s. 527 a nasl.) Najmä posledný menovaný spôsob šírenia informácií je pre realizáciu práva na informácie kľúčový a bez ústavného zakotvenia tejto povinnosti by informovanosť občanov a s tým súvisiaca možnosť občanov podieľať sa na štátnej moci bola viac deklaratórna ako reálna. Obdobný názor vyslovil aj Ústavný súd SR v náleze z roku 2003, podľa ktorého: „*Realizácia tohto práva súvisí s uplatnením všeobecnej povinnosti orgánov verejnej moci poskytovať informácie o svojej činnosti, postupoch, konaniach, rozhodovacích procesoch a rozhodnutiach jednotlivým fyzickým osobám alebo hromadným informačným prostriedkom.*“ (Nález Ústavného súdu SR, IV. ÚS 40/03 z 19. 9. 2003)

2. Povinnosť orgánov verejnej moci informovať podľa slovenského a českého právneho poriadku

Povinnosť orgánov verejnej moci poskytovať informácie je súčasťou slovenského aj českého ústavného práva. Listina základných práv a svobod v čl. 17 ods. 5

upravuje túto povinnosť pre štátne orgány a orgány územnej samosprávy, ktoré majú povinnosť primeraným spôsobom informovať o svojej činnosti za podmienok a spôsobom upraveným zákonom. Ústava SR upravovala túto povinnosť až do r. 2001 v rovnakom znení. Novelou – ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov bolo znenie § 26 ods. 5 zmenené tak, že slová „štátne orgány a orgány územnej samosprávy“ boli nahradené slovami „orgány verejnej moci“. Už pred prijatím tejto novely, v roku 1999, však Ústavný súd SR vyslovil, že povinnosti informovať podliehajú všetky orgány verejnej moci, keď vyslovil, že: „Článkom 26 ods. 5 Ústavy Slovenskej republiky sa neobmedzuje prístup osôb k informáciám v tom zmysle, že osoby majú právo na informácie len od štátnych orgánov a orgánov územnej samosprávy. Aj ostatné orgány verejnej moci majú povinnosť správať sa tak, aby nemarili právo priznané čl. 26 ods. 1 a 2 Ústavy Slovenskej republiky.“ (Drgonec, 2012, s. 526)

Lex generali k uvedeným ústavným princípom je v Českej republike zákon č. 106/1999 Sb., o slobodnom prístupe k informáciám, ktorý nadobudol účinnosť dňa 1. januára 2000. V Slovenskej republike je to zákon č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o slobode informácií), účinný od 1. januára 2001, o ktorom Ústavný súd SR vyslovil, že nepokrýva všetky aspekty povinnosti orgánov verejnej moci poskytovať informácie tak, ako je definované článkom 26 ods. 5 Ústavy SR. (Drgonec, 2012, s. 528) Pred prijatím týchto zákonov neexistoval v Českej ani v Slovenskej republike zákon, ktorý by komplexne upravoval spôsob, podmienky a postup sprístupňovania informácií. (Furek, 2012, 20) Právna úprava povinnosti poskytovať informácie bola roztrieštená vo viacerých právnych predpisoch a týkala sa vždy len určitého okruhu povinných ako aj oprávnených osôb a poskytovania informácií za určitým účelom. Prijatím zákonov o slobodnom prístupe k informáciám sa oba štáty definitívne prihlásili k princípu publicity (otvorenosti) verejnej správy, resp. „čo nie je tajné, je verejné“, ktorý sa uplatňuje v demokratických režimoch, na rozdiel od princípu diskretnosti, podľa ktorého sú prístupné len tie informácie, ktorú sú výslovne označené ako verejné, a ktorý je typický pre autoritatívne režimy. (Wilfling, 2012, s. 9)

Princíp otvorenosti verejnej správy označil za kľúčový pre demokraticky spravovaný štát aj Nejvyšší správní soud ČR v rozsudku zo dňa 14. 9. 2009, spis. zn. 6 As 18/2009-63, č. 1957/2009 Sb. NSS: „Právo na informace představuje ve vztahu k veřejné správě jednu ze záruk zákonnosti, která by extenzivním výkladem možností omezení tohoto práva značně omezena, ne-li popřena. Přístup k informacím současně posiluje důvěru veřejnosti ve veřejnou správu, pročež je třeba učinit vše k zajištění co neúplnější dostupnosti informací v držení veřejné moci pro veřejnost. Poskytování

informáci a otevrenost verejnej správy je jedným z dŕlčích princípů dobrej správy a predstavuje zároveň pilŕ tzv. evropského správneho práva.“ (Korbel, 2013, s. 30)

Obdobný názor vyslovil Najvyšší súd SR rozsudkom zo dňa 15. 12. 2011, spis. zn. 5 Sži 1/2011: „Niet pochyb o tom, že prihlásením sa Slovenskej republiky k princípom demokratického štátu, resp. prijatím Listiny základných práv a slobôd a Ústavy Slovenskej republiky došlo aj u nás k prechodu od koncepcie diskretnosti verejnej správy (štátnej správy i samosprávy) k princípu publicity správy (tj. jej otvorenosti a transparentnosti). Tým sa zmenilo základné právne-filozofické východisko pri riešení otázky prístupu verejnosti k informáciám o činnosti verejnej správy v tom zmysle, že teraz majú v zásade všetci právny nárok na prístup ku všetkým informáciám, okrem tých, ktoré sú osobitným zákonom a taxatívne a iba z nevyhnutných dôvodov vylúčené.“ (Wilfling, 2012, s. 12)

2.1 Okruh povinných subjektov podľa slovenskej právnej úpravy

V súlade s § 2 zákona č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o slobode informácií), osobami povinnými sprístupňovať informácie sú:

- štátne orgány,
- obce a vyššie územné celky,
- právnické osoby a fyzické osoby, ktorým zákon zveruje právomoc rozhodovať o právach a povinnostiach fyzických osôb alebo právnických osôb v oblasti verejnej správy (tieto len v rozsahu ich rozhodovacej činnosti),
- právnické osoby zriadené zákonom a právnické osoby zriadené štátnym orgánom, vyšším územným celkom alebo obcou podľa osobitného zákona,¹⁰
- právnické osoby založené povinnými osobami uvedenými v bodoch a) až d)
- ďalšie právnické alebo fyzické osoby, ktorým túto povinnosť ustanovuje osobitný zákon.

A. Štátny orgán. V právnej teórii sa pojem „štátny orgán“ používa v dvojakom zmysle; v užšom zmysle sú to tie orgány, ktoré ako štátne orgány označuje zákon a v širšom zmysle je pojem štátny orgán totožný s pojmom správny orgán. (Škultéty, 2000, s. 54) Znaký štátnych orgánov sú:

- vybavenie právomocou a pôsobnosťou,
- možnosť využitia štátneho donútenia,
- špecializovaná činnosť spočívajúca vo výkone úloh a funkcií štátu,
- organizačné oddelenie od iných organizačných jednotiek v štáte. (Škultéty, 2000, s. 54–55)

¹⁰ Osobitným zákonom je v tomto prípade zákon č. 523/2004 Z.z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Štátnymi orgánmi sú Národná rada SR (poskytuje informácie prostredníctvom Kancelárie NR SR), Vláda SR (poskytuje informácie prostredníctvom Úradu vlády SR),¹¹ Prezident SR (poskytuje informácie prostredníctvom Kancelárie prezidenta SR), všetky ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy (napr. Protimonopolný úrad SR, Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, Národný bezpečnostný úrad a pod.) uvedené v Zákone č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy, okresné úrady¹² ako miestne štátne orgány zriadené Zákonom č. 180/2013 Z.z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov a ďalšie orgány, o ktorých to ustanoví zákon.¹³

B. Obce a vyššie územné celky. Obcami sa rozumie každá obec v Slovenskej republike vrátane miest a mestských častí Bratislavy a Košíc. Vyššie územné celky sú samosprávne kraje zriadené Zákonom č. 302/2001 Z.z. o samospráve vyšších územných celkoch (zákon o samosprávnych krajoch). (Wilfling, 2012, s. 23)

C. Právnické osoby a fyzické osoby, ktorým zákon zveruje právomoc rozhodovať o právach a povinnostiach fyzických osôb alebo právnických osôb v oblasti verejnej správy. Ide o špecifickú kategóriu subjektov, ktorí sú v určitých prípadoch oprávnení ukladať pokuty, napr. členovia vodnej, lesnej stráže, verejné vysoké školy v prijímacom konaní a pod. (Wilfling, 2012, s. 23)

D. Právnické osoby zriadené zákonom a právnické osoby zriadené štátnym orgánom, vyšším územným celkom alebo obcou podľa osobitného zákona. Právnické osoby zriadené zákonom sú napr. Rozhlas a televízia Slovenska, Sociálna poisťovňa a pod. (Wilfling, 2012, s. 23 a nasl.) Právnické osoby zriadené podľa osobitného zákona sú rozpočtové a príspevkové organizácie. Tieto organizácie zriaďuje štát, obec alebo vyšší územný celok za účelom plnenia úloh vyplývajúcich ich zriaďovateľom z osobitných zákonov. Rozpočtová organizácia hospodári s finančnými prostriedkami, ktoré sú vyčlenené v rámci rozpočtu jej zriaďovateľa, kým príspevková organizácia si časť nákladov na prevádzku – avšak menej ako 50 % – hradí zo svojich zdrojov a ostatné náklady sú uhrádzané z príspevku zriaďovateľa.

E. Právnické osoby založené povinnými osobami uvedenými v bodoch A. až E. Jedná sa najmä o štátne podniky (napr. Slovenská pošta) a o tzv. záujmové združenia právnických osôb s podmienkou, že tieto boli založené povinnými osobami podľa predchádzajúcich odsekov. (Wilfling, 2012, s. 24)

¹¹ Hoci v súlade so Zákonom č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy sú Úrad vlády SR a Vláda SR považované za 2 štátne orgány, tj. v zmysle zákona o slobodnom prístupe k informáciám sa jedná o dva povinné subjekty.

¹² Okresné úrady boli v Slovenskej republike zriadené s účinnosťou od 1. 10. 2013; pred účinnosťou tohto zákona ich pôsobnosť vykonávali Obvodné úrady. Súčasne so zriadením okresných úradov boli zrušené miestne orgány špecializovanej štátnej správy, napr. správy katastra, pozemkové úrady apod.

¹³ Napr. Telekomunikačný úrad zriadený Zákonom č. 351/2011 Z.z. o elektronických komunikáciách

F. Ďalšie právnické alebo fyzické osoby, ktorým túto povinnosť ustanovuje osobitný zákon. Uvedené ustanovenie korešponduje s faktom, že povinnosť orgánov verejnej správy poskytovať informácie ustanovuje aj pomerne veľké množstvo iných právnych predpisov. Napr. § 3 ods. 5 zákona č. 71/1967 o správnom konaní (správny poriadok) ustanovuje povinnosť orgánom verejnej správy vhodným spôsobom (na úradnej tabuli, na internete) informovať o konaniach, ktoré sú predmetom záujmu verejnosti, podľa § 3 zákona č. 167/2008 Z.z. o periodickej tlači a agentúrnom spravodajstve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (tlačový zákon), sú orgány verejnej moci, nimi zriadené rozpočtové organizácie a príspevkové organizácie a právnické osoby zriadené zákonom povinné poskytovať vydavateľovi periodickej tlače a tlačovej agentúre informácie o svojej činnosti na pravdivé, včasné a všestranné informovanie verejnosti, § 3 zákona č. 205/2004 Z.z. o zhromažďovaní, uchovávaní a šírení informácií o životnom prostredí a o zmene a doplnení niektorých zákonov ukladá štátnym orgánom, orgánom miestnej štátnej správy, samosprávam a ďalším povinným osobám povinnosť zhromažďovať, uchovávať a šíriť informácie o životnom prostredí, a pod.

Podľa názoru Ústavného súdu SR, ktorý vyslovil v náleze spis. zn. I ÚS 236/06 „možno konštatovať, že hoci ústavnú povinnosť poskytovať informácie o svojej činnosti majú v zmysle čl. 26 ods. 5 ústavy iba orgány verejnej moci, zákonom o slobode informácií bol okruh povinných subjektov rozšírený aj o také subjekty, ktoré za orgány verejnej moci považovať nemožno“. Povinnými osobami sú pritom inštitúcie ako celok, nie niektorý z jej zamestnancov, vedúci inštitúcie, či jej organizačná zložka. Interný predpis však môže určiť osobu či oddelenie, ktoré bude organizačne zabezpečovať príjem a vybavovanie žiadostí o poskytnutie informácie. (Wilfling, 2012, s. 25)

2.2 Okruh povinných subjektov podľa českej právnej úpravy

Český zákon č. 106/1999 Sb., o svobodnom prístupe k informáciám, upravuje okruh subjektov povinných poskytovať informácie v § 2 ods. 1 a 2. Ide o nasledovné subjekty:

- štátne orgány,
- územné samosprávne celky a ich orgány,
- verejné inštitúcie,
- subjekty, ktorým zákon zveril rozhodovanie o právach, právom chránených záujmoch alebo povinnostiach fyzických alebo právnických osôb v oblasti verejnej správy; na tieto sa vzťahuje informačná povinnosť iba v rozsahu ich pôsobnosti.

A. Štátne orgány. Medzi štátne orgány Českej republiky môžeme nepochybne zaradiť štátne orgány definované v Ústave ČR, ďalej ministerstvá a ostatné ústredné

orgány štátnej správy definované v tzv. kompetenčnom zákone č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky. Další štátne orgány ako orgány špecializovanej štátnej správy sú kreované na základe osobitných zákonov v príslušnom odvetví štátnej správy, napr. zákon č. 531/1990 Sb. o územních finančních orgánech. Ďalším orgánom verejnej moci bolo početnou judikatúrou priznané postavenie orgánu štátnej správy pre účely zákona o svobodném přístupu k informacím napr. Veřejnému ochránci práv, Úřadu vlády České republiky atď. Medzi povinné subjekty v rámci štátnych orgánov môžeme zaradiť aj Políciu ČR, Armádu ČR, Hasičský záchranný sbor, a pod. (Furek, 2012, s. 41 a nasl.)

B. Jednotky územnej samosprávy a ich orgány. Povinnými osobami v tomto prípade sú obce a kraje, pričom samotné vybavenie žiadosti o poskytnutie informácie sa javí autorom komentára k zákonu o svobodném přístupu k informacím ako najpraktickejšie prostredníctvom obecného resp. krajského úradu. Mestské časti štatutárnych miest sú tiež nepochybne chápané ako povinné subjekty, a to v rozsahu svojej pôsobnosti, ktorá im bola zverená zastupiteľstvom mesta. (Furek, 2012, s. 44 a nasl.)

C. Verejné inštitúcie. Určenie tejto kategórie povinných subjektov v praxi spôsobuje najväčšie problémy, najmä z dôvodu existencie veľkého množstva inštitúcií, ktoré môžu byť potenciálne považované za verejné. Obsah tohto pojmu je už však v súčasnosti definovaný judikatúrou českých súdov, ktoré z množstva potenciálne verejných inštitúcií vyčlenili verejné ústavy, verejné podniky, verejné fondy a nadácie. (Furek, 2012, s. 49 a nasl.)

Ako vyslovil Ústavní soud ČR v Náleze zo dňa 24. 1. 2007, spis. zn. I. ÚS 260/06, pri určení, či sa v konkrétnom prípade jedná o súkromnú alebo verejnú inštitúciu, je potrebné vychádzať s posúdenia nasledovných znakov danej inštitúcie:

- spôsob vzniku a/alebo zániku, resp. existencia či neexistencia súkromnoprávneho úkonu pri vzniku inštitúcie,
 - osoba zriaďovateľa – pokiaľ je zriaďovateľom verejná inštitúcia, tak aj posudzovaná inštitúcia je verejná,
 - subjekt kreujúci orgány inštitúcie – ak je týmto subjektom orgán verejnej správy, je aj skúmaná inštitúcia verejnou,
 - existencia či neexistencia štátnej kontroly nad inštitúciou,
 - charakter účelu existencie inštitúcie,
- prícom na zaradenie inštitúcie medzi verejné postačuje prevaha, tj. nie naplnenie všetkých znakov typických pre verejné inštitúcie. (Korbel, 2013, s. 89 a nasl.)

Na základe uvedeného boli za verejné inštitúcie označené aj Všeobecná zdravotní pojišťovna, státní podnik Letiště Praha, Ředitelství silnic a dálnic, akciová

3. Informácie nepodliehajúce tejto povinnosti

V súlade s § 3 ods. 1 zákona o slobodnom prístupe k informáciám sú orgány verejnej moci v zásade povinné sprístupniť všetky informácie, ktoré majú k dispozícii. Ide o tzv. úplnú informačnú povinnosť. Ako uviedol Ústavný súd SR v rozhodnutí spis. zn. IÚS 236/06: „*Plná informačná povinnosť voči každému je z hľadiska čl. 26 ods. 4 ústavy namieste buď vtedy, keď ide o subjekt, ktorý hospodári s verejnými financiami, resp. nakladá s majetkom štátu alebo obcí, alebo vtedy, ak ide o subjekt, ktorý bol kreovaný zákonom alebo na základe zákona, ktorý patrí do oblasti verejného práva. V týchto prípadoch je daný verejný záujem na plnej informačnej povinnosti, ktorý potláča do úzadia prípadný záujem týchto subjektov na ochrane ich práv a slobôd.*“ (Wilfling, 2012, s. 197)

Obmedzenú informačnú povinnosť majú:

- osoby, ktorým zákon zveruje právomoc rozhodovať o právach a povinnostiach fyzických osôb alebo právnických osôb v oblasti verejnej správy; tieto osoby sú povinné sprístupňovať informácie v rozsahu svojej rozhodovacej činnosti, tj. napr. informácie o vydanom rozhodnutí, prípadne o konaní, ktoré mu predchádzalo, o okolnostiach, na ktorých je rozhodnutie založené a pod.,
- právnické osoby založené štátom alebo jednotkami územnej samosprávy; tieto sú povinné zverejňovať iba informácie o hospodárení s verejnými prostriedkami, nakladaní s majetkom štátu majetkom vyššieho územného celku alebo majetkom obce, o životnom prostredí, o úlohách alebo odborných službách týkajúcich sa životného prostredia a o obsahu, plnení a činnostiach vykonávaných na základe uzatvorenej zmluvy. (Wilfling, 2012, s. 28)

Podľa názoru Nejvyššího správního soudu ČR „*právo na informace současně není bezbřehé a absolutní, ale nutně naráží na určitá omezení a limity. Pověštinou se jedná o omezení, která vyplývají z potřeby ochrany legitimních veřejných zájmů, což kupř. jsou restrikce v podobě národní a veřejné bezpečnosti, veřejného pořádku, prevence zločinnosti a ochrany soukromí.*“ (Korbel, 2013, s. 30)

Všeobecne sa v súvislosti s obmedzením práva na informácie zisťuje, v čom v danom prípade spočíva verejný záujem, alebo, inak povedané, či verejný záujem na ochrane danej informácie pred zverejnením prevažuje nad verejným záujmom ochrany ústavného práva na informácie. V prípade, ak verejný záujem na šírení informácie prevažuje, je na mieste informáciu zverejniť, hoci by inak spadala

do kategórie informácií, ktorých sprístupnenie je možné odmietnuť. (Furek, 2012, s. 25 a nasl.)

Z okruhu informácií, ktoré je správny orgán povinný sprístupniť, je potrebné vyňať informácie, ktoré sa v súlade s § 8 až 11 zákona o slobodnom prístupe k informáciám nesprístupňujú. Ide o nasledovné informácie:

- utajované skutočnosti, bankové a daňové tajomstvo,
- informácie, ktoré sa dotýkajú osobnosti a súkromia fyzickej osoby, písomnosti osobnej povahy, podobizne, obrazové snímky a obrazové a zvukové záznamy týkajúce sa fyzickej osoby alebo jej prejavov osobnej povahy,
- osobné údaje fyzickej osoby,
- informácie označené ako obchodné tajomstvo.

Čo je *utajovaná skutočnosť* definuje zákon č. 215/2004 Z.z. o ochrane utajovaných skutočností a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Ide o informáciu, ktorá musí spĺňať dve podmienky: a) treba ju chrániť v záujme Slovenskej republiky, tj. jej sprístupnením by mohla na záujmoch Slovenskej republiky vzniknúť ujma (tzv. materiálna podmienka) a b) môže vzniknúť v oblastiach utajovaných skutočností určených nariadením vlády (tzv. formálna podmienka); ide o oblasti ako je bezpečnosť štátu, verejný poriadok, ochrana života a zdravia občanov, dovoz a vývoz vojenského materiálu, a pod. (Wilfling, 2012, s. 66, 67) Informácie podliehajúce *bankovému a daňovému tajomstvu* sú všetky informácie, ktoré získali oprávnené osoby od daňových subjektov alebo pri výkone kontroly (§ 11 zákona č. 563/2009 Z.z. o správe daní) alebo pri poskytovaní bankových služieb (zákon č. 483/2011 Z.z. o bankách). Tieto informácie sa môžu v zásade sprístupniť iba so súhlasom dotknutej osoby. Porušením bankového tajomstva nie je zverejnenie zmlúv, ktoré sú povinne zverejňované v súlade s § 5a zákona o slobodnom prístupe k informáciám, ale tiež napr. sprístupnenie informácie oprávnenému subjektu pre potreby trestného konania a pod.

Informácie týkajúce sa alebo súvisiace s osobnosťou človeka a osobné údaje fyzickej osoby je povinná osoba oprávnená sprístupniť iba s predchádzajúcim súhlasom dotknutej osoby, alebo ak tak ustanovuje osobitný zákon. Za osobný údaj sa pritom v súlade s § 3 zákona č. 428/2002 Z.z. o ochrane osobných údajov považuje každý údaj o fyzickej osobe, na základe ktorého je možné osobu určiť, resp. osoba je „určiteľná“, tj. existuje teoretická možnosť, že identitu osoby určíme na základe daného údaja. Napr. zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v § 12 ods. 2 a 3 upravuje, že písomnosti osobnej povahy, podobizne, obrazové snímky, zvukové alebo obrazové a zvukové záznamy je možné použiť na úradné účely a s výnimkou písomností osobnej povahy aj na vedecké a umelecké účely a pre tlačové, filmové, rozhlasové a televízne spravodajstvo. Ani také použitie však nesmie byť v rozpore s oprávnenými záujmami fyzickej osoby.

Ďalšou možnosťou odmietnuť sprístupnenie informácie povinnou osobou je skutočnosť, že informácia je označená za obchodné tajomstvo. Definíciu obchodného tajomstva obsahuje zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v § 17, pričom obchodným tajomstvom sú:

- všetky skutočnosti obchodnej, výrobnjej alebo technickej povahy súvisiace s podnikom,
- majú skutočnú alebo aspoň potenciálnu materiálnu alebo nemateriálnu hodnotu,
- nie sú v príslušných obchodných kruhoch bežne dostupné,
- majú byť podľa vôle podnikateľa utajené a podnikateľ zodpovedajúcim spôsobom ich utajenie zabezpečuje.

Treba uviesť, že informácia musí naplniť všetky vyššie uvedené znaky, aby bolo možné označiť ju za obchodné tajomstvo. Samotné označenie informácie za obchodné tajomstvo zo strany podnikateľa nepostačuje, aby informácie aj objektívne bola obchodným tajomstvom. Takýto výklad zákona by bol zjavne v rozpore s Ústavou Slovenskej republiky resp. s právom na informácie. (Wilfling, 2012, s. 103 a nasl.) Pre potreby zákona o slobodnom prístupe k informáciám však porušením obchodného tajomstva nie je zverejnenie informácie:

- o znečisťovaní životného prostredia,
- ktorá sa získala za verejné prostriedky, alebo sa týka používania verejných prostriedkov, nakladania s majetkom štátu, majetkom obce, majetkom vyššieho územného celku alebo majetkom právnických osôb zriadených zákonom, na základe zákona alebo nakladania s finančnými prostriedkami Európskej únie,
- o štátnej pomoci,
- týkajúcej sa príspevkovej alebo rozpočtovej organizácie zriadenej niektorou z povinných osôb,
- týkajúcej sa povinne zverejňovanej zmluvy.

Povinná osoba odmietne alebo obmedzí sprístupnenie informácií:

- poskytnutých jej osobou, ktorá nie je osobou povinnou podľa tohto zákona,
- ktoré sa zverejňujú pravidelne z úradnej povinnosti do určitej doby pred uplynutím tejto doby,
- o prebiehajúcim súdnom či trestnom konaní, rozhodcovskom, arbitrážnom a zmierovacom konaní; právoplatné rozhodnutia vo veci samej sa však zverejňujú,
- týkajúcich sa miesta výskytu chránených druhov rastlín, živočíchov, skamenelín a nerastov, pokiaľ by im v dôsledku sprístupnenia informácie hrozila škoda alebo zničenie,
- týkajúcich sa priebehu kontroly, dohľadu alebo dozoru; zistenia kontroly sa však zverejňujú,

- zverejnenie ktorých by malo za následok ohrozenie alebo zničenie jadrového alebo iného dôležitého objektu.

Český Zákon o svobodném přístupu k informacím upravuje v časti § 8a–§ 11 okruh informácií, ktoré nie sú predmetom povinnosti ich sprístupňovania v porovnaní so slovenskou právnou úpravou odlišne a najmä precíznejšie. Predovšetkým, povinnosť poskytovať informácie sa nevzťahuje na informovanie o názoroch a rozhodnutiach, ktoré vzniknú až v budúcnosti. Povinný subjekt taktiež nie je zaviazaný vybavovať žiadosti, pokiaľ by s tým bola spojená nutnosť vytvoriť nové informácie. Okrem uvedeného sa bez súhlasu oprávnenej osoby nesprístupňujú nasledovné informácie:

- informácie označené ako utajované,
- informácie týkajúce sa osobnosti, prejavov osobnej povahy a súkromia fyzickej osoby. To neplatí, ak povinný subjekt poskytol dotknutej osobe verejné prostriedky; v takom prípade sa sprístupňujú základné osobné údaje v rozsahu meno a priezvisko, rok narodenia, obec trvalého pobytu a ďalej údaje o výške, účele a podmienkach poskytnutia verejných prostriedkov,¹⁴
- informácie označené ako obchodné tajomstvo, s výnimkou informácií o rozsahu použitia verejných prostriedkov a o ich príjemcovi. Znaky obchodného tajomstva sú definované v § 17 Zákona č. 513/1991 Sb. Obchodní zákonník v rovnakom, ako v slovenskej právnej úprave. V zmysle súčasnej judikatúry však platí, že pokiaľ súkromná osoba uzavrie obchodnú zmluvu s verejným orgánom, musí si byť vedomá možností zverejnenia niektorých častí alebo aj celého textu zmluvy. V opačnom prípade by totiž došlo k obmedzeniu práva na informácie nad rámec Ústavy ČR (Korbel, 2013, s. 36),
- informácie získané v súvislosti so správou daní a poplatkov, s penzijným a zdravotným poistením a sociálnym zabezpečením, ak sa tieto informácie týkajú majetkových pomerov osoby, ktorá nie je povinným subjektom podľa tohto zákona,
- informácie vzniknuté bez použitia verejných prostriedkov a dodané osobou, ktorá nie je osobou povinnou podľa tohto zákona,
- informácie, ktoré povinná osoba pravidelne zverejňuje z úradnej povinnosti,
- informácie, zverejnením ktorých by došlo k porušeniu autorského práva tretích osôb,
-informácie, na ktoré sa vzťahuje povinnosť mlčanlivosti a povinný subjekt ich získal pri kontrolnej alebo obdobnej činnosti, alebo pri výkone dozoru a dohľadu,

¹⁴ V spojitosti so zákonom č. 320/2001 Sb., o finanční kontrole ve veřejné správě a o změně některých zákonů (zákon o finanční kontrole), môžeme za verejné prostriedky považovať akékoľvek prostriedky poskytnuté z rozpočtu štátu alebo samosprávneho celku. (Furek, 2013, s. 357)

- informácie o prebiehajúcom trestnom konaní a o činnosti orgánov činných v trestnom konaní vrátane informácií zo spisov (i takých, kde trestné konanie nebolo začaté), ktoré vznikli pri výkone povinností týchto orgánov pri predchádzaní trestnej činnosti a vyšetrovaní trestných činov za podmienky, že takéto zverejnenie by ohrozilo práva a právom chránené záujmy tretích osôb alebo schopnosť orgánov činných v trestnom konaní plniť uvedené úlohy,
- informácie o rozhodovacej činnosti súdov; právoplatné rozhodnutia súdov sa však zverejňujú,
- informácie týkajúce sa plnenia úloh spravodajských služieb,
- informácie o príprave, priebehu a prejednaní výsledkov kontroly vykonávanej Nejvyšším kontrolným úradom ČR; informácie o výsledkoch kontrol však túto ochranu nepožívajú a teda sa sprístupňujú,
- informácie o činnosti organizačnej zložky Ministerstva financií ČR, ktorú upravujú Zákon č. 253/2008 Sb., o niektorých opatreniach proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu, a Zákon č. 69/2006 Sb., o provádění mezinárodních sankcí (Furek, 2013, s. 449),
- informácie, ktoré sú predmetom autorského práva a toto právo užíva prevádzkovateľ televízneho alebo rozhlasového vysielania, škola a školské zariadenie, verejná knižnica, Akadémie vied ČR alebo kultúrna inštitúcia hospodáriaca s verejnými prostriedkami.

Zákon o svobodném přístupu k informacím na rozdiel od slovenskej právnej úpravy obsahuje aj ustanovenie o fakultatívnom obmedzení poskytnutia informácií, tzn. že povinný subjekt na základe vlastnej úvahy rozhodne, či danú informáciu sprístupní alebo nesprístupní. Jedná sa o informácie:

- týkajúce sa vnútorných pokynov a personálnych predpisov povinného subjektu,
- vzniknuté pri príprave rozhodnutia povinného subjektu (právoplatné rozhodnutia sa zverejňujú povinne),
- poskytnuté NATO alebo EÚ a nimi označené ako „NATO UNCLASSIFIED“ alebo „LIMITED“ a Česká republika je povinná toto utajenie rešpektovať z titulu svojho členstva v týchto organizáciách.

Podľa slovenskej i českej právnej úpravy dôvodom nesprístupnenia informácie nie je skutočnosť, že na časť požadovanej informácie sa vzťahuje ochrana pred jej zverejnením. V takom prípade sa informácie sprístupnia s vylúčením neverejnej časti informácie.

4. Záver

Na základe stručnej analýzy slovenského a českého zákona o slobodnom prístupe k informáciám môžeme konštatovať, že súčasná právna úprava oboch štátov nadväzuje na ústavné právo ich občanov na informácie a korešponduje s relevantnými medzinárodnými dohodami o ochrane ľudských práv. Oba skúmané zákony zakotvujú základné princípy európskeho práva¹⁵ upravujúceho povinnosť orgánov verejnej moci sprístupňovať informácie vzniknuté pri plnení ich úloh alebo v súvislosti s použitím verejných prostriedkov. Okruh povinných subjektov je definovaný v českej aj slovenskej právnej úprave v zásade rovnako a pomerne rozsiahla slovenská aj česká judikatúra týkajúca sa tejto problematiky je ustálená. Čo sa týka informácií, ktoré sú chránené pred zverejnením, obe právne úpravy vychádzajú z princípu testu verejného záujmu na zverejnení resp. ochrane informácie. Otázkou pre ďalší výskum v tejto oblasti je skutočná realizácia práva na prístup k informáciám v praxi oboch štátov, táto si totiž vyžaduje nielen dôsledné plnenie informačnej povinnosti zo strany orgánov verejnej moci, ale tiež aktívny postoj verejnosti k činnosti orgánov verejnej moci. V opačnom prípade totiž možnosť kontroly výkonu štátnej moci zo strany občanov ostane len v teoretickej rovine a princíp suverenity ľudu, ako jeden zo základných princíпов právneho štátu, bude síce v ústave deklarovaný, no vo vzťahu občan – štát nečitateľný.

5. Použitá literatúra

- Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. 1789. [online]. legifrance.gouv.fr [cit. dňa 2.10.2013] Dostupné na internete: <<http://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Declaration-des-Droits-de-l-Homme-et-du-Citoyen-de-1789>>
- DROGONEC, J. 2012. Ústava Slovenskej republiky. Komentár. 3. vydanie. Šamorín: Heuréka, 2012. 1620 s. ISBN 80-89122-73-8
- Európsky dohovor o ľudských právach a základných slobodách. 1950. [online]. echr.coe.int [cit. dňa 1.10.2013] Dostupné na internete: <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf>
- FUREK, A. – ROTHANZL, L. 2012. Zákon o svobodném přístupu k informacím a související předpisy: komentář. 2. vydanie. Praha: Linde, 2012. 1032 s. ISBN 987-80-7201-868-0
- KORBEL, F. 2013. Přehled judikatury ve věcech práva na informace. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2013, s. 424. ISBN 978-80-7478-022-6
- Listina základních práv a svobod. 1991. [online]. zakony.cz [cit. dňa 2.10.2013] Dostupné na internete: <<http://www.zakony.cz/seznamy/002-1993-sb-usneseni-predsednictva-ceske>>

¹⁵ Smernica 2003/98/ES Európskeho parlamentu a Rady zo 17. novembra 2003 o opakovanom použití informácií verejného sektora

-narodni-rady-o-vyhlaseni-listiny-zakladnich-prav-a-svobod-jako-soucasti-ustavniho-poradku-ceske-republiky.html>

Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach. 1966. [online]. unhrc-centraleurope.org [cit. dňa 1.10.2013] Dostupné na internete: <www.unhrc-centraleurope.org/sk/pdf/zdroje/pravne-materialy/medzinarodne-utecenecke_pravo/medzinarodny_pakt_o-obcianskych-a-politickych-pravach.html>

Nález Ústavného súdu SR. 1999. Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. II. ÚS 10/99 zo 16. júna 1999. Dostupné na internete: <http://jaspi.justice.gov.sk/jaspiw1/hm_zak/jaspiw_mini_jud_zobraz_nextdata1.asp?kotva=k4&skupina=1>

ŠKULTÉTY, P. 2000. Správne právo hmotné. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 2000. 243 s. ISBN 80-7160-205-1

Wilfling, P. 2012. Zákon o slobodnom prístupe k informáciám. Komentár. Problémy z praxe. Rozhodnutia súdov. Pezinok: VIA IURIS – Centrum pre práva občana, 2012. 296 s. ISBN 978-80-970686-4-6

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava České republiky, 1993. [online]. mkc.cz [cit. dňa 4.10.2013] Dostupné na internete: <http://www.mkc.cz/img/otvarena_skola/ke_stazeni/ustava_cr.pdf>

Zákon č. 211/2000 Z.z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o slobode informácií). [online]. jaspi.justice.gov.sk [cit. dňa 28.9.2013] Dostupné na internete: <http://jaspi.justice.gov.sk/jaspiw1/hm_zak/jaspiw_mini_zak_zobraz_clanok1.asp?kotva=k1&skupina=1>

Kontakt na autora

Mgr. Miroslava Dobrotková
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra žurnalistiky
B Slančíkovej 1
949 01 Nitra

e-mail:dobrotkova@akzahradnik.eu

školiťel: doc.PhDr. Karol Orban, PhD.

Turecko a EU: Překážky Turecka na cestě do sjednocené Evropy

Turkey and EU: Obstacles of Turkey on its Way to the United Europe

Jana Musilová

Anotace: V roce 1999 bylo Turecko označeno za kandidáta na členství v EU, nicméně splnění podmínek plynoucích z tzv. kodaňských kritérií, které vedly k tomuto kroku, neznamenalý přímou cestu Turecka do sjednocené Evropy. Turecko muselo nadále řešit další překážky, které nebyly obsaženy v kodaňských kritériích, ale přesto měly klíčovou roli v otázce tureckého členství v EU (např. kyperský problém, Turecko a Řecko, Turecko a Německo, Turecko a Francie). Cílem příspěvku je stručné shrnutí výše zmíněné problematiky s ohledem na historický kontext událostí.

Klíčová slova: Turecko, EHS/ES/EU, Kypr, Německo, Francie

Summary: In 1999, Turkey was identified as a candidate for EU membership, but the conditions resulting from the so-called Copenhagen criteria, which led to this step meant a direct route to Turkey united Europe. Turkey must continue to address other barriers that were not included in the Copenhagen criteria, but still had a key role in the issue of Turkish membership in the EU (e.g. the Cyprus problem, Turkey and Greece, Turkey and Germany, Turkey and France). The aim of this paper is a brief summary of the above-mentioned problems and to the historical context of the events.

Key words: Turkey, EEC/EC/EU, Cyprus, Germany, France

Úvod

Otázka tureckého členství v EHS/ES/EU je velmi často diskutována z mnoha perspektiv. Jedná se o řadu dílčích často těžko řešitelných překážek, které výrazně znesnadňují možný vstup Turecka do sjednocené Evropy. Nejedná se jen o požadavky

vymezené v kodaňských kritériích, ale i o nároky, které nejsou zmíněny v žádném oficiálním přístupovém dokumentu. Nejedna z nich má původ v minulosti, a proto je nezbytně nutná jejich podrobná historická analýza a práce s prameny, které v tomto případě představují především dokumenty EHS/ES/EU, dokumenty vydané vládními institucemi států, kterých se daný problém týká. Omluvou pro všechno se stává obava z rostoucí islamizace evropského kontinentu.¹⁶ Dalším faktorem, který je diskutován, je otázka turecké populace. Turecko by jako člen EU bylo druhým nejlidnatějším státem, a tím pádem by mohlo výrazně zasahovat do evropského dění nejen na půdě Evropského parlamentu. Tyto názory nekorespondují s oficiálními kritérii pro vstup Turecka do EU.¹⁷ Z toho důvodu je důležité detailní nejen historické bádání, které potvrdí nebo vyvrátí stereotypní pojetí vztahu Turecka a Evropy, resp. Evropské unie.

Jako základ pro tento článek je použita magisterská diplomová práce s názvem *Turecko Evropa: Překážky Turecka na cestě do sjednocené Evropy a evropská perspektiva Turecka*,¹⁸ ze které jsou převzaty zásadní pasáže tohoto příspěvku. Cílem je představit jen ty nejkontroverznější překážky Turecka na cestě do sjednocené Evropy, a to: Turecko a Kypr. Turecko a Německo. Turecko a Arménie a Turecko a Francie se snahou poukázat na i na druhou stránku problému, která bývá velmi často opomíjena.

Dostupnost pramenů je poměrně dobrá, bohužel naopak je to s literaturou k tomuto tématu. Právě z tohoto důvodu jsem hojně využívala internetové zdroje. Ty je nutné podrobit řádnému kritickému zhodnocení. Prameny využité k vypracování příspěvku jsou relativně bohaté, právě díky jejich dostupnosti na internetu. Jedná se například o dokumenty Evropské komise, Evropské rady a parlamentu a mnohých dalších institucí jednotlivých států, kterých se přímo dotýká.

Turecko a Kypr – kořeny sporu

Otázka Kypru¹⁹ a jeho členství v EU patří mezi nejkontroverznější témata ovlivňující vztah Turecka, Řecka a EU. Tento problém je diskutován z mnoha perspektiv,

¹⁶ Turecko je od roku 1923 sekulárním státem a samo musí čelit teroristickým útokům jako mnoho dalších států v Evropě i v zámoří.

¹⁷ Paradoxem ovšem je, že k oficiálním kodaňským kritériím přibýly i další podmínky, které Turecko musí naplnit/vyřešit před svým vstupem do Evropské unie.

¹⁸ Autorka Jana Musilová.

¹⁹ Podle zdroje CIA je ostrov Kypr geograficky lokalizován na Střední východ. V minulosti byl Kypr součástí Osmanské říše, nikdy nepatřil k Řecku. V roce 1923 Mírovou smlouvou z Lausanne Turecká republika uznala anexi ostrova Kypr Velkou Británií.

zejména od podání žádosti řecké části ostrova (Republika Kypr) o vstup do EHS.²⁰ Jedná se o velice komplikovanou mezinárodní, politickou situaci, zostřenou v roce 1981, kdy se Řecko stalo členem ES. V době, kdy Řecko vstoupilo do ES, došlo v Turecku ke krizi demokracie, která paradoxně přispěla ke stabilizaci a demokratizaci Řecka a vztahy Turecka s ES dosáhly nejnižšího bodu od konce druhé světové války. 15. listopadu 1983 vyhlásila turecká část Kypru na území, které od roku 1974 okupovala turecká armáda,²¹ nezávislost pod názvem Turecká republika Severní Kypr.²² Turecká republika Severní Kypr není mezinárodně uznaným státem, pouze Turecká republika uznala nezávislost turecké části ostrova. Vláda kyperské republiky považuje Tureckou republiku Severní Kypr za nezákonný a mezinárodně, právně neuznaný celek.²³ Republika Kypr se odvolává na dvě rezoluce²⁴ Rady OSN, které deklarují nezákonnost existence Turecké republiky Severní Kypr a vyzývají k mezinárodnímu neuznání samostatnosti Turecké republiky Severní Kypr. Výsledkem turecké ilegální okupace ostrova je úpadek hospodářství – 70 % ekonomického potenciálu ostrova je pod vojenskou správou, 28 % obyvatelstva se stalo uprchlíky ve vlastní zemi a Republika Kypr pohřešuje 1 500 kyperských Řeků, 12 000 lidí žije v enklávách.²⁵ V roce 1987 byla podepsána smlouva o obchodní unii mezi Republikou Kypr a ES.

²⁰ Když v roce 1961 Velká Británie požádala o přijetí do EHS, Kypr se začal obávat ztráty svého hlavního obchodního partnera a požádal o členství v EHS v roce 1962, a to se souhlasem obou komunit žijících na ostrově. Od 70. let kyperský zájem o členství opět sílí, neboť v roce 1973 se Velká Británie členem EHS stala. V této době mělo členství hospodářský význam, bohužel nikdo si neuvědomoval význam budoucí – politický.

²¹ Turecká vojenská okupace byla reakcí na snahu Řecka připojit ostrov k Řecku, tzv. ENOSIS – snaha Řecka připojit k Řecku veškerá území obývaná řeckým obyvatelstvem. Prvotním hybatelem myšlenky na připojení ostrova Kypr k Řecku se stala řecká pravoslavná církev na ostrově Kypr (v této době Kypr spadal pod britskou správu). V polovině 50. let dvacátého století vznikla v Řecku skupina EOKA, která ENOSIS podporovala. V letech 1955–1958 byli kyperští Turci vyhnáni ze smíšených vesnic a jejich domy byly vypáleny. Turecko a kyperští Turci silně vyjádřili svůj nesouhlas s ENOSIS. Z hlediska geopolitického byl Kypr velice důležitý pro tureckou národní bezpečnost. Kyperští Turci spatřovali v ENOSIS další vlnu neokolonialismu. Velká Británie, jako koloniální mocnost na ostrově, odmítala ENOSIS. Valné shromáždění OSN usilovalo o mírové vyřešení sporu, nepodporovalo řecké ambice.

²² Oficiální stanovisko kyperské vlády. [cit. 15. června 2010]
Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/516F94AA34E837F0C22570290038A651?OpenDocument>>.

²³ Oficiální stanovisko kyperské vlády. [cit. 15. června 2010] <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/516F94AA34E837F0C22570290038A651?OpenDocument>>.

²⁴ Rezoluce 541 z roku 1983 a rezoluce 550 z roku 1984. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.greece.org/cyprus/UNRes541.htm>>. a <<http://www.greece.org/cyprus/UNRes550.htm>>

²⁵ Oficiální stanovisko vlády Republiky Kypr [cit. 15. června 2010]
Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/>>

Kypr má z historického hlediska obrovský význam pro Tureckou republiku. Nejedná se pouze o symbol, ale i o velmi důležitý strategický bod vzdálený 40 námořních mil od tureckého pobřeží.²⁶ V případě, že by Turecko ztratilo Kypr, turecké pobřeží by bylo obklopeno celou řadou řeckých ostrovů. Došlo by k porušení již tak velmi křehké rovnováhy mezi Tureckem a Řeckem. Tyto myšlenky, více než obrana turecké menšiny na Kypru, vedly k vojenské intervenci v létě roku 1974.²⁷ Turecká politická elita byla znepokojena žádostí Kypru (Republika Kypr) o vstup do ES v roce 1990. Už samotné členství Řecka v ES zapříčinilo nemožnost zlepšení turecko-řeckých vztahů. Turecko nesouhlasilo s kandidaturou ostrova do ES, dokud nebude vyřešen problém rozděleného Kypru. Představitelé Turecké republiky Severní Kypr se snažili najít protiprávnost tohoto aktu. Turecká strana se obrátila na odborníky v oboru mezinárodního práva a dožadovala se zjištění, zda jednání představitelů Republiky Kypr není v rozporu s mezinárodním právem. Současně i prezident Severního Kypru (Turecká republika Severní Kypr) R. Denktas detailně studoval problematiku oprávněnosti vstupu řecké části ostrova do EU. Dr. Ch. Heinz z Německa a profesora M. H. Mendelson z Velké Británie vypracovali zprávy týkající se právní platnosti žádosti podané kyperskými Řeky o vstup ostrova do EU. Dr. Heinze zdůraznil jednostrannost podané žádosti o členství.²⁸ Tato zpráva vycházela z curyšských²⁹ a londýnských dohod,³⁰ z garanční dohody z roku 1960³¹ a dále z dohod s EU. Profesor Mendelson sepsal zprávu pro Radu bezpečnosti Organizace spojených národů, kde poukázal na to, že řecko-kyperská správa není oprávněna žádat o vstup do EU, dokud Turecko nebude také členem.³²

All/72D8408F0942BB38C225702900313918?OpenDocument>.

²⁶ SEVARIEROL, S.: The Cyprus Obstacle on Turkey's Road to Membership in the European Union. In: Turkey and the European Union. Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics. Edd.: CARKOGLU, A. – RUBIN, B. Abingdon. New York 2003, s. 56. ISBN-10: 0714683353.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ OZTURK, I. – SERTOGLU, K. – KAPTAN, E.: *Cyprus – EU Relations: Possible Scenario For The Future*. Pakistan Journal of Applied Science. 2006, Vol. 2, No. 2, s. 237–244. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://mpr.a.ub.uni-muenchen.de/257/1/MPRA_paper_257.pdf> .

²⁹ Curyšská dohoda 1959 znamenala vymezení právního rámce pro dvě sobě rovné komunity na ostrově, tato dohoda vydláždila cestu pro nezávislost Kypru. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/history/republic/index.html>>.

³⁰ Na základě curyšské a londýnské dohody byla dne 16. srpna 1960 vyhlášena nezávislost Kyperské republiky na Velké Británii. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus-conflict.net/Treaties%20-1959-60.html>>.

³¹ Garanční smlouva. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_guarantee.pdf>.

³² OZTURK, I. – SERTOGLU, K. – KAPTAN, E.: *Cyprus – EU Relations: Possible Scenario For The*

Devadesátá léta: hledání společné evropské cesty?

Kyperští Řekové a Řecko od počátku 90. let stále více zdůrazňovali důležitost členství v ES/EU pro celý ostrov jako kladný krok vedoucí k vyřešení dlouholetého sporu na ostrově.³³ V roce 1993 Evropská komise přijala žádost kyperských Řeků o vstup do EU platnou pro celý ostrov. EU a ani Evropská komise nebyly znepokojeny nejednotou ostrova. Největší obavy způsobila slova řeckého ministra zahraničí, že nepřijetí Kypru může znamenat konec rozšiřování EU směrem na východ.³⁴ EU jako by opomněla rezoluci OSN, která na ostrově ustanovila „bi-communal“ federální vládu Kypru, ve které se o suverenitu dělí dva sobě rovné celky. V roce 1998 EU započala přístupové rozhovory s Kyprem, respektive s řecko-kyperskou správou, která vystupovala ve jménu celého ostrova. Řecká strana toužila vidět Kypr jako člena evropských integračních struktur co nejdříve s tím, že problém rozděleného ostrova bude vyřešen po vstupu, respektive už samotným přijetím.

Další vlna zhoršení vztahů nastala v roce 1995, kdy EU označila Kypr jako jednoho z hlavních kandidátů na vstup. Došlo k tomu po masivním nátlaku Řecka, které na oplátku souhlasilo s uzavřením celní unie s Tureckem. Klíčové státy Evropské unie (např. Velká Británie, Německo, Itálie a Francie) vyjádřily zklamání nad chováním řecko-kyperské správy ostrova. Nejednotný Kypr by byl jádrem problému. Evropský komisař pro rozšiřování G. Verheugen poukázal na nutnost vyřešit kyperský problém před vstupem ostrova do EU. Nicméně nehledě na aktuálnost kyperského problému započalo v roce 1996 vyjednávání mezi EU a Kyprem. OSN žádala vyřešení kyperského problému alespoň na „papíře“. Obě zúčastněné strany formálně přistoupily na možný plán vedoucí k vyřešení problému na ostrově. Kypr se měl stát federativní republikou s ohledem na ústavní aspekty a „bi-zonal“ s ohledem na teritoriální aspekty.³⁵ Na rozhodnutí EU okamžitě zareagovala OSN, která velice ostře vystoupila proti postupu EU. Přirozeně kyperští Turkové nezůstali pozadu a okamžitě vyjádřili Radě ministrů svůj postoj. Také prezident Severního Kypru zaslal Radě ministrů memorandum vysvětlující, proč by EU neměla přistou-

Future. Pakistan Journal of Applied Science. 2006, Vol. 2, No. 2, s. 237–244. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/257/1/MPRA_paper_257.pdf> .

³³ YANGOU, G. S.: *Accession of Cyprus to the EU: Challenges and Opportunities for the New European Regional Order*. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. 2002, Vol. 2. [cit. 15. června 2010]. Dostupné na internetu: <http://ecmi.de/jemie/download/Focus2-2002_Yiangou.pdf> .

³⁴ MULTUFER-BAC, M.: *Enlarging the EU. Where does Turkey stand*. Istanbul 2002, s. 24. ISBN 9789758112401.

³⁵ OZTURK, I. – SERTOGLU, K. – KAPTAN, E.: *Cyprus – EU Relations: Possible Scenario For The Future*. Pakistan Journal of Applied Science. 2006, Vol. 2, No. 2, s. 237–244. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/257/1/MPRA_paper_257.pdf> .

pit na přístupové rozhovory s Kyprem.³⁶ Podle turecké strany byla žádost o členství neplatná a nereflektovala požadavky kyperských Turků.

EU rozhodla o přijetí Kypru za plného člena ve jménu celého ostrova. EU uznala řecko-kyperskou správu jako oficiální vládu celého ostrova a rozvinula s ní patřičné mezinárodní vztahy. Kypr požádal o členství v ES ve jménu celého ostrova Kypr. Turecká strana tento akt odmítla, zdůrazňovala, že řecko-kyperská správa nemá právo jednat ve jménu celého Kypru. Severní Kypr podepsal deklaraci s Tureckou republikou, která obsahovala ujednání o vztahu Severního Kypru a Turecka, resp. pokud EU přijme Kypr za svého člena, tak se Severní Kypr sjednotí s Tureckem.³⁷ Kyperští Turci nebyli proti členství v evropských integračních strukturách, ale nejprve požadovali vyřešení kyperského problému a také se jim zdálo riskantní vstoupit do unie, jejímž členem není Turecko. Na druhé straně EU otevřela přístupové rozhovory s řecko-kyperskou správou ostrova. Hlavním iniciátorem těchto rozhovorů se stalo Řecko. Řecko je jediným státem EU, který jednoznačně podporoval myšlenku přijetí Kypru bez náležitého vyřešení kyperského problému. Řecká strana otevřeně prohlašovala, že pokud se Kypr nestane členem EU, tak Řecko zablokuje další vlnu rozšiřování unie směrem na východ.

³⁶ Některé z hlavních bodů, které obsahovalo memorandum prezidenta R. Denktase: ES přijalo žádost celého Kypru a považuje řecko-kyperskou správu za kyperskou vládu. Řecko-kyperská správa nereprezentuje Republiku Kypr a nemůže žádat o členství ve jménu celého ostrova. Pokud by měla být žádost úspěšná, muselo by se jednat o žádost ostrova jako celku. tzn. jižní a severní části. Takovéto členství by bylo poloviční „ENOSIS“ a je naprosto nepřijatelné kyperskými Turky. Potřebujeme poznamenat, že se také jedná o legitimismus severního Kypru v očích jižního, protože na mezinárodním poli severní Kypr neexistuje. Kypr jako celek nebo jeho část nemůže být členem žádné formy unie, ať ekonomické nebo politické, pokud jejími členy nejsou oba státy – Řecko a Turecko. Tento bod je zakotven v kyperské ústavě a v Garanční smlouvě. Tudíž žádost o přijetí do EU byla porušením mezinárodního práva. Komise ve své zprávě požaduje základní svobody Římských dohod (svoboda pohybu a usídlování...). Měly by být zahrnuty do řešení kyperského problému, což bylo proti dohodám podepsaným zástupci kyperských Řeků a kyperských Turků (Makarios a Denktas, Kyprianu a Denktas), tyto dohody hovořily o „bi-communal“ a „bi-zonal“ federativním řešení. Turecká republika severní Kypr by se mohla stát členem EU, ale pouze za podmínky, že bude vyřešen kyperský problém. DENKTAS, R. R: Turkish Cypriot Memorandum addressed to the Council of Ministers of the European Communities in Respect of an Application for Membership by The Republic of Cyprus. 1990. [cit. 15. června 2010]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/add/statcyp/Chap3.htm>>.

³⁷ OZTURK, I. – SERTOGLU, K. – KAPTAN, E.: *Cyprus – EU Relations: Possible Scenario For The Future*. Pakistan Journal of Applied Science. 2006, Vol. 2, No. 2, s. 237–244. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/257/1/MPRA_paper_257.pdf>.

Annanův plán

Posledním záchvěvem sjednotit rozdělený ostrov před vstupem do EU byla dvě oddělená referenda konaná dne 24. dubna 2004. Tato lidová hlasování měla schválit nebo naopak odmítnout tzv. Annanův plán³⁸ na znovusjednocení ostrova Kypr, pokud by obě komunity ostrova plán schválily, taky by dne 1. května 2004 do EU vstoupil sjednocený Kypr. Annanův plán na vytvoření kyperské federace byl řeckou stranou odmítnut, proti hlasovalo 75,83 %, zatímco turecká strana hlasovala pro 64,91 %.³⁹ Odmítnutí Annanova plánu vyvolalo vlnu zklamání i u předních evropských⁴⁰ a amerických představitelů.

Do EU nevstoupil sjednocený Kypr, reprezentovaný vládou kyperských Řeků. Kyperská Řekové upřednostnili cestu evropského řešení kyperského problému před sjednocením ostrova. Z tohoto důvodu musely být ustanoveny právní předpisy řešící zvláštní situaci Kypru. Byly vymezeny podmínky Společenství týkající se pohybu osob a zboží respektující demarkační linie mezi severem a jihem ostrova. Komise navrhla přijmout opatření, která usnadní obchod mezi částí ostrova, která není pod kontrolou vlády, a celním územím Společenství, k němuž tato část prozatím ne náleží.⁴¹ Rovněž navrhla, aby byla na rozvoj této části ostrova poskytnuta zvláštní finanční pomoc. Severní část Kypru je evidentně chudší než jižní a jejím jediným obchodním partnerem je Turecko, které má na zmiňovaném území asi 35 000

³⁸ Annanův plán: plán vychází z dřívějších návrhů OSN a jeho konečnou podobu vypracoval K. Annan. Předpokládá, že sjednocený ostrov bude mít konfederativní (vzorem by měla být švýcarská konfederace) uspořádání se zárukami pro obě komunity, část území neuznané Severoturecké kyperské republiky bude předána řecké části, Kypřané řecké národnosti, kteří opustili své domovy v severní části ostrova během její okupace tureckými jednotkami v roce 1974, budou mít jen omezené právo návratu – co do počtu i práva nabývat nemovitosti – a ostrov bude postupně demilitarizován. Bikomunální zřízení mělo zaručovat kyperským Turkům paritní zastoupení v horní komoře a minimálně jednu čtvrtinu hlasů v dolní komoře kyperského parlamentu. Zákony měly být přijímané se souhlasem obou komor prostou většinou a účastí jedné poloviny senátorů z obou komunit.

³⁹ [cit. 15. června 2010]. Dostupné na internetu: <http://www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicy/MainIssues/Cyprus/Cyprus_Issue.htm>. a <<http://www.moi.gov.cy/moi/PIO/PIO.nsf/All/6E51478AB2127EA3C2256D6D001DEC39?OpenDocument#4>>.

⁴⁰ Např. Evropský komisař pro rozšiřování G. Verheugen vyjádřil obrovské zklamání nad počínáním řecko-kyperské vlády, a to ještě tři dny před samotným referendem. GUREL, A.: *Can the European Union help to „reunite“ Cyprus. In: Cyprus after Accession: Getting past „No“? Workshop report and response.* Oxford, May, 2007, s. 27. [cit. 5. února 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/seesox/WorkshopReports_files/cyprus_reportMay07.pdf>.

⁴¹ [cit. 15. června 2010]. Dostupné na internetu: <<http://europa.eu/generalreport/cs/2004/rg4.htm>>.

vojáků.⁴² Pohyb osob, zboží a služeb byl upraven zvláštními pravidly a pohyb kapitálu byl omezen. Tato situace se vzdaluje „druhému nejlepšímu řešení“ kyperského problému. Východiskem by podle tureckých odborníků byla plná integrace severní části ostrova do hospodářských struktur.⁴³ Největším politickým problémem turecké komunity na Kypru je fakt, že severní část ostrova je pod vládou, která není mezinárodně uznávaná, protože je výsledkem ilegální okupace.⁴⁴ A je izolovaná. „Tento stav je zakonzervováním stavu z období po srpnu 1974, kdy turecká armáda získala kontrolu nad územím, které dnes tvoří mezinárodně neuznávanou Severokyperskou tureckou republiku.“⁴⁵

V Evropě a přesto „rozdělený“

Na prosincovém summitu v roce 2004 bylo rozhodnuto o zahájení přístupových rozhovorů s Tureckem. Toto rozhodnutí bylo provázeno požadavkem na rozšíření celní unie mezi EU a Tureckem a „nováčky“ unie, včetně Kypru. V červenci 2005 Turecko podepsalo dodatek k Ankarské dohodě, ale zdůraznilo, že se nejedná o uznání Kyperské republiky.⁴⁶ V roce 2006 byl otevřen přístav a letiště na turecké části Kypru.

„Zatímco Turecko na jaře 2006 otevřelo a poté i uzavřelo zatím jednu z třiceti pěti kapitol, vše směřovalo ke střetu nad neplněním dodatkového protokolu k Ankarské dohodě. Pravidelná hodnoticí zpráva Evropské komise z listopadu 2006 mimo jiné konstatuje, že Turecko z části neplní dodatkový protokol rozšiřující celní unii mezi Tureckem a EU i na deset nováčků (členové EU od 1. 5. 2004), který

⁴² [cit. 15. června 2010]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/72D8408F0942BB38C225702900313918?OpenDocument>>.

⁴³ AYDIN, M. – SEVINC, D. – FAZLIOGLU, O.: *Time for a reality check in Cyprus: Is federalism still the only game on the island? In: Cyprus after Accession: Getting past „No“?* Workshop report and response. Oxford, May, 2007, s. 15. [cit. 5. února 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/seesox/WorkshopReports_files/cyprus_reportMay07.pdf>.

⁴⁴ GUREL, A.: *Can the European Union help to „reunite“ Cyprus. In: Cyprus after Accession: Getting past „No“?* Workshop report and response. Oxford, May, 2007, s. 26–27. [cit. 5. února 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/seesox/WorkshopReports_files/cyprus_reportMay07.pdf>. Převzato: Draft report to the Conference of President of the European Parliament High – Level Contact Group for Relations with the Turkish Cypriot Community in the northern part of Cyprus. January 2006.

⁴⁵ THIM, M.: *Evropská unie a Turecko*. Policy Paper 2/2007. Asociace pro mezinárodní otázky, 2007, s. 8. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomacie.info/publikacefiles/eu_turecko_amo_policy_paper_2_2007.pdf>.

⁴⁶ Turkey: Prime Minister Rules Out Immediate Recognition of Cyprus (RFE/RL: 27. 7. 2005). [cit. 20. října 2008] Dostupné na internetu: <<http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/07/00e38de9-5fe1-4d6c-8c02-bb7f86b57b13.html>>.

Turecko podepsalo v červenci 2005, a umožnilo tak zahájení přístupových rozhovorů, a dále uvádí, že představitelé EU pravidelně upozorňovali Turecko, že uvedení protokolu v platnost je právní závazek, který nesmí být spojován se situací turecké menšiny na Kypru.⁴⁷

„Každá mince má dvě strany, ne jinak je tomu v tomto případě. Nedlouho po proběhnutí referenda na ostrově EU prohlásila, že uvolní 259 milionů eur pro severní Kypr v případě sjednocení. Kypr, evropský nováček, přerozdělení prostředků blokoval celé dva roky. Svědčí to o oddělení závazků plynoucích z celní unie a kyperského problému?“⁴⁸

V lednu 2006 Turecko zveřejnilo Akční plán, který měl standardizovat vztahy severní a jižní části ostrova, mělo se jednat o další možnou variantu, která by mohla vést ke sjednocení ostrova. Plán předpokládal kompromis, řecká, turecká, řecko-kyperská a turecko-kyperská strana se měly nejpozději od poloviny roku 2006 pravidelně setkávat pod vedením OSN. Plán také předpokládal, že Turecko začne plně realizovat podmínky Ankarské dohody a Kyperská republika otevře přístavy a letiště na severní části ostrova. EU Akční plán hodnotila velmi kladně, ale řecká část ostrova ho odmítla.⁴⁹ Turecko bylo podruhé potrestáno na summitu v Helsinkách (prosinec 2006) za nedodržování závazků o celní unii. Přístupové rozhovory byly pozastaveny.

Turecko a Německo

Turecko a Německo mají dlouholeté především ekonomické a obchodní vazby. Mělo by se Turecko stát součástí evropských integračních struktur? Toto je jedno z nejkontroverznějších témat hýbajících německou politickou scénou a německou veřejností. Nejen Německo, ale i některé další státy EU se obávají řádného členství Turecka v EU. V Turecku vidí potenciálního velice mocného soupeře na půdě Evropského parlamentu⁵⁰ a v řadách Evropské komise.

⁴⁷ European Commission: Turkey 2006 Progress Report. SEC (2006) 1390. Brussels 2006, s. 24. [cit. 20. října 2013] Dostupné na internetu: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf>.

⁴⁸ THIM, M.: *Evropská unie a Turecko*. Policy Paper 2/2007. Asociace pro mezinárodní otázky, 2007, s. 10. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomacie.info/publikacefiles/eu_turecko_amo_policy_paper_2_2007.pdf>.

⁴⁹ [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.cz/budoucnost-eu/clanek/tureck-akn-pln-pro-kypr>>.

⁵⁰ Turecko by bylo druhým nejlidnatějším státem v EU s odpovídajícím zastoupením v Evropském parlamentu a v dalších institucích.

Koncept „privilegovaného partnerství“

Koncept „privilegovaného partnerství“ byl Turecku nabídnut na místo plnoprávného členství a byl podporován stranou CDU-CSU. Zatímco současná německá kancléřka A. Merkelové (CDU) od této myšlenky postupně opustila, „privilegované partnerství“ našlo obhájce ve Francii, kde byl jeho hlavním propagátorem prezident N. Sarkozy.⁵¹ Koncept „privilegovaného partnerství“ nalezl své stoupence u široké veřejnosti jak v Německu, tak i ve Francii. Turecko se proti této myšlence staví od počátku více než odmítavě. Koncept „privilegovaného partnerství“ mezi Tureckem a EU, by měl být založen na principu rozšířené celní unie v širokou zónu volného obchodu, resp. by se jednalo o zónu volného obchodu mezi EU a Středomořím. Turecko by se tak dostalo pod patronát Společné zahraniční a bezpečnostní politiky a stejně tak pod patronát Evropské bezpečnostní a obranné politiky. Integrační plán CDU-CSU je zapojit Turecko co nejvíce hospodářsky do Evropy, ale nedopustit žádné členství Turecka v EU.

Emigrace

V 60. letech dvacátého století Německo otevřelo svůj pracovní trh z důvodu nedostatku pracovních sil zejména v dělnických profesích. V roce 1961 započala éra organizované emigrace za práci mezi západním Německem a Tureckem. Turecká vláda tuto pracovní politiku podporovala. Viděla v ní možnost, jak snížit nezaměstnanost v Turecku. Možnost pracovat v zahraničí využilo několik tisíc tureckých dělníků. Na tzv. gastarbajtrech pracujících v zahraničí byla v nejednom případě finančně závislá celá rodina žijící v Turecku. Ankarská smlouva a dodatkový protokol slibovaly vzájemné snížení celních tarifů a popřípadě emigrační bariéry. „Volný přístup“ na evropský pracovní trh mělo Turecko získat v roce 1986.⁵² V roce 1973 se situace změnila. Německo ve snaze zabránit přílivu tureckých dělníků vydalo opatření omezující přistěhovalectví za práci pro státy, které nebyly členy EHS, ale dělníkům, kteří byli v Německu více než jeden rok, bylo povoleno zůstat.⁵³ Turečtí dělníci v Německu zůstávali, i když ztratili práci. Být nezaměstnaným v Německu pro ně bylo stále ekonomicky výhodnější než se vrátit do Turecka.

⁵¹ THIM, M.: *Evropská unie a Turecko*. Policy Paper 2/2007. Asociace pro mezinárodní otázky, 2007, s. 4. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomacie.info/publikacefiles/eu_turecko_amo_policy_paper_2_2007.pdf>.

⁵² ESCOBAR, A. a kol.: *Migration and Development: Mexico and Turkey*. International Migration Review. Vol. 40. No. 3. New York 2006, s. 715. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1747-7379.2006.00038.x>>.

⁵³ Tamtéž, s. 711.

V 80. letech dvacátého století, resp. po státním převratu v roce 1980 zažilo Německo další vlnu přistěhovalců z Turecka, odkud do Německa emigrovaly celé rodiny žádající o azyl. Turecká emigrace do Německa pokračovala dalších patnáct let, ročně tak překročilo hranice Německa na 400 000 etnických Turků.⁵⁴ V 90. letech dvacátého století emigrace z Turecka do Německa pozvolna ustávala. Rok 1998 znamenal poslední větší přistěhovalckou vlnu – 170 000.⁵⁵ Obecně 90. léta znamenají pokles v počtu přistěhovalců⁵⁶ z Turecka. Ve většině případů se jednalo o sjednocování rodin. Na území Německa žije na 2 500 000 etnických Turků, z toho na 700 000 z nich má německé státní občanství.

Hospodářské vztahy

Obchodní unie mezi Tureckem a EU vstoupila v platnost 1. ledna 1996. Německo a Turecko jsou dlouholetými obchodními partnery. V roce 2006 obchod rapidně narostl ve srovnání s rokem předcházejícím. V roce 2006 Turecko exportovalo do Německa zboží v hodnotě 9,1 miliardy eur a Německo vyvezlo do Turecka zboží v hodnotě 14,4 miliardy eur. Hlavními Německými artikly jsou přístroje, motory a další součástky automobilů a naopak Turecko dodává do Německa zejména produkty kožedělného a textilního průmyslu. Na mezinárodním trhu roste prestiž Turecka – stává se atraktivním trhem a místem pro investice. Turecko nabízí německým společnostem nespočetné obchodní možnosti. Ze zahraničních firem v Turecku nejvíce investují německé. V posledních letech počet německých a tureckých společností s německým kapitálem vzrostl na 2 600. Od roku 1980 Německo investovalo v Turecku 5,2 miliardy amerických dolarů. Německé společnosti v Turecku zasahují do výroby, do služeb a do obchodního managementu. Turecko se stává také vyhledávanou turistickou destinací Němců, v roce 2006 navštívilo Turecko na 3 800 000 německých turistů.

V dubnu 2007 ministerský předseda turecké vlády R. T. Erdogan navštívil Německo a spolu se spolkovou kancléřkou A. Merkelovou otevřel největší průmyslový trh na světě a také se zúčastnil turecko-německého obchodního summitu v Hannoveru. V říjnu 2006 spolková kancléřka A. Merkelová navštívila Turecko stejně jako její předchůdce G. Schöder – ten do země zavítal hned třikrát (únor 2004, květen 2005 a říjen 2005). V roce 1984 byla ustanovena německo-turecká obchodní komora. O deset let později byla založena pobočka v Istanbulu a v dubnu 2004 v Kolíně.

⁵⁴ Tamtéž

⁵⁵ World Bank. Global Prospects. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/11/14/000112742_20051114174928/Rendered/PDF/343200GEP02006.pdf>.

⁵⁶ V průměru přicházelo z Turecka do Německa 70 000 přistěhovalců ročně.

Obě strany se pravidelně scházejí, aby konzultovaly postup další společné ekonomické spolupráce. V roce 1994 byla obnovena německo-turecká rada pro spolupráci, pod kterou spadají čtyři pracovní skupiny: průmyslová a investiční, obchodní, turistická a od roku 2005 skupina pro vědu a výzkum a další.

Turecko a Francie

Mezinárodní vztahy těchto dvou států jdou hluboko do historie. Francouzská veřejnost i političtí představitelé jsou v otázce tureckého členství nejednotní. Na straně jedné je Turecko zemí, kde se většina obyvatel hlásí k islámu, na straně druhé je to most mezi západem a východem (mezi Evropou a Středním východem), což hraje neopomenutelnou roli v evropském hospodářství a v obranné politice. Nejvýrazněji se politické a ekonomické vztahy Francie (EU) a Turecka projeví v problematice genocidy/masakru arménské menšiny v Osmanské říši počátkem 20. století. Francie se také velmi významně aktivovala v kyperské otázce a jejím vlivu na přijetí Turecka do EU. Bývalý prezident V. G. d'Estaing řekl, že členství Turecka v EU by se rovnalo konci EU. Odpor vůči Turecku vzešel z Francie a z Nizozemska, později se podobné tendence projeví v Belgii, Lucembursku, Německu, Rakousku, Maďarsku, Slovinsku, Řecku, na Kypru, v Dánsku a v Irsku.⁵⁷ Francie a ostatní evropské státy se obávají přílivu muslimského obyvatelstva⁵⁸ z Turecka. V roce 2002 došlo k částečnému zlepšení politických vztahů mezi Francií a Tureckem, ale vzájemné vztahy byly narušeny postojem francouzského parlamentu k arménské otázce. Francouzský parlament schválil zákon o uznání tzv. arménské genocidy 18. 1. 2000. Rok 2003 se stal počátkem stagnace francouzsko-tureckých mezinárodních vztahů.

Francie a její vztah k tureckému členství v EU

Francouzská strana se zdržela podpory tureckého kandidáta. Třebaže politické vztahy Turecka a Francie byly v roce 2002 poměrně normalizované, Francie vystupovala spolu s Německem jako „brzda“ otevření vyjednávání s Tureckem, v rezervovaném vztahu vůči tureckému členství v EU Francie a Německo nahradily Řecko. Chování Francie vyvolalo nejen u turecké veřejnosti vlnu zklamání a pochybností a stalo se překážkou na poli bilaterální politiky Francie a Turecka v roce 2003. Francouzská politika sledovala, jak se vyvine postoj Turecka k válce v Iráku. Francie byla potěšena

⁵⁷ Interview: Top Sarkozy aide promises rocky road for Turkey. 9. 5. 2007. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.com/en/elections/interview-top-sarkozy-aide-promises-rocky-road-turkey/article-163665>>.

⁵⁸ Státy EU se obávají islamizace, která je pro ně téměř synonymem pro rostoucí kriminalitu. Turek žijící ve Francii je pro francouzskou veřejnost potencionálním kriminálním živlem.

nesouhlasem Turecka podílet se na americké intervenci v Iráku. Francouzská vláda také uvítala reformy v oblasti lidských práv⁵⁹ a demokracie, které se turecké vládě podařilo prosadit. V oblasti mezinárodního obchodu pokračovala dlouholetá spolupráce. V prosinci 2004 Německo a Francie (Schröder a Chirac) podporovaly vstup Turecka do EU.⁶⁰ V roce 2005 se vlády Velké Británie a Francie dohodly na kompromisním jednání vůči Turecku. Dohoda byla připravena britskou diplomacií a týkala se zejména Kyperské Republiky. „*Stanoví, že se Turecko nebude smět stát členem EU, pokud by neuznalo všech 25 stávajících členských zemí.*“⁶¹ Turecká vláda se ke kompromisu vyjádřila negativně, byl pro ni nepřijatelný, ale nakonec v létě 2005 rozšířila celní unii i na deset evropských nováčků, tedy i na Kypr.⁶² Francouzský exprezident J. Chirac se vyjádřil, že Turecko se může stát členem EU,⁶³ současně přislíbil francouzským občanům, že v otázce členství Turecka v EU proběhne lidové hlasování,⁶⁴ ale nejdříve musí uznat tzv. genocidu Arménů.⁶⁵ Francie, jako další členové EU, se obává nové vlny islamizace v případě, že by Turecko vstoupilo do EU.

Arménská otázka

Ve Francii žije v současnosti cca 400 000 příslušníků arménské menšiny. Francouzská politická špička z obavy před ztrátou jejich volebních hlasů začala razit

⁵⁹ Francouzská strana nejvíce ocenila zrušení trestu smrti. 3. srpna 2002 turecký parlament zrušil trest smrti v době míru a garantoval větší práva kurdské menšiny (jazyk, vzdělání a TV vysílání). Parliament vote to abolish death penalty brings Turkey closer to EU 6. 8. 2002. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.com/en/enlargement/parliament-vote-abolish-death-penalty-brings-turkey-closer-eu/article-111167>>.

⁶⁰ Německo a Francie podporují vstup Turecka do EU. BBC 26. 10. 2004. [cit. 20. října 2013]. <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2004/10/041026_germany_turkey_1820.shtml>.

⁶¹ [cit. 20. října 2013]. Britsko-francouzský kompromis o Turecku: jednání začnou patrně včas. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.cz/evropa-dnes0/clanek/britsko-francouzsk-kompromis-o-turecku-jednn-zanou-patr-n-vas>>.

⁶² [cit. 20. října 2013]. Francie: Turecko by mělo uznat Kypr. BBC, 2. 8. 2005. Dostupné na internetu <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/08/050802_france_turkey_1600.shtml>.

⁶³ Turecko se může stát členem EU v rozmezí 10–15 let

⁶⁴ Eighty-Third Franco-German Consultations Fourth Franco-German Council of Ministers' Meeting Statements made by Jacques Chirac, President of the Republic, During His Joint Press Conference with Gerhard Schroder, Chancellor of the Federal Republic of Germany. 11. 3. 2004. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu <http://www.ambafrance-ph.org/newsfromfrance2.php?article_id=795>.

⁶⁵ Evropský parlament dne 18. června 1987 oficiálně uznal genocidu Arménů.

anti-tureckou politiku.⁶⁶ Vyvraždění 1 500 000⁶⁷ Arménů v letech 1915–1917 pod vedením ministra vnitra Talaata patří bezesporu k otřesným událostem dějin Osmanské říše. Popírání genocidy je v Evropě trestným činem. Zatímco v dnešním Turecku je trestné považovat vyvraždění ¾ arménského obyvatelstva za genocidu.⁶⁸ Turecko na svou obranu často odkazuje na postup Francie v Alžírsku, kde byly zavražděny jeden až dva miliony Alžířanů. Děsivé svědectví odhalila kniha francouzského generála na penzi P. Aussares.⁶⁹ Do roku 1999 francouzská vláda označovala události v Alžírsku za „udržování pořádku v alžírských departamtech“, ne za válku. Je francouzská nelibost Turecka v EU odkazem na vlastní minulost? Nebo se Francie opravdu tolik obává islamizace⁷⁰? Ve Francii žije cca pět milionů muslimů, ale pouhých tři sta tisíc jich je z Turecka. Francie požaduje, aby Turecko, než se stane členem EU, uznalo tzv. arménskou genocidu a suverenitu Republiky Kypr.

Privilegované partnerství nebo Středomořská unie. Dostatečná náhrada za plnoprávné členství?

Negativní postoj Francie k tureckému členství v EU byl vyživován výroky 23. francouzského prezidenta N. Sarkózyho. Prezident N. Sarkózy byl nepřitelem tureckého členství v EU. Byl ochoten tolerovat privilegované partnerství EU nebo členství ve Středomořské unii.⁷¹ Obě možnosti byly pro Turecko nepřijatelné (Turecko je členem celní unie). Členové Středomořské unie by měli být státy okolo Středo-

⁶⁶ AKYUZ, S.: *Turkey: The Motto of the Political and Social Debate in France*. Journal of Turkish Weekly, Turkey Jan 3 2005. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.armeniandiaspora.com/forum/showthread.php?t=16002>>.

⁶⁷ Prameny se v počtech zavražděných Arménů rozcházejí. Oficiální arménské prameny udávají 1 500 000 obětí. Turecké neoficiální prameny a studie McCartyho udávají daleko nižší počet obětí.

⁶⁸ Například nositel Nobelovy ceny za literaturu O. Pamuk byl za svůj postoj k arménské otázce souzen. V Turecku existuje paragraf trestního zákona 301 „o hanění Turecké republiky“.

⁶⁹ Generál Aussares vydal v roce 2001 v nakladatelství Perrin knihu pod názvem *Speciální služby, Alžírsko 1955–57*, kde popisuje mučení, věznění a likvidování zajatců alžírské Fronty národního osvobození (FNO), ale i uplatňování kolektivní viny vůči civilistům. Publikace vyvolala u francouzské veřejnosti šok, protože se jednalo o první publikaci z pera vysokého představitele IV. a V. francouzské republiky. FORMÁNEK, J.: *Temná kapitola v historii Francie*. BBC česká redakce. 19. 5. 2001. [cit. 20. října 2013] Dostupné na internetu: <<http://www.bbc.co.uk/czech/korespondent/100.shtml>>.

⁷⁰ Např. zákaz nošení veškerých náboženských symbolů na veřejných místech.

⁷¹ Sarkozy's unclear proposal on a Mediterranean Union. 20. 6. 2007. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.com/en/enlargement/sarkozy-unclear-proposal-mediterranean-union/article-164757>>.

zemního moře. Podle prezidenta N. Sarkózyho by se mělo jednat o pásmo míru a rozvoje v oblasti Středozemního moře. Tato iniciativa by koexistovala souběžně s EU. Středomořská unie by zahrnovala státy jižního a východního Středomoří.⁷² Ty by se tak velmi přiblížily k EU. „Projekt Středomořské unie by byl vytvořen jako sjednocovací projekt, jednalo by se o skutečné partnerství mezi EU a státy jižního a východního Středomoří. Klima vzájemné důvěry a otevřeného dialogu by bylo nastaveno mezi Araby, Evropany, Izraelci a Turky a bylo by příznivé pro i pro EU.“⁷³ Projekt Středomořské unie by měl být založen na hospodářské spolupráci jižního a východního Středomoří a EU.⁷⁴ Cílem Středomořské unie by mělo být zlepšení obchodu a dopravy včetně dopravy energií mezi zeměmi jižní Evropy a zeměmi ležícími u Středozemního moře, jako jsou Turecko, Maroko, Izrael a Sýrie.⁷⁵ Středomořská unie neměla definovaný konkrétní obsah. Jisté však je, že záměrem projektu bude vychýlit těžiště EU více na jih, což by zákonitě vedlo k posílení pozice Francie.⁷⁶

Pro Turecko je Středomořská unie nepřijatelná. Turecký premiér R. T. Erdogan řekl, že Turecko je jedním ze států v oblasti Středozemního moře, ale spolupráci v rámci středomořského regionu nelze zaměňovat za spolupráci v rámci EU. Dále Turecko odkazuje na svůj status kandidátské země a svoje případné členství ve Středomořské unii nepovažuje za dostatečnou alternativu k plnoprávnému členství v EU.

⁷² Maroko, Alžírsko, Tunisko, Egypt, Izrael, Palestinskou samosprávu, Libanon, Jordánsko, Sýrii a Turecko.

⁷³ Oficiální stanovisko Ministerstva zahraničních věcí Francie. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/european-union_157/eu-in-the-world_1491/eu-mediterranean-dialogue_1498/the-euro-mediterranean-partnership_2853.html>.

⁷⁴ Viz více: Oficiální stanovisko Ministerstva zahraničních věcí Francie. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/european-union_157/eu-in-the-world_1491/eu-mediterranean-dialogue_1498/the-euro-mediterranean-partnership_2853.html>.

⁷⁵ Podle Britů není pro Turecko Středomořská unie alternativou k EU. 15. 5. 2008. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.euroskop.cz/24115263/clanek-zpravodajstvi/>>.

⁷⁶ ŠTĚRBA, V.: *Evropská unie a politika rozšiřování – vztah k Turecku a zemím západního Balkánu. Hlavní body agendy SZPB EU – aktivity v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky a vnějších vztahů EU*. Dokumenty SZBP EU – výběr dokumentů z databáze Rady EU. Parlament České republiky. Kancelář poslanecké sněmovny. Parlamentní institut. Praha 2008. [cit. 9. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/extra/pspinfo/parlinst/SZBP/SZBP_2008_01.pdf>. Viz více: Návrh usnesení Evropského parlamentu RC-B6-0281/2008 ze dne 28. 5. 2008. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B6-2008-0285+0+DOC+XML+V0//CS>>.

Turecko a Arménie

Turecko a Arménie mají společnou více než osmisetletou historii. V posledních desetiletích se rovnováha již tak dost křehkých mezinárodních vztahů vyhrotila. Jeden z největších nevyřešených mezinárodních problémů, který přetrvává dodnes, je vztah Arménie a Osmanské říše během první světové války. Problematika genocidy/masakru arménského obyvatelstva ve 20. letech dvacátého století na území bývalé Osmanské říše je nevyřešená a je dalším sporným bodem na cestě Turecka do EU.

Smlouva z Kars

V roce 1992 Turecko navázalo diplomatické vztahy s Ázerbájdžánem a s Gruzii, současně požádalo Arménii o uznání Smlouvy z Kars⁷⁷ z roku 1921.⁷⁸ Arménské Národní shromáždění přirovnává smlouvu z Kars k „paktu Molotov–Ribbentrop“, kterým si bolševici a nacisté rozdělili území dnešního Polska.⁷⁹ Smlouva z Kars je podle Arménského národního shromáždění výsledkem společné agrese Turecka a SSSR.⁸⁰ Turecko se odvolávalo na mezinárodní platnost Smlouvy z Kars a žádalo její obnovení. Arménie se k uznání vyjádřila negativně s odvoláním, že žádná nová deklarace není potřebná. Arménské národní shromáždění vyjádřilo znepokojení nad pokračujícím tureckým porušováním Smlouvy z Kars, jednalo se zejména o článek 17 a 19 Smlouvy z Kars.⁸¹ Podle těchto dvou článků by měla být železniční doprava a další způsoby komunikace zdarma a tranzitní přeprava lidí a zboží by měla být bez překážek.⁸² Arménské národní shromáždění vinilo Turecko z porušování Smlouvy z Kars a žádalo obnovení dodržování Smlouvy z Kars ze strany Ar-

⁷⁷ Město Kars leží v blízkosti arménsko-tureckých hranic, které jsou formovány řekou Araz v regionu Kars.

⁷⁸ Turecko požadovalo uznání své teritoriální integrity ze strany Arménie, resp. Turecko požadovalo uznání hranic podle Karské smlouvy. 16. 3. 1921 SSSR a Turecko podepsaly Moskevskou smlouvu vymezující hranice mezi Tureckem a SSSR. 13. 10. 1921 Turecko a Arménie podepsaly Karskou smlouvu, která potvrzovala nové hranice mezi Tureckem a Arménií a také, že provizorní stav nastavený Serveskou mírovou smlouvou bude neúčinný a neplatný, a to pro všechny.

⁷⁹ Zápis ze zasedání Národního shromáždění arménské republiky, červen 2006. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://parliament.am/news.php?do=view&ID=1909&cat_id=2&day=14&month=06&year=2006&lang=eng&print=1>.

⁸⁰ Zápis ze zasedání Národního shromáždění Arménské republiky, červen 2006. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://parliament.am/news.php?do=view&ID=1909&cat_id=2&day=14&month=06&year=2006&lang=eng&print=1>.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž.

ménie, čímž volky – nevolky ukazuje vlastní nedůvěru Smlouvy z Kars.⁸³ Turecká vláda tím, že Arménie oficiálně odmítá uznat společnou hranici mezi ní a Tureckem a souvisejícími teritoriálními požadavky.⁸⁴ Na straně jedné Arménie požaduje otevření hranice, ale na straně druhé odmítá její uznání.⁸⁵ V otázce teritoriálního vymezení Turecka a Arménie je důležité zmínit článek 11 Deklarace nezávislosti Arménie.⁸⁶ Článek 11 zmiňuje dnešní východo-tureckou oblast Anatólie jako západní Arménii. Mimo to článek 13 Arménské ústavy považuje horu Ararat, která leží v Turecku, za symbol Arménie společně se státní vlajkou a hymnou.⁸⁷ Znovu otevření hranic mezi Tureckem a Arménií by mělo obrovský hospodářský přínos především pro Arménii,⁸⁸ i když by v některých hospodářských sektorech musela začít čelit hospodářské soutěži. Naproti tomu arménský ekonom A. Safaryan v rozhovoru pro turecké noviny *Milliyet* řekl, že arménský obchod nemá s uzavřením hranic velké problémy, ale že arménské obyvatelstvo, střední a chudé sociální vrstvy, velice trpí.⁸⁹ Samozřejmě i turecká strana by ze znovuotevření hranic profitovala. Zejména turecký přístav Trabzon a hospodářsky zaostalá oblast v okolí města Kars by znovuotevření hranic uvítaly.

Události roku 1915

Události roku 1915 patří bezesporu k nejkrizovějším bodům osmanské historie. Genocida nebo masakr arménského obyvatelstva? V současné době neexistuje jednoznačný názor. Turecká vláda popírá genocidu spáchanou osmanskou armádou na arménském obyvatelstvu v roce 1915 a odvolává se na práci amerického historika

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Armenian Claims and Historical Facts. Centre for Strategic Research. Ankara 2005, s. 42. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/ErmeniIddialari/ArmenianClaimsandHistoricalFacts.pdf>.

⁸⁵ Armenian Claims and Historical Facts. Centre for Strategic Research. Ankara 2005, s. 42. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/ErmeniIddialari/ArmenianClaimsandHistoricalFacts.pdf>.

⁸⁶ Declaration of Independace. The Supreme Council of the Armenian Soviet Socialistic Republic. Yerevan 1990. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>>.

⁸⁷ Constitution of the Republic of Armenia. Yerevan, červenec 1995. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/conttitution.html>>.

⁸⁸ Po uzavření hranic se arménský mezinárodní obchod musel přeorientovat na vzdálenější odbytiště v Sýrii a Iráku.

⁸⁹ SOYKOK, J.: Armenian Economist Safrayan: *Turkey should make Investemnt in Armenia*. In: Turkish Weekly, Tuesday May 16, 2006. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.turkishweekly.net/news.php?id=31824>>.

profesora J. Mc Cartyho⁹⁰ a dalších, kteří existenci genocidy popírají. Opačný názor zastává Arménie. Oficiální stanovisko Arménie⁹¹ je zveřejněno na stránkách Ministerstva zahraničních věcí Arménské republiky.⁹² Možnost objektivně posoudit události roku 1915 je komplikované a vyžaduje detailní zpracování archivního materiálu obou států.⁹³ Určit přesný počet obětí genocidy/masakru nebo běžného válečného konfliktu je velmi obtížné, protože zdroje se v počtech obětí rozcházejí. Arménie udává 1 500 000⁹⁴ obětí, Turecko 600 000.⁹⁵

⁹⁰ MC CARTHY, J.: *Population of the Ottoman Armenians*. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <[http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayin1/4-McCarty\(65-85\).pdf](http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayin1/4-McCarty(65-85).pdf)>. MC CARTHY, J.: *The Reality of Armenian Issue*. Conference on March 24, 2005. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicy/MainIssues/ArmenianAllegations/PresentationbyProfJustinMcCarthyattheTGNAonMarch242005.htm>>. Dále např.: LEWY, G.: *Revisiting the Armenian Genocide*. Middle East Quarterly Fall 2005, volume XII, number 4. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.meforum.org/article/748>>. ERICKSON, E. J.: *Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame, Reexamining History*. Middle East Quarterly. Summer 2006, volume XIII, number 3, s. 67–75. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.meforum.org/article/991>>. Viz více (detailní bibliografie): Oficiální stránky Ministerstva zahraničních věcí Turecké republiky. [cit. 14. června 2008]. <<http://www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicy/MainIssues/ArmenianAllegations>>.

⁹¹ Na oficiálních stránkách Ministerstva zahraničních věcí Arménské republiky je zveřejněn počet obětí genocidy např.: [cit. 20. října 2013]. <http://www.armenian-genocide.org/Education.56/current_category.117/resourceguide_detail.html>. počet obětí 1 500 000. [cit. 20. října 2013]. <<http://www.armenian-genocide.org/genocidefaq.html>>.

⁹² Ministerstvo zahraničních věcí Arménské republiky. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.armeniaforeignministry.com/>>.

⁹³ K detailnímu bádání je nutná práce s archivním materiálem. Do dnešní doby byly odtajněny pouze turecké archivy. V roce 2005 turecká vláda oficiálně vyzvala arménskou vládu k vytvoření společné skupiny vědců, kteří by zpracovali nejen turecký ale i arménský archivní materiál.

⁹⁴ [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://www.armeniaforeignministry.com/fr/genocide/current_status.html>.

⁹⁵ Informace, které na svých stránkách uvádí Turecké ministerstvo zahraničních věcí. [cit. 20. října 2013 Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/the-armenian-allegation-of-genocide-the-issue-and-the-facts.en.mfa>>. „Britské, francouzské a osmanské prameny udávají počet 1 050 000–1 500 000 Arménů žijících v Osmanské říši před vypuknutím 1. světové války. Pouze některé arménské prameny udávají počet arménského obyvatelstva na území Osmanské říše vyšší než 1 500 000. Počet obětí je podle amerického historika a demografa J. Mc Cartyho nižší než 600 000. Podobný počet obětí uvádí i britský historik A. Toynbee, Encyklopedie Britannica. O 500 000 obětech píše francouzský misionář Monseigneur Touchet. Boghos Nubar, předseda arménské delegace na mírové konferenci v Paříži v roce 1920, prohlásil, že po skončení 1. světové války zůstalo na území bývalé Osmanské říše 280 000 Arménů a 700 000 jich emigrovalo do ciziny.“

Závěr

Přes snahu kyperských Turků byl v roce 2004 Kypr, ač nesjednocený, přijat do EU. Kyperský problém není zahrnut v politické složce kodaňských kritérií, ale přesto je obrovskou překážkou Turecka na jeho cestě do sjednocené Evropy. Kyperský problém se ze dne na den stal problémem samotného Turecka. Ostatní zúčastněné strany dávají ruce pryč. Je pravděpodobné, že EU se obává, že pokud by Turecko vstoupilo do EU, tak by se z problému Turecka stal problém celoevropský. Pro Turecko je Kypr strategickým ostrovem ve Středoziemním moři, pokud by Turecko ztratilo Kypr, bylo by ze všech stran obklopeno řeckými ostrovy. V minulosti tato možnost představovala neřešitelný problém. Od počátku 50. let dvacátého století jsou státy členy NATO, což ale nezabránilo, aby dva spojenci v rámci euroatlantické obranné aliance stanuly jako nepřátelé v otázce středomořského ostrova. EU v rámci východního rozšiřování přijala Kypr za člena. Vstup ostrova do EU byl v rozporu s garanční londýnskou a curyšskou dohodou. Podrobná analýza těchto dokumentů dovedla některé významné odborníky v oblasti mezinárodního práva k tezi, že ostrov Kypr se nemůže stát členem žádné mezinárodní organizace, v níž by zároveň nebylo členem Turecko a Řecko. Je pravdou, že turecká část ostrova je zaostalá a ekonomicky velmi slabá. Na druhé straně by se právě ekonomická zaostalost turecké části ostrova, pod evropským zastřešením, měla stát zdrojem pokroku a modernizace. Kyperská otázka, ač nezmíněná v kodaňských kritériích, se jeví jako klíčová pro Turecko a budoucí uspořádání EU.

Německo v 60. letech dvacátého století otevřelo svůj pracovní trh tzv. gastarbajtrů. Do Německa tak během 60. let až do počátku let 70. let proudily statisíce tureckých dělníků ze zaostalých oblastí východních částí Turecka. Další vlnu náporu tureckých pracovních sil zaznamenala Evropa s uzavřením Ankarské dohody, která mimo jiné umožňovala volný pohyb pracovní síly. Evropa, resp. Německo se tak muselo vypořádat s velice specifickou vrstvou obyvatelstva, která se odmítala odpoutat od svých zvyků a tradic. Ty jsou možná daleko silnější v Německu než v samotném např. západním Turecku. Jedná se o silné tvrzení, ale je logické, že lidé, kteří žijí daleko od své vlasti, si svoji rodnou zemi idealizují a těžko se přizpůsobují jinému prostředí. Do Německa přišlo mnoho Turků s nízkou úrovní dosaženého vzdělání, což problém přizpůsobení se ještě zhoršuje. Německá veřejnost je pod vlivem všech „prodejců kebabů“ proti tureckému členství v EU. Ani německá politická „špička“ není v otázce tureckého členství v EU jednotná. Podpora tureckého členství se mění napříč německým politickým spektrem. A. Merkelová představila svůj projekt na zapojení Turecka do sjednocené Evropy. Tzv. koncept privilegovaného partnerství ale znamenal spíš krok zpět než vpřed ve vztahu Turecka a EU. Pro Turecko je koncept privilegovaného

partnerství nepřijatelný. Naplnění tohoto vztahu Turecko vidí v ustanovení celní unie, která vstoupila v platnost v roce 1996.

Francie a Německo jsou dvěma klíčovými státy určujícími vztah EU k Turecku. Francie je země, která má problémy s přistěhovalectvím z arabských zemí. Turecko je, nehledě na etnicitu Turků, ztotožňováno s obyvatelstvem arabských států. Francouzská politická špička stejně jako francouzská veřejnost vystupuje velice ostře proti tureckému členství ve sjednocené Evropě. Bývalý francouzský prezident J. Chirac pobouřil Turecko svým výrokem o francouzském referendu, které by mělo rozhodnout o vstupu Turecka do EU. Proti turecké politice pokračuje i současný francouzský prezident N. Sarkózy. Ten se po vzoru A. Merkelové stal zastáncem privilegovaného partnerství Turecka a EU. Sarkózy navrhl Turecku vedle konceptu privilegovaného partnerství i možnost tzv. Středomořské unie, která je pro Turecko taktéž nepřijatelná. Středomořská unie by měla sdružovat státy kolem Středozemního moře a měla by usnadňovat obchodní styky. Koncept Středomořské unie se jeví jako jistá novodobá forma kolonializmu. Francie uznává tzv. genocidu Arménů a požaduje, aby Turecko oficiálně uznalo totéž, než vstoupí do EU. Turecko události roku 1915 odmítá uznat za genocidu, považuje je za válečný konflikt. Francouzsko-turecké vztahy mají dlouholetou tradici. Současná francouzská politika se jeví jako silně antiturecká. Případné členství Turecka v EU je do jisté míry silně závislé na francouzském postoji.

Arménsko-turecké vztahy byly po celé 20. století velmi křehké a nejisté. Nadále nedořešená a otevřená otázka událostí z roku 1915. Mnoho států EU a Evropský parlament uznaly tzv. genocidu arménského obyvatelstva. Turecko se tomu brání. Události konce Osmanské říše pokládá za válečné počínání a odvolává se na studie prof. J. Mc Cartyho. Některé státy se silnou pozicí v EU, jako např. Francie, požadují, aby Turecko přehodnotilo svůj dosavadní postoj a uznalo tzv. genocidu arménského obyvatelstva, a to jako podmínku vstupu země do EU. V počtech obětí se prameny rozcházejí. Turecko otevřelo svoje archivy pro historické bádání, totéž by měla udělat i Arménie, které tak zatím neučinila. V 90. letech dvacátého století se mezinárodní vztahy Turecka a Arménie vyhroutil. Došlo k uzavření hranic obou států. Ukončení vzájemného mezinárodního dialogu bylo důsledkem sporu o Náhorní Karabach mezi Arménií a Ázerbájdžánem.

Prameny a literatura

ÚSTAVY

Constitution of the Republic of Armenia. Yerevan 1995. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/conttitution.html>>.

Constitution of the Republic of Turkey. Ankara 1995. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.anayasa.gen.tr/1982Constitution-1995-1.pdf>>.

DEKLARACE NEZÁVISLOSTI

Declaration of Independance. The Supreme Council of the Armenian Soviet Socialistic Republic. Yerevan 1990. [cit. 14. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>>.

Cyprus Treaty of the Guarantee. Nicosia 1960. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://teaching.law.cornell.edu/faculty/drwcasebook/docs/cyprus-treaty_of_guarantee.pdf>.

Lausanne Treaty. Lausanne 1923. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty.en.mfa>> nebo <http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne>.

London Agreement. London 1960. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus-conflict.net/Treaties%20-1959-60.htm>>.

Zurich Agreement. Zurich 1959. [cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/history/republic/index.html>>.

DOKUMENTY DALŠÍCH STÁTNÍCH INSTITUCÍ

Ambasáda Francouzské republiky na Filipínách:

Eighty-Third Franco-German Consultations Fourth Franco-German Council of Ministers' Meeting Statements made by Jacques Chirac, President of the Republic, During His Joint Press Conference with Gerhard Schröder, Chancellor of the Federal Republic of Germany. 11. 3. 2004. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.ambafrance-ph.org/newsfromfrance2.php?article_id=795>.

Federální úřad Spolkové republiky Německo: německo-turecké vztahy:

[cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Laender/Tuerkei.html>>.

Turecký generální štáb:

Mediterranean Dialogue

[cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.tsk.mil.tr/eng/uluslararasi/akdeniz.htm>>.

DOKUMENTY OSN

Resolution of UN Security Council 541, 1983. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/516F94AA34E837F0C22570290038A651?OpenDocument>>.

Resolution of UN Security Council 550, 1984. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/516F94AA34E837F0C22570290038A651?OpenDocument>>.

DOKUMENTY SVĚTOVÉ BANKY

World Bank. Global Prospects, 2006. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/11/14/000112742_20051114174928/Rendered/PDF/343200GEP02006.pdf>.

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ARMÉNSKÉ REPUBLIKY

Genocide: [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.armenian-genocide.org/Education.56/current_category.117/resourceguide_detail.html> a <http://www.armeniaforeignministry.com/fr/genocide/current_status.html>.

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ REPUBLIKY ÁZERBÁJDŽÁN

Armenian Aggression: [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.mfa.gov.az/eng/armenian_aggression/history.shtml>.

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČESKÉ REPUBLIKY

Evropa a její turecký problém. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mzv.cz/wwwo/MZV/default.asp?id=44776&ido=18819&idj=1&amb=1>>.

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ FRANCOUZSKÉ REPUBLIKY

EURO – Mediterranean Partnership: [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/european-union_157/eu-in-the-world_1491/eu-mediterranean-dialogue_1498/the-euro-mediterranean-partnership_2853.html>.

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ TURECKÉ REPUBLIKY

Armenian Claims and Historical Facts. Centre for Strategic Research. Ankara 2005. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/ErmeniIddialari/ArmenianClaimsandHistoricalFacts.pdf>>.

Armenian question: [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/the-armenian-allegation-of-genocide-the-issue-and-the-facts.en.mfa>>.

Cyprus problem: [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?55806b36-748e-4504-bab5-4ca952070a1c>>.

DENKTAS, R. R.: Turkish Cypriot Memorandum addressed to the Council of Ministers of the European Communities in Respect of an Application for Membership by The Republic of Cyprus. 1990. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.mfa.gov.tr/chapter4.en.mfa>>.

NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ ARMÉNSKÉ REPUBLIKY

National Assembly. Roubtable 2006. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://parliament.am/news.php?do=view&ID=1909&cat_id=2&day=14&month=06&year=2006&lang=eng&print=1>.

POSLANECKÁ SNĚMOVNA ČESKÉ REPUBLIKY

ŠTĚRBA, V.: Evropská unie a politika rozšiřování – vztah k Turecku a zemím západního Balkánu. Hlavní body agendy SZPB EU – aktivity v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky a vnějších vztahů EU. Dokumenty SZBP EU – výběr dokumentů z databáze Rady EU. Parlament České republiky. Kancelář poslanecké sněmovny. Parlamentní institut. Praha 2008. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/extra/pspinfo/parlinst/SZBP/SZBP_2008_01.pdf>.

POSLANECKÁ SNĚMOVNA KYPERSKÉ REPUBLIKY

Cyprus Problem. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/516F94AA34E837F0C22570290038A651?OpenDocument>>.

Cyprus Problem. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/72D8408F0942BB38C225702900313918?OpenDocument>>.

Latest Developments on the Cyprus Problem

[cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <[http://www.moi.gov.cy/moi/PIOIO.nsf/All/6E51478AB2127EA3C2256D6D001DEC39?OpenDocu\(ent#4\)](http://www.moi.gov.cy/moi/PIOIO.nsf/All/6E51478AB2127EA3C2256D6D001DEC39?OpenDocu(ent#4))>.

Vyjádření kyperského mluvčího vlády ze dne 20. 5. 2004. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.moi.gov.cy/moi/PIO/PIO.nsf/0/D1630BA2F4159B4A-C2256E9B004D413E?OpenDocument>>.

Autorské internetové zdroje

AKCOMAK, S.: *Differences between EU and Turkey greatly exaggerated*. United Nation University 2006. UNU-MERIT. Working paper No: 2006/10

[cit. 20. října 2013]. Dostupné na internetu: <http://www.merit.unu.edu/archive/docs/hl/200610_200610_akcomak.pdf>.

BOHDÁLEK, M.: *Kypr – předpověditelná krize*. Global Politics. 5. 3. 2002.

[cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.globalpolitics.cz/clanek/kypr.html>>.

ERICKSON, E. J.: *Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame, Reexamining History*.

Middle East Quarterly. Summer 2006, volume XIII, number 3. [cit. 23. října 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.meforum.org/article/991>>.

ESCOBAR, A. a kol.: *Migration and Development: Mexico and Turkey*. International Migration

Rewiev vol. 40, no. 3. New York 2006, s. 715. [cit. 10. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1747-7379.2006.00038.x>>.

GUREL, A.: *Can the European Union help to “reunite” Cyprus*. In: *Cyprus after Accession: Getting past “No”?*. Workshop report and response. Oxford, May, 2007.

[cit. 17. února 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/seesox/WorkshopReports_files/cyprus_reportMay07.pdf>.

LEWY, G.: *Revisiting the Armenian Genocide*. Middle East Quarterly Fall 2005, volume XII, number 4. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.meforum.org/article/748>>.

MC CARTHY, J.: *Population of the Ottoman Armenians*. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <[http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayin1/4-McCarty\(65-85\).pdf](http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayin1/4-McCarty(65-85).pdf)>.

- MC CARTHY, J.: *The Reality of Armenian Issue*. Conference on March 24, 2005. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.mfa.gov.tr/presentation-by-prof_-justin-mc-carthy-at-the-tgna-on-_the-reality-of-armenian-issue_-conference-on-march-24_-2005_.en.mfa>.
- MUFTULER-BAC, M. – McLAREN, L.: *Enlargement preferences and Policymaking in the EU: Impacts on Turkey*. Journal of European Integration, 2003, Vol. 25, No. 1. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://people.sabanciuniv.edu/~muftuler/documents/muftulermclaren2003journalofeuropeanintegration_000.pdf>.
- OZTURK, I. – SERTOGLU, K. – KAPTAN, E.: *Cyprus – EU Relations: Possible Scenario For The Future*. Pakistan Journal of Applied Science. 2006, Vol. 2, No. 2. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://mpr.a.ub.uni-muenchen.de/257/1/MPRA_paper_257.pdf>.
- YIANGOU, G. S.: *Accession of Cyprus to the EU: Challenges and Opportunities for the New European Regional Order*. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. 2002, Vol. 2. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://ecmi.de/jemie/download/Focus2-2002_Yi-angou.pdf>.
- THIM, M.: *Evropská unie a Turecko*. Policy Paper 2/2007. Asociace pro mezinárodní otázky, 2007. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.diplomacie.info/publikacefiles/eu_turecko_amo_policy_paper_2_2007.pdf>.
- TOCCI, N. a kol.: *The Closed Armenia Turkey Border. Economic and Social Effects, including those on People. And Implications for the Overall Situation in the Region*. European Parliament. Brussel August 2004. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/download.do?file=18288>>.

Internetové zdroje (EURACTIV a EUROSOP)

EURACTIV:

- Britsko-francouzský kompromis o Turecku: jednání začnou patrně včas. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.cz/evropa-dnes0/clanek/britsko-francouzsk-kompromis-o-turecku-jednn-zanou-patr-n-vas>>.
- EU insists on more rights for ethnic minorities in Turkey. 17. 4. 2002. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.com/en/enlargement/eu-insists-rights-ethnic-minorities-turkey/article-111018>>.
- Interview: Top Sarkozy aide promises rocky road for Turkey. 9. 5. 2007. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.com/en/elections/interview-top-sarkozy-aide-promises-rocky-road-turkey/article-163665>>.
- Sarkozy's unclear proposal' on a Mediterranean Union. 20. 6. 2007. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.com/en/enlargement/sarkozy-unclear-proposal-mediterranean-union/article-164757>>.
- Turecký akční plán pro Kypr. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euractiv.cz/budoucnost-eu/clanek/tureck-akn-pln-pro-kypr>>.

EUROSKOP:

Podle Britů není pro Turecko Středomořská unie alternativou k EU. [cit. 15. června 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.euroskop.cz/24115263/clanek-zpravodajstvi/>>.

Další internetové zdroje

BBC:

Chirac lambasts Bush on Turkey. 28. 6. 2004. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3848045.stm>>.

FORMÁNEK, J.: Temná kapitola v historii Francie. BBC česká redakce. 19. 5. 2001. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.bbc.co.uk/czech/korespondent/100.shtml>>.

Francie: Turecko by mělo uznat Kypr. BBC, 2. 8. 2005. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/08/050802_france_turkey_1600.shtml>.

Německo a Francie podporují vstup Turecka do EU. BBC 26. 10. 2004. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2004/10/041026_germany_turkey_1820.shtml>.

BRITSKÉ LISTY:

Německo mělo spoluzodpovědnost za genocidu Arménů. Britské listy, 25. 4. 2005. [cit. 23. srpna 2008]. Dostupné na internetu: <<http://www.blisty.cz/2005/4/25/art23089.html>>.

Kontakt na autora

Mgr. Jana Musilová
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický Ústav
Arna Nováka 1
Brno 60200

Email: 87562 @mail.muni.cz

Školitel: Doc. PhDr. Vladimír Goněk, DrSc

Ukrajina – zapomenuté regiony

Ukraine – the Forgotten Regions

Denis Žernov

Anotace: Příspěvek se zaměřuje na problematiku regionů Ukrajiny, ukazuje, jakým způsobem jsou vnímány a jakou roli hrají ve státotvorném procesu Ukrajiny. Za prvé, je zde využit historiografický přístup, který umožňuje pochopit rozdílnost dvou částí Ukrajiny – Východu a Západu. Za druhé se budeme zabývat kulturními a mentálními hranicemi, které vytvářejí současné státotvorné ukrajinské identity. Dospíváme k závěru, že nepromyšlené rozdělení regionů může omezovat rozvoj států, především nově vzniklých – což je případ Ukrajiny.⁹⁶

Klíčová slova: Ukrajina, mentální hranice, budování státu, integrace, identita

Summary: Our contribution shows the problems of Ukrainian regions and pin-points the perception and the role of the borderlines in the state-building process. Firstly, we use a historical approach for understanding the differences of two parts of Ukraine – the West and the East. Secondly, we deal with cultural and mental borders, which shape the contemporary state-building Ukrainian identities. We conclude that incorrectly drawn borders can restrain development of states, especially the newborn ones – this is the case of Ukraine.

Key words: Ukraine, Mental borders, State building, Integration, Identity

Dvacáté století jak na svém počátku, tak také na konci bylo svědkem velkých proměn. Změny v myšlení – vnímání etnicity, suverenity a legitimacy bořily mnohonárodnostní monarchie a budovaly národní republiky, stejně tak později transformovaly státy reálného socialismu ve státy více či méně liberální zastupitelské demokracie...

⁹⁶ Tento text byl zpracován v rámci výzkumného záměru č. MSM0021620827

V Evropě vznikaly celé řady nových suverénních států, staré hranice zanikaly a nové nebo „staronové“ se někdy objevovaly tam, kde je nikdo nečekal. Některým národům byla historická státnost navracena, jiné ji získaly zcela poprvé. Ovšem oba typy musely řešit dilema budování státnosti a vlastní legitimacy buď na základě občanském, nebo národnostním. Tento rozpor, jež také bere svůj původ v kolizi mezi otázkou primordialismu národního sebeurčení a historickou legitimitou hranic ještě vestfálského systému je dodnes nevyřešeným problémem a destabilizujícím faktorem zejména tam, kde se oslabená státnost stýká s mnoha křížícími se štěpnými liniemi a kde se ideální představy mentálních map, jak etnických, tak (super)etnických společenství nemusejí překrývat s hranicemi současných státních celků.

Cílem toho článku je upozornění na složitost problematiky vnímání hranic Ukrajiny. Státu, jenž historicky získal nezávislost zcela poprvé na konci 20. století, ovšem vnímání prostoru, v němž se nachází, je zatíženo mnoha faktory jak historického (i geopolitického?), tak i etnického charakteru. Je nepochybné, že v rámci článku lze pouze poukázat na nejchoulostivější otázky vývoje problematiky, a tím napomoci lepšímu chápání jak vnějších integračních snah Ukrajiny do nadstátních celků, tak složitostí spojených s diferenciací ukrajinských regionů vůči sobě samým.

Ukrajina, už jen etymologický původ významu tohoto slova, tedy pohraničí, napovídá o mnohém. Toto „pohraniční území“, pokud je chceme hodnotit z co možná nejhlubší a nejširší perspektivy, se nachází na styku dvou křesťanských evropských civilizací (respektive dvou civilizačních mentalit), „dědiců“ civilizace antického Středomoří – Evropy romano-germánské (Katolické) a Evropy byzantské (Pravoslavné). Do doby vzniku moderních etnických společenství v 19. století byla právě náboženská sebeidentifikace obyvatel klíčová, kdy v tomto prostoru (a také v prostoru dnešní Běloruské republiky a Pobaltí) soupeřily o hegemonii tyto dvě představy o Evropě, fakticky do budoucna ustanovující mentální hranice střední a východní Evropy. Dodnes i přes sekularizaci etnických společenství je právě kulturně-konfesionální dosah pravoslaví jedním z indikátorů hranic nadetnické všeruské identity, tedy jedním ze základů pro jednu z případných alternativ mnohostranné reintegrace východoevropského prostoru. Můžeme říci, že nadnacionální (respektive superetnický z hlediska identity) potenciál pojmu Rus (respektive v současnosti Ruskij Mir) není v plné míře využíván současným politickým establishmentem států nacházejících se na tomto území Východní Evropy. Prozatím je jediný silně se rozvíjející a úspěšný projekt postsovětské integrace – Celní unie (zatím pouze Ruské Federace, Běloruska a Kazachstánu), která apeluje především na faktory ekonomické. Ale je potřeba upřesnit, jak se dnes chápe pojem superetnické identity a „v jakých hranicích se tedy pohybujeme“.

Jak píše A. V. Marčukov, „... pod pojmem Ruský svět (Russkij Mir), v tomto případě, chápeme určitý civilizační, kulturně-psychologický, nábožensko-etnický

a hospodářský organizmus společenství, ke kterému patří nejen Rusové dle současného chápání tohoto slova (tj. dříve pojmenovávání Velikorusové), ale také Bělorusové a východní Ukrajinci.⁹⁷ Díky vlivu mnohých faktorů si většina těchto lidí stále uvědomuje (nebo podvědomě cítí) příslušnost k tomuto Světu, a proto jejich sociální chování a reakce na krizi konce 20. století je v mnohém stejná.“ (Marčukov, 2006, s. 5) Ještě dodejme, že v rámci Ruského světa stále probíhá intenzivní komunikace v médiích, kde můžeme rozpoznat vazby společného pomyslného společenství – „Ruského světa“. Také musíme brát v potaz osobní, příbuzenské a rodinné kontakty, které byly sice novými hranicemi ztíženy, nikoliv však narušeny. Teritoriálně bychom měli Ruský svět umístitovat především na území s největším počtem všeruské etnické kategorie: Ruské federace, Ukrajiny, Běloruska, severního Kazachstánu, Podněstří a částečně Pobaltí, ale nejdůležitějším prvkem je právě pokračující vzájemná komunikace obyvatelstva, na jejímž základě stále existuje jednotné kulturní a pomyslné společenství na území postsovětských států, přesahující jejich formální hranice.

Vlna nacionalismu, která zasáhla prostor Východní Evropy po rozpadu Sovětského svazu, kdy svazové republiky ztratily svůj socialistický obsah a naplňovaly vakuum své státní nacionální formy obsahem novým – především primordialistickým nacionalismem –, a začaly tak se „stachanovskou“ vervou budovat, budit a přizpůsobovat, více či méně zapomenuté, aspekty národní identity a historické mýty potřebám legitimacy svých nových nacionálních států. Vzhledem k nedostatku alternativ se součástí státní ideologie stávaly i bizarní a ahistorické nacionální koncepce, které měly legitimizovat současnou podobu státních hranic a které, nezapomínejme, dříve byly v rámci SSSR hranicemi regionálními – nerefluktujícími historické, státoprávní a etnické hranice, jež zde byly před bolševickou revolucí.⁹⁸

I to je jeden z důvodů, proč jsou v současnosti nacionální narativy v postsovětském prostoru v podstatě narativy založenými na metodice regionálního přístupu, tj. z historického státního celku se vyčleňuje region s retrospektivním využitím hranic moderních států, které dříve neexistovaly. Také bych chtěl zdůraznit, že v rámci této logiky někteří autoři používají současné názvy etnik (popřípadě pojmy

⁹⁷ V širším pojetí se k Ruskému světu nepřičítá podle etnické kategorie, ale na základě kulturní sebeidentifikace a vnímání okolního světa – skrz ruský jazyk a kulturu –, což tuto definici rozšiřuje na většinu postsovětského prostoru tzv. **blízkého pohraničí**.

⁹⁸ Ukrajinská historička N. S. Bondarenko ve své monografii o problematice ukrajinské historiografie věnuje těmto ahistorickým koncepcím celou kapitolu pod názvem „Pseudovědecké verze původu ukrajinského národa a nacionální kvazimythologie“ [Psevdonaučnyje versiji proischoždenija ukrajinskogo naroda i nacional'naja kvazimifologija] (Bondarenko, 2007)

s etnickým zabarvením) tam, kde v minulosti v lepším popřípadě existovaly pouze etnické kategorie.⁹⁹

Ruský badatel Arkadij Miller (Miller, 2006, s. 14–32) kritizuje tento přístup k národně-historickým narativům na území postsovětského prostoru a zdůrazňuje, že je stále ve své většině nepokrytě teleologický, silně ideologizovaný a slabě přizpůsobený k vysvětlování logiky jevů a dějů, jež probíhaly v carském Rusku (respektive nejen v něm, ale i v Sovětském svazu), které v jejich pojetí představují jakousi „vnější“, cizí sílu a nejsou předmětem zájmu, ale kontextem a pozadím ilustrujícím „zrání národů“ a národních států. Také přesvědčivě poukazuje, že se teleologičnost tohoto přístupu často spojuje s uvědomělým a ještě častěji s neuvědomělým primordialismem, který je mezi odborníky mnohem více rozšířen, než se obecně připouští. Zavádí dokonce pojem etnizace – což je koncentrace na jednu etnickou (v našem ukrajinském případě subetnickou) skupinu při marginalizaci ostatních.

Nikdo už nepochybuje, že ukrajinský etnos – přesněji ukrajinská národní identita – je nezpochybnitelnou skutečností. Ovšem na území Ukrajiny stále existují dva hlavní paralelní nacionální narativy (to ukazuje, že zde existují určité typy dvou ukrajinských subetnik), jež se liší především ve vnímání a interpretaci historických a symbolicko-kulturních atributů své etnické identity. To se také projevuje na úrovni sociálně-ekonomické a politické a ukazuje, že formování „jednotného ukrajinského etnosu“ stále není u konce (můžeme vyjádřit i určitou míru skepse, zda vůbec v budoucnu ke kvalitativní unifikaci této duality dojde), a také se zdaleka liší od ideální představy těch, jež sami sebe považují za Ukrajince. Přináší to s sebou i rozdíly v představě „ideálních hranic národního státu“ a formě státního uspořádání (občanský kontra nacionální a unitární kontra federativní).

Za základní identifikační rozdíl těchto dvou antagonistických interpretací považují vztah k nadnacionální identifikaci, tedy všeruské superetnicitě (dnes právě nejčastěji vyjadřované pojmem *Russkij Mir*). Nezapomínejme, že dnešní etnické identity moderních východoslovanských národů (Rusů, Bělorusů a Ukrajinců) vznikly procesem disimilace z „předmoderní všeruské identity“, přitom fáze C geneze moderního národa podle Miroslava Hrocha (kdy národní identita/povědomí proniká do mas) proběhla v porovnání s národy Střední Evropy později – přibližně o půlstoletí. „Právě zaostávání carského Ruska a subjektivní zostřená reakce vzdělaných kruhů společnosti napomáhala rozvoji národních hnutí v Bělorusku a ruské Ukrajině.“ (Popov, 2010) Přitom za zcela zásadní považují fakt, že fáze C proběhla v rámci socialistické modernizace a industrializace Ukrajinské SSR, především v období 20. a 30. let dvacátého století v rámci systematické bolševické politiky

⁹⁹ Etnické kategorie „jsou lidské populace, které alespoň někteří lidé zvenčí pokládají za oddělená kulturní a historická seskupení. Takto označované populace však v dané době mohou mít malé sebeuvědomění, pouze vágní vědomí toho, že tvoří oddělenou kolektivitu.“ (Smith, 2003, s. 270–293)

„korenizace“ (fáze D podle Terriho Martina). I fáze B, tedy formulace politických požadavků nacionálních elit, proběhla teprve na přelomu 19. a 20. století a bez geopolitických změn první světové války by zůstala marginálním jevem na okraji všeruského prostoru. Zdůrazňuji, že z těchto důvodů lze z hlediska identity považovat Ukrajinský národ za jeden z nejmladších v současné Evropě.

První skupina (typ I) ukrajinského subetnosu se identifikuje na základě negativní dominanty vůči jakékoli vazbě na všeruskou superetnicitu – naprosto ji odmítají, staví svoji koncepci na integrálním nacionalismu a primordialistickém pojetí národa, koncepci „Soborné Ukrajiny“. Historicky je ideologickým a kulturním centrem této koncepce Halič (Lvovská, Ternopolská a Ivano-Frankovská oblast dnešní Ukrajiny) na západní Ukrajině, která byla definitivně připojena k Ukrajinské SSR až po skončení druhé světové války. Mentalita a pohled na historický a politický vývoj u tohoto subetnosu je mnohem bližší národním státům střední Evropy, v tomto kontextu se cítí být dříve „trpícím“ národním hnutím, historicky nestátním „malým“ národem. Sami sebe hodnotí jako nacionálně „uvědomělé“ Ukrajince, na rozdíl od svých oponentů, které označují za východní nebo sovětské, nacionálně „neuvědomělé“ Ukrajince, které je v ideálu potřeba unifikovat, a docílit tak „sobornosti“ – tj. etnické jednoty a úplné unitárnosti národního státu, nehledě na zásadně odlišný kulturní a historicko-státoprávní vývoj regionů současné Ukrajiny.

Druhá skupina (typ II) ukrajinského subetnosu se identifikuje na základě pozitivní dominanty vůči jakékoli vazbě na všeruskou superetnicitu – neodmítají nárok na společnou kulturní, historickou a politickou minulost s obyvateli ostatních bývalých sovětských republik (především Ruské federace a Běloruské republiky). Tato část se vždy cítila součástí historického státního „vládnoucího“ národa jak v carském Rusku, tak v SSSR a stále si zachovává jisté „organické“ povědomí všeruské superetnicity (otázkou dnes je, zda všeruské či postsovětské?). „Samozřejmě se dá namítnout, že před několika lety existovala zcela nezávislá Ukrajina – Ukrajinská národní republika (UNR), Getmanát, opět UNR, a nakonec sovětská Ukrajina.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Na území dnešní Ukrajiny v době občanské války existovala celá řada „protostátních formací“ s různou mírou legitimacy a požadavků na autonomii vůči Ruskému státu. Na „celoukrajinské“ úrovni bylo nejvýraznější faktické dvojvládí UNR (Ukrajinská národní republika) a UNRS (Ukrajinská národní republika sovětů). UNRS byla propojena s UV bolševiků v Moskvě a později se transformovala v Ukrajinskou SSR. Za zmínku stojí také Doněcko-Krivorožská Sovětská republika, která vznikla v roce 1918 bez „sankce Moskvy“ a její představitelé odmítali politiku „korenizacjí“ a požadovali zapojení DKSR nikoliv do Ukrajinské SSR, ale do RSFSR. Proto byla pro sovětskou historiografii zakázaným tématem – nedopovídala oficiální verzi stranické historie národů SSSR. Ukrajinský politolog a spisovatel Vladimír Kornilov (Kornilov, 3. 3. 2011) upozornil, že za celou dobu existence SSSR a současně Ukrajinské republiky, za necelé století, byly obhájeny pouze dvě disertační práce na téma spojené s DKSR. Poltavský historik Viktor Reveguk obhájil s velkými potížemi disertační práci

Ale všechny tyto formace vznikaly díky zmatkům občanské války v kaleidoskopickém běhu událostí a nezdálo se, že každá z těchto přicházejících státních mocí bude skutečná a na dlouho. Pouze na počátku 20. let dvacátého století ukrajinský prostor opanovala stabilita. (...) Všechny úspěchy SSSR – to jsou úspěchy tvrdě centralizovaného státu, nikoliv virtuálního spojení národů, jak je definovala Ústava. Přece však dlouhodobá existence Ukrajiny v podobě kvazistátu – Ukrajinské SSR – vytvářela základ k posilování nacionální (ukrajinské) identity. V předrevolučním období (období před únorem 1917 v rámci carského Ruska – D.Ž.) převládající masy („ukrajinského“) obyvatelstva (ukrajinské) republiky, nezávisle na jazyku, který používaly ke každodenní osobní komunikaci (tj. ruštinu nebo ukrajinštinu, která byla většinou obyvatel v době před únorem 1917 chápána jako maloruské nářečí-patois všeruského jazyka – D. Ž.), nijak nepocitovaly svoji oddělenost od Rusů [russkich] takovým způsobem, jakým ji vnímali například Poláci, Gruzínci nebo Arméni. Jedni se mohli považovat přímo za Rusy [russkimi], druhí za část všeruského národa [obščerusskogo plemeni]. Samozřejmě, existovali, především v kruzích humanitních a zpolitizovaných, ti, jež sami sebe definovali právě jako Ukrajince. Ale pro každého, kdo se zamyslel při slově „Ukrajina“, byl tento pojem v mnohém abstrakcí a její hranice si každý představoval a určoval podle svého uvážení. V Sovětském Svazu se ale Ukrajina stala realitou s přesně vymezenými hranicemi, a stala se realitou nejen geografickou, ale i státoprávní.“ (Popov, 2012).

Vklad bolševiků v budování ukrajinského etnosu je potřeba brát velmi seriózně, mluvíme zde především o sféře kultury a budování národa – politice tzv. ukrajinizace („ukrajinizacii“), jež byla prováděna v rámci tzv. politiky „korenizacii“, která byla vyhlášena během XII. sjezdu Komunistické strany v roce 1923. Výsledkem těchto procesů podle Arkadije Millera byla teritorializace a institucionalizace etnicity. Velmi podrobně se problematikou národních nacionalizmů a politiky „korenizacii“ a jejich vývoje v rámci nacionálních svazových republik zabývá Terry Martin ve své, i v ruské akademické obci velmi kladně oceňované, monografii (Martin, 2001), kde ukazuje, že bolševici v národní otázce prováděli vůči národům SSSR systematickou státní politiku rozvoje formálních atributů nacionální státnosti a etnokulturních forem tzv. korennych národů [korennych narodov]¹⁰¹ na základě pozitivní diskriminace (T. Martin užívá pojmu affirmative action). Bolševiky byl

v roce 1975. Druhá disertační práce byla obhájena Olegem Poplavským teprve v roce 2010 v Dněpropetrovsku. A nakonec v roce 2011 vyšla v Charkově první monografie o Doněcko-Krivoροžské Sovětské republice právě díky Vladimíru Kornilovovi. (KORNILOV. V.: *Donecko-Krivoροžskaja respublika. Rasstreljannaja mečta*. Charkov. Folio 2011)

¹⁰¹ „Korennyj“ – tedy původní, zakořeněný na daném území – z toho termínu vznikl i dobový pojem politiky „korenizacii“, tj. zakořenění daného národa (což má i jistý dvojsmysl u národů nezcela zformovaných a teprve vznikajících) na konkrétním „původním“ území.

vytvořen celý víceúrovňový systém, kromě velkých národních svazových republik se vytvářely nacionální autonomie na celém území SSSR.

„Připravovaly se nové nacionální elity, které se dosazovaly do vedoucích funkcí ve státní správě, národním vzdělání a průmyslových podnicích na těchto nově vzniklých územích. Ve všech těchto územích byl nacionální jazyk prohlášen oficiálním jazykem orgánů státní moci. V desítech případů to vyžadovalo vytvoření psaného jazyka¹⁰² tam, kde ještě neexistoval.“ (Martin, 2011, s. 10)

Motivace bolševiků si však nekladla za cíl rozvoj formálních atributů etnik jako takových, protože v rámci marxistického dialektizmu byly nacionalismus a nacionální politika projevem konkrétního stádia vývoje kapitalismu – tj. imperialismu. Komunistická strana se tímto způsobem snažila kontrolovat proces růstu nacionalismu a zachovat území bývalé mnohonárodnostní ruské monarchie jednotné a neutralizovat politické a teritoriální tendence k separatismu na nacionálním základě tím, že umožnila, řídila a podporovala vznik těchto „nacionálních forem“, s pomocí jak stranického aparátu, tak i možností centralizovaně řízeného státu¹⁰³ – tedy pokud použijeme dobové rétoriky, aby vše bylo „nacionální z hlediska forem, ale socialistické z hlediska obsahu“.

„Výsledkem (v ukrajinském případě – D. Ž.) bylo vzájemné prolnutí sociálně-ekonomických a kulturních procesů, díky nimž se sociální a nacionální faktory vzájemně těsně propojily a staly se nejdůležitějším rysem národního vědomí Ukrajinců Ukrajinské sovětské socialistické republiky. Proto je třeba si všimnout, že termín sovětské Ukrajinci získal nejenom teritoriální nebo politicko-státní, ale i nacionální význam.“ (Marčukov, 2006, s. 530)

Na západní Ukrajině všechny tyto modernizační procesy 20. a 30. let dvacátého století probíhaly poněkud „odlišně a zpožděně“, sociální struktura společnosti se od základů lišila od té, jež se ustanovila v Ukrajinské sovětské socialistické republice. Nacionální rozvoj tam probíhal ve stálém boji s polonizací (a dříve také v boji proti místním rusofilům, tzv. moskvofilům). Výsledkem bylo to, že na západní Ukrajině (přitom se musí brát v potaz poněkud odlišná zkušenost obyvatel Zakarpátí v rámci Československa a obyvatel Severní Bukoviny v rámci Rumunska) se procesy formování ukrajinského vědomí, respektive sebeidentifikace, utvrdily v otevřeně nacionálních a nacionalistických formách primordialismu. Politika „korenizací“, ve své nejsilnější formě 20. let dvacátého století, se obyvatel této západní části dnešní Ukrajiny při formování její etnické identity přímo nedotkla.

¹⁰² Do určité míry je to i případ ukrajinského jazyka, jehož kodifikace proběhla právě ve 20. letech dvacátého století v rámci Ukrajinské svazové republiky.

¹⁰³ Terry Martin právě tuto cílenou státní politiku rozvoje národní kultury podporované státem označuje za fázi D, podle klasifikace Miroslava Hrocha.

Po devalvací komunistických hodnot, kdy se rozplynul „socialistický obsah“ a zbyly pouze „vyprázdněné nacionální formy“, se na začátku devadesátých let objevilo ideologické vakuum, které v té době mohla zaplnit jenom organizovaná jednotná a připravená alternativa, která se nacházela pouze na západní Ukrajině v podobě ideje „Soborné Ukrajiny“ v radikální formě primordialistického nacionalismu, který byl pěstován především ukrajinskou diasporou v Kanadě a USA, neaktivněji poslední „banderovskou“ vlnou emigrace v radikálním prostředí propagandy Studené války.

Problematické je právě to, že současná ideologie národní ukrajinské státnosti, vzniklá „sňatkem z rozumu“ mezi bývalými stranickými aparátčíky a nacionalistickou inteligencí, je založená na negativní dominantě a nerespektuje, že samotné regiony Ukrajiny se silně odlišují jak z hlediska státoprávně-historického vývoje, tak z hlediska národohospodářské struktury a dokonce etnické nebo konfesijní identity. Tuto různorodost vývoje nelze vtěsnat do „prokrustova lože“ zpřimitizované primordialistické koncepce nacionální Soborné unitární Ukrajiny, tento pokus unifikace, ironicky se rozvíjející přesně podle tradic politiky „korenizacij“ a „ukrajinizacij“, kdy budování formální stránky věci bylo důležitější než tvoření životaschopného smysluplného obsahu. Už je dávno jasné, že zjednodušený pohled na Ukrajinu jako na dva celky „proevropské malé západní“ a „prosovětské velké východní“ není udržitelný. Předně zde neustále narážíme na staré, oficiálně nereflektované názvy regionů Ukrajiny, které se „neustále vynořují z hlubin nejen politických diskurzů...“. Dvanáct nejdůležitějších názvů „zapomenutých regionů“¹⁰⁴ na závěr umístíme do kontextu v rámci tří velkých skupin. Současná centrální Ukrajina je právě historickým jádrem ukrajinské a staroruské státnosti, centrem přibližně odpovídajícím hraničním Ukrajinského Getmanátu v 16. a 18. století. Podle mé klasifikace zde silně převažuje druhá skupina (typ II) ukrajinského subetnosu. Skládá se z historických regionů: Podolje (současná Chmelnická a Vinická oblast), Polesje (současná Žitomirská, Kyjevská a Černigovská oblast), Malorossiji (současná Čerkaská, Poltavská a Kirovogradská oblast) a Slobožanščiny (současná Sumská a Charkovská oblast).

2.) Současná západní Ukrajina – převážně území Království Haliče a Lodomerie (1772–1918.) Tento region se definitivně připojil k centrální a východní Ukrajině po druhé světové válce, je nejodlišnějším ze všech tří celků. Podle mé klasifikace zde dominuje, především v Haliči, první skupina (typ I) ukrajinského subetnosu. Skládá se z historických regionů: Haliče (současná Lvovská, Těrnopolská

¹⁰⁴ Je třeba říci, že některé historické regiony mohou přesahovat území současné Ukrajiny, např. Polesje zasahuje i na území Běloruska a částečně Polska... Někde se mohou tyto historické regiony teritoriálně překrývat např. u centrální a východní Ukrajiny, jak to platí pro Slobožanščinu (Slobožanščina ještě k tomu zasahuje do současného Ruska ke Kurské a Orlovské oblasti), nebo do centrální a západní Ukrajiny v případě Podolje.

a Ivano-Frankovská oblast), Zakarpati¹⁰⁵ (současná Zakarpatská oblast), Volyňě (současná Volyňská a Rovenská oblast) a Bukoviny (současná Černovická oblast).

3.) současná východní Ukrajina – historicky nejmladší část, vznikla na přelomu 18. a 19. století, poté, co byl carevnou Kateřinou II. dobyt Krymský chanát a definitivně připojen k carskému Rusku v roce 1783. Ještě v dobách kyjevské Rusi se pro tuto území vžilo pojmenování Divoké Pole (stepní oblasti táhnoucí se od Panonie ke Kaspickému moři), které bylo díky kočovným národům pro stálé osídlení neobyvatelné.

Systematicky se začalo Divoké pole osídlovat právě na konci 18. století, kdy probíhal vskutku gigantický projekt kolonizace – miliony poddaných z celého carského Ruska byly přesídlovány do těchto oblastí, zvaní byli i kolonisté ze zahraničí. Tento projekt své doby byl stejně grandiózní a úspěšný jako industrializace 30. let dvacátého století v SSSR, a měl neméně silný vliv na obyvatelstvo a na jeho všeruské superetnické povědomí, jaký měla industrializace SSSR na sovětské superetnické povědomí. Podle mé klasifikace zde naprosto dominuje druhá skupina (typ II) ukrajinského (všeruského?) subetnosu. Skládá se z historických regionů: Novorossiji (současná Oděská, Nikolajevská a Chersonská oblast), Pridneprovja (současná Dněpropetrovská a Záporožská oblast) a Donbasu (současná Doněcká a Luganská oblast).

Za samostatný, čtvrtý velký celek samozřejmě považujeme Krym (Autonomní republiku Krym), což je mimochodem jediný útvar v rámci současného ukrajinského státu, jenž má, jak je „prozřetelně“ napsáno v ukrajinské Ústavě, status autonomní republiky v rámci unitárního státu (!).

Závěrem můžeme tvrdit, že identita a s ní spojený pojem „ideální vlasti“ a jejich hranic, ať už vlastního regionu v rámci státu Ukrajina, nebo dokonce na nadregionální úrovni v rámci východní nebo i střední Evropy, se v současnosti na Ukrajině aktivně „promýšlí“, zatím pouze díky intelektuálům a regionálním elitám Ukrajiny (viz občanské hnutí Ukrajinskij Vybor). Bohužel je zde stále velký prostor pro politické spekulace, kdy se hranice využívají více k rozdělování a individuálnímu obohacování než ke spojování a rozvoji. Tak různorodému celku, jakým je dnešní Ukrajina, koncepce státního unitarismu velmi škodí a stabilita zde může vzniknout, paradoxně, pouze díky jasně stanoveným hranicím, tedy s pomocí federalizace regionů Ukrajiny.

Použitá literatura

- BONDARENKO, N. S.: *Slavjanskij entogenez i stanovlenie ukrajinskogo naroda*. Kijev. Feniks 2007, 400 s., ISBN 978-966-651-473-1
- KORNILOV, V.: *15 mifov i pravda o Donecko-Krivorožskoj respublike*. 2000 №8 (547) 25 fevralja – 3 marta 2011 r. [cit. 2013-03-09] Dostupné z: <<http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/istorija/71932>>

¹⁰⁵ Tato specifická oblast je regionem Rusínů, které současná ukrajinská státní správa neuznává jako národnostní menšinu, na rozdíl od okolních států (Slovenska, Polska, Maďarska).

- MARČUKOV, A. V.: *Ukrajinskoje nacional'noe dviženije: USSR 1920–1930-e gody*. Moskva. Nauka 2006, 599 s. ISBN 5-02-033993-8
- MARTIN T.: *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Cornell University Press, 2001. 528 s., ISBN 978-0-8014-8677-7
- MARTIN, T.: *Imperija »položitel'noj dejatel'nosti«. Naciji i nacionalizm v SSSR, 1923–1939*. Moskva, ROSSPEN, 2011, 855 s., ISBN 978-5-8243-1523-3
- MILLER, A. I.: *Imperija Romanovyh i nacionalizm: Esse po metodologii istoričeskogo issledovanija*. Moskva. Novoje literaturnoe obozrenije 2006, 248 s., ISBN 5-86793-435-7
- SMITH, D. A.: *Etnický základ národní identity*. In Hroch, M. (ed.) *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha. SLON 2003, s. 270–293, ISBN 978-80-864-2920-5
- POPOV, A.: *Gosudarstvo načínajetsja s granicy USSR – predteča ukrajinskoj nezavisimosti* 2000 №52 (636) 28 dekabnja 2012 r.–3 janvarja 2013 g. [cit. 2013-03-09] Dostupné z: <<http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/90-year-ussr/86834>>
- POPOV, A.: *Razmyslenija po motivam imperskich oskolkov i pazlov*. 2000 №46 (534) 26 nojabnja–2 dekabnja 2010 g. [cit. 2013-03-09] Dostupné z: <<http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/rezonans/69764>>

Kontakt na autora

Mgr. Denis Žernov
Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav politologie
U Kříže 8
158 00, Praha 5-Jinonice

Email: denjz@atlas.cz

Školitel: doc. Vratislav Doubek, Ph.D.

Reflexie vzťahov politiky a etiky v dejinách sociálno-politického myslenia

Reflections of Relation Between Politics and Ethics in the History of Socio-Political Thinking

Veronika Vašková

Anotace: Práca sa zameriava na reflexiu vzťahov politiky a etiky v dejinách sociálno-politického myslenia. V tomto príspevku sme chceli dať do pozornosti hlavne to, symetria medzi politikou a etikou počíta s pochopením, že hlavnou úlohou politiky je dobro všetkých. Teda bez etiky v politike niet pokoja ani spravodlivosti, len pokoj a práva sú zárukou prosperity všetkých. Teda súčasná politická kríza na Slovensku je vyvolaná nielen krízou v politike, ale tiež ignorovaním morálky a etiky v politike. Hlavnú pozornosť venujeme chápaniu a riešeniu tejto problematiky v tvorbe Aristotela, N. Machiavelliho a I. Kanta. Konkrétne tu budeme analyzovať práce Aristotela *Etika Nikomachova* a *Politika*, N. Machiavelliho diela *Vladár* a *Úvahy o vládnutí a vojenství* a Kantov spis *K večnému mieru*

Klíčová slova: Aristoteles, etika, Kant, Machiavelli, politika

Summary: In the thesis we analyze the relation between politics and ethics and its reflections in the history of socio-political thinking. Issue of relation between politics and ethics was known since antiquity. In antiquity politics was perceived as a special “moral” attitude and simultaneously it was condition for live activity of citizens. This issue was later developed by representatives of renaissance and philosophers of the enlightenment. We focus our attention on understanding and solving this issue in the works of Aristotle, Machiavelli and Kant. Specifically we will analyze Aristotle’s – *Politics and Nicomachean Ethics*; Machiavelli’s *The Prince and The Art of War*; Kant’s *Perpetual Peace*.

Key words: Aristotle, Ethics, Kant, Machiavelli, Politics

1. Úvod

V súčasnosti frekventuje názor, že jednou z príčin aktuálnej krízy v politike je aj absencia optimálneho zastúpenia morálky a etiky v súčasnom politickom i ekonomickom myslení. Skúsenosť nás učí, že k najčastejšie frekventovaným vzťahom etiky a politiky – v dejinách i v súčasnosti – bolo a je viac alebo menej „skryté“, či skôr „maskované“ ignorovanie morálky v politike. Práve toto ignorovanie morálky v politike viedlo a vedie aj ku kríze hodnôt v politike, ktorá sa potom premieta do krízy hodnôt v celej spoločnosti. Teda miesto a význam etiky v súčasnosti súvisí s dynamickými premenami spoločenských podmienok a kultúrnych kontextov.

Chápanie a riešenie tejto problematiky nachádzame aj v tvorbe Aristotela, N. Machiavelliho a I. Kanta. Konkrétne tu budeme analyzovať práce Aristotela *Etika Nikomachova* a *Politika*, N. Machiavelliho *Vladár a Úvahy o vládnutí a vojenství* a Kantov spis *K večnému mieru*.

2. Vzťah politiky a etiky v názoroch Aristotela

Aristoteles je považovaný za prvého systematika všetkého antického filozofovania. Jeho dielo má polytematický charakter. Zahŕňa spisy prírodovedné, umelecké i spoločensko-politické. Aristoteles ním položil základy budúcej fyziky, biológie, estetiky, etiky, psychológie i politológie. Obrovské bohatstvo Aristotelovho ideového dedičstva nám neumožňuje zachytiť všetky podstatné stránky jeho filozoficko – vedeckého odkazu. Preto sa sústredíme len na analýzu jeho chápania vzťahu politiky a etiky, ktoré je najvýraznejšie prezentované v jeho dielach *Etika Nikomachova* a *Politika*.

V diele *Etika Nikomachova* podáva ucelenú teóriu morálneho konania človeka. Pozoruhodná je nielen šírka záberu a hĺbka analýzy jednotlivých činnosti ľudského individua, ale tiež dôkladný opis širokej škály dohier, od tých ktoré sú vyznačené najnižšími telesnými pôžitkami, vášňami, slasťami až po najvyššie individuálne dobrá akými sú teoretická činnosť a rozjímanie (Aristoteles, 2009, s. 18). Podstatným v tomto smere je jeho učenie o cnostiach, ktoré rozdelil na dve veľké triedy, tj. na mravné, čiže etické a rozumové, čiže dianoetické. Etické, či mravné cnosti sa vzťahovali na temperament a charakter. Náuku, ktorá skúma etické cnosti a hľadá, aký charakter a spôsob konania je najlepší, Aristoteles nazval etikou. Možno teda povedať, že Aristoteles sformuloval etiku cnostnej osobnosti. Keďže predtým bola mravnosť stotožnená so schopnosťami podriaďiť sa požiadavkám univerzálneho zákona, tak podľa Aristotela je mravnosť založená na tom, že osobnosť potvrdzuje účel sám o sebe a slobodne rozvíja svoje schopnosti a využíva možnosti. Človeka vnímal v spojení s ostatnými ľuďmi a so štátom ako bytosť spoločenskú, t. j. „zoon politikon“. Zastával názor, že k šťastiu je potrebné, aby človek vlastnil napríklad zdravie,

bohatstvo atď. Možno skonštatovať, že vychádzal z predpokladu, že cnostná osobnosť je optimálna aj z hľadiska občianskych cieľov (Gluchman, 1994, s. 34).

Aristoteles vychádzal z presvedčenia, že k cnostnému konaniu a k eticky hodnotnému spôsobu života nestačí usilovne študovať a osvojiť si penzum všeobecných znalostí o tom ako sa správať. Na to, aby sa človek stal cnostným, treba výchovu, kombinujúcu teóriu a prax, vzory hodné napodobňovania s opakovaným vykonávaním príslušných činností, teda praktický výkon spolu s testovaním mravného úsudku v rozmanitých situáciách. Tým sa mala potvrdzovať schopnosť morálneho subjektu postihnúť mravne relevantný aspekt každej situácie (Smreková, Palovičová, 2009, s. 152).

Samotný Aristoteles to vyjadril slovami: „je jasné, že žiadna mravná cnosť nám nie je daná prirodzene, alebo nič z toho, čo je prirodzené, nemôže byť zvykom zmenené, napríklad kameň, ktorý sa prirodzene pohybuje smerom dolu, nemôže byť navyknutý, aby sa pohyboval smerom hore, aj keby s ním niekto tisíckrát hádzal... Preto cnosti nám nie sú dané ani od prirodzenosti, ale máme prirodzenú vlohu, aby sme ich nadobudli, zvykom sa potom zdokonaľujú“ (Aristoteles, 2009, s. 45).

Význam aristotelovskej etiky bol praktický: termíny zvyk, cnosť, etický a pod. sa vzťahovali na dobrovoľné konanie, teda také, ktorého „*hybný princíp je v konajúcej osobe*“ Človek môže konať aj inak, ako konal a vymaniť sa tým zo zdanlivej fatality okolností. V prvom rade mu išlo o to ukázať človeku, že nadobudnúť cnosti v zmysle trvalých charakterových dispozícií ku konaniu je v prirodzenom záujme každého, pretože to slúži jeho dobru. Cieľom etiky je naučiť človeka „*dobre žiť a dobre konať*“ pre šťastný a vydarený život (Aristoteles, 1979, s. 20). Podľa neho najvyšším cieľom, o čo má v živote ísť, je šťastie ako zvrchované dobro. A sledovanie šťastného života, prirodzene, nemožno prikázať, nemožno k takému cieľu ľudí nútiť, možno ich k nemu len usmerniť. Tým, čo poskytovalo aristotelovskej etike obsah, bola idea šťastia, ale nie v zmysle povinnosti starať sa o svoje šťastie, ale vo forme prostriedkov nevyhnutných na jeho dosiahnutie. Idea povinnosti, ustanovená ako fundament etiky, mohla byť totiž odôvodnená len tam, kde sa sfére morálneho vymedzoval priestor za hranicami záujmov a túžob subjektu (Smreková, Palovičová, 2009, s. 146–147).

Praktické vedenie spája etiku a politiku pričom každá z nich má vlastný predmet skúmania. Aristoteles bol presvedčený, že najskôr musíme porozumieť povahe konania, aby sme mohli správne viesť svoje činy. Etika sa zaoberá konaním jednotlivého človeka, politika je zameraná na to, čo je dobré pre celú obec (Suvák, 2008, s. 70). Etika sa totiž „*vzťahuje*“ na konanie človeka ako jednotlivkej bytosti, zatiaľ čo politika „*smeruje*“ k tomu, čo sa týka celej *polis*, t. j. celého štátu. V plnom rozsahu to platí aj o „*hlavnom predmete*“ ich skúmania, ktorým je *dobro*, resp. *najvyššie dobro*, lebo „*hoci je najvyššie dobro jednotlivca totožné s najvyšším dobrom štátu,*

predsa sa zdá dobro štátu väčším a dokonalejším, aj keď ide o jeho nadobudnutie, aj keď ide o jeho zachovanie. Potešujúce je, keď ho jednotlivec dosiahne pre seba, no krajšie a vznešenejšie je, keď sa národ a štát dostanú tak ďaleko“ (Aristoteles, 2009, s. 20).

Podľa Aristotela, zmyslom etiky ako jednej z praktických filozofických náuk „nie je teoretické poznanie ako v iných častiach filozofie, lebo v etike neuvažujeme preto, aby sme vedeli čo je cnosť, ale preto, aby sme sa stali dobrými... inak by bolo toto filozofovanie neužitočné, (preto) musíme svoju pozornosť zamerať na praktické ľudské činnosti, na to, akým spôsobom sa majú vykonávať, lebo práve ony určujú, ako sme už povedali, aké stavy vznikajú“ (Aristoteles, 1979, s. 44). Aristotelovo vymedzenie etiky je obsiahnuté aj v Prvej knihe *Magna Moralia*. Etika je „súčasťou, ba dokonca východiskom politickej náuky. A táto náuka by sa mala správne volať nie etika, ale politika. Cieľom politickej náuky je dobro a to dobro v obci (to politikon agathon)“ (Aristoteles, 2010, s. 9–10).

Z toho vyplýva, že politická náuka nemá hovoriť o univerzálnom dobre, pretože ona sama je len jednou z rady náuk. Prečo? Ako Aristoteles uvádza na príklade: „Čo je dobro v lekárstve vie lekár, v námorníctve námorník, v každom umení odborník. Kedy sa totiž má operovať, vie lekár, kedy vyplávať, námorník. V každom obore to bude odborník, ktorý pozná vhodnú dobu pre dobro, ktoré spadá do jeho odboru. Pretože ani lekár nebude vedieť, ktorá doba je dobrá v námorníctve, ani námorník v lekárstve. Z toho vyplýva, že tak ani našim predmetom nemôže byť dobro všeobecne“ (Aristoteles, 2010, s. 12.). Dobrá politika v jeho chápaní musí byť založená na etickom základe, na základe existujúcich mravov a obyčajou. Cieľ politiky bol v tom, aby spôsobil šťastie občanom, teda tento cieľ sa nachádza v etickej sfére (Gluchman, 1994, s. 34).

V úvodnej štúdii k slovenskému vydaniu práce *Politika*, J. Martinka poznamenáva, že Aristotelove analýzy a výklad povahy, štruktúry i foriem politického života predstavujú vrchol antického sociálno-filozofického myslenia, najmä mierou odchýlenia sa od naturalisticko-objektivistických sklonov gréckeho ducha. Vďaka svojim hlbokým empirickým zmyslom pre psychické, sociálne a morálno-politické zložky človeka. Rodina ako prvok a časť osady a potom štátu má primárne biologickú funkciu. Ekonomicko-výrobná zložka vstupuje do politického života len ako jej vonkajšia, aj keď nevyhnutná zložka, ako prosperujúci majetok. Bohatstvo vytvára priestor pre voľný časť a stáva sa základnou a vnútornou podmienkou ľudskej činnosti, ktorou je politický život. Len v ňom, ak je dobre organizovaný, resp. dobre organizovaný spoločenský poriadok, kvalitnou ústavou, regulovaný vhodnými zákonmi a udržiavaný a fungujúci pôsobením výkonnej moci a súdnictva, dosahuje človek ako „zoon politikon“ svoj cieľ. Až vtedy nadobúda konanie človeka limitnú mieru dobra–bláženosti (Aristoteles, 2009, s. 14–18).

Blaženosť je akási činnosť duše z hľadiska dokonalej cnosti. O takúto blaženosť sa najviac usiluje skutočný politik, lebo chce urobiť občanov dobrými a zákonu poslušnými. Za ľudskú cnosť pritom nepovažoval zdatnosť telesnú, ale duševnú, a blaženosťou tiež rozumel predovšetkým činnosť duševnú.

„Odborník v politike musí mať istú znalosť duše, ako ten kto chce liečiť oči, musí poznať tiež celé telo, o to viac, že náuka politická je hodnotnejšia a významnejšia než lekárstvo“ (Aristoteles, 2009, s. 42). Bol presvedčený, že nemôžeme blaženým označiť niekoho, komu sa prihodilo nešťastie, no napriek tomu, že sa usiluje dosiahnuť dobrý život. Blaženosť musí byť dokonalá a činnosť, ktorú stretávajú prekážky nemôže byť dokonalá. Okrem duševných dobier blažený človek potrebuje aj telesné a vonkajšie dobrá, hlavne šťastie, lebo potom si len myslí, že je blažený (Suvák, 2008, s. 72). „Je teda zjavné, že potrebujeme vonkajšie dobrá, je totiž nemožné, aby jednal krásne ten, kto nemá nutné prostriedky. Veď veľa vecí sa koná s pomocou priateľov, bohatstva a politickej moci ako s pomocou nástroja; nedostatok niektorých dobiere úplne kazí šťastie, napríklad nedostatok urodzenosti, plodnosti a krásy, úplne blaženým teda nie je ten, kto je ohyzdný, nízkeho pôvodu, osamelý alebo bezdetný a ešte menej ten, kto má nepodarené deti alebo zlých priateľov...“ (Aristoteles, 2009, s. 36). Doposiaľ sme rozmýšľali len o individuálnej činnosti duše smerujúcej k zdatnému životu. No existujú aj také zdatnosti, ktoré sa nevzťahujú iba na konanie jednotlivca.

Teda zdatná činnosť smeruje k zdatnému životu vtedy, ak rešpektuje druhého človeka. Spravodlivé konanie je najvýznamnejšie z týchto zdatností (Suvák, 2008, s. 80). Aristoteles v tejto súvislosti napísal: „Práve preto sa tiež zdá, že spravodlivosť jediná z cností je cudzím dobrom, pretože sa vzťahuje k druhému; koná totiž to, čo prospieva inému, buď vládcovi alebo spoluobčanom. Najhoršie je teda ten, kto používa zákernosti voči sebe i voči priateľom, najlepší je ten, kto používa cnosť nie tak voči sebe, ale voči druhému; pretože to je vec neľahká“ (Aristoteles, 2009, s. 114). Aristoteles pritom vychádzal z predpokladu, že medzi cnosťami a zákonom jestvuje dôležitá väzba, lebo iba ten, kto má cnosť spravodlivosti, dokáže aplikovať zákon. Byť spravodlivý znamená dať každému to, čo si zaslúži. Totiž v spoločnosti rozoznávame dva spoločenské predpoklady pre rozvoj cnosti spravodlivosti. Po prvé, najprv musia existovať racionálne kritéria zásluh a po druhé musí existovať všeobecný súhlas s tým, aké tieto kritéria majú byť. Pravidlá do značnej miery majú rozhodovať o prospechu, či trestoch podľa zásluh. Zákony obce majú presne určovať tresty za zločiny ako aj prerozdeľovanie úradov (Macintyre, 2004, s. 180).

Z načrtnutého chápania etiky a politiky v tvorbe Aristotela vyplýva, že etika sa podľa neho zaoberá *dobrom jednotlivca*, zatiaľ čo politika sa zaoberá *dobrom štátu*. S prihliadnutím na túto skutočnosť Aristoteles zjavne preferuje a prioritizuje politiku pred etikou. Neznamená to, že záujem jednotlivca podriaďuje záujmu štátu.

Z analýzy vzťahov etiky (morálky) a politiky v tvorbe Aristotela – okrem iného vyplýva, že „politický život“ nie je ani „najvyšším“, ani najlepším zo všetkých možných životov: „To však neznamená, že politický život nevedie k šťastiu. Naopak, je to < druhý najlepší život > a môžeme ho pripísať predovšetkým politikom (dobrý stav spoločnosti záleží vo veľkej miere na ochote politikov viesť < druhý najlepší život >). Prečo < druhý >? Etické zdatnosti bežného života sa nedokážu vyhnúť bolestiam a slastiam (napr. vojna, ktorú vedieme kvôli mieru, sa nevyhne zabíjaniu). Okrem toho si blaženosť vyžaduje < voľný čas >, bez ktorého nemôže byť úplná a dokonalá – a ten chýba aj bežnému človeku zaujatému každodennou prácou, aj politikovi činnému vo verejnej službe“ (Suvák, 2008, s. 82).

V každom prípade – ako na to poukazuje aj R. Dupkala – však platí, že „politický život bez zdatného konania (bez mravnosti a cnosti) nie je podľa Aristotela možný“ (Dupkala, 2011, s. 62).

3. Podoby vzťahov politiky a etiky v tvorbe N. Machiavelliho

Názor na nami sledovanú problematiku vzťahu politiky a etiky vyjadril aj jeden z najvýznamnejších predstaviteľov renesančného myslenia – Niccolo Machiavelli. Uvedený autor patril ku klasikom renesančnej sociálnej filozofie a súčasne je považovaný za jedného z predchodcov modernej politológie.

K ideovo – inšpiračným zdrojom jeho tvorby možno zaradiť už názory talianskych humanistov Dante Alighieriho (1265–1321) a Francesca Petrarca (1304–1374). Ide najmä o ich nové chápanie človeka, ktoré napr. Dante Alighieri vyjadril v presvedčení, že na človeka sa viaže nielen *nadpozemská*, ale tiež *pozemská* blaženosť, že pozemské šťastie človek môže dosiahnuť prostredníctvom „síl mravných i rozumových“ atď. (Porovnaj Alighieri, 1942, s. 162–163).

Nový, t. j. renesančný obraz človeka, ktorý sa odráža aj v Machiavelliho chápaní vzťahov politiky a morálky sa nepochybne utváral aj pod vplyvom tvorby Mikuláša Kuzánskeho (1401–1464). Máme na mysli predovšetkým jeho názory na ľudskú prirodzenosť (prirodzené potreby, schopnosti a záujmy človeka), ktoré sú obsiahnuté v jeho diele so zaujímavým názvom *O učenej nevedomosti*. Kuzánsky tu zdôrazňuje, že práve ľudská prirodzenosť je najvzácnejším produktom Božej kreativity, že práve ona „v sebe zahrňa intelektuálnu aj zmyslovú zložku a všetko v sebe spája, na základe čoho ju už starovekí myslitelia mohli nazvať *mikrokozmom*, čiže svet v malom“ (Kuzánsky, 1979, s. 143–144).

Z uvedeného – ako na to upozorňuje R. Dupkala – vyplýva, že „v renesancii *znovuzrodený* človek rozbíja okovy stredovekej podriadenosti, pohrdá slabosťou a bezmocnosťou, *znovuobjavuje* svoje duševné i telesné dispozície, uvedomuje si svoje nové možnosti atď. Hoci aj naďalej zostáva produktom Božej kreativity, je to už

nielen *najskevejší* *výtvar Boha*, ale tiež bytosť schopná spoluutvárať samu seba, svoje dejiny, svoj štát a pod.“ (Dupkala, 2008, s. 161).

Nazdávame sa, že tieto a podobné názory D. Alighieriho, M. Kuzánskeho a ďalších sa premietli aj do Machiavelliho názorov na vzťah politiky a morálky, resp. etiky.

Politiku Machiavelli vnímal ako „najvlastnejší výkon človeka“, na ktorý sa vzťahuje *autonómia* nielen vo vzťahu k náboženstvu, ale – za určitých okolností – aj vo vzťahu k morálke. Pretože politika sa riadi vlastnými zásadami, ktoré nemusia byť identické ani zo zásadami náboženstva, ani zo zásadami morálky. Politika na rozdiel od etiky sa zaoberá tým, čo je a nie tým, čo by malo byť. Neznamená to však, že s politikou nesúvisia viaceré problémy morálky, teda že politika nemôže mať vzťah aj k morálke (Dupkala, 2008).

Metodologické východisko danej problematiky je zašifrované v jeho slovách: „Mám v úmysle písať niečo užitočné, a preto som uznal za vhodnejšie zaoberať sa tým, ako veci v skutočnosti sú než ako sa javia... Nevšímam si veci vymyslené, hovorím o tom, čo je pravda“ (Machiavelli, 1992, s. 40–41).¹⁰⁶ Machiavelli v súvislosti s problematikou vzťahu človeka, morálky a politiky, nehovorí o tom, aký by mal človek byť, ale naopak hovorí o tom, aký je, ako uvažuje, po čom túži, ako koná, v čo verí. Človeka teda Machiavelli rozhodne neidealizuje. Práve naopak, niekedy ho až úplne *chladnokrvne demaskuje*, usvedčuje z pretváranky a zbavuje *konvenčnej vonkajškovosti*. Zastáva názor, že prirodzenosť a povaha človeka sa nemení a tak aj jeho svet je v každej dobe rovnaký.

V knihe *Vladár*, načrtáva politickú teóriu, ktorá za výlučný princíp politického jednanja považuje sebazáchovu štátu a stupňovanie jeho moci. Všetky prostriedky, ktoré slúžia k tomu cieľu, sú oprávnené, či už sú, alebo nie sú morálne a skúsenosť všetkých dôb a všetkých národov, ktoré sú mu ako významnému historikovi k dispozícii ho poučuje, že úspech často zaručujú prostriedky nemorálne: klamstvo, leš, zrada, krivá prisaha, úplatok, porušenie zmluvy a násilie (Porovnaj, Störig, 1995). Ako to vyjadril J. Hajný v úvode k dielu *Vladár*: „Pre Machiavelliho je vlasť božstvom a jeho vôľa a záujem je *suprema lex* – najvyšší zákon. Svet podľa neho nie je riadený nadprirodzenými silami, alebo náhodami, ale ľudským duchom, ktorý podlieha neúprosným zákonom... Preto sa politika alebo umenie vládnuť nerozvíja v ideálnom svete morálky, ale v reálnom svete, čo znamená, že vládnutie vyžaduje predovšetkým poznanie a zvládnutie síl, ktoré hýbu svetom“ (Machiavelli, 2007, s. 16)

Názory na Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky sa rôznia. Niektorí autori tvrdia, že Machiavelli morálku v politike ignoroval a o tento názor sa opiera aj dnešné učenie o tzv. *machiavellizme*. Frekventuje však i názor založený na presvedčení, že Machiavelli rešpektoval určitú morálku aj v politike. Domnievame sa,

¹⁰⁶ V úvode *Rozpráv o prvých desiatich knihách Tita Livia* sa Machiavelli zásadne rozhodol „nepozerať sa na nikoho a na nič a ísť vyšliapanými cestami“ (Machivelli, 2001, s. 157).

že ani jedno z týchto tvrdení (samo o sebe) Machiavelliho chápanie – významovo viacrozmerného – vzťahu morálky a politiky primerane nereflektuje. Preto sa spolu s R. Dupkalom prihovárame za ďalšie z možných interpretačných stanovísk, ktoré Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky explikuje cez jeho ambivalentnosť, na základe čoho možno obidve vyššie uvedené tvrdenia „postihnúť“ (a svojím spôsobom uplatniť) v ich interpretačne produktívnej syntéze. Na základe rozboru názorov samotného Machiavelliho, tvrdíme, že len frázou o „ignorovaní morálky v politike“ sa Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky interpretačne nevyčerpáva (Porovnaj, Dupkala, 2008).

O tom, že Machiavelli morálku v politike neignoroval svedčí ôsma kapitola spisu *Vladár nazvaná O tých, ktorí dosiahli moc zločinom*. Machiavelli tu pojednáva o tom, ako sa Agathoklés stal vládcom na Sicílii. Agathoklés bol syrakúzsky tyran, ktorý zjednotil Sicíliu. Vďaka svojmu zlému charakteru to v armáde dosiahol až k prétorskej hodnosti v Syrakúzach. Po tomto úspechu si zaumienil, že sa stane vládcom, aj keď zločinom a násilím, nepozeral sa na záväzky a prísahy, ktorými bol viazaný. Z úvah o vlastnostiach a činoch tohto muža vyplýva, že nič toho, čo dosiahol, nebolo zásluhou šťastia, alebo dobrých vlastností. Machiavelli konštatuje, že za „cnosť nemožno označiť vraždenie spoluobčanov, zradu priateľov, bezbožnosť a bezohľadnosť, tým možno získať moc, nie však slávu“ (Machiavelli, 2007, s. 74). Machiavelli sa domnieval, že násilie možno ospravedlniť len na začiatku, ako akt sebaobrany. Vo chvíli, keď je vláda upevnená, nie je žiadny rozumný dôvod v násilnostiach pokračovať, ale práve naopak je potrebné sa starať o blaho poddaných... Za neospravedlniteľné považoval také násilie, ktoré sa zväčšuje, aj napriek tomu, že na začiatku ho bolo použité málo, opakuje sa, namiesto toho, aby sa zmenšovalo (Porovnaj Machiavelli, 2007, s. 74–5).

Machiavelli teda jednoducho opisuje novú morálnu oblasť: raj na zemi už asi nemôže byť obnovený, ale polis (obec) snáď áno. Domnieva sa, že pozemský svet, je svetom opojným a nebezpečným. Dokonalý svet neexistuje. Machiavelli jednoznačne vracia cnosť (*virtu*) späť k latinským koreňom. *Virtu* umožňuje človeku vziať udalosť do svojich rúk a vytvárať ju podľa svojej vôle. Vrtkavosti, divokosti osudu čeliť pevnou odvahou, cieľavedomým a prenikavým intelektom. Vyjadruje presvedčenie, že cnostné konanie obsahuje bojovnosť a ak chce byť skutočne cnostné, musí dosiahnuť stanoveného cieľa (Auspitzová, 1995, s. 22).

Machiavelli reflektoval aj vzťah morálky k zákonodarstvu, resp. k právu. Vychádzal z presvedčenia, že „keď moc človeka narastie tak, že už na neho nemajú spoluobčania, ani úrady..., len málokto odolá vábeniu krútiť zákon podľa svojich predstáv a prinútiť aj druhých, aby ho vykladali podľa jeho želania, v jeho prospech a na úkor iných“ (Machiavelli, 2001, s. 221–222). Machiavelli si uvedomoval aktuálnosť vzťahu politiky k zákonodarstvu a k morálke, lebo bol presvedčený

o „prirodzenom sklone“ človeka zneužívať zverenú moc. Preto aj zdôrazňoval, že „republika musí vymyslieť také zákonné opatrenia na svoju ochranu, aby sa nikto nemohol ani pod zámienkou všeobecného dobra a blaha dopúšťať zlých skutkov a aby nikto nemohol sústrediť vo svojich rukách toľko moci, aby sa stal hrobárom slobody“ (Machiavelli, 2001, s. 222).

Podľa Machiavelliho: „v republikánskom zriadení, tak ako v ktoromkoľvek inom, usiluje človek o výsadné postavenie, aby bol nezraniteľný ako pred spoluobčanmi, tak pred úradmi. Pre tento cieľ zháňa okruh vplyvných priateľov a priaznivcov a užíva prostriedkov na prvý pohľad úplne bezúhonných a úctyhodných ... a keď potom jeho moc narastie tak, že na neho nemôžu spoluobčania ani úrady, násilie už nič nespraví...“ (Machiavelli, 2001, s. 221).

Z jeho chápania vzťahu morálky, politiky a zákonodarstva, resp. práva možno vyvodiť záver, že „ako treba na zachovanie dobrých mravov dobrý zákon, tak treba na zachovanie zákonov dobré mravy“ (Machiavelli, 1996, s. 47). Na základe uvedených skutočností si dovoľíme tvrdiť, že Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky zahŕňa argumenty ako v prospech nerešpektovania morálky v politike, tak aj argumenty zdôvodňujúce význam zohľadňovania morálky v politike. Rovnaký názor zastáva aj významný znalec Machiavelliho tvorby J. Polišíenský, keď v doslove k *Florentským letopisom* uvádza, že „v celom Machiavelliho diele nenájdeme žiadny vypracovaný systém machiavellizmu ako *náuky*, ktorá učí, že najväčším zákonom politiky je úspech a že politika nemôže byť spútaná príkazmi morálky“. Teda pripúšťa, že „vo *Vladárovi* nájdeme pôvod predpokladanej náuky, čím však vonkoncom nie je povedané, že tam nájdeme aj náuku samú“ (Polišíenský, 1975, s. 443).

Zastávame názor, že z hľadiska trendov súčasného spoločenského a politického vývoja v demokratických systémoch patria Machiavelliho reflexie vzťahov morálky a politiky nie len do minulosti, pretože spoločenský vývoj je v rámci každého politického systému zložitý, nepriamočiary, ba niekedy až protirečivý. Tendencie rešpektovania morálky v politike sa v ňom prelínajú s tendenciami ľahostajného vzťahu politiky (a politikov) k morálke a nechýbajú ani viac či menej úspešné pokusy o ignorovanie morálky v politike. Paradoxom je, že v skutočnosti sa všetky tieto protichodné tendencie zdôvodňujú „pod zámienkou všeobecného dobra a blaha“ (Machiavelli, 1992).

Podľa nášho názoru sú výsledky Machiavelliho pozorovania vzťahov politiky a morálky aktuálne aj dnes, pretože aj dnes je ešte veľa tých, ktorí hlásajú v politike morálku a česť, no vedome, či aspoň podvedome sa správajú plne v duchu Machiavelliho učenia a rád. Aj po piatich storočiach sú aktuálne jeho výzvy, aby sa zachovala stabilita štátu, aby vláda bola funkčná a aby politický život bol založený na spoločnom dobre a nestal sa bojom medzi znepriatelenými skupinami. Rovnako aktuálne vyznieva aj jeho dôraz na profesionalitu v politike, ktorá odmieta

improvizáciu a diletantstvo a hlavne vaše podnecujúce politické hry. Ďalšia jeho rada spočíva v tom, aby ľudia začali čítať dejiny, zamýšľať sa nad nimi a preberať z nich to, čo je užitočné. Nazdávame sa, že názory Machiavelliho, a osobitne tie, ktoré reflektujú vzťah politiky a morálky, nepatria len minulosti a do minulosti. Svoju aktuálnosť si zachovávajú aj dnes, t. j. v politicky dynamickej a neraz doslova protirečivej prítomnosti.

4. Politika a morálka v zrkadle Kantovho projektu „spravodlivého občianskeho zriadenia“

Immanuel Kant je považovaný za najvýznamnejšieho predstaviteľa nemeckej klasickej filozofie, za zakladateľa transcendentálneho idealizmu. Predmetom Kantovho záujmu bola aj problematika miesta a významu morálky (etiky) v kontextoch hľadania „spravodlivého občianskeho zriadenia“. Pri vymedzení vzťahov morálky i politiky Kant vychádzal z chápania človeka ako „účelu samého o sebe“. V tejto súvislosti bol presvedčený, že človek ako bytosť „obdarená“ rozumom a slobodnou vôľou je zároveň aj bytosťou morálnou a politickou. Nie náhodou, na otázku: Čo je človek? Odpovedá, že je to bytosť, ktorá robí zo seba to, čo robiť môže a zároveň aj musí.

Podmienkou uvedenej schopnosti človeka je odlišenie dobra od zla, čo sa stáva kritériom nielen jeho teoretického usudzovania, ale i praktického konania. O podobe vzťahov morálky a politiky Kant vypovedá najmä v tzv. „malých spisoch“, ku ktorým sa zaraďujú najmä tieto Kantove práce *K večnému mieru*, *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle* a *Antropológia v pragmatickom význame*.

Leitmotívom všetkých týchto prác je hľadanie „úplne spravodlivého občianskeho zriadenia“. Pripomíname, že Kant v práci *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle* naozaj zdôrazňuje, že „najvyššou úlohou, ktorú príroda dala ľudskému druhu... musí byť... úplne spravodlivé občianske zriadenie“ (Kant, 1996, s. 63), zároveň upozorňuje, že je to aj „najväčším a najťažším problémom ľudského druhu, do ktorého ho núti príroda“ (Kant, 1996, s. 62), a preto je Kant aj pri formulovaní záverov k tejto problematike zjavne zdržanlivý, obozretný a opatrný.

Dokladá to aj Kantove *presvedčenie*, že „ťažkosť“, ktorá je očividná už aj len z idey tejto úlohy, vyplýva z toho, že „človek je zviera, ktoré, keď žije medzi inými zvieratami svojho druhu, potrebuje pána. Lebo, dozaista, voči iným seberovným svoju slobodu zneužíva: a hoci si ako rozumný tvor želá zákon, čo ukladá medze slobode všetkých, jeho sebecká zvieracia náklonnosť ho predsa len zvädza, aby tam, kde smie, seba vynímal a vyzdvihoval. Potrebuje teda pána, ktorý by zlomil jeho vlastnú vôľu a nútil ho poslúchať všeobecnú vôľu, pri ktorej môže byť slobodný každý. Kde však vezme toho pána? Nikde inde, než z ľudského druhu. Ten je však tiež zviera, ktoré potrebuje pána. Môže teda začínať ako chce, nedá sa zistiť, ako si získať vládcu verejnej

spravodlivosti, ktorý by bol sám spravodlivý... lebo každý bude vždy svoju slobodu zneužívať... Preto je táto úloha najťažšia spomedzi všetkých, áno, nemožno ju úplne rozriešiť, z takého krivého dreva, z akého je vytvorený človek, nemožno vykreslať nič celkom rovné. Príroda nám uložila len priblížiť sa k tejto idei“ (Kant, 1996, s. 63–64).

Napriek tomu Kant pripúšťa, že: „dejiny ľudského rodu vo veľkom možno pokladať za uskutočnenie skrytého plánu prírody, aby sa vytvorilo vnútorne a pre tento účel aj navonok dokonalé štátne zriadenie, ako jediný stav, v ktorom príroda môže plne rozvinúť všetky svoje úlohy v ľudstve“ (Kant, 1996, s. 68).

V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že Kant „dokonalé štátne zriadenie“ politiky nekonkretizuje. Nanajvýš ho vymedzuje, ako „zákonné zriadenie podľa princípov slobody“, pričom upozorňuje, že podmienkou ustanovenia takéhoto zriadenia, či stavu nestačí „chcenie všetkých jednotlivých ľudí žiť v zákonnom zriadení podľa princípov slobody (distributívna jednota vôle všetkých), ale treba, aby tento stav chceli všetci spolu (kolektívna jednota zjednotenej vôle)“ (Kant, 1996, s. 38–39).

V inej svojej – rozsahom menšej – práci z deväťdesiatych rokov 18. storočia Kant uvedenú problematiku rozvíja až do formulovania základných princípov, na ktorých má byť tento „dokonalý stav“ založený. Sú nimi: *občianska sloboda*, *občianska rovnosť* a *občianska samostatnosť* (porovnaj Kant, 1999, s. 68–69). V spise s názvom *K večnému mieru* to Kant vyjadril slovami: „Jediné zriadenie, ktoré vyplýva z idey pôvodnej zmluvy a na ktorom sa musí zakladať každé právne zákonodarstvo národa, je zriadenie *republikánske* budujúce sa, po prvé, podľa princípov slobody, členov spoločnosti (ako ľudí), po druhé, podľa zásad závislosti všetkých od jedného jediného spoločného zákonodarstva (ako poddaných) a po tretie, podľa zákona ich rovnosti (ako občanov štátu). Toto zriadenie je teda, pokiaľ ide o právo, o sebe pôvodným základom všetkých druhov občianskych ústav“ (Kant, 1996, s. 16–17).

Aj v danom kontexte sa však Kant vyjadruje zdržanlivo a jednoznačne sa neprihovára za žiadnu konkrétnu formu vlády, resp. „občiansku ústavu“. Kant tvrdí, že: „je neisté, či národ možno vnútorne, a to na dlhý čas, lepšie udržať v poslušnosti a zároveň v rozkvetení prísnosťou, alebo vnadidlom márnivosti, či vládou jednotlivca, alebo spojením viacerých vládcov, či azda aj len úradníckou šľachtou, alebo mocou národa. V dejinách máme príklady opaku všetkých druhov vlády, s jedinou výnimkou ozaj republikánskej, ktorá však môže zísť na um len morálnemu politikovi“ (Kant, 1996, s. 45).

Ani v tomto prípade však neplatí, že „republikánsky druh vlády“ je podľa Kanta totožný s dokonalým „svetoobčianskym zriadením“ a toto, že má charakter *liberálnej demokracie*. Napokon, demokracia sa –podľa Kanta- nemôže stotožňovať s „dokonalým občianskym zriadením“ aj (či najmä) preto, že: „demokracia je v pravom slova zmysle nevyhnutne despotizmom, lebo zakladá výkonnú moc, kde rozhodujú všetci o jednom a v každom prípade aj proti jednému (ktorý teda nie je s nimi

zajedno), teda všetci, ktorí predsa len nie sú všetci, čím všeobecná vôľa protirečí sebe samej a slobode“ (Kant, 1996, s. 19).

Aj z uvedeného vyplýva, že Kant vzťahy morálky a politiky reflektuje na pozadí vzťahov teórie a praxe. Upozorňuje nato aj Margit Ruffing, keď v podnetnej štúdií s názvom *Morálne formovanie a kozmopolitizmus*, konštatuje, že Kant sa zaoberá vzťahom morálky a politiky:

Z hľadiska ústavného práva, to jest vzhľadom k dobru každého človeka.

Z hľadiska medzinárodného práva, to jest vzhľadom k dobru ľudského rodu ako celku. „Robí to tak“ –píše M. Ruffing– „že postupne zaujíma postavenie súkromnej a obchodujúcej osoby štátnika a človeka sveta“ (Ruffing, 2011, s. 204).

V záujme komplexnejšieho chápania Kantovho „riešenia“ vzťahov politiky a morálky žiada sa pripomenúť, že tento königsberský mysliteľ diferencoval medzi dvoma spôsobmi uskutočňovania politiky: prvý charakterizoval ako *empirický*, druhý ako *ozajstný*. Zatiaľ čo výsledkom uplatnenia prvého spôsobu je *empirická politika*, výsledkom druhého je *ozajstná politika*.

Ozajstná politika, t. j. politika prepojená s morálkou a v neposlednom rade aj s právom, pretože môže byť vymedzená aj ako „výkonná právna náuka“. Takúto, či túto politiku stelesňuje „morálny politik“. Opakom takejto, či tejto politiky je politika ako „náuka o chytrosti“, t. j. schopnosti presadzovať záujmy spôsobom, ktorý sa len „maskuje morálkou“. Takúto politiku reprezentuje tzv. „politický moralista“. V práci *K večnému mieru* Kant zdôrazňuje, že ak chce byť politika naozaj „ozajstnou“, t. j. „výkonnou právnou náukou“ a nielen účelovou „náukou o chytrosti“, musí mať a reálne prejavovať úctu k mravnosti, lebo: „morálka roztína uzol, ktorý politika nemôže rozuzliť, keď sú obidve vo vzájomnom rozpore“ (Kant, 1996, s. 49). *Ozajstná politika* usiluje o spojenie toho, čo je s tým, čo má byť, pričom dominantné postavenie tu zjavne prináleží tomu, čo má byť, teda morálke. *Ozajstná politika* má na rozdiel od „chytráckej politiky“ niečo ako „mravný základ“ v dôsledku čoho možno o tejto politike hovoriť ako o „morálnej politike“.

Netreba však strácať zo zreteľa skutočnosť, že tak „morálna politika“ (t. j. svojho druhu „dokonalá politika“), ako aj „dokonale spravodlivé“ občianske zriadenie, predstavuje pre Kanta skôr len „regulatívnu ideu rozumu“ než konkrétny (a prakticky uskutočniteľný) cieľ ľudského konania. Podobne ako sa k „dokonale spravodlivému“ občianskemu zriadeniu môžu ľudia len *približovať*, tak sa môžu (len) *približovať* aj k skutočne „morálnej politike“.

V prípade Kanta však ide aj o to, že ľudia by sa k „dokonale spravodlivému“ občianskemu zriadeniu (ako aj k „morálnej politike“) mali *približovať* na základe uplatňovania princípov rozumu, slobody a spravodlivosti. V tomto kontexte treba vnímať aj Kantove (veľavravné) zvolanie: „Nech vládne spravodlivosť, hoci aj všetci lotri na svete na ňu zahynú“ (Kant, 1996, s. 47). „Morálna politika“ je možná len

na základe „kolektívnej jednoty zjednotenej vôle“, čo znamená, že tento „stav“ chcú všetci jednotliví ľudia spolu (Porovnaj Kant, 1996, s. 38–39).

5. Záver

Aj z uvedeného chápania vzťahov politiky a morálky v tvorbe Aristotela, Machiavelliho a Kanta vyplýva, že táto problematika zostáva interpretačne *otvorenou* a teda výskumne aktuálnou aj dnes, t. j. s odstupom času. Teda symetria medzi politikou a etikou počíta s pochopením, že hlavnou úlohou politiky je dobro všetkých. Teda bez etiky v politike niet pokoja ani spravodlivosti, len pokoj a práva sú zárukou prosperity všetkých.

6. Použitá literatúra

- ALIGHERI, D. 1942: *O jediné vládě*. Praha: Melantrich, 1942. 168 s.
- ARENDTOVÁ, H. 2002: *Přednášky o Kantově politické filosofii*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2002. 201 s. ISBN: (brož.).
- ARISTOTELES. 2009: *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek, 2009. 291 s. ISBN: 80-86027-29-5.
- ARISTOTELES. 1979: *Etika Nikomachova*. 1. Vyd. Bratislava: Pravda, 1979. 262 s. ISBN: (viaz.).
- ARISTOTELES. 1988: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988. 305 s. ISBN: (viaz.).
- ARISTOTELES. 2009: *Politika*. Bratislava: Kalligram, 2009. 304 s. ISBN: 978-80-8101-184-9.
- AUSPITZOVÁ, K. 1995: Občanská ctnost, sobečtí a nesobečtí občané. In *Občanské ctnosti*. Victoria Publishing, 1995. 134 s. ISBN: 80-85865-12-2.
- BELÁS, L. 1994: *Kantova filozofia dejín*. Prešov: FF PU, 106 s. ISBN: 80-967031-6-1.
- BELÁS, L. 1998: *Dejinný rozmer filozofie osvietenstva*. Prešov: ManaCon, 1998. 91 s. ISBN: 80-85668-75-0.
- BELÁS, L. 2006: *Dejiny a politika*. Prešov: FF PU, 2006. 103 s. ISBN: 80-8068-523-1.
- BELÁS, L. 2007: *Machiavelli dnes*. Prešov: FF PU, 2007. 110 s. ISBN: 978-80-8068-629-1.
- BELÁS, L. 2007: *Človek – dejiny – kultúra*. Prešov: FF PU, 2007. 121 s. ISBN: 978-80-8068-705-2.
- BERLIN, I. 1997: Dva pojmy slobody. In: *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh, 1997. ISBN: 8086005607. 501 s.
- BILASOVÁ, V. 2011: K niektorým metodologickým východiskám vzťahu etiky a politiky. In: *Etika a politika*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2011. 414 s. ISBN: 978-80-555-0266-3.
- DIATKA, C. 2008. Novoveké etické teórie zmluvy. In: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, 2008. ISBN: 9788081011030, 895 s.
- DOKULIL, M. 2000: Etika, morálka a politika. In: *Praktické otázky etiky a morálky (Etika III)*. Prešov: LIM Prešov, 2000. ISBN: 80-967778-9-0. s. 19–36.
- DUPKALA, R. 1998: *Úvod do filozofie dejín. Príspevok k problematike „historiosofie“*. Bardejov: Fotopress, 1998. 156 s.
- DUPKALA, R. 2008: Niccolo Machiavelli. In: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, 2008. ISBN: 978-80-8101-103-0, s. 161–170.

- DUPKALA, R. 2011: *Pohľad do dejín etického myslenia*. Prešov: FF PU, 2011. 166 s.
- GLUCHMAN, V. 1994: *Úvod do etiky*. Prešov: Universum, 1994. 182 s. ISBN: 809670012X.
- KANT, I. 1996: *Domnelý začiatok ľudských dejín*. In: Kant, I.: K večnému mieru. Bratislava: Archa, 1996.
- KANT, I. 1996: *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle*. In: Kant, I.: K večnému mieru. Bratislava: Archa, 1996.
- KANT, I. 1999: *K večnému míru. O obecnom rčení: Je-li něco správně v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: Oikoymenh, 1999.
- KANT, I.: *Antropologie in pragmatischer Hinsicht*. In: I. Kant, Werke in Sechs Bänden. Herausgegeben von Wilhelm Weischädel. Band VI. Schriften zur Anthropologie. Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1998.
- KUZANSKÝ, M. 1979: *O učenej nevedomosti*. Bratislava: Pravda, 1979. 179 s. ISBN: (viaz.).
- LEŠKO, V. 2004: *Filozofia dejín filozofie*. Prešov: FF PU, 2004. ISBN: 8096926349.
- MACHIARELLI, N. 1992: *Učiteľ vládarov*. Bratislava: Ars Stigmy. 1992 s. ISBN: 8085264390.
- MACHIARELLI, N. 2001: *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Argo, 2001. 344 s.
- MACHIARELLI, N. 2007: *Vladař*. Praha: Nakladatelství XYZ, s.r.o., 2007. 203 s. ISBN: 978-80-87021-73-6.
- MACHIARELLI, N. 1969: *Život Castruccia Castracaniho z Lukky*. Praha: Odeon, 1969. 188 s. ISBN: (viaz.).
- MACINTYRE, A. 2004. *Ztráta ctnosti*. Praha: OIKOYMENH, 2004. 332 s. ISBN 80-7298-0823.
- POLIŠENSKÝ, J. 1975: *Machiavelli, machiavellismus a Florentské letopisy*. In: N. Machiavelli: *Florentské letopisy*. Praha: Odeon, 1975. 500 s.
- RUFFING, M. 2011: *Morálne formovanie kozmopolitizmu u Kanta*. In 8. *Kantovský vedecký zborník*. Prešov: FF PU, 2011. ISBN: 978-555-0391-2, s. 201–214.
- SMREKOVÁ, D.; PALOVIČOVÁ, Z. 2009: *Dvojazyčnosť etických pojmov*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2009. 166 s. ISBN 978-80-969770-6-2.
- STÖRIG, H., J.: *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1995. 559 s. ISBN: 8071131156.
- SUVÁK, V. 2008: *Etické myslenie o období klasickej gréckej filozofie*. In: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Kalligram, 2008. 895 s. ISBN: 9788081011030.

Kontakt na autora

Mgr. Veronika Vašková
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút politológie
Ul. 17. Novembra č. 1
Prešov 080 01
Slovenská republika

Email: nvaskova@gmail.com

Školiteľ: prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc., Dr. h. c.

Bezpečnostní aspekty mezinárodní migrace do České republiky

Security Aspects of International Migration to the Czech Republic

Jiří Kohoutek

Anotace: Příspěvek je zaměřen na analýzu bezpečnostních aspektů mezinárodní migrace do České republiky v kontextu debat současných bezpečnostních studií a základního bezpečnostního dokumentu ČR, kterým je Bezpečnostní strategie České republiky. Příspěvek odpovídá na otázku, zda lze mezinárodní migraci do ČR považovat za bezpečnostní hrozbu a tvrdí na základě dostupných údajů, že se spíše než o hrozbu jedná o sekuritizované téma.

Klíčová slova: mezinárodní migrace, bezpečnost, bezpečnostní hrozby, sekuritizace

Summary: This contribution is focused on the analysis of security aspects of international migration to the Czech Republic in the context of current security studies discourse and under the basic security document of the Czech Republic – The Security Strategy of the Czech Republic. It answers the question whether international migration and immigration into the Czech Republic poses a security threat and argues that based on the current available data, more than a threat, immigration has become a securitized issue.

Key words: international migration, security, security threats, securitization

1. Úvod

Fenomén mezinárodní migrace se stává v období po konci studené války jedním ze zásadních a také velice často zkoumaných témat sociálních věd, jako jsou ekonomie, sociologie, geografie, (mezinárodní) právo, a také politických věd. Mezinárodní

migrace je totiž jevem, který svou povahou velmi razantně vyžaduje interdisciplinární a multidisciplinární přístup, který mu na druhou stranu společenské vědy mohou poskytnout. Samotná komplexnost, vrstevnatost tohoto fenoménu a v důsledku toho i jeho obtížné teoreticko-metodologické zachycení mají ovšem za následek neexistenci komplexní teorie, která by danou problematiku mohla vysvětlovat nebo interpretovat v celém jejím rozsahu. To může být zároveň i důvodem pro stav, kdy stále ještě – navzdory rozsáhlému vědeckému zájmu o tento jev – nedošlo v odborné komunitě k širšímu konsensu a ustavení samostatného podoboru politických věd, kterým by byla migrační studia.

Konec studené války, změna geopolitického uspořádání ve světě po rozpadu sovětského bloku, teroristické útoky na USA v září 2001 a následně i v Evropě, spolu s dalšími procesy souhrnně označovanými jako globalizace pak přenesly problematiku mezinárodní migrace do centra pozornosti té části vědecké obce, která se zabývala problematikou bezpečnosti. Došlo nejen ke změnám v povaze migrace, ale i v diskursu, který kolem migrace probíhá a který můžeme spojit s obecnější debatou o rozšiřování konceptu bezpečnosti, jak s ním přichází zejména kodaňská škola. Zatímco dříve byla migrace spojována převážně se sociálními a ekonomickými otázkami, postupně dochází k její výrazné politizaci a následně i sekuritizaci (Buzan a kol., 1998, s. 2–10; Faist, 2004, s. 3; Huysmans, 2006, s. 16–26; Huysmans, Squire, 2009, s. 169; Lidák, 2010, s. 51–52; Walters, 2010, s. 217–219; Waisová, 2005, s. 61–64), ačkoli např. Ch. Boswell tvrdí, že právě teroristické útoky z 11. září 2001 k přílišné sekuritizaci migrace nevedly a že zájmy států v oblasti přistěhovaleckých politik jdou často proti jejich zájmu na sekuritizaci fenoménu migrace (Boswell 2007a, 2007b).

Cílem příspěvku je představit a analyzovat možné hrozby a rizika, jež mohou být důsledkem procesů mezinárodní migrace do České republiky, a to v kontextu základního bezpečnostního dokumentu státu, kterým je Bezpečnostní strategie České republiky. Zároveň chce odpovědět na otázku, zda je mezinárodní migrace bezpečnostní hrozbou pro Českou republiku. Metodologickým základem je empiricko-analytický přístup tak, jak je běžný v současné politické vědě, konkrétně pak byla využita zejména metoda obsahové analýzy primárních pramenů, sekundárních zdrojů a statistických údajů dostupných z veřejných domácích i zahraničních zdrojů.

2. Migrace a cizinci v České republice

Na konci roku 2011 žilo v České republice více než 434 tisíce cizinců, přičemž více než 422 tisíce z nich zde měly pobyt delší než jeden rok. Z tohoto počtu pak více než třetinu tvořili obyvatelé členských států EU 27, zbytek byli tzv. občané ostatních zemí. Mezi nejpočetněji zastoupené skupiny cizinců na území ČR patří občané

Ukrajiny, Slovenské republiky, Vietnamu, Ruské federace a Polské republiky. Tento počet cizinců je zhruba od roku 2008 stabilní (ČSÚ, 2012).

V roce 2011 se podle statistik OECD do ČR přistěhovalo přibližně 22 600 osob, což je o více než čtvrtinu nižší číslo než v roce 2010, kdy se jednalo o 30 500 osob. Z těchto imigrantů tvoří cizinci logicky největší část. Po započtení emigrujících cizinců se pak dostaneme k migračnímu saldu, které ukazuje skutečnou změnu v počtu migrantů. Data ukazují, že migrační saldo cizinců v ČR za rok 2010 bylo přibližně na úrovni roku 2004. Zároveň můžeme říci, že celková imigrace do ČR má v letech 2007–2010 klesající tendenci, stejně jako počet ekonomicky aktivních osob – cizinců z nečlenských států EU. Migrační saldo cizinců v ČR ukazuje tabulka č. 1. V rámci programu tzv. “zelených karet” umožňujícího od roku 2009 vstup kvalifikovaných pracovníků na český trh práce bylo zaznamenáno 244 žádostí, převážně od zájemců z Ukrajiny. Program tzv. “modrých karet” EU pro vysoce kvalifikované odborníky z nečlenských států EU pak zaznamenal 70 žádostí občanů zejména Uzbekistánu, Ukrajiny a Ruské federace. Počet žadatelů o azyl v ČR pak v roce 2011 zaznamenal svoji zatím nejnižší hodnotu – 760 uchazečů (ČSÚ, 2012; OECD, 2013, s. 246–247).

Celkově nízký počet cizinců blížící se 5 % obyvatelstva stejně jako relativně nízké a v poslední době klesající počty imigrantů do ČR naznačují, že Česká republika je navzdory své poloze a členství v Evropské unii zatím mezi migranty vnímána spíše jako země tranzitní, nikoli jako země cílová (pro nástin historie migrace do ČR viz Srb, 2008).

Tabulka č. 1 – migrační saldo cizinců v ČR:

Rok	Migrační saldo cizinců v ČR
2007	84 087
2008	72 330
2009	28 849
2010	15 565

Zdroj: ČSÚ 2012.

3. Mezinárodní migrace a bezpečnost

Oblast mezinárodní migrace z hlediska konceptualizace bezpečnosti můžeme zařadit převážně do společenského (sociálního) a ekonomického sektoru bezpečnosti. Jak bylo zmíněno výše, migrace obecně, a zejména imigrace se staly v mnoha zemích předmětem sekuritizace, zejména samozřejmě v zemích, které jsou tradičně

cílovými destinacemi migračních toků. Jak připomínají někteří autoři, imigranti jsou často dáváni do souvislosti s problematikou zvýšené kriminality, společenskými nepokoji, ztrátou národní identity, náboženského extremismu apod. (Lidňák, 2010, s. 67; Murad, 2009, s. 6).

Vztah mezi bezpečností a migrací lze podle R. Süsmuth vidět ve třech dimenzích: bezpečnost či její nedostatek (1) na úrovni migrantů, (2) na úrovni jejich domovských (zdrojových) států jako důvod pro migraci a (3) na úrovni cílových států a jejich obyvatelstva (Süsmuth, 2008, s. 14), což je úroveň, jíž se tento text věnuje. W. Anioł pak podle A. Kicingera poukazuje na tři role, které může mezinárodní migrace hrát ve vztahu k bezpečnosti. Migrace může (1) být “důsledkem nějaké jiné bezpečnostní hrozby, jako např. porušování lidských práv, etnického konfliktu nebo vnitrostátních konfliktů;” (2) “sama konstituovat hrozbu pro mezinárodní bezpečnost, pokud má masivní a nekontrolovanou povahu” a (3) “mít za následek další bezpečnostní hrozby,” jako např. xenofobii či rasisticky orientované násilí (Kicinger, 2004, s. 2).

Samotná A. Kicinger pak uvádí další dimenze vztahu mezi migrací a bezpečností, podle toho, které komponenty bezpečnosti mohou být ohroženy mezinárodní migrací a jejími důsledky. Jedná se podle ní o (1) společenskou stabilitu, jež může být ohrožena kombinací imigrace, nárůstu xenofobie a nedostatečné integrace; (2) demografickou bezpečnost, zejména v souvislosti s emigrací mladých lidí; (3) kulturní identitu společenství; (4) systémy sociálního zabezpečení a ideje sociálního státu například skrze neochotu autochtonního obyvatelstva platit daně v situaci, kdy vnímá imigranty jako někoho, kdo využívá či zneužívá sociální systém; a (5) vnitřní bezpečnost státu, jež může být ohrožena např., pokud by hodnoty kriminality u imigrantů přesahovaly úroveň domácího obyvatelstva, rovněž skrze mezinárodní kriminální síť zabývající se obchodem s drogami, zbraněmi nebo pašováním lidí a popřípadě i formami terorismu. (Kicinger, 2004, s. 2–3).

S. Angenendt pak připomíná, že další možnou hrozbou pro hostitelských stát je vytvoření „obře organizované diaspory,“ která ve spolupráci s hostitelským státem bojuje proti režimu v domovské zemi. V případě že by tato podpora byla ukončena, může dojít i k tomu, že se tito migranti obrátí proti hostitelské zemi (Angenendt, 2008, s. 20). M. Murad v této souvislosti ještě připomíná, že může rovněž dojít k přenesení (či přelíti) konfliktu z domovské země do země cílové (Murad, 2009, s. 12).

4. Bezpečnostní strategie ČR a mezinárodní migrace

Bezpečnostní strategie České republiky je „základním dokumentem bezpečnostní politiky ČR,“ který „Zohledňuje a popisuje proměny bezpečnostního prostředí, včetně klíčových hrozeb v euroatlantickém prostoru“ a „představuje základní

hodnoty, zájmy, přístupy, ambice a nástroje ČR při zajišťování své bezpečnosti!“ (MZV, 2011, s. 4).

Pro účely tohoto textu je nutno zaměřit se zejména na bezpečnostní zájmy ČR a na její bezpečnostní prostředí, zejména pak na specifikaci hrozeb v tomto bezpečnostním prostředí. Pokud jde o bezpečnostní zájmy státu, Bezpečnostní strategie ČR vymezuje tři jejich kategorie: (1) zájmy životní, (2) zájmy strategické a (3) další významné zájmy. Za životní zájmy ČR označuje dokument především “zajištění svrchované existence, územní celistvosti a politické nezávislosti ČR, zachování všech náležitostí demokratického právního státu včetně záruky a ochrany základních lidských práv a svobod.” Mezi strategické zájmy jsou zařazeny bezpečnost a stabilita; prevence a zvládání konfliktů, zachování stabilizační role OSN; posilování fungování EU a NATO; zachování funkční transatlantické vazby; naplňování strategického partnerství EU-NATO; rozvíjení role OBSE při prevenci konfliktů; udržení režimu kontroly konvenčního zbrojení v Evropě; podpora a rozvoj v oblastech mezinárodní spolupráce, mezinárodní stability, demokracie, práv, svobod a právního státu; zajištění vnitřní bezpečnosti a ochrany obyvatel, zajištění ekonomické bezpečnosti státu; zajištění energetické, surovinové a potravinové bezpečnosti a odpovídající úrovně strategických rezerv a rovněž prevence a potlačování bezpečnostních hrozeb ovlivňujících bezpečnost ČR a jejich spojenců. Mezi další významné zájmy jsou pak zařazeny zájmy jako např. snižování kriminality, zejména hospodářské; vytváření podmínek občanské společnosti a potlačování extremismu; zvyšování efektivity a profesionality veřejné správy; rozvoj neziskového sektoru; posilování veřejné informovanosti a participace občanů na zajištění bezpečnosti; vědecko-technický rozvoj; rozvoj schopností při zpracování a přenosu utajovaných informací a také ochrana životního prostředí. Z hlediska hierarchie vede naplňování strategických zájmů ČR k ochraně životních zájmů, přičemž strategické zájmy slouží i “k zajištění společenského vývoje a prosperity.” Další významné zájmy pak přispívají k zajištění životních i strategických zájmů státu a zároveň mají “zvyšovat odolnost společnosti vůči bezpečnostním hrozbám (ibid., s. 6).

Mezi bezpečnostní hrozby pro stát pak dokument zařazuje terorismus, šíření zbraní hromadného ničení, kybernetické útoky, nestabilitu a regionální konflikty v euroatlantickém prostoru a jeho okolí, negativní aspekty mezinárodní migrace, organizovaný zločin, ohrožení funkčnosti kritické infrastruktury, přerušování dodávek strategických surovin nebo energie a pohromy přírodního či antropogenního původu (ibid., s. 9–10).

Z teoretického hlediska zde lze vysledovat sektorový přístup ke konceptualizaci bezpečnosti, s nímž přišla zejména kodaňská škola – fakticky zde můžeme identifikovat vojenský, politický, ekonomický, společenský (societální) i environmentální sektor. Zároveň je dokument koncipován tak, že umožňuje i analýzu bezpečnosti

státu na úrovni vybraných analytických rovin, přičemž důraz je kladen logicky zejména na rovinu mezinárodních subsystémů, rovinu jednotek, rovinu podjednotek a v malé míře i na rovinu jednotlivců stejně jako rovinu mezinárodního systému (srov. Buzan et al., 1998).

Mezinárodní migrace je v dokumentu obecně vnímána pozitivně, přičemž za hrozbu jsou považovány její “negativní aspekty,” zejména “nelegální migrace a její možné důsledky, například napojení na organizovaný zločin” nebo “nedostatečná integrace přistěhovalců,” jež “může být zdrojem sociálního napětí, které může ústít například v nežádoucí radikalizaci členů přistěhovaleckých komunit” (MZV, 2011, s. 9). Tyto negativní aspekty můžeme zároveň propojit s referenčními objekty (a tedy chráněnými zájmy) společenské stability, kulturní identity společenství a vnitřní bezpečnosti státu podle A. Kicingera, přičemž sekundárními referenčním objektem je pak systém stability sociálního zabezpečení.

5. Migrace jako bezpečnostní hrozba pro ČR

Nyní můžeme analyzovat výše uvedené bezpečnostní hrozby tak, jak je nabízí teorie a rovněž dokument Bezpečnostní strategie ČR. Podle té jsou za hrozbu považovány negativní aspekty mezinárodní migrace, zejména nelegální migrace, napojení na organizovaný zločin, a nedostatečná integrace imigrantů. To zároveň odpovídá hrozbám vůči vnitřní bezpečnosti a hrozbám vůči společenské stabilitě a kulturní identitě společnosti.

5.1 Nelegální migrace

Nelegální migranti na našem území jsou podle M. Scheinosta nejzákladnějším bezpečnostním rizikem, přičemž lze odhadovat, že největší skupinou, která může dosahovat až počtu 200 000, jsou nelegální migranti z Ukrajiny, jejichž migrace má ekonomickou povahu a převážně cirkulační charakter; tito migranti pak vykonávají především dělnické, sezónní a pomocné práce. Scheinost také připomíná, že se nelegální migranti stávají často oběťmi trestné činnosti a zdůrazňuje nutnost sledovat migrační situaci v zemi původu, protože organizace migrace se stává pro určité kriminální skupiny snadným a výnosným zdrojem výtěžku, zejména v souvislosti s lehkou prostupností tranzitního území. (Scheinost, 2009, s. 57).

5.2 Kriminalita cizinců

Pokud jde o kriminalitu cizinců, statistiky ukazují, že např. podíl odsouzených cizinců vůči všem odsouzeným je o něco vyšší, než je jejich procentuální zastoupení

v populaci – viz tabulka č. 2. To ovšem ještě samo o sobě nemůže implikovat vyšší kriminalitu u imigrantů. Rozdíl není tak statisticky významný a může být způsoben řadou faktorů. Navíc ani počet závažných trestných činů u cizinců v ČR není příliš vysoký – viz tabulky č. 3 a 4.

Tabulka č. 2 – poměr odsouzených cizinců k celkové populaci v letech 2007–2011

Rok	Poměr odsouzených cizinců k celkové populaci
2007	6,2 %
2008	7,26 %
2009	7,22 %
2010	6,86 %
2011	6,92 %

Zdroj: vlastní výpočet; data: ČSÚ 2012.

Tabulka č. 3 – odsouzení podle paragrafů trestního zákona v roce 2011 (tr.z. 140/1961 Sb.), řazeno sestupně podle nejčastějších deliktů cizinců

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	Podíl cizinců v %
Krádež	1 671	1 559	112	6,70
Výtržnictví	608	541	67	11,02
Ohrožení pod vlivem návykové látky	257	191	66	25,68
Maření výkonu úředního rozhodnutí	543	485	58	10,68
Porušování práv k ochranné známce, obchodnímu jménu a chráněnému označení původu	68	11	57	83,82
Podvod	1 317	1 261	56	4,25
Úvěrový podvod	1 368	1 322	46	3,36
Nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů	158	120	38	24,05
Loupež	319	282	37	11,60
Ublížení na zdraví	354	319	35	9,89
Zpronevěra	632	599	33	5,22

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	Podíl cizinců v %
Padělání a pozměňování veřejné listiny	90	62	28	31,11
Poškození cizí věci	411	384	27	6,57
Řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění	117	92	25	21,37
Zanedbání povinné výživy	887	864	23	2,59
Neoprávněné držení platební karty	241	221	20	8,30
Nedovolené překročení státní hranice	33	14	19	57,58
Ohrožování mravnosti	246	227	19	7,72
Porušování domovní svobody	429	410	19	4,43
Vydírání	171	153	18	10,53
Ublížení na zdraví	159	142	17	10,69
Neuposlechnutí rozkazu	147	130	17	11,56
Zkrácení daně, poplatků a podobné povinné platby	172	156	16	9,30
Kuplířství	47	31	16	34,04
Porušování autorského práva, práv souvisejících s právem autorským a práv k databázi	39	24	15	38,46
Ublížení na zdraví	132	120	12	9,09
Vražda	33	24	9	27,27
Násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci	79	71	8	10,13
Neoprávněné užívání cizí věci	96	88	8	8,33
Nedovolené ozbrojování	46	39	7	15,22
Ohrožování mravní výchovy mládeže	115	108	7	6,09
Ublížení na zdraví	68	61	7	10,29
Útok na veřejného činitele	63	57	6	9,52
Poškození cizích práv	84	78	6	7,14
Znásilnění	45	39	6	13,33

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	Podíl cizinců v %
Podílnictví	116	110	6	5,17
Neoprávněné nakládání s osobními údaji	55	50	5	9,09
Pohlavní zneužívání	108	103	5	4,63
Obcházení branné povinnosti	6	1	5	83,33
Nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů	8	4	4	50,00
Týránky osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě	65	61	4	6,15
Nedovolené přerušování těhotenství	33	29	4	12,12
Porušení předpisů o nálepkách k označení zboží	8	5	3	37,50
Útok na veřejného činitele	21	18	3	14,29
Napomáhání k neoprávněnému pobytu na území republiky	30	27	3	10,00
Obchodování s lidmi	9	6	3	33,33
Braní rukojmí	4	1	3	75,00
Podílnictví	9	6	3	33,33
Nenastoupení služby v ozbrojených silách	4	1	3	75,00
Neoprávněné podnikání	33	31	2	6,06
Zkreslování údajů o stavu hospodaření a jmění	17	15	2	11,76
Porušování průmyslových práv	3	1	2	66,67
Podplácení	21	19	2	9,52
Účast na zločinném spolčení	8	6	2	25,00
Neposkytnutí pomoci	25	23	2	8,00
Omezování osobní svobody	22	20	2	9,09
Pojistný podvod	152	150	2	1,32
Porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou	2	1	1	50,00
Porušení povinnosti v insolvenčním řízení	12	11	1	8,33
Padělání a pozměňování peněz	9	8	1	11,11

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	Podíl cizinců v %
Neodvedení daně, pojistného na sociální zabezpečení, na zdravotní pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti	46	45	1	2,17
Porušení předpisů o mezinárodních letech	8	7	1	12,50
Křivá výpověď a nepravdivý znalecký posudek	43	42	1	2,33
Nedovolená výroba a držení státní pečeti a úředního razítka	2	1	1	50,00
Poškozování lesa těžbou	6	5	1	16,67
Nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů	8	7	1	12,50
Násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci	154	153	1	0,65
Zneužití dítěte k výrobě pornografie	18	17	1	5,56
Týrání svěřené osoby	28	27	1	3,57
Pohlavní zneužívání	7	6	1	14,29
Neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému prostoru	20	19	1	5,00
Podílnictví	1	-	1	100,00
Zatajení věci	14	13	1	7,14
Porušování povinností při správě cizího majetku	20	19	1	5,00
Poškozování věřitele	42	41	1	2,38
Poškození cizí věci postříkáním, pomalováním nebo popsáním barvou nebo jinou látkou	21	20	1	4,76
Podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka	7	6	1	14,29
Svémocné odloučení	5	4	1	20,00

Zdroj: ČSÚ 2012

Tabulka č. 4 – odsouzení podle paragrafů trestního zákona v roce 2011 (tr.z. 40/2009 Sb.Sb.), řazeno sestupně podle nejčastějších deliktů cizinců

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	podíl cizinců v %
Ohrožení pod vlivem návykové látky	11 692	10 744	948	8,11
Maření výkonu úředního rozhodnutí	9 027	8 153	874	9,68
Krádež	14 451	13 720	731	5,06
Výtržnictví	3 833	3 574	259	6,76
Zanedbání povinné výživy	8 806	8 581	225	2,56
Poškození cizí věci	2 675	2 506	169	6,32
Padělání a pozměňování veřejné listiny	241	108	133	55,19
Nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy	1 346	1 216	130	9,66
Ublížení na zdraví	1 827	1 707	120	6,57
Porušování domovní svobody	2 957	2 838	119	4,02
Porušování práv k ochranné známce a jiným označením	147	34	113	76,87
Neoprávněné opatření, padělání a pozměnění platebního prostředku	1 471	1 363	108	7,34
Loupež	1 034	944	90	8,70
Podvod	1 738	1 653	85	4,89
Nebezpečné vyhrožování	851	782	69	8,11
Porušení předpisů o nálepkách a jiných předmětů k označení zboží	105	50	55	52,38
Těžké ublížení na zdraví z nedbalosti	631	586	45	7,13
Vydírání	487	444	43	8,83
Zpronevěra	1 249	1 213	36	2,88
Ohrožování mravní výchovy mládeže	722	686	36	4,99
Těžké ublížení na zdraví	321	285	36	11,21
Přechovávání omamné a psychotropní látky a jedu	178	145	33	18,54
Neoprávněné užívání cizí věci	560	529	31	5,54
Násilí proti veřejné osobě	485	459	26	5,36
Zkrácení daně, poplatků a podobné povinné platby	119	98	21	17,65
Ublížení na zdraví z nedbalosti	391	373	18	4,60
Znásilnění	136	120	16	11,76

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	podíl cizinců v %
Podplácení	57	41	16	28,07
Podílnictví	335	320	15	4,48
Úvěrový podvod	597	583	14	2,35
Týrán osoby žijící ve společném obydlí	218	204	14	6,42
Porušování autorského práva, práv souvisejících s právem autorským a práv k databázi	52	38	14	26,92
Neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému Prostoru	161	149	12	7,45
Omezování osobní svobody	85	73	12	14,12
Nebezpečné pronásledování	217	206	11	5,07
Nedovolené pěstování rostlin obsahujících omamnou nebo psychotropní látku	82	72	10	12,20
Legalizace výnosů z trestné činnosti	18	8	10	55,56
Poškození cizích práv	118	109	9	7,63
Pohlavní zneužití	193	185	8	4,15
Neodvedení daně, pojistného na sociální zabezpečení a podobné povinné platby	175	167	8	4,57
Nedovolené ozbrojování	116	108	8	6,90
Porušení chráněných průmyslových práv	9	1	8	88,89
Usmrcení z nedbalosti	199	192	7	3,52
Padělání a pozměňování peněz	161	154	7	4,35
Poškození a ohrožení provozu obecně prospěšného zařízení	100	93	7	7,00
Poškození a ohrožení provozu obecně prospěšného zařízení z nedbalosti	69	62	7	10,14
Rvačka	29	22	7	24,14
Zatajení věci	196	190	6	3,06
Křivá výpověď a nepravdivý znalecký posudek	132	127	5	3,79
Křivé obvinění	92	87	5	5,43
Výroba a držení předmětu k nedovolené výrobě omamné a psychotropní látky a jedu	84	79	5	5,95
Opilství	47	42	5	10,64

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	podíl cizinců v %
Vražda	87	82	5	5,75
Zkreslování údajů o stavu hospodaření a jmění	102	98	4	3,92
Násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci	41	37	4	9,76
Podání alkoholu dítěti	33	29	4	12,12
Porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou	4	-	4	100,00
Vyhrožování s cílem působit na veřejnou osobu	122	119	3	2,46
Projev sympatií k hnutí směřujícímu k potlačení práv a svobod člověka	61	58	3	4,92
Neoprávněné podnikání	31	28	3	9,68
Ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky	20	17	3	15,00
Legalizace výnosů z trestné činnosti	15	12	3	20,00
Pytláctví	11	8	3	27,27
Organizování a umožnění nedovoleného překročení státní hranice	11	8	3	27,27
Šíření poplašné zprávy	52	50	2	3,85
Pojistný podvod	45	43	2	4,44
Obecné ohrožení z nedbalosti	30	28	2	6,67
Týrání zvířat	24	22	2	8,33
Neposkytnutí pomoci	15	13	2	13,33
Hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob	14	12	2	14,29
Kuplířství	13	11	2	15,38
Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod	9	7	2	22,22
Týrání svěřené osoby	41	40	1	2,44
Svádění k pohlavnímu styku	23	22	1	4,35
Pomluva	19	18	1	5,26
Napomáhání k neoprávněnému pobytu na území republiky	14	13	1	7,14
Vyhrožování s cílem působit na orgán veřejné moci	13	12	1	7,69
Porušení povinnosti v insolvenčním řízení	11	10	1	9,09
Zabití	9	8	1	11,11
Šíření toxikomanie	5	4	1	20,00
Zbavení osobní svobody	3	2	1	33,33

Trestný čin	Celkem	Občané ČR	Cizinci	podíl cizinců v %
Udávání padělaných a pozmeněných peněz	3	2	1	33,33
Šíření nakažlivé lidské nemoci	2	1	1	50,00
Ohrožování zdraví závadnými potravinami a jinými předměty	2	1	1	50,00
Násilí proti orgánu veřejné moci	2	1	1	50,00
Neoprávněná výroba peněz	1	-	1	100,00
Účast na organizované zločinecké skupině	1	-	1	100,00

Zdroj: ČSÚ 2012

Tabulky č. 6 a 7 pak doplňují statistický přehled o nejčastěji trestně stíhané a odsuzované cizince. Nejčastěji stíhanými i odsouzenými cizinci jsou v dlouhodobé perspektivě občané Slovenska, Ukrajiny, Vietnamu, Polska a Ruské federace, což statisticky odpovídá jejich poměru v populaci ČR.

Tabulka č. 6 – Trestně stíhaní cizinci – nejčastější státní příslušnosti:

Rok	2003	2004	2005	2006
Odsouzení cizinci celkem/z toho 10 nejčetnějších státních příslušnosti:	6923	7215	6994	7284
Slovensko	2143	2389	2412	2981
Ukrajina	1710	1702	1513	1384
Vietnam	638	672	686	659
Polsko	315	335	294	370
Rusko	163	173	195	214
Německo	196	182	193	175
Rumunsko	124	198	165	171
Bělorusko			155	97
Litva			109	81
Bulharsko	225	179	156	78

Zdroj: Scheinost, 2009, s. 45.

Tabulka č. 7 – Odsouzení cizinci – nejčastější státní příslušnosti:

Rok	2003	2004	2005	2006
Odsouzení cizinci celkem/z toho 10 nejčtenějších státních příslušnosti:	3676	4099	4219	4013
Slovensko	1013	1132	1239	1297
Ukrajina	1053	1164	1125	965
Vietnam	327	368	407	389
Polsko	157	183	178	190
Rusko	99	111	113	140
Rumunsko	79	127	165	125
Bělorusko	83	94	111	81
Bulharsko	73	102	99	66
Německo			75	66
Moldavsko	109	98	98	60

Zdroj: Scheinost, 2009, s. 45.

Konečně tabulka č. 8 dává přehled o trestné činnosti cizinců na území ČR podle jejich státní příslušnosti. Zatímco u Vietnamců je nejčastější hospodářská trestná činnost, u majetkové kriminality jsou nejčastěji stíháni občané Slovenska. Ostatní kriminalitu nacházíme zejména u Ukrajinců.

Tabulka č. 8 – Trestně stíhaní cizinci podle druhu trestné činnosti za rok 2004 – nejčastější státní příslušnosti:

	Stíhaných osob	V %	Z toho za hospodářské trestné činy	Z toho za majetkové trestné činy	Z toho za mravnostní trestní činy	Z toho za majetkové trestné činy	Z toho za násilné trestné činy	Z toho za ostatní majetkové trestné činy	Z toho za podvody a zpronevěry	Z toho zbyvajících kriminalita
Počet pachatelů celkem/z toho 10 nejčetnějších státních příslušností:	7215	100,0								
Slovensko	2389	31,8	239	872	36	396	373	28	113	332
Ukrajina	1702	22,7	235	155	20	209	991	6	7	79
Vietnam	672	8,9	299	39	11	73	155	1	5	89
Polsko	335	4,5	51	91	4	41	51	1	18	78
Rumunsko	198	2,6	19	110	1	22	27	1	4	14
Německo	182	2,4	22	19	15	30	27	4	4	61
Bulharsko	179	2,4	18	104	2	9	29	0	9	8
Rusko	173	2,3	29	17	1	30	70	1	8	17
Moldávie	128	1,7	45	11	1	10	53	1	1	6
Jugoslávie	119	1,6	36	26	1	16	28	2	0	10
Souhrn za uvedené země: Počet pachatelů a jejich podíl na celku	6077	80,9								

Zdroj: Scheinost, 2009, s. 47.

Pokud jde o organizovaný zločin, který překračuje hranice jednotlivých států, neboť jeho výnosy jsou přímo úměrné jím využívanému teritoriu, výzkumy ukazuje, že zhruba polovinu organizovaných kriminálních skupin operujících na našem území tvoří cizinci, přičemž podíl zahraničního prvku v těchto skupinách mírně převažuje – viz tabulka 9.

Tabulka 9 – Odhad poměru mezinárodních a domácích skupin organizovaného zločinu v ČR:

Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Mezinárodní	30	30	21	24	30	28	29
Smíšené s převahou mezinárodního	28	26	25	26	29	24	26
Mezinárodní celkem	58	56	46	50	59	52	55
Smíšené s převahou domácího	18	23	24	26	19	22	19
Domácí	24	21	30	24	22	26	26
Domácí celkem	42	44	54	50	41	58	45

Zdroj: Cejp, 2010, s. 25.

Z hlediska zastoupení jednotlivých národností na organizovaném zločinu v ČR, nejsilnější zastoupení mají z dlouhodobého hlediska Rusové, Ukrajinci, Vietnamci a Albánci, v o něco menší míře pak dále Číňané, Rumuni, Bulhaři, Slováci, Čečenci a Nigerijci (Cejp, 2010, s. 25).

Pokud jde o Vietnamce, jejich organizovaná kriminální činnost se věnuje zejména trestným činům v souvislosti s návykovými látkami, daňovým podvodům, paděláním, nedovolené výrobě cigaret a alkoholu, převaděčství a migrační trestné činnosti, prostituci a kuplířství, praní peněz, obchodování s lidmi, celním podvodům, násilné trestné činnosti, zneužití ochranných známek, vydírání a další. Ukrajinci se zaměřují na vydírání a vybírání výpalného, prostituci a kuplířství, obchod s bílým masem, násilnou trestnou činností, a v poslední době rovněž krádežemi aut a obchodu s lidmi za účelem nucených prací. Ruský organizovaný zločin se věnuje vydírání, vraždám a ostatní násilné trestné činnosti, krádežím aut, loupežím, obchodování se zbraněmi a s lidmi. Na rozdíl od ukrajinských skupin se u nich objevuje i ekonomická kriminalita, jako např. praní peněz, korupce, zakládání fiktivních firem apod. Albánci se podílejí zejména na obchodu s drogami a se zbraněmi, násilné trestné činnosti a dalších formách kriminality. (Cejp, 2010, s. 35–36).

5.3 Otázky integrace cizinců

P. Barša odlišuje v rámci otázky integrace imigrantů do společnosti, tři úrovně integrace. Jedná se o integraci (1) kulturní, jejímiž variantami mohou být (a) asimilace, (b) tavící tyglík (melting pot), (c) kulturní pluralismus a jeho silnější varianta (d) multikulturalismus, přičemž negativní alternativou je pak (e) kulturní segregace; (2) integraci sociálně-ekonomickou, která může být buď (a) úplná nebo (b) částečná, v závislosti na možnostech příslušníků jednotlivých marginalizovaných skupin – v našem případě tedy cizinců – získat zastoupení ve vyšších příjmových kategoriích a ve všech základních sociálních pozicích ve společnosti, přičemž negativní alternativou je (c) ekonomická (a sociální) segregace; a o (3) integraci občansko-politickou, jejímiž variantami jsou (a) asimilace a (b) akomodace a zápornými alternativami pak (c) kontrola většinou, tedy politická segregace, a (d) etnicko-kulturní konflikt (Barša 1999, s. 231–240).

Jak bylo zmíněno, velká většina cizinců žijících na území ČR jsou občané Ukrajiny, Slovenské republiky, Vietnamu, Ruské federace a Polské republiky. Přestože lze tvrdit, že s výjimkou občanů Vietnamu patří do stejného nebo blízkého civilizačního okruhu, tedy do euroatlantické civilizace, a jsou navíc slovanského původu, nelze u těchto skupin očekávat automaticky jejich úspěšnou integraci do společnosti, samozřejmě s výjimkou občanů Slovenské republiky. Na občany Ukrajiny je stále tendence pohlížet ze strany etnicky české populace spatra, Vietnamci zase tvoří relativně uzavřenou a fakticky segregovanou skupinu, i když ona segregace je zároveň i jejich volbou. (Srov. Trbola, Rákoczyová (eds.), 2010). Míra integrace cizinců se navzdory relativně silnému teoretickému zakotvení jen velmi obtížně měří a hodnotí, přesto se již i u nás objevují první pokusy, které mají za cíl integraci cizinců popsat, analyzovat a umožnit její hodnocení (Vavrečková, Baštyř, 2010).

Nárůst kriminality cizinců na území republiky v kombinaci s nezvládnutou imigrací a integrací cizinců může vést ve společnosti k celé řadě sociálních problémů, jako jsou např. dezintegrační tendence ve společnosti, xenofobie, politický extremismus a radikalismus, a to nejen u autochtonního obyvatelstva, ale i v řadách samotných migrantů. Tyto negativní společenské jevy mohou pak až narušit důvěru občanů ve fungování právního státu. (Murad, 2009, s. 14; Scheinost, 2009, s. 12).

Cizinci v ČR nebyli v poslední době cílem výraznějších útoků. Jak připomíná Murad, pozornost občas poutá česká muslimská komunita, která je početně odhadována na 11 000–20 000 lidí. (Murad, 2009, s. 14). Občas se vyskytnou aktivity, které jsou mířeny proti islámu, ale ani česká krajně pravicová scéna, kterou v poslední době reprezentuje zejména Dělnická strana sociální spravedlnosti se vůči islámu přílišně nevyčleňuje – svoji pozornost věnuje spíše otázkám tzv. sociálně-nepřípůsobivých obyvatel, tedy převážně Romů. V programu této strany však můžeme

zaregistrovat i proticizinecké zaměření této strany. (DSSS 2011). Naopak čeští muslimové vystupují smířlivě, a to i navzdory faktu, že je islám automaticky propojován s terorismem, což česká muslimská komunita hodnotí jako zkreslující a namířené právě proti islámu. Její odpor vůči tomuto je však klidný. (BIS, 2012, s. 12; Murad, 2009, s. 14). Celkově však nevidíme, navzdory mírné politizaci tohoto tématu, že by nedostatečná integrace cizinců vedla k jejich radikalizaci nebo naopak ke vnímání ohrožení vlastní identity ze strany etnicky české populace.

5.4 Terorismus

Podle Výroční zprávy BIS nebyla v roce 2011 Česká republika ohrožena teroristickým útokem ani jinými teroristickými aktivitami. Byly zaznamenány projevy jednání, které bylo možno označit za vedoucí k možné podpoře šíření radikálních názorů, zejména v muslimské komunitě v ČR. Na Internetu byla zaznamenána džihádistská propaganda. BIS však neregistrovala radiální výklady islámu v mainstreamu českého islámu; česká muslimská komunita si průběžně zachovává svůj umírněný charakter. Tzv. Arabské jaro v roce 2011 přineslo optimistická očekávání zejména u liberálních Arabů, postupně však dochází k jejich proměně v “deziluze a obavy z posilování fundamentalistických... hnutí v zemích jejich původu” (BIS, 2011, s. 13–14). Jako jevy, které mohou přispět k radikalizaci muslimského obyvatelstva v Evropě a tedy i v ČR, můžeme v roce 2011 považovat smrt dvou představitelů al-Qá’idy, totiž U. bin Ládina a A. al-Awlakího, a teroristický útok A. Breivika v Norsku v souvislosti s Breivikovou fanatickou xenofobií a anti-imigranstvím zaměřeným především vůči islámskému světu. S hrozbou terorismu je pak spojena i otázka mezinárodního napětí na Středním východě, zejména pak spory Íránu a mezinárodního společenství ohledně íránského jaderného programu. BIS v této souvislosti zmiňuje pravděpodobnost teroristických útoků jakožto reakce Íránu na možnou eskalaci konfliktu. (BIS, 2011, s. 13–14.) Otázkou samozřejmě zůstává, zda by k provedení takovýchto útoků byli využiti právě imigranti.

5.5 Stabilita sociálního zabezpečení

Ani další chráněný zájem, kterým je stabilita sociálního zabezpečení České republiky, není migrací výrazně ohrožován. Je pravda, že zneužívání systému sociálního zabezpečení ze strany menšin je tématem, které je v ČR politizováno a veřejným míněním negativně vnímáno, nicméně toto zneužívání je opět připisováno převážně romské minoritě, zatímco výrazná většina cizinců na našem území je ekonomicky aktivních ať již v zaměstnaneckém poměru (217 tisíc cizinců) nebo v podnikání (93 tisíce cizinců); více než 67 tisíc cizinců je pak zapojeno do českého vzdělávacího systému. (ČSÚ 2012).

6. Závěr

Mezinárodní migrace je tématem, které prošlo zejména na evropské úrovni výraznou sekuritizací. Je však imigrace do ČR skutečnou bezpečnostní hrozbou, jak ji představuje zejména Bezpečnostní strategie ČR? Jak jsme uvedli, z hlediska konceptualizace bezpečnosti jsou pro imigraci podstatné tyto chráněné zájmy: (1) společenská stabilita a s ní spojená (2) kulturní identita společenství, která mohou být ohrožovány kombinací imigrace, nárůstu xenofobie a nedostatečné integrace, (3) vnitřní bezpečnost státu, kterou ohrožuje zejména kriminalita imigrantů, organizovaný zločin a terorismus, (4) systémy sociálního zabezpečení a (5) demografická bezpečnost státu.

Z hlediska referenčního objektu společenské stability a kulturní identity společenství jsme dospěli k závěru, že migrace nepředstavuje významnější bezpečnostní hrozbu. Negativní projevy směřují spíše proti Romům, než proti imigrantům. Integrace imigrantů je obtížně měřitelná a u některých skupin nacházíme i de facto dobrovolnou sebe-segregaci.

Z hlediska vnitřní bezpečnosti státu není kriminalita cizinců o tolik převyšující úroveň kriminality domácí populace. Jako hrozbu nízké úrovně lze vidět nelegální migranty, jejichž počet lze jen odhadovat. Na druhou stranu, vzhledem k převážně ekonomické povaze a cirkulačnímu charakteru této migrace lze po zapojení do Schengenského systému očekávat snižování počtu těchto migrantů v souvislosti se zvýšenou ochranou vnější hranice EU/Schengenského prostoru. Za hrozbu nízké úrovně lze považovat organizovaný zločin, zejména vietnamských, postsovětských a balkánských skupin, neboť se nejedná o útoky, které by ohrožovaly životní zájmy státu a nezasahují výrazně ani do většiny zájmů strategických.

Pokud jde o další zkoumaný chráněný zájem, jímž je stabilita systému sociálního zabezpečení, lze tvrdit, že zde imigrace není hrozbou, neboť většina migrantů je v ČR ekonomicky aktivních (a obecně také platí, že převážná většina migračních pohybů je motivována právě ekonomickými faktory).

Demografická bezpečnost státu migrace ohrožována není, naopak, řízená imigrace má často za sekundární cíl její posílení (srov. Kohoutek, 2011, s. 85). Vzhledem k tomu, že celkové migrační saldo ČR je v posledních letech aktivní, imigrace v souvislosti s tímto referenčním objektem nepředstavuje hrozbu.

Bezpečnostní aspekty mezinárodní migrace, a zejména imigrace, v ČR lze tedy vyhodnotit spíše než jako objektivní hrozbu pro bezpečnost České republiky jako důsledek procesu sekuritizace migrace, jak k němu došlo i v ostatních zemích euroatlantického civilizačního okruhu.

7. Použitá literatura

- ANGENENDT, S. International Migration – Just a Matter of State Security? In SOMMER, J., WARNECKE, A. *The Security – Migration Nexus. Challenges and Opportunities of African Migration to EU Countries*. 1. vyd. Bonn: BICC, 2008, s. 19–21. Dostupný online na <<http://www.bicc.de/uploads/pdf/publications/briefs/brief36/brief36.pdf>>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- BALOUN, V. Nejzávažnější rizika pro ČR – terorismus. In CEJP, M. a kol. *Obrana proti ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. 218 s. ISBN 978-80-7338-078-6, s. 119–137.
- BARŠA, P. *Politická teorie multikulturalismu*. 1. vyd. Brno: CDK, 1999. 347 s. ISBN 80-8595947-X.
- BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační politiky v západní Evropě a Česku*. Brno: MPÚ, 2005. 308 s. ISBN 80-21038-7-56.
- BEZPEČNOSTNÍ INFORMAČNÍ SLUŽBA (BIS). *Výroční zpráva 2011*. Praha, Bezpečnostní informační služba 2012. 24 s. Dostupný online na <<http://www.bis.cz/n/2012-08-22-vz2011.pdf>>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- BOSWELL, C. Migration Control in Europe After 9/11: Explaining the Absence of Securitization. *Journal of Common Market Studies* 3/2007(a).
- BOSWELL, C. *The Securitization of Migration: A Risky Strategy for European States*. Danish Institute for International Studies, 2007(b). 6 s. Dostupný online na <http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2007/boswell_secuitisation_of_migration.pdf>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- BURGESS, P. (ed.) *The Routledge Handbook of New Security Studies*. 1. vyd. London, UK: Routledge, 2010. 316 s. ISBN 978-0-415-48437-4.
- BUZAN, B., WÆVER, O., DE WILDE, J. *Bezpečnost. Nový rámec pro analýzu*. 1. vyd. Brno: Barrister and Principal, 2005. 272 s. ISBN 80-903333-6-2.
- CEJP, M. Organizovaný zločin očima expertů. In CEJP, M. a kol. *Obrana proti ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. 218 s. ISBN 978-80-7338-078-6, s. 80–102.
- CEJP, M. *Vývoj organizovaného zločinu na území České republiky*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010. 102 s. ISBN 978-80-7338-105-9.
- CEJP, M. a kol. *Obrana proti ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. 218 s. ISBN 978-80-7338-078-6.
- Český statistický úřad (ČSÚ). *Cizinci v ČR 2012*. Dostupný online na <<http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/1414-12>>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- DĚLNICKÁ STRANA SOCIÁLNÍ SPRÁVEDLNOSTI (DSSS). *Program*. (2011). Dostupný online na <<http://www.dsss.cz/program>>, poslední přístup 20. 10. 2013.
- FAIST, T. *The Migration-Security Nexus. International Migration and Security before and after 9/11*. 1. vyd. Malmö: Malmö Universtiy, 2004. 11 s. Dostupný online na <<http://dspace.mah.se/bitstream/handle/2043/686/?sequence=1>>, poslední přístup 19. 10. 2013.

- HIRTLOVÁ, P., LIĐÁK, J. a kol. *Interkulturní dialog a Evropská unie na začátku 21. století*. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2011. 293 s. ISBN 978-80-86879-33-8.
- HIRTLOVÁ, P., LIĐÁK, J., SRB, V. (eds.): *Mezinárodní migrace v evropském kontextu*. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2008. 316 s. ISBN: 978-80-86879-16-1.
- HUYSMANS, J. The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies*, 5/2000, s. 751–777.
- HUYSMANS, J. *The Politics of Insecurity. Fear, Migration and Asylum in the EU*. 1. vyd. London, UK: Routledge. 191 s. ISBN 978-0-415-36125-5.
- HUYSMANS, J., SQUIRE, V. Migration and Security. In DUNN CAVELTY, M., MAUER, V. (eds.) *The Routledge Handbook of Security Studies*. 1. vyd. London, UK: Routledge, 2009. 482 s. ISBN 978-0-415-46361-4, s. 169–179.
- KICINGER, A. *International Migration as a Non-Traditional Security Threat and the EU Responses to This Phenomenon*. Warsaw, Central European Forum For Migration Research, 2004. Dostupný online na <http://www.cefmr.pan.pl/docs/cefmr_wp_2004-02.pdf>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- KOHOUTEK, J. Projekt „Výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků.“ In HIRTLOVÁ, P., LIĐÁK, J. a kol. *Interkulturní dialog a Evropská unie na začátku 21. století*. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2011. 293 s. ISBN 978-80-86879-33-8, s. 85-91.
- LIĐÁK, J. *Mezinárodní migrace a Evropa*. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 149 s. ISBN 978-80-86879-24-6.
- MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČESKÉ REPUBLIKY (MZV). *Bezpečnostní strategie České republiky*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2011. 20 s. ISBN 978-80-7441-005-5.
- MURAD, M. Bezpečnostní aspekty irácké imigrace do České republiky. *Obrana a strategie* 2/2009, s. 5-23.
- NOVÁK, M., KOHOUTEK J. a kol. *Politická kultura mocenských elit v éře globalizace*. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2012. 260 s. ISBN 978-80-86879-38-3.
- OECD. *International Migration Outlook 2013*. 1. vyd. OECD Publishing, 2013. ISBN 978-92-64-20015-6. 423 s. Dostupný online na http://dx.doi.org/10.1787/migr_outlook-2013-en, poslední přístup 19. 10. 2013.
- SCHEINOST, M. Trestná činnost cizinců a možné vlivy migračních procesů na kriminalitu v ČR. In CEJP, M. a kol. *Obrana proti ohrožení společnosti závažnými formami trestné činnosti*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009. 218 s. ISBN 978-80-7338-078-6, s. 10–60.
- SOMMER, J., WARNECKE, A. *The Security – Migration Nexus. Challenges and Opportunities of African Migration to EU Countries*. 1. vyd. Bonn: BICC, 2008. Dostupný online na <<http://www.bicc.de/uploads/pdf/publications/briefs/brief36/brief36.pdf>>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- SRB, V.: České země a migrace – retrospektivní pohled. In HIRTLOVÁ, P., LIĐÁK, J., SRB, V. (eds.): *Mezinárodní migrace v evropském kontextu*. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2008. 316 s. ISBN 978-80-86879-16-1, s. 263–267.
- TRBOLA, R., RÁKOCZYOVÁ, M. (eds.) *Vybrané aspekty života cizinců v České republice*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2010. 123 s. ISBN 978-80-7416-067-7.

- VAVREČKOVÁ, J., BAŠTÝŘ, I. *Metodika sledování a hodnocení integrace cizinců z třetích zemí v České republice*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2010. 63 s. ISBN 798-80-7416-070-7.
- SÜSSMUTH, R. Migration – High Time for New Thinking. In SOMMER, J., WARNECKE, A. *The Security – Migration Nexus. Challenges and Opportunities of African Migration to EU Countries*. 1. vyd. Bonn: BICC, 2008, s. 14–17. Dostupný online na <<http://www.bicc.de/uploads/pdf/publications/briefs/brief36/brief36.pdf>>, poslední přístup 19. 10. 2013.
- WAISOVÁ, Š. *Bezpečnost – vývoj a proměny konceptu*. 1. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. 159 s. ISBN 80-86898-21-0.
- WAISOVÁ, Š. Od národní bezpečnosti k mezinárodní bezpečnosti. Kodaňská škola na křižovatce strukturálního realismu, anglické školy a sociálního konstruktivismu. *Mezinárodní vztahy* 3/2004, s. 66–86.
- WALTERS, W. Migration and Security. In BURGESS, P. (ed.) *The Routledge Handbook of New Security Studies*. 1. vyd. London, UK: Routledge, 2010. 316 s. ISBN 978-0-415-48437-4, s. 217–228.

Kontakt na autora

Mgr. Jiří Kohoutek

Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a společenských věd, s. r. o.

Ovčárecká 312

280 02 Kolín

Email: kohoutek@vspsv.cz

Školitel: Prof. PhDr. Ján Liďák, CSc.

Umělý *caudillismus*? Úsilí Huga Cháveze aktivně zasahovat do režimové mentality ve smyslu teorie Juana J. Linze

Artificial Caudillism? Hugo Chávez's Intention to Interfere into the Regime's Mentality (in the sense of Juan J. Linz's theory)

Jan Ptáčník

Anotace: V našem příspěvku se zabýváme konceptem mentality autoritářského režimu Juana J. Linze. Zaměřujeme se na tzv. *caudillismus*, mentalitu typickou pro latinskoamerické autoritářské režimy. Pojem *caudillismus* se v současnosti hodně používá v souvislosti s nedávno zesnulým venezuelským prezidentem Hugem Chávezem a je obecně spojován s latinskoamerickým levicovým populismem. Jeho obsah je ale daleko hlubší. Při porovnávání znaků venezuelského režimu Huga Cháveze s idealtypem autoritářského režimu s *caudillistickou* mentalitou se nelze vyhnout dojmu, že jeho snaha vystupovat jako *caudillo* působí uměle. Snažíme se vyhodnotit, zda je skutečně možné mentalitu režimu, kterou Linz považuje za sponzánní a živelný proces, aktivně přetvářet.

Klíčová slova: Juan Linz, režimová mentalita, Hugo Chávez, Venezuela, *caudillismus*

Summary: In our contribution, we deal with the Juan J. Linz's authoritarian regime's mentality concept. We are focused on *caudillism*, a mentality typical of the Latin American authoritarian regimes. The term *caudillism* is currently often used in context with Hugo Chávez, the recently deceased president of Venezuela, who has been known to be a typical leftist-populist in Latin America. The meaning of *caudillism* is much more complicated than that though. While comparing the Chávez's regime to the idealtyp of an authoritarian regime with *caudillistic* mentality, the Chávez's efforts to look like a *caudillo* seems to be unnatural. We try to evaluate, if it is really possible to create an artificial regime mentality, which, according to Linz, is a spontaneous natural process.

Key words: Juan Linz, regime mentality, Hugo Chávez, Venezuela, *caudillism*

1. Úvod

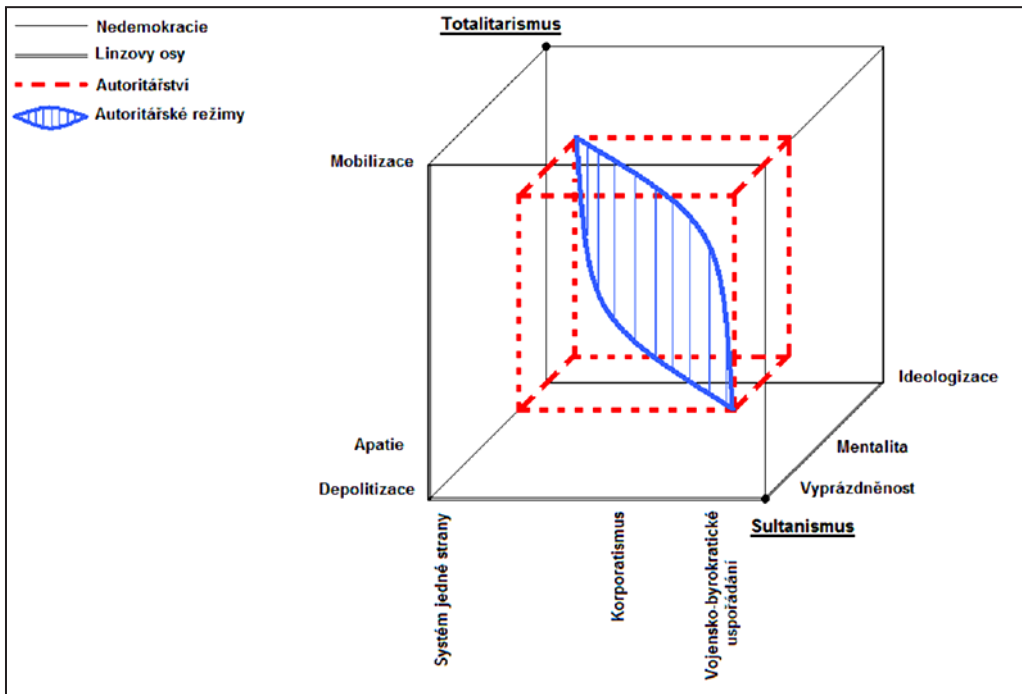
Juan J. Linz je známý svým unikátním rozměrem uvažování o autoritářských režimech, a to mimo jiné tvrzením o existenci tzv. mentalitu režimu, která je odlišná od ideologie a definuje hranice přípustného chování vládní elity i řadového obyvatelstva. V mém případě se zaměřím na jednu konkrétní mentalitu, která je typická pro některé latinskoamerické autoritářské režimy, tzv. *caudillismus*. V mém příspěvku hodlám vhodně zkombinovat dnes již klasickou Linzovu teorii nedemokratických režimů a množství exaktních informací z oficiálních či zákulisních jednání vybraného režimu i z běžného života v něm.

Pojem *caudillismus* se v současnosti hodně používá v souvislosti s nedávno zesnulým venezuelským prezidentem Hugem Chávezem a je obecně spojován s latinskoamerickým levicovým populismem. Jeho obsah je ale daleko hlubší. Při porovnávání znaků venezuelského režimu Huga Cháveze s idealtypem autoritářského režimu s caudillistickou mentalitou se nelze vyhnout dojmu, že jeho snaha vystupovat jako *caudillo* působí uměle.

Cílem mého příspěvku je pomocí metody komparace charakteristik Chávezova režimu s weberovským idealtypem *caudillismu* vyhodnotit, zda je skutečně možné mentalitu režimu, kterou Linz považuje za spontánní a živelný proces, aktivně přetvářet.

2. Linzův koncept mentality autoritářského režimu

Všechny nedemokratické režimy usilují o kontrolu nad politicky relevantním chováním obyvatel. Kdo nebo co definuje hranice přípustného chování, záleží typu režimu. Juan Linz se domnívá, že v autoritářských režimech hranice chování nastavují tzv. specifické mentality režimu (Linz, 2000, s. 58–59, 159). Juan Linz definoval autoritářské režimy jako: „Politické systémy s omezeným a neodpovědným politickým pluralismem, bez propracované a vůdčí ideologie, ale s charakteristickými mentalitami, bez extenzivní i intenzivní politické mobilizace kromě určitých fází svého vývoje a ve kterých vůdce nebo popřípadě úzká skupina vykonává moc ve formálně špatně vymezených, ale přesto poměrně předvídatelných hranicích.“ (Linz, 2000, s. 159; přel. autor). Chápe je jako jeden z typů nedemokratických režimů, a to vedle totalitních režimů a sultanistických režimů. Hlavními proměnnými pro rozlišení jednotlivých typů režimů jsou v podání Juana Linze míra mobilizace obyvatelstva, rozsah tolerovaného názorového pluralismu, ideologický obsah režimu a podoba a způsob organizace vládnoucí elity. Vymezení a odlišení autoritářských režimů v Linzově pojetí lze bez sáhodlouhého popisu provést pomocí grafického zobrazení.

Obr. 1: Trojrozměrné uvažování o nedemokratických režimech

Zdroj: Linz, 2000, s. 157, upravil autor

Pro náš příspěvek je klíčová osa vypovídající o míře ideologizace režimu. Autoritářský režim není zcela ideologicky vyprázdněný, disponuje tzv. mentalitou, o níž bude dále řeč. Existují dva hlavní způsoby utváření hranic tolerovaného chování, a to legální a faktický, přičemž oficiální limitovanost pluralismu je dána legálním rámcem. Používá-li režim velké množství legálních intervencí, tolerované chování se blíží názorovému monismu. Faktické omezení je těžko uchopitelné, neboť jde o vzájemný proces mezi elitou režimu a obyvateli – režimovou mentalitu (Linz, 2000, s. 160–161).

Mentality se skládají z různých zásahů režimu a reakcí obyvatel, což vytváří předvídatelnost chování režimu. Důsledkem existence mentality v autoritářském režimu je utvoření povědomí o tolerovaném rámci přemýšlení (Balík, Kubát, 2004, s. 51; Guillén, 2000, s. 420). Juan Linz sice nedefinuje mentalitu přesně, ale vymezuje ji v kontrastu s ideologií tak, že jde o tematicky omezený soubor generálních hodnot společnosti, jejichž tvorba, konzervace a zdůrazňování jsou využívány režimem. Ideologie naopak popisuje jako systémy přesvědčení, které jsou intelektuálně organizovány a propracovávány (Linz, 2000, 70). Ideologie jsou pokusy o vytvoření objektivního smýšlení; mentalita je pouhým způsobem přemýšlení. Zahrnuje

nezbytně i emoční složku, subjektivní rozměr smýšlení, který se ale v autoritářském režimu utváří jako kolektivní. Mentality vznikají a fungují živelně, vzájemně se s chováním režimu ovlivňují (Linz, 2000, s. 162).

Režimovou mentalitu zcela oproštěnou od prvků ideologie je nutné považovat spíše za nedosažitelný ideál, stejně jako dokonalou ideologii. Reálné režimy řadí Linz právě na osu mezi těmito protipóly (Balík, Kubát, 2004, s. 99). Legitimizace autoritářského režimu je spíše jejich aktivní schopností a pasivním důsledkem zároveň. Pro Linzovo chápání mentality autoritářského režimu je dále klíčové, že ji nevnímá jako jednotlivost, nýbrž jako množství více mentalit (viz např. Linz, 2000, s. 163). Mentality autoritářských režimů jsou obtížně hmatatelné, popis i konkrétní a detailně prozkoumané mentality vyznívá nevyhnutelně poměrně vágně. V reálném životě fungují tak, že většina lidí detailně nepřemýšlí, jak přesně je jim vládnuto, a to i přes výrazné formální a faktické omezení názorového pluralismu, tedy nesvobodu. Jak tvrdí Linz: „... mnoho obyčejných lidí si není vědomo jejich nesvobody; takto jim zkrátka připadá běžný život.“ (Linz, 2000, s. 28; přel. autor)

Na rozdíl od Linze (2000, s. 164–165) nepokládám vysokou náročnost výzkumu režimových mentalit za dostatečný důvod, proč jim při výzkumu autoritářských režimů přikládat malý význam. Mentality autoritářských režimů jsou natolik důležitým aspektem výzkumu nedemokracie, že je žádoucí je při výzkumu nedemokracie využít. Skrývají totiž potenciál umožnit lepší porozumění chování a vystupování nedemokratických režimů a jejich přesnější klasifikaci.

Mentalitou autoritářského režimu ve svém příspěvku mám na mysli *propojení politicky vlivného sociálně-kulturního fenoménu se snahou elity autoritářského režimu ovlivňovat chod společnosti, jehož důsledkem je během trvání režimu vytváření předvídatelných hranic tolerovaného politicky relevantního chování ve společnosti.*

3. Caudillismus jako příklad režimové mentality

Vzhledem k tomu, že autoritářský režim je vždy založen primárně na poslušnosti obyvatel, i jeho mentality s tímto mechanismem obvykle nějakým způsobem souvisejí. *Caudillismus* není výjimkou. Pasivní poslušnost a respekt z mocenské autority vždy měly daleko větší význam v zemích, kde chybí tradice vlády zákona a demokratické principy vlády nejsou většině občanů srozumitelné, nejsou brány příliš vážně (Safford, 1992, s. 86–87). Řada zemí Latinské Ameriky se jeví být vhodnými příklady. Po zisku nezávislosti v 19. století se zde mnohdy nedařilo stabilizovat politický systém, přičemž přizpůsobení tzv. *caudillismu* podmínkám moderního státu bylo východiskem. Caudillistické společenské uspořádání se zrodilo na latinskoamerických plantážích, kde lokální mocnář, tzv. *caudillo*, vyžadoval práci a poslušnost a pracovník vyžadoval bezpečnost (Holden, 1996, s. 442). Systém osobní

loajality a plantážní společenský pořádek byly pro všechny participující oboustrannou službou (Holden 1996: 442–443). Posunutí takového smýšlení obyvatelstva na politickou úroveň znamenalo, že centrální vlády v Latinské Americe v 19. století po získání nezávislosti dlouho nedisponovaly potřebným respektem. Společnost raději spoléhala na zažitý systém osobních loajalit a vlády nebyly schopny skutečně koncentrovat moc (Gonzalez, 1972, s. 44–45).

Základním důvodem a smyslem existence *caudillismu* je preferování klidu a stability před nejistotou a zmatkem. V prostředí, které je na podřízenost autoritě tolik zvyklé, že ji upřednostňuje před svobodou, má autoritářský režim velmi legitimní postavení (Fitzgibbon, 1941, s. 306). Je zde ale nutno zdůraznit, že ne všude v Latinské Americe vznikly autoritářské režimy s mentalitou odpovídající *caudillismu*. Promítnutí výše popsaného sociálního mechanismu do politického systému totiž samozřejmě proběhlo v různých částech Latinské Ameriky v odlišné intenzitě.

Samotný pojem *caudillismus* znamená v doslovném překladu „vůdcovství“. Dáleko více o jeho podstatě ale naznačuje způsob, jakým je obvykle vykládán. Podle Nového akademického slovníku cizích slov (2005, s. 128) jde o označení pro vládu latinskoamerických diktátorů. Pojem tedy zapadá do iberské politické tradice nedemokratických režimů, která se vyznačuje zejména autoritářstvím a zbytky patrimonialismu. Haigh (1964, s. 481) ale tvrdí, že *caudillo* sice znamená zkratka „vůdce“, nelze si však nevšimnout faktu, že se toto označení používá především pro opravdu výrazné individuality, jako je např. Fidel Castro, což naznačuje jistou zkreslenost používání tohoto pojmu. Podle Baileyho (1963, s. 314) je třeba pojem *caudillismus* chápat jako souvislost evoluce feudálního ekonomického vztahu v Latinské Americe. Delší přetrvávání sociálního vztahu pán-rab znamenalo utvoření tzv. *caudillovské* mentality, která má základ v poslušnosti a akceptování pozice pána (*caudilla*), který sice disponuje mocí, ale za její používání je plně odpovědný. Znáť jsou rovněž určité korelace *caudillismu* a vojenského prostředí. Gonzalez (1972: 49–50) prohlásil v souvislosti s latinskoamerickými *caudilly*, že: „*Hrdinové dávných časů přežívají, protože nejsou pouze hrdinové sedláků (...)*“ (přel. autor). Časté je u *caudillismu* propojení nechuti obyvatel akceptovat nejistotu a apelování na armádu, ať řeší společenské problémy. Lidé z *caudillistického* prostředí mají zažito, že je to právě ochranná ruka *caudilla*, kam se mají obrátit, když něco narušuje jejich klid (Holden, 1996, s. 454).

Vůbec nejvýstižnější definici *caudillismu* prezentuje, podle mého názoru, Russell Fitzgibbon (1941, s. 297), když tvrdí, že *caudillismus* znamená promítání psychologicko-vojenské moci do podoby vládního a politického mechanismu. V souvislosti s Hugem Chávezem dostal pojem *caudillo* v posledních letech také určitý pejorativní nádech, konkrétně je spojován s populismem. Populismus je

ovšem spíše politický nástroj než sociokulturní jev, proto je třeba rozlišovat používání pojmu *caudillo* v různých kontextech a různými aktéry, speciálně médií a politiky s autoritářskými ambicemi. Často je totiž nástup autoritářského systému v čele s charismatickým vůdcem účelově ospravedlňován nutností rychle a efektivně řešit společenské problémy, což může vyvolávat sympatie pro autoritářství z důvodu specifické lokální kultury. *Caudillo* se dostává k moci v situacích, kdy běžné demokratické i nedemokratické mechanismy boje o politickou moc selhávají a nikdo bez charismatu a silné autority nemá šanci legitimně zemi vést (Beezly, 1969, s. 349).

Mezi znaky *caudillismu* patří také paternalistický přístup ke státnímu hospodářství a ekonomické sféře celkově. Projevuje se výraznými zásahy státu do chodu ekonomiky mnoha různými způsoby, ať už liberálními či naopak např. kolektivizací. Rozhodující je vysoká intenzita takových zásahů. Pro *caudillismus* je typické právě to, že individuální autorita má silnější slovo než technokracie, což v ekonomické oblasti znamená zachovávání zmíněných paternalistických praktik. Režim je natolik ztotožněn osobností *caudilla*, že je prakticky vyloučena možnost funkčního nástupnictví. Konec přítomnosti konkrétního *caudilla* znamená také proměnu jím vedeného sociálního uskupení, často i jeho zánik (Wolf, Hansen, 1967, s. 175). Při vztahování tohoto pravidla na celý politický režim je poměrně jasné, co např. úspěšný atentát či náhlé úmrtí *caudilla* může znamenat. *Caudillo* je politickým principem sám o sobě, nikoliv pouze diktátorem v čele vládnoucí elity. „*Kvality vůdcovství spočívají v caudillově osobnosti, nikoli v jeho úřadu.*“ (Wolf, Hansen, 1967, s. 175; přel. autor). O *caudillismu* jako mentalitě v mnohém vypovídá také postoj vůči opozici. Není náhodou, že *caudillové* obvykle nepatří mezi konstruktivní vyjednavče bez jednoznačného uznání jejich autority. *Caudillo* není předsedou politické strany, nýbrž tím, jehož vůle je následována – ztělesněním kombinace charismatické a tradiční legitimity.

Ideálem *caudillismu* jako mentality autoritářského režimu rozumím následující podobu mentality. Právě těchto 7 znaků podle mého názoru činí *caudillismus* specifickým, některé ostatní charakteristiky považuji za nepodstatné pro podobu ideálu. Má původ v iberské kultuře, a to ve vztazích: silná autorita – podřízení, kde ale je tento vztah chápán jako vzájemná služba.

Caudillo nastupuje v době selhání soutěživého boje o politickou moc a volání obnovení stability a pořádku, k čemuž má předpoklady díky silné pozici v armádě.

Předvídatelnost společenského uspořádání zajišťuje paternalistickým řízením ekonomických vztahů a odmítáním demokratických politických principů, které by jej omezovaly, což činí režim nebývale odolným proti liberalizaci.

Režim je *caudillem* natolik propojen, že s ním stojí a padá, neboť není dobře možné ustanovit fungující nástupnictví.

4. Snaha tvořit mentalitu uměle: Venezuela za Huga Cháveze

Už jsme výše zmínili, že v současnosti se pojem *caudillismus* dostává do zájmu odborné i laické veřejnosti díky nedávno zesnulému venezuelskému prezidentovi Hugu Chávezovi, a to jako synonymum pro latinskoamerický levicový populismus. Jde o chybné pojetí (viz výše), nicméně spojitost Chávezova režimu s *caudillismem* má určitou reálnou oporu, a to mimo jiné přímo v jeho snaze být nazýván *caudillem*.

Venezuela patří mezi země s přetrvávající caudillistickou kulturní tradicí. Chudší vrstvy silně zasažené překotnou liberalizací ekonomiky v 80. letech minulého století apelovaly primárně armádu, aby situaci změnila silou, tedy nikoliv např. na levicové politické strany. Pokusy plukovníků Cárdenase a Cháveze o převrat v roce 1992 oba selhaly, nicméně měly poměrně širokou podporu veřejnosti a armádní nepokoje neustaly. Vojenská vláda se opět ukázala být potenciálně přijatelnější než demokracie, a to v důsledku znechucení velké části veřejnosti ze zdánlivě demokratického režimu (Gott, 2011, s. 65–67, 137–139; Norden, 1996, s. 76–83). Převážně díky zpronevěřám státního majetku velkého rozsahu společně s hroutícím se hospodářstvím docházelo k definitivnímu propadu důvěryhodnosti režimu, čehož využil na svobodu propuštěný Chávez, když vyhrál v roce 1998 prezidentské volby. Už o rok později byla schválena nová ústava a v roce 2000 byl Chávez znovu zvolen, tentokrát s mandátem na 6 let (Ali, 2010, s. 56–57).

Levicově-populistická rétorika s častými odkazy na národně-osvobozenického bojovníka Simóna Bolívara dostala Cháveze do funkce prezidenta i díky tomu, že Chávez deklaroval dobré vztahy s Castrovou Kubou. Přijmout identitu otevřeného odpůrce USA a spojence Kuby se na konci devadesátých let ukázalo být poměrně účinnou předvolební strategií, Chávez svým programem více redistribuovat majetek mezi venezuelské obyvatelstvo dosáhl vítězství vůbec největším rozdílem ve venezuelské historii (Levine, Crisp, 1999, s. 394), které ale dostalo Cháveze nejen do funkce prezidenta, ale také do pozice cíle kritiky pro mnohá zahraniční i domácí média, která jej nazývala populistou a autokratem zneužívajícím demokratické mechanismy. Zvolení neliberálního prezidenta, prosazování posilování role státu v ekonomice a následný pokus o vojenský puč za pravděpodobné podpory USA, který byl vedený sborem náčelníků štábu v dubnu roku 2002, jsou scénářem, který nemůže nepřipomínat Pinochetův převrat v Chile v roce 1973 (Ali, 2010, s. 23–25). Pučistický prezident Pedro Carmona však vydržel v úřadu i přes podporu řady armádních důstojníků necelé dva dny a následně byl svržen prezidentskou gardou a oddílem parašutistů, kterým dříve Hugo Chávez velel (Carroll, 2013, s. 73–78). Nešlo však o žádný beznadějný amatérský pokus převzít moc, naopak byl naopak poměrně dobře načasován. V Caracasu tehdy probíhaly masové demonstrace na podporu i naopak ostře proti Chávezově režimu. Na převratu se podílely mj. církve, politická

opozice, podnikatelské vrstvy či některé odbory. Organizační schopnosti proticházevovské opozice tehdy byly pravděpodobně na vrcholu a opoziční hnutí též mělo příslibenou pomoc ze strany americké tajné služby (Carroll, 2013, s. 74–75; Gott, 2011, s. 223–224).

Právě v období pokusu o státní převrat je možno pozorovat, že Hugo Chávez byl viditelně na akci podobného typu výborně připraven. Byl si vědom své pozice a ukázalo se, že jeho vystupování jako *caudillo* či novodobá reinkarnace Bolívara je spíše pragmatickým kalkulem než odrazem režimové mentality. Představa, že Chávez zpět do funkce prezidenta dostaly spontánní shromažďovací akce jeho lidových příznivců, je tedy chybná. Chávez spíše jednoduše věděl, jak se má zachovat a na koho se má v dané situaci obrátit (Ali, 2010, s. 16–19, 59). Byl obezřetný v situacích, které měly vést k jeho odstranění z funkce. Po neúspěšném puči a několika nepřilíš účinným pokusům destabilizovat ekonomickou a sociální situaci v zemi zkusila proticházevovská opozice využít ústavní možnost – referendum o odvolání prezidenta. Chávezova štedrá sociální politika mu ovšem zajistila širokou podporu, proto i v této zkoušce bez větších potíží i pod důsledným mezinárodním dohledem uspěl, což bylo latinskoamerickou veřejností chápáno (ač ne zcela přesně) jako vítězství chudých nad bohatými (Ali, 2010, s. 63–66). Ve skutečnosti sám Chávez referenda velmi často používal, a to v rámci snahy uměle ubezpečit sebe, média a hlavně obecně lid, že disponuje velmi silnou charismatickou složkou legitimacy.

Také při porovnávání znaků režimu Huga Cháveze s ideálem caudillistické mentality se od počátku nelze vyhnout dojmu, že jeho snaha vystupovat jako *caudillo* působila místy poněkud uměle. Chávez úspěšně těžil z inspirace kubánským *caudillem* Fidelem Castrem, ale nikdy se mu zcela nepodařilo vzbudit dojem, že je reinkarnací Simóna Bolívara, jak sám sebe stylizoval. Mezinárodní obraz novodobého *caudilla* se totiž neshodoval s představou Cháveze sjednotit Latinskou Ameriku proti USA. Nedošlo ani k reálnému nedílnému propojení Cháveze s vlastním režimem. V roce 2007 také Chávezův návrh na změnu ústavy poprvé neprošel v lidovém referendu (Carroll, 2013, s. 139).

Režim se po dalším zvolení Cháveze prezidentem a úspěšném referendu o zavedení neomezeného počtu kandidatur na prezidenta v roce 2009 stabilizoval (Carroll, 2013, s. 154–155) a Chávez dále pokračoval ve svém ambiciózním projektu cíleně stimulovat caudillistickou mentalitou, ovšem uspokojivě vyhodnotit jeho úspěšnost znemožnilo jeho vážné onemocnění a smrt. V současnosti tedy můžeme patrně pouze konstatovat, že uspěl jen částečně. Tvorba Chávezova mediálního obrazu ve světě, hlavně v dalších neliberálních režimech s ambicí stát se lokální mocností, se ukázala být poměrně úspěšnou, ale pro splynutí s vlastním režimem, jak je to vlastní *caudillismu*, mu chyběla větší autorita v širokých společenských kruzích. I samotný pokus o puč a následné dění v roce 2002 je toho důkazem, neboť

spontánní reakce různých společenských vrstev proběhla nejen na jeho podporu, nýbrž také proti němu.

Důvodů, proč do jisté míry pochybovat o přirozené přítomnosti *caudillismu* jako režimové mentality ve Venezuele, je několik. První se týká se určité pochybnosti o nedemokratičnosti režimu. Je sice pravdou, že autoritářské vládnutí Cháveze v prezidentské funkci bylo velmi zřetelné, nicméně Venezuela po celou dobu jeho vlády jevila znaky volební demokracie. Druhým důvodem je nedokonalost konstruktů vysoké charismatické legitimacy, kterým se Chávez vždy snažil režim zaštitit. Reálně totiž režim měl právě s legitimitou a absolutní suverenitou určité potíže, např. nedokázal plně kontrolovat aktivity opozice a lidová hlasování ne vždy dopadala tak, jak si Chávez přál. Soubor mentalit režimu Huga Cháveze nepochybně zahrnoval i *caudillismus*, ovšem jeho vláda nepůsobí jako odvislá od *caudillismu*, nýbrž spíše jako usilující o jeho cílenou produkci, což je podle Linzovy teorie naprosto protichůdné proti podstatě vzniku režimové mentality samotné.

5. Závěr

Dle Linzova pojetí autoritářských režimů nelze režimovou mentalitu vytvářet jednostranně aktivitami vládnoucí elity režimu. Vliv elity na výslednou podobu mentality ale rozhodně existuje. Příklad Venezuely ukázal, že nelze tvrdit, že by Hugo Chávez vyloženě usiloval o vytvoření umělé režimové mentality, nicméně se svým politicky relevantním chováním snažil co nejvíce blížít svým vzorům – ideově Simónu Bolívarovi a prakticky Fidelu Castrovi, tedy typickým *cédillům*, a to v případě Castra velmi komplexně, v podstatě na úrovni celkového charakteru režimu. Chávezova snaha přiblížit režim ideálu *caudillismu* jako režimové mentality však byla úspěšná jen částečně, živelnost, spontánnost a všeobecný původ utváření mentality autoritářského režimu nelze jednoduše zkrotit a zcela upozadit ve prospěch cílených aktivit režimové elity.

6. Použitá literatura

- ALI, T. *Piráti Karibiku*. Všeň: Grimmus, 2010. 255 s. ISBN 978-80-902831-8-3.
- BALÍK, S., KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. 167 s., ISBN 80-86569-89-6.
- BEEZLY, W. Caudillismo: An Interpretative Note. *Journal of Inter-American Studies*, 1969, roč. 11, čís. 3, s. 345–352.
- CARROLL, R. *COMMANDANTE: Hugo Chávez's Venezuela*. New York: The Penguin Press, 2013. 320 s. ISBN 978-1-59420-457-9.
- FITZGIBBON, R. Executive Power in Central America. *The Journal of Politics*, 1941, roč. 3, čís. 3, s. 297–307.

- GOTT, R. *Hugo Chávez and the Bolivarian Revolution*. London: Verso, 2011. 315 s. ISBN 978-1844675333.
- GONZALEZ, N. Desiderio Arias: Caudillo, Bandit and Culture Hero. *The Journal of American Folklore*, 1972, roč. 85, čís. 355, s. 42–50.
- GUILLEN, M. Organized Labor's Images of Multinational Enterprise: Divergent Foreign Investment Ideologies in Argentina, South Korea, and Spain. *Industrial and Labor Relations Review*, 2000, roč. 53, čís. 3, s. 419–442.
- HAIGH, R. The Creation and Control of a Caudillo. *The Hispanic American Historical Review*, 1964, roč. 44, čís. 4, s. 481–490.
- HOLDEN, R. Constructing the Limits of State Violence in Central America: Towards a New Research Agenda. *Journal of Inter-American Studies*, 1996, roč. 28, čís. 2, s. 435–459.
- LEVINE, D. a CRISP, B. Venezuela: The Charakter, Crisis, and Possible Future of Democracy. In: DIAMOND, L., HARTLYN, J., LINZ, J. J., LIPSET, S. M. (eds.): *Democracy in Developing Countries: Latin America*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999. 594 s. ISBN 978-1-55587-798-9, s. 367–428.
- LINZ, J. J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 s. ISBN 978-1555878900.
- NORDEN, D. The Rise of the Lieutenant Colonels: Rebellion in Argentina and Venezuela. *Latin American Perspectives*, 1996, roč. 23, čís. 3, s. 74–86.
- SAFFORD, F. The Problem of Political Order in Early Republican South America. *Journal of Latin American Studies*, 1992, roč. 24, čís. 1, s. 83–97.
- WOLF, E., HANSEN, E. Caudillo Politics: A Structural Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 1967, roč. 9, čís. 2, s. 168–179.

Kontakt na autora

PhDr. Mgr. Jan Ptáčník
Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra politologie a mezinárodních vztahů
Poděbradova 1
301 00 Plzeň

Email:ptacnikj@kap.zcu.cz

Školitel: doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D.

Sociologie

Dynamika každodenního života v dialogu s Emmanuelem Levinasem

Dynamics of everyday life in dialogue with Emmanuel Levinas

Tereza Jandová

Anotace: Příspěvek se věnuje analýze každodenního života pohledem dynamickým, a to v rámci dvou tematických polí: vztahu člověka a přirozeného světa a vztahu člověka k druhému člověku. V rámci obou polí definuje tenzi mezi subjektem a jinakostí, ať už v podobě světa či druhého, a tuto tenzi pak definuje jako dynamické jádro každodenního života. V obou případech se jedná o tenzi, která formuje nejen obsah našeho života, ale konstituuje i to, kým jsme.

Klíčová slova: každodennost, každodenní život, přirozený svět, druhý, jinakost, fenomenologie, Levinas

Summary: This contribution analyses everyday life from a dynamic standpoint within two main areas: within the relation of a man towards his natural world, and within the relation of a man towards another man. In both cases, a tension is identified between the subject and the other, either as a world, or as an other man, wherein lies the dynamic core of everyday life. This tension forms not only the content of our life, but it also constitutes who we are.

Key words: everydayness, everyday life, natural world, the other, otherness, phenomenology, Levinas

1. Úvod

„...ten živý život je cosi tak přímého a prostého, co na nás hledí tak zpříma, že právě pro tu přímost a jasnost není možná uvěřit, že by to mohlo být právě to, co celý život tak usilovně hledáme.“¹⁰⁷

¹⁰⁷ Dostojevský, F. M., Výrostek, 3. vydání, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1961, s. 280.

Každodenní život jako samostatné filosofické téma stále zůstává stranou zájmu většiny filosofů. Jedná se o problematiku, která slouží spíše jako odrazový můstek pro analýzy jiných pojmů a fenoménů, přičemž sama jako celek zůstává neuchopena. Až na pár výjimek, zmiňme např. studie Bruce Bégout, Grégory Jeana či Felixe Pereze, tak téma každodenního života a jeho významu pro člověka není dostatečně problematizováno a často je tak pro svou všednost či snad banálnost odsouváno ve prospěch témat zdánlivě zásadnějších.

Ve svém příspěvku však chci naznačit, že každodenní život nemusí být zdaleka jen tématem uvozujícím pro studium hlubších fenoménů. Analýzou vztahu subjektu k jeho přirozenému světu a k druhému člověku, tedy dvou základních momentů každodenního života, se pokusím ukázat, že každodenní život můžeme vnímat jako pohyb v jiném s Jiným. Ani v jednom případě se však nejedná o jinakost ve smyslu odcizení, ale naopak se přiblížíme spíše k motivům závislosti, odpovědnosti či k otázce odstupu a touhy.

2. Poznámky k metodologii

V obou případech, tedy jak v analýze Lebensweltu, tak v rozboru vztahu člověka k druhému budu vycházet především z fenomenologické tradice. V rozboru přirozeného světa se budu opírat v první řadě o analýzy raného Heideggera a jeho pojmů In-sein, In-der-Welt-sein¹⁰⁸, které se budu snažit zařadit do kontextu Umweltu J. von Uexküllu. Zaměřím se též na Patočkův první pohyb existence, tj. motiv zakotvení, a v jeho textech zaměřených přímo na pojetí přirozeného světa pak bude hlavní roli pro mé analýzy hrát jeho pojetí domova. Tělesný aspekt propojení člověka se světem je pak zdůrazňován především v pracích Merleau-Pontyho či eventuálně v Bachelardových textech. Pro vztah člověka k jeho přirozenému světu budou též stěžejní první kapitoly Totality a nekonečna, v nichž Levinas zdůrazňuje nejen propojení člověka s jeho okolím, ale charakterizuje tento vztah doslova jako závislost a odpovědnost.

Kapitola o vztahu člověka k druhému bude stavět především na četbě Bube-
ra a Levinase. Na srovnání těchto dvou přístupů k druhému se pokusím naznačit, v čem se liší těžiště konceptu Jiného a Druhého u těchto dvou autorů. V Levinasově případě se především zaměřím na jeho pozdější texty, v nichž je právě jinakost v podobě druhého nejvíce zdůrazňována.¹⁰⁹ Kromě těchto dvou autorů se budu opírat též o četbu Heideggera, spíše však o jeho pozdější práce, v nichž termín Mit-

¹⁰⁸ Budou mě zajímat především §§9, 12-19 Sein und Zeit, viz Použitá literatura.

¹⁰⁹ K těmto textům patří především Autrement qu'etre, au-delà de l'essence, viz Použitá literatura.

sein z období fundamenální ontologie nahrazuje spíše motiv Geviert, Orte a Rede (eventuálně pak Sprache), na nichž Heidegger odhaluje nejenom propojení člověka se světem, ale i s druhým člověkem. K zajímavým podnětům pro studium jiného a cizího pak patří mimo jiné i texty Waldenfelsovy, který se zamýšlí nad dopady odstranění cizího a jiného z našeho životního prostoru, či texty Baumanovy o střetávání neznámého a známého.

Téma každodenního života však nechci nahlédnout jen z pohledu čistě filosofického. Jedná se totiž též o téma antropologické par excellence. Je to právě každodenní život, který musí studovat každý etnograf, chce-li přistoupit k jakékoliv charakteristice zkoumané kultury. Obě vytyčená tématická pole, vztah člověka k jeho životnímu prostoru a jeho vztah k druhému člověku, patří k momentům, jímž se žádný antropolog ve svém studiu nevyhne. Své analýzy filosofické tak chci opřít i o prameny antropologické. V první kapitole to budou autoři věnující se motivům krajiny, termínům jako je skinscape či acoustemology, tedy textům, které zdůraňují naše propojení se světem, v němž žijeme. Ve druhém případě pak půjde o autory problematizující motiv druhého, jiného či cizího (viz bibliografie) a především k otázce po tom, jak Druhého vlastně definovat.

3. Nástin problematiky každodenního života

Studium každodenního života jako samostatného tématu je složité hned z několika důvodů. Především je to přístupnost samotného tématu. Každodenní život je totiž přístupný ze své podstaty, je to fenomén, k němuž si cestu nemusíme hledat, k němuž cestu vždy již máme. Najít nějaký bod, od něhož analýzu začít, je však o to těžší, protože náš život je vždy již každodenní, vždy se již pohybujeme v jeho lůně. Druhým základním problémem pak je ona zdánlivá banálnost tématu. Jak prokázat něco zajímavého a bytostně podstatného na fenoménu, jehož podstatou je právě zevšedňování, tedy proces nivelizování cizího a jiného, čili eventuálně zajímavého. Co může být překvapivého na studiu něčeho, co nás z principu před překvapením má chránit? V obou nastíněných problémech však chci zdůraznit, že to, co je v každodenním životě zjevné, netvoří celou jeho podstatu.

4. Shrnutí výsledků

Protože výzkum hodlám v tomto roce teprve uskutečnit, nemohu ještě hovořit o výsledcích své práce. Přesto mohu alespoň nastínit, k čemu bych ráda dospěla a která témata bych ráda v souvislosti s každodenním životem otevřela.

Jak jsem se zmínila výše, ve svých analýzách Lebensweltu a Druhého chci především ukázat, že tyto vztahy sehrávají rozhodující roli pro konstituci subjektu jako

takového. U všech autorů, které chci ve svém výzkumu použít, jsou tyto vztahy pro člověka nezbytné nejen jako možnost vůbec život vést, ale i pro jeho sebeurčení. Především pak v Levinasových textech je tato závislost doplněna i motivem zodpovědnosti za to, na čem jsme závislí. Vztah ke světu i k Druhému tak není jen odkázaností a závislostí, nýbrž je to vztah, z něhož člověku plynou především omezení a povinnosti.

V jádru každodenního života se tedy dle mého názoru odehrává neustálý souboj dvou elementů, a sice subjektu a jiného, ať už v podobě prostředí či druhého člověka. Pro porozumění tohoto souboje, si však nejprve musíme uvědomit naši situaci ve světě s Druhým, je třeba správně pochopit naši propojenost a závislost na obou těchto momentech našeho života. Hledisko, které má práce chce nastínit, pak spočívá v uvědomění si skutečnosti, že tento souboj není negativní, ale právě naopak je neutuchající tenzí mezi člověkem a světem či Druhým, a tato tenze pak otevírá možnost pro pohyb v pravém slova smyslu, otevírá se možnost pro přesah. Takový pohyb však není možný bez nutných omezení, bez povinnosti a bez odpovědnosti. Protože tyto fenomény rezonují především v díle E. Levinase vidím i hlavní těžiště své práce o každodenním životě a jeho dynamice v četbě jeho díla.

5. Analýza textů

Bibliografie, o níž se budu ve své práci opírat, je především primární literaturou. V obou kapitolách se jedná v první řadě o autory, kteří spadají do fenomenologické tradice. V rámci vztahu člověka k druhému se pak budu obracet k četbě Levinasově, který ve svém pojetí Druhého naznačuje jisté hranice fenomenologické metody. Pro lepší analýzu primárních textů pak budu následně využívat i výklady jiných autorů. Bude se jednat především o heideggerovské a patočkovské analýzy světa, k nimž existují bohaté výkladové studie (viz bibliografie), ale i k Levinasově motivu Druhého dnes disponujeme mnohými sekundárními zdroji. Navíc, jak již bylo zmíněno výše, analýza filosofických textů bude doplňována, popřípadě korigována i zdroji antropologickými, od nichž si slibuji, že pomohou uvést téma každodenního života jako vskutku interdisciplinární problematiku.

5. Závěr

Výsledkem mého projektu by měl být poněkud jiný pohled na každodenní život. Prostřednictvím analýzy světa i Druhého bych ráda ukázala, že každodenní život je životem dynamickým a že tato dynamika nemá podobu jen fyzického či fyzikálního pohybu. Jedná se o pohyb bytostný, o pohyb, v jehož rámci se realizujeme a jenž do značné míry ovlivňuje i to, kým jsme. Všednost a banálnost každodenního

počínání se tak může ukázat pouze jako jedna ze stránek každodenního života. Jako ona stránka zjevná, která však stojí na neustálém setkávání s jinakostí. Smyslem textu tak bude rehabilitovat místo jinakosti v našem každodenním životě, uvědomit si, že ji ke svému životu potřebujeme a že za ni nutně přebíráme odpovědnost. Jiné a cizí ale nesmíme vnímat pouze v kontrastu k vlastnímu: „*Toto détachement a dépaysement, které je podle Lévi-Strausse východiskem každé vážně míněné etnologie, neznamená žádný útěk před sebou samým, spíše okliku skrze cizí, okliku, která nás už nikdy nepřivede zpět k něčemu čistě vlastnímu. Já zůstávám někým jiným.*“¹¹⁰

Použitá literatura

- Bachelard, G., *L'intuition de l'instant*, 1. vydání, Paris: Stock 1992, 158 s. ISBN 978-2-253-94197-2.
- Bachelard, G., *Poetika prostoru*, 1. vydání, Praha: Malvern 2009, 248 s. ISBN 978-80-86702-61-2.
- Bauman, Z., *Úvahy o postmoderní době*, 1. vydání, Praha: Slon 1995, 164 s. ISBN 80-8580-12-5.
- Bégout, B., *La découverte du quotidien*, 2. vydání, Paris: Allia 2010, 506 s. ISBN 2-84485-192-4.
- Eliade, M., *Posvátné a profánní*, 2. vydání, Praha: OIKOYMENH 2006, 148 s. ISBN 80-7298-175-7.
- Heidegger, M., *Básnický bydlí člověk*, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 1993, 185 s. ISBN 80-85241-40-4.
- Heidegger, M., *Sein und Zeit*, 17. vydání, Tübingen: Max Niemeyer, 1993, 44 s. ISBN 3-484-70122-6.
- Heidegger, M., *Věk obrazu světa*, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 2013, 64 s. ISBN 978-80-7298-490-9.
- Heiter, B., Kupke, Ch., *Exklusion, Andersheit, Fremdheit*, 1. vydání, Berlin: Parodos 2009, 256 s. ISBN 978-3-938880-20-3.
- Fink, E., *Hra jako symbol světa*, 1. vydání, Praha: Český spisovatel 1993, 267 s. ISBN 80-202-0410-5.
- Jandová, T., *Le concept du quotidien chez E. Levinas en dialogue avec M. Heidegger*, 1. vydání, Saarbruck: Editions Universitaires Européennes 2013, 88 s. ISBN 978-613-1-52570-4.
- Jean, G., *Quotidienneté et ontologie, Recherches sur la différence phénoménologique*, 1. vydání, Louvain-Paris: Editions Peeters 2011, 452 s. ISBN 978-90-429-2456-7.
- Levinas, E., *Altérité et transcendance*, 1. vydání, Paris: Fata morgana 1995, 190 s. ISBN 978-2-253-13084-0.
- Levinas, E., *Autrement qu'être au-delà de l'essence*, 1. vydání, Paris: Kluwer academic 2009, 221 s. ISBN 978-2-253-05352-1.
- Levinas, E., *Čas a jiné, Le temps et l'autre*, Praha/Liberec: Dauphin 1997, 177 s. ISBN 80-86019-33-0.
- Levinas, E., *Existence a ten, kdo existuje*, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 1997, 86 s. ISBN 80-86005-36-4.
- Levinas, E., *Totalité et infini, Essai sur l'extériorité*, 1. vydání, Paris: Kluwer Academic 2008, 348 s. ISBN 978-2-253-05351-4.
- Merleau-Ponty, M., *Svět vnímání*, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 2008, ISBN 978-60-7298-287-5.

¹¹⁰ Waldenfels, B., *Znepokojivá zkušenost cizího*, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 1998, 288 s. ISBN 80-86005-49-6, s. 71.

- Merleau-Ponty, M., Viditelné a neviditelné, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 1998, 267 s. ISBN 80-86005-04-1.
- Murakami, Y., Levinas phénoménologue, 1.vydání, Grenoble: Editions Jérôme Millon 2002, 336 s., ISBN 2-84137-137-9.
- Novotný, J. (ed.), Člověk mezi rozprostraněností a krajinou, Studie k rozmanitosti chápání prostoru, 1. vydání, Togga 2008, Vita intellectiva, 200 s. ISBN 978-80-87258-04-0.
- Novotný, J., Krajina, řeč a otevřenost bytí, Studie k existenciálnímu pojetí prostorovosti, 1.vydání, Praha: Agora 2006, 204s. ISBN 80-239-8972-3.
- Patočka, J., Tělo, společenství, jazyk, svět, 1.vydání, Praha: OIKOYMENH 1995, 204 s. ISBN 80-85241-90-0.
- Patočka, J., Přirozený svět jako filosofický problém, 3. vydání, Praha: Československý spisovatel 1992, 286 s. ISBN 80-202-0365-6.
- Patočka, J., Úvod do fenomenologické filosofie, 1. vydání, Praha: OIKOYMENH 1993, 190 s. ISBN 80-85241-47-1.
- Perez, F. , En découvrant quodidien avec Emmanuel Levinas, 1.vydání, Evanston: Northwestern University Press 1997.
- Petříček, M., Znaky každodennosti čili krátké řeči téměř o ničem, Praha: Hermann a synové 1993, 96 s.
- Schnell, A., En face d'extériorité, Levinas et la question de la subjectivité, Paris: VRIN 2010, 194 s. ISBN 978-2-7116-2323-5.
- Velický, B., Trlifajová, K., Kouba, P. & al., Spor o přirozený svět, 1.vydání, Praha: Filosofia 2010, 333 s., ISBN 978-80-7007-317-9.
- Waldenfels, B., Znepokojivá zkušenost cizího, 1.vydání, Praha: OIKOYMENH 1998, 288 s. ISBN 80-86005-49-6.
- White, H., Tropika diskurzu, 1. vydání, Praha: Nakladatelství Karolinum 2010, 365 s. ISBN 978-80-246-1123-5.
- (Kolektiv autorů), Výzkumy subjektivity, Od Husserla k Foucaultovi, 1.vydání, Příbram/Praha: Mervart 2008, 346 s. ISBN 978-80-86818-61-0.

Kontakt na autora

Mgr. Tereza Jandová
Fakulta Humanitních Studií Univerzity Karlovy v Praze
U Kříže 8
Praha 5, 158 00

Email: Terry.Jandova@seznam.cz

Školitel: prof. PhDr. Jan Sokol PhD., Csc./prof. Jean Grondin (Université de Montréal)

Proměny otcovství v kontextu střídavé péče

Fatherhood in context of shared (joint)-custody

Ivana Taševská

Anotace: Příspěvek se bude zabývat otcovstvím po rozpadu partnerského svazku, zvláště pak v případě střídavé péče o dítě. Celkově by měl postihnout určitý aspekt proměn hodnotového rámce rodiny v současné české společnosti.

Klíčová slova: rodina, gender, otcovství, rozvod, střídavá péče

Summary: This contribution is focused on the analysis of fatherhood, its metamorphosis after separation of the parents, specifically in case of shared custody. In general it could illustrate some changes of value framework of the Czech family these days.

Key words: family, gender, fatherhood, divorce, shared (joint) – custody

1. Úvod

I ve dvacátém prvním století prochází člověk, nehledě na kulturu, v níž žije, stejným životním cyklem: narození, dětství, dospívání, produktivní věk, stáří, smrt. Součástí produktivního věku bývá nalezení partnera ke spolužití, mateřství a otcovství. V příspěvku je zaměřena pozornost na situaci, kterou prochází otcovství v případě rozpadu partnerského svazku, kdy se bývalí partneři starají o děti formou střídavé péče. Jakým způsobem je rozhodnutí a prosazení této formy péče o děti ovlivněno soukromou rodičovskou volbou, okolím, společností? A jak se mění postoj muže praktikujícího střídavou péči k vlastní otcovské identitě? Formou komentované literární rešerše se autorka zabývá právě těmito problémy.

2. Vlastní téma

Rozpad rodiny z důvodu rozchodu partnerského svazku je vždy velkým psychickým otřesem pro všechny zúčastněné. Rodiče v takovéto situaci mají navíc kromě

změny své finanční situace (jakýmkoliv směrem) náhle pozměněnou odpovědnost za výchovu dětí, které jsou na nich závislé. Převážnou měrou jsou po rozchodu partnerů děti svěřovány do výlučné péče jednoho z rodičů, a to matky. Od roku 1998 sice Zákon o rodině¹¹¹ upravuje také jiné formy péče o děti, v praxi se však možnosti společné, nebo střídavé péče¹¹² v České republice příliš nevyužívají, i když obliba tohoto institutu v posledních letech vzrostla¹¹³.

Zvýšený zájem o problematiku střídavé péče začal být zřetelný v roce 2010, kdy se připravovala novela Zákona o rodině, která navrhovala mimo jiné prosazení střídavé péče jako standardní, či spíše primární formy péče o děti po rozpadu rodičovského svazku; návrh nebyl nakonec do novely zákona v roce 2011 přijat. Nezodpovězena ovšem zůstává mimo jiné otázka, proč v České republice narůstá počet otců, kteří si přejí starat se o své děti po rozpadu rodičovského svazku stejnou měrou jako jejich bývalé partnerky.

2.1. Proměny otcovství v historii

Podle Maříkové¹¹⁴ nebylo dříve zdaleka běžné, aby děti byly svěřeny ženě, pokud rodiče dětí, ať už z jakéhokoliv důvodu, přestali spolu žít jako manželé. V dobách antického Říma měli otcové naprostou moc nad svými dětmi. Práva matek prakticky neexistovala. Až do 20. století měli otcové takřka absolutní právo na opatrovnictví všech dětí pocházejících z manželství, které vyplývalo ze skutečnosti, že děti a ženy byly podle platných zákonů jejich majetkem¹¹⁵. Uznání toho, že ženy mají po rozvodu nárok na opatrovnictví svých dětí, bylo považováno za vítězství feministek

¹¹¹ Zákon 91/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon 94/1963 Sb.

¹¹² Zákon o rodině č. 91/1998 Sb tento pojem nedefinuje, pouze říká, že: „Jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popřípadě střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby“. Občanský zákoník č. 89/2012 Sb, který vejde v platnost 1.ledna 2014, pak tuto formulaci mírně upravuje: „Soud může svěřit dítě do péče jednoho z rodičů, nebo do střídavé péče, nebo do společné péče; soud může dítě svěřit i do péče jiné osoby než rodiče, je-li to potřebné v zájmu dítěte... Soud vezme vždy v úvahu, který z rodičů dosud o dítě řádně pečoval a řádně dbal o jeho citovou, rozumovou a mravní výchovu, jakož i to, u kterého z rodičů má dítě lepší předpoklady zdravého a úspěšného vývoje. Soud při rozhodování o svěření dítěte do péče dbá rovněž na právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi ... dále soud bere zřetel rovněž ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem“.

¹¹³ Více na <http://cslav.justice.cz/InfoData/statisticke-rocenky.html>

¹¹⁴ MAŘÍKOVÁ, H., Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé. Pracovní texty 99:6. SOÚ, Praha 1999.

¹¹⁵ GOODY, J., *Proměny rodiny v evropské historii*, 1. vyd., Praha: NLN 2006, 229 s. ISBN 80-7106-396-7, s. 24.

ve 20. století, ale spíše souviselo s oddělením veřejné a soukromé sféry, ke kterému došlo s rozvojem modernity, a s doprovodným „mýtem mateřství“, tedy s představou, že matka je pro dítě primárním rodičem a její ztráta je pro dítě mnohem problematictější než ztráta otce.

Na západě docházelo postupně k soustředování pozornosti na dítě, rodina spatřovala v dětech stále větší hodnotu a zaměřovala na ně své zdroje, dítě se v rodině stalo „králem“¹¹⁶. Tento vývoj se stupňoval až do chvíle, kdy vzniklo hnutí za emancipaci žen a došlo k posílení ideologie lásky v partnerském vztahu. Od té doby není centrální pouze blaho dítěte a blaho rodiny jako celku, ale individuální blaho každého aktéra v rodině. Změny doznal vztah k sexualitě, k právu, ke vzdělání; jde však spíše o změny ve vědomí a na papíře.¹¹⁷ Proti nim stojí stálá povaha chování a situací mužů a žen hlavně na trhu práce a sociálním zabezpečení. Muži si osvojili rétoriku rovnosti, aniž by po slovech následovaly činy. Při vyrovnání předpokladů (vzdělání a právo) se situace mužů a žen staly více nerovnými, silněji pocítovanými a méně legitimními.¹¹⁸

2.2. Současnost

V dnešní době, kdy dochází k postupnému vyrovnávání mužské a ženské role ve veřejné a soukromé sféře, dochází v souvislost s tím také ke snižování rozdílů mezi mateřskou a otcovskou rolí. Pro muže je pak stále obtížnější smířit se s okrajem pozornosti, který by měl pro své děti zaujímat po rozchodu páru. Podle Becka¹¹⁹ vytváří současné období pozdní modernity podmínky k tomu, aby sociální aktéři a aktérky přebírali větší díl zodpovědnosti za vytváření své identity oproti dřívějším dobám. Jedinec tak v současnosti rozhoduje o své identitě v rámci svých vlastních preferencí. Tato větší svoboda vybrat si svou roli v rodině i společnosti ovšem neznamená, že je rozhodování zcela nezávislé na pravidlech okolního světa. Je vytvářena v součinnosti s určitým v dané společnosti převládajícím hodnotovým rámcem, tedy v souladu se sociálním a kulturním rámcem dané společnosti. Samotná reflexe z pozice individua je dle Becka důsledkem reflexivní modernizace, zahrnuje tedy vliv společnosti na úlohu aktérů v individuální rovině.

¹¹⁶ DE SINGLY, F., *Sociologie současné rodiny*, přel. S. Štěch a L. Šašková, 1. vyd., Praha: Portál 1999. 128 str, ISBN 80-7178-249-1, s. 90.

¹¹⁷ BECK U., *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*, přel. O. Vochoč, 1. vyd., Praha: SLON 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6, s. 161.

¹¹⁸ Tamtéž, s.162.

¹¹⁹ BECK, U., *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*, přel. O. Vochoč, 1. vyd., Praha: SLON 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6, s. 115.

Západní civilizace, i přes ochladnutí mezilidských vztahů, měla dosud respekt k odpovědnosti, k právům a povinnostem. Počátkem těchto norem byl otcovský závazek péče o rodinu a děti. Tato zodpovědnost v současnosti nezanikla, ale zredukovala se na hmotné zabezpečení a psychika otce se scvrkla v psychiku muže.¹²⁰ Rozklad otcovství probíhá podle Zoji ve dvou rovinách. V materiální rovině se jedná o fyzickou nepřítomnost otců v rodinách. V symbolické rovině pak jde o rituální roli (vzdvížení, požehnání a iniciaci dítěte), které se otcové zbavili. To souvisí s obecným mizením rituálů. Otcovský ústup je důsledkem zániku mýtů a rituálů, nemá co dočinění s patriarchátem nebo matriarchátem, ale v první řadě s modernizací.

Fyzická nepřítomnost otce souvisí do značné míry s rozpadem párového svazku, tedy se svobodou, která patří k moderní společnosti. A vývoj společnosti je podle Zoji nevratný.¹²¹ To by ovšem znamenalo, že otcové nebudou mít zájem mít po rozpadu partnerského svazku o péči o děti na stejné úrovni jako matky. Další odstavec tomuto konstatování neodpovídá.

2.3 Otcovství v rámci fungování střídavé péče

Po rozpadu rodiny, v níž je středem matka, většinou odcházejí otcové¹²². Děti se pak často po rozvodu s druhým rodičem nestýkají. Proč je takové trestání otců, pokud je manželství rozvedeno po vzájemné dohodě? Jak dlouho může taková nerovnost trvat? Vznikají sdružení otců, kteří chtějí tento směr obrátit a prosadit politickou cestou uzákonění rovných podmínek porozvodové péče o děti pro oba rodiče¹²³. V současnosti jsou mužům děti obecně po rozvodu svěřovány mnohem méně než ženám – v roce 2009 byly v přibližně 87,5 % případů děti svěřeny do péče matky, v 6,6 % do péče otce¹²⁴. Institut střídavé péče je využíván častěji než dříve; v roce 2009 bylo dítě svěřeno do takovéto formy péče obou rodičů ve 3,4 % oproti 2,98 % v roce 2008 nebo 2,17 % v roce 2006.¹²⁵

¹²⁰ ZOJA L., *Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství*, přel. P. Patočka, 1. vyd., Praha: Prostor 2005. 308 s. ISBN 80-7260-145-8, s. 255.

¹²¹ Tamtéž, s. 256.

¹²² SULLEROTOVÁ, E., *Krize rodiny*, 1. vyd., Praha: Karolinum 1998. 68 s. ISBN: 80-7184-647-3, s. 53.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Ministerstvo spravedlnosti, 2011. *Ročenky MSp* Dostupné z: <http://portal.justice.cz/Justice2/ms/ms.aspx?o=23&j=33&k=3397&d=47145>

¹²⁵ Tamtéž.

Jak uvádí Dudová¹²⁶, proměna porozvodového otcovství je spojená s proměnami genderových vztahů v rodině. Nejčastěji navazuje na „tradiční“ rozdělení rolí a práce: tzv. modifikovaný model živitele, kdy oba rodiče sice pracují, ale větší díl zátěže za péči o dítě a o domácnost spočívá na ženě. Při takovém uspořádání otec představuje spíše víkendového tatínka, popř. kamaráda pro volný čas, méně pak vychovatele a onu blízkou a důvěrnou osobu, která má každodenní péči zakomponovanou jako součást svého života.¹²⁷ Děti pak zůstávají po rozpadu svazku společně s matkou, která jim i před rozchodem věnovala více času a péče, zatímco otec zůstává nadále pouze zdrojem financí.

To, jaký měl otec vztah s dětmi před rozchodem, určuje jeho porozvodovou otcovskou angažovanost pouze do určité míry: to, že si byli otec a děti blízcí před rozchodem nemusí znamenat stejnou blízkost po něm. Je ovšem zřejmé, že otec, který před rozchodem s dětmi blízký vztah neměl, bude mít obtížnější pozici pro jeho budování v chvíli, kdy se s dětmi bude vídat po vymezenou dobu¹²⁸. V případech, kdy se rodiče nedokážou po rozchodu dohodnout na výchově svých dětí, a oba přitom mají stejnou legitimitu pro pečování o ně po rozvodu, mohou z daného uspořádání povstát další problémy. Úspěšnost střídavé péče je však závislá především na vyspělosti rodičů a osobnosti dítěte.

V průběhu manželství má muž ze zákona rovnocennou odpovědnost za zdraví, vzdělání a životní úroveň svých potomků. Otec se střídavou péčí musí dětem věnovat zřetelně více času a vynaložit více energie oproti situaci, kdyby byly děti v péči obou rodičů před rozchodem nebo v případě, že by po rozchodu připadly do výhradní péče jejich matky. Musí si vzít volno ze zaměstnání a věnovat se jim, nemohou-li jít pro nemoc do školy. Musí se vzdát postupu ve služebním zařazení, vyžaduje-li to přesun do jiné lokality, což může vést k nižším příjmům. Svůj společenský program musí přizpůsobit tak, aby děti nepřišly zkrátka a také musí mnohem častěji komunikovat s bývalou manželkou.¹²⁹

Otcovství¹³⁰, tak jak si jej pro sebe muž vytvoří v rámci dané situace, nemusí být až tak dané biologickým pohlavím jedince, ale může být vytvořené v kontextu gendero-

¹²⁶ DUDOVÁ R., *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*, 1. vyd., Praha: SOÚ 2008. 234 s. ISBN 978-80-7330-136-1, s. 196

¹²⁷ MAŘÍKOVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M. *Trvalá nebo dočasná změna?* 1. vyd., Praha: SOÚ 2007. 103 s. ISBN 86-80227-62-5, s. 84.

¹²⁸ DUDOVÁ R., *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*, 1. vyd., Praha: SOÚ 2008. 234 s. ISBN 978-80-7330-136-1, s. 198

¹²⁹ WARSHAK R., *Revoluce v porozvodové péči o děti*, přel. E. Bakalář, 1. vyd., Praha: Portál 1996. 237 s. ISBN: 80-71780-89-8, s. 72.

¹³⁰ MAŘÍKOVÁ, H., Vohlídalová M., *Trvalá nebo dočasná změna?* 1. vyd., Praha: SOÚ 2007, 103 s. ISBN 86-80227-62-5, s. 20.

vého rámce dané společnosti. Pokud zkušenost otce s každodenní péčí o dítě při střídavé péči, která je rovnocenná péči matky, vede ke změně jeho postoje k pečovatelské praxi, promítne se zřejmě také v jeho genderové identitě. Nový přístup otce k této roli je jím samým dán do kontrastu k „tradičním“ mužským aktivitám, kdy se muži sami považují za svým způsobem výjimečné, pozitivně se chovající. Okolí v nich tento druh sebereflexe ještě posiluje. Pokud si otec o svěření dětí do střídavé péče požádá, spíše se setká s pozitivním hodnocením své osoby a společenským uznáním než matka. Okolí dokonce přiznává mužskému způsobu péče o dítě vyšší společenský status. Muži sami potom prožívají pocit, že si za to zaslouží uznání, protože ne každý muž se chová tímto způsobem¹³¹. K tomu dochází na základě uplatňování mechanismu hodnocení aktivit vykonávaných muži jako „hodnotnějších“, na základě jednostranně orientovaného pozitivního hodnocení a ocenění muže, nikoli tedy ženy, za výkon aktivit spojených se záměnou rolí, konkrétně pak pečovatelský u muže, ale nikoli už živitelství u ženy.¹³² Společný jmenovatel všech těchto společenských postojů potom můžeme vidět v tom, jak konstatuje již Bourdieu¹³³, že muž je vnímán jako přirozeně kompetentní, tedy schopný osvojit si a vyniknout v oblasti, která není považována za jeho primární pole jeho působnosti, a dokonce tuto svou činnost povznést na „vyšší“, „kvalifikovanější“ a „hodnotnější“ úroveň.

3. Závěr

V situaci, kdy je láska mezi mužem a ženou tolik křehká a nestabilní, se stává právě dítě objektem dlouhodobé a hluboké lásky obou partnerů. Dítě je totiž od narození vztaheno k rodiči a jeho vztah k němu není jen výsledek nějaké zrušitelné dohody. Tento vztah je tak logicky mnohem pevnější než všechny ostatní vztahy.¹³⁴

Z předchozích kapitol lze vyvodit, že rozhodování jedince, v našem případě otce, o tom, jakým způsobem si přeje řešit porozvodové uspořádání péče o své děti, není jednosměrné. V rozhodování hraje roli jeho předchozí vztah k dětem a celkové uspořádání v rodině, tj. dělba práce a rozdělení rolí v ní, představa názoru okolí na jeho rozhodnutí, přístup společenských institucí k rodičům praktikujícím střídavou péči, přesvědčení o schopnosti zvládnout po určitou dobu plnou zodpovědnost za veškeré úkony spojené s péčí o děti. To vše je ovlivněno genderovým

¹³¹ TAŠEVSKÁ, I. *Střídavá péče očima otců a matek v ČR*, dipl. pr. FHS UK, 2011, s. 91–92.

¹³² MAŘÍKOVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M. *Trvalá nebo dočasná změna?* 1. vyd., Praha: SOÚ 2007, 103 s., ISBN 86-80227-62-5, s. 94.

¹³³ BOURDIEU, P. *Nadvláda mužů*. Karolinum. Praha 2000. 1.vyd., 145 s., ISBN 80-7184-775-5, s. 98.

¹³⁴ DUDOVÁ R., VOHLÍDALOVÁ M., „Rodina a rodičovství v individualizované společnosti“, *Gender, rovné příležitosti, výzkum 1*: 1-3, 1. vyd., Praha 2008.

rámcem společnosti, společenskou strukturou, fungováním státních institucí spojených s porozvodovou péčí o děti.

Cena člověka v sobě zahrnuje stránku materiální peněz a nemateriální stejně jako symbolickou stránku: společenské uznání. Vše, co má hodnotu, má také cenu a to v té míře, v níž je člověk, zde otec, předmětem potřeb, žádostí, nebo přání jiných lidí.¹³⁵ Otázka, jaké pojetí otcovství po rozpadu partnerského svazku ve společnosti převládá, není tedy jen otázka psychologická nebo sociologická, ale z velké části otázka politická, neboli otázka moci.

5. Použitá literatura

- BECK, U., *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*, přel. O. Vochoč, 1. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6.
- BOURDIEU, P., *Nadvláda mužů*. 1. vyd., Praha: Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 80-7184-775-5.
- DE SINGLY, F., *Sociologie současné rodiny*, přel. S. Štěch a L. Šašková, 1. vyd., Praha: Portál, 1999. 128 s. ISBN 80-7178-249-1.
- DUDOVÁ R., *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*, 1. vyd., Praha: SOÚ, 2008. 234 s. ISBN 978-80-7330-136-1.
- DUDOVÁ R., VOHLÍDALOVÁ M., „Rodina a rodičovství v individualizované společnosti“, *Gender, rovné příležitosti, výzkum 1: 1-3*, 1. vyd., Praha 2008.
- GOODY, J., *Proměny rodiny v evropské historii*, přel. P. Diestlerová, 1. vyd., Praha: NLN, 2006, 229 s. ISBN 80-7106-396-7.
- LISSMANN K. P., *Hodnota člověka*, přel. J. Fiala a J. Frei, 1. vyd., Břeclav: Malovaný Kraj, 2010. 145 s. ISBN 978-80-200-1677-5.
- MAŘÍKOVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M. *Trvalá nebo dočasná změna?* 1. vyd., Praha: SOÚ, 2007. 103 s. ISBN 86-80227-62-5.
- SULLEROTOVÁ, E., *Krize rodiny*, 1. vyd., Praha: Karolinum, 1998. 68 s. ISBN: 80-7184-647-3.
- TAŠEVSKÁ, I. *Střídavá péče očima otců a matek v ČR*, dipl. pr. FHS UK, 2011.
- WARSHAK R., *Revoluce v porozvodové péči o děti*, přel. E. Bakalář, 1. vyd., Praha: Portál, 1996. 237 s. ISBN: 80-71780-89-8.
- ZOJA L., *Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství*, přel. P. Patočka, 1. vyd., Praha: Prostor, 2005. 308 s. ISBN 80-7260-145-8.

Zákony

- Zákon o rodině č. 91/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon 94/1963 Sb.
Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník, nabývá účinnosti 1. ledna 2014.

¹³⁵ LISSMANN K. P., *Hodnota člověka*, přel. J. Fiala a J. Frei, 1. vyd., Břeclav: Malovaný Kraj 2010. 145 s. ISBN 978-80-200-1677-5, s. 65.

Kontakt na autorku

Mgr. Ivana Taševská

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Katedra integrálního studia člověka-obecná antropologie

U kříže 8

150 00 Praha – Jinonice

Email: wind.blue@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Jan Horský, PhD.

Kvalitatívna analýza súčasného stavu nemanželského spolužitia

Qualitative analysis of the current state of the cohabitation

Andrea Solčianska

Anotácia: Dnešné manželstvá alebo partnerstvá sú uzatvárané s vedomím, že sa to dá ľahko ukončiť. Manželstvo už nie je dominantou, aby dvaja partneri žili spolu a aby sa za niečo hanbili pred ostatnými. Dnes sa nad tým už nikto nepozastaví ako nad niečím nežiaducim alebo neprijateľným, je to už akceptované a chápané ako niečo samozrejmé, pokiaľ sa dvaja na tom vzájomne dohodnú a hlavne ak im to vyhovuje. Je to celková modernizácia spoločnosti s univerzálnou možnosťou prístupu k vzdelaniu (s dynamickým rastom vzdelanosti žien) a so širokou participáciou na trhu práce (so zvyšujúcim sa podielom zamestnanosti žien), spoločne s garantovanými sociálnymi istotami občanov akcentuje rozvoj individuality s dôrazom na seberealizáciu, čo spôsobuje výrazné zmeny v hodnotových štruktúrach a v artikulácii rodinných rolí a vzťahov. Preto cieľom príspevku bude zistiť dôvody, prečo sa rozhodli žiť v partnerstve a kritériom bude, aby páry vychovávali spolu v jednej domácnosti jedno, alebo viac detí.

Kľúčové slová: rodina, kohabitácia

Summary: Today's marriages or partnerships are concluded with the knowledge that it can be easily stopped. Marriage is no longer dominating the two partners live together and to be a little embarrassed in front of others. Today, the fact that no one suspended over something undesirable or unacceptable, it is already accepted and understood as something self-evident, as the two mutually agreed, especially when it suits them. It's overall modernization of society with universal access to education (with the dynamic growth of education of women) and with a wide participation in the labor market (with an increasing share of female employment) together with the guaranteed social security of citizens accentuates individuality development with an

emphasis on self-realization, causing significant changes in the value structure and articulation family roles and relationships. Therefore, the aim of this article to find out the reasons why they chose to live in partnership and criterion will be to educate couples together in one household one or more children.

Key words: family, cohabitation

1. Úvod

Nemanželské spolužitie je v dnešnej slovenskej spoločnosti čoraz častejším vyskytujúcim sa javom. Na jednej strane sa preferuje ako dočasná forma, ktorá skôr alebo neskôr dospeje k rozhodnutiu uzatvoriť manželstvo. Na druhej strane je spolužitie dvoch partnerov považovaný za stav, ktorý je už dnes chápaný ako niečo prirodzené a je to akceptovateľné zo strany spoločnosti. To nám dáva do pozornosti nový fenomén, ktorý poznačil rodinu. Preto môžem povedať, že to predstavuje istý krízový stav pre rodinu, ktorá je vystavená určitému zostupu. A preto som sa rozhodla identifikovať tvrdenia pre daný vývoj. V príspevku budem nazývať nemanželské spolužitie aj pojmom, ktorým je „kohabitácia“.

Kohabitácia predstavuje takú formu spolužitia dvoch dospelých partnerov rozdielneho pohlavia, ktorí v dlhšom časovom období žijú spolu ako muž a žena, spoločne bývajú, spoločne hospodária bez toho, aby boli zosobášení. V takomto zväzku môžu žiť i deti jedného alebo oboch partnerov.

Z množstva klasifikácií a typov kohabitácií možno s použitím komplexnejších kritérií identifikovať dva hlavné typy a to „*predmanželské kohabitácie*“, ktoré predstavujú také formy partnerstva, v ktorých sa partneri dohodli na spolužití a s určitou pravdepodobnosťou sa ich vzťah sformalizovali uzavretím manželstva. Perspektívne môže práve tento typ rozhodujúcou mierou ovplyvniť sobášnosť a aj reprodukciu obyvateľstva. Podľa intenzity a vývoja partnerských vzťahov je možné odlišiť dva subtypy. Za prvé „*kohabitácia ako testovacie partnerstvo (manželstvo na „skúšku*)“. Zámerom partnerov v skúšobnom období je preveriť vzájomnú vhodnosť pre dlhodobé spolužitie v konkrétnych podmienkach spoločnej domácnosti. V tejto forme môže byť silné zastúpenie nielen slobodných, ale i rozvedených partnerov, pričom charakteristickou črtou je úmysel perspektívne sformalizovať svoje spolužitie a za druhé „*kohabitácia ako predstupeň manželstva*“. Typické sú silnejšie väzby a presvedčenie o budúcom spoločnom manželstve. Prevažne ide o mladých spoločných partnerov, ktorí z rozličných dôvodov (ukončenia štúdia, dosiahnutie profesionálnej stability) odkladajú uzavretie manželstva. Druhým hlavným typom sú kohabitácie charakterizované ako „*dlhodobé účelové spolužitia*“ sú to relatívne rôznorodé formy spolužitia, pri ktorých partneri majú spoločnú domácnosť a nemajú

vo úmysle svoj vzťah sformalizovať uzavretím manželstva. Tu tiež sa rozlišujú dva subtypy. Prvým subtypom je „*kohabitácia – alternatíva manželstva*“. Spolužitie partnerov je veľmi podobné manželskému, môže plniť i funkciu výchovy detí. Často ide o partnerov rozvedených s deťmi z predchádzajúceho manželstva, ktorí sa vedome zriekli sformalizovania svojho zväzku. Druhým subtypom je „*kohabitácia – funkčné partnerstvo*“. Partneri sa dohodli na forme spolužitia, pri ktorej sú dôležité praktické výhody spoločnej domácnosti (byt, sociálna svojpomoc, ekonomické výhody apod.). Prevalu majú vekovo starší partneri s minimálnou účasťou na reprodukcie (Mládek, Širočková, 2004, s. 426–427).

Preto bolo cieľom zistiť názory opýtaných respondentov, ktorí žijú v partnerstve a vychovávajú dieťa/deti na nemanželské spolužitie a dôvody, prečo sa tak rozhodli. Výsledky uvádzam v nasledovnej kapitole.

2. Kvalitatívna analýza

Pri interpretácii výsledkov som sa snažila poukázať na najzákladnejšie názory, ktoré vedú partnerov k nemanželskému spolužitiu. Siedmym párom som položila otázky, ktoré som pokladali za vhodné, ktoré mi pomôžu zistiť podnety, ktoré majú na tom najväčšiu zásluhu.

Parciálne ciele, ktoré som si zvolila a pomocou, ktorých som chcela:

- zistiť, čo ich k tomu vedie, aby žili v partnerstve,
- zistiť, čo im bráni k tomu aby sa zosobášili,
- zistiť, za akých podmienok by vstúpili do manželstva,
- zistiť aké sú ich plány do budúcnosti,
- zistiť, či partneri ešte pomýšľajú na nový vzťah,
- zistiť ako trávajú spoločne chvíle ako rodina.

Metódu, ktorú som si zvolila bol štruktúrovaný rozhovor. Otázky boli zamerané na zistenie prečo im vyhovuje daný stav spolužitia. Štruktúrovaný rozhovor som realizovala v Nitrianskom okrese a respondenti sa do výberového súboru dostali pomocou zámerného výberu, ktorého sa zúčastnilo sedem párov. V najväčšom zastúpení boli respondenti vo veku od 36 do 50 rokov, čo predstavovalo polovicu z respondentov, druhú najpočetnejšiu skupinu tvorili respondenti vo veku 26 až 35 rokov (42, 9 %), respondent nad 50 rokov bol len jeden, čo predstavovalo 7, 1 % . Čo sa týka vzdelania, tak našou najpočetnejšou skupinou v prieskume bola skupina vysokoškolských vzdelaných ľudí, presnejšie hovorím o polovici z respondentov z nášho prieskumu (50 %), čo môže nasvedčovať aj tomu, že ľudia s vyšším dosiahnutým vzdelaním sa častejšie rozhodujú pre danú alternatívnu formu manželstva, pretože aj v prieskume boli 3 páry, kde obaja boli vysokoškolsky vzdelaní a jeden pár

zmiešaný. Ďalšiu skupinu tvorili respondenti so stredoškolským vzdelaním s maturitou, čo predstavovalo 35,7 % a dvaja respondenti uviedli, že majú ukončené učňovské štúdium bez maturity.

Tabuľka 1 Pohnútky k spolužitiu

	Ženy	Muži
Rozhovor č. 1	Dieťa	Dieťa
Rozhovor č. 2	Láska, osamostatnenie sa od rodiny	Neviem, skúška
Rozhovor č. 3	Láska, dieťa	Dieťa
Rozhovor č. 4	Životný štýl	Láska
Rozhovor č. 5	Zlá skúsenosť z manželstva	Láska
Rozhovor č. 6	Založenie rodiny, osamostatnenie sa	Mať vlastnú rodinu
Rozhovor č. 7	Láska, dieťa	Vzájomné sympatie, druhá puberta, mužská menopauza

Prvým hlavným cieľom bolo zistiť, čo vedie partnerské páry k tomu, že žijú v partnerskom zväzku a vychovávajú dieťa/deti v spoločnej domácnosti, kde až 7 krát bola uvedená odpoveď, že dôvodom bolo „*dieťa alebo resp. založenie rodiny*“, kde zisťujem, že dieťa je pre väčšinu párom dôvodom pre spoločné bývanie, ktoré nemusí byť ukončené manželstvom. „*Láska*“ bola druhá najčastejšie spomínaná odpoveď, čo uviedlo šesť respondentov. Odpoveď „*osamostatniť sa*“ uviedli dvaja respondenti a jedna odpoveď bola zvláštna, pretože jeden z respondentov odpovedal, že okrem vzájomných sympatií, ktoré preskočili, tak to bola aj tzv. „*mužská menopauza, resp. druhá puberta*“. Môžem predpokladať, že to bolo spôsobené aj tým, že to bol najstarší respondent z prieskumu a partnerka bola mladšia o 23 rokov, čiže odpoveď druhá puberta sa zdala byť aj na mieste. „*Životný štýl*“ uviedla jedna respondentka a ďalšia z respondentiek uviedla, že k spolužitiu ju priviedla „*zlá skúsenosť*“, pretože už raz bola vydatá a nedopadlo to najlepšie. Z jej odpovedí aj vyplýva, že manželstvo nieže by úplne odcudzovala, ale aj vek a predošlé manželstvo ju utvrdzuje v tom, že život v partnerstve je najlepšia možnosť šťastného a spokojného života. Len jeden z respondentov nevedel, prečo sa tak rozhodol, resp. to skôr považoval za určitú skúšku, či ich vzťah vydrží a ako im to bude spoločne v jednej domácnosti fungovať.

Tabuľka 2 Zábrany k uzatvoreniu manželstva

	Ženy	Muži
Rozhovor č. 1	Nič	Nič, svadba drahá záležitosť
Rozhovor č. 2	Nič	Neviem, je to takto dobré
Rozhovor č. 3	Nič	Nič
Rozhovor č. 4	Neviem, nič	Neviem, asi nič, výhody nie sú
Rozhovor č. 5	Predchádzajúce manželstvo, manželský sľub	Nič
Rozhovor č. 6	Nič	Nič, lepšia životná situácia v manželstve
Rozhovor č. 7	Nič	Nič

Ďalším cieľom bolo zistiť, čo bráni našim respondentom, aby vstúpili do manželstva. V naprostej zhode spolužitie každému vyhovuje. Na druhej strane dvaja respondenti uviedli, že im bráni to, že manželstvo nie je výhodné pre nich. Jeden respondent odpovedal, že svadba je drahá záležitosť, tak preto nie. „*Predchádzajúce manželstvo a manželský sľub*“ uviedla respondentka, pretože už raz vydatá. Z celkového hľadiska môžeme zhrnúť, že našim respondentom uvedený stav vyhovuje a keby chceli vstúpiť do manželstva tak by vstúpili, ale zatiaľ to nieje pre nich prvoradá vec, keďže aj manželstvo nie je tak výhodné, aby sa k tomu odhodlali.

Myslím si, že každý, kto sa raz rozhodne žiť v dlhodobom partnerstve má určité predstavy o tom, prečo sa tak rozhodol a čo to všetko obnáša, preto je len na každom z nás, čo si zvolí.

Tabuľka 3 Podmienky pre vstup do manželstva

	Ženy	Muži
Rozhovor č. 1	Vyhovuje nám to takto, možno neskôr	Výhody v manželstve, úplná rodina
Rozhovor č. 2	Chcela by som vstúpiť do manželstva	Vyhovuje mi to
Rozhovor č. 3	Vyhovuje nám to	Za žiadnych
Rozhovor č. 4	Neviem, zatiaľ by som nič nemenila	Nepremýšľal som o tom
Rozhovor č. 5	Ak by mal nikdy neopustil, ale za žiadnych teraz	Za nijakých, ak by chcela tak áno
Rozhovor č. 6	Za nijakých	Za nijakých, lepšia životná situácia
Rozhovor č. 7	Deti, priezvisko	Deti, priezvisko

Tretím parciálnym cieľom bolo zistiť, za akých podmienok by naše partnerské páry vstúpili do manželstva.

Daná otázka sa vo veľkej miere zhodovala s odpoveďami v predchádzajúcej otázke, pretože 9 respondentov by nevstúpilo do manželstva, pretože im to vyhovuje (64, 3 %). Jeden partnerský pár sa nezávisle od seba zhodoval, že jednou z podmienok prečo vstúpiť do manželstva je to, že partnerka má odlišné priezvisko od partnera

a svojich spoločne vychovávaných detí, čiže nad tým uvažujú, aby v niektorých situáciách nenastávali rôzne komplikácie s priezviskom. Ďalšou podmienkou sú „peniaze, resp. lepšia životná situácia“, ktorá je pre našich respondentov dôležitá, pretože sa vyskytuje v určitom zastúpení takmer vo všetkých názoroch. Je to podľa nás zrkadlom toho, že peniaze hrajú významnú rolu v akejkoľvek forme rodiny, manželstva alebo partnerstva.

Môžem ale z uvedených odpovedí predpokladať, že zatiaľ im partnerstvo vyhovuje, ale do budúcnosti nie sú striktné presvedčení o tom, že do manželstva nevstúpia, jednoducho teraz je to tak, ale neskôr to môže byť úplne iné.

Tabuľka 4 Plány do budúcnosti

	Ženy	Muži
Rozhovor č. 1	Zamestnať sa	Dostávať dom, rozšíriť podnikanie
Rozhovor č. 2	Ďalšie dieťa	Netuším
Rozhovor č. 3	Zdravá rodina, byť spolu	Neviem, zabezpečiť rodinu
Rozhovor č. 4	Veľká rodina	Neviem, čo bude
Rozhovor č. 5	Nemám plány, zdravá rodina	Byť spolu
Rozhovor č. 6	Výchova detí, pracovať, deti, byť spolu	Neplánujem
Rozhovor č. 7	Dovolenka spoločná pri mori	Výchova detí

V ďalšej otázke som chcela zistiť, aké plány majú naši respondenti do budúcnosti. Danú otázku som im položila preto, lebo plánovanie budúcnosti, nasvedčuje to, že partnerská rodina plánuje byť spolu aj naďalej. Je to aj určitý indikátor, ktorý predurčuje vývoj partnerskej rodiny do budúcnosti aj napriek súčasnému daniu v spoločnosti.

Najčastejšou odpoveďou bola „rodina“ a s ňou spojená „výchova, zabezpečenie, príp. rozšírenie rodiny“, čo uviedlo 7 respondentov (50 %). Druhou najčastejšou odpoveďou bolo, že piati respondenti uviedli v odpovedi, že „nevedia a dokonca ani neplánujú nič do budúcnosti so svojou rodinou“, čo predstavuje 35,7 %, čo je vyše 1/3 z respondentov. Daná odpoveď možno naznačuje aj to, že dnešný svet je rýchly a spontánnosť a rozmanitosť je v našom podvedomí hlboko zakorenená. Dnešný svet nám nedovoľuje pomýšľať na niečo budúce a konkrétne, tak týmto pomýšľaním si vysvetľujem daný jav, ktorý aj z uvedených odpovedí vystupuje na povrch a bráni nám myslieť do budúcnosti. Ďalšími odpoveďami bolo „zamestnať sa“, „dostávať dom, rozšíriť podnikanie“, „dovolenka pri mori“.

Uvedené odpovede naznačujú, že respondenti plánujú spoločnú budúcnosť pre seba, svojho partnera a svoje deti. Preto ďalšia otázka smerovala k tomu, či terajší

vzťah považujú, za konečný. Daný čiastkový cieľ bol stanovený preto, lebo som to pokladala za podnetné, či to nie je jeden z dôvodov, prečo žijú v partnerstve. Vychádzala som z toho, že manželstvo môže pre niektorých znamenať „sľub“, ktorý si treba zvážiť, na rozdiel od partnerstva, kde sľub neznamená toľko, čo v manželstve, v prípade rozvodu, dedičstva apod.

Tabuľka 5 Predpoklady k novému vzťahu

	Ženy	Muži
Rozhovor č. 1	Áno	Áno
Rozhovor č. 2	Áno	Áno, váhanie
Rozhovor č. 3	Áno	Hmm, áno
Rozhovor č. 4	Áno, váhanie	Hmm, áno
Rozhovor č. 5	Áno	Áno
Rozhovor č. 6	Áno	Áno
Rozhovor č. 7	Hádám áno	Áno, dajme tomu

Z tabuľky som zistila, že 100 % odpovedí bolo, že terajšieho partnera pokladajú za svoju „*životnú lásku*“, resp. že sú spokojní a nechcú meniť svojho terajšieho partnera. Ale brala som do úvahy celý priebeh rozhovoru, kde som si zaznamenávali aj javy váhania a pauzy, pomocou ktorých som zistila, že niektorí z respondentov aj keď odpovedali, že „*áno*“, tak dlhšie premýšľali, alebo váhali, čo povedia. Tento jav som zaznamenala takmer u polovici (6 respondentov, čo je 42, 9 %), kde väčšina z nich bola mužského pohlavia (4 muži) a (2 ženy). Tento jav môže naznačovať, že majú respondenti určité pochybnosti o vzťahu v ktorom žijú, príp. váhaním a nerozhodnosťou naznačili ako to vlastne je, alebo na druhej strane to mohol byť len momentálny stav respondenta, resp. situácia, ktorá nastala.

Posledným z čiastkových cieľov bolo zistiť ktoré spoločné aktivity stavia do predia rodina bez uzavretia manželstva.

Tabuľka 6 Spoločné aktivity

	Ženy	Muži
Rozhovor č. 1	Prechádzky	Prechádzky
Rozhovor č. 2	Všetko, dôležité sú peniaze	Všetko
Rozhovor č. 3	Všade	Hocikam, ak je čas
Rozhovor č. 4	Výlety	Výlety, zámok
Rozhovor č. 5	Všetko, kúpaliská	Všetko, dovolenky
Rozhovor č. 6	Športové aktivity, cestovanie	Príroda, cestovanie, športové aktivity
Rozhovor č. 7	Dom, výlety	Dom, športové aktivity, málo peňazí, park

Z tabuľky môžeme vidieť, že deti, ktoré vyrastajú v domácnosti s rodičmi bez uzavretia manželstva nie sú ukracované na spoločných aktivitách v rodine, pretože všetky odpovede z nášho prieskumu preukázali, že deti trávajú čas so svojimi rodičmi. Dvaja respondenti uviedli, že dôležité sú peniaze a podľa toho si vedia zadeliť aktivity, teda pokiaľ im to financie dovoľujú, ale aj to nám poukazuje na to, že pokiaľ nie je dostatok financií na niečo drahšie, tak určite sa deti neukracujú o rodičovskú prítomnosť, ktorá je spojená so športovými aktivitami, výletmi, dovolenkami, cestovaním apod.

Môžem teda povedať, že dané zistenie potvrdilo, že deti trávajú so svojimi rodičmi voľné chvíle a navštevujú rôzne miesta a trávajú spoločne čas ako rodina. Posledným čiastkovým cieľom bolo zistené, že spoločné aktivity sú úplne rovnaké a nelíšia sa od aktivít rodín, ktoré žijú v manželstve.

Z kvalitatívneho prieskumu vyplynuli nasledovné závery:

Dieťa a láska sú dva najčastejšie dôvody pre spoločné bývanie, ktoré nemusí byť ukončené manželstvom.

Respondentom uvedený stav „*nemanželské spolužitie*“ *vyhovuje a proste chcú žiť v partnerstve*, preto sa tak aj rozhodli.

Respondenti plánujú spoločnú budúcnosť pre seba, svojho partnera a svoje deti a 50 % opýtaných plánuje do budúcnosti vychovávať deti (zabezpečenie, rozšírenie rodiny).

Nami vybraní respondenti považujú svojho terajšieho partnera za svoju „*životnú lásku*“.

Deti trávajú so svojimi rodičmi voľné chvíle, navštevujú rôzne miesta a trávajú spoločne čas ako rodina, ktoré sú spojené so športovými aktivitami, výletmi, dovolenkami, cestovaním apod.

Môžem preto skonštatovať, že kohabitácia sa dnes pre mladých ľudí stáva experimentálnym štádiom pred vstupom do manželstva. Väčšinou nejde o plánované rozhodnutie, ale o niečo, čo postupne vyplynie zo vzťahu samotného. Dvojica spolu trávi stále viacej času v byte jedného či druhého, až sa nakoniec presunie do jednej spoločnej domácnosti. Mladí ľudia, ktorí spolu žijú, väčšinou majú v úmysle sa raz oženiť či vydať (nie však nutne za súčasného partnera). Úzkou súvislosťou medzi kohabitáciou a manželstvom dokladajú výsledky výskumu vykonaného na univerzite v Essexu. S odstupom desiatich rokov sa ukázalo, že väčšina kohabitujúcich dvojíc zostáva naďalej spolu a takmer dve tretiny vstúpili do manželstva. Na tom nie je nič prekvapujúceho, pretože väčšina mladých ľudí podľa prieskumu považuje kohabitáciu za akési „*manželstvo na skúšku*“. Často sa dnes stretávame i s tým, že kohabitujúci partneri získavajú právny status „*druh*“ či „*družka*“. To im umožňuje,

aby v prípade rozchodu požadovali majetkové vyrovnanie alebo platenie výživného (Giddens, 1999, s. 179–180).

3. Záver

Každý z nás má odlišné predstavy o živote a budúcnosti, preto si niektoré partnerské páry vstup do manželstva nevedia predstaviť, alebo považujú partnerstvo za niečo módné, niektorí zase veria, že „sloboda“ a „voľnosť“ je prvoradá apod. Existuje mnoho názorov na odhodlanie vstúpiť ako aj do „manželského“ tak aj nemanželského zväzku. Prvoradý je záväzok a povinnosť voči svojej rodine, ktorý je však rovnaký pre obe formy.

4. Použitá literatúra

GIDDENS A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. 598 s. ISBN 80-7203-124-4.

MLÁDEK J. – ŠIROČKOVÁ J. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spolužitia obyvateľstva Slovenska. In *Sociológia*, 2004, ročník 36, č. 5 s. 424-454. ISSN 0049-1225.

Kontakt na autora

PhDr. Andrea Solčianska
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra sociologie
B. Slančíkovej 1
949 74 Nitra

Email: andrea.solcianska@gmail.com

Školiteľ: Prof. Dr. Hab. Wojciech Swiatkiewicz

Výskyt sociálno – patologických javov u žiakov v školskom prostredí

The Incidence of Socio – Pathologies of Students in the School Environment

Elena Diechová

Anotácia: Príspevok je zameraný na analýzu problematiky výskytu sociálno-patologických javov u žiakov v školskom prostredí. Špecificky sa zameriava na záško-láctvo a experimentovanie s drogami. Empirická časť príspevku prezentuje výsledky výskumu, ktorý bol zrealizovaný v rámci rigorózneho práce na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pod vedením doc. PhDr. Ingrid Emmerovej, PhD. v roku 2013.

Kľúčové slová: sociálno-patologické javy, problémové správanie, prevencia, záško-láctvo, kriminalita, šikanovanie

Summary: The contribution is focused on the analysis of social problems-pathologies of pupils in the school environment. Specifically focuses on truancy and drug experimentation. The empirical part of the paper presents the results of research, which was carried out in the framework rigorous thesis at the Faculty of Education, University of Matej Bel University in Banska Bystrica, under the guidance of doc. PhDr. Ingrid Emmerová, PhD. in 2013.

Key words: social-pathologic phenomena, problem behaviors, prevention, truancy, delinquency, bullying

1. Úvod

Problematika výskytu sociálno-patologických javov u žiakov sa stáva čoraz závažnejším negatívnym javom, ktorý si vyžaduje pozornosť odborníkov zainteresovaných do problematiky. Podľa J. Hroncovej (2004, s.9) sa sociálno-patologické javy odvodzujú od tzv. „normality spoločnosti“.

Ako uvádza J. Hroncová (2007, s.15), v oblasti školského prostredia je najvhodnejšie, ak to podmienky umožňujú, realizovať primárnu prevenciu a tak účinne predchádzať vzniku možných problémov a negatív. Pre pedagogických zamestnancov, ktorí pôsobia na školách v pozíciách koordinátorov prevencie sociálno-patologických javov, výchovných poradcov, sociálnych pedagógov a iných odborných zamestnancov škôl by to malo predovšetkým znamenať snahu preniesť ťažisko postavenia sekundárnej prevencie na oblasť primárnej prevencie. V tomto smere je však nutné poznamenať, že tento proces bude a je veľmi zdĺhavý z dôvodu existencie množstva sociálno-patologických javov s ktorými škola dneška zápasí a musí ich najskôr odstrániť, až následne možno prejsť k výhradne primárnemu preventívnemu pôsobeniu.

2. Všeobecná charakteristika sociálno-patologických javov

Problematikou sociálno – patologických javov vyskytujúcich sa u žiakov a ich prevenciou sa zaoberajú odborníci z rôznych sfér, preto možno povedať, že skúmanie javov v tejto oblasti má interdisciplinárny charakter. Je potrebná zainteresovanosť špecialistov z okruhu pedagogiky, psychológie, kriminológie, sociálnej patológie apod.

Podľa J. Hroncovej (2007, s.10) formovanie osobnosti žiakov prebieha pod vplyvom viacerých vonkajších, aj vnútorných faktorov. Trend modernej spoločnosti, ktorý sa spája s nárastom výskytu negatívnych foriem správania v školskom prostredí súvisí aj so zložitou spoločenskou situáciou. Významnú úlohu na tomto stave zohrali aj transformačné procesy po roku 1989. Pojmy ako nezamestnanosť, kriminalita, chudoba, bezdomovectvo a i., ktoré sa dovtedy takmer vôbec nevyskytovali, sa spomínajú stále viac.

Ako uvádza I. Emmerová (2012, s.63), odborníci, ktorí prichádzajú do kontaktu so žiakmi a študentmi na ZŠ a SŠ (učitelia, psychológovia, pracovníci pomáhajúcich profesií) upozorňujú nato, že v poslednom období je evidovaný enormný nárast výskytu sociálno-patologických javov u žiakov ZŠ a SŠ.

I. Emmerová (2012, s.64) vymedzuje, že je preto žiaduce predovšetkým zdôrazňovať nutnosť a potrebu realizovania prevencie. Optimálnym stavom by bolo, ak by spoločnosť vytvorila také podmienky, aby sa v rámci škôl mohla v plnej miere rozvíjať iba primárna prevencia, no vzhľadom na výsledky rôznych výskumných bádání je nutné konštatovať, že prevencia v školách dnešnej doby sa musí orientovať hlavne na sekundárny aspekt.

3. Činitele podmieňujúce vznik sociálno-patologických javov

P. Böhmová (2011, s.22) uvádza, že sociálno-patologické javy sú determinované faktormi vnútorného, alebo vonkajšieho charakteru. Na emocionálne a psychosociálne

ohrozenie pôsobením vplyvu prostredia apelujú aktuálne výskumy z oblasti pedagogiky, psychológie, či sociológie. Tieto výskumy prispievajú k zisťovaniu skutočných príčin problémového, deviantného správania. Žiaduce je zahájiť plánovanú a prevenciu a sociálno – pedagogickú intervenciu na rôznych úrovniach.

Sociálno – patologické javy v školskom prostredí nevznikajú spontánne, samé od seba. Príčiny ich vzniku môžeme vo všeobecnosti rozčleniť na spoločenské a individuálne faktory. Spoločenské faktory vzniku sociálno – patologických javov sa nachádzajú v sociálnom prostredí. Z nich najvýznamnejšie sú predovšetkým negatívny vplyv patologického rodinného prostredia, problémy v školskom prostredí, patologické rovesnícke skupiny, narušené sociálne vzťahy v triede, nevhodný spôsob trávenia voľného času a i. K individuálnym (vnútorným) faktorom vzniku sociálno – patologických javov možno zasa zaradiť vrodené, dedičné predispozície, ale aj predispozície získané, či už v dôsledku napr. závažnej choroby, alebo úrazu (I. Emmerová, 2008, s. 84).

Ako uvádza I. Emmerová (2012, s.64), riziková oblasť výskytu sociálno-patologických javov u žiakov základných a stredných škôl v školskom prostredí a príčiny jej vzniku sú rozpracované či už vo viacerých odborných publikáciách, alebo v príspevkoch nachádzajúcich sa v zborníkoch z konferencií. Úlohou pomáhajúcich pracovníkov je predovšetkým snaha o elimináciu už vzniknutých negatívnych faktorov v školskom prostredí a realizácia účinnej primárnej prevencie.

4. Vybrané sociálno-patologické javy u žiakov v školskom prostredí

Záškoláctvo u žiakov

Záškoláctvo nastáva vtedy, keď žiak dobrovoľne a s vedomým úmyslom vynechá školskú dochádzku. Pod vplyvom rôznych okolností sa tak úmyselne vyhýba plneniu svojich školských, resp. študijných povinností. V takomto prípade žiak porušuje jedno z elementárnych pravidiel, ktoré má plniť, nakoľko jeho prvoradou úlohou je chodiť do školy a spĺňať si svoje študijné povinnosti (I. Emmerová, 2007, s.60).

Ako uvádza I. Emmerová (2012, s.64) záškoláctvo možno označiť ako sociálno-patologický problém. Vymedzuje sa ako výchovne problémové správanie, ktoré sa svojou povahou a charakterom odkláňa od noriem, ktoré sú spoločnosťou plne akceptované.

S. Kariková (2001, s.127) poukazuje na to, že pre problematiku záškoláctva existuje rozmanitá motivácia, napr. snaha vyhnúť sa nepríjemnostiam, strach zo skúšania, vzdor, pocit neistoty a i.

Z. Bakošová (2008, s.142–143) vymedzuje nasledovné charakteristiky záškoláctva:
- *záškoláctvo ako reaktívny akt* vyplýva z toho, že žiak možnú negatívnu situáciu spojenú s návštevou školy rieši únikom;

- *záškoláctvo ako porušenie sociálnej normy* je definované tým, že normou je povinnosť dieťaťa navštevovať školu a tým, že ju nenavštevuje, tak porušuje aj túto stanovenú normu;
- *záškoláctvo ako výbuch* je určujúce tým, že sa jedná o dlhodobú frustráciu dieťaťa, ktorú sa rozhodne ono riešiť únikom zo školy;
- *záškoláctvo ako individualizujúca úzkosť* vymedzujeme tak, že dieťa nechodením do školy nadobúda patologickú formu tzv. fóbie voči škole;
- *záškoláctvo ako zábavu* možno definovať tým, že žiak miesto návštevy školy volí trávenie času so skupinou vrstovníkov a spoločne navštevujú herne, pohostinstvá a i.;
- *záškoláctvo ako motív prežiť niečo príjemnejšie* sa veľakrát spája so žiakmi, ktorí majú výborný prospech a týmto krokom chcú vybočiť zo zabehaného denného stereotypu;
- *záškoláctvo u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia*;
- *záškoláctvo ako reakcia na zložitú životnú situáciu* sa objavuje u detí, ktoré sa zložitejšie vyrovnávajú so životnými zmenami;
- *záškoláctvo u celkovo problémových detí*.

Motivácia ku záškoláctvu je, ako sme už uvádzali rôznorodá. K. Turček (2003, s.65–66) poukazuje na to, že žiaci sa snažia prostredníctvom záškoláctva riešiť rôzne krízové situácie v škole. Môžu to byť aj deti, ktoré sa ťažko prispôsobujú požiadavkám školy. K ďalším príčinám zaraďujeme napr. dlhotrvajúcu chorobu dieťaťa, ľahostajný postoj rodiča ku školským výsledkom dieťaťa a i.

Experimentovanie žiakov s drogami

Podľa autorov O. Matouška, J. Koláčkovej a P. Kodymovej (2005, s.212) u žiakov zväčša základných a stredných škôl je charakteristické, že ide u nich o experimentovanie s legálnymi, i nelegálnymi drogami. Pri experimentovaní sa však častokrát stáva, že nevinný, detský žart, snaha skúsiť niečo nové, prerastie do drogovej závislosti. Závislosť môže byť buď na legálnej, alebo nelegálnej droge.

Ako uvádza B. Balogová (2003, s.55), pojem droga bol definovaný Svetovou zdravotníckou organizáciou (WHO) v roku 1969 ako typ látky, ktorý keď sa dostane do živého organizmu, je schopný zmeniť jeho jednu, alebo viacero funkcií.

Podľa P. Ondrejkooviča a E. Poliakovej (1999, s.8) drogovú závislosť zasa možno pomenovať ako chorobný stav voči drogám, ktorého typickým znakom je neovládateľná až nutkavá potreba dostávať drogu akýmkoľvek spôsobom do vlastného organizmu. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) je možné drogovú závislosť vymedziť cez nasledujúce definovania:

- nutková potreba pokračovania v užívaní drogy, snaha zaobstarať si ju akýmkoľvek spôsobom;
- tendencia zvyšovania dávok určených na konzumáciu;
- ničivý účinok na jednotlivca, aj spoločnosť;
- psychická i fyzická závislosť od účinkov vyvolávaných drogou.

5. Analýza dôsledkov sociálno – patologických javov na žiakov v školskom prostredí

Cieľ výskumu a hypotézy

V rámci regionálneho výskumu (ide o výskum realizovaný v rámci rigorózneho práce na PF UMB v Banskej Bystrici pod vedením doc. PhDr. Ingrid Emmerovej, PhD. DIECHOVÁ, E.: Sociálno – patologické javy u žiakov ZŠ a SŠ a ich prevencia v školskom prostredí. Rigorózna práca 2013) sme okrem iného zisťovali výskyt sociálno – patologických javov a osobné skúsenosti žiakov ZŠ a SŠ so sociálno – patologickými javmi.

Výskumná vzorka

Do výskumu sme celkovo zapojili 520 žiakov a učiteľov zo základných a stredných škôl v Žilinskom kraji.

Výsledky výskumu

Jednou z výskumných úloh bolo zistiť, aké sú najčastejšie príčiny záškoláctva u žiakov ZŠ a SŠ. Pre prehľadnejšie porovnanie sme sa rozhodli odpovede respondentov rozčleniť na dva typy škôl, ktoré sa nachádzajú v rámci prvého výskumného súboru a zvlášť pre odpovede učiteľov. Získané výsledky uvádzame v Tabuľkách č. 1, č. 2 a č. 3.

Tabuľka č.1: Príčiny záškoláctva u žiakov ZŠ

Typ školy	ZŠ 1.		ZŠ 2.		ZŠ 3.		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	N	%
Alternatívy								
nepripravenosť	35	37,63	42	51,22	22	37,29	99	42,31
zábava	30	32,26	20	24,40	8	13,57	58	24,79
nechodievam	12	12,91	5	6,10	19	32,20	36	15,38
strach z učiteľa	10	10,75	5	6,10	5	8,47	20	8,55
strach zo spol.	6	6,45	8	9,74	5	8,47	19	8,12
iné	0	0,00	2	2,44	0	0,00	2	0,85
Spolu	93	100	82	100	59	100	234	100

(Legenda: spol. – spolužiaci)

Zdroj: E. Diechová (2013)

Údaje v Tabuľke č. 1 prezentujú, že najčastejšou príčinou záškoláctva u žiakov ZŠ je nepripravenosť na vyučovanie. K tejto možnosti sa priklonilo vo svojich odpovediach 99 respondentov, čo predstavuje 42,31 % z celkového počtu respondentov ZŠ, ktorí sa zúčastnili na výskume. Ďalšou najčastejšie sa vyskytujúcou odpoveďou bola túžba po zábave, takto sa vyjadrilo celkom 58 respondentov (24,79 %). Najmenší počet odpovedí respondenti ZŠ priradili možnosti iné – 2 (0,85 %). Keďže sme pri tomto type odpovede požadovali od respondentov i uvedenie konkrétneho dôvodu, najčastejšie bol zastúpený variant odpovede: túžba vyniknúť pred kamarátmi.

Tabuľka č. 2: Príčiny záškoláctva u žiakov SŠ

Typ školy	SŠ 1.		SŠ 2.		SŠ 3.		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	N	%
nepripravenosť	20	27,78	20	32,26	24	38,71	64	32,65
nechodievam	15	20,83	18	29,03	14	22,58	47	23,98
zábava	26	36,11	10	16,13	6	9,68	42	21,43
strach z učiteľa	8	11,11	8	12,90	10	16,13	26	13,27
strach zo spol.	3	4,17	5	8,07	7	11,30	15	7,65
iné	0	0,00	1	1,61	1	1,60	2	1,02
Spolu	72	100	62	100	62	100	196	100

(Legenda: spol. – spolužiaci)

Zdroj: E. Diechová (2013)

Údaje v Tabuľke č. 2 nám poskytujú prehľad o príčinách záškoláctva u žiakov SŠ v Žilinskom kraji. Rovnako ako u žiakov ZŠ sa respondenti v najvyššej miere vyjadrili, že za najčastejšiu príčinu záškoláctva z ich subjektívneho pohľadu považujú nepripravenosť na vyučovanie, resp. strach z možného skúšania. K tejto možnosti sa celkovo priklonilo v odpovediach 64 respondentov (32,65 %) z celkovej výskumnej vzorky žiakov SŠ. Podľa počtu odpovedí sa na ďalších miestach umiestnili odpovede ako nechodievam poza školu (23,98 %) respondentov, zábava (21,43 %) respondentov, či strach z učiteľa (13,27 %).

Tabuľka č.3: Príčiny záškoláctva u žiakov ZŠ a SŠ (podľa názorov učiteľov)

Typ školy	U 1.		U 2.		Spolu	
	n	%	n	%	N	%
nepripravenosť	19	44,19	27	57,45	46	51,11
strach z učiteľa	8	18,60	9	19,15	17	18,89
zábava	7	16,28	6	12,77	13	14,45
absencia záškoláctva	6	13,95	4	8,50	10	11,11
strach zo spolužiakov	3	6,98	1	2,13	4	4,44
iné	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Spolu	43	100	47	100	90	100

Zdroj: E. Diechová (2013)

Ako vyplýva z Tabuľky č. 3 z hľadiska názorov učiteľov možno označiť ako najčastejšiu príčinu záškoláctva žiakov ZŠ a SŠ nepripravenosť na vyučovanie (51,11 %). Podľa počtosti sa na druhom mieste umiestnila možnosť strach z učiteľov (18,89 %), následne to bola zábava (14,45 %).

Porovnaním Tabuliek č. 1, č. 2 a č. 3 možno vysloviť záver, že názory žiakov a učiteľov na príčiny záškoláctva sa zhodujú.

Okrem iného sme sa vo výskume taktiež zaoberali otázkou výskytu sociálno-patologických javov u žiakov v školskom prostredí. Nakoľko túto problematiku v rigoróznnej práci rozpracovávame pomerne rozsiahlo, pre potreby tohto príspevku sa zameriavame špecificky na oblasť užívania legálnych drog, čo dokumentujú Tabuľky č. 4 a č. 5.

Tabuľka č.4: Užitie legálnej drogy žiakmi ZŠ

Typ školy	ZŠ 1.		ZŠ 2.		ZŠ 3.		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	N	%
Áno	91	97,85	76	92,68	41	69,49	208	88,89
Nie	2	2,15	6	7,32	18	30,51	26	11,11
Spolu	93	100	82	100	59	100	234	100

Zdroj: E. Diechová (2013)

Tabuľka č. 4 naznačuje, že z celkového počtu výskumného súboru žiakov ZŠ má skúsenosť s užívaním legálnych drog 208 respondentov (88,89 %). Nakoľko sme pri tejto otázke uviedli v zátvorke možnosť, aby tí, ktorí užili akýkoľvek typ legálnej drogy uviedli i jej názov, najčastejšie (92,35 %) sa vyskytovala uvedená možnosť „alkohol“, resp. nejaký jeho typ, značka. Z celkového počtu výskumného súboru žiakov ZŠ sa 26 respondentov (11,11 %) vyjadrilo v zmysle, že ešte nikdy nepožili žiaden typ legálnej drogy.

Tabuľka č.5: Užitie legálnej drogy žiakmi SŠ

Typ školy	SŠ 1.		SŠ 2.		SŠ 3.		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	N	%
Áno	72	100,00	51	82,26	38	61,29	161	82,14
Nie	0	0	11	17,74	24	38,71	35	17,86
Spolu	72	100	62	100	62	100	196	100

Zdroj: E. Diechová (2013)

Tabuľka č. 5 poukazuje na skutočnosť, že z celkového počtu výskumného súboru žiakov SŠ má skúsenosť s užívaním legálnych drog 161 respondentov (82,14 %). Nakoľko sme pri tejto otázke uviedli v zátvorke možnosť, aby tí, ktorí užili akýkoľvek typ legálnej drogy uviedli i jej názov, najčastejšie (95,75 %) sa vyskytovala uvedená možnosť „alkohol“, resp. nejaký jeho typ, značka. Z celkového počtu výskumného

súboru žiakov SŠ sa 35 respondentov (17,86 %) vyjadrilo v zmysle, že ešte nikdy nepožili žiaden typ legálnej drogy.

6. Záver

Sociálno – patologické javy vyskytujúce sa u žiakov v školskom prostredí sú problematikou vyžadujúcou interdisciplinárnu zainteresovanosť kompetentných odborníkov. Cieľom pracovníkov zapojených do riešenia tejto problematiky by mala byť predovšetkým eliminácia už existujúcich nežiaducich javov v prostredí škôl a realizácia včasnej a efektívnej primárnej prevencie.

7. Použitá literatúra

1. BAKOŠOVÁ, Z.: *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. 3. vyd. Bratislava: UK, 2008. 252 s. ISBN 978-80-969944-0-3.
2. BALOGOVÁ, B. a kol.: *Vybrané kapitoly zo sociálnej patológie*. 4. vyd. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 2003. 145 s. ISBN 80-8068-183-X.
3. BÖHMOVÁ, P.: *Spolupráca školy s odborníkmi pri realizovaní prevencie sociálno-patologických javov*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2011. 116 s. ISBN 978-80-557-0243-8.
4. DIECHOVÁ, E.: *Sociálno – patologické javy u žiakov ZŠ a SŠ a ich prevencia v školskom prostredí* (Rigorózna práca). Banská Bystrica: PF UMB, 2013. 120 s.
5. EMMEROVÁ, I.: *Prevencia sociálno – patologických javov v školskom prostredí*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2007. 129 s. ISBN 978-80-8083-440-1.
6. EMMEROVÁ, I.: *Poruchy správania u žiakov základných a stredných škôl – ich prevencia a riešenie*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2008. 140 s. ISBN 978-80-8083-622-1.
7. EMMEROVÁ, I. 2012. Profesionalizácia sociálno – výchovnej práce v školskom prostredí z aspektu pôsobenia sociálneho pedagóga ako odborného zamestnanca. In: *Sociálny pedagóg v škole*. Banská Bystrica: PF UMB. 2012. ISBN 978-80-557-0465-4, 63–80 s.
8. HRONCOVÁ, J. a kol.: *Sociálna patológia a jej prevencia*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2004. 219 s. ISBN 80-8055-995-3.
9. HRONCOVÁ, J. 2007. Prevencia sociálnopatologických javov v školskom prostredí – súčasný stav, problémy, perspektívy. In: *Problematika sociálno – patologických javov v školskom prostredí – stav, prevencia, riešenie. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 16. novembra 2007 v Ružomberku*. Ružomberok: PF KU, 2007. ISBN 978-80-8084-246-8, 10–19 s.
10. KARIKOVÁ, S.: *Základy psychopatológie detí a mládeže*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2001. 166 s. ISBN 80-8055-486-2.
11. MATOUŠEK, O. – KOLÁČKOVÁ, J. – KODYMOVÁ, P.: *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.

12. ONDREJKOVIČ, P. – POLIAKOVÁ, E. a kol.: *Protidrogová výchova*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1999. 356 s. ISBN 80-224-0553-1.
13. TURČEK, K.: *Psychopatologické a sociálne – patologické prejavy u detí a mládeže*. 2. vyd. Bratislava: Iris, 2003. 168 s. ISBN 80-88778-99-9.

Kontakt na autora

PhDr. Elena Diechová
Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica
Pedagogická fakulta UMB
Ružová 13
974 11 Banská Bystrica

Email: elena.diechova@umb.sk

Školiteľ: doc. PhDr. Ingrid Emmerová, PhD.

Latentné trestné činy a ich dopad na spoločnosť

Latent of crimes and their impact on society

Ružena Valkovská

Anotácia: Za latentné trestné činy sa považujú tie, ktoré nikdy neboli zistené orgánmi činnými v trestnom konaní a preto nie sú nijako evidované, ani štatisticky podložené. Tento fakt spôsobuje, že údaje o absolútnej kriminalite nie sú presné a sú skreslené. Príspevok sa zaoberá dôvodmi nenahlasovania spáchanej trestnej činnosti, ktoré môžu byť rôzne... Najčastejšie medzi ne patria strach, apatia, alebo nedôvera voči orgánom činným v trestnom konaní. Každá spoločnosť by mala venovať zvýšenú pozornosť tomu, prečo dochádza k neohlasovaniu trestných činov, pretože na vyvíjanie úspešných programov zameraných na prevenciu trestnej činnosti je potrebné poznať absolútnu trestnú činnosť.

Kľúčové slová: trestná činnosť, latencia, kriminalita zjavná, kriminalita latentná, prevencia kriminality

Summary: The latent crimes are those that have never been identified by law enforcement and are therefore not recorded in any way, nor statistically supported. This fact causes the data on an absolute crime are not accurate and are biased. The article deals with the reasons for under reporting of crime committed, which may be different ... Most often these include fear, apathy or distrust of law enforcement agencies. Every company should take more attention to reason why there is an unreported crimes, because developing successful programs aimed at the prevention of crime is necessary to know the absolute crime.

Keywords: crime, latency, apparent crime, latent criminality, crime prevention

1. Úvod

Latentné (skryté) trestné činy predstavujú pre každú spoločnosť akoby „neprebádanú oblasť“. Údaje o trestnej činnosti nikdy nie sú presné a úplne, práve z dôvody

existencii trestných činov o ktorých sa kompetentné orgány nikdy nedozvedia, nikdy ich neodhalia a nikdy nie sú riešené...

V príspevku sa zameriavam práve na túto oblasť trestnej činnosti, pretože si myslím, že je nevyhnutné zaoberať sa latentnou trestnou činnosťou, klásť na ňu dôraz a snažiť sa ju odhaliť... Zisťovanie dôvodov neohlasovania trestnej činnosti je jediná cesta, ako zabrániť ich opakovanému vzniku, teda ako budovať úspešné preventívne programy, ktoré by mohli pomôcť pri znižovaní počtu latentných trestných činov.

Latentné trestné činy majú veľmi negatívny dopad na spoločnosť, pretože to, že sa trestný čin stane latentným, skrytým, nielenže skresľuje výsledné údaje o trestnej činnosti... Neodhalený trestný čin dáva páchateľovi pocit, že keďže jeho čin nebol odhalený, tak ho môže kedykoľvek bez ohrozenia zopakovať a to ešte nehovorím o pocitoch obete latentného trestného činu, resp. o dôvodoch, že sa tento trestný čin stal skrytým... V príspevku sa zaoberám sociálnou kontrolou, ktorá vo všeobecnosti zabezpečuje poriadok a stabilitu v spoločnosti. Tiež sa zaoberám dôvodmi, prečo obeť neohlási, že sa stali obeťmi trestného činu, teda prečo sa radšej rozhodnú čin neohlásiť a páchateľ z neho vyjde úplne bez trestu.

2.1 Súčasný stav problematiky

Trestný zákon definuje trestný čin v § 8 ako protiprávny čin, ktorého znaky sú uvedené v tomto zákone, ak tento zákon neustanovuje inak. (Zbierka zákonov č. 300/2005). Môžeme teda povedať, že ako akt ľudského správania sa, je teda určovaný štátom, nástrojom ktorého je legislatívny rámec platný a účinný na jeho vlastnom území. Je všeobecne známe, že chápanie trestnej činnosti je v každej spoločnosti iné. Akt, ktorý jedna spoločnosť chápe ako trestný čin, tak v inej spoločnosti chápaný byť nemusí.

Spoločnosť sa snaží trestnú činnosť kontrolovať a zabráňovať jej. Dôležitá úloha spoločnosti je nielen v kontrole trestnej činnosti a jej prevencii, ale aj v činnosti jej subjektov v oblasti neformálnej sociálnej kontroly. *„Sociálna kontrola je jedným z nabežnejších prostriedkov, ktoré spoločnosť používa aby udržala na uzde svojich členov. Bez sociálnej kontroly nemôže existovať žiadna spoločnosť. Dokonca i mala skupina ľudí, ktorá sa schádza len príležitostne, musí vyvinúť svoje kontrolné mechanizmy, ak sa nechce skoro rozpadnúť.“* (Berger, 2003, s. 75) Súhlasím s tvrdením A. Hirnera, ktorý definuje sociálnu kontrolu ako *„sebarealizačnú aktivitu danú súhrnom interakcií medzi emitormi a akceptormi napätia, vyplývajúceho z konfrontácie skutočného a ideálneho stavu v oblasti cieľov, hodnôt, noriem a realizačných činností sociálneho systému.“* (Hirner, 1973, s. 78–79) Sociálna kontrola predstavuje porovnanie ideálneho, požadovaného stavu v určitej oblasti a skutočného stavu, pričom prípadné nedodržanie, resp. porušovanie môže byť sankcionované. Sociálna

kontrola slúži na regulovanie stavu v spoločnosti a v dôsledku toho ju môžeme chápať ako mechanizmus, ktorý zabezpečuje stabilitu a poriadok v spoločnosti.

Už Dahrendorf uvádzal, že dôležitým problémom nie sú prípady porušovania noriem, ale neschopnosť spoločností zaoberať sa nimi. Definoval miesta, ktoré sú ako ich nazval- uzavretým priestorom, čiže čokoľvek sa v nich stane, pravdepodobne zostane nepotrestané. Symbolické neprístupné oblasti našich spoločností sú podľa neho veľmi akútne na riešenie a majú veľa spoločného spôsobom akým sa zákon aplikuje alebo skôr neaplikuje. (Dahrendorf, 1991, s. 250) Dalo by sa povedať, že tieto uzavreté priestory, ako ich Dahrendorf nazval, sú tiež miestom, v ktorých sa môže stať, že určitý trestný čin sa stane latentným trestným činom. Výskytom trestného správania ako sociálneho javu sa zaoberá kriminalita, ktorá sa tiež môže charakterizovať ako vyjadrenie súhrnu trestných činov spáchaných na určitom území, v určitom štáte.

Kriminalita je podľa Ondrejoviča taká forma deviantného správania, ktorá je v rozpore s normami uvedenými v trestnom zákone. Rozlišuje dva typy kriminality:

1. kriminalita zjavná- je vždy určitým spôsobom registrovaná.

Základom zjavnej kriminality je ako uvádza skutočnosť, že väčšina trestných činov vychádza najavo a stáva sa predmetom stíhania prostredníctvom špecializovaných spoločenských inštitúcií, ktoré spoločnosť vytvára práve za týmto účelom. Sú to orgány činné v trestnom konaní (súdy, prokuratúra, polícia).

2. kriminalita latentná- o nej sa hovorí vtedy, ak ide o trestné činy, o ktorých sa orgány štátnej moci, respektíve orgány činné v trestnom konaní nedozvedia. Na rozsah latencie má vplyv nedôvera občanov k orgánom činným v trestnom konaní, ale i obavy pred pomstou páchatelom trestných činov, miera tolerancie k porušovaniu zákona, kvalita trestného práva a ďalšie sociálne faktory. Latencia je u ľahších deliktov väčšia, u ťažších menšia a to napriek ochote vypovedať v prípade vážnejších trestných činov... (Ondrejovič, 1999, s. 60–61)

Latentnú trestnú činnosť by sme podľa toho, čo je pre ňu charakteristické mohli rozdeliť do troch kategórií:

- prirodzená latencia, do ktorej patria trestné činy o ktorých sa orgány činné v trestnom konaní vôbec nedozvedeli
- hraničná latencia, napríklad prípady, kedy osoba, ktorá trestný čin zistila ho nenahlási, lebo ho za trestný čin nepovažuje. V tomto type latencie zaváži kriminálna citlivosť, teda to, čo sa jedna osoba považuje za trestný čin, druhá osoba za trestný čin považovať nemusí.
- umelá latencia, tj. trestné činy, ktoré sú príslušnými subjektmi utajované.

Ako najčastejší ukazovateľ kriminality sa uvádza jej stav, tj. celkový počet takých protispoločenských skutkov, ktoré sú v danej krajine kriminalizované, sú známe

orgánom trestnej justície a sú evidované ako trestné činy. Stav kriminality je vždy uvádzaný v absolútnych hodnotách, pričom je vždy uvedený aj časový interval, a tiež administratívne, územné, alebo iné ohraničenie. Je teda údajom o počte evidovaných trestných činoch za určitý čas na určitom mieste. Stavom kriminality teda rozumíme kriminalitu registrovanú, ktorá však nie je totožná so skutočnou kriminalitou, ktorej hodnota však nie je známa. Jej skrytá (latentná) časť sa kvalifikovane odhaduje.

Niektorí autori hovoria v súvislosti so skrytou kriminalitou o tzv. *čiernych a šedých číslach*. Čiernymi čísla predstavujú trestnú činnosť, o ktorej sa orgány činné v trestnom konaní nedozvedeli, za šedé čísla sú považované trestné činy, o ktorých sa síce dozvedeli, ale nebol vypátraný ich páchatel'. Niekedy sa od čierneho čísla (charakterizovaného ako prirodzená latencia) odlišuje tzv. umelá latencia chápaná ako trestné činy, o ktorých sa orgány činné v trestnom konaní dozvedia, avšak z nejakého dôvodu ich neregistrujú. (Novotný, Zapletal, 2004, s. 45)

Rozsah latentnej kriminality ako uvádza Kuchta závisí na tzv. kriminálnej citlivosti spoločnosti, ktorá je medzou určenou spoločnosťou a štátnymi orgánmi, za ktorá sa netolerujú prejavy protispoločenského jednanja. (Kuchta, 1999, s. 23)

Ako najčastejší typ latentnej kriminality sa uvádza kriminalita mládeže, pretože trestné činy mládeže sa mnohokrát bagatelizujú.

Holcr uvádza že pri zisťovaní latentnej kriminality sa najčastejšie využívajú:

- výskumy využívajúce informátorov, teda osoby, ktoré majú vedomosť o trestnej činnosti iných osôb,
- výpovede o vlastnej trestnej činnosti (selfreports). Pomocou dotazníkov alebo interview sa zisťuje či sa respondent v minulosti dopustil delikventného alebo priamo trestného konania,
- viktimizačné výskumy, ktoré zisťujú či sa respondent v minulosti stal obeťou kriminality. (Holcr, 2009, s. 53)

Kontrolovať kriminalitu, resp. bojovať s kriminalitou znamená udržať ju v určitých medziach a to je možné:

- znižovaním kvantity kriminality: zastavením rastu, resp. udržaním stavu počtu spáchaných skutkov a páchatel'ov;
- znižovaním kvality kriminality: spoločenské závažnosti a nebezpečnosti spáchanej kriminality (napr. eliminovaním organizovaných foriem kriminality);
- dekriminalizáciou a depenalizáciou: ide o presun jednanja, v minulosti boli považované za trestné, najčastejšie v oblasti práva správneho a ich riešenie formou priestupkov (napr. porušovanie administratívnych predpisov, prostitúcia...) (Zoubková, Moulisová, 2004, s. 55)

V prípade latentnej trestnej činnosti, je veľmi obtiažne ju kontrolovať, pretože to, že je táto trestná činnosť skrytá, utajená, v konečnom dôsledku spôsobuje, že orgány činné v trestnom konaní nevedia, že je potrebné nejaký jav kontrolovať.

2.2 Zhrnutie výsledkov výskumov zameraných na latentnú kriminalitu

Z dosiaľ uskutočnených výskumov latentnej kriminality vyplýva že:

Latentná kriminalita je v zásade vo väčšine kategóriách kriminality väčšia než je kriminalita registrovaná- je však veľmi ťažké určiť presný počet latentných trestných činov, keďže o nich neexistujú žiadne záznamy. Väčšinou sa však zvyklo uvádzať, že latentná kriminalita predstavuje až 2–3 násobok zistenej kriminality.

Miera latencie je spravidla vyššia u menej závažných než i závažných trestných činov- ako zvykli uvádzať niektorí autori, latentná kriminalita je u ťažších deliktov menšia a u ľahších deliktov väčšia. Je to aj z dôvodu, že ľahšie delikty sa mnohokrát bagatelizujú. Obete si mnohokrát povedia, že v podstate sa nič nestalo, respektíve to, čo sa im stalo im nestojí za to, aby sa tým zaoberali. U ťažších deliktov je vždy dopad na obeť veľký, preto je ťažšie tieto delikty zamlčať.

Miera latentnej kriminality je rôzna v rôznych kategóriách kriminality- v rôznych kategóriách kriminality je rovnako rôzny dopad na spoločnosť, taktiež ako pri rozdieloch medzi menej závažnými a viac závažnými trestnými činmi, v niektorých prípadoch nie je možné trestné činy zamlčať a niektoré sú ľahko prehliadnuteľné, alebo sú ťažko zistiteľné.

S narastajúcou početnosťou trestných činov sa zvyšuje pravdepodobnosť ich odhalenia políciou- v prípade, že sa zvyšuje trestná činnosť určitého charakteru, môže to vzbudzovať podozrenie, teda, ak sa bude konkrétny typ trestnej činnosti opakovať, resp. bude narastať jeho početnosť, automaticky sa tým musí aj zvyšovať pravdepodobnosť jej odhalenia.

V oblasti latentnej kriminality sa ženy dopúšťajú trestnej činnosti menej často než muži- všeobecne platí, že muži sa dopúšťajú trestnej činnosti oveľa častejšie než ženy, preto je tu aj predpoklad, že čo sa týka latentnej trestnej činnosti, muži sa jej dopúšťajú častejšie než ženy.

Vo veľkých mestách je miera latentnej kriminality vyššia než v ostatných sídlach- vo veľkých mestách sa celkovo oveľa častejšie vyskytuje trestná činnosť než v ostatných sídlach. Môže to byť následkom väčšej anonymity, ako snaha okamžite riešiť zlú životnú situáciu, rýchlejšieho životného štýlu,... Z dôvodu, že platí, že trestná činnosť je vo veľkých mestách vyššia, môžeme rovnako predpokladať, že aj nezistená (latentná) trestná činnosť sa tu vyskytuje vo vyššej miere než v ostatných sídlach.

Ako najčastejšie dôvody toho, že trestný čin nebol nahlásený sa zvyknú uvádzať napríklad nedôvera občanov k orgánom činným v trestnom konaní, obavy pred

pomstov páchatelov trestných činov, hanba, dynamika nárastu kriminality, schopnosť polície účinne odhaľovať trestnú činnosť,... Niekedy ako dôvod nenahlásenia trestného činu môže byť aj miera tolerancie k porušovaniu zákona, resp. reakcia spoločancov na oznamovanie trestnej činnosti a kriminálna citlivosť v spoločnosti.

Ako som už spomínala, určite môžeme hovoriť o negatívnom dopade latentnej trestnej činnosti na spoločnosť, ale rovnako môžeme hovoriť aj o negatívnom dopade latentnej trestnej činnosti na jednotlivca... Na latentnú trestnú činnosť môžeme pozeráť z dvoch uhlov pohľadu. Jeden z uhlov pohľadu môže byť nazeranie na trestný čin prostredníctvom páchatela. V prípade, že páchatel spácha určitý trestný čin, a ten nikdy nebude nahlásený, teda sa stane latentným, okrem toho, že páchatel zo spáchania tohto činu vyjde úplne beztrestne, ešte mu tento fakt môže dávať pocit, že spáchal nezistiteľný zločin, teda môže ho to navádzať na páchanie ďalšej trestnej činnosti.

Druhý uhol pohľadu na latentnú trestnú činnosť je uhol pohľadu obeť. Na človeka má veľmi negatívny dopad už samotná skutočnosť, že sa stal obeťou trestnej činnosti, ale v prípade, že sa tento čin stane latentným trestným činom (či už z dôvodu strachu obeť, hanby, nedôvery voči orgánom činným v trestnom konaní,...), ďalší život obeť je týmto veľmi ovplyvnený. U obeť sa v nasledujúcom živote môžu objaviť rôzne poruchy, problémy, neistoty,... Rovnako sa môže objaviť strach z kriminality, ktorý je charakteristický pre mnohé obeť trestnej činnosti. Pri tejto forme strachu, ktorý môže vychádzať z priamej alebo nepriamej skúsenosti s trestným činom, obeť celý svoj nasledujúci život prispôsobuje a mení tak, aby eliminovala akékoľvek formy ohrozenia.

3 Záver

V každej spoločnosti existujú spoločenské normy, ktoré musia všetky osoby žijúce v tejto spoločnosti dodržiavať. Ich nedodržiavanie môže, a mnohokrát aj je sankcionované. V prípade, že toto nedodržiavanie noriem je v spoločnosti neprípustné a sankcionované trestným právom, hovoríme už o trestnom čine. Spoločnosť a kompetentné orgány môžu trestné činy sankcionovať len v prípade, že sa o nich dozvedia. Avšak ak sú že tieto činy latentné (skryté), nie je možné ich vyriešiť a sankcionovať páchatela/ páchatelov. Ako som už spomínala, medzi najčastejšie dôvody neohlasovania toho, že sa trestný čin stal, patria nedôvera voči orgánom činným v trestnom konaní, obavy pred pomstou páchatela, úspešnosť kompetentných v riešení zjavných trestných činov,... Z týchto dôvodov môžeme vidieť, že okrem osobných dôvodov (strach, hanba,...) je častým dôvodom neohlasovania trestnej činnosti práve nedôvera, resp. úspešnosť/ neúspešnosť v riešení ohlásených trestných činov, voči orgánom činným v trestnom konaní.

Zmierňovať dopad latentných trestných činov na spoločnosť je možné len v prípade, že sa tieto trestné činy stanú zjavnými... Vytvárať úspešné formy prevencie vzniku trestnej činnosti dokáže spoločnosť len v prípade, že vie na ktoré formy trestnej činnosti je potrebné vytvárať preventívne programy, na ktoré formy trestnej činnosti je potrebné zamerať sa. Nemyslím si, že je možné, aby latentné trestné činy úplne zanikli, nikdy nebudeme poznať všetku trestnú činnosť, ale je dôležité, aby sa každá spoločnosť zamerala na dôvody neohlasovania trestnej činnosti. Len keď sa budú eliminovať dôvody, pre ktoré obeť nenahlásia trestnú činnosť, bude sa postupne znižovať miera latencie a postupne znižovať jej negatívny dopad na spoločnosť. Pretože, zjednodušene povedané: „Len vtedy sa vieme úspešne brániť, keď vieme proti čomu sa bránime...“

4. Použitá literatúra

- BERGER P. L.: Pozvání do sociologie: Humanitná perspektiva. Brno: Barrister & Principal- Studio. 2003. 191 s. ISBN 80-85947-90-0
- DAHRENDORF R.: Moderný sociálny konflikt. Bratislava: Archa 1991. 312 s. ISBN 80-7115-024-X
- HIRNER, A.: Sociálna kontrola. Bratislava: Čs. výskumný ústav práce, 1973
- HOLCR K. a kolektív: Kriminologie. Praha: Leges 2009. 192 s. ISBN 9788087212271
- KUCHTA J. a kolektív: Kriminologie 1. část, 2. vydanie. Brno: MU, 1999. 131s. ISBN 80-7179-825-8
- NOVOTNÝ O, ZAPLETAL J. a kol. Kriminologie. 2. prepracovanie, vyd: Praha: Aspi Publishing s.r.o., 2004. ISBN 80-7179-878-9
- ONDREJKOVIČ P. a kolektív: Sociálna patológia ako predmet pozornosti sociálnej práce, sociálnej pedagogiky a výchovateľstva. 1999. 184s. ISBN 80-88868-47-5
- ZOUBKOVÁ I., MOULISOVÁ, M. Kriminologie a prevence kriminality. Praha: Armex publishing s.r.o., 2004, 139 s. ISBN 80-86795-05-5
- Zbierka zákonov č.300/2005

Kontakt na autora

PhDr. Valkovská Ružena
Univerzita Konštantína Filozofa
Katedra sociológie
Filozofická fakulta UKF
B. Slančíkovej 1949 74, Nitra

Email: ruzena.valkovska@ukf.sk

Školiteľ: Prof. PhDr. Ondrejkovič Peter, DrSc.

Média

Informačné správanie generácie 21. storočia v procese poznania

Information behavior of 21st century generation in cognition process

Dana Mudráková

Anotácia: Informačné požiadavky súčasného človeka na ceste za poznáním a jeho správanie vo vzťahu k dostupným informačným systémom v procese poznania sa za posledné desaťročia zmenili nakoľko, že dochádza k potrebe zmapovať novodobé správanie človeka pri získavaní poznatkov a schopnosti vyselektovať dôležité informácie od tých menej relevantných pri premene informácií na poznanie.

Nový fenomén, ktorý môžeme označiť ako informačné správanie v súčasnom poňatí do svojho skúmania zahŕňa aj samotný zdroj informácií a pasívne prijímanie informácií, ktoré sa deje bez konkrétneho cieleného zámeru jednotlivca a tiež ovplyvňuje jeho proces poznávania.

Cieľom tohto príspevku je oboznámiť čitateľa s vybranými teóriami a modelmi informačného správania človeka v procese hľadania informácií a poukázať na zmeny v informačnom správaní človeka v dôsledku modernizácie.

Kľúčové slová: informačné správanie, informačné systémy, internet, poznanie

Summary: Information requirements of contemporary man on his journey to knowledge and his behavior in relation to currently available information systems in the cognition process have changed so much in the past decade that it leads to a need of mapping the behavior of modern humans in gaining knowledge and their ability to sort out important information from the less relevant ones when turning them into knowledge.

Information behavior as a new phenomenon includes also the source of information itself, as well as the passive gaining of information, which is done without a specific intention of the individual and affects the learning process as well.

Aim of this article is to provide information about selected theories and models of information behavior of people in the process of seeking information as well as to emphasize changes in people's information behavior as a result of modernization.

Key words: information behavior, information systems, Internet, knowledge

1. Úvod

V dvadsiatom storočí počítačová veda začala skúmať a porovnávať informačné požiadavky používateľov informačných technológií so spôsobmi ich správania sa pri práci s danými informačnými systémami. V tomto ponímaní bolo skúmanie smerom k informačným požiadavkám človeka zamerané takmer úplne na to, ako používateľ riadi daný systém a čo môže urobiť s nadobudnutými dátami, ktoré mu boli sprostredkované prostredníctvom informačného systému a ešte pre neho nepredstavujú informácie.

Nový fenomén, ktorý môžeme označiť ako informačné správanie v súčasnom ponímaní do svojho skúmania zahŕňa aj samotný zdroj informácií, či dokonca pasívne prijímanie informácií, ktoré sa deje bez konkrétneho cieleného zámeru jednotlivca a taktiež ovplyvňuje jeho proces poznávania.

2. Informačné správanie generácie 21. storočia v procese poznania

Americký profesor T.D. Wilson v rámci nového náhľadu na informačné správanie hovorí o tomto fenoméne zo všeobecného hľadiska, ktoré je možné zosumarizovať ako správanie sa jednotlivca vo vzťahu k zdrojom informácií a informačným kanálom, vrátane aktívneho a pasívneho vyhľadávania informácií a ich použitia. Do svojho skúmania zahŕňa aj medziludskú interakciu a pasívne prijímanie informácií, ktoré sa deje bez úmyslu akokoľvek reagovať na prezentované informácie. Správanie sa pri hľadaní informácií vo všeobecnosti predstavuje určité cielené hľadanie informácií ako dôsledok potreby splnenia nejakého cieľa. V procese hľadania informácií môže dochádzať k interakcii s manuálnymi informačnými systémami, ktoré predstavujú napr. knihy či printové médiá, alebo s informačnými systémami založenými na informačných technológiách a tie sú reprezentované hlavne internetom.

Správanie sa človeka pri skúmaní informácií opisuje profesor Wilson vo svojej štúdií modelov v informačnom správaní ako mikro level správania sa človeka. Toto správanie pozostáva zo všetkých interakcií s daným systémom, či už na úrovni interakcie medzi človekom a počítačom, alebo na netechnickej úrovni, napr. pri výbere kníh ako jedného zo zdrojov informácií.

2.1 Modely a teórie informačného správania

Podľa Wilsonovho modelu informačného správania, ktorý opisuje vo svojej knihe z roku 1999, označuje informačné správanie „všetko účelové a neúčelové správanie súvisiace s informáciami“ (Wilson, 1999, s. 263). Wilson na vyjadrenie tohto modelu používa kružnice, pričom vonkajšia a najväčšia kružnica predstavuje všeobecné informačné správanie, vo vnútri ktorého sa nachádza správanie sa človeka pri hľadaní informácií a v rámci neho vyčleňuje najmenšiu kružnicu, ktorá predstavuje správanie pri skúmaní informácií. Podľa tohto modelu (viď schéma č.1) informačného správania predstavuje hľadanie informácií iba účelové správanie, kým najmenší kruh skúmania informácií predstavuje špecifické správanie vyskytujúce sa počas ľudskej interakcie s informačným systémom.

Koncepty, modely a teórie sú tak ľudskými konštrukciami, ktorých cieľom je rozšíriť vnútorné rozmyšľanie smerom do vonkajšieho sveta, aby mohol nastať proces spolupráce pri hľadaní a ďalšom využití informácií v procese poznania. V konečnom dôsledku sú to konštrukcie, ktoré umožňujú ľuďom využiť silu mozgu pri analyzovaní a porozumení prírodných a ľudských javov. Koncepty, modely a teórie tak predstavujú nástroje komunikačného vyhľadávania poskytujúce prostriedky pre pochopenie toho, čo iní už urobili v danej oblasti a umožňujú efektívne komunikovať.

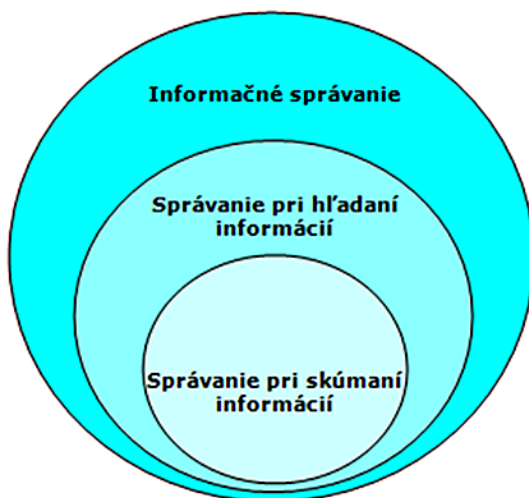

Schéma č.1: Wilsonov model informačného správania sa. Od informačného správania po hľadanie informácií. (Wilson, 1999, s.263)

Pojem informačné správanie podľa kanadského profesora Beheshtiho predstavuje nové označenie pre „vyhľadávanie a používanie získaných informácií“ (Beheshti,

2012, s. 1). Profesor Jamshid Beheshti sústreďuje svoju pozornosť v rámci informačného správania smerom k potrebe stanovenia vhodnej terminológie, ktorá je používaná všeobecne, a to aj oddelene od určitej teórie alebo modelu. V prípade informačného správania je táto terminológia tvorená aj za hranicami danej disciplíny a to napríklad v oblasti psychológie, sociológie a filozofie. Vhodne stanovená terminológia predstavuje východzí bod výskumu a spája sa aj s výsledkami a zisteniami výskumu, kedy je nápomocná pri vytvorení určitého modelu alebo teórie.

Model, podľa Beheshtiho predstavuje „deskriptívne, prípadne prognostické zhrnutie výskumu, ktorý zhrňa zistenia do terminologického rámca“ (Beheshti, 2012, s. 3). Takéto zistenia môžu napríklad upraviť zaužívané chápanie konceptov a vzťahov, ktoré boli už niekedy v minulosti stanovené ako terminológia určitej oblasti skúmania. Model predstavuje dočasný názor alebo štádium v rámci novej výskumnej disciplíny predtým ako je na základe hypotéz stanovená určitá teória.

Informačná veda bola vo všeobecnosti kritizovaná za nedostatok teórií, modelov a definícií pri ich hlavných konceptoch a tento jav môžeme vidieť aj pri samotnom procese hľadania informácií. V súčasnom vedeckom prostredí vyžadujúcom modely a teórie vo výskume informačného správania dochádza „k paradigálnemu posunu od opisu smerom k vysvetleniu“ (Beheshti, 2012, s. 4). Profesor Beheshti vo svojej knihe „The Information Behavior of a New Generation, hovorí o dvoch príčinách tohto posunu:

1. Dozretie výskumnej disciplíny
2. Narušenie tradičných metód poskytovania informačných služieb zapríčinené novou technológiou zdieľania informácií – Internetom

Prvý z dôvodov vyššieho záujmu o modely a teórie ukazuje, že výskum informačného správania sa stáva zrelším a sofistikovanejším. Teórie a všeobecne platné definície, terminológia, modely a teórie vytvárajú celistvý obraz skúmanej oblasti alebo disciplíny v určitom čase, čo umožňuje vedcom ďalej referovať na teórie a koncepty v ich ďalšej práci.

2.2 Stará a nová paradigma informačného správania

Pri opise informačného správania je potrebné spomenúť starú a novú paradigmu vo vyhľadávaní a skúmaní informácií. Ciele novej paradigmy boli zmenené najmä kvôli nástupu novej revolučnej technológie akou bol Internet a už spomenutou zrelosťou disciplíny voči explanatórnemu a opisnému vyhľadávaniu. Informačné správanie vychádza z hľadania informácií a jeho skúmanie zahŕňa opis primárne sa spoliehajúci na kvantifikovanie používania informácií a informačných potrieb. Tento opis vychádza z asociovania javov a užitočnosti prístupu k informáciám.

V praxi ide hlavne o využitie indexu, abstraktu, čísla nejakej referenčnej otázky a podobne.

Je potrebné spomenúť, že kvôli akcentu na použitie prístupových kanálov a nástrojov k potenciálnemu zdroju informácií, sa zameranie a ciele starej paradigmy sústreďujú na úplne iné koncepty informácií a iné informačné potreby. Staré paradigmálne koncepty zdanlivo postrádajú jeden krok voči používateľovi určitej informácie. Je to akoby sústreďovali svoj záujem na idealizovaný model používateľa radšej ako na skutočného používateľa informácie, na skutočného človeka. Na strane prijímateľa existuje viacero spôsobov ako sa pozrieť na daný systém vyhľadávania informácií v praxi. V prípade internetového vyhľadávania informácií za použitia vyhľadávачa sú kľúčové slová zadané používateľom prenesené do systémového indexu snímača, ktorý je systémovým zobrazením danej informácie v databáze a snímač priradí požiadavku používateľa k termínu zadanému v indexe danej databázy. V momente kedy je index pojmov aktivovaný používateľom, internetová adresa priradená ku každému pojmu v indexe je skompletizovaná systémom a zobrazená ako zoznam výsledkov hľadania. Ak je zoznam výsledkov pre používateľa obsahovo relevantný, daná interakcia sa môže považovať za úspešnú. Obsahová relevancia však nepredstavuje to isté ako použitie informácie. Obsahová relevancia indikuje len potenciálne použitie nájdenej informácie. Základným predpokladom tohto tradičného modelu je, že používateľova požiadavka zadaná do systému bola vytvorená pomocou kľúčových slov a bola mienená na reprezentovanie informačnej potreby daného jednotlivca.

Takéto indexovanie môžeme označiť ako hĺbkovú analýzu web stránky s cieľom zindexovania všetkých slov, ktoré vyhľadávací softvér na stránke vidí, aj s ich lokalizáciou na každej podstránke. Ak používateľ zadá do vyhľadávacieho panela určitý vyhľadávaný výraz, vyhľadávач začne prehľadávať indexy zodpovedajúcim web stránkam, pričom poskytne vo výsledkoch práve tie web stránky a v takom poradí, aby sme my, ako zadávatelia konkrétneho výrazu považovali daný výsledok za relevantný. Relevancia pritom závisí od viac ako 200 faktorov. Jednými z nich sú napríklad algoritmus pridelujúci numerickú relevantnosť elementom elektronických dokumentov a proces ovplyvňovania viditeľnosti web stránky vo vyhľadávačoch, tzv. Search Engine Optimization. Navyše, vyhľadávач aktívne pomáha už pri zadávaní kľúčového slova do vyhľadávacieho panela prostredníctvom svojich nástrojov („Mali ste na mysli“ a „Google automatické dopĺňanie“), ktorých cieľom je šetriť čas počas vyhľadávania, automaticky odstraňovať chyby a predpovedať nám relevantné kľúčové slová podľa nami zadaných prvých písmen.

Nová paradigma v informačnom správaní prináša užívateľove potreby ako hľadanie a následné nájdanie informácií do bližšieho vzťahu s užívateľovým momentálnym použitím daných informácií v porovnaní s informačnými zdrojmi a informačnými kanálmi.

2.3 Ďalšie vybrané modely teórie informačného správania

Amanda Spink sa opiera o Wilsonov model informačného správania a k novej paradigme

konceptualizácie použitia informácií sa vyjadruje ako „k fyzickým a mentálnym aktom, ktoré ľudia uplatňujú pri zapracovávaní nájdených informácií do ich znalostnej základne a znalostnej štruktúry.“ (Spink, A., Cole, Ch., 2006, s.28)

Wilsonova skúsenosť s vyhľadávaním informácií ho priviedla k vyvinutiu modelu informačného vyhľadávania, čiže správania, ktoré je označené „psychologickými, kognitívnymi a efektívnymi potrebami jednotlivca.“ (Wilson, 1981, s.14). Dodáva, že kontextom ktorejkoľvek z uvedených potrieb môže byť samotný človek, alebo požiadavky vyplývajúce z jeho života, práce, či prostredia, napr. politického, ekonomického alebo technického. Následne uvádza, že bariéry, ktoré bránia v hľadaní informácií vyvstanú z tých istých kontextov.

Branda Dervinová vo svojej štúdii z roku 2002 vytvorila určitý zrozumiteľný prístup (sense-making approach), ktorý je implementovaný v rámci štyroch elementov – situácia v čase a priestore, ktorá definuje kontext, v ktorom nastáva informačný problém; medzera, ktorá charakterizuje rozdiel medzi kontextuálnou situáciou a želanou situáciou (napr. neistota); dôsledok, ktorý je výsledkom zrozumiteľného prístupu, a premostenia, ktoré uzatvára medzeru medzi situáciou a dôsledkom. Tieto elementy sú prezentované ako trojuholník: situácia, medzera/premostenie a dôsledok. Dervinová nedefinuje jej prístup ako model alebo metódu, avšak skôr ako skupinu predpokladov, resp. metodologický prístup.

David Ellis implementuje kvalitatívne zisťovanie v rámci identifikovania bežných charakteristík informačného správania najprv v sociálnych vedách, potom v oblasti psychológie a najnovšie aj v oblasti techniky a strojárstva. Jeho charakteristika aplikovaná v rámci rôznych disciplín.

Elisov model informačného správania zahŕňa nasledovné štádiá:

- Začatie (Starting): Prostriedky použité užívateľom na začatie vyhľadávania informácií, napr. informovanie sa u niekoho, kto má o danej veci prehľad.
- Prepojenie (Chaining): Nasledovanie poznámok a citácií v materiáloch, alebo prepojenie informácií prostredníctvom indexu citácií.
- Vyhľadávanie (Browsing): Čiastočne usmernené alebo čiastočne štruktúrované vyhľadávanie.
- Rozlišovanie (Differentiating): využitie známych rozdielov v informačných zdrojoch ako spôsob filtrovania veľkého množstva získaných informácií.
- Monitorovanie (Monitoring): Dodržanie aktuálneho vyhľadávania.
- Extrahovanie (Extracting): Selektívne identifikovanie relevantných materiálov v rámci informácie.

- Verifikácia (Verifying): Kontrola presnosti informácie (napríklad použitím viacerých informačných zdrojov).
- Zakončenie (Ending): Predstavuje spojenie informácií prostredníctvom finálneho hľadania.

3. Záver

Skúmanie ľudského informačného správania je v súčasnosti dobre definovanou oblasťou skúmania v rámci informačnej vedy a výskum začína odhaľovať výhody nakumulovaných vedomostí. Poukazuje na vysoký stupeň koherentnosti vo vyhľadávaní informácií a modeloch a metódach používaných na skúmanie ľudského informačného správania.

To prinieslo aj nové témy v tejto oblasti, ako napríklad medzipredmetové a kolaboratívne vyhľadávanie informácií, rolu informačného správania v tímoch, ako aj vyhľadávanie informácií pomocou Internetu. Škála kontextov a situácií, v ktorých je momentálne informačné správanie študované a posudzované ukazuje, že táto oblasť sa rozšírila za hranice vedeckých potrieb až do bežného života jednotlivca.

Tento príspevok vysvetľuje vybrané modely ľudského informačného správania a poskytuje tak čitateľovi prehľad o autoroch, ktorí sa venujú problematike informačného správania a ich základným konceptom. Článok poukazuje na nové spôsoby hľadania informácií využívané najmä mladou generáciou, ktorá pri hľadaní informácií využíva okrem tradičných zdrojov aj Internet.

4. Použitá literatúra

- Beheshti, J.: *The Information Behavior of a New Generation: Children and Teens in the 21st Century*, Scarecrow Press Inc., 2013, ISBN 978-0-8108-8595-0
- Ellis, D.: A comparison of the information seeking patterns of researchers in the physical and social sciences. 1993 *Journal of Documentation*, 49, 356-369
- Ellis, D.: *The derivation of a behavioural model for information retrieval system design*, Sheffield, University of Sheffield, 1987
- Spink, A., Cole, Ch.: *New Direction in Human Information Behaviour*, Springer, 2006, ISBN-10 1-4020-3670-1
- Wilson, T. D.: Information behaviour: an interdisciplinary perspective. 1997, *Information Processing and Management*, 33(4), 551-572
- Wilson, T. D.: Models in information behaviour research. 1999 *Journal of Documentation*, 55(3), 249-270
- Wilson, T. D.: On user studies and information needs. 1981 *Journal of documentation*, 37(1), 3-15

Kontakt na autora

Mgr. Dana Mudráková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

Hodžova 1

949 74 Nitra

E-mail: dana.mudrakova@post.sk

Školiteľ: Doc. Milan Štefanko, PhD.

„Islámský fundamentalismus“ a jeho mediální reprezentace v České televizi

„Muslim Fundamentalism‘ and Its Mass Media Reflection in Czech Television

Lenka Zilvarová

Anotace: Příspěvek se zabývá fenoménem „islámského fundamentalismu“ a jeho reflexí v České televizi. Autorka se po úvodní charakteristice samotného pojmu fundamentalismus soustředí na jevy, které bývají označovány jako islámský fundamentalismus, přičemž se snaží zhodnotit, do jaké míry je daný termín v takových kontextech relevantní. Teoretický rámec příspěvku doplňuje problematika mediální reprezentace a principů interpretace mediálních sdělení, na jejichž základě autorka vyvozuje několik teoretických předpokladů. Jádrem analytické části textu je rozbor mediálních obsahů zahrnujících diskutované termíny a zveřejněných na zpravodajském portálu ČT24 v období od listopadu 2010 do března 2012 a konečné potvrzení nebo vyvrácení nastíněných teoretických předpokladů.

Klíčová slova: islámský fundamentalismus, média, islamismus, mediální reprezentace

Summary: The article deals with the phenomenon of ‚Muslim fundamentalism‘ and its reflection in Czech television. After a brief characterization of the notion of fundamentalism it focuses on phenomena that are frequently labeled as Muslim fundamentalism. It tries to distinguish the relevance of using such terms in given context at the same time. The issue of mass media representation and mass media content interpretation principles finishes the theoretical frame of the contribution. Analysis of mass media contents including the terms discussed and published on news websites of CT24 between November 2010 and March 2012 makes the main analytical part of the article.

Key words: Muslim Fundamentalism, Mass Media, Islamism, Mass Media Representation

1. Úvod

Tento článek se zabývá mediální reprezentací islámského fundamentalismu.¹³⁶ Motivaci čerpá především ze skutečnosti, že ve vykreslování řady společenských fenoménů podle všeho úspěšně zakotvila argumentace ve prospěch zjednodušeného popisu/vidění stran tematizovaných sporů či problémů a z faktu, že takový postup lze vysledovat ve zvýšené míře v žurnalistickém stylu. Předkládaný text se zakládá na hlubokém znepokojení pramenícím ze stavu některých zpravodajských platform, konkrétně ze způsobu, jakým jsou jednotlivá mediální sdělení vytvářena, jaké metody se v tomto procesu převážně uplatňují a z výsledné podoby, které díky takto nastíněné práci sdělovacích prostředků (jejich činitelů) dané fenomény získávají. To ilustrujeme na vybraném příkladu zpravodajského portálu ČT24.¹³⁷

2. Pojem fundamentalismus

Jako badatelé mající za cíl lépe porozumět fundamentalismu, se na samém počátku svých snah setkáváme s problémem, kde a jak vůbec začít. Pro přehlednost našeho postupu a zajištění úspěchu v systematickém odkrývání jednotlivých významových balastů, které se k diskutovanému pojmu v průběhu času přidružily a které, pro nás již nepřekvapivě, znesnadňují jeho uchopení, by se nabízelo podívat se nejprve do slovníků, v nichž se heslo fundamentalismus vyskytuje a vyčíst základní charakteristiky, jež mu přisuzují. Tímto způsobem se dostáváme především k fundamentalismu na pozici strategie, jak získat politickou moc,¹³⁸ nebo jako přesvědčení

¹³⁶ Jedná se o zkrácenou a částečně přepracovanou verzi vybraných kapitol diplomové práce „*Islámský fundamentalismus*“ a jeho reflexe v českých médiích, kterou autorka textu obhájila v roce 2012 na Katedře religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. Příspěvek zároveň čerpá i z autorčiny pokračující práce na tématu v rámci doktorského studia na uvedeném akademickém pracovišti.

¹³⁷ Na úkor preference publikování veškerých výsledků dosažených v předkládané analýze se v textu nedostává potřebného prostoru pro teoretický rámec dané problematiky. Přestože kritizujeme vykreslování fenoménu islámského fundamentalismu ve vybraném sdělovacím prostředku, nenašli jsme v tomto příspěvku možnost plně vysvětlit fenomén fundamentalismu, co se týče jeho teoretické podstaty a základních a hlavních rysů, jež jsou připisovány subjektům označovaným jako fundamentalistická.

¹³⁸ Italský sociolog náboženství Enzo Pace v *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* uvádí možnost všeobecně označit fundamentalismus jako moderní tendenci, která staví na neomylnosti posvátných textů, z čehož dále vyvozuje rozumovou strategii pro instrumentální sociální akci. V konečné fázi chtějí podle něj představitelé fundamentalismu v podmínkách převažujícího relativismu, postupujícího sekularismu a upadající společenské funkce náboženství dosáhnout utopistické podoby režimu pravdy a získat politickou moc, jejímž prostřednictvím znovu vybudují organickou solidaritu (Ritzer, 2007, s. 1813).

o vlastnictví Pravdy.¹³⁹ Faktem ovšem zůstává, že pevné základy termín fundamentalismus získává vlastně pouze díky svému dějinnému zakotvení, momentu samotného vzniku. Tento pojem se neodvratně (i když zároveň často opomíjeně) přímo vztahuje k americkým protestantským církvím, mezi jejichž společné znaky patřil především odpor k tehdejší moderně, biblické kritice a evoluční teorii.¹⁴⁰ Později se k fundamentalismu připojovaly (a dodnes stále připojují) další slovní obraty jako „hnutí“, „tendence“, (teologický) „proud“ nebo „směr“, přičemž s atributem fundamentalistický se poté setkáváme ve spojení s různými sociálními jednotkami („skupina“, „sdružení“, „seskupení“, „organizace“ apod.). Z uvedeného vyplývá, že vznik fundamentalismu se přímo váže k prostředí reformačního křesťanství. Korektní používání daného pojmu by nás poté odkazovalo prakticky jen k označení historického seskupení, které se objevilo na americkém kontinentě. Nicméně vše nasvědčuje tomu, že výraz fundamentalismus se „úspěšně“ uchytil v rámci definice postoje náboženství, respektive v determinování vztahu k náboženství. Nezbyvá nám tedy více než společně s předním českým religionistou Ivanem O. Štampachem tiše konstatovat, že „[p]rincip analogie (...) při spontánní tvorbě terminologie zvítězil“ (Štampach, 2010, s. 212).

Postaví-li nás však nakonec někdo před úkol charakterizovat fundamentalistická hnutí, můžeme se například s odkazem na významnou komparativní analýzu z americké dílny Martina E. Martyho a R. Scotta Applebyho (The Fundamentalism Project) opřít o několik základních rysů, které jsou fundamentalistickým subjektům přisuzovány. Narazíme tak na aspekt minulosti na jakési až posvátné úrovni, jež zároveň poskytuje způsob, jakým získat politickou moc. Silným zdrojem legitimacy diskutovaných hnutí se stává zejména společný jazyk. Hrozba rozvrácení autentické sociální reality má podle fundamentalistického pojetí ospravedlňovat boj proti nepříteli, přičemž se sami fundamentalisté staví do role ochránců Božích zákonů a vykonavatelů Boží vůle. Přesvědčením o jejich přímém povolání Bohem k důraznému boji proti nepříteli legitimizují symbolické i fyzické násilí. Jejich nejvyšší cíl

¹³⁹ Právě o prvek pravdy se opírá i další názor. Frank J. Lechner, profesor sociologie na Emory University v Atlantě, totiž vykresluje ideální typ fundamentalismu nikoliv jako snahu o nalezení fundamentů, nýbrž jako přesvědčení, že jeho představitelé již našli Pravdu. Z této Pravdy pak má příslušná společnost odvozovat své kořeny (Lechner, 1995, s. 95).

¹⁴⁰ Jejich představitelé vydali v letech 1909–1915 celkem dvanáct brožur pod souhrnným názvem *The Fundamentals*. Ústředním tématem diskutovaných prací bylo doslovné chápání Bible a nekompromisní postoj vyjadřovaný skrze lpění na starých, „původních“ prvcích víry. Charakteristickým rysem členů nově založených organizací *World's Christian Fundamentals Association* a *National Federation of Fundamentalists* na začátku 20. let 20. století, již se sami nazývali jako fundamentalisté, se od počátku stala negativita, neochota k jakémukoliv dialogu a absence být jen minimálního úsilí o porozumění variabilitě kulturního prostředí (Kropáček, 1996, s. 11–12).

se zrcadlí v politice, přestože motivaci čerpají ze sféry náboženství. Mezi nedílnými praktikami fundamentalistů se rovněž vytyčuje selekce obsahu posvátných textů, v jejichž interpretacích se klade důraz na ahistoricitu a nepoddajnost racionálním úvahám.¹⁴¹

Podle Martyho lze zmíněná kritéria určující příslušnost k fundamentalismu ještě rozšířit o několik dalších položek. Jedná se především o podmínky, v nichž dané skupiny vznikaly. Typické fundamentalistické prostředí se vždy podle jeho názoru zakládalo na přítomnosti konzervativní, tradiční a ortodoxní náboženské kultury. Právě její příslušníci následně ve všem „moderním“ shledávají hrozbu pro stávající řád věcí. Ačkoliv je spojuje ostražitě očekávání vnějšího ohrožení, paradoxně se hlavním impulsem k otevřené akci stává moment, kdy se jedinci z jejich vlastních řad obrací k „moderně“ nebo se z nich postupně stávají umírnění zastánci daného směru, což poukazuje na jejich alespoň částečné přizpůsobení se „nežádoucím“ tlakům.¹⁴²

Z uvedené charakteristiky se nám nicméně jeví, že zmínění autoři pracovali spíše s křesťanským prostředím a s jemu odpovídajícími specifiky. Setkáváme se zde s popisem fundamentalistických hnutí z pohledu nakloněného protestantské tradici, pročež bychom z toho mohli vyvodit jeden z četných zárodků rozporuplnosti námi sledovaného pojmu fundamentalismus, stejně jako různorodých přístupů, jejichž prostředkem se má fundamentalismus (účelově) stát.

3. „Islámský fundamentalismus“

Nejen v oblasti religionistiky se můžeme setkat s celou řadou „fundamentalismů“. Do centra naší pozornosti se ovšem dostává specifický jev, který si se střídavou

¹⁴¹ Právě práce s textem patří mezi typické způsoby, jakými fundamentalisté v teoretickém uchopení přemostují propast mezi náboženstvím a politikou. Na základě rozboru té které tradice a identifikace jejich obecných a podstatných vlastností stejně jako zvláštností a odlišností vytvářejí soubor náboženských narativů a určují styl politické rétoriky, čímž odvozují vlastní identitu od doslovné interpretace daných textů. V tomto smyslu má fundamentalismus schopnost pracovat s tradicí tak, že zvětčuje posvátný text, z něhož zároveň vyvozuje paradigma pro sociální akci, a to mnohdy bez jakékoliv souvztáhnosti k historickému nebo teologickému kontextu příslušných písem. V tomto ohledu lze prohlásit, že pro předmět zkoumání skutečně platí lidové rčení „účel světlí prostředky“, a totiž najít mezi řádky kořeny kolektivní paměti, pasáže potvrzující lokaci obývaného území nebo zdroje politické autority (Ritzer, 2007, s. 1815).

¹⁴² Výsledek těchto vlivů se nakonec v takovém rámci odráží v přesvědčení, že zásadní ránu jejich vlastní identitě a systému víry může uštvít někdo z vnitřních struktur, a to ještě dříve, než fundamentalisté sami podniknou jakoukoliv akci proti vnějším hrozbám. Proto se hlavním hybatelem fundamentalistických hnutí v Martyho pojetí stala určitá *reaktivita* neboli připravenost na možnou akci-reakci a odhodlání k překonání apatie doposud hnutí ovládající (Marty, *The Future of World Fundamentalisms* [online]. [cit. 2012-02-27]).

intenzitou a nepřehlédnutelnou dynamikou vysluhuje označení islámský fundamentalismus. Jelikož vycházíme z pozorování, že se v našem jazykovém diskursu víceméně etabloval i tento výraz, pátráme po jeho konkrétních charakteristikách. Zároveň se snažíme nastítnit argumentaci a protiargumentaci ve prospěch či naopak neprospěch diskutovaného slovního obratu.

Mezi podněty, které nás vedou ke spojování fenoménů fundamentalismu a islámu, bezpochyby patří nakládání se *šar'fou*. Fundamentalisté v příslušném kontextu tento soubor zákonů považují za navěky závazný bez ohledu na fakt, že dané normy zformulovali právníci v 9.-10. století. Dále s ním pracují, aniž by reflektovali jakékoliv dobové či sociální změny.¹⁴³ Z uvedeného vyplývá, že se toto téma dostává do úzkého sporu s problémem definice *tradicionalismu*. Neodvratně zde vyvstává otázka, co označovat jako *fundamentalismus* a co na straně druhé pojmenovává lpění na tradičních hodnotách.¹⁴⁴ Zásadní okolností uvažování nad islámským fundamentalismem je potřeba uvědomit si, že v jistém smyslu bude v „západních očích“ islám vždy „fundamentalistický“. Kolize fundamentalismu a tradicionalismu v islámském prostředí se všemi svými komplexními konotacemi poukazuje v této problematice rovněž na míru flexibility, kterou jednotlivé „fundamentalistické“ proudy *šar'fe* přisuzují na teoretické i praktické úrovni.

¹⁴³ Zásadním aspektem fundamentalistických postojů a jednání se následně také stává striktní způsob, jakým se staví do opozice vůči komukoliv, kdo by i minimálně připustil v uplatňování *šar'fy* flexibilitu nebo k tomu vůbec vyjádřil ochotu (Kropáček, 1998, s. 12–13).

¹⁴⁴ Pozadí dané problematiky začaly v islámském prostředí utvářet okolnosti již v 11. století. Právní systém se v této době začal postupně uzavírat před metodami svobodné interpretace. Takový postoj se opíral především o názor, že nezávislé výklady zákonů mají velký potenciál ohrožovat základy zavedených modelů moci. Tímto způsobem došlo k jistému znehybnění právního systému, kdy se tvořivé přístupy staly symboly nežádoucího jednání a práce se zdroji. Zakořenily zde opakovaná témata a jejich konvenční interpretace, včetně tradičních komentářů. Český arabista Miloš Mendel doslova píše: „*Plagiátorství se stalo normou, originalita byla nežádoucí, ideál a perspektiva se opět spatřovaly v retrospektivě, v ideálním vzoru prvních generací muslimů (...)*.“ (Mendel, 2008, s. 198). Nové přístupy k *šar'fe* podnítil až tlak evropského osvícenství a kolonialismu, respektive v islámském prostředí vliv reformismu 19. století. Ten na pozici politicko-společenské doktríny inspiroval rovněž pozdější horlivé debaty o povaze *šar'fy*, její role v „nové“ době a v neposlední řadě pomohl nastolit otázku její reinterpretace. Ve 20. století se tak tímto tématem zabývali jak *‘ulamá’*, zástupci kruhů konzervativnějšího charakteru, tak aktivisté, jež by se nabízelo identifikovat s fundamentalistickými strukturami díky jejich požadavku zavedení „původní *šar'fy*“ (*aš-šar'f al-asíla*), třebaže jejich úsilí o její rozvíjení neodpovídalo jejich kompetenci k takovým krokům (Mendel, 2008, s. 199). V souvislosti s *šar'fou* se pro islámský fundamentalismus ukazuje jako typický rys právě požadavek její „doslovné aplikace“, a to bez ohledu na odlišnosti vyplývající z teritoriálních nebo kulturních specifik. Jistým ukazatelem tohoto aspektu fundamentalismu se stává míra ochoty, se kterou jednotlivé aktivistické tendence zahrnují do svého (absolutistického) systému *šar'fy* různé prvky.

Situace kolem konceptualizace islámského fundamentalismu se paradoxně zkomplikovala v době, kdy někteří odborníci a zejména publicisté začali pod vlivem „odhaleného“ evropsko-amerického původu pojmu fundamentalismus užívat jiné, zdánlivě vhodnější termíny. Do otázky potenciálních ekvivalentů diskutovaného slovního obratu tak výrazně promlouvá především *islamismus*, *džihadismus*, *salafismus* či *wahhábismus*. V českých médiích nabylo nepřehlédnutelnou „popularitu“ rovněž *Muslimské bratrstvo* jako název seskupení, které bývá nejčastěji s islámským fundamentalismem spojováno. Řadě fenoménů, které zmíněné termíny označují, patří prostor v rámci islámského modernismu a reformismu. Nicméně se zároveň jako jednoznačná věc jeví fakt, že drtivá většina těchto terminologických variant našla uplatnění v kontextu „islámského fundamentalismu“. Na pozadí daných doktrín či myšlenkových proudů by pak bylo možné nahlédnout okolnosti, jež mohly vést ke zmatení diskutovaných pojmů.

4. Mediální reprezentace a stereotypizace

V kontextu mediálních studií označuje *reprezentace* proces, v němž abstraktní ideologické pojmy (například víra, rodina atd.) získávají konkrétní podoby (Jirák, Köpplová, 2007, s. 141). V souvislosti s výstupy sdělovacích prostředků nabývá tento výraz několika různých významů. Jejich velmi často citovaný přehled podává anglický akademik se zaměřením na kulturní rozměr filmové produkce a problematiku percepce publika Richard Dyer.¹⁴⁵ Pro účely našeho textu považujeme za zásadní právě reprezentaci ve smyslu nejvíce se přibližujícímu *stereotypizaci*. Totiž skrze kontinuálně a delší dobu zprostředkovávané reprezentace představitelů vybraných sociálních, profesních, demografických nebo etnických skupin v určitých situacích nebo ve spojení s některými opakovanými tématy, které se dříve nebo později stávají ustálenými a zaběhnutými, se postupně posiluje samotná stereotypizace mediálních sdělení obecně.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Dyerova typologie *reprezentace* poprvé zveřejněná v esejí *Taking Popular Television Seriously* v roce 1985 zahrnuje čtyři kategorie: (1) *re-representaci*, která se vztahuje především k jazyku užívanému v masmédiích, a která tak odkazuje ke konvencím (zvyklostem), jejichž prostřednictvím média zpřítomňují svět recipientům, (2) *reprezentativnost*, v jejímž rámci se řeší míra, v jaké jsou zdůrazňováni aktéři těch kterých mediovaných událostí typičtí pro dané sociální skupiny, přičemž se právě tato kategorie reprezentace nejvíce blíží pojmu stereotyp, (3) *předvedení*, zahrnující osoby odpovědné za podobu mediálního sdělení, respektive způsob, jakým instituce vytvářející mediovaný obsah ovlivňují reprezentaci, (4) *pochopení*, poukazující na to, co si myslí příjemci, že jim je reprezentováno (Lacey, 1998, s. 131).

¹⁴⁶ Faktem poté zůstává, že se dané reprezentace mohou výrazně odlišovat od reality. A právě touto diferenciací vzniká prostor hodný studia nejen odborníků na mediální systémy, nýbrž také religionistů. Popsaný stav lze mimo jiné ilustrovat na zjištění, že mainstreamové sdělovací prostředky věnují výrazně méně prostoru muslimskému, respektive islámskému umění

Za podpory médií tak dochází ke vzniku *stereotypů*¹⁴⁷ a následně ke stereotypizaci rozličných sociálních skupin. Jádro naší diskuse pak tvoří zejména stereotypy většinové, jejichž původci jsou rozhodující vrstvy a převažující hodnoty v příslušné společnosti.¹⁴⁸ Svojí podstatou deformují jistým způsobem původní předlohu, neboť se vyznačují nejen již několikrát skloňovaným zjednodušováním, nýbrž také přeháněním daných „charakteristických“ prvků. K samotné reprezentaci se v komunikační praxi často připojuje i nevyřčený soud o vlastnostech reprezentovaného.¹⁴⁹ Zdrojem stereotypní reprezentace jsou složité společenské vztahy, nikoliv inklinace jednotlivce (Trampota, 2006, s. 93).

Odpověď na otázku, proč tvůrci vůbec operují s takovými ustálenými formami reprezentace, lze najít v potřebě vypořádat se s nedostatkem prostoru, jímž sdělovací prostředky disponují. Informací se nejen v dnešní době nabízí neuvěřitelné množství a právě stereotypizace jako princip nepřehlédnutelně napomáhá mediované události zkracovat.¹⁵⁰ Zjednodušení daných obsahů se ovšem může také podílet na lepším (a snad i pohotovějším) porozumění ze strany publika (Trampota, 2006, s. 92–93). Zde musíme upozornit na fakt, že stereotypy jako takové nejsou primárně zavrhélné, a to bez ohledu na jejich převažující negativní kritiku v předkládaném textu. Řada názorů připouští, že stereotypy vedle jiného mnohdy napomáhají v orientaci ve světě nebo že mohou přenášet jistá poznání například mezi generacemi. Argumentace poukazující na opakování negativně vyznívajících jednostranných stereotypů svádí také k představě, že existuje jakýsi „správný“, objektivní obraz jednotlivých skupin, což otevírá další, nikoliv jednoduchou a proble-

(a pokud vůbec, dané mediální obsahy se týkají spíše takových kulturních oblastí, jež se staly v dnešní době populárními v „západní“ společnosti). To konečně poukazuje i na další aspekt stereotypizace, ta netkví pouze v opakované selekci určitých atributů, nýbrž na druhé straně zároveň v ignoraci přívlastků jiných (Trampota, 2006, s. 60).

¹⁴⁷ Stereotyp představuje sociální klasifikaci určitých skupin, na níž participují zjednodušující, neověřitelné a zobecňující znaky, jimiž se popisují výslovně (explicitně) nebo nepřímou (implicitně) soubory hodnot, soudů a předpokladů připisované chování těch kterých skupin a jejich členů, včetně jejich vlastností, minulosti či vývoje (Jiráček, Köpplová, 2007, s. 145).

¹⁴⁸ Jako silné a působivé se jeví zvláště národní, etnické, třídní či rodové (genderové) stereotypy (nebo také ty, které se vztahují k sociálně deviantním skupinám). Celou řadu příkladů nakonec poskytuje často právě stereotypizující mediální zobrazování menšin a cizinců.

¹⁴⁹ Mezi typické vlastnosti stereotypů rovněž patří rychlé a celkem snadné rozpoznání. Člověka v bílém plášti a se stetoskopem kolem krku stojícího před nemocniční budovou budou ve zpravodajství jeho příjemci vnímat jako lékaře. Toto skryté hodnotové sdělení by zahrnovalo přesvědčení publika, že onen člověk (lékař) bude mít vysokou společenskou autoritu, bude velmi vzdělaný a pracovní vyčizený (přisuzované rysy z opačného pólu, že bude daný lékař protivný, chladný apod. se tímto nevylučují) (Burton, Jiráček, 1997, s. 189).

¹⁵⁰ Rychle a stručně charakterizovat aktéry těch kterých situací vychází mimo jiné z nutnosti vyjádřit se právě na malém prostoru, v krátkém čase.

matickou otázku.¹⁵¹ Jako zásadní se proto jeví uvědomit si možnost, že z podstaty stereotypu lze vyvodit, že se jedná o typ sociální konstrukce reality, která nastavuje zrcadlo společnosti a vztahům mezi skupinami, které zahrnuje.¹⁵²

5. Islámský fundamentalismus v České televizi – hypotéza

Dosavadní teoretické uvedení do problematiky islámského fundamentalismu a mediální reprezentace nás mělo vhodně připravit na analýzu vybraných mediálních obsahů z produkce České televize. Hypotéza, skrze níž k analýze přistupujeme, zní: *Užívání termínu islámský fundamentalismus a s ním přímo či nepřímo spojovaných synonymních výrazů je nahodilé a irelevantní, což vede k nepřesnému obrazu fenoménu islámského fundamentalismu a islámu obecně.* K jejímu potvrzení či vyvrácení aplikujeme sedm teoretických předpokladů vytvořených na základě principů interpretace mediálních sdělení.

Výrazy *islámští (muslimští) fundamentalisté, islámští reformisté, islámští modernisté, islamisté, džihádisté, salafisté, islámští (muslimští) radikálové, islámští (muslimští) extremisté* jsou pro identifikaci aktérů mediovaných událostí používány jako synonyma.

Všechny výše uvedené slovní obraty se používají nahodile bez hlubší reflexe jejich etymologických a sémiotických konotací.

Charakteristika aktérů v mediálních obsazích nepřímo vede k vytváření kategorií „my“ a „oni“.

Vykreslování představitelů „Západu“ a zástupců „muslimů/islámu“ se řídí strategií *ideologického čtverce* T. A. van Dijka.¹⁵³

Ve zprávách informujících o muslimech obecně (týkajících se muslimských přistěhovalců v evropských zemích, většinového muslimského obyvatelstva v jiných státech světa apod.) převažuje konfliktní linka, k čemuž se vztahují mediální charakteristiky „fundamentalismu“ a dalších jevů popisovaných sledovanými výrazy.

Pro určení příslušnosti k té které straně sporu se používají kolektivizující označení (například muslimové, Češi, Švýcaři, západní země, islámský svět atd.).

¹⁵¹ Nick Lacey, britský odborník na mediální studia a absolvent filmových a literárních věd, tak dokonce hovoří o „stereotypu stereotypů“ (Lacey, 1998, s. 134).

¹⁵² V médiích spojených s hlavním proudem (mainstreamem) se uplatňují hlavně stereotypy vytvářené dominantními společenskými vrstvami a nositeli převládajících společenských hodnot, to znamená již zmíněné stereotypy většinové (Jiráček, Köpplová, 2007, s. 146).

¹⁵³ Tuto všeobecnou strategii lingvisty nizozemského původu, Teuna A. van Dijka lze shrnout heslem *Zdůrazňovat naše klady a jejich zápory a upozadovat naše zápory a jejich klady.* (van Dijk, 2011, s. 5). Daná polarizace se promítá do podoby mediální produkce, kde vyjadřuje důvěrně známé zkreslující elementární myšlenkové modely, v jejichž limitech jsou pak události o těch kterých minoritách podávány.

Ve zprávách (a hlavně jejich titulcích) převažují emotivní a ideologické atributy (například krvavý, nebezpečný, fanatický).

5.1 Výběr média a sběr dat pro analýzu

Česká televize jako jeden ze sdělovacích prostředků veřejné služby působících v České republice zahájila 2. května 2005 vysílání zpravodajského kanálu ČT24.¹⁵⁴ K němu byl paralelně zřízen internetový portál www.ct24.cz.¹⁵⁵ Po výrazné inovaci v roce 2011, zřetelné především ve vizuální a systémové změně své podoby, se tento zpravodajský portál profiluje jako obsáhlý a hodnověrný zdroj informací (Nováček, 2011).¹⁵⁶ Jeho pracovníci sebevědomě prohlašují, že „*se svou úrovní a návštěvností zařadil mezi nejrespektovanější zpravodajské portály (...)*“ (Krafl, 2006).¹⁵⁷ Nepochybně tento zpravodajský portál usiluje o efektivní zpřístupnění zpravodajství z celkové produkce České televize, čímž chce oslovit co nejširší obci příjemců (Janda, 2011).¹⁵⁸ Všechny tyto indicie vztahující se mimo jiné k zamýšlené kvalitě zprostředkování informací a k cílovým skupinám předpokládaného (a do jisté míry potvrzeného) publika nejvyšší měrou motivovaly naše pohnutky zaměřit se právě na zpravodajský portál ČT24 jako na zdroj zkoumatelných dat pro účely naší analýzy.

K získání mediálních výstupů, které následně podrobujeme analýze, jsme použili portálem nabízenou funkci vyhledávání podle možností limitovanou na zdroj

¹⁵⁴ Tím uskutečnila dlouho připravovaný projekt kontinuálního zpravodajského vysílání. Těžiště vysílacího schématu programu ČT24 leží ve Zprávách, pořadu vysílaném každou celou hodinu, některé mediální obsahy poté přebírá i televizní kanál ČT1. Mediální sdělení podávaná prostřednictvím ČT24 se specializují zejména na oblast politiky, ekonomiky a kultury.

¹⁵⁵ Na jeho provozu spolupracuje rovněž agentura ČTK pro Internet a nová média, NERIS, která byla 1. září 2010 začleněna do své mateřské společnosti, České tiskové kanceláře (ČTK) a od tohoto data funguje jako její součást pod názvem ČTK Online (Agentura ČTK pro Internet a nová média [online]. [cit. 2012-05-07]. < <http://www.neris.cz/>>).

¹⁵⁶ V neposlední řadě vyjadřuje ambice angažovat své recipienty v tzv. občanské žurnalistice (Janda, 2011).

¹⁵⁷ Mezi příjemce své mediální produkce potom počítají především obyvatele větších městských center, již aktivně vyhledávají informace a u nichž lze „*předpokládat minimálně střední, ale hlavně vyšší vzdělání*“ (Krafl, 2006). Cílené vybízení čtenářů a diváků k návštěvě webu ČT24 dokládají i další tvrzení: „*ČT24 se etablovala na českém mediálním trhu jako zpravodajský hráč s nejsilnějším týmem v zemi.*“ (Šticha, 2010).

¹⁵⁸ Jistý morální aspekt motivace „*dělat svoji práci dobře*“ nemůžeme jeho tvůrcům upřít, ovšem na druhé straně si jsme stále vědomi toho, že konkurence na české mediální scéně je vysoká, a tak jednotlivé televizní stanice se všemi svými programy a právě případnými zpravodajskými servery (webovými stránkami) vedou boj doslova o každého člena svého publika.

ČT24.¹⁵⁹ Postupným zadáváním námi sledovaných výrazů¹⁶⁰ v základních tvarech jsme shromáždili prvotní soubor textů. Ty jsme dále selektovali podle časového kritéria. Mediální obsahy zahrnuté do naší analýzy jsme omezili na období jejich zveřejnění od 1. listopadu 2010 do 31. března 2012. To vysvětlujeme „očekáváním“ prvních zpráv na téma označované populární a působivou mediální zkratkou „arabské jaro“¹⁶¹ a na opačném pólu datem, ke kterému jsme sběr dat ukončili z pragmatického důvodu možnosti jeho kvalitního zpracování. Těmito kroky jsme dospěli k celkovému počtu 71 mediálních sdělení, jež podrobuje následnému rozboru.¹⁶²

5.2 Titulky a perexy – analýza

Je zřejmé, že celá základní struktura zpravodajského portálu ČT24 operuje s hlavním titulkem jako mocným nástrojem pro získání publika.¹⁶³ V porovnávaných titulcích všech mediálních sdělení zahrnutých do analýzy lze vypořádat řadu převládajících faktorů. Ty jsme spíše „pracovně“ rozdělili do několika kategorií, přičemž se zdůrazňované atributy v headlinech mnohdy také kombinují.¹⁶⁴

Jeden z našich teoretických předpokladů se týká častého užívání kolektivizujících označení aktérů událostí. V reprezentativním vzorku dané analýzy to dokládají minimálně čtyři titulky: „*Arabové se znovu bouřili, i kvůli lhostejnosti světa*“¹⁶⁵,

¹⁵⁹ ČT [online]. <<http://www.ceskatelevize.cz/hledani/>>.

¹⁶⁰ *Islámský fundamentalismus* (po zadání slovního obratu *muslimský fundamentalismus* se objeví upozornění „Měli jste na mysli: *islámský fundamentalismus*“), *islamismus*, *islámský radikalismus*, *islámský extremismus*, *džihadismus* (*džihadisté*), *salafismus* (*salafija*, *salafisté*), *Muslimské bratrstvo* (*Muslimští bratři*). Vybrané pojmy jsme vyhledávali rovněž ve tvarech označujících aktéry (osoby) nebo příslušníky dané skupiny, respektive jevu, ovšem zobrazené výsledky se zpravidla shodovaly s vyhledáváním pojmenování jevů samotných.

¹⁶¹ Události vztahující se k politické a hospodářsko-společenské situaci ve státech z geografického hlediska přiřazovaných k Blízkému východu a severní Africe. Vycházeli jsme z (intuitivního) předpokladu, že dané okolnosti zapříčiní v produkci vybraného sdělovacího prostředku frekventovanější výskyt výrazů, které máme v centru pozornosti.

¹⁶² V použité literatuře uvádíme pouze ty mediální obsahy, jež jsme v následujícím rozboru podrobně analyzovali a jejichž části tak i citujeme.

¹⁶³ První informace a úvodní obrazy mají s nejvyšší pravděpodobností prakticky možnost nejvíce ovlivnit rozhodnutí člověka, zda se bude věnovat celé zprávě či nikoliv. Na roli titulků lze také nahlédnout z perspektivy mediální manipulace, kdy se nejefektivnějším faktorem stávají jejich formy. Titulek může ve specifickém podání vést k dezinterpretaci samotného obsahu příslušné zprávy. V rámci takové metody se primární cíl mediálního sdělení zrcadlí v upevnění určitého hodnocení ve vědomí jeho příjemců (Ilowiecki, Žantovský, 2008, s. 89).

¹⁶⁴ Výhradní označení názvu mediálního textu jako příkladu jediné takové kategorie by tudíž mohlo být v nemálo případech neúplné, ba nedostačující.

¹⁶⁵ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/131528-arabove-se>>

„Brněnští muslimové se omluvili za nenávislné protizidovské kázání“¹⁶⁶, „Egyptští křesťané pokračují v protestech“¹⁶⁷ nebo „Svět se nelíbí rusko-čínské veto rezoluce, vyhostí velvyslance?“¹⁶⁸. Tento způsob identifikace činiteľů, k nimž má titulky referovat, jednoznačně vyvolává dojem názorové shody, stejně jako dojem jednotného jednání. Lze však bez váhání pochybovat nad tím, že se skutečně všichni Arabové účastnili nepokojů, o nichž dále daný článek informuje, respektive že se tu nachází svět jako ten, kdo projevil odpor k jistému rozhodnutí Ruska a Číny.

S pojmenováním aktérů událostí přímo v titulku rovněž souvisí aspekt, který jsme sami označili jako familiární nominaci. Všechny ilustrační příklady se zde vztahují k Usámovi Ibn Ládinovi, jenž se bezpochyby stal na přelomu tisíciletí výraznou osobností na poli mezinárodní politiky. V názvech mediálních textů se ovšem objevuje již pouze část jeho jména, přičemž se apeluje na čtenáře a jeho první dojem ze zpráv, v nichž figuruje „Usáma“. Tak se setkáváme s případy jako „Usámovy vdovy toho moc neřekly“¹⁶⁹ či „Usámovým nástupcem je obávaný Sajf Ádil“¹⁷⁰. Diskutované jméno nabývá v mediálním prostředí dokonce jakési „magické“ moci, pročež s vysokou pravděpodobností (a to přestože jsou v něm pro jisté odosobnění použity uvozovky) vznikl také název článku „Jemen: „Usáma internetu“ je mrtev“¹⁷¹.

Za nejrozsáhlejší kategorii titulků vytvořenou na základě převažujícího prvku v jejich formě platí ty, jež využívají emotivní vyjádření. Mezi takové názvy zpravodajských textů patří například „Dílo zkázy v údolí Bámján – sochy Buddha skončily v povětrí“¹⁷², „Káhira znovu krvavá – střetly se náboženské komunity“¹⁷³, „Napětí mezi

znovu-bourili-i-kvuli-lhostejnosti-sveta/>.

¹⁶⁶ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/162135-brnensti-muslimove-se-omluvili-za-nenavistne-protizidovske-kazani/>>.

¹⁶⁷ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/111455-egyptsti-krestane-pokracuji-v-protestech/>>.

¹⁶⁸ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/163262-svetu-senelibirusko-cinske-veto-rezoluce-vyhosti-velvyslance/>>.

¹⁶⁹ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/123971-usamovy-vdovy-toho-moc-nerekly/>>.

¹⁷⁰ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/124368-usamovym-nastupcem-je-obavany-sajf-adil/>>.

¹⁷¹ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/137995-jemen-usama-internetu-je-mrtev/>>.

¹⁷² ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/116594-dilo-zkazy-v-udoli-bamjan-sochy-buddhu-skoncily-v-povetri/?mobileRedirect=off>>.

¹⁷³ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/123357-kahira-znovu-krvava-stretly-se-nabozenske-komunity/>>.

USA a Pákistánem by se dalo krájet¹⁷⁴. Z uvedeného mimo jiné vyplývá, že se v tomto typu titulků více užívají neformální (ba lidové) obraty (skončit v povětrí, napětí se dá krájet apod.). Setkáme se rovněž s případy, kdy se daný druh slov a slovních spojení uvádí právě v uvozovkách, což má ospravedlnit onu absenci formálnějších (spisovnějších) jazykových prostředků: „*Policie chystá útok na muže, který „srazil Francii na kolena*“¹⁷⁵.

V neposlední řadě stojí za povšimnutí takové výrazy, které hned na začátku mediálního textu událost nebo příčinu nějakého jednání výrazně zlehčují. Ilustrujeme to na titulkách „*Žertík s muslimským Mickey Mousem může přijít draho*“¹⁷⁶ a „*Útočník střílel po amerických vojácích kvůli scéně z filmu*“¹⁷⁷. V prvním případě se jedná o kauzu Nagíba Sávíríse, jenž na svůj účet na Twitteru umístil upravené obrázky známých pohádkových postav Mickey Mouse a Minnie z dílny The Walt Disney Company s popiskem (v českém překladu) „*Mickey a Minnie poté, co islamisté převzou moc*“. Na nich dostaly podobu nápadně připomínající vzhled ultrakonzervativních muslimů, zejména co se týče hustého plnovousu u Mickey Mouse a závoje zahalujícího celý obličej Minnie kromě očí.¹⁷⁸ Ve zprávě se neopomíjí Sávírísovo společenské postavení se zvláštním důrazem na jeho náboženské přesvědčení, kdy je uveden jako „*jeden z nejbohatších Egyptanů, bývalý šéf telekomunikační společnosti Orascom a koptský křesťan*“. Jsme přesvědčeni, že právě taková identifikace hlavní postavy mediálního obsahu nabádá čtenáře k přijetí konfliktní linky události, neboť v návaznosti na toto představení se v článku hovoří o agresivní reakci islamistů jako zástupců druhé strany sporu. Na každý pád titulek, jemuž dominuje zlehčující výraz, zdrobnělina „žertík“ poukazuje na úmysl jeho autora interpretovat danou věc hned v počátku jako nadsázku, kterou nemají „vyhrožující islamisté“ chápat.

Druhý zmíněný případ se vztahuje k incidentu, kdy Arid Uka, prezentovaný svým původem jako kosovský Albáнець, zaútočil na frankfurtském letišti na skupinu amerických vojáků, přičemž čtyři zranil, dva z nich smrtelně. Domníváme se, že část titulků informující o důvodu jeho jednání (scéna z filmu) opět vykresluje

¹⁷⁴ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/124010-napeti-mezi-usa-a-pakistanem-by-se-dalo-krajjet/>>.

¹⁷⁵ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/169147-policie-chysta-utok-na-muze-ktery-srazil-francii-na-kolena/>>.

¹⁷⁶ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/159904-zertik-s-muslimskym-mickey-mousem-muze-prijit-draho/>>.

¹⁷⁷ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/134735-utocnik-strilel-po-americkych-vojacich-kvuli-scene-z-filmu/>>.

¹⁷⁸ Minnie ovšem autor upravených obrázků zachoval tradiční velké černé uši a růžovou mašli na temeni hlavy odhalené. I Mickey Mouse si však poté vysloužil doplněk v podobě tradičního oblečení.

tohoto aktéra jako neschopného rozeznat svět filmový a reálný, což čtenáře navádí k jeho odsouzení nejen jako pachatele trestného činu, nýbrž také jako člověka s jednoduchým uvažováním. Celou situaci nakonec rámuje zdůrazňovaná okolnost, že podle všeho Uku k jeho činu „*přiměla radikální džihádistická videa*“, přičemž nemá recipient již možnost uniknout z dojmu „tak to je přeci jasné, proč to udělal“ bez jakéhokoliv detailnějšího rozboru významů použitých slovních obrátů.¹⁷⁹

Poslední námi výrazněji vyzpořovanou (a pojmenovanou) kategorií představují tzv. paradoxní titulky. Headline „*Muslimský Tádžikistán se bojí muslimů*“¹⁸⁰ staví na bezprostředním rozporu uvnitř skupiny považované podle předpokladů za homogenní. Po bližším seznámení z celého mediálního textu vyplývá, že v tádžické společnosti a rovněž na tamní politické scéně se rozhořela diskuse na téma nízké úrovně vzdělanosti mladých Tádžiků. Při hlasování o novém zákonu, podle něhož mohou měšitu pravidelně navštěvovat lidé teprve po dosažení plnoletosti, se proti postavili pouze dva poslanci za Stranu islámské obrody Tádžikistánu, kterou autor zprávy identifikuje s islamisty. Potřeba takové legislativní úpravy je poté spojována s bojem proti náboženskému extremismu, v jehož rámci, jak se v souladu s vyzněním mediálního obsahu zdá, zmínění zástupci islamistů dobrovolně nespolupracují. Celkový rámec nakonec dotváří linka již od samého titulku, kdy se stát „*bojí*“ vlastních obyvatel právě z načrtnutých důvodů.¹⁸¹ Do diskutované kategorie titulků lze zahrnout i další paradoxně vyhlížející headline „*Bývalí tatarští nájezdníci jsou dnes příkladem tolerance*“¹⁸².

5.3 Aktéři mediálních sdělení – analýza

Dalším aspektem ve středu naší pozornosti se stali samotní aktéři mediálních sdělení. Do jisté míry se tato oblast rovněž vztahuje k působení titulku, což dokládá případ „*Mohammed Merah – salafista a vrah dětí, jehož činy šokovaly svět*“¹⁸³. Tato zpráva zařazená do rubriky „Svět“ nese zvláštní (nikoliv běžný) podtitul „Profil pachatele“ a zde ji zmiňujeme především proto, že se z našeho pohledu unikátně

¹⁷⁹ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/134735-utocnik-strilel-po-americkych-vojacich-kvuli-scene-z-filmu/>>.

¹⁸⁰ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/154320-muslimsky-tadzikistan-se-boji-muslimu/?mobileRedirect=off>>.

¹⁸¹ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/154320-muslimsky-tadzikistan-se-boji-muslimu/?mobileRedirect=off>>.

¹⁸² ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/115640-byvali-tatarsti-najezdnci-jsou-dnes-prikladem-tolerance/>>.

¹⁸³ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/169233-mohammed-merah-salafista-a-vrah-deti-jehoz-ciny-sokovaly-svet/>>.

v daném textu kombinuje většina námi sledovaných výrazů. V jeho názvu se ztožňuje jméno činitele se salafistou a vrahem se zvláštním (ovšem zde tradičním) přihlédnutím k „přítěžující“ okolnosti, že pachatel zabíjel děti („*kdo byl vlastně muž, jenž byl schopen na školním dvoře zastřelit malou holčičku?*“). Je zřejmé, že takový sled charakteristik vyvolává dojem, že salafista (bez jakékoliv bližší specifikace, ba vysvětlení použitého termínu) musí být nutně (nebo přirozeně) vrahem dětí. Později se v článku operuje již pouze s opisem poukazujícím na Merah jako sympatizanta a poté také aktivního „*člen[a] salafistické ideologické skupiny*“. Rozsáhlejší zpráva mapuje v základních bodech celý život pachatele, kdy akcentuje typické rysy druhé, respektive třetí „*generace francouzských přistěhovalců ze severní Afriky, kteří v posledních dvou desetiletích odcestovali do Afghánistánu nebo Pákistánu nalákáni militantními islámskými skupinami*“. Jeho dřívější pobyt ve vězení se v článku označuje jako prvotní impuls k radikalizaci a celkové transformaci „*v islámského fundamentalistu*“, k níž ho současně motivovalo to, že si zde „*začal číst [K]orán*“. Spojování četby Koránu s budoucí trestnou činností považujeme za neobjektivní a irrelevantní, a pokud ne úmyslné, což není předmětem našeho výzkumu, tak přinejmenším za velmi neopatrné. Celá událost doznala v neposlední řadě určitého zpolitizování. Autor článku tentokrát píše, že skutečnosti, že „*je pachatel muslimský extremist*“, náležitě a podle očekávání využila představitelka francouzské krajní pravice Marine Le Pen.

„Ta se nechala slyšet, že Francie by se měla odvážit k válce proti fundamentalistickým a náboženským skupinám, které zabíjejí její děti. „Myslím, že jsme podcenili vzestup radikálního islámu v naší zemi,“ řekla politička, která se zatím v průzkumech drží na třetím místě v souvislosti s tím, že útočník z Toulouse je Francouz alžírského původu.“¹⁸⁴

Pomineme-li vůbec zcela nahodilé uchopení terminologie, rádi bychom vyjádřili domněnku, že zpravodajství by se v souladu se svými etickými a profesními kodexy mělo vyhýbat podobnému parafrázování. Nehodnotíme zde samotné prohlášení Le Pen, ani příslušnou citaci, avšak tvůrce mediálního sdělení by se měl mimo jiné snažit reflektovat vytváření kategorií „my“ a „oni“ (zde konkrétně podporované větou o Francii a jejích dětech). Pokud tak nečiní, participuje na povzbuzování takové ideologie nebo si do důsledku neuvědomuje dopad své práce.

Za zdroj k posilování této kategorizace lze podle našeho názoru rovněž považovat používání lidových přísloví v kontextu interpretace mediálního obsahu. Zvolání „*Oko za oko, zub za zub*“ v souvislosti s údajně proklamovanou hrozbou pomsty

¹⁸⁴ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/169233-mohammed-merah-salafista-a-vrah-deti-jehoz-ciny-sokovaly-svet/>>.

za zabití Usámy Ibn Ládina ze strany „radikálů“ směrem k Američanům (jakkoliv s tímto kolektivizujícím označením nemusíme souhlasit) dokonané na osobě v příbuzenském vztahu s americkým prezidentem Barackem Obamou („*Radikálové chtějí zabít Obamovu babičku*“¹⁸⁵) vykresluje atmosféru bipolárního prostoru, v němž „dobří“ těžce, přesto neúnavně se střídavými úspěchy bojují proti „špatným“. Otázku, kde stojíme „my“ a kde se nachází „oni“, si poté čtenář zodpovídá již intuitivně sám.

Vyskytují se zde i další zprávy, které se zakládají na nepodložené polarizaci světa. Tvrzení „*Turecko chce tvořit most mezi Západem a islámským světem.*“¹⁸⁶ nedává příjemcům mediálního sdělení výraznější možnost překonat alespoň prvotní ideu, že se turečtí obyvatelé snaží přiblížit západní společnosti, a to pravděpodobně (v kontextu celého mediálního obsahu) s cílem toho hlavně po hospodářské stránce využít ve svůj prospěch. Kolektivizující slovní obraty (Západ, islámský svět) poté takový dojem už pouze dokreslují. Autor zprávy dále pokračuje: „*Turecká zkušenost úspěšného prolnutí demokracie a islámu se stává vývozním artiklem, stejně jako výroby tureckého textilního nebo automobilového průmyslu. (...) Turci mají recept na demokratický muslimský stát*“. To lze podle nás interpretovat jako snahu stylizovat „Turkey“ do role prostředníků, o níž se sami mají hlásit, přičemž se zdůrazňuje jejich schopnost „dobrých obchodníků“, kteří se dokázali prosadit na komerčním trhu. To jim má současně zaručovat jistou šanci uspět i v apelu na demokratické zřízení v jiných státech a pomáhat tak šířit „západní“ hodnoty. Nicméně nejenže bychom mohli vůči „harmonii demokracie a islámu“ v tureckém prostředí vznést jisté námitky, vytváří to také dojem, že takové jednání je zcela v souladu s reálnými mezinárodními podmínkami. Nemáme zde v úmyslu hodnotit citované výroky zástupců jednotlivých stran jako aktérů mediálního sdělení (viz celý analyzovaný případ), ani hodnotit postoje autora jako člověka, ovšem mediální obsah není platformou osobních názorů zpravodajů. Očekávali bychom proto, že pro výše zmíněná prohlášení budou jejich autoři hledat oporu například v oblasti geopolitiky jako oboru, který se vedle jiného zabývá vztahem teritoriality a politiky, protože může nabízet jisté pohledy na uspořádání (nejen současného) světa. Z uvedeného však vyplývá, že mediální (zpravodajské) zkratky a zjednodušování stále zřetelně převažují.

Konečně výše diskutované synonymní používání vybraných výrazů dokládá v neposlední řadě rovněž porovnání některých dalších mediálních obsahů, respektive jejich pasáží, jež informují o stejné události, ovšem pomocí odlišných jazykových výrazů. V daném smyslu jsme ve vzorku mediálních sdělení v této analýze tak

¹⁸⁵ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/123829-oko-za-oko-zub-za-zub-radikalove-chteji-zabit-obamovu-babicku/>>.

¹⁸⁶ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/136778-z-turecka-se-stava-nova-osmanska-rise/>>.

odhalili například popis atentátu na egyptského prezidenta Anwara as-Sadáta v roce 1981. Z jedné zprávy se dozvídáme, že „*Sadata v Káhiře zabili islámští radikálové*“¹⁸⁷. Zatímco podle druhé atentát spáchala egyptská armádní jednotka „*muslimských fundamentalistů*“¹⁸⁸. Nastolený trend ve sledovaném zpravodajství tedy ukazuje, že ti samí aktéři (ani jedno z diskutovaných mediálních sdělení nezpochybňuje, že by tito činitelé byli někdy identifikováni jinak či nesprávně) jsou označováni jako představitelé „islámského radikalismu“ nebo „muslimského fundamentalismu“, přičemž se mezi dané jevy ve výsledku klade rovnítko.

5.4 Mediální reprezentace Muslimského bratrstva – analýza

Námi zvolené časové kritérium pro výběr reprezentativního vzorku mediálních sdělení zapříčinilo, že se drtivá většina zpráv referujících o Muslimském bratrstvu vztahuje k jeho egyptským představitelům ve specifických okolnostech dlouhotrvajícího volebního procesu, jenž se stal neoddělitelnou součástí stále probíhající tranziční egyptského státu povzbuzené únorovým odstoupením tehdejšího prezidenta Husního Mubaraka v roce 2011. Jako nejméně hodnotově a ideologicky zatížený atribut připisovaný Muslimským bratřím se jeví v dostupných mediálních obsazích „opoziční hnutí“.¹⁸⁹ Jako běžnější a tím pádem rozšířenější případ se ovšem ukazuje jistá nahodilost v pojmenování této skupiny bez reflexe jakýchkoliv významových odlišností, popřípadě nuancí ve vyvolávaných konotacích. Proto se v jediném odstavci ilustrujícího textu setkáme hned s několika pojmy dávanými do souvislosti s Muslimským bratrstvem. Vychází se zde z „obavy“, že toto opoziční hnutí může za podmínek volebního úspěchu dosadit do vedoucích státních funkcí „*radikální fundamentalisty*“, pročež „*nařčení z náboženského fanatismu*“ jeho představitelé odmítají.¹⁹⁰ Automatické synonymní užívání uvedených výrazů si vysvětlujeme „snahou“ překonat jednotvárnost textu a používat bohatší slovník. Pojmovou zmatenost a nejednoznačnost již autoři daných mediálních reprezentací neřeší.

¹⁸⁷ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/115124-sfinga-mubarak-vladl-egyptu-30-let/>>.

¹⁸⁸ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/166343-v-kahire-udajne-zatkli-muze-cislo-tri-al-kaidy/?mobileRedirect=off>>.

¹⁸⁹ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/114596-egypt-vedeni-vladni-strany-odstoupilo-mubarak-vsak-zustava/>> nebo také ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/114642-egypt-pravni-skupina-pripravi-navrh-na-zmenu-ustavy/>>.

¹⁹⁰ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/114596-egypt-vedeni-vladni-strany-odstoupilo-mubarak-vsak-zustava/>>.

V jednotlivých zprávách jsou Muslimští bratři označováni buď jako „*fundamentalistické hnutí*“¹⁹¹, nebo „*islamistická organizace*“¹⁹². Nejčastěji jsou ovšem tyto slovní obraty volně zaměňovány a střídány. Atribut „*islamistický*“ se poté stává jaksi všezahrnujícím, kdy jsou příslušníci Muslimského bratrstva považováni za pouhou frakci „*islamistů*“.¹⁹³ Co si pod takovým pojmem autoři analyzovaných mediálních sdělení představují, není ani v jednom případě žádným způsobem naznačeno.

5.5 Obrazový materiál

Nedílnou součástí mediálních sdělení tvoří obrazový materiál. Zvláště ve zprávách informujících o akcích v zemích, kde dochází k ozbrojeným bojům (nejčastěji se konkrétně jedná o vojenský konflikt v Afghánistánu), připojené fotografie sice „rovnocenně“ dokumentují obě strany sporu, ovšem *muslimští radikálové* jsou zachyceni v plné zbroji a v pózách, jež lze interpretovat jako plné pýchy či hrdosti, zatímco u *zahraničních vojáků* (vojáků NATO či vojáků identifikovaných národnostně) převažuje obvykle ustaraný a znavený výraz ve tváři, přičemž na snímcích nosí uniformy, ale v záběru již „chybí“ jejich zbraně.¹⁹⁴ Bez jakéhokoliv úmyslu spekulovat se domníváme, že se tento styl zobrazování aktérů mediálních obsahů (jednotlivých sporných stran v určitých případech) stal metodou, již lze připodobnit strategii *ideologického čtverce*. Na pozadí zbrojení je tak druhá strana akcentována jako „nebezpečnější“ a „odhodlanější k boji“, přestože je jasné, že zahraniční vojáci zbraněmi rovněž disponují.

V rámci doprovodného obrazového materiálu, jehož účel se spíše odráží v tom, aby se mediální obsah stal „barevnějším“, než aby objektivně a vyváženě dokumentoval, doplňoval psaný text, stojí mimo jiné za povšimnutí stereotypní znázorňování

¹⁹¹ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/160414-egyptsti-islamiste-zrejme-ovladnou-pulku-parlamentu/>>.

¹⁹² ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/158114-muslimske-bratrstvo-se-prihlasilo-k-patecnim-utokum-v-damasku/>>.

¹⁹³ V perexu jednoho z článků se výraz „*Islamisté*“ dokonce píše s velkým počátečním písmenem, což ovšem můžeme vysvětlit jako neopravený překlep, přehlédnutí autora. ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/159865-v-egypte-vrcholi-prvni-svobodne-parlamentni-volby/>>. Mezi další příklady patří ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/155141-v-prvni-fazi-egyptskych-voleb-ziskali-islamiste-40-procent/>>, ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/153758-v-egypte-uz-se-nestrili-jen-gumovymi-projektily/>>, a ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/161429-muslimske-bratrstvo-ma-skoro-pulku-mandatu/>>.

¹⁹⁴ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/161398-afghansky-strelec-byl-clenem-hnuti-taliban/>>.

jednotlivých destinací. Popisek „Egypt“ pod snímkem, na němž uprostřed pouštní duny stojí nebo sedí několik velbloudů, kteří doprovázejí čtveřici mužů,¹⁹⁵ bychom snad mohli považovat za skrytý mediální vtíp.¹⁹⁶

6. Závěr

Lze konstatovat, že se pojem fundamentalismus etabloval na mnoha jazykových rovinách a často se používá k determinování vztahu k náboženství obecně. Za takových podmínek se mezi typické rysy *fundamentalismu* řadí hlavně pevné přesvědčení o majetnictví Pravdy prosazované neústupností či nesnášenlivostí. Pro fundamentalisty je poté v daném smyslu charakteristická přísná, účelová selekce témat a symbolů z posvátných textů. Na základě této analogie se na scéně objevil také *islámský fundamentalismus*. Jakýmsi kritériem posuzování tohoto jevu se měla stát míra flexibility, s jakou ta která muslimská seskupení pracovala (či byla ochotna pracovat) se *šaríou*.

Na základě analýzy mediálních obsahů zveřejněných v období od listopadu 2010 do března 2012 na zpravodajském portálu ČT24 a zahrnujících vybrané termíny v souvislosti s „islámským fundamentalismem“ jsme došli k několika dílčím závěrům. Na konkrétních příkladech dokládáme, že výrazy *islámský fundamentalista*, *islamista*, *džihadista*, respektive *salafista* nebo *islámský (muslimský) radikál* a *extremista* jsou v identifikaci aktéra mediálního sdělení používána v naprosté většině jako synonyma. Tento dojem posilují příslušné větné skladby a nahodilost aplikace jednotlivých označení. Ani v jednom případě mediované události jsme se nesečkali se snahou blíže reflektovat tyto obraty, přičemž se nám jeví, že pro to tvůrci mediálních sdělení nevykládají ani žádnou snahu. Nakonec shledáváme, že zprávy nabývají právě takové podoby, aby se zdánlivě staly jazykově bohatšími a barvitějšími. Kategorie „my“ a „oni“ ve vymezení především konfliktních linek lze podle našich zjištění vysledovat především v citacích a parafrázích dalších mediálních činitelů. Aniž bychom zde hodnotili tvrzení jako taková, stavíme se kriticky k chybějící reflexi možného vytváření takových mediálních pozadí. Domníváme se, že například odbornější vzdělání tvůrců mediálních sdělení by mohlo vést k většímu úsilí veřejnost skrze média vzdělávat, nejen je jednostranně informovat. V určování příslušnosti k té které straně již nastíněných převládajících sporů mezi představiteli

¹⁹⁵ ČT24 [online]. [cit. 2012-05-21]. <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/161804-beduini-obsadili-egyptske-letovisko/>>.

¹⁹⁶ Pokud bychom měli přistoupit na takový styl zobrazování lidí, míst a jevů, cítíme silné nutkání k ironické analogii. Nabídli bychom tvůrcům zpravodajství včetně jejich recipientů obrázek poloprázdného püllitru světlého ležáku stojícího na hospodském stole, u něhož sedí čtveřice lidí v pracovním oděvu, opatřený titulkem „Česko“.

„Západu“ a „islámu“ jednoznačně hrají hlavní roli označení kolektivizující. Jedná se o mediální zkratky, způsob, jakým vyvolávat dojem názorové shody, ale rovněž metodu, jak se vypořádat s nedostatkem prostoru či času ve zpravodajství. Využívání emotivních atributů se v provedené analýze potvrdilo zejména v oblasti titulků a perexů, což si vysvětlujeme potřebou bezprostředně příjemce mediálního sdělení zaujmout.

Lze konstatovat, že výše uvedené výsledky analýzy vybraných mediálních obsahů potvrzují hypotézu nastolenou v předkládaném textu. Konkrétní příklady odrážejí formu i obsah našich teoretických předpokladů. Zcela na závěr bychom rádi vyjádřili naději, že mezi hlavní cíle České televize jako dominantního reprezentanta českých médií veřejné služby bude patřit zákonem definovaná objektivita a vyváženost, přičemž budou vyvíjet soustavné úsilí o informování veřejnosti, snad i za pomoci respektovaných odborníků nejen z oboru religionistiky.

7. Použitá literatura

- BURTON, Graeme; JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. 1. vydání. Brno: Barrister & Principal, 1997. 392 s. ISBN 80-85947-67-6.
- ILOWIECKI, Maciej Tadeusz; ŽANTOVSKÝ, Petr. *Manipulace v médiích*. 1. vydání. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2008. ISBN 978-80-86723-50-1.
- JANDA, Štěpán. „Zpravodajský portál ČT24 v novém“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2012-05-07]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/press/digitalizace/?id=5762&strana-6=4&category=6>>.
- JIRÁK, Jan; KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost. Stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. 2. vydání. Praha: Portál, 2007. 208 s. ISBN 978-80-7367-287-4.
- KRAFL, Martin. „První český digitální kanál ČT24 je s Vámi už rok!“ [online]. ČT24, 2006 [cit. 2012-05-07]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/press/digitalizace/?id=1590&strana-6=23&category=6>>.
- KROPÁČEK, Luboš. *Islámský fundamentalismus*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1996. 264 s. ISBN 80-7021-168-7.
- KROPÁČEK, Luboš. „Islam and Human Rights.“ In: *Islam in Contact with Rival Civilizations. Four Views of the Challenge and Response*. Jaroslav Krejčí (ed.). Prague: Centre for Research into Socio-cultural Pluralism, 1998. s. 9–33.
- LACEY, Nick. *Image and Representation: Key Concepts in Media Studies*. New York: Palgrave Macmillan, 1998. 256 s. ISBN 0-333-64435-2.
- LECHNER, Frank. „Fundamentalism: Origins and Influence.“ In: *The Search for Fundamentals. The Proces sof Modernisation and the Quest for Meaning*. Lieteke van Vucht Tijssen; Jan Bernting; Frank Lechner (eds.). Hague: Kluwer Academic Publishers, 1995. s. 95–108.

- MARTY, Martin E. *The Future of World Fundamentalisms* [online]. [cit. 2012-02-27]. URL: <<http://www.illuminos.com/mem/selectPapers/futureFundamentalisms.html>>.
- MENDEL, Miloš. *S puškou a Koránem. Pojmy a argumenty soudobého islámského fundamentalismu*. 1. vydání. Praha: Orientální ústav Akademie věd ČR, 2008. ISBN 80-85425-63-5.
- NOVÁČEK, Ondřej. „Web ČT24 je nejdůvěryhodnější, ukázal průzkum“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2012-05-07]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/media-a-technologie/157013-web-ct24-je-nejduveryhodnejsi-ukazal-pruzkum/>>.
- RITZER, George (ed.). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford: Blackwell Publishing, 2007. ISBN 978-1-4051-2433-1.
- ŠTAMPACH, Ivan. *Na nových stezkách ducha: Přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2010. 320 s. ISBN 978-80-7429-060-2.
- ŠTICHA, Ladislav. „Česká televize představila novou programovou strategii ČT24, ČT4 a strategickou koncepci Nových médií“ [online]. ČT24, 2010 [cit. 2012-05-07]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/press/?id=5149&strana=2=1&category=2>>.
- TRAMPOTA, Tomáš. *Zpravodajství*. 1. vydání. Praha: Portál, 2006. 192 s. ISBN 80-7367-096-8.
- VAN DIJK, Teun A. *Racism and the European Press* [online]. Discourse in Society, 2011 [cit. 2012-06-08]. URL: <<http://www.discursos.org/unpublished20articles/Racism20and20the20European20Press.pdf>>.

Webové stránky

- Agentura ČTK pro Internet a nová média [online]. URL: <<http://www.neris.cz/>>.
- ČT [online]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/hledani/>>.

Články na internetu zahrnuté do analýzy

- „Afghánský střelec byl členem hnutí Tálibán“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/161398-afghansky-strelec-byl-clenem-hnuti-taliban/>>.
- „Arabové se znovu bouřili, i kvůli lhostejnosti světa“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/131528-arabove-se-znovu-bourili-i-kvuli-lhostejnosti-sveta/>>.
- „Beduíni obsadili egyptské letoviště“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/161804-beduini-obsadili-egyptske-letovisko/>>.
- „Brněnští muslimové se omluvili za nenávisné protizidovské kázání“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/162135-brnensti-muslimove-se-omluvili-za-nenavistne-protizidovske-kazani/>>.
- „Bývalí tatarští nájezdníci jsou dnes příkladem tolerance“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/115640-byvali-tatarsti-najezdnici-jsou-dnes-prikladem-tolerance/>>.

- „Dílo zkázy v údolí Bámján – sochy Buddhů skončily v povětrí“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21].
URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/116594-dilo-zkazy-v-udoli-bamjan-sochy-buddhu-skoncily-v-povetri/?mobileRedirect=off>>.
- „Egypt: Vedení vládní strany odstoupilo, Mubarak však zůstává“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/114596-egypt-vedeni-vladni-strany-odstoupilo-mubarak-vsak-zustava/>>.
- „Egyptští islamisté zřejmě ovládnou půlku parlamentu“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/160414-egyptsti-islamiste-zrejme-ovladnou-pulku-parlamentu/>>.
- „Egyptští křesťané pokračují v protestech“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/111455-egyptsti-krestane-pokracuji-v-protestech/>>.
- „Egypt: Právní skupina připraví návrh na změnu ústavy“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/114642-egypt-pravni-skupina-pripravi-navrh-na-zmenu-ustavy/>>.
- „Jemen: „Usáma internetu“ je mrtev“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/137995-jemen-usama-internetu-je-mrtev/>>.
- „Káhira znovu krvavá – střetly se náboženské komunity“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/123357-kahira-znovu-krvava-stretly-se-nabozenske-komunity/>>.
- „Mohammed Merah – salafista a vrah dětí, jehož činy šokovaly svět“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/169233-mohammed-merah-salafista-a-vrah-deti-jehoz-ciny-sokovaly-svet/>>.
- „Muslimský Tádžikistán se bojí muslimů“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/154320-muslimsky-tadzikistan-se-boji-muslimu/?mobileRedirect=off>>.
- „Napětí mezi USA a Pákistánem by se dalo krájet“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/124010-napeti-mezi-usa-a-pakistanem-by-se-dalo-krajet/>>.
- „Oko za oko, zub za zub: Radikálové chtějí zabít Obamovu babičku“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/123829-oko-za-oko-zub-za-zub-radikalove-chteji-zabit-obamovu-babickou/>>.
- „Policie chystá útok na muže, který „srazil Francii na kolena“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/169147-policie-chysta-utok-na-muze-ktery-srazil-francii-na-kolena/>>.
- „Sfinga Mubarak vládl Egyptu 30 let“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/115124-sfinga-mubarak-vladl-egyptu-30-let/>>.
- „Svět se nelíbí rusko-čínské veto rezoluce, vyhostí velvyslance?“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/163262-svetu-se-nelibi-rusko-cinske-veto-rezoluce-vyhosti-velvyslance/>>.

- „Usámovy vdovy toho moc neřekly“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/123971-usamovy-vdovy-toho-moc-nerekly/>>.
- „Usámovým nástupcem je obávaný Sajf Ádil“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/124368-usamovym-nastupcem-je-obavany-sajf-a-dil/>>.
- „Útočník střílel po amerických vojácích kvůli scéně z filmu“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/134735-utocnik-strilel-po-americkyx-vojacich-kvuli-scene-z-filmu/>>.
- „V Egyptě už se nestřílí jen gumovými projektily“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/153758-v-egypte-uz-se-nestrili-jen-gumovymi-projektily/>>.
- „V Káhiře údajně zatkli muže číslo tři al-Káidy“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/166343-v-kahire-udajne-zatkli-muze-cislo-tri-al-kai-dy/?mobileRedirect=off>>.
- „Z Turecka se stává nová Osmanská říše“ [online]. ČT24, 2011 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/136778-z-turecka-se-stava-nova-osmanska-rise/>>.
- „Žertík s muslimským Mickey Mousem může přijít draho“ [online]. ČT24, 2012 [cit. 2011-05-21]. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/159904-zertik-s-muslimskym-mickey-mousem-muze-prijit-draho/>>.

Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Lenka Zilvarová

Univerzita Pardubice

Filozofická fakulta

Katedra religionistiky

Studentská 84

532 10 Pardubice

Email: LenkaZilvarova@seznam.cz

Školitel: doc. Ivan Štampach

Aplikace konceptu mediální logiky při výzkumu dopadů nových médií na žurnalistiku

Application of Media Logic Concept in Research of New Media's Impact on Journalism

Jan Jirků

Anotace: Vývoj komunikace úzce souvisí s vývinem technologií, které umožňují, nebo přinejmenším usnadňují přenos sdělení. Komunikace se v současné době opírá o využívání jak technologických novinek, tak již zaběhlých prostředků, díky čemuž vedle sebe koexistují média tištěná a elektronická. Vývoj médií v posledním desetiletí 20. století, ale především v prvním desetiletí 21. století výrazně ovlivnilo zprovoznění a následné rozšíření sítě Internet. Proměnami od té doby pochopitelně prochází také žurnalistika. Dopad nových médií na žurnalistiku se stále častěji stává vědecky zkoumaným fenoménem. Toto dílčí mediálně vědní odvětví je však poznamenáváno nutností pružně reagovat na překotný rozvoj technologií, od čehož se odvíjí neustálenost používané terminologie, různost přístupů, které jsou při zkoumání používány, ale i příklon k rozdílným teoretickým východiskům. Nabízí se rozličná teoretická opora, ať už vycházející z tak zvaného dominantního, či naopak z tak zvaného alternativního mediálního paradigmatu. Přijatelné řešení, jak při výzkumech komplexně postihnout co největší škálu dopadů nových médií na žurnalistiku, nabízí koncept mediální logiky. Cílem příspěvku je tento koncept představit a předložit přehled možných cest, po nichž by se mohly výzkumy, jejichž teoretickým zakotvením by byl právě koncept mediální logiky, ubírat, a to včetně úskalí, na něž by bylo možno při zkoumání narazit.

Klíčová slova: alternativní mediální paradigma, dominantní mediální paradigma, koncept mediální logiky, nová média

Summary: Development of communication is closely linked with the development of technologies that allow, or at least make the process of transferring messages easier. Communication is currently based on the use of both technological innovations and well-established means. According to this, printed and electronic media can

coexist together. The development of media in the last decade of the 20th century, but especially in the first decade of the 21st century was influenced by commissioning and subsequent expansion of the Internet. These changes have been of course influencing journalism since then. The impact of new media on journalism increasingly becomes a scientifically researched phenomenon. This sub-branch of the media studies is marked by the need of flexible adaptations to the rapid development of technology, which brings the using of unstable terminology, the different research approaches, but also the using of different theoretical bases as starting-points. A diverse theoretical support is offered to researchers, whether based on the so-called dominant, or, conversely, on the so-called alternative media paradigm. As one of the possible solutions, the concept of media logic offers an acceptable guideline how to comprehensively cover the widest range of new media's impact on journalism. The aim of this contribution is to introduce this concept and present a summary of the possible ways of making a research theoretically based just on the concept of media logic. Possible research pitfalls are also mentioned.

Key words: alternative media paradigm, dominant media paradigm, concept of media logic, new media

1. Úvod

Vývoj komunikace úzce souvisí s vývinem technologií, které umožňují, nebo přinejmenším usnadňují přenos sdělení. Komunikace se v současné době opírá o využívání jak technologických novinek, tak již zaběhlých prostředků, díky čemuž vedle sebe koexistují média tištěná a elektronická. Vývoj médií v posledním desetiletí 20. století, ale především v prvním desetiletí 21. století výrazně ovlivnilo zprovoznění a následné rozšíření sítě Internet. Mediální i nemediální organizace, které se zabývají, ať už výhradně nebo částečně, žurnalistickou produkcí, se musí přizpůsobovat současnému tempu vývoje technologií sloužících pro přenos sdělení, ale také kontinuálním změnám ve vztahu mezi médii a společností. V mediální sféře, do níž vstoupila nová média, se utvořila síť založená na propojených vazbách mezi aktéry komunikačních procesů, používanými technologiemi, mediálními i nemediálními organizacemi a obsahy komunikátů, přičemž každý prvek vstupující do interakce je limitován všemi ostatními prvky, které se na daném komunikačním aktu také podílejí (Dickinson et al., 2013, s. 5). Takovéto představy pochopitelně není nutné omezovat pouze na nynější stav, ovšem právě v současné době prochází vztah médií a společnosti razantní modifikací. *„Žurnalistika, jež měla na začátku 20. století sloužit jako přesný a nestranný interpret reality, která existuje nezávisle na tom, jak o ní je pojednáváno, se změnila na soutěž o pozornost, do níž vstupují informace, a to*

o surové, pramenící z mediálních i nemediálních organizací. Přestává také být zřejmé, kdo je novinář a co vůbec je novinářská profese“ (Dahlgren, 1996, s. 62).

Dopad nových médií na žurnalistiku se stále častěji stává vědecky zkoumaným fenoménem. Výzkumníkům se nabízejí čtyři možné oblasti, na jejichž proměny se mohou zaměřit, a to na fungování mediálních organizací i nemediálních organizací, jež se věnují novinářské produkci, včetně personálních aspektů, na publikum, na obsah produkovaných sdělení a na jejich dopad (Jiráček–Köppllová, 2007, s. 11–13 a Deuze, 2004, s. 144–148). K dispozici je rozličná teoretická opora, ať už vycházející z tak zvaného dominantního, či naopak z tak zvaného alternativního mediálního paradigmatu. Toto dílčí mediálně vědní odvětví je ovšem poznamenáváno nutností pružně reagovat na překotný vývoj sledovaných jevů, od čehož se odvíjí neustálost používané terminologie, různost přístupů, které jsou při zkoumání používány, ale i příklon k rozdílným teoretickým východiskům.

Proces, při němž dochází k propojování fenoménů, které dříve byly samostatné, se nazývá konvergence (Meikle–Young, 2012, s. 2). V mediální oblasti se konvergence projevuje digitalizací a sesítováním mediálních obsahů, technologií i výrobních postupů (ibid.). Vyznačuje se tedy také stoupající měrou spolupráce v redakcích mezi zpravodajskými místnostmi, které dříve působily jako svébytné funkční jednotky (Deuze, 2004, s. 140). „*S rostoucími požadavky na vzájemnou spolupráci mezi novináři pozbývají na významu představy o novinářské autonomii, které akcentují rovinu jednotlivce“* (ibid., s. 148 a Deuze, 2005, s. 456). O počátcích konvergence je možno uvažovat už od poloviny 20. století, kdy se od novinářů začalo očekávat, že budou umět ovládat fotoaparát (Deuze, 2004, s. 143).

Právě hledisko konvergence se stává východiskem pro jednu z možností, jak označovat etapu mediálního vývoje, která zasahuje až do současnosti. Lze ji vymezit jako éru konvergentních médií (Meikle–Young, 2012, s. 2). Přesto se více vžil, a to nejen mezi odborníky, ale i mezi laiky, pojem éra nových médií, který ovšem není zcela přesně definovatelný. Novost totiž nelze spolehlivě vymezit. „*Všechna média byla jednou nová. Klást důraz na novost může být zavádějící* (ibid.).“ „*Historie nových médií už je více než třicetiletá* (Siapera, 2012, s. 2).“ Věk nových médií je možno definovat jako období překotného a inovativního mediálního vývoje, k němuž napomáhá technologický rozvoj a digitalizace (ibid., s. 5–6 a 19), tedy používání společného elektronického kódu při přenosu sdělení (Dahlgren, 1996, s. 64), doprovázené změnami ve způsobu užívání médií a od toho se odvíjejícími širšími společenskými, technologickými i kulturními či technokulturními změnami (Lister et al., 2009, s. 9 a 11). „*Nová média jsou stejně tak produktem společenských, politických a ekonomických sil jako výsledkem úsilí v oblasti vývinu technologií* (ibid., s. 176).“

Pojmy konvergentní média a nová média je možno chápat jako vzájemně zastupitelné, aniž by se projevil významový rozdíl. Za termíny digitální média a online

média už je ovšem zaměřovat nelze. Oba totiž reprezentují užší skupinu médií, v prvním případě těch, jež pro přenos sdělení používají výhradně elektronický kód, což představuje rozdíl oproti médiím analogovým (Siapera, 2012, s. 3), a v druhém případě těch, jejichž fungování je přímo závislé na existenci sítě Internet nebo na propojení s touto sítí (ibid., s. 4). Oba pojmy opomíjejí faktor koexistence původních a nově vzniklých či vznikajících médií. Pro potřeby tohoto textu bylo přistoupeno k užívání pojmu nová média.

Cílem příspěvku je představit koncept mediální logiky jako možného teoretického východiska při výzkumech dopadu nových médií na žurnalistiku a předložit přehled možných cest, po nichž by se mohly výzkumy, jejichž teoretickým zakotvením by byl právě tento koncept, ubírat. Zmíněna jsou taktéž úskalí, na něž by bylo možno při zkoumání narazit.

2. Koncept mediální logiky jako teoretické východisko při výzkumech dopadů nových médií na žurnalistiku

Při zkoumání dopadů nových médií na žurnalistiku se nabízejí čtyři možné oblasti, které si zasluhují pozornost a na jejichž proměny se mohou výzkumníci zaměřit, a to na fungování mediálních organizací i nemediálních organizací, jež se věnují novinářské produkci, včetně personálních aspektů, na publikum, na obsah produkováných sdělení a na jejich dopad (Jiráček–Köpplová, 2007, s. 11–13 a Deuze, 2004, s. 144–148).

Myšlenkové koncepty, z nichž je možno při zkoumání vycházet, mohou náležet buď k tak zvanému dominantnímu paradigmatu, nebo k tak zvanému alternativnímu paradigmatu, popřípadě nemusí být ostře vyhraněny a mohou být zařaditelné k oběma paradigmatům. K dominantnímu paradigmatu patří teoretické koncepty, které optimisticky nahlízejí na fungování společnosti, protože vycházejí z předpokladu, že společnost funguje správně, k čemuž přispívají právě též média (McQuail, 2007, s. 68–71). Z hlediska nových médií oslavují technologický pokrok a nové možnosti podávání zpráv (Deuze, 2003, s. 213). Naopak koncepty příslušející k alternativnímu paradigmatu představují buď přímou kritiku, nebo kritické doplnění přístupů spadajících pod tak zvané dominantní paradigma, neboť podle jejich zastánců společnost nefunguje správně, upřednostňuje totiž své mocné (v nejobecnějším slova smyslu) členy i instituce na úkor ostatních a média přispívají k distribuci těchto nerovností (McQuail, 2007, s. 68–71). Nové technologie pak podle těchto představ přinášejí negativní dopad na žurnalistiku a kulturu, nová média jsou vnímána kriticky (Deuze, 2003, s. 213). Akcentován je vliv komerčních zájmů na internetový rozvoj (Lister et al., 2009, s. 178).

Přijatelné řešení, jak při výzkumech komplexně postihnout co nejširší škálu dopadů nových médií na žurnalistiku, nabízí koncept mediální logiky. Právě díky své

komplexnosti dává prostor pro kombinaci optimistického pohledu na fungování nových médií ve společnosti s negativními aspekty, kterými je doprovázeno.

2.1 Mediální logika

Koncept mediální logiky představila roku 1979 autorská dvojice David L. Altheide a Robert P. Snow v knize nazvané *Media Logic* (Altheide–Snow, 1979). Od té doby jejich poznání prošlo různými modifikacemi a doplněními, včetně aplikace na problematiku nových médií (srov. Deuze, 2004 a Dahlgren, 1996). „Mediální logika představuje nejen způsob komunikace ze strany médií, tedy proces, jehož prostřednictvím média prezentují a předávají informace, ale zároveň způsob, jakým se tomuto počínání přizpůsobují příjemci informací, kteří přijímaná sdělení interpretují, i další instituce, čímž vzniká mediální kultura (Altheide–Snow, 1979, s. 10–11 a 15).“ Představy o mediální logice tedy pokládají média za primární hybatele společenských změn ve vztahu médií a společnosti, protože akcentují jejich schopnost vyvolávat v příjemcích sdělení i v nemediálních institucích potřebu přizpůsobovat se principům jejich fungování (ibid., s. 12 a McQuail, 2007, s. 116). Mediální logika se tudíž stává jedním z možných způsobů nahlížení a interpretování společenských změn (Altheide–Snow, 1979, s. 9). „Lidé považují za samozřejmé, že informace mohou být přenášeny, nápady prezentovány, radostné nebo smutné nálady vyjadřovány, zásadní rozhodnutí činěna a obchodování vedena přes média. Míra samozřejmosti je až tak vysoká, že mediální logika bývá přehlížena jako důležitý faktor při snahách o porozumění médiím (ibid., s. 9–10).“

Mediální logika nabízí díky své šíři dostačující teoretickou oporu pro výzkumy dopadů nových médií na žurnalistiku. Umožňuje nahlížet na nová média prostřednictvím institucionální, technologické, organizační a kulturní (ve vztahu podatel/příjemce) perspektivy (Deuze, 2004, s. 140). Institucionální perspektivou se rozumí sledování různých projevů konvergence v organizacích, jež se zabývají žurnalistikou, a s ní souvisejících vnitřních faktorů, jako jsou rutiny, rituály a kulturní aspekty, i vnějších aspektů, jako jsou regulace, konkurence a požadavky či očekávání veřejnosti, přičemž zahrnuje i ekonomické hledisko, neboť společnosti jsou okolnostmi nuceny utrácet za nové vybavení, hardware i software, který navíc vyžaduje stálé aktualizování, za různé kurzy pro personál i za najímání nových, kvalifikovaných pracovníků (ibid., s. 142–143). Technologická perspektiva se zaměřuje na vybavení redakcí a na postupy, jakými publikují svá sdělení, ale i na technickou zdatnost zaměstnanců, což úzce souvisí s organizační perspektivou, která se kromě způsobů každodenní redakční práce zaměřuje i na konflikty, k nimž může docházet, pokud zaměstnanci neovládají, nebo dokonce odmítají pracovat s novým vybavením, a na míru fungování spolupráce mezi rozdílnými společnostmi, zpravodajskými

místnostmi či odděleními, jež dříve pracovaly jako samostatné jednotky (ibid., s. 144 a 148). Kulturní perspektiva zdůrazňuje proměnu rolí mezi podavatelem a příjemcem, kdy příjemci, kteří dříve měli jen omezenou možnost zpětné vazby, s nástupem nových médií chtějí stále častěji být v roli novinářů a přímo se zúčastňovat procesu tvorby informací, významů a zkušeností (ibid., s. 147). „Přestává být zřejmé, kdo je novinář a co vůbec je novinářská profese (Dahlgren, 1996, s. 62).“

2.2 Možná úskalí výzkumů vycházejících z konceptu mediální logiky

Přestože koncept mediální logiky nabízí širokou škálu možných cest, po nichž by se mohly výzkumy, které by z něj coby z teoretické opory vycházely, ubírat, je zapotřebí uvažovat i o komplikacích, s nimiž by se výzkumníci mohli setkat. Právě příliš široký záběr konceptu se může stát jednou z nich. Těžko si lze představit, že by bylo v silách jednoho badatele zrealizovat výzkum, který by se zabýval jak institucionální, tak technologickou, organizační a kulturní perspektivou zároveň. Pokud už by se do tak ambiciózního projektu někdo pustil, nutně by se potýkal s nástrahami faktoru času. Technologický vývoj a s ním související vývoj nových médií je natolik překotný, že by se mohl v dané chvíli soustředit na některou z perspektiv, zatímco ta, kterou už dříve probádal, by doznala změn. Snahy o realizaci longitudinálních studií ovšem není nutné odsuzovat, naopak by mohly významně přispět k poznání, pokud si však nevytyčí přehnané a nereálné cíle.

Krucíální kámen úrazu, který je schopen zasáhnout celé konání až ve fázi vlastního sběru informací a dat, a tím veškeré úsilí až zhatit, může číhat v podobě neochoty spolupráce ze strany organizací a jejich zaměstnanců s výzkumníkem či výzkumným týmem. Samozřejmě i odmítnutí je cennou informací, jelikož může indikovat v organizační rovině kupříkladu obavy z konkurence nebo v rovině jednotlivce strach ze zaměstnavatele, ale neumožňuje hlouběji proniknout do sledované problematiky. Obzvláště informace ekonomického charakteru mohou být těžko dosažitelné.

Jako optimální techniky pro sběr dat či podkladů, které již byly při výzkumech dopadů nových médií na žurnalistiku úspěšně aplikovány, se jeví dotazníkové šetření mezi zaměstnanci mediálních organizací, které nerozlišuje pozice, na nichž působí, ani médium, k němuž přísluší, a při němž jsou dotazníky distribuovány e-mailem nebo online, popřípadě také osobně či telefonicky (Spyridou et al., 2013, s. 82 a Fortunati et al., 2009, s. 930), analýza zpravodajských serverů zaměřená na zjišťování projevů konvergence, sběr dat při zúčastněném pozorování v prostředí, kde se tvoří zpravodajství, a hloubkové rozhovory s vrcholovými představiteli organizací, s editory i novináři (Ursell, 2001, s. 178 a Vobič, 2011, s. 947 a 951).

Obezřetnost se vyplácí i při formulování závěrů. Od realizovaných výzkumů nelze očekávat obecná zjištění. Nejen mezi jednotlivými zeměmi, ale i mezi

jednotlivými organizacemi se totiž mohou, a to i diametrálně, lišit dopady nových médií na žurnalistickou produkci (Ursell, 2001, s. 178 a 194). „Nové technologie umožňují změny ve tvorbě a produkci zpráv, ale není důvod očekávat, že jejich dopad bude jednotný napříč všemi poskytovateli zpráv (ibid., s. 178).“

3. Závěr

Dopady nových médií na žurnalistiku představují velmi aktuální a rozsáhlý fenomén, který si zasluhuje vědeckou pozornost. Koncept mediální logiky nabízí díky své šíři dostačující teoretickou oporu pro výzkumy dopadů nových médií na žurnalistiku, a představuje tak možnou inspiraci pro vědce, kteří by se chtěli problematikou dopadů nových médií na žurnalistiku zabývat. Množství dílčích cest, které se před nimi otevírá, je ovšem natolik rozsáhlé, že hrozí riziko předimenzování stanovených cílů. O to důležitější je co nejdříve si pevně a střízlivě stanovit mantinely, v nichž by se výzkumné práce měly pohybovat, neboť nástrahy, jež se mohou objevit, jsou schopny veškeré úsilí ohrozit, ba dokonce zhatit. I na to aktualizovaný koncept mediální logiky pamatuje. Ačkoliv byl původně vymezen spíše obecně a ze široka, postupem času, vstříc éře nových médií, se stával propracovanějším, detailnějším, a tedy uchopitelnějším.

4. Použitá literatura

- ALTHEIDE, D. L., SNOW, R. P. *Media Logic*. 1. vyd. Beverly Hills, London: Sage, 1979. 252 s. ISBN 0-8039-1296-X.
- DAHLGREN, P. Media logic in cyberspace: repositioning journalism and its publics. *Javnost – The Public*, 1996, vol. 3, no. 3, s. 59–72. ISSN 1318-3222.
- DEUZE, M. The web and its journalisms: considering the consequences of different types of newsmedia online. *New Media & Society*, 2003, vol. 5, no. 2, s. 203–230. ISSN 1461-4448.
- DEUZE, M. What is journalism?: Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 2005, vol. 6, no. 4, s. 442–464. ISSN 1464-8849.
- DEUZE, M. What is Multimedia Journalism?. *Journalism Studies*, 2004, vol. 5, no. 2, s. 139–152. ISSN 1461-670X.
- DICKINSON, R. et al. Studying journalists in changing times: Understanding news work as socially situated practice. *International Communication Gazette*, 2013, vol. 75, no. 1, s. 3–18. ISSN 1748-0485.
- FORTUNATI, L. et al. The Influence of the Internet on European Journalism. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2009, vol. 14, no. 4, s. 928–963. ISSN 1083-6101.
- JIRÁK, J., KÖPPOVÁ, B. *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 207 s. ISBN 978-80-7367-287-4.
- LISTER, M. et al. *New media: a critical introduction*. 2. vyd. London: Routledge, 2009. xvi, 446 s. ISBN 978-0-415-43161-3.

- McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2007. 447 s. ISBN 978-80-7367-338-3.
- MEIKLE, G., YOUNG, S. *Media convergence: networked digital media in everyday life*. 1. vyd. New York: Palgrave Macmillan, 2012. vi, 242 s. ISBN 978-0-230-22894-8.
- SIAPER, E. *Understanding new media*. 1. vyd. Los Angeles: Sage, 2012. 279 s. ISBN 978-1-84860-779-8.
- SPYRIDOU, L.-P. et al. Journalism in a state of flux: Journalists as agents of technology innovation and emerging news practices. *International Communication Gazette*, 2013, vol. 75, no. 1, s. 76–98. ISSN 1748-0485.
- URSELL, G. D. M. Dumbing down or shaping up?: New technologies, new media, new journalism. *Journalism*, 2001, vol. 2, no. 2, s. 175–196. ISSN 1464-8849.
- VOBIČ, I. Online multimedia news in print media: A lack of vision in Slovenia. *Journalism*, 2011, vol. 12, no. 8, s. 946–962. ISSN 1464-8849.

Kontakt na autora

PhDr. Jan Jirků

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra mediálních studií
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1

Email: jan.jirku@centrum.cz

Školitel: prof. PhDr. Jan Jiráček, Ph.D.

Tento text byl finančně podpořen z projektu Specifický vysokoškolský výzkum SVV 267 503 IKSŽ UK FSV.

Vyučovanie cudzích jazykov a mediálna výchova

Foreign Language Teaching and Mass Medias Education

Miroslava Pilati

Anotácia: Príspevok sa venuje otázkam masmediálnej gramotnosti a masmediálnej výchove, stručnému prehľadu stavu masmediálneho vzdelávania vo vybraných krajinách.

Možno prehlásiť, že mediálna výchova je súčasťou jazykových predmetov. Dôležitosť masmediálneho využitia je demonštrované na vyučovaní nemeckého jazyka, ktoré je obohatené printovými a internetovými aktivitami s odbornými textami z gastronómie, čo vedie k sledovaniu vyššej efektívnosti celého vyučovacieho procesu.

Kľúčové slová: mediálna výchova, médiá, masmédiá, internet, mediálna gramotnosť, tlač, jazykové kompetencie, rečové zručnosti, motivácia, hodnotenie

Summary: The article deals with questions of mass – medial literacy, medial education, brief review of condition of medial education in chosen countries. We can state that medial education is a part language subjects. The importance of mass- medial use is demonstrated teaching of German which is enriched by print and internet activities with expert gastronomy texts which leads to watching higher effectiveness of the whole teaching process.

Key words: medial education, media, mass media, internet, medial literacy, press, language competences, language skills, motivation, evaluation

1. Úvod

Prebiehajúca reforma školstva zaradila mediálnu výchovu medzi povinné obsahy vzdelávania na jednotlivých stupňoch škôl ako prierezovú tému s možnosťou výberu formy.

Mediálna výchova má už vo svojom názve vyjadrenú zameranosť, dôraz na výchovnú stránku.

Zákon o výchove a vzdelávaní č.245/2008 Z.z., prijatý 22.mája 2008, zdôrazňuje zmeny v obsahu vzdelávania, ktoré musí byť podriadené „hľadiskám kognitívneho rozvoja osobnosti žiaka, podčiarkuje význam nadobúdania kľúčových kompetencií, ale aj význam štúdia cudzích jazykov. Zákon požaduje, aby žiak nadobudol komunikačné schopnosti nielen v materinskom, ale aj v cudzom jazyku a aby ovládal „aspoň dva cudzie jazyky a vedel ich používať“ (Bálint,L. 2007, s.61)

Masové médiá sa za niekoľko storočí svojej existencie stali jednou zo základných súčastí ľudskej spoločnosti, jej prejavov, ale aj života jednotlivca. Od vzniku prvých moderných masových médií, počnúc vynálezom kníhtlače, cez vznik prvých letákov a neskôr novín, až po dynamický rozvoj elektronických masových médií ako film, rozhlas a neskôr televízia v 20. storočí až po tzv. nové médiá, majú masové médiá vplyv na spoločnosť, kultúru a v prvom rade ľudí.

„Súčasný svet je presiaknutý vplyvom médií. Ich pôsobenie je dôležitým nástrojom socializácie jednotlivca od najútlejšieho veku, médiá vplyvajú na formovanie našich postojov, názorov, úsudkov i hodnotenia reality“. (Vrabc, C.2007, s.1) Masové médiá sa stali zdrojom informácií, poznatkov, zábavy. Médiá vytvárajú predstavy ľudí o svete.

Mnohé novinárske spravodajské príbehy nesledujú presadzovanie pravdy a poznania aj keď sa to na prvý pohľad tak zdá, keďže sa opierajú o fakty a plnia informačnú funkciu, ale rovnako ako literárne príbehy počítajú so schopnosťou prijímateľov rozumieť im a dokončiť si ich podľa svojich predstáv . Novinárske príbehy , podobne ako literárne, nedokončievajú totiž jednoznačne a poznajú aj otvorené konce. „ Rozuzlenie je v spravodajstve málokedy prezentované jasnou formou“. /(Trampota, T. 2006, s. 65)

Kasl Kollmannová uvádza: „ Napríklad medziludské vzťahy prezentované v médiách sa stali zdrojom zábavy a marketingového ťahu, ako prilákať čitateľov.“ (Kasl Kollmannová, D. 2009, s. 146).

V súčasnosti využíva médiá každý. Mičenka s Jirákom označujú stav, kedy je stále viac spoločensky dôležitých komunikačných aktivít realizovaných prostredníctvom médií, medializáciou.“ Hodnota informácií nadobúda v dnešnom svete mimoriadny význam, pretože ich vyhľadávanie, príjem, spracovávanie a vyhodnocovanie sa priamo resp. nepriamo dotýka každého z nás. Informačné technológie ovplyvňujú nielen štruktúru ekonomiky, ale majú svoj dopad na kultúru, sociálno – ekonomickú sféru i na získavanie kvalifikácie a vzdelávania“. (2007,s. 142))

Orban uvádza, že: „ Masmédiá v súčasnosti mapujú život okolo nás, snažia sa rýchlo a zodpovedne reagovať na otázky a problémy verejnosti. Hlavný dôraz sa kladie na adresnosť, odbornosť a kvalitu jednotlivých príspevkov. Objektivita je

najvyšším cieľom informačnej činnosti, založenej na verifikácii názorov, vyjadruje stupeň identity udalosti javu a reprodukcie v správe, spája sa s normou, ktorá vyžaduje určitý spôsob konania a spracovania informácií o jave“.(Orban,K. 2008, s. 128)

Laické vnímanie médií ich bežným užívateľom označuje McQuail ako každodenné či intuitívne využívanie médií. Pod týmto pojmom môžeme rozumieť to, aký súhrn poznatkov a znalostí, ktoré o médiách, ich fungovaní a obsahoch bežný človek má. „ Umožňuje nám pochopiť, čo sa deje, ako médium zapadá do nášho každodenného života, ako by sme mali jeho obsah čítať, podľa zámeru podávateľa a ako ho naozaj čítať chceme, aké sú rozdiely medzi jednotlivými médiami, jednotlivými typmi obsahov a mnoho ďalších skutočností“.(McQuail,D.2007,s.25.)

Škola nie je hlavným a výlučným zdrojom informácií. Má skôr viesť žiakov k zručnostiam vyhľadávania si potrebných informácií, k aktivite a tvorivosti. Preto sa záujem žiakov sústreďuje na masmédiá a elektronické zdroje. Masmédiá nachádzajú dôležité miesto aj v procese výchovy a vzdelávania ako zdroj informácií a osobitné miesto zaujímajú vo výučbe cudzích jazykov.

V školskom období je dôležité poznať motívy, ktoré vedú žiakov k dobrým výkonom, záujmom o učenie. K rozhodovaniu a konaniu vedie dominantný motív. O tom, ktoré z motívov sa môžu stať dominantným, rozhoduje ich sila, význam a hodnota. Motiváciou sa vyvoláva záujem o učenie, sebazvedelávanie. Motivácia spolu so schopnosťami vytvára vhodné podmienky pre vzdelanostný rast. Motiváciu chápeme ako prostriedok zvyšovania efektivity učebnej činnosti žiaka.

Buckingham definuje mediálnu výchovu ako „ proces vyučovania a učenia sa o médiách“, výsledkom ktorého je mediálna gramotnosť – „ vedomosti a zručnosti, ktoré študenti získajú“. /(Buckingham, D.2003, s.4.)

Mediálna gramotnosť tvorí súhrn zručností a schopností, súvisiacich s prístupom k médiám, ktoré je možné zhrnúť do štyroch základných oblastí, ktorými sú prístup, hodnotenie , kritický postoj, analýza a tvorivosť. Všetky schopnosti sú faktom osobného vývinu, ktoré formujú povedomie, kritické uvažovanie, ale aj schopnosť riešiť problémy. V rámci informačnej spoločnosti je mediálna gramotnosť základnou zručnosťou všetkých vekových skupín populácie a pokladá sa za jeden zo základných predpokladov aktívneho a plnohodnotného občianstva a za prostriedok eliminácie rizík sociálneho vylúčenia.

Mediálna gramotnosť je výsledkom pôsobenia procesov v dimenziách osobnostného, rodinného a vzdelanostného kontextu. Základom a predpokladom osobnostného vybavenia je gramotnosť písania a čítania aj v cudzom jazyku, vo vzťahu k médiám je to audiovizuálna a digitálna gramotnosť.

Mediálna gramotnosť posilňuje kritické myslenie a schopnosť kreatívneho riešenia problémov, taktiež získané zručnosti a vedomosti sú v rýchlo sa rozvíjajúcej

informačnej spoločnosti predpokladom začlenenia jednotlivcov do procesov inovácií. Sú zárukou, že každý môže využívať výhody informačnej spoločnosti.

Média nemôžu existovať bez publika, musia sa prispôbovať a robiť zmeny, ktoré sa prejavujú v rozširujúcej technológii a v obsahoch, ktoré si žiada.

2. Porovnávanie metodiky mediálnej výchovy

Znalosť a ovládanie cudzích jazykov patrilo k podstatným charakteristikám vzdelanosti. Akosi jednotiacou líniou bola väčšinou snaha o čo najväčšiu účinnosť a efektívnosť v komunikácii, ktorej je jazyk neoddeliteľnou súčasťou. Preto už od 70-tych rokov dvadsiateho storočia v rámci rôznych reforiem uvažujeme nad formami a metódami pre uľahčenie osvojenia cudzieho jazyka. Didaktici v spolupráci s príbuznými odborníkmi vždy hľadali spoločný jazyk pre definovanie zodpovedajúceho obsahu učebných osnov, študijných plánov, učebníc a učebných materiálov na podporu a odbúranie komunikačných bariér pre (SERR), ktorý považujeme v súčasnosti za najkomplexnejší materiál, akési naznačenie pomyslenej línie pre výučbu a osvojenie si cudzích jazykov.

Ovládanie dvoch a viacerých cudzích jazykov je v súčasnosti európskou nevyhnutnosťou. Učiteľ cudzieho jazyka by si mal byť vedomý potreby, rešpektovať jednotu jazyka a kultúry pre úspešné komunikovanie s inými, teda mal by mať zodpovedajúce vedomosti a príslušné zručnosti a to nielen preto, že nás nato upozorňuje SERR, ale aj preto, lebo jednota jazyka a kultúry je danosť.

Ak chceme byť úspešní v komunikácii s cudzincom, čo nemusí byť vždy rodený hovoriaci, treba si neustále uvedomovať, že každý je súčasťou svojho kultúrneho kontextu a že vo vzájomnej komunikácii partneri používajú spoločný cudzí jazyk, napr. nemčinu.

Medzi dôležité súčasti cudzojazyčného vyučovania patria tieto kompetencie:

Lingvistická kompetencia, ktorá je bázou vo všetkých svojich zložkách, tj. lexikálne, fonologické, syntaktické vedomosti a zručnosti,

Sociolingvistická kompetencia, ktorá sa vzťahuje na sociokultúrne podmienky používania jazyka, vzťahuje sa aj na spoločenské konvencie (pravidlá zdvorilosti, normy, ktorými sa riadia vzťahy medzi generáciami, pohlaviami, sociálnymi skupinami),

Pragmatická kompetencia sa zaoberá funkčným využitím lingvistických zdrojov (tvorenie jazykových funkcií a rečových aktov), vychádzajúc zo scenára zaužívaných noriem a tradícií toho – ktorého cudzieho jazyka. Zaoberá sa napr. aj zvládnutím jazykových prejavov, ich súdržnosťou a vnútorným usporiadaním, či identifikáciou typov textov a ich štruktúrou. (Tandlichová, E. 2004, s. 173–174).

Existuje už viacero teoretických štúdií, vyplývajúcich z potrieb praxe, o zavedení mediálnej výchovy do škôl. Mediálna výchova v súčasnosti predstavuje širokú

oblasť mediálneho a pedagogického výskumu a pedagogickej praxe na rôznych úrovniach. Je súčasťou činnosti vládnych a mimovládnych orgánov, inštitúcií, organizácií a asociácií na národnej i medzinárodnej úrovni.

Na medzinárodnej konferencii UNESCO o mediálnej výchove v apríli 1999 vo Viedni účastníci konštatovali, že „ mediálna výchova je schopná naučiť ľudí analyzovať a tvoriť mediálne obsahy, správne ich chápať a interpretovať.“(Brečka, S.1999, s. 7)

Šeďová charakterizuje pojem mediálna výchova ako „ výchova k orientácii v masových médiách, k ich využívaniu a zároveň k ich kritickému hodnoteniu.“ (Šeďová, 2004, s.19.)

Kľúčovým pojmom v rámci mediálnej výchovy a zároveň jej cieľom je mediálna gramotnosť. Škola by mala žiakov naučiť spracúvať a hodnotiť podnety a informácie, ktoré k nim z okolitého sveta prichádzajú. Šeďová cituje nemeckého mediálneho pedagóga G.A. Thieleho, ktorý uvádza, že mediálna gramotnosť zahŕňa kompetentný, sebavedomý a zodpovedný výber a využívanie tlačených, audiovizuálnych a digitálnych médií všetkého druhu pre zábavu, informovanie sa a vzdelávanie, pre vyjadrenie a komunikáciu.

V celosvetovom meradle možno sledovať zvýšený záujem o mediálnu výchovu už viac ako tridsať rokov. V polovici 70. rokov 20. storočia bola táto výchova začlenená do učebných osnov stredných škôl vo viacerých krajinách. V Európe (najmä v Španielsku a Taliansku) sa mediálna výchova chápala ako nástroj na vyrovnávanie sociálnych rozdielov, vyplývajúcich z nerovnakých možností prístupu k informáciám. V anglicky hovoriacich krajinách bola mediálna výchova začlenená do jazykových predmetov.

Najdôležitejšiu úlohu v mediálnej výchove na medzinárodnej úrovni zohráva UNESCO, ktoré sa ako organizácia angažuje v zavádzaní a následnom skvalitňovaní mediálnej výchovy detí a mládeže v celosvetovom meradle. Podieľa sa na organizovaní medzinárodných fór, ktorých cieľom je začleniť mediálnu výchovu do národných učebných osnov, do mimoškolských vzdelávacích programov, ale aj do celoživotného vzdelávania dospelých.

Ako reakciu na rastúcu potrebu globálnej výmeny informácií a názorov na využitie novín vo vzdelávacom procese Svetová asociácia novín už v roku 1991 zriadila stály výbor pre svoj program Noviny vo vzdelávaní, s cieľom rozšíriť tento program po celom svete. Jeho úlohou je okrem iného propagovať noviny ako nástroj vzdelávania učiteľov, rodičov a žiakov.

V Nemecku sa mediálna pedagogika chápe ako zastrešujúci pojem pre všetky pedagogicky orientované činnosti, súvisiace s médiami. Stredobodom jej záujmu sú informačné a komunikačné technológie s ich spoločenskými a kultúrnymi dôsledkami.

„Význam mediálnej výchovy pre nemeckú spoločnosť sa dá dokázať aj cez bohatú a živú tradíciu mediálnej pedagogiky ako samostatného odboru, ktorý nielen rozvíja metódy mediálnej výchovy, ale vedie svoj vlastný výskum médií, zameraný predovšetkým na ich vplyv a na psychiku a správanie detí a dospelujúcich“ (Jirák, J.: 2007, s. 10).

Hockicková – Hašková (2004, s.10) uvádzajú, že v nemeckej provincii sú špecifické prístupy k médiám reflektované v rámci pedagogiky médií (Medienpädagogik), ktorá skúma ciele, podmienky, hranice a predpoklady jednak výchovy k percepcii médií a jednak výchovy prostredníctvom médií. Jej súčasťami sú náuka o médiách (Medienkunde), zaoberajúca sa technickými, ekonomickými, právnymi, umeleckými a organizačnými podmienkami používania médií, výchova na využívanie médií (Medienerziehung), zameraná na rozvoj spôsobilosti jedinca, samostatne zaobchádzať s médiami, didaktika médií (Mediendidaktik), zaoberajúca sa teóriou a praxou uplatňovania médií ako nosičov výučbových a učebných obsahov a ako pomocných prostriedkov vo vyučovaní a výskum médií, ktorý sa prioritne orientuje na sledovanie účinnosti médií.

Na druhej strane S.Brečka vidí termín mediálna výchova ako zjednocujúci pojem pre vedu aj pedagogickú prax: „ Mediálna výchova v súčasnosti predstavuje širokú oblasť mediálneho a pedagogického výskumu, mediálnej a pedagogickej praxe na rôznych úrovniach. Je súčasťou činností mnohých vládnych i mimovládnych organizácií a inštitúcií na národnej i medzinárodnej úrovni“ (Brečka, 1999, s. 5).

Podľa Šedovej (2004, s. 21) v Českej republike je zatiaľ mediálna výchova marginálnou záležitosťou, realizovanou izolovanými nadšencami. V rokoch 1998–2001 spracoval tím Centra pre mediálne štúdia (CEMES) Univerzity Karlovej pod vedením mediológa J.Jiráka Rámcový vzdelávací program pre mediálnu výchovu ako prierezovú tému na základných školách a mediálnu výchovu ako samostatný predmet na stredných školách. Predpokladá sa, že tento projekt uľahčí cestu mediálnej výchovy do českých škôl.

Na Slovensku sa mediálna výchova chápala v minulosti skôr ako výchova médiami. Brečka (1999, s. 34) konštatuje, že stupeň uplatnenia mediálnej výchovy v rôznych vyučovacích predmetoch závisí výlučne od osobnej iniciatívy učiteľov. Našu mládež pripravoval na život a pôsobenie v informačnej spoločnosti projekt INFOVEK. Základným cieľom projektu bolo vybudovať na základných a stredných školách informačné učebne, vybavené počítačmi, napojenými na internet.

3. Cieľ prieskumu.

Cieľom prieskumu bolo overiť si, do akej miery sú účinné motivačné a aktivizujúce prostriedky, ktoré na vyučovaní používame a čo všetko ovplyvňuje vzťah žiakov

k zvolenému jazyku, ktoré činitele ovplyvňujú výsledky žiakov kladne a ktoré záporne. Prieskum sme viedli dvoma smermi:

- Žiak a jeho názor na tradičné a netradičné vyučovanie cudzieho jazyka
- Učiteľ a jeho prístup k využívaniu tradičných a netradičných prostriedkov na vyučovaní cudzieho jazyka

Organizácia prieskumu

Respondenti boli žiaci 3 a 4. ročníka Súkromnej hotelovej akadémie GASMO, odbor hotelová akadémia (HA, 50 žiakov), z toho bolo 25 žiakov experimentálna skupina, 25 žiakov kontrolná skupina a odbor cestovný ruch (CR, 50 žiakov), z toho bolo 25 žiakov experimentálna skupina a 25 žiakov kontrolná skupina. Prieskum sme uskutočnili formou dotazníkovej metódy. Väčšinu otázok tvorili zatvorené otázky . Na doplnenie informácií, získaných dotazníkovou metódou, sme využili metódu rozhovoru u žiakov SHA GASMO a učiteľov zo SHA GASMO.

Tabuľka č.1: Prehľad o počte žiakov

Ročník	HA exper.	HA	CR exper.	CR	Spolu	%
tretí	13	12	14	11	50	
štvrtý	12	13	13	12	50	
					100	100 %

Hypotézy prieskumu

H1 – predpokladáme, že viac ako 50% žiakov sa učí preto, aby získali nové vedomosti, poznatky a zručnosti

H2 – predpokladáme, že viac ako 50% žiakov je spokojných so známkami z nemeckého jazyka ,vníma vyučovanie v novými aktívnymi metódami s využitím médií viac motivujúce ako tradičné vyučovanie

H3– predpokladáme, že viac ako 60% žiakov má problémy s komunikáciou v cudzom jazyku a po vyučovaní s novými netradičnými metódami sa tento stav zlepšil

H4 – predpokladáme, že viac ako 80% učiteľov vníma takéto netradičné vyučovanie ako náročnejšie na osvojovanie si jazykových zručností a vedomostí

4. Výsledky

V akademickom roku 2012/2013 sme realizovali pedagogický prieskum, kde sme v dvoch experimentálnych skupinách systematicky dopĺňali výučbu o prácu s cudzojazyčnou tlačou a autentickými textami z internetu. Výučba sa realizovala v počítačovej učebni a študenti pracovali on-line. V kontrolných skupinách sme vyučovali tradičným spôsobom, iba pomocou učebníc.

Pri práci s tlačou si študenti samostatne pripravovali krátke prezentácie správ z nemeckej a rakúskej tlače. Prezentujúci si precvičovali nácvik čítania s porozumením a následne ústneho prejavu formou monologickej reči. Súčasne sa oboznamovali s novou slovnou zásobou a zároveň si upevňovali a automatizovali gramatiku. Ostatní študenti sa počas prezentácie zameriavali na počúvanie s porozumením a následnú diskusiu.

Keďže sa dobre osvedčil vizuálny podnet ako impulz na rozprávanie a „napojenie“ sa na danú tému, používali študenti aj opis obrázka.

V našej škole žiaci študujú odbor hotelová akadémia a cestovný ruch. Tento fakt sme zohľadnili aj pri výbere textov. Text sme vybrali nielen podľa ročníka, ale podľa konkrétnej situácie v danej skupine. Vo vyšších ročníkoch sme pracovali s odbornými textami z oblasti gastronómie a cestovného ruchu.

Experimentálne skupiny predstavovali študenti zo Súkromnej Hotelovej Akadémie GASMO, tretí a štvrtý ročník, preto sme vybrali pre prácu s internetom texty a materiály im blízke. Venovali sme pozornosť zahraničným hotelom a reštauráciám v Rakúsku, zameraných na rôzne ponuky, programy.

Úlohy pre študentov boli zamerané nasledovne:

- odpovede na otázky súvisiace s textom,
- opisy prípravy jedál a ponuky v jedálnych lístkoch, špeciality,
- ponuky špeciálnych služieb v hoteloch, rôzne programy,
- prezentácia hotela, reštaurácie,
- prezentácia jedálneho lístka/predjedlá, hlavné jedlá, prílohy, nápoje, dezerty,
- prezentácia pobytu na dovolenke v Rakúsku, zameranom na podporu zdravia, relaxácie
- prezentovanie životopisov zakladateľov hotelov, reštaurácií,
- opis oddelení v hoteloch, v reštauráciách,
- uvedenie aktivít počas pobytu na dovolenke podľa motta: „Ich habe keine Zeit, mich zu beeilen.“ /Igor Strawinsky/
- práca v skupinkách – retrospektívne informovanie o aktivitách vybraných gastronomických spoločností.

Výsledky prieskumu

Vyhodnotenie výsledkov dotazníka

Otázkou č.1 sme zisťovali, čo žiakov najviac podnecuje do učenia sa nemeckého jazyka. Možnosti uvádzame v legende č.1

- získanie nových vedomostí, poznatkov, zručností
- snaha vyniknúť pred spolužiakmi
- dobrá známka
- pochvala učiteľom
- spokojnosť rodičov
- iné – uveďte čo:

Tabuľka č.2

	HA exper.	HA kontr.	CR exper.	CR kontr.	Spolu	%
A	10	9	12	8	39	39
B	2	1	4	1	8	8
C	6	4	5	6	21	21
D	2	9	3	3	17	17
E	1	2	0	2	5	5
F	4	0	1	5	10	10
Spolu:					100	100 %

Z odpovedí jednoznačne vyplynulo, že až 39 % žiakov sa učí cudzí jazyk preto, aby získali nové vedomosti, poznatky a jazykové zručnosti. Nižšie percento žiakov sa učí pre dobrú známku (21 %). Na otázku, kde mali uviesť iné motívy, ktoré ich podnecujú do učenia, odpoveď dali väčšinou „ snaha dohovoriť sa v cudzom jazyku“.

Otázkou č. 2 sme zisťovali, aký dopad má na žiaka pochvala učiteľom.

Možnosti uvádzame v legende č.2

- hanbím sa za pochvalu pred spolužiakmi
- snažím sa učiteľovi i sebe dokázať, že bola opodstatnená
- iné – uveďte, čo

Tabuľka č.3

	HA exp.	HA kontr.	CR exper.	CR kontr.	Spolu	%
A	0	8	2	7	17	17
B	20	10	14	12	56	56
C	5	7	9	6	27	27
					100	100

Z odpovedí na otázku č.2 je možné konštatovať, že až 56 % žiakom záleží na pochvale učiteľom a snažia sa sebe i učiteľovi dokázať, že nebola zbytočná. Na otázku iné odpovedali väčšinou: „pochvala ich motivuje k ďalšiemu vzdelávaniu, samoštúdiu, k aktivite“.

Otázkou č. 3 sme zisťovali, či majú študenti strach z ústnej odpovede v cudzom jazyku

Tabuľka č.4

	HA exp.	HA kontr.	CR exper.	CR.kontr.	Spolu	%
áno	2	20	3	18	43	43
niekedy	20	4	19	5	48	48
nie	3	1	3	2	9	9
Spolu:					100	100

Odpovede na otázku č.3 nám jasne ukazujú, že 48 % žiakov má niekedy strach z ústnej odpovede. Dôvody strachu, ktoré žiaci uvádzali, boli nasledovné: „nedostatočná príprava na hodinu, strach z učiteľa, slabé komunikačné zručnosti, nezrozumiteľne kladená otázka učiteľom“.

Otázkou č. 4 sme zisťovali, čo by mal učiteľ na odpovedi žiakov hodnotiť. Možnosti uvádzame v legende č.3.

- samostatnosť odpovede
- celkový prístup žiaka k učeniu
- osobnostné vlastnosti
- osvojené vedomosti a zručnosti
- pochopenie učebnej látky

Tabuľka č.5

	HA exp.	HA kont.	CR exp.	CR kont.	Spolu	%
a	3	5	3	2	13	13
b	8	6	5	6	25	25
c	3	4	0	2	9	9
d	8	7	10	12	37	37
e	3	3	7	3	16	16
Spolu:					100	100

Z výsledkov odpovedí na otázku č.4 je možné konštatovať, že 37 % žiakov si myslí, že učiteľ by mal na odpovedi žiaka hodnotiť predovšetkým osvojené vedomosti a zručnosti.

Otázkou č. 5 sme chceli zistiť, či žiaci vedia ohodnotiť svoju odpoveď.

Možnosti uvádzame v legende č.4.

- áno, viem byť kritický
- nie, skôr si hodnotenie prilepším
- mám so sebahodnotením veľké problémy

Tabuľka č.6

	HA exp.	HA kontr.	CR exp.	CR kont.	Spolu	%
a	15	10	13	8	46	46
b	4	9	5	10	28	28
c	6	6	7	7	26	26
Spolu:					100	100

Odpoveďou na otázku č.5 sme zisťovali, či žiaci vedia ohodnotiť svoju odpoveď. 46 % žiakov si myslí, že vie byť sebekritický .

Otázkou č.6 sme zisťovali, či sú žiaci spokojní so známkou z nemeckého jazyka, ktorú dosahujú., používanie netradičného vyučovania pozitívny vplyv

Tabuľka č.7

	HA exp.	HA kont.	CR exp,kont.	Spolu	%
áno	20	15	13 10	58	58
nie	5	10	12 15	42	42
				100	100

Z odpovedí na otázku č.5 je možné konstatovať, že viac žiakov je spokojných so svojim prospechom, známkou z nemeckého jazyka (58%). Dôvody nespokojnosti uviedli v dotazníku: „ chcem byť lepší, chcem niečo v živote dokázať, mám na via, len sa mi nechce učiť , keby som mal na učenie via času, mohlo by to byť lepšie.“

V 6. otázke dotazníka pre žiakov sme zisťovali,čo by žiaci odporučovali na zlepšenie a skvalitnenie vyučovania cudzieho jazyka. Otázka bola otvorem a žiaci s ak nej mohli volne vyjadriť. Názory z dotazníkov sme doplnili aj rozhovormi so žiakmi. Odporúčania žiakov na skvalitnenie netradičného vyučovania cudzieho jazyka:

- práca s internetom, práca s časopismi práca s nahrávkami,
- výmenné pobyty v Rakúsku a Nemecku individuálny prístup, pozitívny prístup,
- prihliadať via na obsah, komunikátu, jako na gramatiku

V poslednej otázke dotazníka pre žiakov sme sa pýtali ich na prácu s masmédiami. Otázka bola otvorem a žiaci sa mohli k nej voľne vyjadriť. Názory žiakov boli nasledovné. Žiaci si z experimentálných skupín boli spokojní, mali viac skúseností so zahraničnými programami, cvičeniami, reagovali na rozhovor v cudzom jazyku, nemali strach komunikovať, ovládali slovnú zásobu, čo v kontrolných skupinách chýbalo.

Otázkou pre učiteľov sme zisťovali, či je používanie netradičných metód a foriem vo vyučovaní cudzieho jazyka činnosť:

málo obtiažna

problematická

najnáročnejšia zo všetkých činností.

Ako kritérium porovnávania sme vzali dĺžku praxe učiteľa.

Tabuľka č.8

Dĺžka praxe	a	b	c
Do 5 rokov	0	2	1
6–10 rokov	0	0	0

Dĺžka praxe		a		b		c	
11–20 rokov		0		2		2	
Nad 20 rokov		0		4		1	
Spolu:	%	0	0,0	8	66,67	4	33,33

Z výsledkov je možné konštatovať, že až 8 učiteľov (66,67 %) bez rozdielu dĺžky praxe považuje netradičné metódy a formy vyučovania cudzieho jazyka za činnosť problematickú, resp. najnáročnejšiu zo všetkých pedagogických činností.

Na záver si učitelia položili otázky:

- ako si organizujem vyučovanie
- ako sa pripravujem na vyučovanie
- ako využívam internet , masmédiá
- ako hodnotím žiakov
- ako mi masmédiá pomáhajú konkretizovať moje ciele

V súvislosti s týmito otázkami a problémami si kládli otázku, kedy to stihnúť a ako často majú pracovať s masmédiami. Problém je aj s technickým zabezpečením školy.

Na základe nášho prieskumu možno konštatovať, že stanovené hypotézy sa nasledovne potvrdili:

H1 – predpokladáme, že viac ako 50 % žiakov sa učí preto, aby získali nové vedomosti, poznatky a zručnosti.

Na základe odpovedí môžeme konštatovať, že hypotéza sa potvrdila čiastočne (39 %).

H2 – predpokladáme, že viac ako 50 % žiakov je spokojných so známami z nemeckého jazyka a s využívaním netradičného vyučovania

Na základe odpovedí môžeme konštatovať, že hypotéza sa potvrdila (58%).

H3 - predpokladáme, že viac ako 60% žiakov má problémy s komunikáciou v cudzom jazyku a po vyučení s novými netradičnými metódami sa tento stav zlepšil

Táto hypotéza sa nepotvrdila, lebo len 43 % žiakov má problémy s komunikáciou.

H4 – predpokladáme, že viac ako 80 % učiteľov vníma takéto netradičné vyučovanie ako náročnejšie na osvojovanie si jazykových zručností a vedomostí

Táto hypotéza sa taktiež nepotvrdila, lebo len 66,67 % učiteľov sa vyjádřilo, že netradičné vyučovanie je náročnejšie na prípravu pri osvojení si jazykových zručností.

Výsledky pedagogického experimentu nás priviedli k poznaniu, že doplňovanie výučby nemeckého jazyka o prácu s tlačou a internetom sa najvýraznejšie prejavilo v osvojovaní si jazykových kompetencií gramatiky a lexiky. Študenti skupín dosiahli výrazne lepšie výsledky v dvoch rečových zručnostiach – čítaní a počúvaní s porozumením. Zvolený odborný text bol pre študentov zaujímavý. Vnímali ho ako výzvu, naučiť sa niečo nové. Využitie bolo formy individuálnej a skupinovej práce. Hoci gramatické cvičenia sú často problémom, pri prepojení s textom vidia žiaci využitie gramatiky priamo v praxi a nepovažovali to za nudnú gramatiku. Pri takejto forme výučby si žiaci osvoja pre svoju profesiu dôležitú slovnú zásobu a ani si neuvedomia obťažnosť v texte zahrnutej nemeckej gramatiky, ktorú prezentovali.

Pri analýze výsledkov v ďalších dvoch rečových zručnostiach – ústnom a písomnom prejave sme nezaznamenali podstatný rozdiel. Možno to zdôvodniť tým, že práca s internetom pri výučbe cudzích jazykov neumožňuje plnšie rozvíjať tieto rečové zručnosti. Výsledky vedomostného testu tiež dokazujú, že vyšší prírastok vzdelania bol dosiahnutý v experimentálnych skupinách.

5. Záver

V dnešnej informačnej spoločnosti, keď rozhodujúcim zdrojom jej vývoja nie je kapitál, ale informácie, je potrebné venovať zvýšenú pozornosť mediálnej výchove a nadobudnutiu mediálnej kompetencie. Zvýšené nároky sa v súčasnosti kladú na pedagógov, ktorí musia okrem vlastnej špecializácie disponovať tiež základnými zručnosťami pre prácu s novými médiami. Implementácia masmédií do výučby cudzích jazykov vedie k zefektívneniu výučby, umožňuje študentom učenie sa prostredníctvom viacerých zmyslov a k priblíženiu vyučovania reálnemu životu mimo školy. Úspech využitia masmédií a informačno – komunikačných technológií závisí od obsahu, metód, foriem výučby a od pedagogického majstrovstva učiteľa.

Pre učiaceho sa naskytli nové možnosti nových komunikačných úloh. Počítač prevzal úlohu stimulátora v učení sa jazykov.. Počítač nemusí poskytovať žiaden materiál. Učiacemu sa môže dávať ako nástroj, používať alebo porozumieť jazyku (kontrola správnosti hláskovania, gramatiky).

Dôležité sú aj multimediálne zdroje ako sú text, grafika, zvuk, animácie, video – spojené do jedného celku. Pre študentov to má viacero výhod ako sú: dostupnosť autentického prostredia pre učenie sa, jednoducho integrované komunikatívne zručnosti, študenti majú väčšiu kontrolu nad svojim učením, pretože môžu postupovať svojim vlastným tempom alebo individuálnym spôsobom, preskočiť niektoré časti, prípadne sa vrátiť a zopakovať niečo. Hlavnou výhodou je, že študenti sa môžu zamerať na obsah a využívať rôzne linky na vysvetlenie určitých gramatických javov,

alebo ich precvičeniu, k slovnej zásobe, nácviku správnej výslovnosti, má možnosť klásť otázky a nachádzať odpovede.

Preto bolo veľkým prínosom pre komunikáciu a učenie sa objavenie WEBU a nárast využívania internetu. Komunikácia v cudzom jazyku prostredníctvom internetu umožňuje študentom nielen vymieňať si krátke správy, ale aj vytvárať dlhšie dokumenty, alebo sa zapojiť do spoločného písania. Využitím internetu študenti vyhľadávajú cez veľké množstvo stránok po celom svete a za pár minút majú prístup k novinám, časopisom, správam, filmom, hudbe, môžu využívať web na publikovanie textov a multimediálnych materiálov a poskytnúť ich svojim spolužiakom alebo verejnosti.

Príspevok sa zaoberá otázkami mediálnej výchovy a mediálnej gramotnosti. Uvádzame stručný prehľad postavenia mediálnej výchovy vo vybraných krajinách, pričom konštatujeme, že vo viacerých krajinách je mediálna výchova súčasťou výučby jazykových predmetov. Význam masmédií demonštrujeme na príklade výučby nemeckého jazyka s doplnením o prácu s tlačou a internetom, čo vedie k následnému celkovému zefektívneniu výučby v rôznych typoch cvičení, pričom sa rozvíjajú všetky komunikatívne zručnosti študenta (receptívne – počúvanie a čítanie s porozumením, produktívne a interaktívne – písomný a ústny prejav). Pomocou rôznorodých cvičení sa študenti učia pracovať v skupinách, samotne formulujú myšlienky a názory, vyjadrujú svoje pocity, predstavy, obhajujú a zdôvodňujú svoje názory, vysvetľujú súvislosti, uvádzajú rozdiely, výhody a nevýhody alternatív, nadväzujú rozhovory a správne reagujú v každodenných situáciách.

6. Použitá literatúra

- 1, Bálint,E.: K niektorým zásadám reformy nášho školského systému. Pedagogické spektrum, 2007, č.1 , ISSN 1335-5589
- 2, Brečka,S.: Mediálna výchova. Bratislava:Národné centrum mediálnej komunikácie, 1999, 124 s. DISC 101021
- 3, Buckingham, D.: Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culturw. Cambrige: Polity Press,2003, 183 s. ISBN – 10: 0745628303
- 4, Eppert, F.: Detsch in Küche + Restaurant. Eine Einführung in die Fachsprace der Gastronomie. . Printed in Germany: Max Hueber Verlag, D-85737 Ismaning, 1998, 228 s. ISBN 3-19-001501-5
- 5, Formanová,A.,Zmudová,Z.: Němčina v gastronomii. Příručka odborných výrazu a textu pro hotelové a vyšší odborné školy. Praha. Inrmatorium. 2000, 195 s. ISBN 80-86073-56-4
- 6, Hockicková,B. – Hašková,A.: Mediálna výchova ako súčasť profesijnej prípravy učiteľov cudzích jazykov. In Technológia vzdelávania 6/2004. ISBN1335-003X
- 7, JirákJ., Mičenka,M., a kol.: Základy mediálnej výchovy. Praha: Portál, 2007,296 s. ISBN 978-80-7367-315-4
- 8, JirákJ., Koplová,B.: Media a spoločnosť. 2. Vydání. Praha: Portál, 2007, 208s. ISBN 978-80-7367-287-4

- 9, Kasl Kollmannová, D.: Transformace mediálního systému: Romantizace mediálních obsahů a komodifikace lásky v mediálních obsazích. In: Jiráček, J. – Köpplová, B. – Kasl Kollmannová, D. (eds.): Média dvacet let poté. Praha: Portál. 2009, 199 s. ISBN 978-80-7367-287-4
 - 10, MC Quail, D.: Úvod do teórie masovej komunikace. Praha: Portál, 2007, 448 s. ISBN 807 367 3383
 - 11, Orban, K.: Etické aspekty vo verejnoprávnych audiovizuálnych médiách. In: Zborník „Identita a identifikácia z pohľadu etiky a morálnej filozofie III.“ Trnava. FF TU v Trnave 2008. ISBN 978-80-8082-187-6
 - 12, Šedová, K.: Média jako pedagogická téma. In: Pedagogika 1/2004. Praha: UK PF. ISBN 0031-3815
 - 13, Trampota, T.: Zpravodajství. Praha: Portál 2006. 192 s. ISBN 807 367 0968
 - 14, Tandlichová, E.: Možnosti a perspektivy rozvíjania autonómie učiaceho sa cudzí jazyk. In.: Ries, L., Kollárová, E., Hanzlíková, M. a kol.: Aktivácia na hodinách cudzích jazykov. Bratislava: Didaktis, 2004, 188 s. ISBN 808-91-60-11-5
 - 15, Vrabec, C.: Mládež a média – mediálne gramotnosť mladých ľudí na Slovensku. Bratislava: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže. 2007, 37 s. ISBN 978-80-8072-074-2
- Zákon o výchove a vzdelávaní č. 254/2008 Z.z., MŠ SR, s. 5 /cit.2008-11-08/. Dostupné na internete http://www.minedu.sk/data/USERDATA/Legislativa/Zakony/245_2008.pdf.

Časopisy

Spitze – č.9–10, ročník 11, 2009. Vydáva Kampress, s.r.o., Bratislava: s. 46.
ISSN: 1335-89IX

Webové stránky

Koncepcia mediálnej výchovy v Slovenskej republike v kontexte celoživotného vzdelávania
[Http://www.culture.gov.sk/media-audiovizia/koncepcia-medialnej-vychovy](http://www.culture.gov.sk/media-audiovizia/koncepcia-medialnej-vychovy)
online booking: www.salzburg.info/Hotels in Salzburg
www.kur-undthermenhotel.at

Kontakt na autora

PhDr. Miroslava Pilati
FiF UKF v Nitre
Katedra žurnalistiky,
Ul.B.Slančíkovej
949 01 Nitra

Email: m.pilati18@gmail.com

školiťel: doc.PhDr. Karol Orban, PhD.

Religionistika

Biskupská následnost a apoštolská posloupnost ve srovnání s principy profánního nástupnického práva

Episcopal subsequence and Apostolic succession in comparison with principles of civil succession law

Petr Nohel

Anotace: Příspěvek se zaměřuje na fenomén apoštolské posloupnosti biskupů v diecézích českých zemí. Všímá si výtěžitelnosti záznamů o jejím uskutečnění a postihuje na jejím základě vzájemné vazby mezi jednotlivými nositeli biskupského svěcení. Kontinuitu apoštolské posloupnosti pak odlišuje od prosté následnosti biskupů na konkrétních biskupských stolcích a srovnává oba tyto principy s paralelami v profánních nástupnických řádech. Ustanovené biskupy diecézní i pomocné pak představuje v genealogickém schématu apoštolské posloupnosti.

Klíčová slova: apoštolská posloupnost, nástupnické právo, biskup, svěcení, církev

Summary: This contribution is focused on the phenomenon of apostolic succession of bishops in the dioceses of Czech countries. The author is concerned with the possible profit of the accounts of its realization. Consequently, the relations between singular holders of episcopal ordination are described. The author also explains the difference between the continuity of apostolic succession and pure subsequence of bishops on concrete episcopal thrones. These two principles are then compared to their parallels in profane orders of succession. The ordained bishops, both diocese and auxiliary ones, are then presented in a genealogic scheme of apostolic succession.

Key words: Apostolic Succession, succession law, bishop, consecration, church

1. Úvod

Apoštolská posloupnost představuje ve starobylých křesťanských církvích důležitý aspekt jejich sebeuchopování. Jedná se o princip, který předpokládá adresné a především dějinně nepřerušené předávání duchovní návaznosti svěcením, a to

na základě předpokladu neustálého doplňování a rozšiřování původního apoštolského okruhu Ježíšových učedníků¹⁹⁷. O apoštolské posloupnosti proto hovoříme v případě církví katolických, pravoslavných nebo církve starokatolické a dále také u církví východních monofyzitských nebo církve nestoriánské.

Některé další církve vzniklé převážně z reformačního proudu, např. anglikánská nebo církve luterské či metodistické, pracují také s určitým výkladem posloupnosti duchovních, avšak způsobem podobným spíše tzv. presbyterní sukcesi, která počítá s předáváním duchovních dispozic svěcenců v rámci kontinuity širšího společenství, a neakcentuje tedy adresnou posloupnost jako základ tohoto principu. Evangelikální sbory pak apoštolskou posloupnost zcela odmítají.

Z pohledu historického výkladu je tedy každý biskup za předpokladu platné uděleného svěcení do apoštolské posloupnosti včleněn a může skrze svého světitele a jeho světitele postupovat dále do minulosti a blížit se tak ke zdroji této svátostné skutečnosti, kterou je v ideálním případě prvotní okruh apoštolů¹⁹⁸. Podstatným rysem tohoto principu je důvěra v jeho nezbytnost¹⁹⁹ pro následnou sakramentální účinnost té které církve a obecně víra v jeho uplatňování již v prvním století.²⁰⁰

2. Biskupská následnost

Biskupskou následností rozumíme faktické střídání a obměňování osob biskupů na tom kterém konkrétním biskupském stolci. Každá diecéze, která je nejvyšší regionální nebo funkční správní jednotkou církve, má svého jednoho sídelního biskupa, který ji řídí, přičemž může mít další, většinou tzv. světící či pomocné biskupy, kteří sídelnímu biskupovi v tomto řízení pomáhají. Co do faktu biskupského svěcení jsou si však všichni biskupové rovni.

Novým sídelním biskupem se může stát jak dosavadní biskup pomocný, tak také biskup z jiné diecéze či dokonce dosavadní kněz, který ovšem před převzetím diecéze do správy musí být na biskupa nejprve vysvěcen. Protože je nový biskup vybírán nejčastěji po akceptované rezignaci nebo úmrtí předchozího sídelního biskupa, nejsou příliš časté případy, kdy je tento na biskupa vysvěcen svým předchůdcem ve funkci. Přestože vnímáme tuto následnost biskupů jako důležitou, a často také

¹⁹⁷ Srov.: TERTULLIANUS. *De praescriptione haereticorum*, kapitola 20

¹⁹⁸ Srov.: IRENEJ Z LYONU, *Adversus haereses*, 3,3,1 a 4,26,2

¹⁹⁹ Srov.: AUGUSTINUS. *Contra epistolam Manichaei quam vocant Fundamenti liber unus*, 4,5

²⁰⁰ Srov.: KELLY, J. N. D. *Early Christian Doctrines*. 5. vyd. San Francisco: HarperCollins, 1976, s. 37, ISBN 0-06-064334-X

bývají představovány seznamy hierarchů v rámci konkrétní diecéze, hraje tato čistě funkční roli a přímo nesouvisí s případným biskupským svěcením dotčených osob.

Být na biskupa vysvěcen a být v konkrétní diecézi biskupem ustanoven, jsou tedy dvě odlišné skutečnosti, přičemž právě svěcení je podmínkou pro výkon úřadu. Každý sídelní biskup se tak v zásadě stává představitelem dvojí kontinuity; totiž kontinuity diecéze, kam nastupuje po svém předchůdci, a kontinuity svěcení, kam náleží jako svěcenec svého světitele. Kontinuita svěcení je však primární, protože ta činí adepta biskupem, zatímco diecézní kontinuita mu umožňuje potenciál získaný tímto svěcením realizovat v příslušném úřadě. Příklad rozdílu v těchto dvou kontinuitách je zobrazen jako příloha č. 1 na příkladu současného olomouckého arcibiskupa Jana Graubnera.

3. Apoštolská posloupnost

Přestože apoštolská posloupnost představuje kontinuum, které svátostně propojuje první generaci apoštolů se současnými nositeli biskupského svěcení, není možné tuto návaznost prokázat v listinné podobě, tedy úředně. Důvodem je především to, že prvotní církev s nejvyšší pravděpodobností žádné administrativní záznamy o apoštolské kontinuitě nevedla a ani z dokladů nadcházejících staletí se o písemných záznamech apoštolské posloupnosti mnoho nezachovalo.

Záznamy, které by bylo možné obsahově vytežit až do dnešních dnů, se vyskytují přibližně od 16. století, přičemž duchovním předkem 95% současných katolických biskupů (celosvětově jich je cca 5 200) je Scipione kardinál Rebiba²⁰¹. Další duchovní rodokmen pak mohou tvořit svěcenci Guillauma kardinála d'Estouteville²⁰², popřípadě Zikmunda kardinála Kollonitsche²⁰³ a několika dalších. I tyto kontinuity jsou však vzájemně propojeny, protože každý platně vysvěcený biskup má kromě hlavního světitele nejméně dva tzv. spolusvětitele, takže každý nový řádně svěcený biskup je v praxi do apoštolské posloupnosti včleňován minimálně třemi osobami, přičemž pro přehlednost návazností níže uvedených biskupů českých zemí budeme brát v úvahu pouze linie světitelů hlavních. Přehled zkratk používaných v následujících schématech se nachází v příloze č. 2.

Díky apoštolské posloupnosti tak tvoří biskupové jakoby velký duchovní rodokmen, ve kterém světitelé zaujímají místo duchovních předchůdců a svěcenci duchovních nástupců. Do této posloupnosti jsou samozřejmě včleňovány i další svátostné stupně jako např. kněz anebo jáhen, ty však ponecháme nyní stranou,

²⁰¹ *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, svazek 3, s. 177, 251 a 319

²⁰² *Le Petit Episcopologe*, oddíl 205, č. 16,877

²⁰³ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 134, č. 12,037

neboť ty nemohou tuto svátostnou moc předávat dále, čímž se od biskupů podstatně liší.

4. Srovnání s nástupnickým právem

Porovnáme-li takovýto duchovní rodokmen s některými principy evropského nástupnického práva, pak zjistíme, že se nejvíce podobá salickému právu nebo agnatické primogenituře, a naopak nejeví velkou podobnost se seniorátem nebo systémem roty apod. Paralely jsou zde zřejmé: jedná se o čistě mužskou záležitost, svěcenec nastupuje na biskupský stolec v nároku následující generace, svěcenec také prakticky nenastupuje na biskupský stolec v roli předchůdce svého světitele apod. Naopak jeho potenciální nárok na biskupský stolec (můžeme-li vůbec užít tohoto termínu) není vázán titulem svého světitele, ale je v rámci církevní struktury univerzální.

Z tohoto pohledu můžeme pohlížet na nově vysvěcené biskupy podobně jako na korunní prince, kteří mají ovšem rovnocenný potenciální nárok na všechny trůny/biskupské stolce a není mezi nimi jedince s přednostním právem. Současní královští princové mají díky vzájemné rodové provázanosti také hypotetický nárok na všechny evropské trůny, striktně se však liší pořadím jeho uplatnění, které je nástupnickým právem pevně dané.

Zatímco dynasticky je v první řadě brán zřetel na konkrétní trůn, v apoštolské posloupnosti je to platnost svěcení obecně. Dynastický princip, ať již vezmeme v úvahu jakoukoliv jeho modifikaci, prakticky ztotožňuje seznam panovníků s jejich následností, zatímco biskupská následnost a apoštolská posloupnost se od sebe podstatně liší v tom, že mezi nimi na rozdíl od profánního kontextu není vztah nároku. Také není standardní, aby panovník během svého života panoval na více trůnech (ať již paralelně nebo postupně), což je naopak v případě biskupů poměrně častý jev.

5. Katoličtí biskupové českých zemí

Podíváme-li se blíže na katolické diecéze v českých zemích, zjistíme, že jich historicky rozlišíme celkem 10, přičemž diecéze Litomyšlská je již zaniklá²⁰⁴. Aktuálně je tedy katolických územních diecézí 9 s tím, že římskokatolických je 8 a řeckokatolický apoštolský exarchát s působností pro celé území státu je jeden. Stručnou dataci diecézí v českých zemích naleznete v příloze č. 3.

Na biskupských stolcích těchto diecézí se vystřídal celkem 221 sídelních biskupů, dalších 106 bylo pomocných neboli světících, či biskupů koadjutorů apod.

²⁰⁴ Do tohoto výčtu pro přehled nezahrnujeme téměř dvoustleté období postupného vzniku a zániku diecéze Moravsko-panonské a její nástupnické diecéze Moravské (9–11. stol.).

Celkem tedy v rámci českých zemí působilo trvale 327 osob s biskupským svěcením²⁰⁵, z nichž 27 bylo také jmenováno kardinály. Z tohoto počtu však nedokážeme písemně prokázat kontinuitu apoštolské posloupnosti ve 48% případů, neboť nemáme doloženy záznamy o svěcení 156 biskupů. Ve 26 případech (8%) sice tyto záznamy máme, ale pouze v řádu několika generací, které nepředstavují kontinuitu k některému z prvně doložených biskupů z 16. století. Ve 44% případů pak tyto záznamy k dispozici jsou, takže u 145 biskupů můžeme o této kontinuitě doložené hovořit²⁰⁶, jak ukazuje také příloha č. 4.

Z přehledu biskupů na jednotlivých stolcích je patrné, že biskupské svěcení nemůžeme zaměňovat za vlastní následnost v rámci diecéze. V pěti případech dochází k tomu, že se biskup pomocný stal později biskupem sídelním ve své diecézi. Ve třinácti případech k tomu, že se pomocný biskup stal sídelním v jiné diecézi nebo dokonce naopak. Poměrně častá (celkem v 17 případech) je také výměna sídelního biskupského stolce za jiný. Desetkrát v milosti také došlo k výměně se zahraničním biskupským stolcem. Jednalo se o případy, kdy biskup již v našich zemích působící odešel na biskupský stolec zahraniční nebo naopak přišel ze zahraničí do čela některé z diecézí českých zemí. Důvodem těchto případů bylo jednak naše začlenění v rámci Rakousko-Uherské monarchie, jednak praktická znalost latiny a němčiny jako nadnárodních jazyků středoevropského prostoru. Dnes k těmto případům prakticky nedochází. Přehled apoštolské posloupnosti současných biskupů českých zemí naleznete v příloze č. 5, komplexní přehled pak v příloze č. 6.

Ve vztahu k panovnickým dynastiím je také třeba zmínit, že někteří členové panovnických rodů vstupovali do služeb církve a stávali se řeholníky, kněžími i biskupy. V případě biskupů se jednalo jak o dynastie cizí – jako 55. biskup olomoucký působil v letech 1695–1711 lotrinský kníže Karel a na královéhradeckém a později také litomyštickém biskupském stolci působil v letech 1732–1759 saský princ Mořic – jednak o dynastie domácí. Např. 7. biskupem pražským byl český princ Jaromír, 16. biskupem pražským byl přímo český kníže Jindřich Břetislav, 22. biskupem olomouckým Jan Volek (nemanželský syn Václava II. a tedy bratr Elišky Přemyslovny) a český princ a synovec císaře Karla IV. Jan Soběslav Lucemburský (1381–1387), který působil jak na litomyšlském, tak na olomouckém biskupském stolci. V olomoucké arcidiecézi ho postupně následovali ještě další 3 čeští princové z dynastie Habsburské, totiž Leopold Vilém (1637–1662), Karel Josef (1663–1664) a Rudolf Jan (1819–1831).

²⁰⁵ Do tohoto počtu ovšem nejsou započítáni biskupové Vratislavští, jejichž diecéze zasahovala historicky také na současný severovýchod naší země (zhruba v hranicích historického Slezska). Ten dnes tvoří základ diecéze Ostravsko-opavské.

²⁰⁶ K počtu těchto doložených biskupských svěcení by ještě bylo navíc možno připočíst tajně vysvěcené biskupy podzemní církve, a to ty, kteří ani po změně politických poměrů po roce 1989 nezastávali žádný oficiální biskupský úřad, neboť ti v tomto přehledu zahrnutí nejsou.

6. Apoštolská poslušnost biskupů českých zemí

Apoštolská poslušnost všech současných českých biskupů se v hlavních světitelských liniích odvíjí od již zmíněného kardinála Rebiby, přičemž odvozeně od něj můžeme v českých zemích postupně sledovat až do dnešních dnů tyto čtyři světitelské linie: První dvě se oddělují v 11. generaci biskupů od Enrique kardinála Enríqueze a druhé dvě od papeže Klementa VIII. První linie je pak vymezená Theodorem Valfrèem kardinálem di Bonzo²⁰⁷ (20. generace) a náleží k ní biskupové Josef Kajnek²⁰⁸ a Dominik kardinál Duka²⁰⁹, druhá Agostinem kardinálem Richelmy²¹⁰ (20. generace) a náleží k ní biskup Jan Vokál²¹¹. Třetí linie představuje řeckokatolické biskupy a počíná se ve 12. generaci posledním Stuartovcem Henrym kardinálem z Yorku. K ní náleží Ladislav Hučko²¹² a Ján Eugen Kočíš²¹³. Poslední linie počíná Marcantoniem kardinálem Colonnou rovněž ve 12. generaci a náleží k ní všichni ostatní biskupové českých zemí, tedy: František Radkovský²¹⁴, František Václav Lobkowicz²¹⁵, Miloslav kardinál Vlk²¹⁶, Vojtěch Cikrle²¹⁷, Petr Esterka²¹⁸, Josef Hrdlička²¹⁹, Jan Graubner²²⁰, Jiří Paďour²²¹, Václav Malý²²², Karel Herbst²²³, Pavel Posád²²⁴ a Jan Baxant²²⁵.

²⁰⁷ *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, svazek 8, s. 219a 234

²⁰⁸ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 133, č. 11 992

²⁰⁹ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 153, č. 13 435

²¹⁰ *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, svazek 8, s. 324 a 538

²¹¹ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 206, č. 17 053

²¹² *Le Petit Episcopologe*, oddíl 172, č. 14 402

²¹³ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 175, č. 14 594

²¹⁴ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 963

²¹⁵ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 964

²¹⁶ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 121, č. 10 863

²¹⁷ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 121, č. 10 864

²¹⁸ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 156, č. 13 608

²¹⁹ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 961

²²⁰ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 122, č. 10 962

²²¹ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 147, č. 12 888

²²² *Le Petit Episcopologe*, oddíl 147, č. 12 889

²²³ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 167, č. 14 163

²²⁴ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 174, č. 14 540

²²⁵ *Le Petit Episcopologe*, oddíl 196, č. 15 989

7. Závěr

Přestože apoštolská poslušnost patří k základním stavebním kamenům starobylých křesťanských církví, nebývá akcentována tak intenzivně – a to mnohokrát ani vlastními věřícími – jako biskupská následnost, která na rozdíl od ní nepředstavuje duchovní princip. Na druhou stranu je rovněž pozoruhodné, že se vědomí o této poslušnosti udrželo v církvích, které ji uznávají, až do dnešních dnů, a to i přes to, že administrativní záznamy o její průkaznosti se cíleně pořízují posledních ani ne pět set let, tedy necelou čtvrtinu existence celého křesťanství. Navíc rozpory v jejím uplatnění a věrohodnosti se objevují hned v prvních staletích, což svědčí jak o jejím nejednoznačném chápání, tak zároveň jako doklad o její existenci a přítomnosti v prvotní církvi.

8. Použitá literatura

Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, svazek 3, s. 177, 251 a 319 a svazek 8, s. 219, 234, 324 a 538

Le Petit Episcopologe, oddíl 121, č. 10 863-4 a 10 961-4, oddíl 133, č. 11 992, oddíl 134, č. 12 037, oddíl 147, č. 12 888-9, oddíl 153, č. 13 435, oddíl 156, č. 13 608, oddíl 167, č. 14 163, oddíl 172, č. 14 402, oddíl 174, č. 14 540, oddíl 175, č. 14 594, oddíl 196, č. 15 989, oddíl 205, č. 16 877 a oddíl 206, č. 17 053

AUGUSTINUS. *Contra epistolam Manichaei quam vocant Fundamenti liber unus*, 4,5

IRENEJ Z LYONU. *Adversus haereses*, 3,3,1 a 4,26,2

KELLY, J. N. D. *Early Christian Doctrines*. 5. vyd. San Francisco: HarperCollins, 1976. s. 37, ISBN 0-06-064334-X

TERTULLIANUS. *De praescriptione haereticorum*, kapitola 20

Kontakt na autora

Mgr. Petr Nohel

Univerzita Karlova v Praze

Katolická teologická fakulta

Thákurova 3

160 00 Praha 6

E-mail: petr.nohel@email.cz

Školitel: Prof. JUDr. ICDr. Antonín Ignác Hrdina, DrSc.

Představivost a křesťanská víra

Imagination and the Christian Faith

Barbora Šmejdivá

Anotace: Cílem příspěvku je vymezit vztah mezi představivostí a křesťanskou vírou na základě vybraných autorů jako jsou Paul Ricoeur, Michael Paul Gallagher a William Lynch. Základní tezí je, že představivost je nezbytným předpokladem pro náboženskou víru. Nejprve pomocí Ricoeura ukážeme příklad toho, jak se představivost uplatňuje v lidském životě obecně. Na základě Gallagherova díla definuje článek pojem „křesťanská víra“ a objasňuje základní souvislosti mezi vírou a představivostí. Nakonec necháme promluvit Williama Lynche, který ukazuje, že křesťanská představivost nemůže být vytržena z reality, ale právě skrze realitu se dostává k transcenci.

Klíčová slova: představivost, křesťanská víra, vyprávění, morální zodpovědnost, christologie

Summary: The aim of the contribution is to define the relationship between imagination and the Christian faith on the basis of chosen authors, such as Paul Ricoeur, Michael Paul Gallagher and William Lynch. The main thesis is that imagination is a necessary condition of religious faith. Firstly, Ricoeur show the way in which imagination works in human life in general. On basis of Gallagher's work, the article defines the term "Christian faith" and illuminates basic relations between faith and imagination. Finally, William Lynch shows that Christian imagination cannot be extracted from reality, but through reality it approaches transcendence.

Key words: imagination, Christian faith, narration, moral responsibility, Christology

1. Úvod

Představivost je téma, které se objevuje ve filosofii a teologii už od Platóna. Často se tematizuje nejen jako základní estetická schopnost, která podmiňuje uměleckou

tvorbu, ale jako nezbytná výbava každého člověka nutná k tomu, aby si mohl uvědomovat sám sebe a své okolí. Kant například tvrdí, že představivost sjednocuje vjemy a různorodé podněty, abychom je vůbec byli schopni zařazovat do kategorií (srov. Gallagher, 2003, s. 201). Díky představivosti můžeme také vnímat fyzické objekty jako symboly pro duchovní zkušenost. Toto je jeden z důvodů, proč se představivost stává tématem vzrůstajícího zájmu nejen literárních vědců a teoretiků umění ale i teologů. Jako jednoho z prvních teologů, který se představivosti podrobněji věnoval, můžeme jmenovat Johna Henryho Newmana. Od té doby se téma představivosti objevilo v dílech autorů jako jsou například Karl Rahner, Bernard Lonergan a Hans Urs von Balthasar (srov. Gallagher, 2003, s. 202). Náš příspěvek se však pokusí uchopit téma vztahu představivosti a křesťanské víry pomocí třech jiných osobností. Všichni tři mají společné to, že se pohybují na rozmezí teologie a literární teorie. Jedná se o irského fundamentálního teologa a znalce moderní angloamerické literatury Michaela Paula Gallaghery (*1939), francouzského filosofa a literárního teoretika Paula Ricoeura (1913–2005) a amerického jezuitského myslitele Williama F. Lynche (1908–1987).

2. Představivost a vyprávění podle Paula Ricoeura

Vyprávění je jevem tak úzce spojeným s podstatou člověka, že bychom si lidskou existenci bez příběhů ani nedokázali představit. Od pradávna člověk o sobě vypráví nerozmanitější příběhy, ať už skutečné nebo fiktivní. Příběhy se předávaly a stále předávají z generace na generaci v rámci jedné rodiny nebo i celých národů. Položme si tedy otázku: Proč je člověk tolik fascinován příběhy? Proč nám tolik záleží na tom, aby nebyly zapomenuty? Paul Ricoeur nám nabízí odpověď: Protože právě příběh vyjadřuje, kdo jsme.

Jinými slovy Ricoeur říká, že pokud chceme popsat určitou lidskou osobu, nejlepším způsobem je forma příběhu. Když se nás například někdo zeptá, kdo to byl Karel IV., sotva odpovíme, že to byl muž střední postavy, který na veřejnosti nosil na hlavě korunu. Spíše řekneme, že to byl český král ze čtrnáctého století. Zasadíme jej tedy do konkrétního místa a času. Poté popíšeme jeho život, významné činy a odkaz, který nám zanechal. Zkrátka budeme vyprávět jeho příběh. Stejně tak člověk chápe i sám sebe ve světle vlastního životního příběhu a také se tak představuje ostatním.

Při tomto procesu se uplatňuje právě představivost. Je to totiž role představivosti sjednocovat naše zkušenosti a zážitky do příběhů, které odráží nejen minulost, ale i přítomnost a budoucnost. Přítomnost je podmíněna výkladem minulých příběhů a právě proto se tyto příběhy nacházejí v proudu neustálých reinterpretací ve světle nově nabytých zážitků a zkušeností (srov. Kerney, 1996, s. 181).

Jako příklad nám může posloužit Shakespearova hra *Kupec benátský*. Shakespeare zde brilantně pracuje s židovskou tematikou. Jeho žid Shylock na jednu stranu ztělesňuje většinu předsudků, které o jeho národu mezi lidmi v historii kolovaly. Je to lichvář, který miluje peníze víc než vlastní dceru. Touží po křesťanské krvi a nic ho neobměkčí, aby ustoupil od své pomsty. Na druhou stranu ho Shakespeare vykresluje s takovou citlivostí, že si čtenář nemůže být nikdy jistý, zda je Shylock uzurpátor nebo uzurpovaný. V průběhu historie se tato hra dočkala nespočtu interpretací a jedna z nejsilnějších se objevuje v knize *Pianista*, když Szpilman cituje Shylockův slavný monolog v kontextu nacistické okupace Polska. Shakespearův příběh se tak posouvá do naprosto nové perspektivy. Obecně řečeno je zkušenost druhé světové války tak silná, že ji při četbě *Kupce benátského* může dnešní čtenář sotva opomenout.

Podobně pracujeme díky představivosti i s vlastními příběhy, které se neustále přizpůsobují přítomnému okamžiku a dalším minulým zkušenostem. Člověk se tak stává zároveň autorem i čtenářem vlastního života (srov. Kerney, 1996, s. 181).

Ve svém komentáři k Ricoeurovi Richard Kearney poukazuje na skutečnost, že ačkoliv je představivost nezbytná k určování naší identity, ať už na soukromé nebo kolektivní rovině, sama o sobě nevede k etickému jednání. To, jak si představujeme náš osobní svět, nás přímo nezavazuje k tomu, abychom brali ohledy na svět mimo nás. Kerney vyjadřuje svůj souhlas s Ricoeurem, když říká, že představivost jako taková nás nijak nezavazuje k etické zodpovědnosti, ale stojí na začátku cesty, která nás k ní vede. Představivost nám totiž dává prostředky k etickému jednání, protože díky ní jsme schopni učinit slib a vzít na sebe závazek. Představivost nám také umožňuje vystoupit ze sebe směrem k okolním světům. Podmínka k etickému jednání nastane však pouze tehdy, když do vyprávění o sobě vstoupí ještě někdo další (srov. Kerney, 1996, s. 181).

3. Gallagherovo pojetí křesťanské víry

Co má ale s představivostí, jak jí chápe Ricoeur, křesťanská víra společného? Abychom mohli odpovědět na tuto otázku, musíme nejprve popsat, co vlastně křesťanská víra je. Tímto tématem se mezi jinými zabývá náš další autor Michael Paul Gallagher.

Ve své knize *Křesťanství a moderní kultura* Gallagher říká: „Víra je spíše záležitostí postoje než ověřitelné poznání v běžném slova smyslu: je to přesný a odpovídající postoj konečného člověka směrem k Bohu, který odhaluje sám sebe.“ (Gallagher, 2004, s. 105–106). Víra je tedy zvláštní druh poznání, které má svůj původ ve vztahu (srov. Gallagher, 2005, s. 297). Neoperuje pouze na rovině rozumu, ale zahrnuje celého člověka, jeho myšlenky, pocity i postoje k lidem v jeho okolí. Do všech těchto oblastí víra zasahuje tak silně, že přímo určuje perspektivu toho, jak vnímáme sami sebe i svět, který nás obklopuje. Gallagher dokonce vybízí své čtenáře aby „uvažovali

o víře buď jako o způsobu, jak prožíváme nebo si představujeme svět, nebo jako o světě, v němž skutečnosti prožíváme nebo si je představujeme“ (Gallagher, 2004, s. 106). Víra vyžaduje tedy jiný způsob poznání, než známe například z přírodních věd a představivost, která je zároveň vlastní i umělcům, je její nezbytnou součástí.

Vrátíme-li se k Ricouerovi, můžeme říct, že vírou zveme do svého příběhu dalšího aktéra, kterým je Bůh. Ve světle této zkušenosti také reinterpretujeme své minulé příběhy. Víra určuje perspektivu s jakou čteme svůj životní příběh, ale také perspektivu, ve které jej tvoříme. Příkladem takovéto proměny je obrácení svatého Pavla. Víra zasahuje tak hluboce jeho vlastní identitu, že dokonce přijímá nové jméno. Pavel přehodnocuje své minulé činy a vnímá sám sebe v zorném úhlu nově přijaté křesťanské víry. Ta proniká jeho životem natolik, že sám říká: „Nežiji už já, ale žije ve mně Kristus“ (Ga 2,20).

Kdybychom z procesu víry vynechali představivost, takové prožívání by nebylo možné. Potom by nebyl rozdíl mezi tím, jestli věříme v Boha nebo se naučíme Pythagorovu větu.

4. William Lynch a jeho most mezi představivostí a realitou

Na základě konceptů Ricouera a Gallaghera jsme načrtli několik spojovacích prvků mezi představivostí a křesťanskou vírou. Nechali jsme ale otevřenou jednu důležitou otázku. Pokud je křesťanská víra poznáním vycházejícím nejen z rozumu, ale i z představivosti, neodtrhává se tak od reality? Jak bylo zmíněno výše, Ricoeur poukazuje na skutečnost, že představivost sama o sobě nestačí, protože nezavazuje člověka k zodpovědnému etickému jednání. To také znamená, že představivost nutně nevychází sama ze sebe směrem k reálnému světu, v rámci kterého jsme vybízeni k zodpovědnému chování. Naopak představivost může opovrhovat realitou. Může ji vnímat pouze jako symbol pro duchovní zkušenost a ignorovat ji jako takovou. Kearney poukazuje na to, že lidé, kteří takto přemýšlí se často dopouští závažných etických pochybení. Jako příklad uvádí amerického básníka Ezru Pounda, který sympatizoval s fašistickým režimem v Itálii (srov. Kerney, 1996, s. 186). To je jeden z důvodů proč je nutné hledat mezi představivostí a realitou most. Takový most můžeme najít právě v díle jezuitského literárního teoretika a odborníka na řecké drama Williama Lynche.

Ve své knize *Christ and Prometheus* formuluje Lynch tuto definici představivosti: Je to všechno bohatství, které člověk má, všechny jeho schopnosti, celé jeho dějiny, celý jeho život, celé jeho dědictví, které mu má pomáhat, aby zvládal svůj vnitřní svět a svět mimo něj, aby si tvořil o světě představy, a tak jej objevoval, vyrovnával se s ním, dával mu tvar či jej dokonce vytvářel. Úkolem představivosti je představovat si skutečné (Lynch, 1970, s. 23).

Na základě této definice můžeme vidět, že podle Lynche má představivost směřovat k opravdovému světu, který díky ní zpracováváme. Autor dodává, že „náboženská představivost ... se doslova pokouší představovat si svět s Bohem“ (Lynch, 1970, s. 23). Víra má být pro člověka cestou k vlastní realitě. Ve světle narativní teorie Paula Ricoeura můžeme říct, že křesťanská víra ovlivňuje způsob vyprávění příběhu našeho života, který z něj však nedělá příběh smyšlený, ale pravdivě vyjadřuje, kdo jsme.

Nicméně v knize *Christ and Apollo* Lynch ukazuje, že ne každý druh představivosti je takový, jak popisuje. Rozlišuje zde představivost svázanou přímo s realitou limitované lidské existence a představivost primárně operující s neurčitostí a světem nezakotvených snů (srov. Lynch, 1963, s. 19). Autor varuje před tímto druhým druhem představivosti, při kterém se člověk brání přijmout svou ohraničenost i omezenost světa, ve kterém se pohybuje. Příkladem takové představivosti je podle něj spisovatel Marcel Proust, který používá své okolí k tomu, aby sloužilo jako pouhý symbol pro ideje svého vnitřního světa. Okolní realita poté ztrácí svůj význam jako sama o sobě. Lynch proto ukazuje, že představivost musí nutně zahrnovat cestu skrze všední zkušenost, aby se pak mohla otevřít tomu, co ji přesahuje (srov. Lynch, 1963, s. 28). Toto je základ, ze kterého má vycházet teologické myšlení a na kterém má stát křesťanská víra.

Centrální událostí křesťanství je skutečnost, že se Boží Syn vtělil do lidského světa. Stal se člověkem, který prožíval svou omezenost v čase a prostoru a vzal na sebe obyčejné každodenní úkoly. Osoba Ježíše z Nazareta, který v sobě spojuje božskou a lidskou přirozenost, se podle Lynche stává prototypem křesťanské představivosti (srov. Lynch, 1963, s. 31). Lynch tedy tvrdí, že aby představivost byla autentická, musí přistupovat k nekonečnu skrze věci konečné. Představivost proto pracuje s dvojí cestou: sestupnou a vzestupnou. Směřuje dolů ke konkrétním lidem a věcem, aby mohla následně proniknout směrem nahoru k nekonečnému Bohu. Kopíruje tak základní christologické schéma, ve kterém Kristus sestupuje od Boha k lidem a následně se k němu vrací (srov. Lynch, 1963, s. 31).

Pokud by víra byla založená na neskutečné odlidšťující představivosti, zůstala by pouze na teoretické úrovni, která má pramalý vliv na etické jednání věřícího. Víra by pak nebyla ničím jiným než útekem od starostí všedního života. Pokud je však víra založená na představivosti, která směřuje k transcendenci skrze svět běžných zkušeností, musí se odrážet v konkrétním jednání a vybízet k vyjití ze sebe směrem k druhému člověku. Pak například solidarita s chudými a nemocnými nebo jen zodpovědné plnění každodenních úkolů nemůže být pro křesťana pouze okrajovou záležitostí, ale je nedílnou součástí jeho prožívání.

5. Závěr

Cílem tohoto příspěvku není dát vyčerpávající odpovědi na představené otázky, ale spíše vnést několik podnětů do současné teologické diskuze. Ačkoliv ještě

představivost nepatří k běžným teologickým tématům, záměrem článku bylo poukázat na jeho aktuálnost a na skutečnost, že si zaslouží podrobnější reflexi také v českém prostředí. Ukazuje se, že není dobré představivost ve vztahu ke křesťanské víře podceňovat nebo dokonce potlačovat. Vždyť i Bible, klíčový text křesťanského náboženství, se z velké části skládá z příběhů a básní. Nepředkládá teologické traktáty nebo dokonce matematické důkazy boží existence, ale mluví v metaforách a podobenstvích. Jinými slovy často apeluje spíše na naši představivost než na náš rozum (srov. Gallagher, 1963, s. 109). Tím jistě nechceme popřít význam rozumu, ale spíše poukázat na to, že je nutné vedle rozumu vnímat také představivost jako další podstatnou podmínku pro křesťanskou víru. Jak řekl J. H. Newman, k srdci se obvykle dostaneme ne pomocí rozumu, ale představivosti (srov. Gallagher, 2004, s. 103). Lynch nás však také upozorňuje na to, že nás představivost nesmí vytrhávat z reálného světa, ale naopak nám má pomáhat autenticky prožívat vlastní realitu.

6. Použitá literatura

- GALLAGHER, M. P. Faith. In: SHELDRAKE, Philip, ed. *The New SCM Dictionary of Christian Spirituality*. London: SCM Press, 2005. s. 297–298. ISBN 0-334-02984-8.
- GALLAGHER, M. P. *Křesťanství a moderní kultura*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004. ISBN 80-86715-22-1.
- GALLAGHER, M. P. Retrieving Imagination in Theology. In: PIERCE, A., G. SMITH, eds. *The Critical Spirit: Theology at the Crossroads of Faith and Culture*. Dublin: The Columba Press, 2003. s. 200–207. ISBN 1-85607-418-8.
- KERNEY, Richard. Narrative Imagination: Between Ethics and Poetics. In: KERNEY, Richard, ed. *Paul Ricoeur: The Hermeneutics of Action*. London: Sage Publications Ltd, 1996. s.173–190. ISBN 0-7619-5138-5.
- LYNCH, William F. *Christ and Apollo: The Dimensions of the Literary Imagination*. 1st print. New York: The New American Library, 1963. ISBN 0-268-00712-8.
- LYNCH, William F. *Christ and Prometheus: A New Image of the Secular*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1970. ISBN 0-268-00431-5.

Kontakt na autorku

Mgr. Bc. Barbora Šmejdivá
Univerzita Karlova v Praze
Katolická teologická fakulta
Thákurova 3
160 00 Praha 6

Email: barbora.smejdova@email.cz

Školitel: ThLic. David Bouma, Th.D.

Koncept kontinuity zjevování v Bahá'í víře a jeho důsledky pro pochopení fenoménu náboženství.

The Concept of Progressive Revelation in the Bahá'í Faith, resulting in a new understanding of religion.

Kristýna Gallasová Pilecká

Anotace: Aspekt kontinuity Božího zjevování v dějinách lidstva je jednou z klíčových výpovědí Bahá'í náboženství nebo též víry, které předcházelo Bábí náboženství. Jak Bábí, tak Bahá'í náboženství spolu úzce souvisí, obě dvě se zrodila v prostředí šíitského Islámu v 19. stol. a obě dvě kriticky nahlíží předchozí velká světová náboženství, přičemž určují nové pochopení a roli náboženství jak v životě jednotlivce, tak v celém lidském společenství. Konkrétní aspekty tohoto pochopení budou, byť stručně, objasněny v následujícím příspěvku.

Klíčová slova: kontinuita zjevování, Báb, Bahá'í, náboženství, jednota

Summary: The aspect of continuity of God's revelation in the history of mankind is one of the crucial testimony of the Bahá'í religion or the Bahá'í Faith that was preceded by the Bábí religion. Both Bábí and Bahá'í religions are closely interrelated, and both of them were born in the environment of Shiite Islam in the 19th century. Both religions view critically previous great world religions, bringing a new understanding of the role of religion in the lives of both an individual and the entire human community. The specific aspects of this understanding will, however briefly, be explained in the following contribution.

Keywords: progressive revelation, Báb, Bahá'í religion, oneness

1. Úvod

Záměrem mého příspěvku není podat ucelený výklad Bahá'í konceptu kontinuity zjevování i s patřičnými závěry, takový úkol by byl mimo rámec daného příspěvku

a jeho rozsahu. Zaměřím se pouze na historické danosti určující hlavní rysy Bábí a Bahá'í pojetí kontinuity Božího zjevení v dějinách lidstva a na důsledky takového pojetí vedoucí k pochopení Bábí a Bahá'í konceptu náboženství. Bahá'í náboženství lze v určitém smyslu nepovažovat za náboženství, které by chtělo konkurovat předchozím náboženstvím. Přijatelnější by bylo mluvit o Bahá'í náboženství jako o víře („Faiht“²²⁶), jak nakonec vyplývá ze zdrojových textů, ale i z vědeckých studií týkajících se Bahá'í náboženství nebo též Víry. Bází je mu totiž víra v jednoho Boha projevujícího se napříč dějinami lidstva, a to prostřednictvím Božích proroků čili Manifestací. Bahá'í náboženství otevírá prostor pro diskuzi o tom, oč vlastně v náboženství v širším slova smyslu jde. Koncept postupného zjevení Boží vůle podporuje univerzalitu Bahá'í náboženství (Víry) a přesvědčení o novém paradigmatu, v jehož rámci se vyjevuje nové rozumění fenoménu náboženství, které je klasifikováno jako jedno jediné, což nevyklučuje různost náboženství, respektive náboženských zřízení, institucí, denominací atd.

2. Náboženské klima v Íránu v pol. 19. stol a vznik Bábí náboženství

Milenaristická očekávání spojená s nadějí na příchod dvanáctého imáma (tj. Muhammad b. al-Hasan al-Askarí²²⁷), který se dle šíitské víry narodil v r. 868 nebo 869²²⁸) byla živnou půdou pro vznik náboženských hnutí v Íránu v 19. Stol. Jednou z výrazných postav a zakladatelem nového náboženského hnutí byl Báb, vlastním jménem Siyyid 'Alí-Muhammad Shírání²²⁹ (1819–1850). Jeho programem se stala kritika

²²⁶ Bahá'u'lláh, Gleanings From the Writings of Bahá'u'lláh: CXX: O ye the elected representatives of the people... In: *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003-8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/b/GWB/gwb-120.html>, Melton, J. Gordon J.: *Encyclopedia of American Religions*. s.180–181. Sixth Edition. Gale Research 1999; Viz např. *Encyclopedia of New Religions. New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*. Edited by Christopher Partridge 2004. K Bahá'í víře viz Mike McMullen, „The Bahá'í Faith“. s. 131–134., Buck, Ch.: *The Eschatology of Globalization: the Multiple-Messiahship of Bahá'u'lláh Revisited*, In Sharon, M. (ed.): *Studies in Modern Religions, Religious Movements and the Bábí-Bahá'í Faith*, Leiden: Brill, 2004. Dostupné z: http://bahai-library.com/buck_eschatology_globalization

²²⁷ Ourghi, M.: *Schiitischer Messianismus und Mahdí-Glaube in der Neuzeit*, Würzburg: Ergon Verlag, 2008. s. 17. Ourghi na s. 37 uvádí celé jméno dvanáctého imáma (Abu l-Qásim Muhammad b. al-Hasan al- Askarí) a přidává řadu jeho přízvisek, k nimž náleží např. al-Mahdí (der Rechteleitete), al-Muntazar (der Erwartete), Sahib az-zaman (der Herr der Zeit), al-Qa'im (derjenige, der sich erheben wird). s. 37.

²²⁸ Srov. Schaefer, U., Towfigh, N., Gollmer, U. *Religionswissenschaftliche Texte und Studien. Band 6: Desinformation als Methode: die Bahá'ismus-Monographie des F. Ficicchia*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1995. s. 463

²²⁹ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, Canada: Association

Islámu, konkrétně jeho tradicionalistického aspektu, který, jak se Báb domníval, zastírá pravé jádro Boží vůle vyjádřené prorokem Muhammadem. Sám Báb (arab. Brána) se považoval za očekávaného 12. Imáma, což bylo ze strany šíitského duchovenstva považováno za druh nepřijatelného kacířství. Obdobně bylo hodnoceno i hnutí zvané šejchismus²³⁰ (něm. Sheikhismus²³¹, angl. Shaykhism²³²), na němž Báb zprvu rovněž participoval. Šejchismus v čele s Šejchem Ahmadem Ahsáím²³³ (1753–1826), byl v rámci šíitského Islámu považován za herezi, neboť jeho interpretace imamátu nekorespondovala s tradičním pojetím, jehož doktrinální charakter byl určován šíitským duchovenstvem. Jeho ideový základ vycházel ze syntézy filozofie Mullý Sadrá a školy Isfahán²³⁴, na což poukazuje např. český arabista Luboš Kropáček, když hodnotí šejchismus jako „esoterický synkretismus“.²³⁵ Kontroverzní na šejchismu bylo jeho učení týkající se eschatologických otázek.²³⁶ Zejména duchovní interpretace vzkříšení či nanebevzetí Muhammada neodpovídaly šíitské teologické nauce.²³⁷ Šejch Ahmad al-Ahsáí tvrdil, že znamení a zázraky odkazující na příchod Qá’ima (Mahdího) mají alegorický význam.²³⁸ Nástupcem Ahsáího se stal Sajjid Kázim Raští²³⁹ (Sayyid Kázim Rashtí)²⁴⁰, jehož žákem byl právě Siyyid Alí-Muhammad Shírází zvaný později „Báb“.²⁴¹ Přízvisko „báb“ čili „brána“ odkazuje do sféry duchovního přístupu k Bohu, brána otevírá cestu tomu, „koho Bůh projeví“ (man yuzhiruhu’lláh²⁴²), což staví Bábismus do postavení kacířského hnutí. Termín

for Bahá’í Studies and Wilfrid Laurier University Press, 2008. s. 1.; Cameron, G., Momen, W.: A Basic Bahá’í Chronology. Oxford: George Ronald, 1996. s. 4

²³⁰ Kropáček, L.: *Duchovní cesty Islámu*, Praha: Vyšehrad, 1993. s. 201–202

²³¹ Viz např. Hutter, M.: *Handbuch Bahá’í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 2009. s. 19–22.

²³² *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition. Edited by C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs and the late G. Lecomte. Volume IX.: SAN – SZE. Leiden: Brill. 1997, s. 403–405.

²³³ Kropáček, L.: *Duchovní cesty islámu*. s. 201.

²³⁴ *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition. Volume IX. SAN-SZE. Leiden: Brill 1997. s. 403

²³⁵ Kropáček, L.: *Duchovní cesty Islámu*. s. 201–202

²³⁶ Missaghian-Moghaddam F.: *Die Verbindlichkeitsbegründung der Bahá’í-Ethik*. Frankfurt am Main. 2000. s. 31

²³⁷ Srov. Hutter, M.: *Handbuch Bahá’í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*, Hofheim: Bahá’í Verlag GmbH. 2013. s. 20

²³⁸ Balyuzi, H. M.: *The Báb: the Herald of the Day of Days*, Oxford: Georg Ronald, 1973. s. 3.

²³⁹ Kropáček, L. *Duchovní cesty Islámu*, Praha: Vyšehrad, 1993. s. 202.

²⁴⁰ *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition. Volume IX. SAN-SZE. Leiden: Brill 1997. S. 404.

²⁴¹ Kropáček, L.: *Duchovní cesty Islámu*, Praha: Vyšehrad, 1993. s. 202

²⁴² Hutter, M. *Handbuch Bahá’í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*. Hofheim: Bahá’í Verlag GmbH. 2013. s. 31 nebo např. Saiedi, N. *Gate of the Heart*, s. 1.

„báb“ v rámci šiitského Islámu rovněž odkazuje k mluvčímu imámu.²⁴³ V případě Bába mělo ono přízvisko širší rozměr, netýkalo se výhradně statusu očekávaného dvanáctého imáma, ale i role Boží Manifestace²⁴⁴, která je jedním z klíčových aspektu Bábí a Bahá'í principu kontinuity zjevení („progressive revelation“).

Kolem r. 1843 se u Bába začaly projevovat vize a sny, které ho přesvědčily o jeho božském vyvolení být bránou ke skrytému imámovi.²⁴⁵ Báb své poselství zjevil nejprve malé skupině přívrženců o počtu osmnácti stoupců, označovaných též za „Letters of the Living“²⁴⁶ („Buchstaben des Lebendigen“)²⁴⁷. V noci z 22. na 23. 5. 1844 se Siyyid 'Alí-Muhammad prohlásil za Bába (arab. brána).²⁴⁸ Tímto prohlášením dal na srozuměnou, že je návratem očekávaného imáma a tím i ztělesněním vzkříšení, které je z pohledu Bábí a Bahá'í náboženství organickou součástí nového zjevení a výchozím bodem „nového“ náboženského zřízení, neboť báží obou daností je to, co Báb nazývá „Primal Will“²⁴⁹. Nader Saiedi v tomto ohledu vysvětluje: „*Divine revelation is binding solely because it has proceeded from the Primal Will, and it returns to the Will on the Day of Resurrection, which is simultaneously the beginning of the new Revelation. Therefore, although the former Dispensation is abrogated by the new one, the new Dispensation is, at the same time, the fulfillment and exaltation of the past Dispensation. Contrary to the normal conception held by the people, rejecting the new religion does not affirm the previous religion but prevents it from realizing its paradise and exaltation.*“²⁵⁰

Bábův kritický postoj vůči islámskému tradicionalismu vyjadřuje nesčetné množství jeho textů, z nichž ne všechny byly zachovány. Ty, které jsou k dispozici, jsou napsány arabsky nebo persky. Báb ve svých textech předvídal nový cyklus vzkříšení a předznamenal rozkol se šiitským duchovenstvem, s islámským právem šar'ía

²⁴³ Kropáček, L. *Duchovní cesty Islámu*. Praha: Vyšehrad, 1993. s. 202.

²⁴⁴ Viz např. Saiedi N., *Gate of the Heart*, s. 239.

²⁴⁵ MacEoin, D. M. *From Shaykhism to Babism: a Study in Charismatic Renewal in Shí'í Islam*. Dissertation. Cambridge. 1979. s. 127. Dostupné z: http://bahai-library.com/maceoin_shaykhism_babism

²⁴⁶ Saiedi, N. *Gate of the Heart*. s. 18

²⁴⁷ Effendi, Shoghi. *Der verheißene Tag ist gekommen*. Frankfurt am Main: Bahá'í Verlag, 1967. s. 185–6. Hutter, M. *Handbuch Bahá'í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*. s. 24.

²⁴⁸ Srov. Hutter, M. *Handbuch Bahá'í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*. Hofheim: Bahá'í Verlag GmbH. 2013. s. 23

²⁴⁹ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, Canada: Association for Bahá'í Studies and Wilfrid Laurier University Press, 2008. s. 46.

²⁵⁰ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, Canada: Association for Bahá'í Studies and Wilfrid Laurier University Press, 2008. s. 277

(1848)²⁵¹, což dále vyústilo v konstituování samostatného, svébytného Bábí náboženství, včetně nového zákona zakotveného v knize „Baján“ (Objasnění)²⁵², kterou Báb napsal jak persky, tak arabsky a která podává systematické, náboženské základy Bábismu.²⁵³ Klíčovou myšlenkou Bajánu jako komplexu zjevených textů je objasnění skryté pravdy Logu („Primal Will“), božího zjevení konkretizovaného nejenom v Koránu, ale i ve všech předchozích zjeveních.²⁵⁴ Historicky doloženou událostí znamenající rozchod s Islámem, zejména s jeho tradicionalistickými a ceremoniálními aspekty, představovala konference v Badasht²⁵⁵. Bábí hnutí se touto událostí plně emancipovalo od Islámu. Na rozchod s tradicionalistickou teologií islámského duchovenstva poukazuje i Bábem užívaná nová terminologie („the Letters of the Living“, the Tree of the Will, He Whom God shall make manifest²⁵⁶, the Bayán,²⁵⁷), odkazující k novému náboženskému zřízení, které nechce mít s předchozími velkými náboženstvími společného jmenovatele v podobě islámského práva, církevnictví či farizejství. Za společného jmenovatele však Báb považoval to, co nazýval „Primal Will“, „Primal Unity“.²⁵⁸ „Primal Will“ označuje společnou bázi všech proroků, bez ohledu na jejich odlišná jména, učení a zákony. Jak v Bábových, tak v Bahá’ulláhových textech je „Primal Will“ přirovnávána ke slunci. „It is this Primal Will which appeareth resplendent in every Prophet and speaketh forth in every revealed Book. It knoweth no beginning, inasmuch as the First deriveth its firstness from It; and knoweth no end, for the Last teth its lastness unto It.“²⁵⁹

Princip „progressive revelation“ pojednává Báb zejména v textech: Qayyumu’l-Asmá’ (tj. komentář k sůře Josef), „the Seven Proofs, perský Bayán a v textu zvaném Panj Shá’n.²⁶⁰ Vyvrací v nich finalitu zjevení a poukazuje na její kontinuální vývoj

²⁵¹ Schaefer, U., Towfigh, N., Gollmer, U.: *Desinformation als Methode: die Bahá’ismus-Monographie des F. Ficicchia*, Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1995. s. 473

²⁵² Kropáček, L.: *Duchovní cesty Islámu*, s. 202.; Hutter, M.: *Handbuch Bahá’í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*, s. 23.

²⁵³ Hutter, M.: *Handbuch Bahá’í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*, Hofheim: Bahá’í Verlag GmbH. 2013. s. 26

²⁵⁴ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 263.

²⁵⁵ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 24., Momen, M.: *Bahá’ulláh: eine Kurzbiographie*, s. 31–34.

²⁵⁶ V Bábových textech je tím „koho Bůh projeví“ míněn „Yuzhiruhu’lláh“, tedy onen přislíbený, který přijde po Bábovi. Viz např. *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 240.

²⁵⁷ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 240.

²⁵⁸ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 239–240.

²⁵⁹ Saiedi cituje z Bábova textu Bayán 3:17. In Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 245.

²⁶⁰ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 245

a neukončenost. Přes výroky o neustále progresi Božího zjevení v konkrétních Manifestacích (např. Ježíš, Muhammad, Báb, Bahá'u'lláh) mají platnost ty Boží zákony, které zprostředkovává vždy poslední v řadě proroků, z hlediska Bábí náboženství byly tedy pro krátký čas platné zákony Bába, které byly poté nahrazeny těmi, které vyhlásil Bahá'u'lláh. V tomto ohledu je klíčovou knihou Kitáb-i-Aqdas (Nejsvětější kniha)²⁶¹. Báb vysvětluje, že postavení nové Manifestace vykazuje vazbu na Manifestaci předchozí a ukazuje k Manifestaci příští. Logika „progressive revelation“ se rovněž promítá do způsobu morálního jednání, které je deficitní, pokud není provázáno s jistou mírou duchovní znalosti, respektive s rozpoznáním aktuální Manifestace pro tento věk a přijetím jím vyjádřenými zákony. Báb to vyjadřuje následovně: „*However, no act will become for God unless the one who performeth the act recognizeth the Tree of Truth...*“ Obdobně pak Bahá'u'lláh v Kitáb-i-Aqdas uvádí, že počátkem dobrého (správného) jednání je rozpoznání Manifestace Boží²⁶². Zároveň platí, rovnice: nová Manifestace je i předchozí Manifestací a jakýkoli skutek učiněný pro (vůči) nové Manifestaci je adresován i Manifestacím předchozím.²⁶³ Výrazným rysem a účelem Bábových textů je jejich odkazování k tomu, koho Bůh projeví (tj. „the Promised One“ – „Him Whom God shall make manifest“), tyto odkazy jsou součástí principu „progressive revelation“, který dále rozvíjí Bahá'í víra. Časová blízkost obou Manifestací bývá v literatuře označována termínem „Twin Revelations“²⁶⁴, skutečnost, že Báb odkazuje k tomu, koho Bůh projeví jako k završiteli jeho zvěsti připomíná poměr mezi Janem Křitelem a Ježíšem. Zajímavá je Bábova poznámka o nedokončenosti²⁶⁵ Bajánu, k jeho završení prý dojde prostřednictvím, toho, koho Bůh projeví („man yuzhiruhu‘ lláh“²⁶⁶), čímž je míněn Bahá'u'lláh. Bahá'u'lláhův

²⁶¹ Kitáb-i-Aqdas – Nejsvětější kniha Bahá'í Víry byla zjevena Bahá'u'lláhem, vlastním jménem Mirza Husayn-‘Alí, kolem r. 1873 v Akká v Izraeli. Na rozdíl od biblických textů byla Kniha Kitáb-i-Aqdas zapisována a autorizována v čase zjevení. Zjeveným i zapsaným jazykem je arabština, anglický překlad provedl právoplatný „Strážce Víry“, tj. Shoghi Effendi. Slovenské vydání: Bahá'u'lláh. *Kitáb-i-Aqdas: Najsvätejšia kniha*. Trenčín: Svetlana. 2004.

²⁶² Bahá'u'lláh.: *Kitáb-i-Aqdas: Najsvätejšia kniha*, Trenčín: Svetlana. 2004. par. 1. s. 27.

²⁶³ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*., s. 313

²⁶⁴ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*., s. 344.

²⁶⁵ „The Báb specified that the Bayán is not completed and that „He Whom God would manifest“ (Bahá'u'lláh) would complete it, though not in its actual form, but only spiritually in the form of another book. The Íqán, is believed to be its continuation.“ (From a letter written on behalf of the Guardian to the National Spiritual Assembly of India, February 17, 1939: Dawn of a New Day, p. 78). In Hornby H. B. (compiled by). *Lights of Guidance: a Bahá'í Reference File*. 1544. s. 471. Fifth Edition. New Delhi: Bahá'í Publishing Trust. 1997.

²⁶⁶ Arjomad , S. A. *The Shadow of God and the Hidden Imam: religion, polit. order, and societal change in Shi'ite Iran from the beginnings to 1890*. Chicago: The University of Chicago Press 1984. s. 254

raný text Kitáb-i-Íqán²⁶⁷ (Kniha jistoty), pak na Bába v několika pasážích odkazuje. Dle členění knihy Kitáb-i-Íqán, které uvádí Babak Farrokhzad ve své práci „Der Fluss der Wahrheit“²⁶⁸ obsahují části knihy Kitáb-i-Íqán 220–290²⁶⁹ důkazy o legitimitě Bábova postavení Boží Manifestace, vypovídají rovněž o jeho mučednické smrti, o vlivu jeho učení, které je vnímáno jako nutný předpoklad Bahá'u'lláhova vystoupení. Bahá'u'lláh v řadě svých textů zpětně potvrzuje Bábovy výroky a ztotožňuje se s oním přislíbeným (tj. s tím, koho Bůh projeví), zejména Kitáb-i-Íqán je toho dokladem. Kitáb-i-Íqán byla zjevena v r. 1862 a jsou v ní pojednány základní teologické otázky, přičemž je v ní kladen důraz na postavení Bába jakožto předjímatele nového cyklu Božího zjevení, respektive zjevení Boží vůle a Božího záměru s lidstvem. Původně se kniha jmenovala Risáliy-i-Khál (Epištola strýci), neboť v ní Bahá'u'lláh reagoval na otázky ze strany Bábova strýce (Hájí Mírzá Siyyid Muhammad).²⁷⁰ Z hlediska Bahá'í teologie má Báb postavení „nezávislého proroka“²⁷¹, jak 'Abdu'l-Bahá uvádí v „Odpovědích na některé otázky“²⁷², toto jeho postavení je potvrzeno i v 'Abdu'l-Baháově „Poslední vůli“²⁷³. Za hlavní rysy tzv. nezávislých proroků jsou považovány jejich schopnost rušit staré pořádky (legislativní) a nastolovat nové zákony, jejich nezávislost a výjimečnost spočívá v otevírání nového cyklu. 'Abdu'l-Bahá k tomu poznamenává: „*Nezávislí Proroci jsou zákonodárci a zakladatelé nového cyklu. Jejich příchodem se svět odívá do nového šatu, jsou položeny základy náboženství a je zjevena nová kniha... Nezávislí Proroci jsou zakladatelé, ustanovují nové náboženství a vytvářejí z lidí nová stvoření, mění všeobecnou morálku, šíří nové zvyklosti a pravidla, obnovují cyklus a Zákon.*“²⁷⁴ K nezávislým

²⁶⁷ Bahá'u'lláh.: *Kniha Istoty: Kitáb-i-Íqán*, Bratislava: Bahájské spoločenstvo v Slovenskej republike, 2012

²⁶⁸ Farrokhzad, B.: *Der Fluss der Wahrheit: Endzeiterwartungen und Wahrheitsbeweise des Christentums und des Islam in Bahá'u'lláhs Kitáb-i-Íqán*. Hofheim: Bahá'í-Verlag. 2004.

²⁶⁹ Bahá'u'lláh.: Kitáb-i-Íqán. In: *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-16]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/b/KI/ki-7.html>

²⁷⁰ Bahá'u'lláh.: *Kniha Istoty: Kitáb-i-Íqán*, Bratislava: Bahájské spoločenstvo v Slovenskej republike, 2012. s. 18–19.

²⁷¹ 'Abdu'l-Bahá.: *Odpovědi na některé otázky*, Mladá Boleslav: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o. 1998. s. 170–172

²⁷² 'Abdu'l-Bahá.: *Odpovědi na některé otázky*, Mladá Boleslav: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o. 1998.

²⁷³ 'Abdu'l-Bahá. *The Will and Testament of 'Abdu'l-Bahá*. US. Bahá'í Publishing Trust, 1990 reprint. In: *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/ab/WT/>

²⁷⁴ 'Abdu'l-Bahá. *Odpovědi na některé otázky*. s. 170–171. Nebo též: McLean, J. *John the Baptist and Bahá'í Prophetic Categories: An Atypical Paradigm*. s. 1–27. Dostupné z: http://bahai-library.com/mclean_john_baptist

prorokům dle Bahá'í teologie patří např. Abraham, Mojžíš, Ježíš, Mohamed, Báb, Bahá'u'lláh. Z 'Abdu'l-Baháových textů vyplývá Bábova funkce oznamovatele „radostné zprávy o zjevení Slunce Bahá“²⁷⁵, čímž se míní Bahá'u'lláh. Postavě Bába, stejně tak jako Abrahamovi, Mojžíšovi, Mohamedovi připisuje 'Abdu'l-Bahá označení „Slunce Pravdy.“²⁷⁶ Výraz Slunce je v Bahá'í autoritativních textech centrálním symbolem pro vyjádření „Božské“ potenciality působení ve světě.

Shoghi Effendi řadí Bába k „soběstačným Projevům Božím“²⁷⁷, byl Bohem nadán k zahájení samostatného náboženství, náleží mu také titul „nezávislého Proroka“²⁷⁸, je předchůdcem a připravovatelem cesty tomu, kdo je větší než on sám.²⁷⁹ Báb ovšem není považován jen za předchůdce a proroka Bahá'í náboženství, ale i za zakladatele nezávislého náboženství, a sice Bábí náboženství.²⁸⁰

2. 1 Vystoupení Bahá'u'lláha a jeho program

V roce 863 v zahradě Ridván²⁸¹ v Bagdádu se Bahá'u'lláh, vlastním jménem Mírzá Husayn- 'Alíy-i-Núrí²⁸² veřejně prohlásil za Bohem přislíbeného (tj. man yuzhiru'lláh), od této chvíle začal proces vymezování se jak vůči Bábí náboženství, tak vůči předchozím (zjeveným) náboženstvím. Zároveň docházelo k vnitřní neshodnosti v rámci Bahá'í náboženství. Rozsah příspěvku nedovoluje ozřejmit pozadí událostí, které vedly k upevnění Bahá'í náboženství, ponechám proto tuto problematiku stranou a zaměřím se přímo na Bahá'u'lláhův náboženský program, který v zásadě není ryze náboženský, byť je jeho východiskem skutečnost Božího zjevení. Z autority tzv. Manifestace si Bahá'u'lláh činil nárok na to být naplněním všech předchozích prorockých zvěstí. Skutečnost naplnění předchozích zvěstí vy-

²⁷⁵ 'Abdu'l-Bahá. *Odpovědi na některé otázky*. Mladá Boleslav: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o., 1998. s. 39

²⁷⁶ 'Abdu'l-Bahá. *Pařížské promluvy, 4. Potřeba sjednocení mezi národy východu a západu*. Praha: Bahá'í nakladatelství, s.r.o. s. 22.

²⁷⁷ Effendi Shoghi. *Bahá'u'lláhův světový řád*. Praha: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o., 2008. s. 153.

²⁷⁸ Effendi Shoghi. *Bahá'u'lláhův světový řád*. Praha: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o., 2008. s. 154.

²⁷⁹ Effendi, Shoghi. *Der verheißene Tag ist gekommen*, Frankfurt am Main: Bahá'í Verlag GmbH. 1967. s. 10

²⁸⁰ Báb: *Auswahl aus seinen Schriften*, Bahá'í Verlag: Langenhain 1991. Dostupné z: www.bahairesearch.com

²⁸¹ Hutter, M. *Handbuch Bahá'í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*, s. 35; Momen, M.: *Bahá'u'lláh: eine Kurzbiographie*, Hofheim: Bahá'í Verlag GmbH, 2013. s. 84.

²⁸² Cameron, G.: *A Basic Bahá'í Chronology*. s. 3.; Hutter, M. *Handbuch Bahá'í*. s. 31.

kládá Bahá'í teologie jako uzavření Adamitského cyklu a otevření cyklu Bahá'í, který představuje pro lidstvo fázi „dospělosti“, míněna je dospělost duchovní, která se má ovšem projevovat ve všech sférách života, neboť má vést k intenzivnější spolupráci, k dialogu, solidaritě, k procesům globalizace.²⁸³ Bábova a následně Bahá'u'lláhova definice náboženství naráží na tradicionalistické limity jednotlivých náboženských zřízení. V Bábově případě se jedná o reakci na pojetí náboženských pravd ze strany šíitského duchovenstva, Bahá'u'lláh pak zaujímá stanovisko, které zohledňuje širší pole náboženských dogmat a tradic. Oba dva se však shodují v pochopení fenoménu náboženství jako skutečnosti mající nikoli statický, ale dynamický charakter,²⁸⁴ ačkoli za zdroj dynamičnosti považují jednu a tutéž Boží vůli, jejíž podstatu nelze plně a s definitivní určitostí stanovit. Bahá'í autoritativní texty podtrhují duchovní aspekt náboženství, a dávají tak najevo, že posuzovat náboženství jen jako kulturní produkt je hrubou redukcí a přehlížením evolučního potenciálu náboženství.

V náboženství se tak z pohledu Bahá'í setkávají dva aspekty, a sice fenomenální s transcendentálním nebo proměnný s neměnným. V náboženství rozpoznává Bahá'í teologie to, co lze nazvat invariantem čili esencí²⁸⁵ náboženství. 'Abdu'l-Bahá uvádí, že existuje jen jedno náboženství jako danost, která však v jistém smyslu podléhá změnám, respektive reaguje na vnější okolnosti, třebaže zachovává základní Boží zvěst sdělovanou prostřednictvím Proroků čili Manifestací.²⁸⁶ Rozpoznání jednoho náboženství ve spleti náboženských variabilit vyžaduje jednak víru v Bahá'u'lláha, a to ve smyslu akceptování všeho, co souvisí s jeho zvěstí, jednak je toto rozpoznání vázáno na pochopení toho, co fenomenologie nazývá „uzávorkováním“ nebo těž redukcí, z níž vyplývá rozpoznání náboženství na transcendentální úrovni.²⁸⁷

„At the deepest level, as Bahá'u'lláh emphasizes, there is but one religion. Religion is Religion as science is science.“²⁸⁸ Vědomí jednoty náboženství, které je bázi

²⁸³ Srov. Např. Buck, Ch.: *The Eschatology of Globalization: the Multiple-Messiahship of Bahá'u'lláh Revisited*. s. 143–178. In: *Studies in Modern Religious, Religions, Religious Movements and the Bábí-Bahá'í Faiths*, edited by Moshe Sharon, Leiden: Brill, 2004.

²⁸⁴ Saiedi, N.: *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*, s. 243.

²⁸⁵ Bahá'í World Centre: One common Faith: „Freed from the thickets with which theology has hedged religious...“ In: *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/bic/OCF/ocf-8.html.utf8?query=Religion&action=highlight#gr5>; 'Abdu'l-Bahá, *Divine Philosophy*, s. 150. In: www.bahairesearch.com. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://www.bahairesearch.com>

²⁸⁶ Srov. „Religion ist Wirklichkeit, und die Wirklichkeit ist nur eine. Die Grundwahrheiten der Religion Gottes sind deshalb in Wirklichkeit eins.“, in: 'Abdu'l-Bahá, *Christ sein heißt...*: eine Textauswahl, Bahá'í Verlag: Hofheim-Langenhaim, (1997), [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://www.bahairesearch.com/>

²⁸⁷ Srov. Schaefer, U. *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel*, s. 174.

²⁸⁸ One Common Faith, p. 33, Bahá'í World Centre (2005). In: *Bahá'í Reference Library*. [online].

všech náboženství, nevylučuje příslušnost ke konkrétnímu „dílčímu“ náboženství, které se prezentuje prostřednictvím manifestace a vlastní subjektivity přefiltrovanému náboženství.

Bahá'í stanovisko je jednoznačné – smyslem náboženství je v zásadě pěstování vědomí jednoty Boha, proroků a celého lidského společenství. V Bahá'í náboženství je vize jednoty uváděna v praxi prostřednictvím právně-institucionálního zřízení, které má být jakýmsi předstupněm mírového světového řádu. Bází správního charakteru Bahá'í náboženství jsou ovšem Bahá'í autoritativní texty, které vypovídají jednak o jednotě Boha, Božích proroků, náboženství a o jednotě lidstva, jednak podávají základní strukturu a zákony Bahá'í zřízení.

3. Jednota náboženství a její konotace v sociální sféře

S odkazem na Udo Schaefera přitakává německý religionista Manfred Hutter tvrzení o principu postupného zjevování a učení o mystické jednotě všech náboženství jako stěžejním aspektu Bahá'í teologie.²⁸⁹ Udo Schaefer, autor mnoha studií o Bahá'í náboženství vysvětluje princip kontinuity zjevování na pozadí dějin spásy a označuje Bahá'í náboženství za hlavního aktéra nového paradigmatu. Skutečnost nového paradigmatu v rámci Bahá'í náboženství rozvíjí např. v knize „Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel“²⁹⁰ Změnou paradigmatu se mívá přechod z Adamitského cyklu do cyklu Bahá'í.²⁹¹ Z hlediska Bahá'í teologie se světové dějiny odehrávají v univerzálních cyklech. Cyklus započatý Adamem byl prý ukončen vystoupením Bahá'u'lláha, s nímž se však zároveň otevřel nový, světový cyklus, v něm se naplnily přísliby proroků Adamitského cyklu, Bahá'u'lláh je proto ekvivalentem dne vzkříšení a nového zjevení, a to v rámci dějin spásy.²⁹² Ústřední linií dějin spásy mívá Bahá'í teologii jednotu, nikoli však uniformitu, která by stírala rozličnost náboženství. Bahá'í učení o jednotě se vztahuje na náboženství, Boží proroky a na lidstvo jako celek, s čímž souvisí i akcentování rovnocennosti a práv všech lidí, a to bez ohledu na pohlaví,

©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/bic/OCF/ocf-8.html.utf8?query=Religion&action=highlight#gr5>

²⁸⁹ Hutter, M.: *Fortschreitende Offenbarung und Absolutheitsanspruch in der Bahá'í Religion*. s. 71–80. In: Köhler, B. (Hrsg.): *Religion und Wahrheit: Religionsgeschichtliche Studien. Festschrift für Gernot Wießner zum 65. Geburtstag*. Wießbaden: Harrassowitz Verlag, 1998.

²⁹⁰ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Pardigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í-Theologie*, Hofheim: Bahá'í-Verlag GmbH, 2002.

²⁹¹ Towfigh, N.: *Schöpfung und Offenbarung aus der Sicht der Bahá'í Religion*, Georg Olms Verlag, 1989. s. 44–47.

²⁹² Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Pardigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í-Theologie*, Hofheim: Bahá'í-Verlag GmbH. 2002, s. 163–164.

státní příslušnost, vyznání atd. Rozměr Bahá'í náboženství není omezen jen na úroveň pěstování vlastní teologie a hájení vlastního teritoria ohraničeného Bahá'í zákony. Rozsah působnosti zahrnuje sféru sociální, ekonomickou, realizovanou aktivní spoluprací. Dokladem takové spolupráce je angažování se v mezináboženském dialogu²⁹³, čehož dokladem je např. účast zástupců Bahá'í náboženství na Parlamentu světových náboženství v Chicagu v r. 1993.²⁹⁴ Bahá'í společenství se zasazují o hájení lidských práv a celkově mají podíl na řešení sociálních otázek, čehož dokladem je jejich angažovanost v OSN.²⁹⁵ Při OSN funguje od r. 1948 Bahá'í nevládní organizace (BIC) s pobočkami ve více než 180 zemích světa.²⁹⁶ Seena Fazel podtrhuje hlavní strategii BIC, k níž patří zejména lidská práva, postavení žen, morální vývoj lidstva v globálním měřítku.²⁹⁷ Výzvy ze strany Světového domu spravedlnosti²⁹⁸, nejvyššího správního orgánu v Bahá'í správě, k angažování se v otázkách sociálních, hospodářských dokládá množství aktivit, které nemají jen formální charakter v podobě oběžníků, výročních zpráv, poselství a plánů²⁹⁹ a apod., ale mají i svou konkrétní institucionální podobu. Např. V r. 1982 byla založena „the Bahá'í International Health Agency.“³⁰⁰ V roce 1985 vyzval Světový dům spravedlnosti ke globálnímu řešení problémů a vydal Poselství světového míru, v němž se zamýšlí nad výzvou: „jednej tak, jak by sis přál, aby druzí jednali s tebou“ a vyvozuje z něj možnost mírového

²⁹³ Rozsah a možné perspektivy mezináboženského dialogu vedeného v rámci Bahá'í náboženství pojednává příspěvek Seeny Fazel: Fazel, S.: „*Verkehrt mit allen Religionen...*“: *Vorbemerkungen zum interreligiösen Dialog*. In: *Schriftenreihe der Gesellschaft für Bahá'í-Studien*. Band 5., Hofheim: Bahá'í Verlag GmbH, 1998. s. 77–105.

²⁹⁴ Küng H.; Kuschel, K. J.: *Prohlášení ke světovému étosu: Deklarace Parlamentu světových náboženství*, Brno: CDK. 1997. s. 28.

²⁹⁵ de Araujo, V.: *The Bahá'í International Community and the United Nations. 1979–1983*. s. 393–412. In: *The Bahá'í World: Volume 18 (1979–1983)*. Compiled by Universal House of Justice. Haifa: Bahá'í World Center, 1986.

²⁹⁶ Cameron, G. With Momen, W.: *A Basic Bahá'í Chronology*, Oxford: George Ronald, 1996. s. 276,

²⁹⁷ Fazel, S.: „*Verkehrt mit allen Religionen...*“: *Vorbemerkungen zum interreligiösen Dialog*. In: *Schriftenreihe der Gesellschaft für Bahá'í-Studien*. Band 5. s. 98.

²⁹⁸ Světový dům spravedlnosti byl založen v r. 1963, jeho původ vyplývá z Bahá'u'lláhových a 'Abdu'l-Baháhových zjevených textů. In: *A Basic Bahá'í Chronology*. s. 360.; Hutter, M.: *Handbuch Bahá'í*. s. 54.

²⁹⁹ Viz např.: Universal House of Justice.: *The Five Year Plan:2011–2016: Messages of the Universal House of Justice*, West Palm Beach, Florida: Palabra Publications, 2011-04. In: *Bahá'í Library Online*. [online]. [cit. 2013-10-02]. Dostupné z: http://www.bahai-library.com/uhj_five-year_plan_2011

³⁰⁰ Cameron, G. With Momen, W.: *A Basic Bahá'í Chronology*, Oxford: George Ronald, 1996. s. 430.

soužití a hledisko jednoty.³⁰¹ Bahá'í angažovanost v různých sférách lidského konání vyplývá z „horizontální“ dimenze náboženství. Jak Udo Schaefer uvádí, náboženství disponuje dvěma dimenzemi, a sice vertikální a horizontální. Vertikála Božího zjevení představuje konstantu, která je jádrem všech náboženství, 'Abdu'l-Bahá ji blíže specifikuje pojmy: Glaube, Wissen, Gewißheit, Gerechtigkeit, Frömmigkeit, Recht-schaffenheit, Vertrauenswürdigkeit, Liebe zu Gott, innere Friede, Reinheit, Loslö-sung, Demut, Sanftmut, Geduld und Standhaftigkeit, Mitleid mit den Armen.“³⁰² Horizontála naproti tomu podléhá změnám a odpovídá variabilitě společenských norem, jež reflektují konkrétní náboženství té či oné země. Změna nebo též revolu-ce odehrávající se na úrovni horizontály je proto nutným vyústěním, jehož analogie spatřuje 'Abdu'l-Bahá v ročním cyklu, v němž se střídají růst, fáze květu, skliz-ně a rozkladu.³⁰³ Myšlenka „božské revoluce“, jak Schaefer uvádí, není Bahá'í no-vum, nachází se např. i v Bhagavadgítě.³⁰⁴ Nové paradigma uvedené vystoupením Bahá'u'lláha spočívá dle Bahá'í teologie v postupném dospívání lidstva, které bude schopno reflektovat Bahá'u'lláhem zvěstovanou jednotu.³⁰⁵ Udo Schaefer definuje ono paradigma jako „Einheitsparadigma“³⁰⁶, které bere vážně předchozí zjevená ná-boženství, nevnímá je jako konkurenční soupeře, ale jako rovnocenné partnery roz-hovoru. Tato rovnocennost je dána jednotnou platformou – Boží pravdou, na níž se všechna Bahá'í vírou akceptovaná náboženství podílejí³⁰⁷, respektive jí sdělují, pře-dávají. Jejich životaschopnost a důvěryhodnost platí do té míry, do jaké této pravdě zůstávají věrni. Učení o jednotě, respektive o jednotící Boží pravdě zprostředková-vané Božími Manifestacemi má své konotace v sociální sféře. Bahá'í autoritativní texty vyzývají k bratrství-sesterství, k zúčastněnému jednání ve smyslu přátelskosti,

³⁰¹ Prohlášení Světového domu spravedlnosti.: Příslib světového míru. In: Bahá'í vyhledávací knihovna. [online]. [cit. 2013-10-02]. [online]. [cit.2011-22-04]. Dostupné z: <http://www.erfan.cz/cz/view.php?cisloknihy=2005092212>

³⁰² Schaefer cituje 'Abdu'l-Baháovy „Beantwortete Fragen 11:9“, poznámka pod čarou 553. s. 167.

³⁰³ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í Theologie*, s. 168.

³⁰⁴ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í Theologie*, s. 168–169

³⁰⁵ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í Theologie*, s. 173–174.

³⁰⁶ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í Theologie*, s. 174.

³⁰⁷ Srov. Hutter, M.: *Fortschreitende Offenbarung und Absolutheitsanspruch in der Bahá'í Religion*, s. 78. In: *Religion und Wahrheit: Religionsgeschichtliche Studien, Festschrift für Gernot Wießner zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 1998.

nezatíženému nenávisť a predsudky.³⁰⁸ Nejde tedy jen o pasivní tolerování jinak smýšlejících. Bahá'u'lláhovy texty vybízejí k dialogu: „Ó lidé Bahá! Stýkejte se se všemi lidmi v duchu přátelství a družnosti.“³⁰⁹ Bahá'u'lláhovy dopisy³¹⁰ adresované vládcům a zástupcům jednotlivých náboženství rovněž dokládají jeho úsilí o to vzít vážně vzájemný dialog a poradu, a to nejenom ve věci náboženství.

„O, ihr Menschenkinder! Die grundlegende Absicht, die den Glauben Gottes und seine Religion beseelt ist, die Belange der menschlichen Rasse zu schützen, ihre Einheit zu fördern und den Geist der Liebe und Kameradschaft unter den Menschen zu pflegen. ...Unsere Hoffnung ist, dass sich die religiösen Führer der Welt und ihre Herrscher vereint für die Neugestaltung dieses Zeitalters und die Wiederherstellung seines Friedens erheben mögen.“³¹¹

Jak Bahá'u'lláh, tak 'Abdu'l-Bahá³¹² přitom argumentují právě odkazem na jednu společnou platformu vlastní všem bez ohledu na rozdíly. Klíčovou výpovědí je v tomto smyslu 'Abdu'l-Baháův výrok: „The earth is one native land, one home and all mankind are the children of one Father.“³¹³

4. Závěr

Bahá'í náboženství (víra) byla v počátku jejího vzniku hodnocena jako sekta nebo „odnož“ Islámu, což se ukazuje být výrazem neporozumění celkovému komplexu toho, co Bahá'í náboženství či víra představuje. Ona sama se deklaruje jako nezávislé, monoteistické náboženství, jejíž vazba na předchozí velká náboženství je zřejmá a je organickou součástí jí samé. Na Bahá'í konceptu kontinuity zjevování jsem chtěla poukázat na nutnou vazbu k předchozím „velkým“ či „nezávislým“ náboženstvím. Bahá'í tuto vazbu chápou jako přirozenou danost. Skutečnost vazby se však nezakládá na tradici nebo učení a dogmatech jednotlivých náboženských institucí či škol,

³⁰⁸ Schaefer, U.: *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í Theologie*, s. 183

³⁰⁹ Shoghi Effendi.: *Bahá'u'lláhovy vybrané spisy*, Mladá Boleslav: Nakladatelství Bahá'í, spol. s r. o., 1994. s. 161, obdobně Kitab-i-Aqdas, s. 75.

³¹⁰ Bahá'u'lláh.: *Die Verkündigung Bahá'u'lláhs an die Könige und Herrscher der Welt*, Frankfurt am Main: Bahá'í Verlag GmBH. 1967.

³¹¹ Bahá'u'lláh.: *Die Verkündigung Bahá'u'lláhs an die Könige und Herrscher der Welt*, Frankfurt am Main: Bahá'í Verlag GmBH. 1967. s. 122.

³¹² 'Abdu'l-Bahá byl Bahá'u'lláhův syn, narodil se v r. 1844 v Teheránu. Viz např. Hutter, M.: *Handbuch Bahá'í: Geschichte – Theologie – Gesellschaftsbezug*. s. 46.

³¹³ 'Abdu'l-Bahá.: *The Promulgation of Universal Peace: 5 December 1912. Talk on Day of Departure On Board Steamship Celtic*, New York. In: The Bahá'í Reference Library [online]. ©2003–8 [cit. 2013-10-02]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/ab/PUP/pup-139.html.utf8?query=native&action=highlight#gr2>

ale na přesvědčení o jednotícím zdroji všech ústředních svatých knih a textů těchto jednotlivých předchozích, zjevených náboženství. Bahá'í věří, že je v nich obsažena Boží vůle, její staticko-dynamický prvek vyjadřuje právě koncept kontinuity zjevo-
vání, jehož výrazem jsou tzv. Boží Manifestace. Staticko-dynamický prvek expliku-
je Bahá'í náboženství už potvrzením nutné vazby k předchozím náboženstvím, ale
i vlastní nezávislostí vůči nim. Bahá'í vazba, nezávislost a zároveň i otevřenost k dis-
kuzi s jiným náboženstvím, zapadá do postmoderního paradigmatu, jehož aspek-
tem je holistický přístup a důraz na chápání souvislostí mezi jednotlivými celky.
Bahá'í náboženství odkazuje k této komplexitě vztahů a jevů ve světě, které nahlíží
z perspektivy víry v Bahá'u'lláha jako nositele toho, co ne-bahá'í věřící i nevěřící
definují jako skutečnost globalizace. Bahá'í náboženství si je vědomo význačnosti
této skutečnosti, primárně ji však nazírá jako proces vedoucí k utváření světového
míru, neboť jeho platformou je fakt vystoupení Božích poslů – Bába a Bahá'u'llá-
ha, jejichž zásadním programem bylo vyhlášení změny společenského paradigma-
tu. Stežejními body tohoto paradigmatu je pak posloupnost následujících procesů
– dospělost lidstva – vědomí jednoty – světový mír. Jde právě o procesy, které mají
povahu úkolů, přičemž jejich zastřešující autoritou je Boží, nikoli lidská vůle.

5. Použitá literatura

- 'ABDU'L-BAHÁ. *Odpovědi na některé otázky*. 1. vyd. Mladá Boleslav: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o, 1998. 318 s. ISBN 80-85478-19-6.
- 'ABDU'L-BAHÁ. *Pařížské promluvy: 'Abdu'l-Baháovy přednášky z roku 1911*. Praha: Bahá'í nakladatelství, s.r.o., 2011. 176 s. ISBN 978-8085478-39-6.
- 'ABDU'L-BAHÁ. *The Promulgation of Universal Peace: 5 December 1912. Talk on Day of Departure On Board Steamship Celtic*, New York. In: *The Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit.2013-10-02]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/ab/PUP/pup-139.html.utf8?query=native&action=highlight#gr2>
- 'ABDU'L-BAHÁ. *The Will and Testament of 'Abdu'l-Bahá*. In: *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/ab/WT/>
- ARJOMAD, S. A. *The Shadow of God and the Hidden Imam: religion, polit. order, and societal change in Shi'ite Iran from the beginnings to 1890*. Chicago: The University of Chicago Press. 1984. 356 s. ISBN 0-226-02782-1.
- BAHÁ'Í WORLD CENTRE: *One Common Faith: "Freed from the thickets with which theology has hedged religious..."* p. 33. 2005. In: *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/bic/OCF/ocf-8.html.utf8?query=Religion&action=highlight#gr5>
- BAHÁ'U'LLÁH. *Die Verkündigung Bahá'u'lláhs an die Könige und Herrscher der Welt*, Frankfurt am Main: Bahá'í Verlag GmBH. 1967. 132 s.

- BAHÁ'U'LLÁH. *Gleanings From the Writings of Bahá'u'lláh: CXX: O ye the elected representatives of the people...* In *Bahá'í Reference Library*. [online]. ©2003–8 [cit. 2013-09-14]. Dostupné z: <http://reference.bahai.org/en/t/b/GWB/gwb-120.html>
- BAHÁ'U'LLÁH. *Kitáb-i-Aqdas: Najsvätejšia kniha*. Trenčín: Svetlana. 2004. 302 s. ISBN 80-968326-9-7.
- BAHÁ'U'LLÁH. *Kniha Istoty: Kitáb-i-Íqán*. Bratislava: Bahájské spoločenstvo v Slovenskej republike, 2012. 191 s. ISBN 978-80-971074-0-6.
- BALYUZI, H. M. *The Báb: the Herald of the Day of Days: the Herald of the Day of Days*. Oxford: Georg Ronald, 1973. 256 s. ISBN 0-85398-048-9
- BOSWORTH, C. E., van DONZEL, HEINRICHS, W. P., and the late LECOMTE, G. (ed.). *The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Volume IX.: SAN – SZE*. Leiden: Brill. 1997. ISBN 90 04 10422 4.
- BUCK, CH. *The Eschatology of Globalization: the Multiple-Messiahship of Bahá'u'lláh Revisited*, In Sharon, M. (ed.): *Studies in Modern Religions, Religious Movements and the Bábí-Bahá'í Faith*, Leiden: Brill, 2004. [online]. [cit. 2013-09-20]. Dostupné z: http://bahai-library.com/buck_eschatology_globalization
- CAMERON, G., MOMEN, W. *A Basic Bahá'í Chronology*. Oxford: George Ronald, 1996. 540 s. ISBN 0-85398-404-2.
- FAZEL, S. „Verkehrt mit allen Religionen...“: *Vorbemerkungen zum interreligiösen Dialog*. s. 77–105. In: *Schriftenreihe der Gesellschaft für Bahá'í-Studien*. Band 5., Hofheim: Bahá'í Verlag GmbH, 1998. ISBN 3-87037-351-2.
- FARROKHZAD, B. *Der Fluss der Wahrheit. Endzeiterwartungen und Wahrheitsbeweise des Christentums und des Islam in Bahá'u'lláhs Kitáb-i-Íqán (Buch der Gewissheit)*. Studien zum Bahá'ítum. Band 4. Hofheim: Bahá'í Verlag. 2004. 544 s. ISBN 3-87037-409-8.
- HORNBY, H. B. (compiled by). *Lights of Guidance: a Bahá'í Reference File*. Fifth Edition. New Delhi: Bahá'í Publishing Trust. 1997. 654 s. ISBN 81-85091-46-3.
- HUTTER, M. *Fortschreitende Offenbarung und Absolutheitsanspruch in der Bahá'í Religion*. s. 71–80. In: *Religion und Wahrheit: Religionsgeschichtliche Studien, Festschrift für Gernot Wießner zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 1998. ISBN 3-447-03975-2.
- HUTTER, M. *Handbuch Bahá'í: Geschichte-Theologie-Gesellschaftsbezug*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 230 s. 2009. ISBN 978-3-17-019421-2.
- KROPÁČEK, L. *Duchovní cesty Islámu*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 1993. 292 s. ISBN 80-7021-125-3.
- KÜNG, H.; KUSCHEL, K. J. *Prohlášení ke světovému étosu: Deklarace Parlamentu světových náboženství*. Brno: CDK. 1997. 89 s. ISBN 80-85959-31-3.
- MACEOIN, D. M. *From Shaykhism to Babism: a Study in Charismatic Renewal in Shí'í Islam*. Dissertation by Denis Martin MacEoin for King's College, Cambridge, 1979. Mirrored from scribd.com. Dostupné z: bahai-library.com/maceoin_shaykhism_babism
- MELTON, J. Gordon. *Encyclopedia of American Religions*. Sixth Edition. Detroit: Gale Research 1999. 1243 s. ISBN 0-8103-8417-5.
- MISSAGHIAN-MOGHADDAM, F. *Die Verbindlichkeitsbegründung der Bahá'í-Ethik: ihr theologischer Hintergrund im Schrifttum Bahá'u'lláhs unter besonderer Berücksichtigung des Kitáb-i-Aqdas*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. 2000. 234 s. ISBN 3-631-37309-0.
- MOMEN, M. *Bahá'u'lláh: eine Kurzbiographie*. Hofheim: Bahá'í Verlag GmbH, 2013. 310 s. ISBN 978-3-87037-499-0.

- OURGHI, M. *Schiittischer Messianismus und Mahdí-Glaube in der Neuzeit*. Würzburg: Ergon Verlag GmbH. 2008. 310 s. ISBN 978-3-89913-659-3.
- PARTRIDGE, CH. (ed.). *Encyclopedia of New Religions. New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*. Oxford: Lion Publ. 2004. 446 s. ISBN 0-7459-5073-6.
- Světového domu spravedlnosti. *Příslib světového míru*. In: Bahá'í vyhledávací knihovna. [online]. [cit. 2013-10-02]. [online]. [cit.2011-22-04]. Dostupné z: <http://www.erfan.cz/cz/view.php?cisloknihy=2005092212>
- SAIEDI, N. *Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb*. Canada: Association for Bahá'í Studies and Wilfrid Laurier University Press, 2008. 423 s. ISBN 978-1-55458-056-9.
- SHOGHI, Effendi. *Bahá'u'lláhovy vybrané spisy*. Mladá Boleslav: Nakladatelství Bahá'í, spol. s r. o., 1994. 193 s. ISBN 80-85478-12-9.
- SHOGHI, Effendi. *Bahá'u'lláhův světový řád*. Praha: Bahá'í nakladatelství, spol. s r. o., 2008. 278 s. ISBN 978-80-85478-24-2.
- SHOGHI, Effendi. *Der verheißene Tag ist gekommen*, Frankfurt am Main: Bahá'í Verlag GmbH. 1967. 212 s. ISBN 978-3-87037-221-7.
- SCHAEFER, U. *Heilsgeschichte und Paradigmenwechsel: zwei Beiträge zur Bahá'í-Theologie*. 2. vyd. Hofheim: Bahá'í-Verlag GmbH. 2002. 214 s. ISBN 3-87037-389-X.
- SCHAEFER, U., TOWFIGH, N., GOLLMER, U. *Religionswissenschaftliche Texte und Studien. Band 6: Desinformation als Methode: die Bahá'ismus-Monographie des F. Ficicchia*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1995. 685 s. ISBN 3-487-10041-X.
- TOWFIGH, N. *Schöpfung und Offenbarung aus der Sicht der Bahá'í Religion*. Georg Olms Verlag, 1989. 219 s. ISBN 3-487-09140-2.

Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Kristýna Gallasová Pilecká

Univerzita Karlova Praha
Evangelicko-teologická fakulta
Katedra teologické etiky
Černá 9, 115 55, Praha 1

Email: kristynapil@seznam.cz

Školitel: ThDr. Pavel Keřkovský

Význam rodiny v křesťanském a islamském náboženství

The importance of family in Christian and Islamic religion

Andrea Bullová

Anotace: Každá náboženská tradice má svoje specifika, rozdílnosti ve vnímání toho stejného stavu, instituce či hodnoty. Rovněž tato specifika, pro to které náboženství, najdeme i v pojetí manželství, rodiny či výchovy dětí. Islám a křesťanství se svým praotcem Abrahámem a vyznáváním Jediného Boha přikládají rodině velký význam. Obě náboženství si uvědomují její hodnotu a důležitost pro dnešní společnost. Pro společnost, kde rodina jako taková prožívá hlubokou krizi. Konkrétní podobnosti a rozdíly ve vnímání rodiny v islámském a křesťanském náboženství jsou součástí následujícího textu.

Klíčová slova: rodina, manželství, islám, křesťanství

Summary: Each religious tradition has its own specifics and differences in the perception of the same state, institution and value. These specifics of a particular religion can also be found in the perception of marriage, family and the upbringing of children. Islam and Christianity with their forefather Abraham, worshipping one God, pay major attention to family. Both religions are aware of its value and importance in today's society. For a society, in which family is experiencing a profound crisis. Particular similarities and differences in the perception of family in Islamic and Christian religion are included in the following article.

Keywords: family, marriage, Islam, Christianity

1. Úvod

„Sám Boh je pôvodcom manželstva. Hoci sa dôstojnosť tejto ustanovizne neprejavuje všade s rovnakou jasnosťou, predsa len vo všetkých kultúrach jestvuje určitý zmysel

pre veľkosť manželského zväzku, lebo blaho človeka a ľudskej i kresťanskej spoločnosti úzko súvisí s priaznivým stavom manželského a rodinného spoločenstva“ (KKC, 1999, s.406, 1603).

Existencia rodiny, základu spoločnosti každej krajiny sveta, je v tejto dobe ohrozená mnohými vplyvmi. Súčasné rodiny sa rozpadajú kvôli alkoholizmu, závislosti na hrách, tyranii či len z rozmaru oboch partnerov a nechoty snažiť sa zväzok za každú cenu, pre dobro detí a spoločnosti udržať. Vzťahy sa zmietajú v nevere, žiarlivosti, dokonca i nenávisti. Deti, dar od Boha, sú často predmetom sporov, hádok a súdnych pojednávaní pri rozvodoch. Ovplyvnené takouto situáciou, sú sami neschopné neskôr si založiť vlastnú fungujúcu rodinu. A tak mladí, vnímajúc tento trend, zo strachu a obáv nové manželstvá a rodiny nezakladajú. Žijú spolu bez uzavretia manželstva, bez sviatosti, bez spoločného priezviska, ktoré je akoby spojítkom, podľa ktorého patríme niekomu, niekam. Dennodenne sa tak ako vychovávateľka stretávam s príbehmi overenými detskou úprimnosťou, kde hlavnú rolu hrá jeden týždeň maminka v byte so svojím „novým kamarátom“ a víkend otecko v dome, kde má „dve nové tety“. Mohla by som pokračovať: Otecko býva ďaleko, občas za ním idem. Tá teta, čo tam s ním býva, čaká bábätko a neviem, čo mi to bude. Maminka má tiež bruško, ten ujo je na mňa celkom dobrý... Mnohé deti mi povedia, že majú oteckov dvoch, iné, že nemajú žiadneho... A takúto spoločnosť si robíme my sami. Otázkou je, ako vnímajú rodinu svetové náboženstvá a ako by mohli tejto situácii brániť. K svojmu porovnaniu inštitúcie manželstva a rodiny v jednotlivých náboženstvách som si vybrala dve svetové náboženstvá vychádzajúce z rovnakej tradície: kresťanstvo a islam.

2. Rodina v kresťanstve

Podľa Katechizmu Katolíckej cirkvi (ďalej len KKC, 1999, s. 538, 2202) *„je rodina prvotná bunka spoločenského života. Je prirodzeným spoločenstvom, v ktorom sú muž a žena povolani k darovaniu seba v láske a v darovaní života. Autorita, stálosť a životné vzťahy vnútri rodiny tvoria základy slobody, bezpečnosti a bratstva v rámci spoločnosti. Rodina je spoločenstvo, v ktorom si už od detstva možno osvojovať morálne hodnoty, začať uctievať Boha a správne užívať slobodu. Rodinný život je uvádzaním do života spoločnosti.“*

Len veľmi ťažko môžeme postaviť dom bez základov, alebo so zlými základmi. Dom vydrží možno do prvého vetra či prvých mrazov a bude zbúraný, pretože nemá svoju pevnosť a odolnosť. Rovnako ako spoločnosť bez dobrého základu, bez rodiny, ktorá je pevná a drží pohromade, odolá náporu zlých vplyvov a celé jej jadro bude nenávratne narušené, bude smerovať k zániku. Práve vo vnútri rodiny sa majú deti naučiť morálnym hodnotám, užívaniu práv a slobôd, zodpovednosti. Skutočnosť je

však iná. Rodičia zavalení prácou a nedostatkom času hádzu celú povinnosť a zodpovednosť výchovy detí na vychovávateľov, učiteľov či médiá. Podľa kresťanského náboženstva majú byť práve rodičia prvými učiteľmi života a viery. *„Rodičia sú prví zodpovední za výchovu svojich detí. Túto zodpovednosť dosvedčajú predovšetkým tým, že vytvárajú rodinu, kde vládne ako pravidlo nežnosť, odpustenie, úcta, vernosť a nezištná služba. Rodina je vhodným miestom na výchovu k cnostiam. Táto výchova si vyžaduje učiť sa odriekaniu, zdravému úsudku a sebaovládaniu ako podmienkam každej pravej slobody. Rodičia majú veľkú zodpovednosť aj za to, aby dávali svojim deťom dobrý príklad. V čase detstva sa úcta a láska rodičov prejavuje predovšetkým v starostlivosti a pozornosti, ktorú venujú tomu, aby vychovali svoje deti a postarali sa o ich hmotné a duchovné potreby. Počas dospievania detí vedie rodičov tá istá úcta a oddanosť k tomu, aby ich vychovávali k správneému používaniu vlastného rozumu a vlastnej slobody“* (KKC, 1999, s. 542, 2223, 2228).

Deti sa vo fungujúcom manželstve a rodinnom zväzku môžu naučiť morálne správnym základným hodnotám potrebným pre zdravý postoj k životu a spoločnosti. Tieto hodnoty sú dôležité u detí pre ich plnohodnotné vzťahy v rodine, pre ich kamarátstva, neskôr pre vzťahy na pracovisku a teda i v celej spoločnosti. Najlepšie vystihuje základné hodnoty kresťanstva Nový zákon v Liste Rimanom: *„Povinnosť lásky – Láska nech je bez pretváranky. Nenávidte zlo, lipnite k dobru. Milujte sa navzájom, bratskou láskou, predbiehajte sa vzájomne v úctivosti, v horlivosti neochabujte, buďte vrúcneho ducha, slúžte Pánovi. V nádeji sa radujte, v súžení buďte trpezliví, v modlitbe vytrvalí. Majte účasť na potrebách svätých, buďte pohostinní. Žehnajte tých, čo vás prenasledujú– žehnajte a nepreklínajte! Radujte sa s radujúcimi, plačte s plačúcimi! Navzájom rovnako zmýšľajte; a nezmyšľajte vysoko, ale prikláňajte sa k nízkym. Nebuďte múdri sami pre seba. Nikomu neodplácajte zlým za zlé; usilujte sa robiť dobre pred všetkými ľuďmi. Ak je to možné a závisí to od vás, žite v pokoji so všetkými ľuďmi. Nepomstite sa sami, milovaní, ale ponechajte miesto hnevu; veď je napísané: „Mne patrí pomsta, ja sa odplatím, hovorí Pán. Ale keď bude tvoj nepriateľ hladný, nakrm ho, keď je smädný, daj mu piť, lebo tým, že to urobíš, žeravé uhlie mu nahrnieš na hlavu. Nedaj sa premôcť zlu, ale dobrom premáhaj zlo“* (List Rimanom 12,9-21).

Obraz spoločnosti, kde by boli tieto hodnoty žité, by vyzeral určite úplne inak ako ten, ktorý všetci dobre poznáme. Pozitívny obraz o spoločnosti by nám už v základe vytvorila rodina s jej členmi, ktorí by žili vo vyššie uvedenom súlade.

Základným veršom Biblie ustanovujúcim manželstvo, ktorý ukazuje na jeho význam, je verš zo Starého zákona, z knihy Genezis: *„Preto muž opustí svojho otca i svoju matku a prilipne k svojej manželke a budú jedným telom“* (Genezis 2,24). Práve muž má byť ten emocionálne silnejší a zrelší, má opustiť svoje bezpečné domáce prostredie, a ísť bývať ku žene. Žene –dcére je takéto rozhodnutie oveľa ťažšie, tým,

že je naviazaná na svoju matku a na pomoc rodičom i domácnosti, v ktorej vyrástla. Ďalej o rozhodnutí sa pre manželstvo – o dôvodoch jeho vzniku čítame v Novom zákone, v Liste Korinťanom: „*Manželstvo – O tom, čo ste písali: Dobré je, keď sa muž nedotýka ženy. Ale vzhľadom na nebezpečenstvo smilstva nech má každý svoju ženu a každá nech má svojho muža. Muž nech plní povinnosť voči manželke a podobne aj manželka voči mužovi. Žena nemá moc nad svojím telom, ale muž; podobne ani muž nemá moc nad svojím telom, ale žena. Neodopierajte si jeden druhému, iba ak na čas so vzájomným súhlasom, aby ste sa mohli venovať modlitbe, a opäť buďte spolu, aby vás satan nepokúšal pre vašu nezdržanlivosť. No toto hovorím ako dovolenie, nie ako príkaz. Chcel by som, aby boli všetci ľudia tak, ako som ja; lenže každý má svoj dar od Boha: jeden tak, druhý inak. Slobodným vdovám hovorím: Dobré je pre nich, ak zostanú tak ako ja. Ale ak sa nevedia zdržať, nech vstúpia do manželstva. Lebo je lepšie vstúpiť do manželstva ako horieť. Nerozlučnosť manželstva – Tým, čo uzavreli manželstvo, prikazujem, ani nie ja, ale Pán, aby manželka neodchádzala od muža – ak by odišla, nech ostane nevydatá, alebo nech sa zmieri so svojím mužom – a muž nech neprepúšťa manželku“ (List Korinťanom 7, 1-11).*

Pre rovnaké dôvody (okrem iných aj) možného smilstva a prostitúcie, majú muži a ženy vstupovať do manželstva podobne i v islamskom náboženstve, to rozoberieme podrobnejšie v druhej kapitole príspevku.

Čo sa týka ďalšej časti verša o nerozlučnosti manželstva, kresťanské náboženstvo zaujíma na základe Biblie jednoznačný negatívny postoj k rozvodom. V Novom zákone, v Evanjeliu podľa Matúša, o tom nájdeme prvú zmienku: „*Tu k nemu pristúpili farizeji a pokúšali ho: „Smie človek prepustiť svoju manželku z akejkoľvek príčiny?“ On povedal: „Nečítali ste, že Stvoriteľ ich od počiatku ako muža a ženu stvoril a povedal: Preto muž opustí otca i matku a pripúta sa k svojej manželke a budú dvaja v jednom tele? A tak už nie sú dvaja, ale jedno telo. Čo teda Boh spojil, nech človek nerozlučuje.“ Povedali mu: „Prečo potom Mojžiš rozkázal dať priepustný list a prepustiť?“ Odpovedal im: „Pre tvrdosť vášho srdca dovolil prepustiť vaše manželky; ale od počiatku to nebolo tak. A hovorím Vám: Každý, kto prepustí svoju manželku pre iné ako pre smilstvo a vezme si inú, cudzoložiť“ (Matúš 19, 1-9).*

Žiadny človek teda ani sudca či notár nemá právo, podľa kresťanstva, rozlúčiť – rozviesť manželstvo. Rozvod je proti Božiemu plánu, je neprijateľný. Je sociálnou pliagou ako to výstižne nájdeme v KKC: „*Rozvod je ťažkým previnením proti prirodzenému zákonu. Nárokuje si zrušiť zmluvu, ktorú manželia slobodne uzavreli, že budú žiť spolu až do smrti. Rozvod potupuje zmluvu spásy, ktorej je sviatostné manželstvo znakom. Uzavretie nového zväzku, aj keby ho civilný zákon uznával, ešte zväčšuje porušenie zmluvy: manželský partner, ktorý sa znovu zosobáša, sa v tomto prípade nachádza v situácii trvalého a verejného cudzoložstva“ (KKC 2384). „Nemorálna povaha rozvodu vyplýva aj z neporiadku, ktorý vnáša do rodinnej bunky*

a do spoločnosti. Tento neporiadok má za následok vážne škody: pre manželského partnera, ktorý zostane opustený; pre deti, ktoré rozchod rodičov hlboko zraňuje a ktoré sú často predmetom sporu medzi nimi; pre spoločnosť, pre ktorú je rozvod svojimi nákazlivými účinkami skutočnou sociálnou plagiou“ (KKC 2385). Dotýka sa teda nielen manželov, ale i detí, rodín z oboch strán, blízkych aj známych, a tým pádom celej spoločnosti. Deti ovplyvňuje bez rozdielu veku. Zasahuje im citové rozpoloženie i ideálnu predstavu o rodine, a tým odráža strach založiť si v budúcnosti tú svoju. Výnimku na udeľovanie sviatostí aj po rozvode v kresťanstve majú nevinné obeť rozvodov, týrané ženy, klamaný partner. O udelení tejto výnimky rozhoduje biskup v danej diecéze. Napriek tomu, že takáto obeť rozvodu môže pristupovať k sviatostiam, nemôže žiť s novým partnerom; stále je to brané ako cudzoložstvo. Danú skutočnosť opäť nájdeme v Katechizme, v učebnici kresťanstva: „Môže sa stať, že jeden z manželov je nevinnou obeťou rozvodu vyhláseného civilným zákonom; takýto manželský partner sa neprehrešuje proti morálnemu príkazu. Je veľký rozdiel medzi manželským partnerom, ktorý sa úprimne snažil byť verným sviatosti manželstva a je nespravodlivo opustený, a tým partnerom, ktorý svojou ťažkou vinou ničí kánonicky platné manželstvo“ (KKC 2386). Vdovy sa môžu druhý-krát vydať, ale len v kostole, teda prijatím sviatosti manželstva, s druhým mužom bez cirkevného sobáša nemôže žiť.

Postavenie ženy v kresťanskom manželstve je podobné ako v islamskom náboženstve. V islame je ešte o niečo nižšie, napriek tomu, že práve za čias Mohameda zažila táto oblasť veľké pokroky. Žena je mužovi podriadená teda v kresťanstve aj v islame, kvôli tomu, že muž má zabezpečiť domácnosť materiálne, a byť zodpovedný za jej fungovanie. Biblia však zdôrazňuje, že mužovi to nedáva právo ju ponížovať či dokonca týrať; má ju mať v úcte ako svoje vlastné telo, a tým pádom jej neublížovať, ako by ani sebe neublížil. Má si ju vážiť, ako to čítame v Novom zákone, v liste Efezanom: „Kresťanské manželstvo – Muži, milujte manželky, ako aj Kristus miluje Cirkev a seba samého vydal za ňu, aby ju posvätil očistným kúpeľom vody a slovom, aby si sám pripravil Cirkev slávnou, na ktorej niet škvrny ani vrásky, ani ničoho podobného, ale aby bola svätá a nepoškvrnená. Tak sú aj muži povinní milovať svoje manželky ako vlastné telá. Kto miluje svoju manželku, miluje seba samého. Veď nik nikdy nemal v nenávisti svoje telo, ale živí si ho a opatruje, ako aj Kristus Cirkev, lebo sme údmi jeho tela. Preto muž zanechá otca i matku a pripúta sa k svojej manželke a budú dvaja v jednom tele. Toto tajomstvo je veľké; ja hovorím o Kristovi a Cirkvi. Ale aj vy, každý jeden nech miluje svoju manželku ako seba samého. A manželka nech si ctí muža“ (List Efezanom 5,25-33).

Najviac diskutované mnohoženstvo v rámci islamského náboženstva je pre kresťanstvo neprijateľné „...Ale polygamie (mnohoženstvo) nie je v zhode s morálnym zákonom. Radikálne protirečí manželskému spoločenstvu, priamo totiž popiera Boží

plán, ako bol zjavený na samom začiatku, lebo je v rozpore s rovnakou osobnou dôstojnosťou muža a ženy, ktorí sa v manželstve dávajú jeden druhému s celou, a preto jedinou výlučnou láskou...“ (KKC 2387).

Callaghan v najnovšom Sprievodcovi náboženstvami opisuje stav uzatvárania sobášov v kostole v súčasnosti, hodnotí celkový pohľad kresťanstva na rodinu v minulosti a dnes nasledovne: „*Rané kresťanstvo kládlo dôraz na rodinu ako základnú jednotku, no moc a vplyv sa často sústreďovali v kláštorných inštitúciách a klerikálnych vrstvách, kde sa podporoval celibát. Ďalšou črtou raného kresťanstva bol odchod askétov na opustené miesta a takýto spôsob života nevedol k rodinnému životu. V dôsledku toho kresťanstvo v raných storočiach a v stredoveku často čelilo paradoxu, pokiaľ šlo o rodinu. Podporovalo tradičné manželstvo a vychovávanie detí v manželstve, ale laici, ženatí aj slobodní, sa zvyčajne ocitli mimo mocenských štruktúr, kde prevládalo zväčša celibátne duchovenstvo. Aj v novoveku kresťanstvo prikladalo veľkú váhu rodine ako základnej stavebnej jednotke spoločnosti, vydávajúc za ideál manželstvo jedného muža s jednou ženou. Preto bolo pre mnoho cirkví ťažké začleniť rozvedených ľudí, ktorí mali civilný sobáš. No v 20.storočí a začiatkom 21.storočia na Západe prudko kleslo percento sobášov konaných v chráme a zreteľne sa znižuje vplyv učenia tradičnej cirkvi na každodenný život. Mnoho veriacich je presvedčených, že ak sa má tento trend zmeniť, cirkev by sa mala menej sústreďovať na sexuálnu morálku a veriť si, že morálka sa šíri do sociálnej a ekonomickej sféry. Porovnávajú pritom dejiny ranej cirkvi a pôvodnú Ježišovu predstavu s novšími historickými obdobiami, keď sa cirkev spojila s mocnými a nebojovala za potreby bezmocných a ľudí bez domova. Najmä v Južnej Amerike kresťania sformulovali teologický prístup, ktorý kladie do centra kresťanského hľadania spásy popri duchovnom oslobodení aj sociálnu spravodlivosť a vyslobodenie z fyzickej biedy“ (Callaghan, 2012, s.35).*

Myslím si, že mladí neuzatvárajú sobáše v kostole zo strachu, obavy zo zlyhania, z rozvodu a následných problémov. Z každej strany sa na nich hrnú informácie o vzrastajúcej rozvodovosti, príbehy známych o takom či onakom strokotaní manželstva. U snúbencov nie je dostatok vzájomnej dôvery, úcty a istoty. Boja sa všade cíhajúcej nevery, klamstiev, možno i týrania. Vedia, že rozvodom by stratili možnosť naďalej prijímať sviatosti, a tak sa usilovať o nebo. Všade počuť to známe „my na to papier nepotrebujeme“. Boh však chce vzťah dvoch mladých zaľúbených požeňať, chce im dávať silu do všedných dní a starostí a dať im dar zo všetkých najväčších – deti. Spolužitie mladých bez uzavretia manželstva je teda proti kresťanskej vierouke, napriek tomu však tak mnoho mladých kresťanov, v dnešnej dobe, z vyššie uvedených dôvodov, žije.

Vzorom mladým súčasnosti môže byť aj skutočné vyznanie mladého kresťana v knihe Viery a vyznania, zostavenej mnohými odborníkmi v odbore, pod vedením Partridgeho: „*Som kresťan. Mám dvadsaťsedem rokov a žijem v Memphise v štáte*

Tennessee v USA. Moja manželka Emily a ja máme šesťmesačného chlapca menom Noah. Sme členmi evanjelickej presbyteriánskej kongregácie. Bol som vychovaný ako kresťan v rodine, ktorá brala vieru vážne. Do štrnástich rokov som navštevoval kresťanskú súkromnú školu. Doma ma učili denne čítať Bibliu. Čítal som ju rád (najmä knihy Prísloví a Žalmov v Starom zákone) a prečítal som ju celú, než som dosiahol trinásť rokov. Moja sestra a ja sme vyrástli na biblických príbehoch, poučeníach o dobrom správaní a rešpekte voči rodičom a ostatným. A nielen to, nabádali nás, aby sme sami hľadali Boha. Moji rodičia sú toho názoru (a ja dnes takisto), že vieru treba precítiť srdcom. Vzťah k Bohu je osobný a treba doň vstúpiť dobrovoľne. Vtedy a dodnes je to život založený na skutočnosti, že Boh je dokonalý, a ja nie som, že Ježiš túto nekonečnú rozdielnosť prekonáva. Skutočnosť, že moja manželka a ja sme kresťania, mala pre nás mimoriadny význam, keď sme sa rozhodovali pre sobáš, a bola dôležitá pre naše rodiny. To však neznamená že manželstvo bolo dohodnuté. Naši rodičia sa na rozhodovaní nezúčastnili. Formálne som však požiadal manželkinho otca o jej ruku. Potom sme dostali požehnanie a povzbudenie od oboch našich rodín. Moja manželka a ja berieme náš láskyplný vzájomný vzťah a vzťah k Bohu vážne. Často sa spoločne modlíme, rozoberáme Bibliu a úprimne sa zhovárame ako partneri na spoločnej ceste. Nikdy sa nerozhodujeme bez toho, aby sme najprv nezistili Božiu vôľu. Jadro môjho náboženstva a náboženskej skúsenosti možno zhrnúť slovom „láska“. Oslavujem Božiu lásku ku mne a k druhým, a ja rovnako milujem Boha. Mojou hlbokou túžbou je dosiahnuť, aby moja láska k Ježišovi a jeho láska ku mne a ostatným bola v mojom živote vždy a všade viditeľná“ (Partridge, 2006, s.339).

Na prvých krokoch novej cesty manželským životom sprevádzajú snúbencov v kostole pri samotnom obrade slová Biblie, konkrétne Nového zákona, Listu Korintčanom a to Hymnus na lásku, ja presne ním túto kapitolu uzavriem. Práve láska opísaná v tomto hymne im má byť vzorom do celého ďalšieho života, a práve tak si ju majú vážiť. Iba tak budú zvládať všetky dennodenné starosti manželského a rodinného života, a práve takú pravú, nesebeckú lásku majú ďalej predávať svojim deťom a ďalším pokoleniam, aby spoločnosť, v ktorej žijeme, bola lepšia:

„Hymnus na lásku- keby som hovoril ľudskými jazykmi aj anjelskými, a lásky by som nemal, bol by som ako cvendžiaci kov a zuniaci cimbal.

A keby som mal dar proctva a poznal všetky tajomstvá a všetku vedu a keby som mal takú silnú vieru, že by som vrchy prenášal, a lásky by som nemal, ničím by som nebol.

A keby som rozdal celý svoj majetok ako almužnu a keby som obetoval svoje telo, aby som bol slávny, a lásky by som nemal, nič by mi to neosožilo.

Láska je trpezlivá, láska je dobrotivá; nezávidí, nevypína sa, nevystatuje sa, nie je nehanebná, nie je sebecká, nerozčuľuje sa, nemyslí na zlé, neteší sa z nepravosti, ale raduje sa z pravdy. Všetko znáša, všetko verí, všetko dúfa, všetko vydrží.

Láska nikdy nezanikne. Proroctvá prestanú, jazyky zmlknu a poznanie pomíne. Lebo poznávame len sčasti a len sčasti prorokujeme. Ale keď príde to, čo je dokonalé, prestane to čo je len čiastočné. Keď som bol dieťa, hovoril som ako dieťa, poznával som ako dieťa, rozmýšľal som ako dieťa. Keď som sa stal mužom, zanechal som detské spôsoby. Teraz vidíme len nejasne, akoby v zrkadle, no potom z tváre do tváre. Teraz poznávam iba čiastočne, ale potom budem poznať tak, ako som aj ja poznaný.

A tak teraz ostáva viera, nádej, láska, tieto tri; no najväčšia z nich je láska“ (List Korinťanom 13,1-13).

3. Rodina v islame

Ako som už v úvode spomínala, obe náboženstvá prikladajú rodine rovnakú dôležitosť pre spoločnosť. Podľa Callaghana „je manželstvo zväzok medzi dvoma jedincami, no v islame má oveľa širší význam, lebo cez manželstvo sa spájajú aj dve rodiny. Práve v rodine sa môže dieťa a mladý človek formovať a byť zasvätený do islamských hodnôt a islamského spôsobu života. Rodina je jednotka, ktorá poskytuje deťom výchovu, ale aj učenie. Učeniu o manželstve sa venujú dôležité časti Koránu. Podľa nich všetky sexuálne aktivity sa majú vykonávať v manželstve; mimomanželským vzťahom sa striktnie bráni. Za smilstvo alebo cudzoložstvo sa môžu v moslimskej spoločnosti uložiť veľmi prísne tresty. V mnohých moslimských spoločenstvách sa uzatvárajú dohovorené manželstvá. Takáto prax môže byť cudzia západnému mysleniu, no v moslimských spoločnostiach sa dohoda považuje za múdry krok. Vytvára spojenectvo medzi dvoma rodinami. Manželstvo vzniká s predpokladom, že pár sa môže oprieť o kolektívnu múdrosť a rady rodičov a širšieho spoločenstva“ (Callaghan, 2012, s.69).

Rovnako o tom píše aj Partridge: „Rodina je kľúčovým prvkom moslimského života a spoločnosti, jedným zo základných kameňov spoločenskej stability a bezpečnosti v rámci obce (umna). Korán a hadís oplývajú nariadeniami, obmedzeniami a výstrahami, týkajúcimi sa organizácie a správania moslimskej rodiny a rodinné zväzky sú zo všetkých spoločenských vzťahov najsilnejšie. Vernosť a oddanosť rodine sú nadradené akejkoľvek inej spoločenskej vernosti. Moslimská rodina vzniká sobášom a islam sa na mimomanželské vzťahy medzi mužmi a ženami pozerá krivo. Akt plodenia zostáva výlučne v rámci rodinnej jednotky a smilstvo a cudzoložstvo (ziná) sú hriechmi, za ktoré islamské právo stanovuje tvrdé tresty. Takéto narušenia sa považujú za zdroj chaosu (fitna). Súkromie a cudnosť sú podstatné pre plodenie a správnu výchovu detí. Rodič je predovšetkým zodpovedný za správnu starostlivosť o deti a za ich výchovu a existuje hadís potvrdzujúci príslovie „láska začína doma.“ Starostlivosť o rodinu je dokonca dôležitejšia než náboženská dobročinnosť. Napriek západným názorom si moslimskí rodičia rovnako cenia chlapcov i dievčatá. Deti sa považujú za dar od Boha a v Koráne sú osobitné príkazy, aby sa deťom neubližovalo, najmä v súvislosti

s pred- islamským zvykom pochovávať dievčatká zaživa do piesku“ (Partridge, 2006, s. 387).

Vyššie zvýraznené príslovie môže byť základom pre každú rodinu – kresťanskú, moslimskú, hinduistickú či ateistickú. Len človek, ktorý doma cíti lásku a sám ju prežíva, len ten ju môže ďalej dávať.

„Prorok raz povedal: „Najlepším z mojich ľudí je ten, kto preukazuje svojej rodine dokonalú láskavosť a dobrotu.“ Moslimovia na vidieku alebo vo väčších mestách väčšinou žili vo viacgeneračných rozvetvených rodinách, ktoré často zahrňali niekoľko bratrancov, tiet a strýkov. Tieto veľké rodiny prelomili izoláciu, ktorá postihuje modernú málopočetnú rodinu.

Vzorec povinností a spoločenskej zodpovednosti sa vo veľkej rodine vo výraznej miere zakladal na islamských normách, zvykoch a hodnotách.

Normou moslimskej rodiny je úcta k starším, láska a pozornosť k deťom, v oveľa väčšej miere než súťaživosť; sebaovládanie a spolupráca. Vo vzťahoch v rámci rodiny a medzi rodinami navzájom sa posilnili nadčasové, revitalizujúce kvality ako sú nesebeckosť, trpezlivosť a starostlivosť“ (Haeri, 2000, s. 173).

V tomto vidíme veľký rozdiel s rodinami žijúcimi na Západe, ako aj mnohými kresťanskými rodinami. Izolácia, ktorá ich postihuje, má na ne negatívny vplyv. Pozorujeme trend odlučovania sa od pôvodnej rodiny, čoraz menej sa chodievajú na návštevy k rodičom a starým rodičom. Celé rodiny sa bohužiaľ často stretávajú už len na pohrebe. Sesternice si s bratrancami nevedia prísť na meno; vzťahy vo vnútri rodín narúšajú majetkové a iné spory.

„V islame sa manželstvo nepokladá za sviatosť, skôr za spoločenské a civilné partnerstvo“ (Callaghan, 2012, s.69).

Tu pozorujeme ďalší rozdiel, a to v ponímaní inštitúcie manželstva, keďže v kresťanstve patrí manželstvo medzi sedem sviatostí –spolu s krstom, birmovaním, eucharistiou, sviatosťou kňazstva, pomazaním chorých a svätou spovedou. Vysluhuje sa v kostole za prítomnosti kňaza a svedkov z oboch strán.

Veľmi výstižne hovorí o dôvodoch spojenia muža a ženy v islame Haeri: „Mužská povaha je tvorivá, expanzívna a ničivá, zatiaľ čo povaha žien je väčšinou intuitívna a starostlivá, a teda zapojená do tvorivého aspektu kontinuity. Dopĺňanie sa oboch pohlaví vytvára prirodzenú harmóniu a existenčnú rovnováhu, čo je práve to, po čom túžime. Žena hľadá spoľahlivosť mužskej energie, zatiaľ čo muž hľadá vernosť a dosiahnuteľnosť ženskej energie. Žena je krása, muž je majestát. Spojením oboch vzniká rovnováha. Muži môžu byť brutálne rozhodní, a teda bezohľadne deštruktívni, zatiaľ čo ženy hľadajú zmierenie a prijateľnosť. Keď muž v sebe objaví „ženu“ (to znamená kvality, ktoré u žien prevládajú, a tým ich od seba odlišujú), potom dozrel, čo mu umožňuje harmonicky spolunažívať s ktoroukoľvek ženou. Ten istý princíp platí aj pre ženu. Manželstvo a rodinný život sú obvyklou metódou, ktorá vedie k ideálu naplnenia

života. Práve preto sa manželstvo v islame tak veľmi doporučuje, keďže umožňuje jednotlivcovi (mužovi alebo žene) dosiahnuť vyšší vnútorný stav naplnenia. Manželstvo začína vonkajšími telesnými, dokonca sexuálnymi potrebami, ale postupuje smerom k vyvažovaniu subtílnejších potrieb a energie, pričom sa takto stáva arénou, kde sa protiklady spájajú a v jednotlivcovi sa prebúdzajú spokojnosť“ (Haeri, 2000, s.172).

Prichádzame k najviac diskutovanému rozdielu medzi islamským a kresťanským náboženstvom, a to k mnohoženstvu. „V niektorých moslimských komunitách sa muž môže oženiť aj s viacerými ženami. Musí sa však ku všetkým svojim ženám správať rovnako. Ak to nedokáže, mal by sa oženiť len s jednou ženou. Tento zvyk vznikol po bitke pri Uhude roku 625 n. l., keď veľa vdov ostalo bez prostriedkov. Polygýnia poskytovala riešenie. Mnohí moslimovia sa nazdávajú, že vtedy išlo o výnimočnú situáciu a zvyk by sa dnes už nemal dodržiavať“ (Callaghan, 2012, s.69).

Podobne o tom píše aj Huston Smith v jednej z najlepších publikácií o náboženstvách: „Je pravda, že Korán povoľuje, aby mal muž súčasne až štyri ženy, ale stále viac sa vyskytuje názor, že pri pozornom výklade týchto pravidiel sa ukazuje, že smerujú k monogamii ako ideálu.“ Tento názor podporuje aj výrok Koránu: „Ak sa bojíte, že nebudete spravodliví (k viac ako jednej žene), vezmite si len jednu alebo tie, ktorými vládnu pravice vaše“ (Súra 4:3). Z toho niektorí právnici vyvodzujú, že Korán vlastne predpisuje monogamiu, pretože je skoro nemožné úplne rovnomerne rozdeliť svoju lásku a pozornosť.

Napriek tomu, čo bolo povedané, zostáva faktom, že Korán povoľuje polygýniu; po smrti Chadídži mal Mohamed viac žien. Moslimovia oboje chápu ako príklady prispôsobivosti islamu rôznym okolnostiam. Hovoria, že môžu nastať okolnosti, kedy je morálnejšie voľiť polygýniu. Jedným z príkladov je zdecimovanie mužskej populácie vo vojne, ktoré proti sebe stavia voľbu medzi polygýniou a skutočnosť, že by veľká časť žien bola zbavená možnosti materstva a založenia vlastnej domácnosti, čo by viedlo k rozšíreniu prostitúcie. Moslimovia zdôrazňujú, že mnohoženstvo existuje prinajmenšom rovnako bežne aj na Západe, avšak s rozdielom, že tam prebiehajú manželstvá po sebe. Stojí táto „seriálová polygýnia“ morálne výrazne vyššie ako polygýnia súčasná, pričom moslimské ženy majú právo odísť z manželstva prostredníctvom rozvodu, ak si to prajú“ (Smith, 1994, s. 166 n)?

S pojmom „seriálová polygýnia“ som sa stretla prvýkrát. Západ skutočne nemá čo vyčítať islamskému náboženstvu, veď u nás sú mnohí už druhý či tretíkrát ženatí. K prvým dvom manželkám sa možno často nesprávali s úctou, po rozvode sa nevedia ani porozprávať, zakladajú si nové rodiny a samozrejme z toho opäť vychádzajú najhoršie tí najnevinnejší, deti. V islame si musí manžel ctiť všetky manželky rovnako, musí byť spravodlivý. V tomto ohľade sa práve západní muži majú ešte čo učiť. S kresťanským náboženstvom to však nesúvisí; pretože to je, a má byť uzatvorené Bohom iba jedno, s jednou partnerkou a na celý život.

Hruškovič (1997) v publikácii *Islamský právny systém a proces jeho formovania* píše, že manželstvo sa v islame chápe predovšetkým ako ekonomická zmluva medzi rodinami snúbencov. „Zmluva o manželstve vyvoláva určité právne účinky. Žena získava právo na obvenenie a právo na existenčné prostriedky. Nadobudne aj právo spoločne dediť. Pri vstupe do manželstva dostane obvenenie, ktoré najlepšie opísať ako poplatok, ktorý musí manžel zaplatiť, ale ktorý nie je podmienkou. Podľa klasického sunnitského práva inštitút obvenenia slúžil na zabezpečenie vydatej ženy, ktorým muž obdarúva ženu pri vstupe do manželstva. Obvenenie malo predovšetkým význam pre vznik právnych účinkov manželstva. Inštitút obvenenia si zachovalo aj moderné islamské právo“ (Hruškovič, 1997, s.57).

Rozvod sa Alahovi nepáči, ale je dovolený, pokiaľ je to nevyhnutné, dokonca existuje viacero druhov. Líšia sa tradíciou či krajinou, spomením krajiny strednej Ázie, kde pôvodné islamské právo „podľa Šarie poznalo štyri druhy rozvodu:

1. rozvod *bani* (definitívny),
2. rozvod *radža* (s možnosťou muža vrátiť sa k žene),
3. rozvod *haal* (rozvod z iniciatívy ženy, spojený s ponúknutím svojho majetku mužovi),
4. rozvod *mubarat* (súhlas s rozvodom obidvoch manželov, ale muž za súhlas s rozvodom vyžaduje od ženy materiálnu odmenu)“ (Hruškovič, 1997, s.64).

V kresťanstve je veľmi dôležitý celibát pre kňazský a rehoľný život, v islame sa „celibát ako taký nepovažuje za cnosť, až na zvláštne prípady, ako napríklad neschopnosť náležite živiť manželku. Ľuďom v primeranom veku sa odporúča sobáš, aby ich nepokúšali mimomanželské sexuálne vzťahy“ (Partridge, 2006, s.387). Celibát je podľa kresťanstva jediná možná alternatíva ako žiť len pre Božie záležitosti a páčiť sa len Bohu a nie manželke či manželovi, celý čas tak môžu kňazi a rehoľníci obetovať viere. Nezaoberať sa manželskými a rodinnými starosťami a tak sa starať o chudobných, chorých, všetkých blížnych.

Predjeme k postaveniu žien, ktoré je v oboch náboženstvách rozporuplné. „Islam býva obviňovaný z degradácie žien, a to hlavne preto, že pripúšťa mnohoženstvo. V historickej perspektíve, keď porovnáme status arabskej ženy pred Mohamedom a po ňom, zistíme, že ide o očividne nepravdivé obvinenie. V podmienkach, keď bolo samé narodenie dcéry považované za pohromu, koránske reformy neporovnateľne postavenie ženy zlepšili. Zakázali zabíjanie detí. Požadovali, aby do dedičstva boli zahrnuté i dcéry – nie samozrejme rovnakým dielom ako synovia, čo sa zdá správne, keď uvážime, že oproti synom dcéry nenesú finančnú zodpovednosť za vlastnú domácnosť. Pokiaľ ide o občianske práva, právo na vzdelanie, volebné právo a právo venovať sa nejakému povolaniu, Korán ponecháva otvorený priestor pre úplné zrovnoprávnenie ženy s mužom, ku ktorému sa moslimské národy s modernizáciou svojich zvykov postupne blížia. Najväčším prínosom islamu pre ženy však rozhodne bola nová úprava

manželstva. V prvom rade sa manželstvo ako posvätená inštitúcia stalo jedinou zákonnou formou sexuálneho styku. Korán tiež požadoval, aby žena vyjadrila pred sobášom slobodný súhlas, a ďalej významne upevnil manželský zväzok. Korán nezakazuje rozvod, ale toleruje ho len ako poslednú možnosť. Pri sobáši manžel musí zaopatríť ženu čiastkou, na ktorej sa obaja dohodli, a ktorú žena dostane, ak by prišlo k rozvodu. Manželky, rovnako ako manželia, môžu iniciovať rozvod, pokiaľ sa to ukáže ako nevyhnutné“ (Smith, 1994, s.166 n).

Podrobne opisuje úlohu muža a ženy aj Haeri: „Úloha muža, súvisiaca s materiálным zabezpečením a ochranou, ho robí zodpovedným za zabezpečenie domácnosti. Kvôli svojej zodpovednosti získal v rodine autoritu, jej členovia potom môžu naplno a efektívne fungovať. Mužova ochranná úloha však nebráni žene, aby mala svoj majetok. Prorokova žena Chadídža bola napríklad veľmi bohatá a rozhodla sa použiť svoj majetok v mene Alaha. V najlepších etapách života moslimov hrala žena kľúčovú úlohu. V tomto storočí táto úloha pretrvala predovšetkým vo vidieckych oblastiach a v dôsledku nevyhnutnosti, ale v mestských podmienkach sa úloha ženy často zredukovala na domácnosť. Nedostatok vzdelania a spoločenského uvedomenia zapríčinili neschopnosť žien tvorivo prispievať do širšieho spektra spoločenského života. Takéto však nemá byť postavenie ženy, ako to ustavične zdôrazňovali prorok aj Korán. Pokiaľ nie je možné naplno prežívať oslobodenie, ktoré islam prináša všetkým ľudským bytostiam, potom prevládnu utláčateľské stránky kmeňového charakteru a nevedomosť. Zdravý rodinný život a rozvoj, ktorý so sebou u jednotlivca i v spoločnosti prináša a podporuje, môže previktať iba vtedy, ak v jeho jadre existuje aktívne, navzájom sa dopĺňajúce partnerstvo, o ktorom hovorí Korán: „**Ony (manželky) sú pre vás odevom a vy ste odevom pre ne**“ (Súra 2:187)(Haeri, 2000, s.173).

Aj Korán zahŕňa rôzne príkazy súvisiace s postavením muža a ženy a tieto príkazy „jasne naznačujú, že základnou zásadou je tu rovnosť a vzájomnosť (Súra 2:187 a 228), zdôraznil ich Mohamed vo svojom rozlúčkovom prejave na vrchu Arafát. Manželove a manželkine povinnosti však nie sú rovnaké. Manžel je živiteľom svojej manželky a detí, dáva im teda potrebnú stravu a oblečenie a manželka má za úlohu udržiavať domácnosť v poriadku a priamo vychovávať deti. Rovnosť odráža teologickú rovnosť mužov a žien, ktorú podčiarkujú mnohé verše Koránu (napr. Súra 4:1) (Partridge, 2006, s.389).

Túto Súru konkrétne, ale aj iné, spomína Spencer vo svojej knihe Islám bez závoje: „Moslimovia pri strete so západnými názormi v otázke ženských práv často poukazujú na niekoľko veršov, ktoré stanovujú rovnosť mužov a žien pred Alahom. Jeden z nich hovorí: „Ludia, bojte sa Pána svojho, ktorý stvoril vás z bytosti jedinej a stvoril z nej manželku jej a rozmnožil ich oboch v množstvo veľké mužov a žien“ (Súra 4:1). Iný: „Nedopustím veru, aby sa stratil skutok jediný, ktorý ktokoľvek z vás urobí či je to muž, či žena, veď jeden k druhému patríte“ (Súra 3:195). Napriek tomu tu existuje

určitá hierarchia: „A ony majú pre seba rovnaké ako oni podľa zvyklostí, napriek tomu muži sú o stupeň vyššie“ (Súra 2:228). Táto nadradenosť je božím nariadením: „Muži zaujímajú postavenie nad ženami preto, že Boh dal prednosť jedným z vás pred druhými, preto, že muži dávajú z majetku svojho (ženám)“ (Súra 4:34). Manželom sa teda odporúča: „Ženy sú pre vás polom; vchádzajte teda na pole svoje, odkiaľ chcete“ (Súra 2:223). Je možné tvrdiť, že okrem tohto pokynu sme doposiaľ nenašli nič silnejšieho, než sú verše sv. Pavla, pri ktorých sa klaňajú kňazi a duchovní celého Západu: „V poddanosti Kristovi sa podriaďujte jedni druhým: ženy svojim mužom ako Pánovi“ (List Efezanom 5, 21-21). Myšlienka, že muži sú nadradení ženám, bola určite v rôznych dobách presadzovaná práve pomocou tohto verša, aj keď je táto interpretácia súčasne vyvážená zodpovednosťou muža milovať svoju ženu obetujúcou sa láskou: „Muži, milujte svoje ženy, ako Kristus miluje Cirkev a seba samého vydal za ňu“ (List Efezanom 5,25). Ale keby Apoštol chcel skutočne povedať, že muži sú ženám v istom ohlade nadriadení, nie je to v takom merítku ako v Koráne, napríklad v pokynoch o súdnom svedectve: „A žiadajte svedectvo dvoch svedkov z mužov vašich, a ak nemáte dvoch mužov, potom zoberte jedného muža a dve ženy z tých, ktoré uznáte za vhodné svedkyne; aby, keď by sa jedna zmýlila, druhá jej mohla pripomenúť“ (Súra 2:282). To znamená, že ženský svedok má polovičnú hodnotu než mužský“ (Spencer, 2006, s.87).

Vidíme teda zhodu aj rozdiel medzi jednotlivými náboženstvami v oblasti postavenia žien. V kresťanstve i v islame je žena podriadená mužovi, s podmienkou úcty muža voči žene, v islame však pozorujeme rozdiel vychádzajúci z Koránu o polovičnej hodnote svedectva ženy, v rámci sporov. Mnohí tvrdia, že moslimky ponížuje aj zahaľovanie, podrobne však tento fakt vysvetľuje Smith: „Pokiaľ ide o zahaľovanie žien a ich separáciu, sú koránske príkazy stručné. Hovorí sa tu len, že: „Povedz manželkám svojim, dcéram svojim i veriacim ženám, aby priťahovali k sebe svoje závoje“ (Súra 35:39). Extrémne aplikácie tohto príkazu sú záležitosti miestnych zvyklostí a nie sú nábožensky záväznú“ (Smith,1994, s.166 n).

Nedá mi na záver tejto časti nespomenúť slová Haeriho, ktoré sú akýmsi zhrnutím viery, cností moslima, ku ktorým je vedený každý, zo začiatku vo svojej rodine, neskôr k nim má viesť aj svoje deti, vo svojej vlastnej veľkej rodine, a robiť tak spoločnosť lepšou. „S každým nádychom si treba pripomínať smrť, pretože práve týmto pripomínaním sa každý okamih života stáva živou skúsenosťou. Prebudený moslim reaguje na tento svet ako zdvorilý pútnik, ktorý si berie to, čo je nevyhnutné, aby mohol pokračovať v púti na ceste objavovania. Cesta sa začína prijatím myšlienky, že existuje vonkajší stvorený svet, ktorý vedie k neustálemu objavovaniu prítomného Božského svetla v jeho rámci. Dosiahnutím tohto stavu zrelosti sa dostanú na program dňa pôvodné ľudské cnosti, ako sú láska, štedrosť, tolerancia a služba ostatným, ktoré budú základom mravnej a spravodlivej spoločnosti. Islam je poslednou božskou pripomienkou človečenstvu o ľudskom potenciáli, pripomienkou o povinnosti a spôsobe,

ako vytvoriť pôvodnú záhradu v našich srdciach a na zemi. Toto sa môže stať iba ak sme boli vychovávaní a vzdelávaní v sebapoznávaní. S ním prichádza aj prijatie najvyššieho Stvoriteľa, ktorý stvoril z lásky, aby bol poznávaný, uctievaný a milovaný; a odovzdanie sa do jeho vôľe“ (Haeri, 2000, s. 203 n).

4. Záver

Význam rodiny v islamskom a kresťanskom náboženstve je v mnohom rovnaký. Obe náboženstvá kladú veľký dôraz na výchovu detí. Na ich vedenie k cnostiam – múdrosti, spravodlivosti, láske, k rozumnému využívaniu slobody s plnou zodpovednosťou, tak, aby z nich vyrástli ľudia s potenciálom zmeniť spoločnosť k lepšiemu.

Vznik manželstva ako inštitúcie pripisujú obe tieto najrozšírenejšie svetové náboženstvá ľudskej povahe, ktorá má podľa nich prirodzený sklon ku smilstvu a promiskuite. Aby sa týmto sklonom zamedzilo, dovolili sexuálny styk iba v manželstve. Mimomanželské vzťahy a spolužitie sú pre kresťanov i moslimov zakázané. V súčasnosti však vidíme ako u mladých kresťanov, tak i u moslimov, časté porušovanie tohto príkazu a ich spoločný život bez uzavretia manželstva. V kresťanstve je manželstvo sviatosťou rovnako ako rozhodnutie pre kňazský život v celibáte. V islame sa celibát neberie ako cnosť ani manželstvo ako sviatosť.

V moslimskom svete sa manželstvom spájajú celé rodiny – ekonomicky, múdrosťou i skúsenosťami. U nás badáme trend malých rodín s jedným dieťaťom a pohnútkami úplne sa, z rôznych dôvodov, odlúčiť od pôvodnej rodiny. Na súdržnosť rodiny kladie veľký dôraz i kresťanstvo, tým, že je u nás tak málo naozaj žité, rodiny upadajú.

Moslimka získa manželstvom od muža ochranu, možnosť dediť a obvenenie. Kresťanka podobne, o obvenení však v kresťanských textoch nič nenachádzame.

Čo sa týka rovnosti mužov a žien: v oboch náboženstvách sú si žena i muž pred Bohom rovní, istú nadradenosť mužov nad ženami však pripúšťa kresťanstvo aj islam, a to z prostých dôvodov – z povinnosti muža materiálne zabezpečiť rodinu, kým žena naplňa svoje materské poslanie. V otázke nadradenosti však zostáva faktom povinnosť z Biblie i Koránu, mať v úcte svoje manželky. Prehnané zahaľovanie moslimiek, ktoré je tak diskutované v celom svete, je otázkou tradície a zvykov, tej ktorej oblasti. Korán hovorí len o závoji.

Rozvod je v kresťanskom náboženstve zakázaný, Bohu neprijateľný. Moslimovia majú možnosť sa rozvieť, existuje dokonca i viac druhov rozvodov, v ktorých ide väčšinou o druh ekonomického vyrovnania. Ani Alahovi sa rozvod nepáči, islamské náboženstvo ho povoľuje, len ak je nevyhnutný.

Kresťan môže mať manželku jednu a na celý život, moslim v prípade rovnakej úcty a náklonnosti až štyri. Spomínali sme však i tzv. seriálovú polygýniu, ktoré je

negatívnym trendom dnešného sveta, bohužiaľ i u mnohých kresťanov, ktorí počas svojho života vstupujú do manželstva viac -krát po sebe. Tento spôsob života má nedozierne dôsledky na deti, celé rodiny i spoločnosť, a ľudia takto žijúci sú podľa kresťanskej vierouky vylúčený z cirkevného spoločenstva, z možnosti ďalej prijímať sviatosti a snažiť sa tak o „nebeské kráľovstvo“, o cieľ každého kresťana.

Potom ako vidíme jasne rozdiely i zhody vo vnímaní rodiny a manželstva v islamskom a kresťanskom náboženstve, prichádzame k faktu, že obom náboženstvám ide v inštitúcii manželstva o „dobro“, o dobro jednotlivca, dobro oboch partnerov, dobro detí a tým o dobro celej spoločnosti. Spoločnosti, ktorá fungujúcu rodinu potrebuje ako soľ.

5. Použitá literatúra

HAERI, S.F.: *Islam*. Bratislava: Ikar, 2000. s.236. ISBN 80-7118-924-3.

HRUŠKOVIČ, I.: *Islamský právny systém a proces jeho formovania*. Bratislava, 1997. ISBN 80-7160-081.

Katechizmus Katolíckej cirkvi. Trnava:SSV, 1999. s.918. ISBN 80-7162-259.

Korán. Praha: Academia, 2000. s.797. ISBN 80-200-0246-4.

Sväté písmo. Trnava: SSV, 1996. s.2623. ISBN 80-7162-152-8.

O'CALLAGHAN, S.: *Sprievodca svetovými náboženstvami*. Bratislava: Ikar, 2012. s.192. ISBN 978-80-551-3013-2.

PARTRIDGE, CH.: *Viere a vyznania*. Bratislava: Slovart, 2006. s. 495. ISBN 80-8085-132-8.

SMITH, H.: *Svetová náboženstvá, Po stopách moudrosti předku*. Praha: Knižní klub, 1994. 255 s. ISBN 80-7176-217-2.

SPENCER, R.: *Islám bez závoje*. Praha: Triton, 2006. s.236. ISBN 80-7254-761-5.

Kontakt na autora

Mgr. Andrea Bullová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky

Hodžova 1, 949 74 Nitra

Email: Bullova@seznam.cz

Školiteľ: prof. PhDr. Slavomír Gálik, PhD.

Historie

Člověk není loutka: několik úvah o aktuálních problémech aplikování historicko-antropologického přístupu studia pro historický výzkum.

The man is not a puppet: some actual questions for historical anthropological perspective on historical research

Dzmitry Badzevich

Anotace: Tento příspěvek není odborná kritika soudobé historické antropologie, jedná se pouze o pokus vykreslení několika otázek použití historicko-antropologického přístupu pro historický výzkum. Historická antropologie se zrodila z dialogu mezi antropologií a historií jako pokus „zachránit“ historickou individualitu subjektů historického dění. Mezi historiky a antropology neexistuje shoda názoru co je předmětem studia tohoto přístupu, vyskytují se zde různé problémy, které historickou antropologii přiklánějí k paradigmatu makroperspektivy. Jedná se o otázky kvantity a kvality pramenné látky, z níž by historický antropolog mohl čerpat své poznatky o individuálních zkušenostech těch druhých, otázka transdisciplinárního zakotvení, a v neposlední řadě otázka tvorby hodnotových soudů.

Klíčová slova: historie, antropologie, transdisciplinární výzkum

Summary: This article is not the critic of modern historical anthropology. It is only describing some of the actual questions for historical anthropological perspective on historical research. Historical anthropology was created from the custom of dialogue between anthropology and history, as just an attempt to „save“ the historical individuality in the human past. There is no general opinion about the object of historical-anthropological research between the anthropologists among the historians or the historian among the anthropologists. However, historical anthropology still has various problems, which lead to macro perspective paradigm. Quality, rather than quantity, of the source material gives historical anthropologists the possibility

to draw their knowledge about the individual experiences of others, to work productively with the historical sources and records, and to make valuable judgments in drawing any kind of non-subjective and non-deductive inference.

Key words: history, anthropology, transdisciplinary research

1. Úvodem

Když jsem se poprvé pustil do studia teoretických a metodologických podkladů vlastního historickoantropologického výzkumu, uvědomil jsem si, že i tato tak zvaná mikro-perspektiva, která vycházela buď z mnoha nebo i z různým způsobem pře/uspořádaných teoretických a metodologických poznatků z antropologie, etnografie, etnologie, historie, kulturologie a sociologie apod., a která zároveň měla za úkol vyvést dějepis z neprostupného lesa makro-perspektivy různých, zdánlivě sociologizujících trendů, stále trpí určitými nedostatky – mikrodějiny se vrací na pole makroperspektivy. Věděl jsem, že ústředním zájmem historické antropologie je nesmrtelné lidské nitro, jinak řečeno lidský život „zevnitř“. Jedinec přestal hrát roli statisty v pozadí historických událostí, stal se jedním z mnoha *paralelně existujících symbolických univerz, která zaslouží být odlišně interpretována* (Nešpor – Horský, 2004, s. 70). Studium „*obvyklého a neobvyklého normálního*“ (Medick, 1994, s. 198–199), rekonstrukce *komplexních sítí sociálních, ekonomických, kulturních a politických vztahů* (Nešpor – Horský, 2004, s. 72), konstruování *objektivně existujícího hodnotového pole jedince a jeho habitu* či „*pluralita životních stylů*“ (Dülmen, 2002, s. 39) – jak je možné, že existuje tolik názorů na předmět historické antropologie, ale žádný z nich nás ke skutečně lidmi konanému a prožívanému vůbec nepřiblížily? Proč vlastně jedinou univerzální výmlouvou badatelského handicapu je přesvědčení, že historik nemůže zcela vystoupit ze své kultury anebo je historikův zájem už předem založen na znalosti obecných analytických kategoriích?

Dnešní „interpretativní“ dějepis, jehož tematické záměry nám umožnili znázornit pohyb životního dění jedince, je velice podobný starému dobrému hollywoodskému westernu: zejména v tom, jak historik, jakožto „režisér“, rozpracovává postavičky, doplňuje je různými časoprostorově odpovědnými kulturními vlastnostmi, hodnotami či ideálně typickými modely. Od dnešního diváka resp. čtenáře se očekává sympatico-introspektivní (Ritzer, 2007, s. 72) vtělení do příběhu, tito aktéři ale neprožívají vlastní autentický život, nýbrž život jejich tvůrce, který je zatím nenechá odpočnout, vykonat základní biologické potřeby, onemocnět a uzdravit se, spustit se smíchy či pláčem apod. Problém se skrývá ve zdánlivě rozporných teoretických i metodologických pokusech antropologizace historické vědy; jak se různí antropologové i historikové zajímají rovněž o to, jak jedinci a různé kolektivy

interpretují svůj vlastní svět, jak se k tomuto jimi interpretovanému světu vztahovali, jak v něm jednali – a jak se ve hře střídání nejrůznějších způsobů interpretací, chování a jednání konstituovaly dějiny (Dressel, 1996, s. 69).

2. Kdo, kdy a kde?

Historická antropologie, o které dnes víme jako o přístupu, který pochází z německy mluvícího prostředí, je známá tím, že používá antropologické způsoby kladení otázek, přístupy a metody. Dějiny už nejsou vnímány jako řetězec po sobě následujících událostí v podobě krásného románu, který je nám, dnešním čtenářům, vyprávěn o minulosti druhých, nýbrž sami doboví aktéři nám předvádějí své historické dění. Ale co je tedy předmětem studia historické antropologie: studium vnějších projevů anebo jedincovo nitro?

Gert Dressel ve svých hluboce promyšlených úvahách o změně paradigmatu historických věd od studia struktur ke studiu základní lidské zkušenosti poukázal na to, že nová témata nevyplývají ze vztahu k (nějakému konkrétnímu) „státu“ nebo k (národní) „společnosti“, nýbrž že jsou tématy vztahujícími se k člověku (Dressel, 1996, s. 71–74). Ve středu zájmu antropologizujícího historického myšlení je lidské jednání, utrpení, vnímání, způsoby chování, a základní specifické znaky – sexualita, smrt, narození, dětství, prostor, čas, konflikt, kriminalita) atd. Tuto změnu paradigmatu potvrzuje i Geertzova úvaha o úloze antropologa v terénu „*Antropologové nezkoumají vesnice ... zkoumají ve vesnicích*“ (Geertz, 2000, s. 33). Historický antropolog, který používá metodologické podklady antropologického výzkumu, nemá k dispozici žádný terén. Jednak proto, že žádný konkrétní terén už neexistuje, jednak je to i absence jakéhokoliv autentického narativního elementu. Možná proto celá řada mikro-historiků, kteří svůj zájem zaměřili totiž na „mikrosvěty“ či „malé životní světy“ a tudíž na „malé oblasti“ v jež centru stál člověk (Medick, 1994, s. 195), tento problém vyřešili tím, že se vědomě ponořili do tak zvaných „sympaticko-introspektivních terénů“ (nikoli vymyšlených), které pak čtenářům předváděli jako monografii v podobě historického vyprávění. Proto bychom si měli položit otázku, jak vlastně tito kabinetní historičtí antropologové můžou vědět o tom, co a jak ten či onen středověký/novověký člověk prožíval? Které prameny jim poskytují tu nejzákladnější informaci o lidském dění, o lidských prožitcích v tak daleké minulosti? Vždyť je nevidíme, neslyšíme, ani necítíme – jak dokážeme o těchto pluralitách lidského dění vůbec hovořit?

Ačkoli odpověď není zcela jednoznačná, rozjasnit tento problém by nám mohla napomocť fenomenologická metoda, která netrvá na provedení experimentů, měření a využití různých izolovatelných, oddělených a reprodukovatelných faktů, ale která vychází z běžných lidských zkušeností a bere vážně každý „fenomén“, všechno, co se člověku nějak ukazuje (např. zájem o něco, smysl nějakého jednání nebo zařízení,

rozdíl mezi tím, co je a co není žádoucí) ... všechny takové fenomény musíme jistě přijímat opatrně a kriticky (Sokol, 2000, s. 47). Fenomenologie světa a skutečnosti chápou jako to, co neexistuje samo o sobě, nýbrž je přístupné jen jako interpretace a zkušenosti člověka – ty se liší v závislosti na místě i čase (Dressel, 1996, s. 51). Zaslouží upomínky i další Dresselův výrok o úloze filozoficko-antropologických myšlenek pro historickou antropologii: „Filozofičtí antropologové nic nezmiňují o tom, jaké proměnné veličiny určují interpretace, jednání, zkušenosti atd. lidí, a tím i dynamismus dějin. Naopak staví jednání a produkci člověka na univerzální antropologický základ (tamtéž, s. 51).

Vraťme se a podívejme se na aktuální zájmy dnešních mikro-historiků, uvidíme, že jde o prameny, které nevypovídají o tolika fenoménech lidského bytí, kolik nám o něm řeknou prameny z 19. a 20. století. Nárůst pramenné látky jednak komplikuje/umožňuje práci historikům, jednak historik přestává/začíná vidět lidské bytí právě v konkrétnostech. Fenomenologický přístup jakožto humanisticky a filozoficky orientovaný směr a to především v humanitních vědách, který je tak blízký historické antropologii, nás ujišťuje o lidském bytí, které může být uchopeno vcelku jedinečně jako artikulační dění mnohosti svých „podob“, tedy jako mnohoznačný smysl (Blecha, 2000, s. 36). Snažíme-li se právě tuto individuální artikulaci dění zachytit, potřebujeme prameny, které by nám o tomto dění povyprávěly.

Pokud hovoříme o pramenné látce pocházející z předindustriální epochy, musíme uznat, že jak po kvantitativní tak i po kvalitativní stránce je bídňější než ta, která pochází z 19. a 20. století. Na rozdíl od středověku a počátku novověku, pramenů výrazně přibýlo, zároveň přibýlo i konkrétních individuálních zkušeností a prožívání, které nemůžeme však již tak snadno převést na papír do podob kategorií, ideálních typů, mikrostruktur, plurálních kulturních světů, specifických sociokulturní situací apod. Není třeba na někoho odkazovat, abychom si sami jasně uvědomili, že naše životní dráha je unikátní sama o sobě, nikdo a nikdy ji před námi nezažil a po nás už nikdy znovu nezažije. Bude proto mít smysl pouštět se do studia stovek milionů individuálních a neopakovatelných příběhů, kterých přibývá každý den, poněvadž každý nový konkrétní případ budeme muset znovu a znovu rekonstruovat? Možná zůstaneme raději u starých dobrých univerzálních kategorií, struktur a ideálních typů, které budou s pomocí multiparagmatismu vykonstruovány, s čímž si pak nebudeme muset lámat hlavu?

Mark Bloch ve svém nedokončeném díle, které bylo posmrtně vydáno a i v českém překladu „*Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*“ (2011), uvedl, že „jeden z nejtěžších úkolů pro historika je problém dostat se ke všem možným pramenům, které by mohl pro své bádání použít“. Nicméně, ačkoliv se tato myšlenka na půdě francouzské historiografie nezrodila, každého historika, nezávisle na jeho příslušnosti k té či oné historické škole, stále pronásleduje. Kvalita historické práce je

vždycky posuzována podle toho, jestli si historik míru neúplnosti a nedostatků jeho vlastní studie sám ohodnotil a podrobil kritice. Podle jednoho z pilířů této auto-kritiky by bylo nutné poukázat na podíl různých pramenů na tvorbě té či oné části historické práce, uvést je ve vztahu k součtu všech ostatních použitých pramenů.

Sám o sobě ale žádný pramen neexistuje. Pramen se stává pramenem právě tehdy a jen tehdy, když mu historik přidává nějakou vypovídající hodnotu. Historik hledá v pramenech odpovědi na otázky – jenže různé otázky poskytují různé odpovědi. Například italsí mikro-historikové Carlo Ginzburg a Carlo Poni v práci s prameny viděli jistý problém: „problém spočíval v tom, jak ze všech možných zdrojů informací, které jsou nám k dispozici, můžeme vybrat ten nejvýznamnější a obvykle normální případ? Co je to „*obvykle normální*“? (Medick 1993, s. 198–199). I když se tito italsí mikrohistorikové zaměřili především na obsah, pro historického antropologa by také i pramen měl být středem jeho analýzy.

Zajímavý je i ten fakt, že již v nedaleké budoucnosti každý historický antropolog, stejně jako i jakýkoliv mikro-historik jiné historické školy či paradigmatu, který hodlá zaznamenat základní životní zkušenosti a způsoby prožívání lidí například počátků 21. století, bude vždy narážet na potíže určení vhodného pramenu vzhledem k celkové „entropii“ všech možných zdrojů informací. Michel Foucault v nárůstu informačních zdrojů viděl jistou zákonitost vývoje: na konci klasického věku stále ucelenější uchovávání spisů, zřizování archivů, jejich klasifikace, reorganizace knihoven, vytváření katalogů, registrů a inventářů, představuje více než jen novou senzibilitu pro čas, minulost, sílu historie, způsob jak vnést do již odložené řeči a do stop, které zanechala, řád stejného typu jako řád mezi živými bytostmi (Foucault, 2007, s. 106). V dnešní době lidská zkušenost či individuální prožívání jsou přímo zachyceni v nesčetné soukromé korespondenci, ve fotografiích, v audio-video veřejných a soukromých záznamech, v masmediálních prostředcích a také i v internet-pavučině apod.; na rozdíl o doby před pěti sty lety, kdy všechno, co historikové znali o konkrétním jedinci, vznikalo z rukou těch druhých, moderní člověk si o svém vlastním prožívání různých situací dokáže napsat sám. Historici už nebudou mít možnost rozkládat konkrétní lidské životy na jednotlivé způsoby zacházení lidí se základními zkušenostmi a na jejich prožitky, nýbrž budou muset studovat individuální fenomény v jejich komplexitě s ostatními fenomény v podobě intersubjektivních světů. Není to konec historiografie, je to právě začátek jejího skutečného života.

3. Zkoumat – ne manipulovat

Zbylo nám pohovořit o problémech, které ale historická antropologie po svých předchůdcích nezdedila: otázka interdisciplinarit historického výzkumu a tvorba hodnotových soudů.

Jak již víme, historická antropologie se zrodila nejen z dialogu mezi mladými historiky a antropology, převážně kulturně-antropologické provenience, ale i v důsledku zvětšující se kritiky strukturalisticko-historických přístupů a také i jako výsledek změny orientace v historické vědě. Tato kritika vycházela především z rozporů mezi některými společenskovědními obory jako je sociologie a historie. Francouzský historik Paul Veyne v tomto rozporu vidí problém „popis“ vs. „vysvětlení“ (Veyne, 2010, s. 125–163). Popisovat znamená používat normativní jazyk, soubor deskriptivních kategorií, systém pečlivě vypracovaných pojmů, které historik aplikuje na studium konkrétní společnosti: výsledek – žádný objev; vysvětlovat znamená poznávat, jde totiž o způsob, jímž se vyprávění organizuje jako pochopitelná zápletko, vyličující předcházející události (náhoda, objektivní příčiny, svoboda rozhodnutí), které předcházely událostem (tamtéž, s. 357–376). Mezi uměním „popisovat“ a „vysvětlovat“ existuje určitá propast, která slovy českého historického sociologa Jiřího Šubrt je přímým výsledkem „dialogu mezi hluchými“: ... *komunikace mezi oběma disciplínami je namnoze zatížená vzájemnou neznalostí a ignorancí, ale také četnými předsudky, jednostrannostmi, ba dokonce i některými názorovými krajnostmi ... sociologové bývají historiky vnímáni jako lidé, jejichž abstraktní žargon postrádá smysl pro konkrétní místa a dobu; historikové mívají naopak image sběratelů drobností a kuriozit, kteří nejsou schopni své poznatky exaktně a sofistikovaně analyzovat* (Šubrt, 2008, s. 969–971). Jestli existuje taková propast mezi těmi nejpříbuznějšími obory jako historie a sociologie, lze-li vůbec uvažovat interdisciplinárně?

Nejjednodušší představa interdisciplinarit je metoda propojení a aktivní spolupráce mezi různými vědami za účelem dosažení integrovaného a synergického výsledku v teoretické i praktické odborné činnosti, ve vědě i výzkumu (Kohoutek). Jedná se samozřejmě o způsobu kladení otázek, metodách a interpretacích. Nejsložitější představa – v poli působení konkrétních odborníků a konkrétních oborů – je aktivní spolupráce mezi konkrétními historiky a vědeckými obory jako je sociologie, antropologie, psychologie, ekonomie, folkloristika, archeologie, sociobiologie apod. Německý filozof Odo Marquard o nezdarech interdisciplinárního dialogu se vyjádřil takto: *interdisciplinární dialog se nepodaří teprve tehdy, když jsou všichni účastníci rozhovoru jednotní, nýbrž již tehdy, když každý zúčastněný vychází z rozhovoru jiný, než do něj vstoupil. Shoda totiž není v žádném případě nutná; mnohem důležitější je produktivní nedorozumění; a nejdůležitější je jednoznačně rozum: zřeknutí se úsilí zůstat hloupým* (Marquard, 1991, s. 31).

Podaří-li se historickým antropologům navázat dialog s jinými obory, či nikoli, ideálně by historickoantropologický výzkum měl být výhradně týmovou prací – práce všech těchto odborníků, jejichž dovednosti a praxe pro takovýto druh výzkumu jsou aplikovatelné. Otázka interdisciplinarit je v jakýchsi interdependenčních vztazích s otázkou tvorby hodnotových soudů. Paul Veyne zastává názor, že

by historik neměl soudit, ale historik se nemůže těmto hodnotovým soudům vyhnout: jde o hodnoty jejich hrdinů, jde o to, že historik musí soudit podle toho, jak lidé v dané době soudili nebo byli souzeni na základě jejich vlastních hodnot (Veyne, 2010, s. 250). Například pražský sociolog Zdeněk Nešpor a historik Jan Horský ve svých pojednáních o „*metodických problémech aplikace zhuštěného popisu*„ v historickoantropologickém výzkumu konstatovali fakt, že uvedli dva proudy badatelského porozumění smyslu individuálního jednání: porozumění individuálnímu smyslu sociálního jednání u Webera, který směřuje k subjektivně míněnému smyslu, jenž byl/je zamýšlen jednajícím individuem a který může být badatelsky jen ideálně typicky konstruován, a porozumění smyslu jednání v rámci „příslušné kultury“ u Geertze, tj. smysl/význam jednání je dán kompetencí (či naopak konfuzností) tohoto jednání v rámci veřejné kultury – významy jsou veřejné (Horský – Nešpor, 2004, s. 73–76).

Ačkoli i Max Weber a i Clifford Geertz oba uznávají lidskou individualitu, tj. rozdílnost všech jedinců, a dynamičnost této rozmanitosti. Weber hodnotil adekvátnost ideálně typické konstrukce vůči empirickému smyslu, používá k tomu princip vědecké objektivity a hodnotové neutrality. Podle Webera, pro historickou práci vystává úkol, aby v každém jednotlivém případě zjistil, jak se realita onomu ideálnímu obrazu blíží či jak je mu vzdálena (Weber, 1998, s. 44–47). Na druhou stranu, Geertz, ale stejně jako i Weber vidí v kultuře pavučinu významů, kterou si člověk sám upletl, a která se nám jeví jako „uspořádaný systém symbolů a významů“, podle kterých jednotlivci interpretují své zážitky a řídí své chování (Soukup, 1994, s. 200). Chce-li historik studovat kulturu, musí se opírat o dokonalou znalost sociokulturního prostředí a situace, pochopení pravidel sociální interakce a analýzu jazykového kontextu (tamtéž, s. 200–201). Na rozdíl od Weberova „vnitřně jednotného myšlenkového obrazu“ (Havelka, 2007), Geertzův požadavek výkladu kultury prostřednictvím kategorií porozumění a pochopení ovšem není založen na intuitivním vcítění do soukromých pocitů a postojů zkoumaných osob veřejných projevů v procesu sociální interakce, tj. studiem všemi sdílené skutečnosti (Soukup, 1994, s. 201).

Pokud se tedy na celou situaci podíváme realisticky, nemáme nic, co by nás vedlo k zpochybnění Weberových ideálně typických konstrukcí či Geertzových zhuštěných popisů. Naopak, z těchto příkladů by se dalo pěkně poučit, jak je to doopravdy s tou nepatrnou nedokonalostí historickoantropologického přístupu při hodnocení různých aspektů lidského dění z perspektivy lidské subjektivity. O tomto problému však hovořil i ruský psycholog a zakladatel kulturněhistorického přístupu v psychologii Lev Vygotskij: *špatný by byl soudce, který by chtěl vynést rozsudek na základě výpovědi obžalovaného nebo postiženého, tedy osob předpoklatých a už u toho důvodu nutně překrucujících pravdu ... soudce může zjistit pravdu jedině tím, že konfrontuje celou řadou nepravdivých tvrzení, ověřuje pravdivost objektivními důkazy, věcným*

důkazovým materiálem ... ani historikovi nezbyvá téměř nikdy nic jiného než pracovat s vědomě nepravdivými materiály (Vygotskij, 1968, s. 28–29). Nicméně ačkoli před očima historika žádný „obžalovaný“ není, k dispozici však máme jenom dobové texty, dobový obrázkový materiál a dobové předměty hmotné kultury, které, jak víme, z rukou zkoumaného subjektu málokdy vznikaly. Celkem jednoznačně bychom mohli říct, že veškerá snaha odhalit či zachytit nějakou lidskou zkušenost v jakýchkoliv pramenech, které by se dalo i na základě nějakých obecných konstrukcí nějak ohodnotit, vždy to bude jenom badatelská abstrakce.

4. Závěrem

Nepoznáváme dějiny v zájmu aktérů zkoumaného historického dění, tj. v zájmu objektivně konaného či transcendentálně subjektivního, nýbrž toužíme po objevení vlastní minulosti, abychom si ospravedlnili vlastní přítomnost. Nepíšeme dějiny jen pro společnost odborníků, nýbrž i pro společnost laickou. Tím, že historická antropologie je tak blízko u jedince, historičtí antropologové musejí dávat pozor a přestat se uchylovat k loutkaření a manipulování lidské zkušenosti, kterou nikdy na vlastní tělo ani na vlastní oči nezažili.

Historickoantropologický výzkum vyžaduje nejen práce odborníků z různých sociálních a humanitních disciplín, ale i schopnost se pohybovat v diskurzivním poli mezi různými přístupy, teoriemi, hypotézami či dokonce i paradigmaty. Interdisciplinarita je tedy nezbytný požadavek, který právě i určuje smysl historickoantropologického bádání. Od historického antropologa se očekává, že je mezioborový odborník, který je totiž zároveň i biologem, i psychologem, i sociologem, i antropologem, i historikem a mnoho dalšího.

5. Použitá odborná literatura

- BLECHA, I. Fenomén jako dění struktury. In: *Fenomén jako filozofický problém. Sborník prací k filozofii Jana Patočky a Eugena Finka*. Praha: OIKOYMEHN, 2000. ISBN 80-7298-010-6.
- BLOCH, M. *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*. Vyd. 2. Praha: Argo, 2011. ISBN 978-80-257-0403-5.
- DRESSEL, G. *Historische Anthropologie*. Böhlau-Verlag-Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag GmbH. und Co. KG, 1996. ISBN 3-205-98556-9.
- DULMEN, R. *Historická antropologie. Vývoj-Problémy-Úkoly*. Praha: Dokořán, 2002. ISBN 80-86569-15-2.

* (poznámka: citoval jsem z odborného studentského překladu této knihy, který provedla studentka Fakulty humanitních studií PAVLÍNA PETŘINOVÁ v rámci zkoušky Skeletový překlad odborného textu – NJ, a který je umístěný na webových stránkách FHS UK a je přístupný pouze pro studenty FHS UK)

- FOUCAULT, M. *Slova a věci*. Brno: Computer press a.s., 2007. ISBN 978-80-251-1713-2.
- GEERTZ, C. *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2000. ISBN 80-85850-89-3.
- KOHOUTEK, R. „*Interdisciplinarita*“. Dostupné z:
<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/interdisciplinarita>
- MARQUARD, O. *Philosophische Anthropologie*, s. 31. In: Dressel, G. *Historische Anthropologie*. BÜHLAU-VERLAG-WIEN-KÖLN-WEIMAR, 1996. ISBN 3-205-98556-9.
- MEDICK, H. *Mikro-Historie. Publikation vorgesehen*. In: W.Schulze (ed.). *Was Kommt nach der Alltagsgeschichte?* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 1994 (dostupný z: http://www.hse.ru/data/426/313/1234/4_3_3Medick.pdf)
- SOKOL, J. *Člověk jako osoba*. Praha: Universita Karlova – Institut základů vzdělanosti, 2000.
- SOUKUP, V. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum, 1994 ISBN 80-7066-882-2.
- ŠUBRT, J. „Dialog mezi hluchými“? K problematice vztahu sociologie a historie. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2008, Vol. 44, No. 5. s. 969–988
- VEYNE, P. *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-26-7.
- VYGOTSKIJ, L. *Psychologie umění*. Praha: Odeon, 1968.
- NEŠPOR, Z., J. HORSKÝ. Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj*. 2004. Roč. 6, č. 1, s. 61–82
- NEŠPOR, Z., M. JAKOUBEK. Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskuzi. *Český lid*. 2004, č. 91, s. 53–79.
- RITZER, G. *Modern Sociological Theory. 5th edition*. McGraw-Hill, 2007. ISBN 0-07-229604-6.
- WEBER, M. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMEHN, 1998. ISBN 80-86005-48-8

Kontakt na autora

Mgr. Dzmitry Badzevich
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra: Integrální studium člověka – obecná antropologie
U Kříže 8
158 00 Praha 5

Email: badzevich.dzmitry@hotmail.com

Školitel: doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc.

Nástup dynastie Romanovců na Rusi

The beginning of the Romanov Dynasty in Russia

Tatána Součková

Anotace: V únoru letošního roku uplynulo přesně čtyři sta let od korunovace Michaila Fjodoroviče, prvního cara z dynastie Romanovců na ruském trůně. Nástup nového panovnického rodu znamenal pro Moskevskou Rus důležitý předěl, neboť jím bylo symbolicky ukončeno období smuty a umožněna stabilizace politických i společenských poměrů. Příspěvek je věnován shrnutí událostí, které roku 1613 vedly ke zvolení právě Michaila Fjodoroviče.

Klíčová slova: Michail Fjodorovič Romanov, smuta, korunovace, car

Summary: This year Russia celebrates four hundreds years since the coronation of the first tsar from the Romanov dynasty, Mikhail Fyodorovich. His ascend to the russian throne was very important turning point in the history of Muscovy, as it meant a definitive ending of the Time of Troubles. By the beginning of reign of Mikhail Fyodorov the procedure of slow restoration of the political and social conditions was started. The contribution summarises the circumstances leading to the vote of the first Romanov tsar on the russian throne.

Key words: Mikhail Fyodorovich Romanov, Time of Troubles, coronation, tsar

1. Úvod

V únoru roku 1613 byl na zemském sněmu v Moskvě zvolen carem Michail Fjodorovič Romanov. Jeho volba byla nejen počátkem vlády jiné panovnické dynastie, ale znamenala především konec období smuty, kdy se Rus potýkala s hlubokou politickou i hospodářskou krizí. Na bedrech nového cara od chvíle jeho nástupu na trůn spočinulo mnoho zásadních úkolů, z nichž se jevilo jako nejdůležitější stabilizovat poměry v zemi. K tomu výrazně přispíval už sám fakt, že byl Michail Fjodorovič

po dlouhých letech smuty, kdy se na Rusi v rychlém sledu vystřídalo několik carů, osobností, jež symbolizovala návrat k tradičním pořádkům. Nový panovník byl sice mladý a nezkušený, avšak pocházel ze starobylého bojarského rodu, který byl spřízněn s dynastií Rurikovců, jejíž poslední představitel na moskevském trůně, Fjodor Ivanovič, zemřel roku 1598.

V příspěvku jsou připomenuty nejdůležitější momenty vztahující se k rodové historii Romanovových a přímo související s volbou Michaila Fjodoroviče. Dále je charakterizován samotný průběh volby, přičemž je nastíněn také význam nástupu nového panovníka v kontextu událostí končící smuty.

2. Předkové Michaila Fjodoroviče

Michail Fjodorovič Romanov pocházel ze starého bojarského rodu, jehož zakladatel, Andrej Kobyla, přišel do služby k moskevskému knížeti v první polovině 14. století. Potomci Kobyly pak vždy působili u kremelského dvora, ať už v hodnosti bojarů, nebo nižší, a byli mezi nimi jak vojevůdci, tak i zdatní diplomaté (Preobraženskij, Morozova, Demidova, 2011, s. 22–24).

Důležitým mezníkem v historii rodu se stal rok 1547, kdy se Anastázie Romanovna Jur'jevová stala manželkou Ivana IV. a první ruskou carevnou. Její nejbližší příbuzní, a v první řadě bratr Nikita Romanovič, děd Michaila Fjodoroviče, tedy dosáhli vysokého postavení a zařadili se mezi nejvýznamnější bojarské rody na Rusi. Nikita Romanovič však nespoléhal na pouhé spříznění s carskou dynastií, sám byl schopným politikem, a i po smrti Anastázie roku 1560 dále upevňoval svoji pozici v rámci bojarské dumy. Roku 1584, kdy Ivan IV. zemřel, stál Nikita Romanovič po boku jeho nástupce, Fjodora Ivanoviče, jako jeden z nejbližších rádců a pomocníků nového panovníka. Fjodor Ivanovič, nejmladší ze synů Ivana IV. a Anastázie, se totiž netěšil dobrému fyzickému zdraví, byl mentálně zaostalý a neschopný samostatné vlády (Pliguzov, Tichonjuk, 1989, s. 174).

Nikita Romanovič měl pět synů, z nichž nejvýraznější osobností byl Fjodor Nikitič, otec budoucího cara Michaila. Fjodor Nikitič byl ve své době známým a oblíbeným mladým mužem, který všeobecně vynikal nad ostatními. Mezi jeho záliby patřil zejména lov (Kozljakov, 2004, s. 20), ale věnoval se také vzdělávání. Jak kupříkladu poznamenal anglický posel přebývající v té době v Moskvě, Jerome Horsey, nechal si od něj Fjodor Nikitič sepsat latinskou gramatiku (Bond, 1856, s. 226).

Slibná kariéra u dvora však byla Fjodoru Nikitiči i jeho čtyřem bratrům násilně přerušena roku 1600, kdy byli Romanovovi na příkaz nového cara, Borise Godunova,³¹⁴ poslání do vyhnanství. Fjodor Nikitič byl navíc uvrhnut do kláštera, kde

³¹⁴ Boris Fjodorovič Godunov (vládl 1598–1605) nastoupil na trůn jakožto první volený ruský car po smrti Fjodora Ivanoviče roku 1598. Jeho vláda, která trvala do dubna roku 1605, byla

byl donucen přijmout mnišské postřížení pod jménem Filaret. Stejný osud postihl i jeho ženu, Xenii Ivanovnu Šestovovou, jež byla také poslána do kláštera a stala se jeptiškou jménem Marfa. Jejich děti, tehdy ještě ne pětiletý Michail Fjodorovič, který se narodil roku 1596, se sestrou Taťjanou, byly dány do opatrovnictví tetám a spolu s nimi odvezeny severně od Moskvy na Bělozero. Zejména Marfa prožívala odluku od dětí velmi těžce, ovšem naštěstí byl její trest po nějakém čase zmírněn, a ona se mohla k Michailovi a Taťjaně vrátit. I s ostatními příbuznými, kteří s dětmi přebývali, byli všichni posláni do vesnice Klin severovýchodně od Moskvy, která patřila k rodovému majetku Romanovových (Preobraženskij, Morozova, Demidova, 2011, s. 33–34).

3 Romanovi v období smuty

Smuta, tedy období zmatků, chaosu a vnitřních nepokojů, zasáhla Moskevskou Rus drtivou silou. Roku 1605 byl historicky první volený ruský car, Boris Fjodorovič Godunov, vystřídán na trůně prvním samozvaným carem, Lžidimitrijem I.³¹⁵ Zatímco Godunov se snažil zbavit Romanovovy politického vlivu, Lžidimitrij si uvědomoval, že pro něj bude mnohem výhodnější, bude-li podporovat právě Godunovovy nepřátele a upevní tak své pozice. Všichni Romanovi byli tedy na Lžidimitrijův příkaz vráceni zpět do Moskvy a mladý Michail Fjodorovič dostal příležitost opět se shledat se svým otcem. Fjodor Nikitič, nyní Filaret, byl novým carem dokonce povýšen, stal se rostovským a jaroslavským metropolitou (Kozljakov, 2004, s. 26). Vláda samozvaného Lžidimitrije však netrvala dlouho a již roku 1606 usedl na moskevský trůn další car, Vasilij Ivanovič Šujskij.³¹⁶ Mladý Michail Romanov v této době nastoupil službu u dvora, kde se často ve společnosti dalších bojarských manželék a dcer pohybovala také jeho matka Marfa Ivanovna.

poznámenána několika rolnickými povstáními v souvislosti s fatální neúrodou v letech 1601–1603 a také vpádem polsko-litevských vojsk vedených samozvaným carem Lžidimitrijem I.

³¹⁵ Lžidimitrij I. (vládl 1605–1606) se stal prvním samozvaným carem v dějinách Moskevské Rusi. Byl to původně ruský mnich jménem Grigorij Otrep'jev, jenž utekl na Litvu, kde se začal vydávat za nejmladšího syna Ivana IV., Dmitrije Ivanoviče, který zemřel nešťastnou náhodou již roku 1591. Roku 1604 vpadl Lžidimitrij I. s polsko-litevským vojskem na Rus. Jeho výprava byla i přes počáteční prohrané bitvy úspěšná a po smrti Borise Godunova na jaře roku 1605 byl v Moskvě korunován carem. Záhy však vyšlo najevo, že není pravým Dmitrijem Ivanovičem a již o necelý rok později byl svržen z trůnu a zabit.

³¹⁶ Vasilij Ivanovič Šujskij (vládl 1606–1610) byl zvolen carem po krvavém povstání v Moskvě v květnu roku 1606. Jeho vláda byla poznamenána novým vpádem polsko-litevských interventů, kteří podporovali Lžidimitrije II., jenž za jejich pomoci vybudoval paralelní carský dvůr nedaleko od Moskvy. Po prohrané bitvě s polsko-litevskými oddíly u Klušina roku 1610 byl Šujskij svržen a uvrhnut do kláštera. Nakonec se dostal do polského zajetí a zemřel roku 1612 v Rzeczpospolité.

Vláda Vasilije Šujského nepřinesla Rusi kýžené zklidnění po bouřlivých událostech, které provázely panování Lžidimitrije I. Situace v zemi se naopak ještě vyostřila, když se roku 1607 objevil nový samozvanec, jenž vstoupil do dějin jako Lžidimitrij II. V táboře u vsi Tušino, nedaleko od Moskvy, odkud se Lžidimitrij II. s polsko-litevským vojskem pokoušel dobýt hlavní město, se roku 1608 ocitl také Filaret. Lžidimitrij II. neváhal a ve snaze vybudovat v Tušině paralelní carský dvůr za pomoci přeběhlíků z Kremlu, jmenoval Filareta patriarchou vši Rusi. Ambiciózní Filaret si však byl vědom toho, že pozice Lžidimitrije II. byla velice vratká a naděje na to, že by uspěl podobně jako jeho předchůdce, byla mizivá. Roku 1610 se tedy Filaret aktivně zapojil do diplomatických jednání s polským králem a litevským velkoknížetem Zikmundem III. Vasou, která měla vyústit v korunovaci Zikmundova syna Vladislava ruským carem. Vyjednávání však zkrachovala, načež byl Filaret spolu s knížetem V. V. Golicynem zajat a odvezen do Rzeczpospolity, kde setrval až do roku 1619 (Preobraženskij, Morozova, Demidova, 2011, s. 39).

Michail Fjodorovič v době otcova působení v tušinském táboře pobýval v Moskvě, kterou mezitím zcela obsadila polsko-litevská vojska hejtmana Stanisława Žółkiewského. Po svržení Vasilije Šujského byla ustavena prozatímní vláda sedmi nejvýznamnějších ruských bojarů, která s Poláky spolupracovala. Bojaři, spolu s dalšími příslušníky moskevských elit, byli drženi v Kremlu, kde se nacházel i Michail Fjodorovič s matkou.

Počínaje rokem 1611 se začalo na Rusi formovat národní vojsko, které si kladlo za cíl osvobodit zemi od zahraničních interventů, což se definitivně podařilo na konci října roku 1612. Vojáci vedení knížetem Dmitrijem Michajlovičem Požarským a Kuzmou Mininem³¹⁷ dobyli zpět Moskvu a vyhnali odtud polsko-litevské oddíly. Zajatci držení do té doby v Kremlu, mezi nimi Michail Fjodorovič s Marfou Ivanovnou, byli puštěni na svobodu. Michail s matkou okamžitě odcestovali z Moskvy a vydali se na své sídlo nedaleko města Kostroma, zatímco Filaret nadále zůstal polským zajatcem v Rzeczpospolitě (Utvržennaja gramota, 1906, s. 42).

4. Zemský sněm a zvolení Michaila Fjodoroviče

Po vítězství, které se národnímu vojsku podařilo dobýt, stáli jeho vůdci, tedy Dmitrij Požarský, Kuzma Minin a Dmitrij Trubecký, před dalším úkolem. Bylo nutné co nejrychleji svolat zemský sněm, jehož jednání mělo být završeno volbou nového cara. Sněm byl tedy svolán do Moskvy v co nejkratším možném termínu, již dva

³¹⁷ Národní vojsko, které se začalo formovat roku 1611 pod vedením Požarského a Minina v Nižním Novgorodě, bylo již druhé v pořadí. První národní vojsko, jež bylo vedeno Prokopijem Ljapunovem a Dmitrijem Timofejevičem Trubeckým, se pokusilo dobýt Moskvu na jaře roku 1611, avšak po neúspěchu tohoto tažení se vojsko rozpadlo.

měsíce po tom, co se město podařilo na konci října 1612 definitivně osvobodit. D. T. Trubecký a D. M. Požarský začali neprodleně rozesílat listy, v nichž žádali, aby byla z každého ruského města vypravena do Moskvy delegace, jejíž členové budou schopni vybírat cara, který „bude dán od Boha, a ne od člověka“ (PSRL, t. 14, 1910, s. 128).³¹⁸

Oficiální zahájení sněmu připadlo na 6. prosinec 1612, avšak vzhledem k tomu, že se nestihli všichni účastníci dostavit včas, bylo rokování přesunuto na začátek ledna. Zemský sněm se tradičně skládal z členů bojarské dumy, duchovenstva a zástupců z řad provinciálních velmožů a hodnostářů. Kromě těchto představitelů „celého Ruského carství“ (Utveržennaja gramota, 1906, s. 43)³¹⁹ byli na moskevském sněmu v hojném počtu přítomni kozáci, kteří tvořili pod vedením D. T. Trubeckého důležitou součást národního vojska. Od začátku rokování sněmu byly vytyčeny jasné podmínky carské volby. Nový panovník měl být především „přirozeným carem“ (Ključevskij, 1928, s. 78), čímž bylo mimo jiné myšleno, že musí pocházet z ruského rodu, což striktně vylučovalo jakékoliv pokusy o zvolení cizince. V souvislostech událostí smuty to tedy znamenalo vyloučení kandidatury polského krále Vladislava a také švédského prince Karla Filipa, který si nárokoval trůn proto, že švédská vojska využila oslabení Moskevské Rusi a dobyla Novgorod spolu s celou novgorodskou oblastí včetně Pskova. V případě polského Vladislava, který byl roku 1610 rozhodnutím části bojarů přijat za ruského cara, muselo být jeho zvolení sněmem anulováno (Tjumencev, Rodina, 2006, s. 3). Další podmínkou výběru nového panovníka byl jeho rodový původ. Vzhledem k tomu, kolik se na Rusi během smuty objevilo samozvanců a falešných následníků trůnu, kladl zemský sněm velký důraz na to, aby se podobná věc již nemohla znova opakovat. Byl vytvořen seznam možných kandidátů z řad nejvýznamnějších bojarských rodin, v němž nechyběla jména jako F. I. Mstislavský, I. M. Vorotynský, I. N. Romanov, F. I. Šeremetěv a byli zde také vůdci národního vojska D. M. Požarský a D. T. Trubecký (Tjumencev, Rodina, 2006, s. 2). Michail Fjodorovič z počátku na seznamu nefiguroval, byl příliš mlád a zasedání sněmu ani nebyl přítomen, neboť se stále nacházel i s matkou mimo Moskvu. Za rodinu Romanovových byl tedy vybrán pouze strýc Michaila, bratr jeho otce Filareta, Ivan Nikitič Romanov.

Z rokování sněmu začalo být brzy evidentní, kteří kandidáti budou mít malé či žádné šance na to, aby získali dostatečnou podporu pro své zvolení. Ať už to byli představitelé bojarské vlády z období polské okupace Moskvy, mezi něž patřil například F. I. Mstislavský, či naopak jeden z vůdců národního vojska, D. T. Trubecký, nikomu se nedařilo získat potřebnou většinu účastníků sněmu na svoji stranu.

³¹⁸ „...чтобъ данъ былъ отъ Бога, а не отъ челоуѣкъ.“ (PSRL, t. 14, 1910, s. 128).

³¹⁹ „всего Російскаго царствія“ (Utveržennaja gramota, 1906, s. 43).

S postupem času, kdy byla jednání stále bez výsledku, začaly v ulicích Moskvy prokukat nepokoje a šarvátky mezi stovkami přítomných kozáků. Sami kozáci zpočátku nevěděli, koho by vybrali jako svého budoucího panovníka, padaly dokonce takové návrhy, aby byl zvolen syn Lžidimitrije II., který byl i se svojí matkou Mariinou Mniškovou na útěku.³²⁰ Brzy však, i díky agitaci kroužku okolo rodiny Romanovových, kozáci změnilí názor a jasně se vyslovili pro zvolení Michaila Fjodoroviče Romanova (Ključevskij, 1928, 78–79).

Syn patriarchy Filareta a příslušník jednoho nejvýznamnějších a také nejoblíbenějších rodů té doby na Rusi, byl v mnoha ohledech sice ideálním, avšak pro všechny ne zcela přijatelným kandidátem. Proti Michailovi mluvil zejména jeho věk, dokonce i jeho strýc, Ivan Nikitič Romanov, upozorňoval, že Michail Fjodorovič je příliš mlád na to, aby tak závažnou úlohu zvládl. Na to se mu však jen dostalo odpovědi, že se Michail nemusí ničeho bát, bude-li mu starý a zkušený strýc pomáhat (Tjumencev, Rodina, 2006, s. 6). Silným argumentem pro zvolení mladého Romanovce byl především jeho původ. Michail Fjodorovič byl synem někdejšího významného bojara, nyní patriarchy Filareta, jenž byl ve své době u moskevského dvora velmi výraznou osobností. Filaret, který měl sám ambice stát se carem, když roku 1598 vymřela Rurikovská dynastie, byl sice nyní v polském zajetí, avšak povědomí o jeho schopnostech a vlivu stále přetrvávalo. Nebyl-li to tentokrát on, kdo dostal šanci usednout na kremelský trůn, měl se panovníkem stát jeho potomek.

Zásadním, a do značné míry rozhodujícím prvkem Michailovy kandidatury, kterou na sněmu postupně prosazovali jeho příbuzní z „romanovského kroužku“,³²¹ bylo jeho příbuzenské pouto s dynastií Rurikovců. Michailův děd, Nikita Romanovič, byl bratrem carevny Anastázie, matky Fjodora Ivanoviče, posledního rurikovského cara z moskevské větve rodu. Michail Fjodorovič byl tedy považován za nástupce a pokračovatele posledního „přirozeného“ cara Fjodora, což na zemském sněmu nakonec definitivně rozhodlo o jeho zvolení (Utveržennaja gramota, 1906, s. 43).

21. února 1613 bylo na Rudém náměstí před všemi shromážděnými účastníky sněmu i všemi Moskvany slavnostně provoláno, že novým ruským carem se stal šestnáctiletý Michail Fjodorovič Romanov, syn patriarchy Filareta a Marfy Ivanovny, nejbližší možný příbuzný zesnulého Fjodora Ivanoviče.

³²⁰ Marina Mnišková, polská šlechtična, která se stala manželkou Lžidimitrije I. a po jeho boku i ruskou carevnou. Po povstání v Moskvě v květnu roku 1606, kdy byl Lžidimitrij I. svržen a zabit, byla Marina držena v ruském zajetí. Po svém propuštění roku 1608 se přidala k Lžidimitriji II., v němž „poznala“ svého mrtvého muže a porodila mu syna Ivana. Po osvobození Moskvy utekla i se synem, avšak roku 1614 byli dopadeni a malý Ivan popraven. Marina zemřela zanedlouho potom v Kolomenském u Moskvy.

³²¹ Mezi tyto rodiny patřili například Šeremetěvovi, Trojekurovi, Čerkašští či Vorotyňští (Tjumencev, Rodina, 2006, s. 4 ; Morozova, 2005, s. 140).

4. 1 Poselstvo k Michailu Fjodoroviči, cesta do Moskvy a korunovace

V době konání sněmu se Michail Fjodorovič i se svojí matkou stále nacházeli neda-leko Kostromy, přesněji v Ipatjevském klášteře. Záhy po tom, co bylo v Moskvě roz-hodnuto o jeho zvolení, byla vypravena ke Kostromě delegace, která měla za úkol obeznámit Michaila s jeho novou rolí a přimět jej, aby se co nejrychleji odebral nazpět do hlavního města, kde bude korunován. V čele poselstva stáli rjazaňský a muromský biskup Feodorit, Avraamij Palicyn z Trojického klášteřa a za bojary pak F. I. Šeremetěv (Morozova, 2005, s. 145). Ve chvíli, kdy se poselstvo s množ-stvím ikon a za pronášení modliteb dostalo až před samotného Michajla Fjodorovi-če a jeho matku, která stála po jeho boku, přednesl jim Feodorit usnesení zemského sněmu a poprosil ve jménu celé Rusi Marfu, aby přijala toto rozhodnutí a svému synovi požeňkala. Marfa však začala plakat a odmítala připustit, že by se právě Mi-chail Fjodorovič měl stát carem. Celé poselstvo ji tedy opět prosilo, všichni přítomní se modlili a naříkali, až nakonec Marfa před ikonou Bohorodičky souhlasila, že pro dobro celé Moskevské Rusi žehná svému synovi, aby se stal novým carem. Všem se, jak napsal Avraamij Palicyn, ulevilo a vypuklo všeobecné veselí a radost (Palicyn, Deržavin, 1955, s. 235).

Michail Fjodorovič se i s matkou v klášteře zbytečně nezdržoval a po několika dnech se vydal na cestu vstříc Moskvě, kde byl již očekáván bojary, duchovenstvem i zástupy svých poddaných. Příjezd do sídelního města se odehrál ve velkolepém duchu. Mladého cara všude nadšeně vítali lidé, kterým zvolení nového panovníka dávalo především naději na to, že definitivně skončilo období válek a zmatku, při-čemž si, jak napsal jeden z účastníků carské korunovace, Rus „vzdechla a upokojila se pod vládou cara Michaila Fjodoroviče“ (Lieberman, 1998, s. 259).³²²

První cesta panovníka vedla nejprve do kremelského Uspenského chrámu, kde se poklonil ikonám, načež pokračoval dále do Archandělského chrámu poklonit se památce moskevských knížat a carů, kteří jsou zde pohřbeni (Palicyn, Deržavin, 1955, s. 239). Samotná korunovace pak proběhla za obrovské účasti Moskvanů i ko-záků 11. července 1613 v Uspenském chrámu, kde korunu na hlavu nového cara vložil kazaňský metropolita Jefrem.

Jediný, kdo úspěchu svého syna nemohl přihlížet, byl Filaret, jenž byl stále držen v Rzeczpospolitě. Neprodleně po Michailově zvolení sice byla na polského krále směřována žádost, aby Filareta a další zajatce propustil, avšak to se uskutečnilo až o šest let později, roku 1619. Po svém návratu se oficiálně stal patriarchou vší Rusi a vedle svého syna působil coby dominantní osobnost, jež do značné míry spolu-vytvářela vnitřní a vnější politiku Moskevské Rusi.

³²² „вздохнула и начала успокаиваться под управлением царя Михаила Феодоровича.“ (Lieberman, 1998, s. 259).

5. Závěr

Nástup Michaila Fjodoroviče Romanova na moskevský trůn se stal jedním z nejdůležitějších mezníků ruských dějin 17. století. Význam volby nového cara spočíval nejen v tom, že započal éru vlády jiné panovnické dynastie. Zemský sněm, jemuž předcházelo vítězné tažení národního vojska a vyhnání polsko-litevské armády z Moskvy, zvolením Michaila Fjodoroviče symbolicky ukončil útrapy, které Rus zažívala v období smuty. I po nástupu mladého Romanovce na trůn ještě zůstávalo mnoho záležitostí, které bylo nutné vyřešit. Šlo především o uzavření míru s Rzeczpospolitou a Švédskem, či konsolidaci vnitřních politických i hospodářských poměrů, avšak pro ruskou společnost té doby byla první a nejdůležitější podmínka pro návrat k „přirozenému“ a pokojnému stavu věcí splněna – na moskevském trůně byl opět „přirozený“ car, jenž splňoval vše, co se od něj očekávalo. Byl to člověk pocházející z významného ruského rodu, jehož předkové nejen, že dlouhá léta patřili k důležitým členům dумы, ale díky manželství Anastázie Romanovny Jur'jevové s Ivanem Hrozným byli také přímými příbuznými předešlé panovnické dynastie Rurikovců. Právě tento fakt byl nakonec rozhodujícím argumentem pro to, aby se stal Michail Fjodorovič carem vši Rusi (Ključevskij, 1928, s. 78). Díky Michailově původu také nehrozilo nebezpečí, že by se jakkoliv vymykal zažitým představám o tom, jak se má car chovat a jak vystupovat, a to zejména co se ctění pravoslavné víry týče. V kontextu smuty, během níž se na trůně ocitl i samozvanec Lžidimitrij I. se svojí polskou manželkou odmítající vzdát se katolictví, byl návrat k dodržování tradičních pořádků a hodnot přesně tím, co Michail Fjodorovič ztělesňoval. Rusové hledali takového panovníka, který by naplňoval konzervativní a stabilní ideál o carské moci a umožnil tak zemi úlevně „vzdechnout“, jak poznamenal Elias Gerkman, autor jednoho z mnoha dobových svědectví o smutě na Rusi (Lieberman, 1998, s. 259).

Ivan Timofejevič Semenov ve své „Kronice“ (Pliguzov, Tichonjuk, 1989, s. 73–142), která je také věnována historii smuty z pohledu očitého svědka, přirovnal Rus, jež ztratila svého cara, k bezdětné vdově. Semenov charakterizoval svoji zemi jako ženu, která byla svému mocnému choti dobrou manželkou, avšak potom, co ji náhle opustil, zůstala na vše sama a neví si rady, neboť když chybí pán domu, je dům jako tělo bez duše (Pliguzov, Tichonjuk, 1989, s. 131). Poselství Semenovova jinotaje je jasné. Hovoří o tom, jak je nezbytné mít na svém místě dobrého cara, který už jen silou charizmatu „přirozeného“ a zbožného vládce dodá zemi a svým poddaným potřebnou jistotu v neklidných dobách. Takovým carem se tedy v únoru 1613 stal Michail Fjodorovič Romanov, který Moskevské Rusi vládl až do roku 1645.

6. Použitá literatura

- BOND E. A. *Russia at the close of the sixteenth century: comprising „Of the Russe Common Wealth“ by Giles Fletcher and The travels of sir Jerome Horsey, Knt.* London: Hakluyt society, 1856. 392 s.
- KLJUČEVSKIJ, V. O. *Ruské dějiny: Díl III.* Praha: Stanislav Minařík, 1928. 463 s.
- KOZLJAKOV, V. *Michail Fedorovič.* Moskva: Molodaja gvardija, 2004. 344 s. ISBN 5-235-02699-3.
- LIBERMAN, A. *Chroniki smutnogo vremeni.* Moskva: Fond Sergeja Dubova, 1998. 602 s. ISBN 5-89486-005-9.
- MOROZOVA, L. J. *Rossija na puti iz Smuty: izbranije na carstvo Michaila Fedoroviča.* Moskva: Nauka, 2005. 464 s. ISBN 5-02-033508-8.
- PALICYN, A., DERŽAVIN, O. *Skazanije Avraamije Palicyna.* Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1955. 344 s.
- PLIGUZOV, A. I., TICHONJUK, I. A. *Smuta v Moskovskom gosudarstve: Rossija načala XVII stoletija v zapiskach sovremennikov.* Moskva: Sovremennik, 1989. 459 s. ISBN 5-270-01114-X.
- Polnoje sobranije russkich letopisej: izdannoje po vysočajšemu povelennju Imperatorskoju Archeografičeskoju kommissijeju.* Tom četyrnadcatyj. Pervaja polovina. S.-Peterburg: Tipografija M. A. Aleksandrova, 1910. 154 s. (=PSRL)
- PREOBRAŽENSKIJ, A. A., MOROZOVA, L. J., DEMIDOVA, N. F. *Pervyje Romanovy na rossijskom prestole.* 3. izd. Moskva: Russkoje slovo, 2011. 453 s. ISBN 978-5-9932-0806-0.
- TJUMENCEV, I. „Umom Miša mlad, ne došel...“: Počemu imenno Michail Romanov stal ruskim carem? In: Rodina, 2006, n. 11, s. 2-7. ISSN 0235-7089.
- Utveržennaja gramota ob izbranii na Moskovskoje gosudarstvo Michaila Fedoroviča Romanova: s predislovijem S. A. Belokurova.* 2. izd. Moskva: Imperatorskoje občestvo istorii i drevnostej russijskich pri Moskovskom Universitete, 1906. 110 s.

Kontakt na autora

Mgr. Taťána Součková
Historický ústav FF MU
Arne Nováka 1
602 00 Brno

Email: souckova.t@gmail.com

Školitel: doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.

Fenomén Stolypinova agrární reforma

Stolypin Agrarian Reform – The Phenomenon

Alexandra Řeháková

Anotace: Příspěvek pojednává o Stolypinově agrární reformě jako o fenoménu světových dějin. Je rozdělen do třech částí. První je zaměřena na biografii Petra A. Stolypina (1862–1911), jakožto hlavního ideologa a realizátora reformy. Druhá část popisuje Stolypinovu agrární reformu. Tato část pomáhá objasnit, proč se právě z této reformy stal fenomén dějin. Poslední část je zamyšlením se nad současným stavem bádání této problematiky, které vychází z rozborů nejvýznamnějších prací moderní historiografie, zejména americké, britské a ruské.

Klíčová slova: Petr A. Stolypin, Stolypinova agrární reforma, historiografie

Summary: This contribution is focused on Stolypin agrarian reform as the phenomenon of world history. It is divided into free parts. The first part is focused on biography of Petr A. Stolypin (1862–1911), who was the main ideologue and implementer of this reform. The second part describes Stolypin agrarian reform. This part also helps to understand, why this reform became a phenomenon of history. The last part is focused on the present condition of this theme, which coming out from analysing modern historiography, mainly American, British and Russian.

Key words: Petr A. Stolypin, Stolypin Agrarian Reform, Historiography

1. Úvod

V roce 2011 uplynulo již sto let od smrti jedné z nejvýznamnějších postav ruských dějin, Petra Arkadjeviče Stolypina (1862–1911). Při této příležitosti se v Moskvě ve dnech 28.–30. září téhož roku konala mezinárodní konference, na které vystoupili referenti z celého světa, z Ruska, Spojených států amerických, Francie, Německa, Litvy, Japonska, mezi kterými byli i potomci P. A. Stolypina. Sborník vzešlý z tohoto symposia obsahoval příspěvky, které byly rozděleny podle tří tematických sekcí,

kteřé odrážejí v souvislosti s touto osobností současné hlavní oblasti zájmu, a to: Stolypinovu státnickou činnost, Stolypinovu agrární reformu a biografické studie. První část sborníku je věnována zejména studiím, které pojednávají rozličným způsobem o Stolypinově vztahu k tzv. třetí dumě v letech 1907–1912. Druhá část je věnována Stolypinově agrární reformě. Příspěvky v poslední části pojednávají jednak o osobnosti a idejích P. A. Stolypina, ale i jeho blízkých spolupracovníků či přátel a rodinných příslušníků. Nelze tak než souhlasit s hlavní editorkou Natalií F. Gricenko, že byl tak skrze osud a státnickou činnost reformátora dán podnět k prozkoumání velmi širokého okruhu této problematiky.³²³ Lze rovněž konstatovat, že na základě takového rozdělení sborníku, jedna oblast zájmu zastává zcela specifické místo. Jedná se o Stolypinovu agrární reformu. Ta je totiž již více než sto let stále předmětem studia a řadí se tak k největším historickým tématům reflektovaným nejen v Rusku.

Následující příspěvek bude nejprve zaměřen na biografii P. A. Stolypina. Tato část slouží jako uvedení do problematiky Stolypinovy agrární reformy, neboť jsou zde zvláště zdůrazněny okolnosti, které v budoucnu ovlivnily Stolypina při řešení agrární otázky Ruska. Poté následuje část, která se věnuje agrární reformě.³²⁴ V poslední části příspěvku se budu zamýšlet nad současným stavem bádání o Stolypinově agrární reformě, čímž je míněn především kritický rozbor moderní historiografie, která je k tomuto tématu k dispozici.

2. Petr Arkadjevič Stolypin – Formování vizi

Stolypinové byli příslušníky starého ruského šlechtického rodu, jehož první zmínky pocházejí z 16. století. Jeho příslušníci věrně sloužili caru po několik staletí. Stolypinové 18. až 20. století se vyznamenali zejména na poli válečném, jako nositelé nejruznějších vojenských hodností, bojující v nejvýznamnějších bitvách své doby. Mezi nimi však byli i obyčejní velkostatkáři nebo umělci. Mnozí také zastávali významnou úlohu v politickém životě Ruského impéria, což byl také případ Petra A. Stolypina.³²⁵

³²³ P.A. Stolypin i istoričeskij opyt reform v Rossii: k 100-letiju so dnja gibeli P.A. Stolypina: *meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencija Moskva, 28–30 sentjabrja 2011 g.* Naučnoje izdanije. Moskva: Russkij put', 2012, s. 9–10.

³²⁴ Tyto části vycházejí z bakalářské práce ŠNAPKOVÁ, Alexandra. *P. A. Stolypin a jeho přesídlovací politika na Sibiř*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, 49 s. a z diplomové práce ŘEHÁKOVÁ, Alexandra. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 100 s.

³²⁵ K biografii P. A. Stolypina blíže např. ASCHER, Abraham. *The Search for Stability in Late Imperial Russia*. Stanford: University Press, 2001, 468 s.; FEDOROV, Boris G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina I*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002, 624 s.; FEDOROV, Boris G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina II*. Sankt-

Petr Arkadjevič Stolypin se narodil 2. dubna 1862 v Drážďanech.³²⁶ Pocházel z vojenské rodiny.³²⁷ První roky svého života prožil na panství Serednikovo poblíž Moskvy. Od roku 1869 žila rodina na litevském panství Kolnoberže, blízko Kovna, které Petrův otec vyhrál v kartách.

V roce 1874 začal Petr navštěvovat gymnázium ve Vilnu. Bylo mu tehdy již dvanáct let a postoupil hned do druhého ročníku. Do té doby byl totiž vzděláván doma. Maturitu roku 1881 již však skládal na orlovském gymnáziu. Místo, aby po skončení studia na gymnáziu zahájil vojenskou kariéru, jak bývalo v rodině i v této době zvykem, šel studovat na univerzitu do Petrohradu.³²⁸ Zde studoval na fyzikálně-matematické fakultě, kde se kromě fyziky a matematiky vyučovala také chemie, geologie, botanika, zoologie a agronomie. Stolypin se, soudě podle těchto učebních předmětů, připravoval na budoucí povolání statkáře.³²⁹

V roce 1884 odešel Petr z univerzity, ačkoli byl teprve ve čtvrtém ročníku, aby se mohl oženit s Olgou Borisovnou Nejdgardtovou (1859–1944), pozůstalou přítelkyní svého zesnulého bratra Michaila. Vzdělání poté v roce 1885 ukončil dálkově. Jeho diplomová práce byla napsána na téma „Tabák“, ačkoliv on sám nikdy nekouřil.³³⁰

Peterburg: Limbus Press, 2002, 272 s.; KABYTOV, Petr S., *P. A. Stolypin: poslednij reformator Rossijskoj imperii*. Moskva: ROSSPEN, 2007, 192 s.; SIDOROVNIN, Gennadij P. *P. A. Stolypin. Žizn za otečestvo*. Moskva: Terra, 2002, 640 s.; FIGES, Orlando. *Lidská tragédie*. Praha: BETA-Dobrovský a Ševčík, 2000, 837 s.; VEBER, Václav. *Mikuláš II. a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2000, 505 s.

³²⁶ Skutečnost, že se P. A. Stolypin narodil v Drážďanech, byla v Rusku dlouho státním tajemstvím. Jako místo jeho narození se uváděla Moskva, Berlín či podle některých tvrzení Vilno na Litvě nebo panství Serednikovo, ležící v blízkosti Moskvy. Pravdou však zůstává varianta, jež se vztahuje k německým Drážďanům. Tu ve své knize potvrzuje i syn Petra Stolypina Arkadij a objevuje se i v dalších oficiálních dokumentech. Drážďany jako jeho rodiště potvrzují i archívni fondy univerzity v Petrohradě, kde je uvedeno datum narození 2. dubna 1862 a datum křtu 24. května toho roku u drážďanské pravoslavné církve. Srov. FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina (díl 1)*, s. 21–23.

³²⁷ Jeho otec Arkadij Dmitrijevič (1822–1899) již od 16 let sloužil v armádě. Matka byla urozená kněžna (v jejich žilách proučila krev Rurikovců) Natalja Michajlovna Gorčakovová (1827–1889). P. A. Stolypin měl celkem čtyři sourozence, bratry Dmitrije, Michaila, Alexandra a sestru Marii.

³²⁸ Důvodem mohlo být poranění ruky. Viz např. VEBER, V. *Mikuláš II. a jeho svět*, s. 219.

³²⁹ Srov. BORODIN, Anatolij P. *Stolypin: Reformy vo imja Rossii*. Moskva: Veče, 2004, s. 12.

³³⁰ Petrovi bylo pouhých dvacet dva let, když se oženil s bývalou snoubenkou svého bratra, který zemřel v souboji. Olga pocházela z velmi vážené ruské rodiny mající kořeny v Německu. Navzdory věkovému rozdílu se Oľga s Petrem navzájem velmi milovali. Olga byla Petrovi nejen manželkou, ale také významnou oporou jeho politické kariéry. První premiér Ruska Sergej Ju. Witte (1849–1915) se ve svých pamětech zmiňuje o tom, že měla na Stolypina velký vliv. Srov. *Iz archiva S. Ju. Vitte vospominanija (díl 1, kniha 2)*. Sankt-Peterburg: Institut istorii, 2003,

Stolypinův profesní život bychom mohli rozdělit do tří etap. První etapa je spojena se státní službou na ministerstvu, druhá s funkcí gubernátora³³¹ a třetí – vrcholná s funkcemi na nejvyšších státních postech. V roce 1884 nastoupil Stolypin nejprve jako úředník Ministerstva vnitra. O dva roky později začal pracovat pro Ministerstvo zemědělství a státních statků³³² a byl přiřazen k odboru zemědělství. V témže roce se zde stal úředníkem a rok nato sekretářem přednosta oddělení. V Petrohradě sloužil zprvu za Alexandra III. (1881–1894), vrátil se sem opět až za vlády Mikuláše II. (1894–1918).

Od roku 1889 pobýval Stolypin v Kovnu, což byla v této době především oblast agrárního charakteru. V 90. letech 19. století zde žilo kolem 1,5 miliónů obyvatel, přičemž převážnou část z nich tvořili Litevci. Dalšími obyvateli byli Bělorusové, Ukrajinci, ve větší míře zde také žili Poláci a 13 % z celkového počtu představovali Židé. Rusů v Kovnu žilo méně než 5 % a jednalo se zejména o rolníky. Stolypin se zde rázem ocitl na okraji Ruska, kde se střetával s jinými národy a jinou kulturou. Právě tady si poprvé uvědomil zaostalost Ruska. Když zde byl v roce 1899 ustanoven gubernátorem, rozhodl se proto v této oblasti zřídit Zemědělskou společnost. Ve středu jejího zájmu byla osvěta rolníků a rozšíření produkce jejich hospodářství. Sám Stolypin se velmi zajímal i o sociální otázky, jako např. o možnost pojištění rolníků proti nemoci.³³³

V roce 1902 byl Stolypin jmenován do funkce gubernátora v Grodnu. O rok později byl ustanoven gubernátorem v Saratově. Tím se stal patrně proto, že již dostatečně prokázal své schopnosti. Saratovská gubernie byla totiž jednou z nejbouřlivějších a nejodbojnějších v zemi. Tato gubernie byla obrovská svou rozlohou a různorodá etnikem. Stolypinovým hlavním úkolem zde bylo zřídit fungující administrativu, najít společnou řeč se statkáři a potlačit v této době již rychle narůstající odpor rolníků.³³⁴

s. 802–803. Petr s Oľgou měli celkem šest dětí. Postupně se jim narodily dcery Marie, Natalija, Jelena, Oľga a Alexandra a syn Arkadij. Ze vzpomínek nejstarší dcery, Marije P. Bok (1885–1985), je zřejmé, jak moc se Petr o děti zajímal a dbal na jejich výchovu. Oľga přežila Petra o několik desetiletí, zemřela až v roce 1944, ve Francii. Všechny jejich děti postupně také z Ruska po roce 1917 emigrovali.

³³¹ Gubernátor byl hlavní autoritou v gubernii, byl přímo odpovědný ministru vnitra. Gubernie byla správní jednotka, dělící se na ujezdy (okresy) a volosti (jednu volost tvořilo několik vesnic).

³³² Ministerstvo zemědělství bylo založeno v roce 1894, v letech 1894–1905 se oficiálně nazývalo Ministerstvo zemědělství a státních statků. Od 6. května 1905 do 26. října 1915 neslo název Hlavní úřad pro pozemkovou úpravu a zemědělství.

³³³ Srov. FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina (díl. 1)*, s. 114.

³³⁴ Dobu, po kterou byl Stolypin gubernátorem Saratova, zachycují např. dopisy mezi ním a jeho manželkou. Viz *P. A. Stolypin: Perepiska*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2004. 704 s.

Rusko v této době totiž již stálo na prahu revoluce. Roku 1904 vypukla rusko-japonská válka. Po celém Saratovu probíhaly četné demonstrace a konaly se různé meetingy. Povstání byla na denním pořádku, byly zapalovány zemské usedlosti a na vesnicích se aktivizovali leví eseři. Vše se ještě více zhoršilo výsledkem války roku 1905, která ukázala nejen Rusům, ale i světu, jak je Rusko velmi zaostalé.

V roce 1904 se Stolypin poprvé setkal s carem Mikulášem II., kterého od první chvíle přesvědčoval o nutnostech agrární reformy. Stolypin bral svoji práci velmi vážně a svědomitě. Na úkor péče o rodinu neustále jezdil po celé gubernii a snažil se řešit jednotlivé problémy. Prokázal, že je energický, iniciativní a nejen dobrý administrátor, ale i organizátor a realizátor vizí. Dokázal být rozhodný a řešil problémy rychle, a to většinou nenásilnou cestou. Lze konstatovat, že úspěšný post gubernátora Saratova byl pravděpodobně jedním z hlavních důvodů, proč byl jmenován ministrem vnitra a tuto funkci nepřestal vykonávat i po svém jmenování premiérem.

Do ministerského úřadu Stolypin nastoupil přímo z gubernie, čímž se velice lišil od svých spolupracovníků. Oficiálně byl ministrem vnitra jmenován 26. dubna 1906. Již 8. července byl dokonce carem Mikulášem II. pověřen, aby oznámil Státní dumě její rozpuštění. Tentýž den byl rovněž carem jmenován novým premiérem vlády, místo dosavadního Ivana L. Goremykina (1839–1917).³³⁵

Stolypin jako nový premiér-ministr dostal od cara jednoznačný úkol, obnovit v zemi pořádek. Nejprve měl snahu dohodnout se s jednotlivými stranami a jejich předáky, ale ti tvrději požadovali dodržování zásad Říjnového manifestu, první ruské ústavy. A tak se s nimi rozešel. Až do ustanovení tzv. druhé dumy „vládl“ pomocí paragrafu 87, který umožňoval přijímat zákony i v době, kdy дума nezasedá. Toto období zastává v historii Stolypinovy agrární reformy zcela zásadní místo, neboť v jeho průběhu došlo k odstartování reformy vydáním nařízení o zrušení obcíny³³⁶. Stolypinova agrární reforma se nepřestala realizovat i v rámci působení druhé dumy (1907) a naplno se uskutečňovala zejména v souvislosti s činností dumy třetí (1907–1912). Bohužel jeho snahy byly přerušeny atentátem spáchaným na jeho osobu v Kyjevě o přestávce divadelního představení, jehož následkům 5. září 1911 nakonec podlehl. I přesto, že jeho úsilí o agrární reformu trvalo pouhých pět let, zapsal se jím natolik nesmazatelně do dějin Ruska, což dokazuje i pojmenování agrární reformy dle jeho jména.

3. Stolypinova agrární reforma – cíle, průběh, význam

³³⁵ Ivan L. Goremykin zastával úřad premiéra ruské vlády roku 1906 a znovu v letech 1914–1916.

³³⁶ Pojmenování obcíny pochází z 19. století. Občina je jiným názvem pro vesnickou zemědělskou komunu. Sami rolníci tohoto označení však neužívali. Používali jej pouze tehdy, když hovořili s někým, kdo nebyl místní. Název ani nebyl vymyšlen na vesnici, ale ve městech a časem prostě i v mluvě vesničanů zdomácněl. Srov. YANEY, George L. *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia 1861–1930*. Urbana: University of Illinois Press, 1982, s. 169.

Po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 dochází v Rusku k přehodnocení stanovisek k nejrůznějším historickým tématům, která byla za komunistického režimu soustavně očerňována. Týká se to zejména těch, která byla dříve v rozporu s oficiální filozofií. Tento osud potkal i interpretaci osobnosti Petra Arkadjeviče Stolypina a jeho činnosti ve službách carské moci, především tu, která byla spojena s jeho funkcemi ministra vnitra a premiéra ruské vlády, které souběžně zastával v letech 1906–1911. Ztracována byla zvláště jeho, v této době realizovaná, agrární reforma, kterou dodnes nazýváme jeho jménem. Hovoří se o Stolypinově agrární reformě.³³⁷

Stolypin jako gubernátor byl povinen každoročně zasílat carovi zprávu o stavu své gubernie. V roce 1904 mu poslal list o situaci v Saratovské gubernii, kde mimo jiné vytyčil pět hlavních problémů ruského zemědělství: 1. existenci obcí, 2. nižší životní úroveň venkovského obyvatelstva, 3. zaostalost zemědělské techniky, 4. nedostatek financí na nákup půdy u rolníků, 5. nízké půjčky poskytované Rolnickou bankou a vysoké ceny za pronájem půdy.³³⁸

Počáteční vize reformy tak byly naznačeny již před rokem 1906 a můžeme konstatovat, že zůstaly shodné po následující roky. Reforma měla být založena zejména na: 1. Přechodu od občinového vlastnictví k soukromému vlastnictví a to, buď ve formě otruby, nebo chutoru. 2. Podpoře nákupu šlechtické a státní půdy, přičemž hypoteční úvěr mohl být poskytnut až do výše sto procent prodejní ceny. 3. Podpoře přesídlení rolníků z evropské části Ruska do severní Evropy, západní Sibíře a na Dálný východ, kde bylo půdy dostatek. 4. Integraci rolníků do občanského práva.³³⁹

Agrární reforma tudíž nikdy nebyla prošlechtická, ale plně prorolnická. Stolypin byl přesvědčen, že šlechta nikdy nebude schopna přeměnit své velkostatky

³³⁷ Ke Stolypinově agrární reformě kromě edic pramenů zejména TJUKAVKIN, Viktor G. *Velikorusskoje krestjanstvo i stolypinskaja agrarnaja reforma*. Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 2001, 302 s.; P. A. Stolypin *i istoričeskij opyt reform v Rossii: k 100-letiju so dnja gibeli P.A. Stolypina: meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencija Moskva, 28–30 sentjabrja 2011 g.* Naučnoje izdanije. Moskva: Russkij put', 2012, 494 s.; MACEY, David A. J. „A Wager on History“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*, In: PALLOT, J., ed. *Transforming Peasants. Society, State and the Peasantry 1861–1930*. London: Macmillan Press LTD, 1998, s. 149–173.; MACEY, David A. J. *Government and Peasant in Russia, 1861–1906: The Prehistory of the Stolypin Reforms*. Dekalb: Northern Illinois University Press, 1987, 380 s.; PALLOT, Judith. *Land Reform in Russia 1906–1917. Peasants Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation*. Oxford: Clarendon Press, 1999, 225 s.; YANEY, George L. *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia 1861–1930*. Urbana: University of Illinois Press, 1982, 599 s.; FIGES, Orlando. *Lidská tragédie*. Praha: BETA-Dobrovský a Ševčík, 2000, 837 s.; VEBER, Václav. *Mikuláš II. a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2000, 505 s.

³³⁸ Srov. P. A. Stolypin: *Grani talanta politika*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2006, s. 68–74.

³³⁹ Srov. ŘEHÁKOVÁ, A. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty*, s. 32.

na plně prosperující podniky. Rozparcelování země mezi rolníky by na jednu stranu uspokojilo jejich odvěkou touhu po půdě a vedlo k obydlí odlehlých částí Ruska a na druhé straně by též pomohlo k uklidnění revolučních nálad v zemi. Co se týče soukromého vlastnictví, Stolypin a jeho spolupracovníci jednoznačně preferovali tzv. chutory. To byl samostatně hospodařící statek, který měl u sebe pozemek, na rozdíl od otruby, která představovala hospodářství, jehož statek nebyl u pozemku, ale nacházel se někde v rámci vesnice.³⁴⁰

Reforma byla reakcí na krizi carismu v roce 1905 a na dlouho trvající krizi na venkově, která se projevovala chudobou, hladomory, agrární zaostalostí a politickou nestabilitou. Stolypin reformu odstartoval dne 9. listopadu 1906 vydáním nařízení, které rolníkům umožňovalo svobodně opustit občinu a založit soukromé hospodářství, což mělo mít zásadní vliv na modernizaci ruského zemědělství.³⁴¹

Hlavním cílem reformy tedy bylo přeměnit „staré“ na „nové“: „Staré“ – občinový systém – zdroj zaostalosti – přerozdělování, zastaralé technologie a žádné přebytky. „Nové“ – individuální hospodářství – progresivní intenzivní hospodaření, moderní technologie a komerčně orientované produkty.³⁴²

Agrární reforma měla tři fáze vývoje, přičemž první byla zahájena již zmíněným vydáním Nařízení 9. listopadu 1906, které de facto reformu odstartovalo. Dnes na něj můžeme pohlížet jako na jeden ze zásadních mezníků ruských dějin, podobně jako na rok 1861, kdy bylo v Rusku zrušeno nevolnictví. Mezník především proto, že zemědělství bylo v Rusku od nepaměti zcela zásadním hospodářským odvětvím, které určovalo charakter země. A to jak ekonomický, tak sociální. Udává se, že na počátku 20. století se tímto způsobem živilo na osmdesát procent všech obyvatel. Toto nařízení však bylo vydáno na základě paragrafu 87, čili bez souhlasu Státní dumy, a Stolypin tudíž musel přesvědčit jak poslance nové dumy, tak ruskou inteligenci, že to není žádná byrokratická fantazie, ale že lze reformu realizovat.

Druhá fáze byla založena na povzbuzování hlavních aktérů reformy, tj. rolníků. V této době chtěl Stolypin taktéž ukázat úspěšnost reformy pomocí statistických údajů, což se ukázalo jako velmi nešťastné, neboť mnozí úředníci, kteří měli

³⁴⁰ Srov. PALLOT, J. *Land Reform in Russia 1906–1917*, s. 38–39.

³⁴¹ Oficiální název nařízení zněl *Ukaz o dopolnenii nekotorych postonovlenij dejstvujučego zakona, kasajuščegosja krestjanskogo zemlevladienija i zemlepolzovanija*. Nařízení bylo následně právně kodifikováno ve formě zákonů *Zakon ob izmenenii i dopolnenii nekotorych postonovlenij o krettjanskom zemlevladienii* dne 14. června 1910 a *Zákon o zemleustrojstve* dne 29. května 1911.

³⁴² Srov. PALLOT, J. *Land Reform in Russia 1906–1917*, s. 3. G. L. Yanney cíle reformy vymezuje podobně: 1. Přeměnit existující způsob hospodaření na zisk zaměřené farmy. 2. Vyměnit patriarchální sociální systém spojený s občinou za svobodné občany. 3. Přerozdělit rolnickou půdu tak, aby každá rodina mohla disponovat jednotným a nezávislým pozemkem. YANEY, G. L. *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia 1861–1930*, s. 3.

na starosti realizaci reformy, úmyslně falšovali statistické údaje, chtějíc se tak zdědit svým nadřízeným. Třetí fáze byla spojena především s kodifikací Nařízení 9. listopadu 1906. Dne 14. června 1910 a 29. května 1911 byly vydány zákony, které v mnohém nařízení z roku 1906 upřesňovaly nebo i pozměňovaly.³⁴³

Tímto způsobem hodlal Stolypin dosáhnout zejména zklidnění revolučních nálad v zemi, zlepšení ekonomiky státu a modernizaci zemědělství. Pomocí přesídlovací politiky chtěl dosáhnout především osídlení východních oblastí ruským obyvatelstvem a využít těchto oblastí ekonomicky. V neposlední řadě hodlal Stolypin zlepšit postavení rolníků v ruské společnosti vytvořením volostních zemstev.³⁴⁴

Stolypinova reforma sestávala z několika komponentů, které měly zásadní vliv na její realizaci. Významnou složkou byli představitelé reformy, kromě Stolypina a jeho spolupracovníků, kteří reformu prakticky prováděli, to byl car Mikuláš II., bez jehož podpory by reforma možná nikdy nebyla spuštěna. Mezi nejvýznamnější komponenty lze dále zařadit legislativu, čímž je míněno především výše zmíněné nařízení a jeho následné kodifikace. Dalším signifikantním komponentem byly instituce agrární reformy, zejména Ministerstvo zemědělství, Rolnická banka a Přesídlovací úřad a s ním související přesídlovací politika. Velmi důležitým činitelem byly samotné přírodní podmínky Ruska, neboť jejich specifika významně ovlivnila úspěch reformy. K nejvýznamnějším komponentům, které měly zásadní vliv na realizaci reformy, patřil mir, vesnický svět, který sdružoval rolníky, jež se měli stát hlavními nositeli reformy.³⁴⁵

Podle Stolypinových kritiků nebyla reforma úspěšná. Jejich hlavním argumentem byl fakt, že se mu nepodařilo zcela zrušit občinu a dát rolníkům půdu. I když bylo v Rusku zřízeno soukromé podnikání, vrstva plnohodnotných svobodných farmářů se mu za jeho života vytvořit nepodařila. Pro mnohé, zvláště pro chudé, byl totiž risk občinu opustit. Na jedné straně chtěl stát vytvořit rolníka-soukromníka, ale na druhé straně si chtěl podržet dohled nad jejich obchodem. Nevymizel také například starý systém obdělávání půdy, trojpolní hospodaření. Technická úroveň ruského zemědělství byla ve srovnání s Evropou teprve na začátku vývoje. Neúspěch agrární

³⁴³ Srov. MACEY, D. A. J. „A Wager on History“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*. In *Transforming Peasants. Society, State and the Peasantry 1861–1930*, s. 151–153. J. Pallot rozděluje reformu zase do těchto vývojových fází: 1. Realizace vlastnických změn. 2. Realizace pozemkové reorganizace. 3. Agro - technická revoluce. PALLOT, J. *Land Reform in Russia 1906–1917*, s. 241–247.

³⁴⁴ Volost' byla nižší administrativně-územní jednotka újezdu. V roce 1861 byla ustanovena administrativně-správní jednotkou rolníků. V podstatě se jednalo o venkovskou správní oblast skládající se z několika vesnic. Zemstvo byl orgán místní samosprávy, který vznikl v roce 1864 v rámci reformy Alexandra II. Volostní zemstvo lze tedy chápat jako místní samosprávu fungující na nejvyšší správní úrovni.

³⁴⁵ Srov. ŘEHÁKOVÁ, A. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty*, s. 34–89.

reformy však také hlavní mírou spočíval v mentalitě ruského rolníka. Ten byl již navyklý na určitý způsob života a každé změny se pochopitelně bál. Jediný cíl, který se Stolypinovi ani v malé míře nepodařilo splnit, byla integrace rolníků do občanského práva pomocí vytvoření státní správy, která by přímo fungovala na vesnické úrovni.

Dle všeho také neměla reforma dostatek času na svou realizaci. Sám Stolypin prohlásil, že by potřeboval nejméně dvacet let, aby byla úspěšná. Reforma však také potřebovala zejména období klidu, míru a stabilního vývoje. Konec reformy lze klást již do roku 1911, kdy byl na Stolypina spáchán atentát, kterému následně podlehl a reforma tak ztratila svého hlavního představitele a záštitu. Navzdory tomu však reforma pokračovala dále díky Stolypinovým spolupracovníkům. K těm nejvýznamnějším patřil Alexandr V. Krivošein (1857–1921), který v letech 1908–1915 zastával funkci ministra zemědělství. Její definitivní konec lze klást až do začátku třicátých let 20. století, kdy byly zbytky jejích idejí zničeny Stalinovou násilnou kolektivizací.³⁴⁶

I když Stolypinova reforma nemohla být zdárně dokončena a je otázka zda by mohla být, lze jí bezpochyby považovat za velmi významnou. V jejím rámci došlo v Rusku k vydání nařízení, které rušilo občiny a poskytovalo tak rolníkům možnost zakládat soukromá hospodářství. Kromě chutorů a otrub Stolypin podporoval i družstevnictví, kde se sdružovali zejména chudí. V souvislosti s přesídlovací politikou došlo ke zvětšení osevni plochy státu a tím také ke zvětšení produktivity zemědělství a budování infrastruktury. Stolypinova reforma měla rovněž příznivý vliv na stabilitu společnosti, neboť výrazně ubylo revolučních bouří.

Z výše uvedeného vyplývá, že Stolypinova agrární reforma nebyla záležitostí pouze zemědělského charakteru, nýbrž představovala také rozsáhlou reformu společenskou. Historik David Macey o ní trefně napsal, že představovala program na sociální a ekonomický rozvoj vesnice s rozsáhlými domácími i zahraničními implikacemi. Podstatou, dle něj, nebylo jen rozdělit šlechtickou a státní půdu, ale něco daleko revolučnější, individualizace a intenzifikace ruského rolnického zemědělství a rovněž integrace rolníků do občanského práva. Měla to být sociální, ekonomická i politická „*perestrojka*“ Ruska.³⁴⁷

³⁴⁶ Zvláště Orlando Figes klade její konec již do souvislosti se smrtí P. A. Stolypina. FIGES, O. *Lidská tragédie*, s. 237. Většina historiků se však klání k názoru, že první fáze dezintegrace Stolypinovy agrární reformy probíhala až během války v letech 1914–1917. V této době bylo zemědělství zcela podřízeno jejím potřebám. FIGES, O. *Lidská tragédie*, s. 237. Druhá fáze dezintegrace probíhala během let 1917–1921, kdy probíhal zápas o převzetí moci v Rusku. Michail N. Pokrovskij vyslovil ve své knize *Dějiny Ruska* názor, že se reforma v tomto období zpomalila z toho důvodu, že vojáci neklidně reagovali na dělení půdy bez jejich účasti. POKROVSKIJ, M. N. *Dějiny Ruska*. Praha: K. Borecký, 1930, s. 368.

³⁴⁷ Srov. MACEY, D. A. J. „A Wager on History“, s. 149–150.

4. Fenomén Stolypinova agrární reforma

Problematika Stolypinovy agrární reformy se dnes těší pozornosti zejména ruských historiků, kteří se po pádu komunismu mohou věnovat tématům z domácích dějin, která byla v minulosti tabu nebo byla interpretována v zájmu režimu.

Za průkopníky seriózního bádání o reformě lze však považovat americké historiky, na něž později navázali Britové. Již v roce 1982 byla vydána kniha George Yaneyho *The Urge to Mobilize, Agrarian Reform in Russia, 1861–1930*. Název knihy vyjadřuje nutnost Ruska modernizovat se, v tomto případě skrze agrární reformu, neboť tehdejší Rusko bylo tvořeno z osmdesáti procent rolníky, kteří byli dle státu brzdou ekonomické prosperity. Cílem jeho práce bylo popsat realizaci reformy skrze státní administrativu. Jeho kniha se však nezabývala jen obdobím Petra Stolypina, šla ke kořenům reformy a končila až rokem 1930. Konec reformy de facto Yaney kladl do roku 1914, kdy došlo vlivem války k jejímu úpadku. V roce 1917 poté došlo k destrukci organizací zaštiťujících reformu. Dle jeho názoru, některé prvky reformy ale přežily až do roku 1930, kdy pak došlo k jejímu definitivnímu zničení v souvislosti se Stalinovou násilnou kolektivizací. Lze konstatovat, že kniha dodnes patří k zásadním pracím o Stolypinově agrární reformě. Mimo jiné poskytuje i obsáhlý glosář, objasňující specifické ruské termíny, který je dodnes nedílnou součástí prací o ruských dějinách.

Yaneyho se snažil doplnit David A. J. Macey svou prací *Government and Peasant in Russia 1861–1906, The Prehistory of Stolypin Reforms*, která byla vydána v roce 1987. Macey doplňuje jeho práci v tom, že se zabývá výhradně agrární otázkou před Stolypinem. Macey se snaží ve své knize dokázat, že agrární reforma mohla začít již před nástupem Stolypina. Bohužel zde ale působili politicky, ekonomicky, kulturně a ideologicky rozdílní činitelé. Kniha je, i přes své primární zaměření, další ze zásadních prací ke Stolypinově agrární reformě.³⁴⁸

Macey se k tématu Stolypinovy agrární reformy vracel i v pozdějších pracích. V srpnu 1995 se ve Varšavě konala 5. mezinárodní konference pro studia střední a východní Evropy, ze které vzešel sborník *Transforming Peasants – Society, State and the Peasantry, 1861–1930*. Pro problematiku Stolypinovy agrární reformy je z tohoto sborníku důležitý právě příspěvek D. A. J. Maceyho „*A Wager on History*“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*, který se zabývá Stolypinovou agrární reformou z hlediska procesusálního vývoje. Příspěvek jednoznačně dokládá autorův mnohaletý zájem o tuto problematiku.³⁴⁹

³⁴⁸ MACEY, David. A. J. *Government and Peasant in Russia, 1861–1906: The Prehistory of the Stolypin Reforms*. Dekalb, Ill.: Northern Illinois University Press, 1987., 380 s.

³⁴⁹ MACEY, David A. J. „*A Wager on History*“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*. In *Transforming Peasants. Society, State and the Peasantry 1861 - 1930*. Edited by Judith Pallot.

Editorkou zmíněného sborníku byla britská historička Judith Pallot, autorka knihy *Land Reform in Russia 1906–1917, Peasants Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation* pojednávající o tom, jak se ruská vláda snažila o vytvoření soukromého nezávislého rolníka a jak se k této snaze stavěli samotní rolníci. Autorka sama představuje svou práci jako pokus, který má poskytnout více poznatků o charakteru rolnického světa v době Stolypinovy reformy. Kniha J. Pallot je se svým přístupem k problematice tohoto tématu velmi ojedinělá, protože se dívá na reformu z pohledu těch, kterých se týkala nejvíce. V úvodu Pallot navíc provedla srovnání dvou již zmíněných zásadních prací o Stolypinově agrární reformě. Porovnala knihy D. Maceyho *Government and Peasant in Russia* a G. Yaneyho *The Urge to Mobilize*, přičemž konstatuje, že oba autoři shodně analyzují výsledky agrární reformy, berou v úvahu její teorii a praxi a zabývají se vztahy mezi státem a rolníky. Reforma pro oba představuje sociální proces a ne jen soubor zákonů. Oba dle ní také shodně poukázali na to, že nedostatek času nebyl největší překážkou úspěchu reformy a že rolníci nebyli jen pasivními účastníky agrární reformy, ale dokonce v ní hráli aktivní roli, což inspirovalo autorku k napsání práce.³⁵⁰

Pohled na reformu z různých úhlů je charakteristický právě pro novodobou historiografii. Příkladem je i práce právníka Stephena F. Williamse, bývalého profesora práva na Kolumbijské univerzitě, jež je autorem jedné z nejnovějších a nejzajímavějších prací, nazvané *Liberal Reform in an Illiberal Regime – The Creation of Private Property in Russia, 1906–1915*. Autor v ní pohlíží na Stolypinovu reformu jako na jednu z největších reforem vlastnického práva v evropské historii. Proto popisuje reformu hlavně z politického, ekonomického a právního hlediska. Zvláště přínosný je jeho výklad k legislativě Stolypinovy agrární reformy.³⁵¹

Publikace britského historika Orlanda Figese se u nás těší velké oblibě. Jeho kniha *Lidská tragédie – Ruská revoluce 1891–1924* je nejobsáhlejší prací o Stolypinovi i jeho reformě, která je v českém jazyce k dispozici. I když se autor primárně zaměřil na problematiku revoluce, je možné z knihy získat cenné informace o ruském zemědělství obecně. Lze zde najít základní biografické údaje o Stolypinovi i jeho činnosti. Velmi zajímavý je příklad Sergeje Semjonova, který byl oním novým typem rolníka, jež toužil Stolypin v rámci své agrární reformy vytvořit.³⁵²

London: Macmillan Press LTD, 1998, s. 149–173.

³⁵⁰ PALLOT, Judith. *Land Reform in Russia 1906 - 1917. Peasants Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation*. Oxford: Clarendon Press, 1999, 225 s.

³⁵¹ WILLIAMS, Steven F. *Liberal Reform in an Illiberal Regime: the Creation of Private Property in Russia 1906–1915*. Stanford: Hoover Institution Press, 2006, 320 s.

³⁵² FIGES, Orlando. *Lidská tragédie*. Praha: BETA-Dobrovský a Ševčík, 2000, 837 s. Informace o reformě v českém jazyce lze rovněž čerpat z práce Richarda Pipesa *Dějiny ruské revoluce*. PIPES, R. *Dějiny ruské revoluce*. 1 vyd. Praha: Argo, 1998. 396 s. ISBN 80-7203-081-7.

Britská historička Carol S. Leonard je autorkou řady článků a knih o starších i moderních ruských dějinách, ve kterých uplatňuje své ekonomické vzdělání. V současné době se zaměřuje zejména na postsovětské agrární reformy a na technologický vývoj v současném Rusku a širěji ve střední a východní Evropě. To do jisté míry také dokazuje ve své poslední knize o agrárních reformách v Rusku *Agrarian Reform in Russia. The Road from Serfdom*, mapující období od roku 1861 až po současnost. Agrární reformy a intervence státu v oblasti zemědělství v Rusku byly a jsou podle autorky jednou z reakcí státu na krizi jeho politického zřízení. Tuto svoji tezi prokazuje na konkrétních příkladech. Jedním z příkladů, které autorka uvádí, je i Stolypinova agrární reforma. Autorka sleduje agrární reformy z různých dílčích perspektiv. Pozitivní je, že autorčina tvrzení jsou podložena konkrétními údaji shrnutými do tabulek, grafů i map. Kromě toho jsou na konci knihy zařazeny přílohy s řadou cenných statistických údajů. Jako zvláště přínosné se jeví ty, které se týkají let 1861–1913, neboť obsahují doposud neznámé soubory dat pro prokázání agrární produktivity.³⁵³ Shrnutí problematiky, podobně jako tomu je u C. S. Leonard, nabízí i kniha Andreje N. Meduševského, která ale předkládá přehled agrárních projektů od 18. století až po současnost.³⁵⁴

Zájem o problematiku v Rusku vzrostl v souvislosti s rozpadem Sovětského svazu. Do té doby byla Stolypinova agrární reforma spíše očeřňována, ale nějaké bádání přece jen probíhalo. Mezi historiky, kteří se Stolypinovou agrární reformou v této době zabývali, patřil zejména Andrej M. Anfimov, autor monografie *P. A. Stolypin i rossijskoje krest'janstvo*. Tato práce sice pochází z osmdesátých let 20. století, ale byla znovu vydána v roce 2002 Ruskou akademií věd k příležitosti 85. výročí Anfimovova narození. Autor totiž patřil mezi velké znalce ruské vesnice a venkova 19. a 20. století. I když je práce ovlivněna myšlením minulého režimu, lze z práce čerpat podnětné informace. Nutno dodat, že postoj autora ke Stolypinově agrární reformě je zde negativní. Anfimov je zastáncem toho, že jeho agrární reforma měla chránit poměščíky (velké vlastníky půdy) a samoděržaví. Dnes převažuje kladný postoj k osobě Stolypina, a tak tuto knihu považují za dobrý protiklad, s jehož obsahem nemusíme vždy souhlasit, ale lze zde najít podněty k zamyšlení. Zvláště si však musíme dávat pozor na statistické údaje, které Anfimov záměrně upravoval.³⁵⁵

Lze konstatovat, že po roce 1991 však dochází postupně k narůstajícímu zájmu o osobnost P. A. Stolypina a tím postupně i o jeho reformu, který se například

³⁵³ LEONARD Carol S. *Agrarian Reform in Russia. The Road from Serfdom*. New York, Cambridge University Press, 2011, 402 s.

³⁵⁴ MEDUŠEVSKIJ, Andrej N. *Projekty agrarnykh reform v Rossii: XVIII–načala XXI veka*. Moskva: In-t ros. istorii. - M.: Nauka, 2005. 639 s. ISBN 5-02-010286-5.

³⁵⁵ ANFIMOV, Andrej M. *P. A. Stolypin i rossijskoje krest'janstvo*. Moskva: Institut rossijskoj istorii, 2002, 299 s.

projevil již v roce 1992 na vydání paměti dcery P. A. Stolypina Marije von Bock, ve kterých mj. zdůraznila právě důležitost otcovy reformy.³⁵⁶ V devadesátých letech ještě vznikly především publikace, které oslavovaly život i dílo P. A. Stolypina jako celek. K takovým lze bezesporu přiřadit knihu novináře Gennadije P. Sidorovni-na, dnes žijícího v Německu, kde je rovněž koordinátorem evropského infocentra o Stolypinovi, *P. A. Stolypin – Žizň i smert'*, kterou v roce 2002 v nové a doplněné verzi vydal pod názvem *Žizň za otečestvo*.³⁵⁷

Po pádu komunismu dochází k rehabilitaci této problematiky i na poli ruského školství. Práce Vladimira L. Berseneva *Istoričeskije osobennosti reformirovanija agrarnych otnošenij v Rossii* byla vydána Ruskou akademií věd již v roce 1994. Adresována byla zejména univerzitním vyučujícím a jejich studentům. Tato práce analyzuje, kromě reformy i koncepční principy dalších reforem v zemědělství Ruska i SSSR od zrušení nevolnictví po reformy v 90. letech 20. století.³⁵⁸ Přímo vysokoškolskou učebnicí bychom mohli nazvat i práci *Derevnja v načale veka: revolucija i reforma* z roku 1995, která byla sestavena Jurijem N. Afanasjevem z RGGU (Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet).³⁵⁹

K největší produkci prací o Stolypinově reformě však dochází v Rusku až po roce 2000. V této době jsou vydávány jednak edice pramenů a jednak literatura. Co se týče edic, lze konstatovat, že se vyznačují velmi vysokou kvalitou poznámkového aparátu. Mezi nejvýznamnější edice k tématu Stolypinovy agrární reformy patří edice *Stolypinskaja reforma i zemleustroitel A. A. Kofod*, ve které jsou přetištěny i kapitoly z paměti „ideologa reformy“ Andreje A. Kofoda (1855–1948)³⁶⁰. Jsou zde také unikátní materiály, jako dopisy rolníků popisující exkurze do Volyně na chutory, cesty rolníků do Evropy, mj. i do Čech a na Moravu. Přílohy obsahují plné znění zákonů, nařízení a dalších ustanovení, která se vztahují k reformě.³⁶¹

V roce 2003 byla také vydána publikace s názvem *Pamjati P. A. Stolypina*. Tato publikace představuje sbírku pamětí o Stolypinově životě a činnosti. Kniha byla autory rozčleněna do čtyř celků, přičemž poslední celek je tvořen monografií o P. A.

³⁵⁶ BOK, Marija P. *P. A. Stolypin: Vospominanija o mojem otce*. Moskva: Sovremennik, 1992, 316 s.

³⁵⁷ SIDOROVNIN, Gennadij P. *P. A. Stolypin. Žizň i smert'*. Saratov: Sootečestvennik, 1997, 472 s. SIDOROVNIN, Gennadij P. *P. A. Stolypin. Žizň za otečestvo*. Moskva: Terra, 2002, 640 s.

³⁵⁸ BERSENĚV, Vladimir L. *Istoričeskije osobennosti reformirovanija agrarnych otnošenij v Rossii*. Jekaterimburg: URO RAN, 1994, 136 s.

³⁵⁹ AFANASJEV, Jurij N. *Derevnja v načale veka: revolucija i reforma*. Moskva: RGGU, 1995. 76 s.

³⁶⁰ Vlastním jménem Karl Andreas Koefoed byl od roku 1906 oficiálně zapojen do Stolypinovy agrární reformy, jako jeden z dvaceti tří tzv. „generálů na úpravu pozemků“, kteří se starali o realizaci a propagaci reformy.

³⁶¹ *Stolypinskaja reforma i zemleustroitel' A. A. Kofod: dokumenty, perezpiska, memuary*. A. V. Guterc (ed.). Moskva: Russkij put', 2003, 740 s.

Stolypinovi, která byla sepsána jeho synem Arkadijem a vydána již v roce 1927 v Paříži.³⁶²

Na vydávání literatury o jeho osobě se podílí i speciální Fond pro studium odkazu P. A. Stolypina, který vznikl v roce 2001. Tato organizace se například spolupodílela na vydání edice *P. A. Stolypin – Glazami sovremennikov* a edice *P. A. Stolypin – Perepiska*. Další edice z jejich produkce nese název *P. A. Stolypin. Grani talanta politika*. Příloha posledně jmenované edice obsahuje *Zprávu o cestě Stolypina na Sibiř a do Povolží v 1910*, což je velmi důležitý pramen k problematice přesídlovací politiky, která byla jedním z nejdůležitějších komponentů Stolypinovy agrární reformy. Z edice *P. A. Stolypin – Glazami sovremennikov* lze čerpat informace o tom, jak ho vnímali jeho současníci, jaký postoj dle nich on sám zaujímal k agrární otázce a co si naopak oni mysleli o ní. Za cenné zde je možné považovat vzpomínky jednoho z úředníků ruské vlády V. F. Romanova, který byl zapojen do přesídlovací politiky.³⁶³

V souvislosti s osobností Stolypina bylo vydáno i nespočet biografí různé kvality, od populárně naučné až po vysoce odborné, které reformu ve svém rámci reflektují. Příkladem odborné literatury může být kniha historika Petra S. Kabytova *P. A. Stolypin. Poslednij reformator Rossijskoj imperii*. V úvodu se autor podrobněji zabývá literaturou, která byla o Stolypinovi i jeho reformě vydána, což je dle mého názoru největším přínosem této knihy.³⁶⁴ Co se týče obsahu, je možné tuto práci srovnat s publikací Abrahama Aschera *P. A. Stolypin: The Search for Stability in Late Imperial Russia*.³⁶⁵

Mezi populárně vědecké práce, jejichž specifickým znakem, je velmi kladné hodnocení Stolypina i jeho agrární reformy, můžeme zařadit dvoudílnou publikaci Borise G. Fedorova *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina*. Autor se zde pokusil o komplexní biografii tohoto státníka., přičemž je ale více než patrné, že je autor velkým Stolypinovým obdivovatelem.³⁶⁶

Lze konstatovat, že je k tématu SAR přistupováno většinou kladně. Odpovědí proč tomu tak je, může být názor ruského filozofa, sociologa a historika Sergeje

³⁶² *Pamjati P. A. Stolypina*. B. G. Fedorov (ed.). Moskva: Agraf, 2003, 304 s.

³⁶³ *P. A. Stolypin glazami sovremennikov*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2008, 367 s. *P. A. Stolypin: Perepiska*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2004, 704 s. *P. A. Stolypin: Grani talanta politika*. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2006, 623 s.

³⁶⁴ KABYTOV, Petr S. *P. A. Stolypin: poslednij reformator Rossijskoj imperii*. Moskva: ROSSPEN, 2007, 192 s.

³⁶⁵ ASCHER, Abraham. *The Search for Stability in Late Imperial Russia*. Stanford: Stanford University Press, 2001, 468 s.

³⁶⁶ FEDOROV, Boris G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina* (díl 1). Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002, 624 s. FEDOROV, Boris G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina* (díl 2). Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002, 272.

G. Kara-Murzy, který ve své knize *Stolypin – otec ruské revoluce* vyslovil názor, že Stolypinský mýtus vznikl jako protiklad ke všemu sovětskému a komunistickému. Podobně jako při nástupu komunismu, kdy bylo odmítáno vše, co souviselo s carským režimem, po roce 1991 dochází k odmítnutí všeho komunistického. A Stolypinovo soukromé vlastnictví je přímo protikladem kolektivního hospodářství. Dle autora jde o snahu distancovat se od všeho sovětského a navázat na to, co bylo před tím. Toto je také jeden z mála příkladů novodobé historické práce, která jednoznačně neopěvuje osobnost a zejména činnost P. A. Stolypina.³⁶⁷

Opakem může být, v roce 2001 vydané, monumentální dílo historika Viktora G. Tjukavkina nazvané *Velikorusskoje křesťanstvo i stolypinskaja agrarnaja reforma*. Historik si všímá vlivů této reformy na transformaci vesnice, jaké jsou její sociální a ekonomické dopady. Autor dává jednoznačně důraz na kladné stránky této reformy, které právě dříve bolševici zcela zamlčovali.³⁶⁸

Prozatím poslední prací, reflektující problematiku Stolypinovy reformy, je již v úvodu tohoto příspěvku zmíněný sborník z mezinárodní konference konané při příležitosti stého výročí úmrtí P. A. Stolypina. Právě tento sborník a zejména jeho část o reformě je důkazem, že zájem o tuto problematiku stále trvá, a to i za hranicemi ruského státu. Na základě obsahů jednotlivých příspěvků je rovněž zřejmé, že se problematika dále rozšiřuje o tematické okruhy, které bylo dříve velmi obtížné studovat, a to především z hlediska dostupnosti pramenů. Tento trend zcela potvrzují zde otištěné studie k implementaci reformy v různých regionech carského Ruska.³⁶⁹

V České republice je tato problematika reflektována především Slovanskou knihovnou v Praze, která do svého fondu systematicky doplňuje novou literaturu i edice. Bohužel však neexistuje ucelená práce přímo od českého autora, která by se problematikou Stolypinovy agrární reformy komplexně zabývala. K dispozici jsou pouze práce, které se k této látce vyjadřují obecně v rámci jiného tématu, především ve spojení s biografií P. A. Stolypina. Pokud pomineme *Ruské dějiny* z edice Lidových novin, jedná se především o práci Václava Vebera *Mikuláš II. a jeho svět (Rusko 1894–1917)*, která vezmeme-li v úvahu, s jakým cílem byla napsána, poskytuje solidní základ pro další studium této problematiky.³⁷⁰ Prozatím nejnovější publikací, kte-

³⁶⁷ KARA-MURZA, Sergej G. *Stolypin-otec ruské revoluce*. Moskva: Algoritm, 2002, 250 s.

³⁶⁸ TJUKAVKIN, Viktor G. *Velikorusskoje křesťanstvo i stolypinskaja agrarnaja reforma*. Moskva: Pamjatniki istoričeskog mysli, 2001, 302 s.

³⁶⁹ P. A. Stolypin i istoričeskij opyt reform v Rossii: k 100-letiju so dnja gibeli P.A. Stolypina: *meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencija Moskva, 28–30 sentjabrja 2011 g.* Naučnoje izdanije. Moskva: Russkij put', 2012, 494 s.

³⁷⁰ ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství LN, 1999, 558 s. VEBER, Václav. *Mikuláš II. a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2000, 505 s.

rátoto téma částečně reflektuje, je práce Zbyňka Vydry *Život za cara? Krajní pravice v předrevolučním Rusku*. Stolypinově agrární reformě je zde věnována pozornost v samostatné kapitole, která popisuje rozporné pohledy na reformu uvnitř ultrapravice.³⁷¹

5. Závěr

Závěrem lze konstatovat, že Petr Arkadjevič Stolypin byl s agrární problematikou konfrontován již od útlého dětství a poté ji studoval na vysoké škole. Teoretické zkušenosti sbíral na Ministerstvu zemědělství a státních statků, aby je pak prakticky aplikoval ve funkci gubernátora Kovna, Grodna a Saratova. Především v těchto oblastech si uvědomil nutnost agrární reformy, o jejíž realizaci se usilovně snažil po celou dobu, kdy byl ministrem vnitra a zároveň i premiérem Ruska.

O významu osobnosti P. A. Stolypina pro agrární reformu svědčí i to, že byla po něm přímo pojmenována. Hovoří se o Stolypinově agrární reformě, neboť to byl právě on, kdo prosadil nařízení o zrušení občin, které reformu fakticky odstartovalo. Byl to rovněž také on, kdo vytyčil její hlavní cíle a usilovně se snažil o jejich naplnění. Cílem Stolypinovy agrární reformy byla především modernizace ruského zemědělství, což mělo mít následný pozitivní dopad, jak na ekonomickou situaci země, tak na ruskou společnost. Bohužel můžeme konstatovat, že úspěch reformy byl jen dílčí, zejména proto, že se mu nepodařilo zcela přesvědčit o výhodách reformy samotné rolníky. Svou roli také nepochybně hrála i brzká Stolypinova smrt, ale především následná politická situace.

Téma Stolypinovy agrární reformy již po několik desetiletí budí zájem historiků po celém světě. Zejména v rámci angloamerické historiografie vznikly ještě před rozpadem Sovětského svazu práce, které dnes považujeme za průkopnické a zcela zásadní. A zdejší historici na ně s úspěchem navazují a dále tuto problematiku z různých úhlů pohledů zkoumají nebo ji začleňují do svých kompilačních prací.

Problematika Stolypinovy agrární reformy je do jisté míry reflektována i u nás. Slovanská knihovna v Praze k tomuto tématu poskytuje značné množství studijního materiálu a soustavně se dále snaží o doplňování aktuálních prací. V českém prostředí však ještě nevznikla práce, která by se tomuto tématu solidně věnovala. Čeští historikové tuto problematiku začleňují do svých prací především jako nedílnou součást obrazu Ruska na počátku 20. století.

Po pádu komunismu studium této tematiky již ani v Rusku není ignorováno a převládá zde především kladný postoj ke Stolypinově agrární reformě. Projevuje se to na vydávání edic pramenů, odborné i populárně-naučné literatury. Vznikají

³⁷¹ VYDRA, Zbyněk. *Život za cara? Krajní pravice v předrevolučním Rusku*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, 552 s.

nejrůznější „fanouškovské“ organizace. Mezi nejvýznamnější lze zařadit Fond pro studium odkazu P. A. Stolypina, vzniklý v roce 2001. Ruská akademie věd a vysoké školy se také výrazně podílejí na studiu této osobnosti a jeho činnosti. Stolypin zajímá i mnoho soukromých osob, z jejichž iniciativy vznikají různé spolky a organizace, a populárně-naučná literatura, která se ale soustředí spíše na celkový obraz života a činnosti, nespécializuje se pouze na studium Stolypinovy agrární reformy.

O tom, že téma je stále živé, svědčí nakonec i sborník vzešlý z mezinárodní konference o životě a díle Petra A. Stolypina, ve kterém jsou předloženy studie, které jednak poskytují mnoho nových poznatků a jednak naznačují směry, kterými by se v budoucnu mohlo bádání o Stolypinově agrární reformě ubírat.

6. Použité prameny a literatura

BOK, P. M. *P. A. Stolypin: Vospominanija o mojem otce*. Moskva: Sovremennik, 1992. 316 s. ISBN 5-270-01529-3.

Iz archiva S. Ju. Vitte – Vospominanija (díl 1, kniha 2). B. V. Ananič a kol. (eds.) Sankt-Peterburg: Institut istorii, 2003. 526 s. ISBN 5-86007-339-9.

P. A. Stolypin: Grani talanta politika. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2006. 623 s. ISBN 5-8143-0776-8.

P. A. Stolypin: Perepiska. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2004. 704 s. ISBN 5-8243-0555-2.

Pamjati P. A. Stolypina. B. G. Fedorov (ed.). Moskva: Agraf, 2003. 304 s. ISBN 5-94971-022-9.

P. A. Stolypin glazami sovremennikov. P. A. Požigajlo (ed.). Moskva: Rosspen, 2008. 367 s. ISBN 976-5-8243-0901-0.

STOLYPIN, A. *P. A. Stolypin 1862–1911*. Paříž, 1927. 102 s.

Stolypinskaja reforma i zemleustroitěl A. A. Kofod: dokumenty, perepiska, memuary. A. V. Guterc (ed.). Moskva: Russkij put', 2003. 740 s. ISBN 5-85887-140-2.

AFANASJEV, N. J. *Derevnja v načale veka: revolucija i reforma*. Moskva: RGGU, 1995. 76 s. ISBN 5-7281-0043-0.

ANFIMOV, A. M. *P. A. Stolypin i rossijskoje krestjanstvo*. Moskva: Institut rossijskoj istorii, 2002. 299 s. ISBN 5-8055-0095-7.

ASCHER, A. *The Search for Stability in Late Imperial Russia*. Stanford: Stanford University Press, 2001. 468 s. ISBN 0-8047-3977-3.

BERSENĚV, V. L. *Istoričeskije osobennosti reformirovanija agrarnych otnošenij v Rossii*. Jekaterimburg: URO RAN, 1994. 136 s. ISBN: 5-7691-0458-9.

BORODIN, A. P. *Stolypin: Reformy vo imja Rossii*. Moskva: Veče, 2004. 384 s. ISBN 5-94538-444-5.

LEONARD Carol S. *Agrarian Reform in Russia. The Road from Serfdom*. New York, Cambridge University Press, 2011, 402 s. ISBN 978-0-521-85849-6.

- FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina (díl 1)*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002. 624 s. ISBN 5-8370-0173-5.
- FEDOROV, B. G. *Petr Stolypin: Ja verju v Rossiju. Biografija P. A. Stolypina (díl 2)*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 2002. 272 s. ISBN 5-8370-0174-3.
- FIGES, O. *Lidská tragédie*. 1. vyd. Praha: BETA-Dobrovský a Ševčík, 2000. 837 s. ISBN 80-86278-74-3.
- KABYTOV, P. S. *P. A. Stolypin: poslednij reformator Rossijskoj imperii*. Moskva: ROSSPEN, 2007. 192 s. ISBN 978-5-8243-0887-7.
- KLJUČEVSKIJ, V. O. *Ruské dějiny I*. Praha: Stanislav Minařík, 1927. 461 s.
- MACEY, D. A. J. „A Wager on History“: *The Stolypin Agrarian Reforms as Process*. In *Transforming Peasants. Society, State and the Peasantry 1861–1930*. Edited by Judith Pallot. London: Macmillan Press LTD, 1998, s. 149–173. ISBN 0-333-69551-8.
- MACEY, D. A. J. *Government and Peasant in Russia, 1861–1906: The Prehistory of the Stolypin Reforms*. Dekalb, Ill.: Northern Illinois University Press, 1987. 380 s. ISBN 0-875-80122-6.
- MEDUŠEVSKIJ, A. N. *Projekty agrarnych reform v Rossii: XVIII–načala XXI veka*. Moskva: In-t ros. istorii. – M.: Nauka, 2005. 639 s. ISBN 5-02-010286-5.
- P. A. Stolypin i istoričeskij opyt reform v Rossii: k 100-letiju so dnja gibeli P.A. Stolypina: meždunarodnaja naučno-praktičeskaja konferencija Moskva, 28–30 sentjabrja 2011 g.* Naučnoje izdanije. Moskva: Russkij put', 2012, 494 s. ISBN 978-5-85887-417-1.
- PALLOT, J. *Land Reform in Russia 1906–1917. Peasants Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation*. Oxford: Clarendon Press, 1999. 225 s. ISBN 0-19-820656-9.
- PIPES, R. *Dějiny ruské revoluce*. 1 vyd. Praha: Argo, 1998. 396 s. ISBN 80-7203-081-7.
- SIDOROVNIN, P. G. *P. A. Stolypin. Žižň za otečestvo*. Moskva: Terra, 2002. 640 s. ISBN 5-275-00697-7.
- SIDOROVNIN, P. G. *Stolypin. Žižň i smerť*. Saratov: Sootčestvennik, 1997. 472 s. ISBN 5-88830-003-9.
- ŠNAPKOVÁ, A. *P. A. Stolypin a jeho přesídlovací politika na Sibiř*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 49 s.
- ŘEHÁKOVÁ, Alexandra. *Stolypinova agrární reforma a její nejvýznamnější komponenty*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 100 s.
- VEBER, V. *Mikuláš II. a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000. 505 s. ISBN 80-7184-793-3.
- VYDRA, Zbyněk. *Život za cara? Krajní pravice v předrevolučním Rusku*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, 552 s. 978-80-87378-08-3.
- WILLIAMS, S. F. *Liberal Reform in an Illiberal Regime: the Creation of Private Property in Russia 1906–1915*. Stanford: Hoover Institution Press, 2006. 320 s. ISBN 0-8179-4722-1.
- YANEY, G. L. *The Urge to Mobilize: Agrarian Reform in Russia 1861–1930*. Urbana: University of Illinois Press, 1982. 599 s. ISBN 025200910X.

Kontakt na autora

Mgr. Alexandra Řeháková

Historický ústav
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Solniční 12 (zasílací Arna Nováka 1)
602 00 Brno

Email:alex.rehakova@seznam.cz

Školitel:doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.

Vnímání dětství ve šlechtickém prostředí a jeho reflexe v osobním deníku. Na příkladu hraběnky Gabriely z Žerotína a jejích potomků

Perception of childhood in the aristocratic environment and its reflection in the personal diary. Example of countess Gabriela from Žerotín and her descendants

Kateřina Šuláková

Anotace: Dětství a způsoby nazírání na toto údobí v lidském životě prošlo v průběhu 19. století mnoha změnami. Nejprve se tyto nové myšlenky projevíly ve šlechtickém prostředí. Hraběnka Gabriela z Žerotína (1816–1896), rozená Almásy, po sobě zanechala dva osobní deníky z let 1838 až 1853. Deníky jsou uloženy v zemském archivu v Opavě na pobočce v Olomouci. Její deníkové záznamy nejsou obsahově jednotné. Najdeme v nich informace o jejím manželovi, bratrovi a jejích dětech. Hraběnka věnovala velikou pozornost zdraví svých potomků a průběh jejich dětských nemocí si do svého deníku zapisovala. Deníky také obsahují stručné zprávy o hraběnkých četných porodech a můžeme z nich vyčíst zklamání z narození tolika dcer.

Klíčová slova: šlechta, deníky, ženy, každodennost, 19. století

Summary: The childhood and sides of view on this period of human live have gone through lots of changes. This new thoughts took shape in noble layer at first. Countes Gabriela from Žerotín (1816–1896), nee Almásy, has left two personal diaries from 1838 to 1853 behind. Diaries are stored in the ZAO in Olomouc. Her diary entries are not uniform. We can find informations about her husband, brother and her children. Countess paid a lot of attention to health of her descendants. She wrote down the courses of many childhood complaints into her diary. The diaries also contain short notes about countess's multiple births and show us her disappointment stemming from the birth of so many daughters.

Keywords: aristocracy, diaries, women, everydayness, 19. century

1. Úvod

Mezi zaprášenými kartony šlechtických rodinných archivů se často ukrývají dosud neobjevené nebo spíše dříve badateli opomíjené dokumenty, které se až v posledních letech dostaly do centra pozornosti historiků. Mezi takovéto dokumenty patří například soukromá korespondence či osobní deníky urozených dam. I když je objevení ženského deníku malým pokladem, mnohdy je deník tím jediným, co nám po jeho autorce zbylo. Nezbyvá nám tedy nic jiného, než se spolehnout na velice subjektivní informace vyčtené z deníku. Osobní deníky nezachycují pouze tok času, ale také vývoj lidského jedince v širších společenských a kulturních souvislostech. Tyto ego-dokumenty, jak jsou někdy prameny soukromé povahy nazývány, jsou velmi cenným zdrojem informací k pochopení fungování a uspořádání rodiny, k formám trávení volného času a odkrývají badateli způsoby chování a intimní svět pisatele.

2. Deník jako historický pramen

Co si tedy pod slovem deník můžeme představit? Pojmeme deník rozumíme chronologicky zapisované, zpravidla datované osobní poznámky, které byly pořízeny pro vlastní potřebu či pozdější další zpracování. Zápisy mohou, ale nemusí začínat slovy „dnes“ nebo „nyní“. Deník se skládá z jednotlivých fragmentů časově určitelných. Jednotlivé zápisy bývají nadepsány příslušným datem nebo alespoň dnem v týdnu. Obsahují informace o soukromí pisatele a jeho okolí, informují nás o širším společenském dění. Někdy se osobní deníky prolínají s dalšími typy zápisníků, jako je například čtenářský deník, pracovní diář nebo sbírka citátů. Každý deník je tedy originálem, navzájem se liší nejen vzhledem, obsahem, ale také stylem záznamů. Deníkem mohlo být jen pár volných listů, které byly později sešity do pevnější vazby či pouze uchovány ve složkách. Ženské deníky z první poloviny 19. století jsou psány převážně francouzsky. Francouzština převládala i v době napoleonských válek jako prostředek ústní i písemné komunikace, byla distinktivním znakem aristokracie. Ve 30. letech 19. století pozice němčiny sílí a ovládá prostor v denících i soukromé korespondenci. Velice běžným jevem je intertextuální přechod z jednoho jazyka do druhého. Šlechtičny byly od útlého dětství vzdělávány několika cizím jazykům naráz, což bylo dáno kosmopolitním životem šlechty.³⁷²

Povinné vedení deníku pod dohledem vychovatelky či matky bylo od konce 18. století součástí výchovy dívek a mnohým z nich tento návyk přetrval i do dospělosti. Deník tedy mohl obsáhnout celý život své pisatelky a někdy končí až její smrtí. Bohužel takových exemplářů je velmi málo, některé ženy v ruchu všedních dní se

³⁷² LENDEROVÁ, M.: *A ptáš se knížko má... Ženské deníky 19. století*. 1. vyd. Praha: Triton, 2008, s. 28.

psaním skončily, nebo se jednotlivé sešity nezachovaly, popřípadě je autorka mohla sama zničit. Všechny deníky jsou psány ale se stejným záměrem, jejich úkolem je zachytit tok času, ať už kvůli pisatelce samotné nebo kvůli jejím blízkým a potomkům. Spouštěcím mechanismem mohla být nenadálá životní událost, změna v rodině či soukromém životě. Impulsem mohly být přechodové rituály v životě každého člověka, například biřmování, svatba, narození prvního potomka nebo narození.³⁷³ Deník byl hlavně místem zkoumání vlastního „já“, prostředkem k nahlédnutí do vlastního nitra. Na jeho stránky mohla žena zapisovat svá trápení, své sny a tajná přání, deník jí byl osobním zpovědníkem a přítelem. Pisatelka si své záznamy zpětně pročítala, což je patrné z četných pozdějších vpisků, oprav gramatických chyb nebo škrtnů slov i celých vět. Pokud byl deník uchován, stal se zdrojem rodinné paměti a jakýmsi symbolickým kapitálem dalším generacím.³⁷⁴

3. Gabriela z Žerotína a její rodina

Gabriela z Žerotína, pocházela z velmi starého maďarské rodu Almáasy ze Zsadány et Török Szent-Miklős, který je v písemných pramenech doložen již ve 14. století. Rodina se během 15. století začala dělit do několika větví a v dalších stoletích se dále rozvětvovala. V roce 1777 povýšila císařovna Marie Terezie rod do hraběcího stavu.³⁷⁵ Gabriela se narodila 21. dubna 1816 jako nejstarší ze tří dětí. Jejím otcem byl Jozsef András János Almáasy (1794–1823), který se v roce 1812 oženil se Zsófí (Sofie) Berzeviczy de Bercevicz (1792–1860).³⁷⁶ O dětství a výchově Gabriely Almáasy bohužel nic nevíme, ona sama se v deníku o své minulosti nezmiňuje. Určitě se jí dostalo tak jako většině šlechtických dětí v 19. století domácí výuky soukromými učiteli. Mladá Gabriela se tak jistě učila několika světovým jazykům, což dokládají první stránky jejího deníku, které jsou psány francouzsky, a také její záznamy o četbě francouzských děl. K dalším předpokladům vzdělané mladé dámy patřila určitá znalost historie, zeměpisu a dějin umění. Velký důraz byl kladen na dívčinu zbožnost a dokonalé společenské chování, dále pak se šlechtičny učily ručním pracím a seznamovaly se se základy vedení domácnosti.

³⁷³ LENDEROVÁ, M.: Dívčí a ženský deník – zárodečná literární forma? In *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*. 1. vyd. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2004, s. 11–12.

³⁷⁴ LENDEROVÁ, M.: *A ptáš se knížko má...* c. d., s. 46–48.

³⁷⁵ SLABÁKOVÁ, R.: Osobní deník – zdroj nebo tvůrce paměti? In *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, s. 43–6.

³⁷⁶ CSERGHEÖ, G.: *Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskronen*. Nürnberg 1893 (Reprint Brno 2004), s. 7.

Gabriele bylo dvaadvacet let, když se 16. prosince 1838 provdala ve svém rodném městě Gyöngyös za moravského hraběte Zdeňka Arnošta z Žerotína (1812–1887), svobodného pána z Lilgenau. Otcem Zdeňka Arnošta z Žerotína byl hrabě František Josef (1772–1845), který s hraběnkou Marií Ernestinou Skrbenskou z Hřiště (1777–1854) zplodil šest dětí. Zdeněk vystudoval gymnázium v Olomouci a jako druhorozený syn byl předurčen pro armádní kariéru. Byl členem 4. hulánského pluku se sídlem v Miláně. Po tragické smrti svého staršího bratra Gustava Josefa³⁷⁷ (1807–1828) se stal jediným mužským dědicem. Po svatbě vystoupil z armády v hodnosti poručíka a věnoval se svěřenému rodinnému majetku.³⁷⁸ Mladí manželé žili od roku 1845 na rodinném sídle v Bludově u Šumperka.

K osobě hraběnky Gabriely z Žerotína se v rodinném archivu Žerotínů dochovaly dva svazky osobních deníků, které si hraběnka vedla v letech 1838 až 1853. První dochovaný deník založený roku 1838³⁷⁹ je nadepsán: „*Tagebuch der Frau Gabriele Gräfin von Zierotin – Almasy. 1838.*“. Zajímavostí je, že v den prvního zápisu, tedy 1. srpna 1838 byla Gabriela ještě svobodná, ale svůj deník nadepsala již svým budoucím jménem, které přijala po svatbě v prosinci 1838. První dvě francouzsky psané stránky, které napsala ještě před svatbou, končí krátkým zápiskem z 21. listopadu 1838. Poté se Gabriela na skoro tři roky odmlčela. Nevíme proč, ale Gabriela se k psaní vrátila 12. listopadu 1841. Také po tomto zápisu byl deník na dlouhou dobu odložen a jeho využití našla Gabriela až v průběhu roku 1852, kdy zde popsala svou zpáteční cestu ze Švýcarska a návrat domů. Poté se deník stal jakousi učebnicí historie, Gabriela si zde totiž vypsala seznam papežů, kteří sídlili v Avignonu, zajímala se o panovníky z rodu Habsburků od roku 1273 až do její současnosti a ve francouzštině si poznamenala několik informací o francouzské revoluci. Druhý deník³⁸⁰, jehož první stránka byla nadepsána 22. listopadu 1848, již můžeme podle obsahu skutečně nazývat deníkem, i když interval zápisů je velmi nepravidelný. Tento deník zaplnila Gabriela svými poznámkami o rodině, manželovi, prodělaných porodech, výpisky z právě přečtené knihy, až do jeho poslední stránky v květnu 1853. Oba sešity jsou napsány německým kurentem, v textu se na mnoha místech objevují francouzská slova psaná latinkou. Písmo je celkem úhledné a poměrně dobře čitelné.

³⁷⁷ Gustav Josef byl nešťastnou náhodou zastřelen při střeleckých závodech.

³⁷⁸ MYŠKA, M. a kol.: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada sešit 10 (22)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007, s. 174.

³⁷⁹ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), pob. Olomouc, Rodinný archiv Žerotínů - Bludov, inv. č. 478, kniha 86.

³⁸⁰ ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotínů - Bludov, inv. č. 478, kniha 87.

4. Mateřství a děti na stránkách deníku

V druhé polovině 18. století se pod vlivem francouzského filozofa Jeana Jacquese Rousseaua stalo mateřství společenskou hodnotou. Mateřství už nebylo vnímáno jako samozřejmost, ale bylo něčím, čemu se bylo třeba naučit. V 19. století se pak vytvořil známý model ženy jako dobré manželky, hospodyně a matky a jen taková žena si mohla získat úctu svého okolí.³⁸¹ Rousseau neovlivnil svými spisy jen nazírání společnosti na matku, ale pozměnil i pohled matky na své vlastní dítě. Jeho vize „nové“ matky tak ovlivnila už na konci 18. století řadu urozených žen ve Francii. Nová matka se měla o svého potomka skutečně starat a zajímat, měla jej vodit na procházky, sledovat jejich duševní a fyzický vývoj. Skutečně revoluční myšlenkou bylo kojení vlastního dítěte ve vyšší společnosti. U nás první propagátorkou nového stylu mateřství byla Pavlína ze Schwarzenbergu (1774–1810), která se dokonce rozhodla své mladší děti sama odkojit.³⁸² I přes snahu lékařů a stále dostupnější ženskou literaturu řada aristokratek i nadále svěřovala své děti nájemným kojným, které pracovaly v domě svého zaměstnavatele. Matka tak mohla mít alespoň nějaký kontakt a dohled nad potomkem.³⁸³

V osobních denících matek se více či méně s jejich dětmi setkáme, ale jen málo z pisatelek deníku se věnovalo mateřství, průběhu těhotenství či porodu. Jejich zápisky spíše odpovídají dobovému klišé a jsou plné stížností na utrpení a obětování vlastní krásy. Gabrielin deník nebyl v tomto žádnou výjimkou. Najdeme v něm krátkou zmínku o porodech, trochu více se Gabriela rozepsala při narození svého druhého syna Karla, který byl jistě velmi vytouženým dítětem. Gabriela za svůj život porodila celkem osm dětí, první přišlo na svět už deset měsíců po svatbě, druhé dítě následovalo do roka. Pak se meziporodní intervaly prodloužily. Největší časový rozestup mezi porody nastal mezi druhým a třetím potomkem, a to téměř čtyři roky. Poslední osmé dítě se narodilo v dubnu 1853, kdy Gabriela pár dnů před porodem oslavila své 38. narozeniny. O případných potratech nemáme žádné informace.

Gabriela ale věnovala velkou pozornost zdraví svých dětí a také jejich nemocem. Manželskému páru se z osmi dětí narodilo šest dcer, za což si Gabriela vysloužila velkou nelibost a kritiku ze strany svého manžela i příbuzných. Čemuž nasvědčuje jeden ze zápisků z deníku ze dne 25. března 1849:

³⁸¹ LENDEROVÁ, M.: Model mateřství-životodárný a života schopný stereotyp. In *19. století v nás. Modely, instituce, reprezentace, které přetrvaly*. Praha: Nakladatelství Historický ústav, 2008, s. 472.

³⁸² LENDEROVÁ, M.: *Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 131–134.

³⁸³ LENDEROVÁ, M.- RÝDL, K.: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2006, s. 111.

„14. března jsem porodila malou zdravou holčičku, což ale bylo pro mě zdrojem mnoha soužení, Z.[deněk] to přijal velmi nepříjemně a tvrdě. Toho času mi ublížilo mnoho jeho drsných výroků a zcela jsem postrádala jeho laskavost.“³⁸⁴

Zklamání z další dcery jí také vyjádřila ve svém dopise její švagrová Amélie Al-másy: „Upřímně řečeno, přála bych Vám ještě jednoho syna, ale protože nyní přišlo ještě jedno děvče, může Vám přinést mnoho radosti a bude krásně roztomilá a hodná.“³⁸⁵ Tato další dcera, pojmenovaná Aloisie Ernestina, byla tedy pro otce zklamáním a další finanční zátěží. S každou další narozenou dcerou vyvstala otázka jejího případného věna. Otcové si především přáli syny, dědice erbu, a jejich větší počet nikterak nevadil. Z dcery měla radost především matka, dívka se stala její společnicí a mohla později převzít část matčiných povinností. Ve šlechtických rodinách s velkým počtem dcer bylo tedy zcela běžné, že několik z nich se nikdy neprovdalo. Svým sňatkem by rodinu finančně oslabily a provdat se pod svůj stav by rodinu společensky znemožnilo. Proto raději věnovaly svůj život dobročinnosti, nebo se staly hodnou tetou pro potomky svých šťastnějších sester.³⁸⁶

Proto není divu, že příchod na svět svého druhého syna Karla Emanuela popsala Gabriela v deníku těmito slovy: „13. srpna 1850 Nebesa nám darovala druhého chlapce, kterého jsme pojmenovali k počtě slavného prapředka, Karel. Ohromným božím darem je zdraví...“³⁸⁷

Oblíbeným tématem ženských deníků byly nemoci. Nejobávanější byly samozřejmě nemoci dětské, hlavně nakažlivé neštovice a spála. V domácnostech s větším počtem dětí se dodržovala karanténa, nebo byly děti převezeny na venkov. Popis choroby v denících odpovídá dobové diagnostice a často není nemoc pojmenovaná vůbec. V denících se objevují vroucné prosby a modlitby za uzdravení, které bylo plně v rukou božích.³⁸⁸ Gabrielu v březnu 1849 trápilo onemocnění jejího prvorozeného syna Přemyslava (1848–1908): „Také jsem se bála, aby nebesa u Přemyslava zasáhla, a tak se také stalo, včera byl ještě nemocný, ale dnes je díky nebesům lepší.“

³⁸⁴ „Den 14. März genas ich eines gesunden kleinen Mädchens, was aber die Quell so manches Kummras für mich wurde, den Z. empfang es recht unliebsam u. hart. So manche harte Äusserung die Zeit über, that mir recht weh u. ließ mich sein gutes Herz ganz vermissen.“ ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotínů – Bludov, inv. č. 479, kniha 87.

³⁸⁵ Vor Allem meinen herzlichsten Glückwunsch zu Ihrer glücklichen Entbindung etz. ... Aufrichtig gesagt, ich hätte Ihnen noch einen Sohn gewünscht, da aber nun schon einmal noch ein Mädchen gekommen ist, so möge sie Ihnen recht viel Freude machen u. schön liebenswürdig u. gut werden.“ TAMTĚŽ.

³⁸⁶ LENDEROVÁ, M.- RÝDL, K.: *Radostné dětství? ... c. d.*, s. 154–156.

³⁸⁷ „Am 13. August 1850 Schenkte uns der Himmel einen zweiten Knaben, der einem berühmte Ahnherren zu ehren Carl heisst. Eines der unschätzbarsten Gaben Gottes ist die Gesundheit...“ ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotínů – Bludov, inv. č. 479, kniha 87.

³⁸⁸ LENDEROVÁ, M.: *A ptáš se knížko má... c. d.*, s. 179–180.

A tak doufám, že tentokrát byl jen ohrožený a u nás se ukázala radost a smutek od něj odešel.“³⁸⁹

Nemoc Gabrielinu domácnost jen tak neopustila: „29. března, rok začal hrozně, chlapec je už sice dobrý, ale zato Ernestina³⁹⁰ má spálu. 3. dubna, spála se u Ernestiny neprokázala, ale dítě je stále velmi nemocné. Pak měla tři dny velmi silnou horečku, také Emma je nemocná, ale u ní je to bezvýznamné. Ze všech stran mi posílají nebesa trápení a starosti.“³⁹¹ Strach o nemocné děti neopouští hraběnkou ani v dalších dnech: „10/4...Nyní nevycházím ze strachu a starostí. Na Ernestininu ztrátu jsem byla málem připravena, takové nebezpečí, které se nad ní vznášelo, a to je nejnadanější z dívek, proto jsem se dvojnásobně bála, že mi ji nebesa odeberou.“³⁹²

Jaký byl zdravotní stav dětí během dubna a celého května 1849 se v deníku nedočteme, snad že se děti uzdravily, neměla už Gabriela potřebu informace o jejich zdraví zapisovat do deníku. Další stránky jsou zaplněny politickými událostmi v Rakousku a hlavně v Gabrieliných rodných Uhrách. Proto nás doslova zarazí zápis v deníku z počátku června. 3. června. Nebesa mě tento rok těžce zkouší. Nejprve mi seslalo nemoci na skoro všechny děti, pak mi válka odvedla všechny, které mám ráda, a dějištěm války je má vlast, odkud se mi samozřejmě nedostává skoro žádných zpráv, a včera si k sobě [nebesa] povolala tři měsíce starou Louisu³⁹³. Chudák dítě bojovalo pod velkými křechmi se smrtí! Nemůže po mně požadovat další oběti, byla bych mu vděčná, kdyby si vzal raději mě.“³⁹⁴ Přesnou příčinu smrti malé Aloisie však z deníku ani z jejího úmrtního listu nevyčteme.

³⁸⁹ „Auch fürchtete ich gleich, der Himmel würde uns Przemislaw heimsuchen, u. so kam es auch, gestern war er sehr krank, heute aber ist er dem Himmel sei dank besten, u. hoffe ich dass er diesmal nur drohte, um uns zu zeigen Freude u. Leid kommen von ihm, an die erste sollen wir nicht allein hängen u. zweite mit Ergebung tragen.“ ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotinů – Bludov, inv. č. 479, kniha 87.

³⁹⁰ Zde má Gabriela na mysli svou třetí dceru Ernestinu Josefinu (1844–1898).

³⁹¹ „Am 29. März, das Jahr fängt übel an, der Knabe ist wieder wohl dafür aber hat Ernestine den Scharlach. ... 3. April Der Scharlach zeigte sich wohl nicht bei Ernestine aber das Kind ist noch sehr krank. Denn sie hatte drei Tage hindurch ein sehr heftiges Fieber, auch Emma wurde krank aber bei der ist es unbedeutend. Von allen Seiten schickt mir der Himmel Kummer u. Sorge.“ TAMTĚŽ.

³⁹² „10/4...Ich komme aus Angst zu u. Sorge jetzt nicht heraus. Auf Ernestines Verlust war ich beinahe gefaßt, in solcher Gefahr schwebte sie, auch ist es ja das Beste, begabteste der Mädchen, deshalb fürchtete ich doppelt der Himmel würde sie mir entziehen.“ TAMTĚŽ.

³⁹³ V rodokmenu rodiny Žerotinů se shodně s deníkem uvádí datum smrti Aloisie Ernestiny 2. června 1849 v Bludově.

³⁹⁴ „Am 3ten Juni Der Himmel prüft mich dieses Jahr schwer. Erst schickte er mir die Krankheit beinahe aller Kinder, dann die Kriegs gefahren Aller die ich liebe auf dem Kriegsschauplatz meines Vaterlandes, woher man natürlich beinahe keine Nachrichten bekömmnt u. gestern rief er die Drithall Monathe alte Louise heim, das arme Kind kämpfte unter den grösslisten convulsionen mit

Žal a bolest, kterou Gabriela musela jistě pociťovat, mohla jen stěží vepsat na řádky deníku. Zvláště jak sama napsala, přišla smrt její nejmladší dcery v době, kdy byl její muž mimo domov a její drahý bratr neznámo kde. Smrt však byla v 19. století v rodinách častým hostem a Gabriela tak mohla děkovat, že z jejích osmi dětí se dospělosti nedožilo jenom jedno. Vysoká úmrtnost po celé 19. století byla především dána vysokou dětskou úmrtností. Každé těhotenství a každé narození tak nutně probouzel myšlenky na případnou smrt. Kojenecká a dětská úmrtnost byla vysoká, ale lidé ji považovali za nezvratnou a pasivně ji přijímali. Na počátku 19. století dosahovala dětská úmrtnost v českých zemích asi 28 % a do čtyř let věku zemřelo pak dalších 10 % dětí. V průběhu druhé poloviny století pak dětská úmrtnost pomalu klesá až k 25 %. Ze zpracovaných matrik³⁹⁵ vyplývá, že nejvíce dětí umíralo v prvních dnech po porodu. Jako nejčastější důvod smrti byly zde uváděny křeče, někdy označované jako psotník, a připadalo na ně až 60 % ze všech úmrtí. Křeče však mohou doprovázet různá onemocnění zažívacího traktu nebo vysoké horečky.³⁹⁶

Jak je z citovaných částí deníku patrné, zajímala se Gabriela především o fyzické zdraví svých potomků. Avšak informace o výchově či o vztahu ke svým dětem, nemáme ze stránek deníku téměř žádné. Máme k dispozici pouze kusé zprávy o tom, že na zámku v Bludově, kde hraběcí rodina většinu roku pobývala, sloužil učitelský personál, a to německá a francouzská guvernánka, učitel klavíru a vychovatel pro chlapce. Do výchovy dívek také zasahovala babička³⁹⁷, která vyučovala dívky ručním pracím. Jak naznačují sepsané vzpomínky dcery Emmy³⁹⁸ na dětství, nebyli hraběcí potomci od svého okolí zcela izolováni a na zámku v Bludově měly děti příležitost k hrám s některými dětmi z blízkého okolí. Zřejmě nejvíce si zámecké děti hrály s dětmi z nedalekého mlýna. „*Nejstarší dcera Eugenie byla vrstevnicí mé sestry Ernestiny, která si ji velice oblíbila ... Eugenie jako naše kamarádka často docházela na zámek, nebo jsme se my prošli k mlýnu a hráli jsme si tam s dětmi (s čtyřmi děvčaty a jedním chlapcem, od poslední jedna mladá dívka zemřela) ve velkém domě nebo v dobře udržované velké zahradě. Vlastně nás matka nechala stýkat se s hodnými dětmi úředníků zcela přirozeně ... a naše dětská přátelství v životě věrně přetrvala.*“³⁹⁹

dem Tode! Möge er kein anderes Opfer von mir fordere, lieber mich selbst nehmen, dankbar würde ich ihm dafür sein.“ TAMTÉŽ.

³⁹⁵ Jedná se o zpracované matriky pražských farních okrsků z let 1785–1815 ŠUBRTOVÁ, A.: Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století. *Historická demografie* 2, Praha, 1968, s. 48.

³⁹⁶ LENDEROVÁ, M.- RÝDL, K.: *Radostné dětství? ...* c. d., s. 270–274.

³⁹⁷ Ernestina Marie z Žerotína, rozená Skrbenská z Hřiště.

³⁹⁸ Vzpomínky Emmy von Castella (1845–1931), rozené z Žerotína na svou matku Gabrielu z Žerotína. ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotínů – Bludov, inv. č. 534, kniha 96.

³⁹⁹ „*Die älteste Tochter Eugenie war eine Altersgenossin meiner Schwester Ernestine, der*

5. Závěr

Závěrem lze tedy říci, že se deníkové záznamy Gabriely z Žerotína příliš neliší od jiných dochovaných pramenů osobní povahy a spíše potvrzují způsob výchovy dětí ve šlechtickém prostředí. Citová funkce rodiny byla po dlouhou dobu jen okrajovou záležitostí a ani v druhé polovině 19. století se nedávaly emoce v rodině příliš najevo. Zvláště ve vyšších vrstvách společnosti, kde rodiče byli plně zaměstnáni svými společenskými povinnostmi, nebyl vztah rodičů k dětem bezprostřední. Děti byly od narození v péči kojné a chůvy a v pozdějším věku dostaly svého vychovatele či guvernanku. Ani díla francouzských osvícenců, které Gabriela alespoň dle záznamů ve svém deníku přečetla, nezměnily nic na jejím postoji k výchově. V porovnání s jinými deníky šlechtičen ze stejného období si Gabriela příliš nezaznamenávala studijní či životní pokroky svých dětí. S dětmi, jak bylo obvyklé, netrávila Gabriela mnoho času a jejich každodenní péči ponechala v rukou svých zaměstnanců.

6. Použitá literatura a prameny

1. CSERGHEÖ, G. Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskronen. Nürnberg 1893 (Reprint Brno 2004).
2. BEZECNÝ, Z. *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Historický ústav, 2005. 155 s. ISBN:80-7040-698-7.
3. LENDEROVÁ, M. *A ptá se knížko má... Ženské deníky 19. století*. 1. vyd. Praha: Triton, 2008. 355 s. ISBN 978-80-7254-956-6.
4. LENDEROVÁ, M. *Dívčí a ženský deník – zárodečná literární forma? In Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*. 1. vyd. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2004. s. 7–19. ISBN 80-85085-68-2.
5. LENDEROVÁ, M. *Model mateřství-životodárný a života schopný stereotyp. In 19. století v nás. Modely, instituce, reprezentace, které přetrvaly*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Historický ústav, 2008. s. 471–482. ISBN 978-80-7286-139-2.
6. LENDEROVÁ, M.: *Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 375 s. ISBN 80-7185-657-6.
7. LENDEROVÁ, M.- RÝDL, K.: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2006. 376 s. ISBN 80-7185-647-9.

Vielgeliebtesten ...Eugenie wurde als unsere Spielgenosin öfter ins Schloß gerufen oder aber promenirten wir zur Mühle u. spielten dort mit den Kindern (4 Mädchen u. einen Sohne, von denen Letzter ein Mädchen jung starben) im großen Hause oder im wohl gepflegten großen Garten. Überhaupt ließ uns Mama auch mit den braven Kindern der Beamten ganz natürlich verkehren ... u. haben unsere Kinder Freundschaften im Leben treu fortbestand.“ TAMTĚŽ.

8. MYŠKA, M. a kol. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada sešit 10 (22)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007. 199 s. ISBN 978-80-7368-408-2.
9. SLABÁKOVÁ, R. Osobní deník – zdroj nebo tvůrce paměti? In *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004. s. 41–48. ISBN 80-7194-650-8.
10. ŠUBRTOVÁ, A.: Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století. *Historická demografie* 2. Praha, 1968, s. 45–57.
- Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Rodinný archiv Žerotínů – Bludov, inv. č. 478, kniha 86.
- ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotínů – Bludov, inv. č. 478, kniha 87.
- ZAO, pob. Olomouc, RA Žerotínů – Bludov, inv. č. 534, kniha 96.
- <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/zierotin2.html> [29. 3. 2012].

Kontakt na autora

Mgr. Kateřina Šuláková
Ostravská univerzita v Ostravě
Filozofická fakulta
Reální 5
701 03 Ostrava

Email: K.vcislova@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc.

Velký svět očima šlechtičny – Deník Mariette Stillfried z roku 1918

The Great World Through Noblewomen's Eyes – The Journal of Mariette Stillfried from 1918

Jana Knapiková

Anotace: Hlavním předmětem příspěvku je unikátní deník baronky Mariette Stillfried z roku 1918, jež svůj život prožila na zámku v moravských Vizovicích. Na základě jejích autentických zápisů lze představit komplikovaný a osobitý pohled mladé, vzdělané a zatím neprovdané šlechtičny na měnící se svět počátku 20. století, především na tolik dramatický rok 1918. Zaměřením se příspěvek jistě dotýká živě diskutované otázky národnostního smýšlení šlechty žijící v českých zemích, neméně i její v podstatě oficiální neexistence po vzniku Československého státu. Jde stále o čerstvá témata v české historiografii zabývající se dějinami aristokracie.

Klíčová slova: šlechta, deník, každodennost, 20. století

Summary: The main subject of the article is the unique diary of Mariette Stillfried from 1918, who lived in the castle of Vizovice. We can imagine a complicated and distinctive view of young, educated and maiden noble woman on changing world in the early 20th century, especially 1918, based on her authentic records. The article is focused on highly debated issue – national sentiment of the Czech nobility, and also on absence of official existence of the nobility after the establishment of the Czechoslovak Republic. These topics are still new in the Czech historiography.

Key words: nobility, diary, everydayness, 20th century

1. Úvod

Ať už jde o nejrůznější osobní dokumenty, jako například vzpomínky či paměti, memoáry, památníky, sbírky osobní korespondence, zápisy z cest, návštěvní knihy a právě v neposlední řadě bezesporu také deníky, všechno jsou to materiály ryze

privátního charakteru, o jejichž nedocenitelném významu pro historikovu práci dnes již nelze pochybovat. Dávno setřásly pověst druhořadých archivních materiálů, jež byly jen výjimečně využívány k dokreslení a k přiblížení oněch „velkých dějin“ založených především na pramenech diplomatických. Již minimálně tři desetiletí se tyto písemnosti osobní povahy vyhrívají na výsluní zájmu historiků zkoumajících dějiny každodennosti a dějiny mentalit. Zejména deníky jsou sice velmi vzácně dochovaným avšak jedinečným, inspirativním a dá se říci až atraktivním materiálem. Historie díky nim přestala být neosobní změtí informací o velkých revolucích, válkách a přelomových objevech.

2. Osobní deník jako pramen

Tzv. „ego-dokumenty“⁴⁰⁰ mohou být nositeli objevných či přinejmenším velmi zajímavých informací, jež odjinud jednoduše získat nelze. Toto tvrzení pak dvojnásobně platí pro deníky ženské, neboť jejich majitelkami bývaly většinou osobnosti, které do oněch „velkých dějin“ učebnicovým způsobem nikdy nezasáhly.

Samotná teorie studia deníku je samozřejmě velmi komplexní a zabývá se jí celá řada knih i dílčích výzkumů.⁴⁰¹ Většina dnešních badatelů, zkoumajících proble-

⁴⁰⁰ LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008, s. 16.

⁴⁰¹ Za základ dosavadního systematického výzkumu především ženských deníků u nás lze považovat práce Mileny Lenderové, zejména knihu LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. Je výsledkem autorčina mnohaletého a usilovného bádání v celé řadě archivů, depozitářů a muzeí, jež vedlo ke shromáždění úctyhodného souboru 74 ženských a dívčích deníků. Milena Lenderová však napsala též celou řadu dílčích studií a článků zabývajících se tématem ženského deníku. Např.: LENDEROVÁ, Milena. Deníky aristokratů: pramen k dějinám každodennosti. Praha a Vídeň za časů Bonaparta. In *Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce*, 1998, č. 3, s. 63–69; LENDEROVÁ, Milena. Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit. In *Studie k sociálním dějinám* 3(10), 1999, s. 39–54; LENDEROVÁ, Milena. Dívčí a ženské deníky 19. století. In LENDEROVÁ, Milena (ed.). *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Karolinum, 2002, s. 165–187; LENDEROVÁ, Milena. Bůh a víra na stránkách dívčích a ženských deníků 19. století. In *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP, 2003, s. 72–83; LENDEROVÁ, Milena. Chvála deníků a dopisů. In *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, s. 21–31; LENDEROVÁ, Milena. Reflexe identity v ženských denících 19. století. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*. Praha, Scriptorium, 2007, s. 157–174. Velmi inspirativní pro práci s ženskými osobními dokumenty se ukázala být i edice deníku: Schwarzenbergu, Gabriela ze [Schwarzenberg, Gabriela Josepha]. *Krátká cesta životem a Evropou*. LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (ed.). Dolní Břežany: Scriptorium, 2006. Samozřejmě nejen Milena Lenderová se zabývá tematikou osobního deníku. Poněkud

matiku „ego-dokumentů“, považuje deník za časově strukturovaný text, za místo sebereflexe, často stylisticky vytríbené a originální, za výsostné místo sebeanalýzy, za žánr typický pro 19. a 20. století.⁴⁰² Pokud by se dala teorie jednodušeji shrnout, lze říci, že deníkem je každý text psaný primárně z vlastní vůle a pro svou vlastní potřebu. Skládá se z jednotlivých záznamů, chronologicky řazených a zpravidla určených, které ovšem mohou mít různou podobu a mohou být pořizované v různých časových intervalech po různou dobu pisatelova života.⁴⁰³ Jsou většinou psány bez povinnosti úhledného tvaru, rizik veřejného výkonu, čímž se vytváří ona poměrně spontánní situace „animózního“ rozhovoru se sebou,⁴⁰⁴ a bližší představy o ucelenosti vznikajícího textu.

Fenomén ženského šlechtického deníku je pak sám o sobě v podstatě specifický. Od konce 18. století si ve středoevropském prostředí vedly deník snad všechny urozené dívky.⁴⁰⁵ Pravděpodobně žádná šlechtična nezapočala psát svůj první deník z vlastní vůle a pro svou soukromou potřebu, ale pod nátlakem tradiční aristokratické výchovy. Tato činnost patřila k široké řadě jejich dalších povinností a to alespoň do té doby, dokud mladé aristokratky patřičně nevytrřibily svou jazykovou obratnost a stylizaci. Ačkoliv většina dívek často ukončila zaznamenávání všedních dnů v okamžiku svých zasnub, svatby nebo narození prvního dítěte,⁴⁰⁶ některé z nich pokračovaly nebo se k této činnosti po jistém čase zase vrátily. Do dnešní doby se ve státních i soukromých archivech, v muzeích či zámeckých depozitech dochoval samozřejmě jen zlomek kdysi tak bohatých písemných pozůstalostí urozených šlechtičen.

Autorky všech těchto zbylých i dávno ztracených osobních deníků se narodily do řad významných rodin, do společenských kruhů staré historické šlechty nepřehledně spředených generacemi předků a staletou rodovou historií. Díky původu se tak z nich staly vzdělané a sečtělé ženy pohybující se ve významné společnosti.

jiný ovšem neméně zajímavý pohled na tuto problematiku nabídla práce filmového historika a kritika Jiřího Cieslara: CIESLAR, Jiří. Hlas deníku. Praha: Torst, 2002. Článek Jana Randáka otevřel velmi komplikovanou otázku, nakolik jsou deníky a paměti pro historika skutečným pramenem a nakolik je z nich pramen teprve vytvářen: RANDÁK, Jan. Životní světy, paměti a jejich interpretace. In Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 79–89. Deníkové záznamy se mimo jiné staly mnohdy též předmětem řady diplomových prací.

⁴⁰² LENDEROVÁ, Milena. Dívčí a ženský deník – zárodečná literární forma? In *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 2004, s. 9.

⁴⁰³ LENDEROVÁ, A ptáš se, knížko má..., ref. 1, s. 16.

⁴⁰⁴ CIESLAR, Jiří. Hlas deníku: ženské deníky 19. století. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, s. 35.

⁴⁰⁵ LENDEROVÁ, Dívčí a ženský deník, ref. 3, s. 9.

⁴⁰⁶ LENDEROVÁ, Milena. Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit. In *Studie k sociálním dějinám* 3(10), 1999, s. 40.

Toto své důležité postavení si také odmalička hrdě uvědomovaly, neboť k němu byly vedeny právě oním složitým, propracovaným a ověřeným systémem výchovy. Proto pak způsob zaznamenávání textu do osobních deníků často předpokládá další čtenáře, snaží se být poplatný vhodnému vychování a vštěpovaným morálním a etickým hodnotám. A co je nejdůležitější, mnohdy autorky nezobrazovaly jen svůj soukromý svět, ale zmiňovaly se i o událostech politické či kulturněhistorické povahy.

Ať už pochází osobní deník, jenž se stal předmětem badatelské práce historikovy, z pera jakékoliv významné i dosud neobjevené osobnosti, muže či ženy, člověka urozeného či bez původu, je nutné mít na paměti, že nikdy nejde o pramen ryze objektivní. Deník netvoří obraz skutečného světa kolem pisatele či pisatelky, ale zůstane jen a pouze osobní zprávou o tom, jak autor vnímá svět okolo sebe. Za pozorovanými a hlavně zapsanými skutečnostmi se skrývá subjektivní prožívání, individuální výběr. Deník tedy nenabízí pro historika snadno uchopitelnou minulou objektivní realitu, ale spíše průnik dějů a událostí do vlastního prožívaného života, který je pozorován jen samotným autorem. Ten tak na desítkách či stovkách stran zachycuje svůj „životní svět“.⁴⁰⁷ A ačkoliv může být tvrzení sebevíc skličující, tyto „životní světy“ nemohou být nikdy plně poznatelné. Odehrávají se totiž v jiném, dávno minulém kulturním prostředí, které není statickou kategorií a podléhá neustálým změnám.⁴⁰⁸ Tomuto dobovému kontextu nemohou ani sami badatelé nikdy plně porozumět, nikdy nelze proniknout do prostoru životního světa dávno minulého, tedy ani přímo k osobnosti autora či autorky dochovaného deníku. Je možné se o to jen v interpretacích pokusit, jen se vynasnažit co nejlépe poznávat dobový kontext, společenskou situaci, mentalitu a vzorce chování. Přesto, a i přes veškeré rozpory, které studium osobních deníků skrývá, jsou však nezastupitelným pramenem pomáhajícím alespoň trochu vyzvednout jedinečného a originálního člověka z anonymních „velkých dějin“ a dát mu v nich vlastní místo.

3. Šlechtický původ, rodina a osud baronky Marie Anny Stillfried

Marie Anna Stillfried, později provdaná Boos-Waldeck, žila většinu svého života na dědičném sídle svého otce svobodného pána Rudolfa Stillfrieda, na zámku v moravských Vizovicích, obklopeném hřebeny Vizovických vrchů. Ačkoliv měly všední

⁴⁰⁷ RANDÁK, Jan. Životní světy, paměti a jejich interpretace. In Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 81.

⁴⁰⁸ RANDÁK, ref. 8, s. 83.

dny v tomto prostředí skromnější podobu⁴⁰⁹ a barončini příbuzní nepatřili v rámci šlechtické hierarchie mezi nejbohatší moravskou šlechtu,⁴¹⁰ i Marie Anna pocházela ze starobylého rodu, jehož původ a tradice mohly být doloženy dlouhým rodokmenem.

Kořeny této staré česko-slezské šlechtické rodiny Stillfriedů z Rathenitz sahají až do 14. století. Někteří rodopisci i sami členové rodu⁴¹¹ sice svůj původ odvozovali od bájného českého knížete Stojmíra, prý vypuzeného do Bavor, avšak tato domněnka je zcela nepravděpodobná.⁴¹² Prvními doložitelnými předky, kteří pocházeli ze vsi Ratěnice u Poděbrad, byli Pertolt a Jiřík, jenž se roku 1440 účastnil časlavského sjezdu a o osm let později, v roce 1448, vpadl s vojskem Jiřího z Poděbrad do Prahy.⁴¹³ Za jeho věrné služby mu byl umožněn sňatek s Annou z Donína, dědičkou statku Neurode v Kladsku.

Rod se záhy rozdělil do několika linií. Do hraběcího stavu byly povýšeny dvě větve, z nichž jedna žila v Prusku, druhá se jménem Stillfried-Mettich v Prusku a Kolumbii. Ve stavu svobodných pánů zůstaly další tři větve rodu. Jedna žila převážně v Pruském Slezsku, druhá v Hamburku a v Santiagu de Chile. V českých zemích žili příslušníci nejstarší baronské větve,⁴¹⁴ která v osobě Bernarda († 1702) povýšila majetátem z roku 1662 do panského stavu království českého a roku 1680 byl dalším majetátem rozšířen tento titul na panský stav starožitných rodů.⁴¹⁵ Díky pravňukům Bernardovým, synům Jana Josefa (1696–1739), bylo dovršeno ono složité štěpení rodokmenu.

⁴⁰⁹ Podrobněji KNAPIKOVÁ, Jana. Denní život na vizovickém zámku v 19. a 20. století. Bakalářská práce. FF OU Ostrava. 2009.

⁴¹⁰ O majetkových poměrech Stillfriedů podrobněji BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek VII. Ostrava: Profil, 1980, s. 224–226.

⁴¹¹ Dějinám rodu se věnuje spis hraběte Rudolfa Stillfrieda (1804–1882) *Geschichtliche Nachrichten vom Geschlechte Stillfried von Rattowitz* z roku 1870. Částečný opis je dochován na vizovickém zámku: Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, krabice (dále jen kr.) 4, *Geschichtliche Nachrichten vom Geschlechte Stillfried von Rattowitz. Auszüge hievon nach Mariette Stillfried. Wisowitz 1920.*

⁴¹² Ottův slovník naučný: Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýčtvrtý díl. Starožitné - Šyl. fotoreprint pův. vyd. Praha: Paseka; Argo, 2001, s. 131.

⁴¹³ Ottův slovník naučný: Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýčtvrtý díl, ref. 13, s. 131.

⁴¹⁴ MAŠEK, Petr. Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Díl II. Praha: Argo, 2010, s. 316.

⁴¹⁵ MAŠEK, Petr. Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích. 2. rozš. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 273.

Emanuel (1725–1795), druhý syn Jana Josefa, se již za svého života usadil na Moravě, kde se oženil s Antonií, hraběnkou z Žerotína (1726–1805). Působil jako biskupský hejtman v Nise⁴¹⁶ a později se stal ředitelem Tereziánské akademie ve Vídni. Emanuelův vnuk Filip Franz (1808–887) získal v roce 1813 po své tetě, Františce z Blümegen (1756–1838), budoucí dědičné sídlo Marie Anny Stillfried, jihomoravský zámek Vizovice.⁴¹⁷ Františka se v roce 1779 provdala za Petra z Blümegen (1754–1813), majitele vizovického panství a synovce zakladatele tamějšího zámku Heřmana Hanibala z Blümegen (1716–1774).⁴¹⁸

Filip Franz se oženil s komtesou Marií Johannou Herminií Batthyany (1815–1883)⁴¹⁹ a usadil se na vizovickém zámku, kde nějakou dobu žil i jeho starší bratr August Vilém (1806–1897), polní maršálek a manžel Anny hraběny z Klamu a Martinic (1802–1874). Augustův syn Raimund (1839–1911) byl svého času velmi známým cestovatelem a fotografem. Mnoho let žil a pracoval v Japonsku a podnikl cesty do Číny a severní Ameriky, odkud pravděpodobně přivezl mnoho unikátních předmětů, jež jsou nyní součástí vizovických expozicí. Později se stal vídeňským dvorním fotografem.⁴²⁰

Manželka Filipa Franze Herminie porodila osm dětí, z nichž pět se dožilo dospělého věku. Jediným přeživším synem byl Rudolf Klemens Anton (1849–1921), jenž po otci převzal vizovické panství. Rudolf měl se svou ženou hraběnkou Luisou Apolonií Pálffy (1857–1909), s níž se oženil v roce 1887, dvě dcery, Gabriell (1888–1944) a Marii Annu (1890–1968), které se běžně říkalo Mariette. Luisa Pálffy žila za svého mládí na hradě Červený Kameň na jihovýchodním svahu Malých Karpat a jejím otcem byl Štěpán Pálffy, bratranec Mořice Pálffyho, vlastníka smolenického panství. Její a Rudolfova starší dcera Gabriell se provdala 22. května 1911 za hraběte Györga Draskovich de Trakostján (1885–1956) a z Vizovic se odstěhovala do Püspöki (dnes Biskupice) na Slovensku, později žila i v Maďarsku.

Baronka Mariette Stillfried byla tedy druhým a posledním dítětem Rudolfa Stillfrieda a jeho manželky Luisy. Narodila se přesně 12. září 1890 ve Vizovicích a v devatenácti letech, po smrti své matky v roce 1909 a po odchodu své starší sestry o dva roky později, převzala péči o již nemocného otce a o celou domácnost

⁴¹⁶ MAŠEK, Petr. Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ref. 15, s. 316.

⁴¹⁷ Moravský zemský archiv, G 304 (Brno, RA Stillfriedů Vizovice), kart. 115, i. č. 395.

⁴¹⁸ [cit 2012-01-30].<http://patricus.info/Rodokmeny/Blumegen.txt>

⁴¹⁹ [cit 2012-01-30].<http://patricus.info/Rodokmeny/Stillfried1.txt>

⁴²⁰ Podrobněji například SEDLÁŘOVÁ, Jitka. August Prokop - Moravské hrady a zámky (příběh jednoho souboru fotografií). In: *Památková péče na Moravě. = Monumentorum Moraviae tutela. Hrady a zámky*/Brno: Národní památkový ústav 8, (2004), s. 99–128. Raimund Stillfried je autorem hned několika fotografií tohoto souboru, jenž byl věnován císaři Františku Josefu I. k jeho čtyřicátému výročí nastoupení do úřadu.

na vizovickém zámku. Vdala se až jako čtyřiatřicetiletá žena v lednu 1924 za téměř o dvacet let staršího říšského hraběte Viktora Boos-Waldecka (1871–1973), jenž byl synem úspěšného politika, literáta a významného mecenáše umění Viktora Ladislava Boos-Waldecka (1840–1916). Jejich rozhodnutí vstoupit do stavu manželského bylo údajně zcela neočekávané a překvapilo i nejbližší rodinu, neboť se vzali po velmi krátké známosti.⁴²¹ Na základě dochovaných archivních pramenů je však možné soudit, že tak učinili ze vzájemné náklonnosti, kterou si projevovali ještě po dlouhých letech společného soužití.⁴²²

Marie Anna se stala dědičkou poloviny otcova majetku, a jelikož svůj život spojila se starostí o vizovické panství, druhou část vlastnického podílu odkoupila od své sestry Gabriell, žijící na Slovensku, v roce 1936. Se svou rodinou, manželem a dvěma syny, Rudolfem (1925–1945) a Franzem (1927–2005), bydlela na tomto rodovém sídle až téměř do konce 2. světové války. Po jejím skončení byla i s manželem Viktorem odsunuta do Německa. Zemřela 6. srpna 1968 ve věku osmasedmdesáti let v Hohenburgu u Lenggries.⁴²³

4. Charakteristika deníku Marie Anny Stillfried z let 1918–1920

Jak již bylo řečeno, Marie Anna prožila většinu svého života ve Vizovicích na Moravě, na místě, které bylo po více než jedno století domovem jejích příbuzných a předků. V roce 1945 musela toto jí známé prostředí opustit a odstěhovat se do Německa. Majetek její rodiny byl po ukončení 2. světové války zkonfiskován na základě dekretů prezidenta republiky a zámek je i s veškerým vybavením dodnes vlastnictvím českého státu. Díky obezřetné a svědomité práci správců a kastelánů, kteří se ve vedení zámku vystřídali, ať už za doby posledních majitelů, nebo v letech nedávno minulých, se v depozitářích dochovalo v původní podobě značné množství písemných pramenů, převážně osobní povahy. Tyto písemnosti bohužel nikdy nedostaly místo ve státním archivu, nejsou tedy běžně přístupné, a tudíž se doposud netěšily zasloužené badatelské pozornosti, ačkoliv často představují především pro dějiny každodennosti šlechty počátku 20. století materiál se značnou vypovídající hodnotou.

Ve zmiňovaném souboru písemných pramenů se nachází i deník Marie Anny Stillfried z roku 1918. Tehdy bylo baronce již osmadvacet let, přesto jde pravděpodobně o její první písemný počín tohoto druhu. Formu i strukturu deníku

⁴²¹ HUPKO, Daniel – JANÁČKOVÁ, Ivana – TIHÁNYI, Jozef. Koniec starých čias. Poslední Pálfiovci na hrade Červený Kameň 1848–1948. Komárno: Vydavateľstvo KT, 2011, s. 47.

⁴²² Pamětní kniha rodiny Boos-Waldeck 1924–1944, uložená v knihovně zámku ve Vizovicích. Citováno v KNAPIKOVÁ, Jana. Denní život na vizovickém zámku v 19. a 20. století. Bakalářská práce. FF OU Ostrava. 2009.

⁴²³ [cit 2012-01-30] <http://patricus.info/Rodokmeny/Stillfried1.txt>

předznamenává samotný název „*Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918*“, kterým je jednoduchý linkovaný sešit nadepsán. Na šestapadesáti stránkách popsaných drobnou humanistickou kurzívou, jejíž úhlednost může být zapříčiněna opisem z nedochovaného konceptu, jsou německým jazykem zachyceny všechny Mariettiny stěžejní zážitky a zkušenosti nejen onoho roku 1918, ale autorka se v retrospektivě vrací i k událostem z let prvního celosvětového válečného konfliktu, jež ji nějakým způsobem poznamenaly.

Tzv. „spouštěcí mechanismus“⁴²⁴ je v tomto případě tedy naprosto zřetelný. Šlo o vědomou snahu zachytit běh času, jenž se zdál být pisatelce neobvykle výjimečným, ať už primárně pro vlastní potřebu nebo kvůli blízkým příbuzným či budoucím generacím. Je možné, že mladá šlechtična skutečně jakéhosi blíže neznámého čtenáře podvědomě předpokládala. Marie Anna si velmi dobře uvědomovala, že žije v dynamické době, která ohrožuje výsostné postavení šlechty jako svébytné společenské vrstvy a jediné, co pro ni zůstávalo stále trvalým, byl tradiční žebříček hodnot a vědomí historické kontinuity. Založení deníku chápala jako součást své zodpovědnosti, což naznačují i první slova z listopadu 1918, kterými jsou stránky zápisníku uvedeny: „*Velmi často jsem litovala toho, že jsem během války i přes ty všechny důležité události a dojmy dělala podrobné zápisy tak zřídka. Takový malý deník je přeci v pozdějších letech vpravdě ku prospěchu. Nyní by mi připadalo těžké a velmi časově náročné všechno dohonit. Avšak události posledních dnů, ten velký převrat, chci sepsat, dokud mi žijí ještě čerstvě v paměti, dokud mi z toho srdce přechází. Ačkoliv zdá se nemyslitelné, že bych někdy to všechno, co v současné době prožívám, mohla zapomenout! Je to přeci převrat až do nejhlubší duše!*“⁴²⁵ Je zřejmé, že se pisatelka s událostmi, jež se v průběhu roku 1918 odehrávaly, smiřovala velmi těžce.

Deník si Marie Anna psala od listopadu 1918 přesně do 30. ledna 1920, přesto zahrnuje daleko širší časové období, neboť se jeho majitelka, jak již bylo zmíněno výše, ve svých výpovědích mnohokrát obracela k minulým událostem. Součástí zápisů je i jakási, snad lze říci, óda na starou poštovní schránku, jejíž autorkou je pravděpodobně sama baronka. Úplně poslední záznam v deníku pochází dokonce až z března 1939, ale jedná se jen o jednu jedinou větu.

⁴²⁴ LENDEROVÁ, A ptáš se, knížko má..., ref. 1, s. 46.

⁴²⁵ „*Oft u. oft bereute ich es während der Kriegszeit so selten ausführlichere Notizen über all' die vielen wichtigen Ereignisse und Eindrücke gemacht zu haben. Solch' kleines Tagebuch ist doch in späteren Jahren von rechtem Interesse. Jetzt alles nachzuholen würde mir schwer fallen u. sehr zeitraubend sein. Die Ereignisse der letzten Tage aber, die des großen Umsturzes, will ich niederschreiben solange sie noch frisch in meinem Gedächtnisse leben, so lange das Herz davon übergeht. Zwar scheint es mir undenkbar, je all' das was ich in dieser Zeit empfand vergessen zu können! Ist es doch eine Umwälzung bis in's tiefste Innere!*“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis k úvodu listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, *Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried*.

Mariettino písmo je úhledné, naprosto jasně čitelné a jazyk kultivovaný. Autorka přesně věděla, co všechno chce stranám deníku sdělit a věty formuluje s přesností a stylistickou obratností. Frekvence zápisů je bohužel značně nepravidelná a zdá se, že Mariette otevírala svůj deník s perem v ruce opravdu jen v případě, kdy se odehrávaly, podle jejího názoru, zlomové události, ať už ve světě, či v její bezprostřední blízkosti. Proto nepřekvapí, že na stránkách deníku popisuje především politickou situaci nově se formující poválečné Evropy nebo revoluční dění ve svém rodném městě. Zmiňuje se však i o jiných reáliích, jež vybočují z všedního koloběhu života, komentuje svou dobročinnou činnost nebo setkání s různými osobnostmi.

5. Velký svět očima šlechtičny

Postava baronky Marie Anny Stillfried, jejíž příbuzní strádali za zdmi vizovického zámku svou staletou rodovou paměť, byla již z větší části představena. Její všední i nevšední svět zůstával svázán konzervativním životním stylem vysoké šlechty. V žádném případě však nelze pochybovat, že by šlechtična mohla být ušetřena živých společenských procesů, kterými celé aristokratické rodiny procházely v prvních desetiletích 20. století. Stejně jako mnozí jiní byla svědkyní objevů, revolucí a pádů dynastií, po celý život se jí před očima rodil nový „moderní“ svět a společnost měnila své priority.

První světovou válkou byl jednoznačně dovršen pomalý, ale nezvratitelný rozklad Rakousko-Uherské monarchie, která se s vyčerpávajícími a vyhrocenými válečnými poměry více nedokázala vyrovnat. Poté, co zemřel císař František Josef I. jakoby skonala i samotná jeho říše. Konec monarchie již provázely konstituované politické národy, které využily nejisté pozice mocnářství na světové scéně a definitivně ukončily období jeho celistvosti a existence vůbec. Stmelována „rakouským supranacionalismem“⁴²⁶ zůstávala aristokracie českých zemí svému „starému dobremu Rakousku“ věrná až dokonce.⁴²⁷ Léta 1917 a 1918 se pak stala snad největším zlomem v dosavadních dějinách šlechty.⁴²⁸

⁴²⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. Česká národní aristokracie ve 20. století jako sociální vrstva? Úloha První republiky ve formování národní identity české aristokracie. (Krátká úvaha). In: *Studie k sociálním dějinám. = Studien zur Sozialgeschichte*/Opava: Slezské muzeum v Opavě 7, (2001), s. 243.

⁴²⁷ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. Šlechtic-velkostatkář. Příklad Alfonse Vladimíra Mensdorff-Pouilly. In: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století* / Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006 s. 14.

⁴²⁸ HÖBELT, Lothar. Die mährische Aristokratie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: *Šlechta v proměnách věků*/Brno: Maticе moravská, 2011, s. 245.

K víceméně spontánní proklamaci samostatného československého státu došlo 28. října 1918. V Praze zněla ulicemi hudba, v oknech vlály prapory⁴²⁹ a nejinak tomu bylo v následujících dnech na celém území nového státu, domov Marie Anny nevyjímaje. Mladá šlechtična si zpočátku zcela neuvědomovala, co se kolem ní děje. Nejprve se domnívala, že snad lidé na ulicích jen oslavují konečné příměří, ale brzy pochopila pravou povahu věci. Ve svém deníku probíhající veselí popsala: „[...] *Ze všech veřejných budov byl odstraněn dvojitý orel. Mládenci s třibarevnými ozdobnými růžicemi je hodili do řeky. Císařovy obrazy zmizely z kanceláří, na obecním úřadu visí na jejich místě obrazy Masaryka. Město bylo skutečně bohatě zdobeno vlajkami, jinak pokojné. [...] Horní i dolní náměstí bylo osvětleno; dvě kapely se potulovaly kolem, doprovázeny lampionovým průvodem. Procesí se zastavilo také u vnější zámecké brány. Náš správce rozsvítil, zámek byl ale temný. Zde se zastavil [průvod, pozn. aut.], odehrál jednu lidovou píseň, a poté všichni odtáhli, aniž se ještě jednou zastavili, na faru [...]. Říkalo se, mimo jiné: ‚císař Karel je pro nás mrtvý, ať žije republika‘, potom bylo před Masarykovým obrazem zpíváno ‚Kde domov můj‘. Později se všichni pokojně rozešli.*“⁴³⁰

Pro aristokratku se zdála být situace, ve které se najednou ocitla ona i její blízcí, naprosto skličující, zvlášť když starosta města důrazně doporučil, aby se do oslav spolu s rodinou aktivně zapojila: „*Co jsme cítili při tom nuceném vyvěšování vlajek, nikdy nezapomenu! Shromáždila jsem všechno své sebeovládání, abych se ještě, s chladnou krví, připravila na nařízení o vyvěšování vlajek, tentokrát s poznámkou: ‚Dnes nebudeme vytahovat ven černožlutou, ale červenožlutou moravskou vlajku, jen abychom udělali radost vizovickým.‘ Potom jsem se ve svém pokoji zhroutila, ukryvala se, vyplakala, stále jen s jedinou myšlenkou, že nesmím víc vyvěsit černožlutý praporec, poněvadž jsem měla pocit, že mému starému, milovanému Rakousku byla zasazena poslední smrtelná rána! Nyní to znamenalo sesbírat všechny síly a nejnítěnější pocity ukryvat.*“⁴³¹ K popisu místní situace ve Vizovicích krátce po vyhláše-

⁴²⁹ URBAN, Otto. Česká společnost 1848–1918. Praha: Svoboda, 1982, s. 639–640.

⁴³⁰ „[...] *An allen öffentlichen Gebäuden waren die Doppel-Adler entfernt. Jünglinge mit trikoloren Kokarden haben sie in den Fluß geworfen. Die Kaiserbilder sind aus den Kanzleien verschwunden, im Gemeindeamt hängt an dessen Stelle das Bild Masaryk's. Die Stadt war recht reich beflaggt, sonst ruhig. [...] Der obere u. untere Platz beleuchtet; zwei Musikbanden zogen umher, von Lampionträger begleitet. Der Zug kam auch am äußeren Schloßtor vorbei. Unser Verwalter hatte illuminiert, das Schloß aber war finster. Hier wurde Halt gemacht, ein Volkslied gespielt, dann zog alles, ohne nochmals stehen zubleiben, an der Pfarre [...]. Es hieß unter andern: Kaiser Karl ist für uns tot, es lebe die Republik, dann wurde vor Masaryk's Bild „kde domov můj“ gesungen. Nachher ging alles ruhig auseinander.*“ Deník Marie Anny Stílfriedové, zápis k úvodu listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴³¹ „*Was wir empfunden, bei dieser erzwungenen Beflaggung werde ich nie vergessen! Meine*

ní republiky se pak Mariette ještě několikrát ve svých zápisech vrátila. Sama měla obavy především o bezpečnost. Kvitovala s povděkem, že město zůstávalo navzdory vyhocenému stavu poměrně klidné, ačkoliv popsala několik výtržností, o kterých slyšela. I zámecká rodina projednala „s věrnými“, jak se bránit proti případnému přepadení. Brány se na noc zvláště zajišťovaly a Marie Anna, jež jako jediná spala s oknem do zahrady, zamýšlela každý podezřelý hluk hlásit svému otci.

Mladá šlechtična psaní svého deníku brala velmi vážně a zodpovědně. Poznamenala každou novou příchozí zprávu o průběhu mezinárodních událostí, každou nezvyklou situaci ve městě, každou vlastní výjimečnou zkušenost. Tak se na stránkách jejího zápisníku snoubí informace o vraždě maďarského politika Istvána Tiszy⁴³² či zvěsti o podobě nových československých mincí s osobními dojmy z prvního poslechu nové státní hymny: „[...] *Sotva děkan skončil, tu zazněla poprvé, posvěcenými síněmi, Kde domov můj. Všechno povstalo. Melodie je opravdu pěkná, mně ale pobíhal mráz po zádech. To je tedy náhrada za naši milovanou, starou, Gott erhalte! Uslyším ji někdy znova?*“⁴³³ Strach z budoucnosti, nejistota, nostalgické vzpomínání na dobu minulou se vinulo jako pevná, neporušená nit téměř všemi větami Mariettina deníku. Snad nejvíce měla šlechtična starost o to, aby nově ustanovená československá vláda nepřonásledovala křesťanskou víru.

Stejně jako řada dalších členů starých šlechtických rodů se Marie Anna v nových poměrech jen těžko dokázala orientovat. Pro německy hovořící obyvatelstvo, mezi které se rodina Stillfriedů rozhodně počítala, představovalo toto období téměř katastrofu, ohrožující samou podstatu existence, tradičně spjatou s habsburskou monarchií, což vyvolala bolestnou krizi identity.⁴³⁴ Prostředí, ve kterém se baronka Mariette narodila, hodnoty, v nichž byla vychována, císař, jemuž důvěřovala a kte-

ganze Selbstbeherrschung nahm ich zusammen um noch, mit kalten Blute, die Anordnung zur Beflaggung zutreffen, diesmal mit dem Bemerken: „Heute werden wir nicht die schwarz-gelbe sondern die rot-gelbe mährische Fahne heraus stecken um den Wisowitzern eine Freude zu machen.“ Dann stürzte ich in mein Zimmer, versteckte mich, weinte mich aus, immer nur mit dem einen Gedanken, ich darf die schwarz-gelbe Fahne nicht mehr hissen, da hatte ich so recht das Gefühl meinem geliebten, alten Österreich den letzten Stoß ins Grab versetzt zu haben! Nun hieß es alle Kraft zusammen nehme u. die innersten Gefühle verbergen.“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis k úvodu listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴³² István Tisza (22. dubna 1868–31. října 1918)

⁴³³ „[...] *Kaum hatte auch der Dechant geendet da tönte, zum ersten Mal, durch die heiligen Hallen „Kde domov můj“. Alles erhob sich. Die Melodie ist ja schön, mir aber lief es kalt über den Rücken. Das also ist der Ersatz für unser geliebtes altes „Gott erhalte!“ Werde ich es je wieder hören?“* Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis z 11. listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴³⁴ KŘEN, Jan. Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918. Praha: Academia, 1990,

rého obdivovala, to všechno téměř ze dne na den dostalo hořkou příchut' dávnou minulých a starých časů, jež se již nikdy neměly vrátit. Když během svátku Všech svatých při čtení modliteb narazila šlechtična na pasáž, ve které se prosebná slova obracela k císaři, odrazila se tato příhoda v deníkových zápisech mísících pocity marnosti a zbožných nadějí: „[...] *Tu musela jsem se bezděčně ptát, mám ještě císaře? Mám se místo za něj modlit za národní vládu? [...] Člověk musí a měl by Pánu za všechno, dobré i zlé bez rozdílu, z pokorného srdce děkovat. Může přeci ubohý, slabý člověk sotva kdy posoudit, zda zdánlivé dobro skutečně k dobrému a zdánlivé zlo skutečně ke zlému vede, nebo naopak?*“⁴³⁵

Nadnárodnost, politická nevyhraněnost, loajalita k monarchii byly pro většinu aristokracie, baronku Stillfried nevyjímaje, stále typické ještě i v přelomovém období zániku monarchie.⁴³⁶ Zvláště pak na Moravě, kde blízkost vídeňského dvora silně působila.⁴³⁷ „*Nejvíce hořká je pro mne myšlenka, že jsem podřízena republice. Stáli jsme vždy tak věrně při císařském dvoru!*“⁴³⁸ Daleko důležitější bylo pro většinu vysoké šlechty na Moravě zemské vlastenectví. Postoj Marie Anny je toho jasným důkazem: „*Miluji svou moravskou zemi z celé duše a lpím na vlasti. Proto také nemohu, tak jak mnozí myslí, všechno nechat na holičkách a vyhledat německá území. Mé srdce nezávisí na národu, ale na domovské půdě, chci s ní tedy sdílet radost i smutek, zůstat věrná krajině.*“⁴³⁹ V listopadu roku 1919 však baronka již nebyla tak pevná ve svém názoru jako dříve, do slov deníku se promítlo více pochybností: „*Život je*

⁴³⁵ „[...] *Da mußte ich mich unwillkürlich fragen habe ich noch einen Kaiser? Soll ich an seiner statt für die Nationalregierung beten? [...] Muß und soll man dem Herrn für alles, das Gute u. Schlechte aus gleichem, demütigen Herzen danken. Kann doch ein armer, schwacher Mensch fast nie ermessen, ob das scheinbar Gute wirklich zum Guten und das scheinbar Böse wirklich zum Schlechten führt, oder nicht umgekehrt?*“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis z 3. listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴³⁶ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, ref. 28, s. 16–17.

⁴³⁷ HÖBELT, ref. 29, s. 247.

⁴³⁸ „*Am bittersten ist mir der Gedanke einer Republik zu unterstehen. Wir hielten immer so treu zu unserm Kaiserhaus!*“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis z 3. listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴³⁹ „*Ich liebe mein Mährerland aus ganzer Seele u. hänge an der Scholle. Deshalb kann ich auch nicht, wie so manche es finden, alles im Stiche lassen und deutsche Gebiete aufsuchen. Mein Herz hängt nicht an der Nation, sondern am Heimatboden, so will ich Freud u. Leid mit ihm teilen, dem Gebiete treu bleiben.*“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis z 3. listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

*někdy vpravdě těžkým. Často se vnučuje otázka, stojí za to, lpět tak na vlasti, když domov není již více skutečným domovem?*⁴⁴⁰

Nově se rodící demokratický stát jedním z prvních zákonů zrušil šlechtické tituly, aniž by aristokracii nabídl i tu nejmenší kompenzaci, tj. například připojení náznaku predikátu, který by se mohl stát součástí občanského jména.⁴⁴¹ Pro samotné aristokraty však toto nařízení znamenalo nemnoho. Radmila Švaříčková-Slabáková věnovala v knize *Člověk na Moravě v první polovině 20. století* svou studii hraběti Alfonsi Vladimíru Mensdorff-Pouilly, jehož zde citovaná slova, týkající se tohoto nařízení, znějí skutečně výstižně: „*Může se zakázat užívání titulu, ale krev, která po generace šlechtictví koluje v žilách lidí, tu odejmout nelze [...]*“⁴⁴² Nedávno osmadvacetiletá baronka Marie Anna Stillfried měla na věc také vlastní avšak velmi podobný názor: „*Nedávno bylo zveřejněno zrušení šlechtických titulů. Nikdo se vlastně nestará o toto nařízení, snad někteří závistiví křiklouni? Lidé dávají nám stále ještě tituly, jen se píšeme na adresy jako sobě rovní, zcela jednoduše, pan nebo paní, alespoň nemůže nám být vytykáno, že si přivlastňujeme ‚falešná práva‘. Na světě změní tento malicherný spor tak málo! Zůstaneme vždy těmi, kým jsme, hrdými na stará jména a ne na hodnost. Solidarita našich kruhů zůstane i nadále upřímná.*“⁴⁴³

K pozemkové reformě, jejíž rozsah byl v evropském měřítku nebývalý,⁴⁴⁴ se baronka v deníku nevyjádřila. Proč nepovažovala za vhodné se o zákonech zmínit, když věnovala pozornost i tolika jiným událostem, zůstane asi nikdy nezodpovězeným zvědavým dotazem. Je však nutné v souvislosti s pozemkovou reformou dodat, že tato nařízení zasáhla nečesky cítící aristokracii velmi citlivě. Z často nereálných pocitů ukřivdění se podle tvrzení Zdeňka Kárníka mezi částí aristokracie českých

⁴⁴⁰ „*Das Leben wird einem recht schwer gemacht. Oft drangt sich die Frage auf, steht es dafür so an der Scholle zuhängen, wenn die Heimat doch nicht mehr wahre Heimat ist?*“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis z 25. listopadu 1919. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴⁴¹ KÁRNÍK, ref. 27, s. 247.

⁴⁴² ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, ref. 28, s. 19.

⁴⁴³ „*Die Abschaffung des Adels wurde kürzlich veröffentlicht. Niemand kümmert sich eigentlich um diese Verordnung, vielleicht einige neidische Schreier? Die Leute geben uns nach wie vor die Titeln, nur wir schreiben auf Adressen Unseresgleichen, ganz einfach, Monsieur oder Madame, wenigstens kann uns nicht vorgeworfen werden, daß wir uns ‚falsche Rechte‘ aneignen. In der Welt ändert diese kleinliche Sache so wenig! Wir bleiben immer wer wir sind, stolz auf alte Namen und nicht auf den Rang. Das Zusammenhalten unserer Kreise wird auch fernerhin aufrecht bleiben.*“ Deník Marie Anny Stillfriedové, zápis z 20. listopadu 1918. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴⁴⁴ BEZECNÝ, Zdeněk. Česká šlechta v éře První republiky. In: *Šlechta v proměnách věků*/Brno: Maticе moravská, 2011, s. 228.

zemí následně vytvořila militantní skupina aristokratů, která houževnatě a s nasazením stranila německým nacionalistickým snahám.⁴⁴⁵

Že se Mariette Stillfried sama řadila mezi nečesky cítící šlechtu, je z předchozích citací snad naprosto zřetelné. Ačkoliv pravděpodobně rozuměla česky, stýkala se s představiteli města a nezměnila svůj vstřícný postoj k jeho obyvatelům či panským zaměstnancům, despekt k českému národu jako celku a jeho nové většinové pozici se do jejích zápisů promítl. Konstatovala například, že se i na Slovensku stali Češi svého „bezohledného počínání“ neoblíbenými, a jejich chování ji pobouřilo také během pobytu ve Františkových Lázních: „Většina Čechů na sebe upozorňuje hlasitým chováním a špatně mluvenou francouzštinou. Zdá se, jakoby chtěli propůjčit důraz své nadvládě.“⁴⁴⁶

Od samého počátku mladá baronka odmítla přijmout československý stát jako autonomní instituci a s jeho existencí se zdá se nikdy zcela nesmířila. Neorientovala se v nové politické situaci a ve 30. letech se přimkla, stejně jako její manžel hrabě Boos-Waldeck,⁴⁴⁷ k vidině znovusjednocení německého národa. Potvrzením jejího podlehnutí nacistické agitaci je dodnes celá řada dochovaných osobních dokladů,⁴⁴⁸ tištěných periodik a propagandistické literatury.⁴⁴⁹

V sepisování deníku ustala Mariette v podstatě již na konci ledna 1920, tudíž zápisy žádné další vysvětlení barončiných postojů přinést nemohly. O celých devatenáct let později však šlechtična otevřela desky svého zápisníku znova, tentokrát již skutečně naposledy. V březnu 1939 napsala velkými, jasně čitelnými písmeny jednu jedinou větu: „Československá republika přestala existovat!“⁴⁵⁰ Symbolicky tak uzavřela své „vzpomínky na velkou revoluci“. Zbylé stránky deníku, které již Mariette

⁴⁴⁵ KÁRNÍK, ref. 27, s. 249.

⁴⁴⁶ „Manche Čechen machen sich durch lautes Benehmen und schlecht gesprochenes Französisch bemerkbar. Es scheint als wollten sie ihrer Oberherrschaft Nachdruck verleihen.“ Deník Marie Anny Stilfriedové, zápis z blůž nedatovaného června 1919. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

⁴⁴⁷ Více Pamětní kniha rodiny Boos-Waldeck 1924–1944, uložená v knihovně zámku ve Vizovicích. Citováno v KNAPIKOVÁ, Jana. Rodina Boos-Waldeck se sídlem ve Vizovicích – konfrontace německé šlechtické tradice s nově vzniklým československým státem. In: Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století = Der Adel Mitteleuropas in Konfrontation mit den totalitären Regimen des 20. Jahrhunderts. [Ed.]: Zdeněk Hazdra – Václav Horčíčka – Jan Županič. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011, s. 90.

⁴⁴⁸ Moravský zemský archiv, G 304 (Brno, RA Stillfriedů Vizovice), kart. 117, i. č. 409.

⁴⁴⁹ CZINEGOVÁ, Kateřina. Vizovice. In: *Zámecké knihovny ve Zlínském kraji*. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2008, s. 102.

⁴⁵⁰ „Die Čechoslowakische-Republik hat zu bestehen aufgehört!“ Deník Marie Anny Stilfriedové, zápis z blůž nedatovaného března 1939. Zámek Vizovice, f. Boos-Waldeck Vizovice, kr. 2, Erinnerungen aus der Zeit des großen Umsturzes 1918 von Mariette Stillfried.

nepotřebovala nebo nestihla využít, jen stále a neodbytně našeptávají otázku, co by na jejich řádky aristokratka zapsala během nelehkých válečných let a snad ještě složitějších časů příštích.

6. Závěr

Jak již bylo napsáno a zdůrazněno výše, deník není a ani nemůže být nikdy pramenem ryze objektivním. Ovšem právě v tom lze nalézt jeho kouzlo pro historikovu práci. Jen málo archivních materiálů totiž umí tak věrně a živě zobrazit osobnost dávno zemřelého člověka. Právě tím nejzajímavějším, co zkoumaný deník baronky Marie Anny Stillfried přináší, je její neschopnost oprostít záznamy od svých zcela subjektivních prožitků, pocitů zklamání či radosti a vlastních politických názorů. Hrdá na jméno a s ním spojenou staletou historií, rodově spjata s moravskou zemí, v pocitu odpovědnosti a s tušením, že děje právě se odehrávající vstoupí jednou mezi významné milníky dějin, začala v roce 1918 psát svůj deník. Prostřednictvím stručných a zasvěcujících zápisů se snažila tato osmadvacetiletá zatím neprovdaná šlechtična smířit s velmi rozpornými situacemi, které poválečná doba přinesla. Tím se z jejích „*vzpomínek na velkou revoluci*“ stal cenný historický pramen, nabízející jiný pohled na jeden možný přístup šlechtické tradice k nově vznikajícímu československému státu.

7. Použitá literatura

CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku: ženské deníky 19. století*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2002, 469 s. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-721-5184-3.

Člověk na Moravě v první polovině 20. století: žena v Čechách od středověku do 19. století. 1. vyd. Editor Lukáš Fasora. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, 503 s. ISBN 80-732-5105-1.

Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století. Vyd. 1. Editor Milena Lenderová. Praha: Karolinum, 2002, 198 s. ISBN 80-246-0375-6.

HAZDRA, Zdeněk, Václav HORČIČKA a Jan ŽUPANIČ. *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011, 347 s. ISBN 978-808-7211-526.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1990, 508 s. ISBN 80-200-0337-1.

LENDEROVÁ, Milena. *A ptá se, knížko má--: ženské deníky 19. století*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2008, 355 s., [24] s. obr. příl. ISBN 978-807-2549-566.

MAŠEK, Petr. *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. 2. rozš. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999, 330 s. ISBN 80-204-0760-X.

MAŠEK, Petr. *Zámecké knihovny ve Zlínském kraji*. Vyd. 1. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2008, 135 s. Zlínský kraj, sv. 18. ISBN 978-808-6886-299.

Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Editor Milada Sekyrková. Praha: Národní technické muzeum, 2006, 391, iv s. Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 10 (2006). ISBN 80-703-7152-8.

Šlechta v proměnách věků: žena v Čechách od středověku do 19. století. Vyd. 1. Editor Tomáš Knoz, Jan Dvořák. Vydala Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2011, 359 s. Země a kultura ve střední Evropě, sv. 17. ISBN 978-808-6488-714.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, 690 s., [64] s. obr. příl. Členská knihnice (Svoboda). ISBN česká společnost 1848.

Kontakt na autora

Mgr. Jana Knapiková

Ostravská univerzita v Ostravě

Filozofická fakulta

Katedra historie

Reální 5

701 03 Ostrava

E-mail: j.knapikova@seznam.cz

Školitel: prof. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc.

Hlučinské gymnázium: architektura a politika

Hlučín's grammar school: architecture and politics

Adam Hubáček

Anotace: Hlučinské státní reálné gymnázium s českou řečí vyučovací bylo založeno výnosem Ministerstva školství a národní osvěty 6. srpna 1920 s jasným posláním: mělo vychovat novou, pročesky smýšlející generaci a podporovat český veřejný a kulturní život v oblasti, která téměř 180 let patřila pod správu pruského státu a teprve v únoru 1920 byla připojena k Československé republice. Vznik státního gymnázia souvisel s politikou státu v jazykově smíšených či problematických oblastech. Zprvu nevyhovující prostory, v nichž gymnázium sídlilo, nahradila v letech 1922–1925 nákladná novostavba, vystavěná podle projektu významného pražského architekta Bedřicha Bendelmayera. V jeho angažování i v její podobě se objevují prvky státní ideologie. Jako takovou lze novostavbu státního reálného gymnázia v Hlučíně chápat jako stavbu manifestačního charakteru v procesu bohemizace (slezské) periferie, v konkrétním případě Hlučínska.

Klíčová slova: architektura, školství, státní politika, Bedřich Bendelmayer, Hlučín, Hlučínsko

Summary: Hlučín grammar school with czech educational language was established by order of Ministry of education and national enlightenment on 6. august 1920 with clear mission: to raise new, czech-oriented generatin and to support czech public and cultural life in area which almost 180 years belonged to Prusian state and was annexed to Czechoslovak republic only on february of 1920. Gymnasium founding was related to state policy in language-mixed, or problematic regions. Unsatisfactory spaces used at the beginning, were replaced in 1922–1925 by costly new structure, based on project of significant prague architect Bedřich Bendelmayer. Elements of state ideology can be traced in structure form and selection of this particular architect. New Hlučín grammar school can be as such conceived as a structure of

manifest character within process of bohemization (silezian) suburbs – in this case Hlučín region.

Key words: architecture, education, state policy, Bedřich Bendelmayer, Hlučín, Hlučín area

1. Úvod

Funkci a význam školy a výchovy pro utváření národnostního uvědomění silně pocítovali jak představitelé nově vzniklého Československého státu, tak i národnostních menšin, a proto se oblast školství stávala v době mezi dvěma světovými válkami dějištěm bojů o odlišné zájmy. Ačkoliv Československo převzalo versailským mírem závazek poskytovat národnostním menšinám práva bránící jejich násilnému odnárodňování, projevovala se zejména v národnostně smíšených územích snaha československého státu eliminovat především německé školství, nebo alespoň vytvořit vedle něho výrazný kontrast v podobě českého školství. Prováděné metody mnohdy neodpovídaly objektivní realitě či zájmům obyvatel určitého území. Tak tomu bylo i na Hlučínsku, území, které do připojení k Československu v únoru 1920 bylo 178 let součástí pruského státu a jeho obyvatelstvo si přálo školu s německou řečí vyučovací. Snahou Československého státu však bylo také pozvednout zanedbanou úroveň školství na Hlučínsku a tím také demonstrovat jeho zájem o toto území. Z tohoto důvodu také vzniklo a bylo nákladně vybudováno státní reálné gymnázium v Hlučíně s českou řečí vyučovací.

2. Základní rysy meziválečného školství na Hlučínsku

Hlučínsko bylo oproti území Sudet zcela odlišné. Jeho obyvatelstvo do roku 1742 obývalo prostor, který nedílně patřil Českým zemím a na kterém se hovořilo moravsky. Po prohraných slezských válkách se Hlučínsko spolu s větší částí Slezska stalo součástí Pruska, což se v oblasti školství projevilo nejprve pozitivně (v Prusku došlo k školským reformám dříve než v sousedním Rakousko-Uhersku a ty se od roku 1742 týkaly také Hlučínska), později se však projevovalo jeho ocitnutí se v periferní poloze v rámci země. Obyvatelstvo Hlučínska si i přes tvrdý germanizační tlak uchovalo, zvláště díky katolickému duchovenstvu, náležejícímu stále pod olomouckou diecézi a později arcidiecézi, svůj mateřský jazyk, který nazývalo moravštinou. Tato skutečnost byla také důvodem, proč Československo o navrácení Hlučínska žádalo, ačkoliv jeho obyvatelstvo za tak dlouhou dobu bezděčně přimklo k pruské státní ideologii a mělo zcela odlišný vztah k výchozí mateřské zemi. Na základě rozhodnutí versailské mírové smlouvy bylo Hlučínsko v únoru 1920 předáno Československému státu, které se mělo snažit o získání jeho obyvatel na svou stranu, což

se ovšem z řady důvodů, zejména hospodářských, nepovedlo. Tyto snahy lze pozorovat i v oblasti školství, v níž však můžeme pozorovat i rysy negativní, jako jsou příliš násilná, centralistická řešení nerespektující zájmy většiny obyvatel Hlučínska, což k jeho začlenění rovněž nevedlo.

Meziválečné školství na Hlučínsku po jeho připojení k Československu mělo vychovávat novou, pročesky smýšlející generaci obyvatel Hlučínska, potýkalo se však s řadou problémů a s odporem místních obyvatel, nedůvěřujících české škole. Velkou roli v tom mělo jejich náboženské cítění, ale také existenční argumenty či působení místních i přeshraničních německých politických stran a spolků. Československý stát přesto zavedl pro první nový školní rok od 1. září 1920 vládním nařízením č. 321 Sb. český jazyk jako jazyk vyučovací na všech školách na Hlučínsku s výjimkou obcí s většinovým německým obyvatelstvem Sudic a Třebomi, kde byly ponechány školy německé. Další školy s německým vyučovacím jazykem již nebyly povoleny, zmáhalo se však posílání dětí do německých škol v Opavě a soukromé německé vyučování (Privatunterricht). Mezi další problémy československého školství na Hlučínsku patřil problém s nedostatkem a častou fluktuací učitelů, nebo zcela neodpovídající stavební fond nově zřízených či stávajících škol.⁴⁵¹

3. Státní reálné gymnázium v Hlučině – založení a osobnosti spojené s jeho vznikem

Československý stát ve všech obcích na Hlučínsku s výjimkou Vrbky, přičleněné k Hněvošicím, zřídil české obecné školy, rozšiřoval síť měšťanských škol a podpořil vznik několika živnostenských škol pokračovacích a také státní odborné hospodářské školy a státní hospodyňské školy v Kravařích. Především se však jednalo o založení středoškolského ústavu, který by sídlil v Hlučině a který by měl z hlediska národotvorného výjimečné postavení. Státní reálné gymnázium v Hlučině bylo založeno výnosem Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 6. srpna 1920, č. j. 49 333.⁴⁵² Podnět k jeho vzniku vzešel především od představitelů zemské správy

⁴⁵¹ O školství na Hlučínsku zejména: PLÁČEK, Vilém. *Prajáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti*. 1. vyd. Háj ve Slezsku 2007. ISBN 978-80-86458-24-3.; ŠRAJEROVÁ, Olga. *Školská činnost Matice opavské v meziválečném období*. In: Slezský sborník 99/3, 2001, s. 192–211; HABRMANOVÁ, Magda. *Zájem českých národních matic o Hlučínsko v meziválečném období*. In: PAVELČÍKOVÁ, Nina (ed.). *Hlučínsko v proměnách času (Sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice)*. 1. vyd. Hlučín 1995, s. 49–60; NĚMEČKOVÁ, Jaroslava. *Hlučínský problém a jeho odraz ve školství v meziválečném období*. In: Slezský sborník 65/1, 1967, s. 70–87; MAZUR, Arnošt. *Školství v kulturně politickém vývoji*. In: *Hlučínsko. Příroda/lid/kultura*, 1. vyd. Ostrava 1958, s. 231–253.

⁴⁵² K dějinám hlučínského gymnázia podrobněji: ZÁVODSKÝ, Artur (ed.). *Padesát let gymnasia v Hlučině 1920–1970*. 1. vyd. Hlučín 1971; KULOVÁ, Anna – ŠEFCÍK, Erich (ed.), *Sedmdesát*

ve Slezsku, kteří dobře znali složitou národnostní situaci regionu i historické zvláštnosti jeho částí. Jmenovitě jimi byli zejména Josef Šrámek a Ferdinand Pavelek. Právnik a někdejší absolvent českého matičního gymnázia v Opavě Josef Šrámek⁴⁵³, působící od roku 1901 v politické správě ve Slezsku, působil v letech 1918–1928 ve funkci prvního a zároveň posledního slezského zemského prezidenta. Po připojení Hlučínska k Československé republice vykonával rovněž funkci zplnomocněného komisaře pro toto území. Šrámkova diplomatická obratnost měla jistě vliv na brzké založení hlučínského gymnázia. Ferdinand Pavelek⁴⁵⁴, Šrámkův spolužák z matičního gymnázia, jenž roku 1900 dosáhl v Praze učitelské způsobilosti pro střední školy, byl počátkem roku 1919 po své předchozí pedagogické praxi jmenován zemským školním inspektorem pro Slezsko. Pavelek se již v předválečné době angažoval pro české národní hnutí na Opavsku. Ve funkci zemského školního inspektora se vedle podílu na založení učitelského ústavu v Opavě nejvíce věnoval právě úspěšnému fungování jediného středoškolského ústavu na Hlučínsku. Úlohou zatímního správce hlučínského gymnázia pověřil Jana ZACPÁLKA⁴⁵⁵, klasického filologa, dosavadního profesora gymnázia v Opavě. Po dvou letech byl ZACPÁLEK na vlastní žádost přeložen do Prahy a na jeho místo nastoupil Josef MORIC⁴⁵⁶, který se stal prvním definitivním ředitelem na této škole. Byl dalším z bývalých absolventů opavského matičního gymnázia a stejně jako ZACPÁLEK, klasický filolog, absolvent Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Při převzetí hlučínského gymnázia pětatřicetiletý profesor měl již za sebou praxi na jiných školách i jednorozční studijní pobyt v Anglii. Tito a další učitelé školy se již od počátku měli angažovat také na českém veřejném a kulturním životě města Hlučína.

Vznik hlučínského gymnázia byl jasným politickým krokem, jehož pokračováním byla výstavba nové budovy, na níž se měly zřetelně ujímat prvky státní ideologie. Budova hlučínského gymnázia se tedy měla stát znakem nové státní příslušnosti území, na němž se v minulosti v historizujícím návratu projevovaly silně vlivy severoněmecké a slezské cihlové středověké architektury a které určovaly.

pět let gymnázia v Hlučíně 1920–1995. 1. vyd. Hlučín 1995; OSTRÁKOVÁ, Kristina. *Hlučínské gymnázium v meziválečném období (1920–1938)*. Diplomová práce, FF OU, Ostrava 2000; DOKOUPIL, Lumír. *Hlučínské reálné gymnázium v meziválečném období a jeho významné osobnosti*. In: *Vlastivědné listy* 32/2, 2006, s. 29–32.

⁴⁵³ MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Severní Moravy a Slezska IX*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 1997, s. 105–106. ISBN 80-7042-480-X.

⁴⁵⁴ MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Severní Moravy a Slezska VII*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 1996, s. 81. ISBN 80-7042-461-3.

⁴⁵⁵ DOKOUPIL, Lumír. *Hlučínské reálné gymnázium v meziválečném období a jeho významné osobnosti*. In: *Vlastivědné listy* 32/2, 2006, s. 29–30.

⁴⁵⁶ MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Severní Moravy a Slezska X*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 1998, s. 112–113. ISBN 80-7042-502-4.

4. Novostavba hlučinského gymnázia a jeho architektura

4.1 Potřeba výstavby, výběr stanoviště a projektanta

Od svého založení sídlila škola v prostorách bývalého sirotčince Charlottenstift, jehož místnosti byly v přízemí klenuté a jehož celková kapacita a rozměry místností nemohly středoškolskému ústavu vyhovovat. I díky podpoře vládních orgánů se jednalo o potřebě vhodné novostavby velmi záhy. První komisionální šetření pro výběr stanoviště se v Hlučíně konalo 3. listopadu 1920, další jednání 10. března 1921.⁴⁵⁷ Jako nejvhodnější byla vybrána parcela o výměře 9 931 m² při Nádražní ulici (dnešní ulice Dr. E. Beneše), jediné široké a rovné ulici ve městě, spojující od roku 1913 jeho střed s vlakovým nádražím. Jelikož po brzkém vypuknutí světové války zůstala ulice takřka zcela nezastavěna, naskytla se v období po připojení roku 1920 jedinečná možnost k jejímu zastavění reprezentačními budovami. Původní koncept počítal s výstavbou obytných domů pro státní zaměstnance, nové občanské školy a gymnázia a budovy sídla okresního hejtmanství. Realizace se kromě budovy státního reálného gymnázia dočkala jen skupina tří bytových domů pro státní zaměstnance nově vzniklého okresního města, občanská škola se musela spokojit s dřevěnou prozatímní budovou a budova okresního hejtmanství nebyla realizována vůbec.

Je symptomatické, že ačkoliv obytné domy pro státní zaměstnance navrhl opavský vrchní stavební rada Hans Kalitta⁴⁵⁸ ze Zemského stavebního úřadu v Opavě, projektem na novostavbu hlučinského gymnázia byl Ministerstvem školství a národní osvěty pověřen architekt z centra státu – Bedřich Bendelmayer⁴⁵⁹. I z toho lze vyvodit, jakou důležitost vláda na tuto stavbu kladla. Bedřich Bendelmayer se narodil 8. dubna 1872 v Praze, kde také 20. dubna 1932 zemřel.⁴⁶⁰ Studoval na německé reálce v Praze, Uměleckoprůmyslové škole v Praze, kde byl žákem Friedricha Ohmanna, představitele pozdního historismu a nastupující secese a dva roky stavitelství na české technice. V ateliéru svého učitele Friedricha Ohmanna krátce pracoval, od roku 1903 působil v projekční kanceláři spolu s Aloisem Dryákem, s nímž

⁴⁵⁷ Státní okresní archiv Opava (dále SOkA Opava), fond Gymnázium Hlučín, kart. 1, inv. č. 50.

⁴⁵⁸ SOkA Opava, fond Okresní úřad v Hlučíně, karton 14, inv. č. 14.

⁴⁵⁹ Zemský archiv Opava (dále ZAO), fond Zemský stavební úřad Opava, sloha č. 4.

⁴⁶⁰ O Bedřichu Bendelmayeri souhrnně: CASSIUS. Architekt Bedřich Bendelmayer. In: Dílo 24, 1932, č. 9, s. 190–193; Bedřich Bendelmayer. In: Umění 5, 1932, s. 498–499; VLČEK, Pavel (ed.). Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. 1. vyd. Praha: Academia 2004, s. 55–56. ISBN 80-200-0969-8; BRABENCOVÁ, Jana (ed.). Biografický slovník českých zemí, 3. sešit (Bas-Bende). 1. vyd. Praha: Libri 2005, s. 370–371. ISBN 80-7277-287-2. Pozůstalost Bedřicha Bendelmayera je uložena v Národním technickém muzeu v Praze (sbírka architektury a stavitelství, fond 113 a 156). Pozůstalost neobsahuje plánovou dokumentaci ke stavbě hlučinského gymnázia.

jako jeden z prvních prosazoval secesi do českého prostředí. Mimo to stavěl také v duchu pozdního historismu. Po válce se vyznačuje stylovou inklinací k tradicionalismu, zejména v podobě monumentalizujícího nového klasicismu. Tento styl byl chápán jako vhodný pro veřejné stavby nově projektované v rámci vzniklého samostatného státu. V tomto duchu se nese řada jeho staveb veřejných (Justiční palác čp. 1300 na Pankráci, projekt 1926, realizace 1928–1930, budovy krajských soudů v Klatovech a v Chrudimi), školských (gymnázium v Jindřichově Hradci, 1921–1923) i obchodních (Česká průmyslová banka na Příkopech na Novém Městě pražském, 1920; Obchodní dům České průmyslové a hospodářské banky v Moravské Ostravě, 1921–1924). Monumentálnost fasád těchto objektů je často podtržena přísnou symetrií, užitím vysokého sloupového řádu, horizontálních vystouplých kordonových říms a pásové bosáže. Stavba hlučínského gymnázia se časově i stylově řadí do druhého tvůrčího období Bedřicha Bendelmayera a s některými jmenovanými autorovými stavbami z té doby (a samozřejmě nejen autorovými) má mnoho společného – především monumentálnost, symetričnost a horizontální členění vytaženými římsami. Schází u ní základní prvky typické pro nový klasicismus – vysoký sloupový nebo pilastrový řád. Čím se hlučínská stavba ve stylu monumentalizujícího tradicionalismu od uvedených odlišovala, bylo rozsáhlé uplatnění sgrafitové výzdoby. Tento prvek, hojně užívaný v tzv. české renesanci a znovuobjevený v 19. století, mohl být uplatněn záměrně. K české tradici se odvolávající řešení bylo v případě této stavby žádoucí a možná se jednalo přímo o požadavek zadavatele.

4.2 Architektonický popis

Bendelmayer v době, kdy navrhoval hlučínskou stavbu, byl již zralým a zkušeným architektem. Stavba jím projektovaná byla tehdy největší školní budovou na Hlučínsku, přesto působí svým rozvržením uměřeně. Vlastní škola, vystavěná na půdorysu písmene L, tvoří monumentálně pojatou střední část stavby, k níž se z obou stran v rámci vstupního průčelí pojí nižší předstupující boční křídla, díky nimž stavba nepůsobí blokovitě. Všechny tři části vytvářejí harmonický obraz s postupnou gradací hmoty. Podobným rozvržením v podobě vyšší části s mansardovou střechou a k ní přiléhajících nižších částí s valbovými střechami s vikýři se vyznačuje také druhá Bendelmayerova gymnaziální stavba, o něco dříve navržená a postavená v Jindřichově Hradci.

Základem budovy hlučínského gymnázia se stala dvoutraktová podsklepená střední část o třech nadzemních podlažích, s fasádami orientovanými na východ a na jih. Na tyto světové strany architekt situoval okna učeben, na opačných dvorních stranách osvětlovaly okenní otvory chodby a menší místnosti (hygienické a pomocné). Východní fasáda byla rovnoběžná s Nádražní ulicí a byla proto pojata

jako hlavní – vstupní. Jižní fasáda kolmého traktu se měla uplatňovat z ulice kolmě protínající Nádražní, která byla doposud nezastavěna. Celá střední část gymnázia byla završena valbovou střechou, která dosedala na přesahující korunní římsu. Nejvyšší patro, vysunutou kordonovou římsou oddělené od nižšího patra, bylo ozdobeno sgrafitem, které mělo podobu vodorovně a horizontálně půlených kosočtverců. Stejně sgrafito bylo užito také po stranách přízemí hlavního průčelí, aby nejen opticky rozčlenilo jeho fasádu, ale aby také vytvořilo návaznost pro obě přízemní, stejně zdobená, představená křídla. Ve středu hlavního východního průčelí byl situován vstup v podobě dvoudílných pravoúhlých, částečně prosklených dveří s nadsvětlíkem, který byl rámován pravoúhlým profilovaným portálem. Tento vstup byl zdůrazněn nejen středovým zasazením, ale také tím, že celá okolní plocha o šířce tří okenních os do výše oken 1. patra mírně ustupuje a odlišuje se od zbytku fasády. V této části jsou uplatněny i soudobě stylizované dekorativní plastické prvky výzdoby, mezi nimiž zaujímal čestné místo státní znak Československé republiky. Jednalo se o mozaiku od pražské umělkyně Marie Viktorie Foersterové. Průčelní fasáda byla členěna okenními osami v rytmu 3+4+3+4+3, jižní fasáda se středovým rizalitem v rytmu 4+5+4 okenní osy (k tomu ještě dvě a jedno vynechané okno nad představenou přízemní částí s bytem). Jak již bylo řečeno, k hlavní východní fasádě se po bocích, tedy ze severní a jižní strany, pojí předstupující přízemní křídla, původně ozdobené sgrafitem. V křídle vlevo od hlavního vstupu byl byt ředitele a druhého školníka, v křídle vpravo od hlavního vstupu tělocvična. Ačkoli je jejich půdorys rozdílný (čtverec se spojovacím krčkem části s bytem oproti rozměrnější obdélné tělocvičny se spojovacím krčkem a předsunutým vchodem), na východním průčelí mají stejnou šířku i členění na tři okenní osy. Díky tomu mají shodně pojaté střechy, které výškově přesahují úroveň prvního patra. Malebně vyhlížející boční křídlo s bytem mělo samostatný vstup na konvexně vydutou verandu osvětlenou půlruhově ukončeným oknem zastřešenými schody, chráněnými půlkruhovými arkádami, které se uplatňovaly na jižní fasádě. Bytová část byla na rozdíl od tělocvičny podsklepená.

4.3 Řešení interiéru

Interiér vyřešil Bendelmayer na svou dobu moderně. Největší pozornost věnoval dvěma prostorům – vstupní předsíni a schodišti. Vstupní předsíň s několika schodišťovými stupni vyniká kanelurovaným obložením schodiště a spodní části stěn a při pohledu vzhůru kazetově pojatým stropem. Protější hlavní schodiště je vedle obvodových stěn nesené čtyřmi čtvercovými pilíři, procházejícími všemi podlažkami. Takto ryze moderně pojaté schodiště nemá v Hlučíně obdobnou paralelu. Mezi těmito prostory v přízemí se nachází ještě chodba, která obíhá půdorys celé střední

části a ze které je umožněn přístup do všech ostatních prostor v přízemí. Kromě čtyřech učeben, pracovny a kabinetu přírodopisu, bibliotéky Podporovacího spolku a školníkovy pracovny, flankujících vstupní chodbu, místnosti pro přespolní žáky a dívky, záchodů a umývárny to byly ještě dvě šatny, přičemž prostornější z nich se sprchami měla i dva samostatné vchody zvenčí a přiléhala přímo k tělocvičně, do které je možné rovněž vstoupit samostatným vchodem. V ní došlo k vybudování vyvýšeného pódia, které se mohlo využívat i při školních slavnostech. Křídlo s ředitelským bytem včetně spojovací části obsahovalo předsíň, dva menší pokoje, dva rozměrnější pokoje, úzké místnosti pro lázeň, služku, dále kuchyň, záchod, spíž a schodiště na podkroví, v suterénu pod verandou místnost na náradí, poté chodbu, sklep a prádelnu ředitele a druhý byt s předsíní, dvěma pokoji a kuchyní. Z chodby byl přístupný záchod a další sklep. V suterénu hlavní části budovy byly původně umístěny 2 dílny, sklepy, prádelna, kotelna a byt školníka o jednom pokoji s předsíní, kuchyní a toaletou. V prvním patře byla centrálně naproti schodiště umístěna knihovna žáků, vedle ní na jedné straně profesorská část, tvořená sborovnou, předsíní, ředitelnu a knihovnou profesorů. Na druhé straně se nacházely čtyři učebny, šatna, kabinet zeměpisu a přiléhající místnost pro profesora. Druhé patro obsahovalo dvě učebny, kreslírnu s kabinety pro kreslení a deskriptivu a komorou pro desky, posluchárnu fyziky a chemie s příslušnými kabinety, přípravkami, pracovnou a laboratoří. Z celkových deseti učeben mohly být dvě zařízeny pro 54 žáků, čtyři pro 42 a zbývající pro 36 žáků. Ve všech patrech byla z chodby, shodně řešené ve všech podlažích, přístupná také četná hygienická zařízení.⁴⁶¹

4.4 Vlastní výstavba

Nová školní budova se začala podle předloženého projektu ze srpna 1921 stavět v říjnu roku 1922. Zemní, zednické, pokrývačské, klempířské a kamenické práce byly na základě ofertního řízení zadány stavitelům ing. Vladimíru Vlčkovi (podnikatelství staveb v Moravské Ostravě) a bratřím Juliovi a Adolfovi Vysloužilovým z Opavy. Hans Kalitta, podle jehož návrhu se stavěly nedaleké obytné domy, se stal správcem stavby, vrchní stavební komisař Antonín Pauer měl na starost stálý stavební dozor. Stavební místo bylo suché, složené z hlíny a písku. Základy stavby se udělaly betonové, vnější zdivo cihelné, konstrukce stropů železobetonové, kombinované s použitím nosníků nebo klenuté (suterén). Počáteční práce zpozdžovalo nepříznivé počasí a brzy vypuknuvší zima, takže se od listopadu do dubna následujícího roku úplně zastavily. Poté se na stavbě pokračovalo tak, že na konci roku 1923 byla

⁴⁶¹ Popis exteriéru i interiéru vychází z plánové dokumentace k novostavbě státního reálného gymnázia v Hlučíně (půdorys suterénu, přízemí, 1. a 2. patra). Majetek Gymnázia Josefa Kainara Hlučín.

budova zastřešena břidlicí a zvenčí omítnuta. Řemeslnické práce byly na základě výběrového řízení svěřeny různým firmám – bylo-li to možné, tak místním (kamnářské práce firmě Josefa Holuschy v Hlučíně, stolařské práce a kování na oknech firmě Moravsko Ostravská – Karvinská společnost v Hlučíně), popřípadě z blízkého okolí (Hošťálkovičky, Petřkovice, Malé Hoštice, Opava, Ostrava). Specializovaná zakázka na zhotovení elektrického výtahu byla zadána pražské firmě Emanuel Barth. Celkový náklad na stavbu činil cca 3 660 000 Kčs, architekt za realizovaný projekt získal obnos 59 575 Kčs.⁴⁶² Vnitřní stavební a řemeslnické práce byly provedeny do konce roku 1924. První čtyři třídy (2 primy a 2 sekundy) se do jejího přízemí přestěhovaly na počátku školního roku 1924–1925, v říjnu došlo k stěhování zbylých tříd. Dne 6. září 1925 byla nová budova státního reálného gymnázia v Hlučíně slavnostně otevřena. Kolaudace hlučínského gymnázia se poněkud opozdila. Odehrála se až 17. února 1927.

5. Závěr

Důvod vzniku státního reálného gymnázia v Hlučíně lze nalézt mimo jiné také ve slovech zemského prezidenta a zplnomocněného komisaře Josefa Šrámka, která zazněla u příležitosti slavnostního otevření novostavby: „*Škola musí apoštolovat mezi lidem, prolomit ledy, ukázat, že také z českých škol vycházejí celí a velcí mužové. Ze studujících reálného gymnázia se musí stát horliví vlastenci, kteří budou ke cti státu a národa.*“⁴⁶³ Velikost a architektonický výraz budovy, funkční interiérové řešení a některé další prvky měly tuto myšlenku výrazně podpořit.

Stavba hlučínského gymnázia patří k dokladům využívání renomovaných architektů z nejvýznamnějších center vnitrozemí v rámci procesu bohemizace periferie. Na Hlučínsku bylo podobným způsobem postaveno pět ze šesti škol v meziválečné době. Pouze první, chuchelenská škola vznikla podle návrhu architekta ze Zemského stavebního úřadu v Opavě. Následovala, kromě hlučínského gymnázia, stavba Masarykovy obecné a měšťanské školy v Kravařích od pražského architekta Josefa Hlaváčka, stavba obecné školy a opatrovny v Antošovicích od pražského architekta Milana Babušky, výstavba státní měšťanské školy Dr. Eduarda Beneše podle plánů brněnského architekta Valentina Hrdličky a obecné a měšťanské školy v Hošťálkovičkách rovněž od brněnského architekta Jana Víška. Hlučínské gymnázium však z této skupiny jednoznačně vyčnívá, ať již architektonickým ztvárněním a náročností výzdoby, tak neodkladnou naléhavostí, s jakou byla instituce založena a výstavba

⁴⁶² Pátá výroční zpráva státního reálného gymnasia v Hlučíně za školní rok 1924/1925. 1. vyd. Hlučín 1925, s. 10–12.

⁴⁶³ PLAČEK, Vilém. Prajzáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti. Háj ve Slezsku 2007, s. 93. ISBN 978-80-86458-24-3.

iniciována. V rámci Slezska jsou podobně náročnými či manifestačními stavbami zejména Masarykova státní vyšší hospodářská škola v Opavě od plzeňského architekta Hanuše Zápala z let 1924–1927⁴⁶⁴, postavená ve stylu nového klasicismu s obdobnou půdorysnou dispozicí, nebo funkcionalistická budova gymnázia v Českém Těšíně od tehdy mladého pražského architekta Jaroslava Fragnera z let 1928–1935⁴⁶⁵. V rámci meziválečného Československa byla obdobná výstavba veřejných budov na základě návrhů předních architektů z pražského či brněnského centra iniciována především v Podkarpatské Rusi. Architekti, kteří byli k podobným zakázkám zvaní, tvořili stavby v souladu s požadavky státu na reprezentativnost, monumentálnost a státnost, což dokládá i Bendelmayerova budova hlučinského gymnázia.

6. Použité prameny a literatura

ZAO, Fond Zemský stavební úřad Opava, sloha č. 4 – plánová dokumentace k novostavbě státního reálného gymnázia Hlučín, nezpracovaný fond, bez inv. č.

Plánová dokumentace k novostavbě státního reálného gymnázia v Hlučíně, majetek Gymnázia Josefa Kainara Hlučín.

SOKa Opava, fond Gymnázium Hlučín.

Bedřich Bendelmayer. In: *Umění* 5, 1932, s. 498–499.

BRABENCOVÁ, Jana (ed.). *Biografický slovník českých zemí, 3. sešit (Bas-Bende)*. Praha: Libri, 2005. s. 264–375. ISBN 80-7277-287-2.

CASSIUS. *Architekt Bedřich Bendelmayer*. In: *Dílo* 24, 1932, č. 9, s. 190–193.

DOKOUPIL, Lumír. *Hlučinské reálné gymnázium v meziválečném období a jeho významné osobnosti*. In: *Vlastivědné listy* 32/2, 2006, s. 29–32.

HABRMANOVÁ, Magda. *Zájem českých národních matic o Hlučínsko v meziválečném období*. In: PAVELČÍKOVÁ, Nina (ed.). *Hlučínsko v proměnách času (Sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice)*. 1. vyd. Hlučín 1995, s. 49–60.

KULOVÁ, Anna, ŠEFCÍK, Erich (ed.). *Sedmdesát pět let gymnázia v Hlučíně 1920–1995*. 1. vyd. Hlučín 1995. 176 s.

MAZUR, Arnošt. *Školství v kulturně politickém vývoji*. In: *Hlučínsko. Příroda/lid/kultura*. 1. vyd. Ostrava 1958, s. 231–253.

MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Severní Moravy a Slezska VII*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1996. 157 s. ISBN 80-7042-461-3.

⁴⁶⁴ VYBÍRAL, Jindřich. *Opavská architektura v letech 1918–1929*. In: *Časopis Slezského muzea B-XXXV*, 1986, s. 171–172.

⁴⁶⁵ Pavel ŠOPÁK, *Stylové proměny architektury Českého Těšína v meziválečném dvacetiletí*. In: *Cieszyńskie Studia Muzealne – Těšínský muzejní sborník* 2, Cieszyn 2005, s. 323–324. ISBN 83-922005-0-0.

- MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Severní Moravy a Slezska IX*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1997. 146 s. ISBN 80-7042-480-X.
- MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Severní Moravy a Slezska X*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1998. 182 s. ISBN 80-7042-502-4.
- NĚMEČKOVÁ, Jaroslava. *Hlučínský problém a jeho odraz ve školství v meziválečném období*. In: Slezský sborník 65/1, 1967, s. 70–87.
- OSTRÁKOVÁ, Kristina. *Hlučínské gymnázium v meziválečném období (1920–1938)*. Diplomová práce, FF OU, Ostrava 2000.
- Pátá výroční zpráva státního reálného gymnasia v Hlučíně za školní rok 1924/1925*. 1. vyd. Hlučín 1925.
- PLAČEK, Vilém. *Prajzáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti*. 1. vyd. Háj ve Slezsku 2007. ISBN 978-80-86458-24-3.
- ŠOPÁK, Pavel. *Stylové proměny architektury Českého Těšína v meziválečném dvacetiletí*. In: Cieszyńskie Studia Muzealne – Těšínský muzejní sborník 2, Cieszyn 2005, s. 323–324. ISBN 83-922005-0-0.
- ŠRAJEROVÁ, Olga. *Školská činnost Matice opavské v meziválečném období*. In: Slezský sborník 99/3, 2001, s. 192–211.
- VLČEK, Pavel (ed.). *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004. 761 s. ISBN 80-200-0969-8.
- VYBÍRAL, Jindřich. *Opavská architektura v letech 1918–1929*. In: Časopis Slezského muzea B-XXXV, 1986, s. 171–172.
- ZÁVODSKÝ, Artur. (ed.). *Padesát let gymnasia v Hlučíně 1920–1970*. 1. vyd. Hlučín 1971. 135 s.

Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Adam Hubáček
Ostravská univerzita v Ostravě
Filozofická fakulta
Katedra dějin umění a kulturního dědictví
Reální 5, 701 03 Ostrava

Email: a.hubacek@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Pavel Šopák, PhD.

Rostoucí ambice evangelíků v 2. polovině 19. století na příkladu stavby jednoho kostela

The growing ambitions of the Evangelicals in the second half of the 19th century demonstrated on an example of construction of a church

Ester Pučálková

Anotace: Cílem článku je ukázat emancipaci evangelických církví v 2. polovině 19. století, jež se nejvýrazněji projevila ve velké stavební činnosti. Jako vhodný příklad poslouží stavba kostela pro reformovaný sbor v Kloboukách u Brna v letech 1882–1883. V této budově se promítly nejen obecné evangelické snahy o vyrovnání se dominující katolické církvi, ale rovněž osobní ambice posledního moravského superintendenta Ferdinanda Císaře.

Klíčová slova: evangelická církev, církevní architektura, Klobouky u Brna, 2. polovina 19. století

Summary: The article presents the emancipation of evangelical churches in the second half of the 19th century, which is visible in a large building activity. Appropriate example of this activity is the construction of the reformed church in Klobouky u Brna in the years 1882–1883, in which an effort to equal the dominant Catholic Church and personal ambitions of the last Moravian superintendent Ferdinand Císař are reflected.

Key words: evangelical church, church architecture, Klobouky u Brna, second half of the 19th century

1. Úvod

Evangelické církve⁴⁶⁶ bývají historiky často zanedbávány, a to i přesto, že zejména v bouřlivých časech přelomu 19. a 20. století sehrály významnou roli coby nositelky národní husitské a bratrské tradice. Situace se obrací až v posledních letech, kdy kromě prací vzešlých z půdy Evangelické teologické fakulty vynikají především knihy a články Zdeňka R. Nešpora.

Evangelické církve a. v. a h. v. tvořily od vydání Tolerančního patentu nepřilíživý významnou náboženskou menšinu složenou v Českých zemích z asi 80 tisíc věřících sdružených do sborů s rozsáhlými diasporami⁴⁶⁷. Tolerančním zákonodárstvím bylo veřejné působení evangelíků omezeno na minimum, kvůli čemuž jejich počet dále nestoupal a až do poloviny 19. století byli bráni jen jako trpěná menšina. Teprve od 60. let se začali veřejně angažovat ve vzdělávací, sociální a spolkové oblasti. Do popředí vstoupila rovněž evangelická inteligence prostřednictvím vznikajících časopisů a překladatelské činnosti.⁴⁶⁸ Obě církve se však do veřejného dění definitivně zapsaly až coby nositelky české reformační tradice, k níž se stále hlasitěji přiklání i česká společnost.

V níže uvedeném textu se zaměříme na druhou polovinu 19. století, kterou můžeme z pohledu protestantů označit za období emancipace a rostoucí nezávislosti na dominantní katolické církvi. Tento „vzestup“ nastal díky vydání několika klíčových zákonů umožňujících evangelíkům veřejně demonstrovat nově nabytou nezávislost, která byla mimo veřejnou angažovanost ve vzdělávací či spolkové oblasti velmi dobře patrná především ve velké stavební činnosti jednotlivých sborů v rozmezí 60.–80. let 19. století. Všechny stavby vzešlé z této vlny spojuje jeden klíčový prvek – reprezentace a s ní ruku v ruce jdoucí dlouholetá snaha vyrovnat se katolickým kostelům.

2. Zákony zlepšující postavení protestantů

Jak bylo zmíněno, obě evangelické církve byly už od svého vzniku pouze tolerovanými, ba dokonce jen trpěnými náboženskými menšinami podřízenými katolickým

⁴⁶⁶ Pod pojmem „evangelické církve“ jsou zahrnuty Evangelická církev augsburského vyznání a Evangelická církev helvétského vyznání.

⁴⁶⁷ FIALOVÁ, E. *Malý obrazový průvodce dějinami Českobratrské církve evangelické*. Praha: Kalich, 2008, s. 12, 16. Srov. NEŠPOR, Z. R. a kol. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 120.

⁴⁶⁸ FIALOVÁ, E. *Malý obrazový průvodce dějinami Českobratrské církve evangelické*. Praha: Kalich, 2008, s. 36. Více k časopisům NEŠPOR, Z. R. *Století evangelických časopisů, 1848–1948. Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*. Praha: Kalich, 2010.

úřadům. Do veřejného dění zasáhly výrazněji až díky revolucím v letech 1848–1849, kdy si vymohly vydání prvního významného zákona – tzv. Protestantského provizoria, které odstranilo některé rysy tolerančního zákonodárství⁴⁶⁹ a celkově zlepšilo postavení evangelíků.⁴⁷⁰ O úplnou rovnoprávnost s římskými katolíky se však prozatím nejednalo. Dalším krokem na cestě za emancipací se stal paradoxně konkordát mezi Vídní a Svatým stolcem, uzavřený o několik let později v roce 1855. Na jeho základě bylo vydáno nařízení,⁴⁷¹ podle něhož byli evangelíci povinni vést si vlastní matriky a vybudovat si i hřbitovy a zvonice.⁴⁷² Posledním a nejvýznamnějším krokem se stal tzv. Protestantský patent z 8. dubna 1861, díky němuž bylo definitivně odstraněno druhořadé postavení evangelíků v rakouském císařství.⁴⁷³ Právě s vydáním tohoto zákona souvisí vzednutí emancipační vlny, která nekatolíkům vydržela takřka po celý zbytek 19. století. Nejvýrazněji se však projevila v až horečnaté stavební činnosti, kdy protestanti obou vyznání bořili své dosavadní modlitebny a stavěli reprezentativnější kostely, které svou architekturou nápadně připomínaly katolické stavby; sbory s menšími finančními možnostmi přistavovaly ke svým stávajícím budovám aspoň věže.⁴⁷⁴ Jako příklad nám mohou posloužit kostely postavené ve Velké Lhotě u Dačic (po 1868), Čáslavi (1869), Nosislavi (od 1871), Krouně (od 1874); dále dostavěné věže k modlitebnám ve Vanovicích a Hodslavicích či samostatně stojící zvonice.⁴⁷⁵

3. Stavba věže v Kloboukách u Brna

Klobouky u Brna se staly záhy po vydání Tolerančního patentu střediskem reformovaného sboru s rozsáhlou diasporou, a to i přes svou zanedbatelnou velikost. Celé desítky let se tamní evangelíci scházeli ve zchátralé nevzhledné budově staré

⁴⁶⁹ Malým příkladem může být změna oficiálního označení „nekatolíci“ na „evangelíci a.v. a h.v.“. Více FIALOVÁ, E. *Malý obrazový průvodce dějinami Českobratrské církve evangelické*. Praha: Kalich, 2008, s. 26.

⁴⁷⁰ NEŠPOR, Z. R. a kol. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 132.

⁴⁷¹ Podle F. Bednáře se jednalo o výnosy č. 521 a 774 z 23. dubna a 21. května roku 1856. Více BEDNÁŘ, F. *Dějiny evangelického reformovaného sboru v Kloboukách u Brna*. Hodonín 1915, s. 146.

⁴⁷² Do 50. let 19. století byli evangelíci pohřbíváni na katolických hřbitovech za zvonění katolických zvonů. Více GRUBER, J. Co předcházelo postavení evangelického chrámu Páně v Kloboukách. In GRUBER, J. (ed.). *Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně*. Praha: Českobratrská církev evangelická, 2008, s. 6.

⁴⁷³ NEŠPOR, Z. R. a kol. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 132.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 136–137.

⁴⁷⁵ ČEJKOVÁ, M. *Po stopách památek reformace v České republice*. Praha: Trilabit, 2011.

bednárný, která postupně přestala dostávat nárokům sboru a navíc neplnila reprezentativní funkci, o níž sbor začal po vydání Protostatnského patentu čím dál více usilovat. Vzhledem k nedostatku finančních prostředků se sbor uchýlil pouze ke stavbě samostatně stojící zvonice, k níž měla být později v ideálním případě připojena celá kostelní budova. Z tohoto důvodu byla krátce po vydání patentu v roce 1861 postavena věž z cihel a nikoli ze dřeva, jak bylo původně plánováno. Celkové náklady se vyšplhaly na 7400 zlatých, což byla pro sbor obrovská částka, která si vyžádala značné odříkání jednotlivých členů.⁴⁷⁶ I přes dlouhotrvající nadšení z veřejné demonstrace nově nabyté svobody sbor nedokázal podniknout další kroky ke stavbě kostela.

4. Stavba kostela

Věci se daly do pohybu až o dvacet později, kdy se hledal po smrti dosavadního klobouckého faráře a seniora Josefa Totuška farář nový. Mezi vybranými kandidáty byl i jistý Ferdinand Císař, který svůj možný příchod do Klobouk přímo podmínil stavbou nového kostela.⁴⁷⁷ Přestože byl tento mladý a ambiciosní kazatel v roce 1877 skutečně zvolen, trvalo ještě několik let, než se přikročilo ke konkrétnímu jednání ohledně stavby. K první schůzi presbyterů došlo až 18. dubna 1881. O dva měsíce později bylo novoměstskému staviteli Janu Schierovi zadáno vypracování plánu a rozpočtu. Staršovstvo požadovalo z pochopitelných důvodů provedení stavby od již stojící věže – nikoli tedy od presbytáře, jak bylo zvykem; dále otevřené krovy, od nichž si patrně slibovalo nižší náklady; a v neposlední řadě dostatečnou velikost pro 1200 věřících, čemuž se s ohledem na rozsáhlost kloboucké diaspory nelze divit.⁴⁷⁸

4.1 Toleranční slavnost

Významnou událostí, která ovlivnila stavbu kostela, byla tzv. Toleranční slavnost u příležitosti stého výročí vydání Tolerančního patentu. Díky Císařově aktivitě a kontaktům se konala v Kloboukách a účastnili se jí i mnozí zahraniční hosté. Z budoucího hlediska to byl velmi významný tah, protože Císařovi přátelé zaslali

⁴⁷⁶ BEDNÁŘ, F. *Dějiny evangelického reformovaného sboru v Kloboukách u Brna*. Hodonín 1915, s. 147.

⁴⁷⁷ GRUBER, J. Co předcházelo postavení evangelického chrámu Páně v Kloboukách. In GRUBER, J. (ed.). *Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně*. Praha: Českobratrská církev evangelická, 2008, s. 7.

⁴⁷⁸ Archiv sboru ČCE Klobouky u Brna, Protokolní kniha 1865–1895, R-III-B-21, s. 112.

čas od času nemalé sumy na podporu moravské církve.⁴⁷⁹ Díky zmíněnému přátelství můžeme navíc předpokládat, že některé z obnosů byly později věnovány přímo na stavbu klobouckého kostela. Mimo zahraniční „souvěrece“ probudila celá slavnost zájem o Klobouky i na Moravě a především u Gustav-Adolfského spolku, který sboru později poskytl významnou finanční pomoc.⁴⁸⁰ Druhým důvodem pro zmínku o toleranční slavnosti je superintendentní konvent, který byl její součástí a na němž byl moravskou částí reformované církve schválen plán Klobouckých ohledně vybudování nového kostela.

Sama toleranční slavnost do jisté míry předznamenávala budoucnost, protože vytvořila z Klobouk (aspoň na jeden týden) středisko reformované církve na Moravě, kterým se o 20 let později skutečně staly. Nicméně je dost pravděpodobné, že farář Císař o této možnosti uvažoval už v roce 1881, jak ostatně dokládá sama slavnost či jeho vysoká angažovanost při stavbě kostela coby reprezentativní budovy.

4.2 Zadání stavby dražbou

Všechny nadějně představy o podobě kostela však brzdil jeden velmi podstatný fakt – stálý nedostatek financí. Staršovstvu v čele s Císařem se neodbytně připomenul v Schierově rozpočtu s celkovou sumou 36 047 zlatých. Pokud měl sbor o dvacet let dříve problémy splatit věž, jejíž konečná cena byla téměř šestkrát menší, jak by potom mohl splatit náklady spojené s vybudováním kostela? Stejnou otázku si při pohledu na stavební fond sboru, jenž v roce 1881 činil 6438 zlatých, zřejmě kladli i presbyteri. Další postup stavby tedy odložili do podzimu příštího roku s tím, že se pokusí získat peníze z Gustav-Adolfského spolku, od zahraničních přátel či zvýšenou obětavostí ve vlastním sboru.⁴⁸¹

Vzhledem k nepřilíživě nadějným vyhlídkám na zisk dostatečného množství prostředků se sbor nakonec rozhodl zadat stavbu dražbou.⁴⁸² Vypracováním konkurzních podmínek, včetně přepracování plánů a rozpočtu, byl pověřen brněnský stavitel Johann Zoufal. S ním se také starší radili ohledně vhodnosti použití dřevěné klenby. A byl to právě Zoufal,⁴⁸³ který jim doporučil dražší, ale trvanlivější železnou konstrukci coby konstrukční výdobytek 19. století.

⁴⁷⁹ Průběh slavnosti, seznam hostů i darované částky ze zahraničí uvádí BENEŠ, J. (ed.). *Pamětní spis jubilejní slavnosti toleranční reformované církve moravské L. P. 1881*. Brno 1882.

⁴⁸⁰ HAVELKA, E.. *Vůdce a člověk*. Rukopis, soukromý archiv Jiřího Grubera, s. 93.

⁴⁸¹ Archiv sboru ČCE Klobouky u Brna, Protokolní kniha 1865–1895, R-III-B-21, s. 117, 118.

⁴⁸² Tamtéž, s. 128.

⁴⁸³ Johann Zoufal (1845–1925) byl podnikatelem v oblasti nemovitostí v Brně. Od roku 1883 (dle P. Zatloukala 1884) spolupracoval s architektem G. Wanderleyem. Více MAGNIOVÁ, M. *Germano Wanderley, architekt poslední čtvrtiny 19. století*. Diplomová práce. Seminář dějin

V srpnu 1882 byl slavnostně položen základní kámen a to i přesto, že dosud nebyl vybrán stavitel. Z celkem tří nabídek byl nakonec pro transparentnost svého návrhu (včetně platby za dopravu a sestavení železné konstrukce) zvolen Antonín Strnad z Pohořelic.⁴⁸⁴ V únoru 1883 byla zbořena stará budova a za pouhých osm měsíců byla postavena nová včetně vedle stojící fary.⁴⁸⁵ Celkové náklady na stavbu kostela se vyšplhaly na 39 996 zlatých, stavba fary stála 6329 zlatých.⁴⁸⁶ Obě stavby byly uhrazeny jednak z darů Gustav-Adolfského spolku či soukromých dárců a jednak půjčkami, např. z občanské záložny ve Vanovicích. I přes veškerou snahu měl sbor v době otevření kostela dluh 25 000 zlatých, který byl však v následujících letech obětavostí členů uhrazen.⁴⁸⁷

Pokud se podíváme na celkové náklady na stavbu kostela, zjistíme, že se oproti Schierovu rozpočtu prodražily de facto jen o Zoufalem prosazovanou železnou konstrukci. Z tohoto úhlu pohledu bylo zadání dražbou zbytečným krokem. Avšak na druhou stranu nám umožnilo nahlédnout do procesu navrhování a realizace staveb ve 2. polovině 19. století.

Interiér kostela byl zařízen vkusně, ale ve srovnání s dalšími evangelickými kostely postavenými v té době poněkud netradičně. Za tuto zvláštnost mohlo především přepažení presbytáře dřevěnou stěnou a následné umístění kazatelny do jejího středu. Strůjcem myšlenky byl samozřejmě farář Císař inspirovaný dopisem vrchního církevního rady Heřmana z Tardy.⁴⁸⁸ Právě tímto umístěním se totiž naplnil reformační princip *sola scriptura*, odkazující k autoritě Písma hlásaného z kazatelny. Ferdinand Císař zasáhl do výsledného vzhledu ještě několikrát, avšak mimo kazatelnu máme pramenně doložen jen výběr nápisů zdobících západní stěnu kostela.

umění. 1997, s. 87. Srov. ZATLOUKAL, P. *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 2002, s. 425–432.

⁴⁸⁴ Archiv sboru ČCE Klobouky u Brna, Protokolní kniha 1865–1895, R-III-B-21, s. 135.

⁴⁸⁵ GRUBER, J. Co předcházelo postavení evangelického chrámu Páně v Kloboukách. In GRUBER, J. (ed.). *Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně*. Praha: Českobratrská církev evangelická, 2008, s. 8.

⁴⁸⁶ Archiv sboru ČCE Klobouky u Brna, Protokolní kniha 1865–1895, R-III-B-21, s. 161.

⁴⁸⁷ GRUBER, J. Co předcházelo postavení evangelického chrámu Páně v Kloboukách. In GRUBER, J. (ed.). *Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně*. Praha: Českobratrská církev evangelická, 2008, s. 8.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 7.

5. Umělecko-historický závěr

Jak jsme viděli výše, na stavbě se podíleli celkem 3 architekti – Jan Schier, Johann Zoufal a Antonín Strnad. Přestože se jednalo o poměrně lokální stavitele, každý z nich zanechal na klobouckém kostele specifickou stopu, která mu dala neobvyklý ráz. Z tohoto důvodu je obtížné stavbu stylově zařadit, přestože literatura jej klasifikuje jednoznačně jako novoklasicistní.⁴⁸⁹ Dle mého soudu se však jedná o stavbu pozdního historismu s typickým slohovým míšením různých architektonických prvků.⁴⁹⁰ Tomu odpovídá i výsledná kloboucká stavba spojující v sobě prvky od italské renesance přes manýrismus až po klasicismus. Stylový mix je pak završen použitím moderních konstrukčních výtvarných prvků 19. století v podobě netradiční železné konstrukce a hojném užívání litiny v interiéru.

6. Závěr

Kostel je významným svědkem i z historického hlediska. Jasně demonstruje snahu protestantů dát veřejně najevo svou nově nabytou svobodu v rakouském mocnářství, která přetrvávala už od vydání Protestantského patentu v roce 1861. Pro kloboucké evangelíky se tato snaha zúžila na konkrétní soupeření s místní katolickou farností, reprezentovanou kostelem sv. Vavřince ze 17. století. Obě budovy stojící na protilehlých návrších se vyznačují obdélným půdorysem a hranolovou věží, avšak evangelíkům se podařilo své stavbě dodat větší reprezentativnost a zdání monumentality – a to i přes nedostatek finančních prostředků. Evangelický kostel se tak oprávněně stal novou dominantou města, kterou je dodnes.

Kromě této zásadní ambice se však trochu ve stínu nachází ještě jiná – osobní snaha Ferdinanda Císaře vytvořit z Klobouk centrum moravské reformované církve, v jejímž čele doufal jednou stanout. I tato snaha byla naplněna a o necelých 20 let později ještě potvrzena Císařovým jmenováním superintendentem, tedy hlavou reformované církve na Moravě. Sám Císař se ostatně nepřímo podílel i na výsledném vzhledu kostela. Pramenně máme doloženu jeho klíčovou roli v umístění kazatelny do středu dřevěné přepážky presbytáře, což je v evangelickém prostředí ojedinělé. Svým způsobem tak můžeme kostel považovat za Císařův „památník“ a odkaz budoucím generacím.

⁴⁸⁹ ČEJKOVÁ, M. *Po stopách památek reformace v České republice*. Praha: Trilabit, 2011, s. 53.

⁴⁹⁰ ZATLOUKAL, P. *Architektura 19. století*. Praha: Správa Pražského hradu, 2001, s. 28.

7. Použité prameny a literatura

1. Archiv sboru ČCE Klobouky u Brna, Protokolní kniha 1865–1895, R-III-B-21.
2. BENEŠ, J. (ed.). *Pamětní spis jubilejní slavnosti toleranční reformované církve moravské L. P. 1881*. Brno 1882.
3. BEDNÁŘ, F. *Dějiny evangelického reformovaného sboru v Kloboukách u Brna*. Hodonín 1915.
4. ČEJKOVÁ, M. *Po stopách památek reformace v České republice*. 1. vyd. Praha: Českobratrská církev evangelická ve vydavatelství Trilabit, 2011, 271 s. ISBN 978-80-87098-19-6.
5. FIALOVÁ, E. *Malý obrazový průvodce dějinami Českobratrské církve evangelické*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2008. 86 s. ISBN 978-80-7017-091-5.
6. GRUBER, J. (ed.). *Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně*. Vyd. 1. Praha: Českobratrská církev evangelická, 2008, 52 s. ISBN 978-80-87098-066-6.
7. HAVELKA, E. *Vůdce a člověk*. Rukopis, soukromý archiv Jiřího Grubera.
8. MAGNIOVÁ, M. *Germano Wanderley, architekt poslední čtvrtiny 19. století*. Brno, 1997. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění. Vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc. 116 s.
9. NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství v 19. století: nej církevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2010, 324 s. ISBN 978-80-87271-22-3.
10. NEŠPOR, Z. R. *Století evangelických časopisů, 1848–1948. Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2010. 175 s. ISBN 978-80-7017-141-7.
11. ZATLOUKAL, P. *Deset století architektury. 5. Architektura 19. století*. Vyd. 1. Praha: Správa Pražského hradu, 2001, 205 s. ISBN 80-86161-39-0.
12. ZATLOUKAL, P. *Příběhy z dlouhého století: architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Muzeum umění, 2002, 702 s. ISBN 80-85227-49-5.13.

Kontakt na autorku

Mgr. Ester Pučálková

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický ústav
Arna Nováka 1
602 00 Brno

Email: esterpucalkova@centrum.cz

Školitel: prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

Konfliktní prostředí prácheňského venkova 60. let 19. století

Conflictful Background of Prachin Countryside in the 60's of the 19th Century

Zdeněk Polanský

Anotace: Příspěvek se snaží přiblížit linie politických sporů mezi rodícím se občanstvem a starými feudálními a náboženskými autoritami na poli českých katolických venkovských komunit Prácheňského kraje v období počátků konstitucionalismu.

Klíčová slova: politika, venkov, Prácheňský kraj, 19. století

Summary: This contribution tries to focus on the lines of political conflicts among rising civil society, old feudal and church authorities within the Czech catholic rural communities of Prachin region in the beginning of the constitutionalism era.

Key words: politics, polity, countryside, Prachin region, 19th century

1. Úvod

Pro podobor politických dějin moderní doby je příznačné, že dominantní důraz bývá kladen na vývoj centrálních politických institucí. V českém a moravském prostředí tradičně silně zastoupená regionální historiografie má při své četnosti naopak tendenci v tématu venkova vlivy center zamlčovat a někdy téma zplošťovat na pouhé dějiny samospráv. Tento příspěvek má naopak cíl ze studia obecných celospolečenských trendů vycházet, zkoumat nicméně jejich projevy mimo centra samotná. Konkrétně si bude všimát změn vztahu venkovské komunity a tradičních mocenských center doby předbreznové ve velmi dynamické fázi raného konstitucionalismu v 60. letech 19. století.

Nosnou linií příspěvku bude sledování těch konfliktů, v nichž figurovalo panstvo a duchovní, neboť právě u těchto konfliktů se dá uvažovat o platnosti předpokladu,

že byly součástí střetů o novou podobu polického pořádku. Abych téma zúžil, k rozboru jsem vybral prostředí katolické a národnostně české části Prácheňského kraje tak, aby bylo téma oproštěné od sporů vycházejících z odlišných náboženských a národnostních identit.

2. Příklady konfliktů a politická argumentace jejich účastníků

2.1 Vpouřa obecní samosprávy a nová role bývalé vrchnosti

První předkládaný případ odhalující pohybující se hranici mezi dobovou normalitou a deviací se udál roku 1860 ve Vševilech, vsi s třemi sty obyvateli. Došlo zde ke vzpouře probouzejících se bývalých poddaných proti státním úřadům i bývalé vrchnosti. Jablkem sváru bylo rozhodnutí okresního úřadu v Březnici o pronájmu celé vševilské honitby orlickému velkostatku. K dohodě mezi tímto schwarzenberským hospodářstvím a okresním úřadem přitom v roce 1859 došlo proti vůli obce a hned následujícího roku, aby její obyvatelé vyjádřili svůj nesouhlas a pohrdání dohodou, uspořádali demonstrativně na svých pozemcích hon. Peněžní výtěžek ze dvou zajíců, které střelili nelegálně drženými zbraněmi, byl pak věnován do obecní pokladny.⁴⁹¹

Vševilští vzbouřenci nebyli recidivisté, ale obecními orgány vedený zástup složený z bezúhonných a mravně zachovalých členů obce s celou obecní radou v čele. Vyšetřování případu u krajského soudu odkrývá jejich pozoruhodnou argumentaci. Ukazuje, že jejich čin byl aktem jednoty tvořené vědomím sounáležitosti členů obce a snad i snahou tvarovat svým uvážením právní pořádek ve svůj prospěch: Když totiž četníci odvedli k výslechu jednoho z pachatelů a chtěli po něm vysvětlení a seznam jmen všech účastníků protestního honu, odpověděl tento samozvaný myslivec, že není potřeba zapisovat jednotlivá jména, že byli účastni všichni představení i majitelé pozemků, a že se tak stalo v přesvědčení, že jednají spravedlivě.

Představitel bývalé vrchnosti, v tomto případě Karel III. Schwarzenberg, se snažil uplatňovat svůj formální i zvykový vliv, pochopitelně ještě násobený silným ekonomickým postavením, i v prostředí modernizující se společnosti. Karel III. byl v této době aktivním politikem na zemské i celostátní úrovni, v prostředí měšťanských i aristokratických politických elit se těšil nesporné vážnosti. Co je nejdůležitější, jako bývalá vrchnost si nyní tvořil nový vztah ke svým někdejšími poddaným a společně s nimi musel postupně přeformulovávat dřívější vztah nadřazonosti a podřízení. Jeho aktivita dokládá podobu přechodu mezi rolí vrchnosti a rolí aktéra v prostředí rodící se etiky občanství. Nepřekvapí však, že pohled na Schwarzenberga jako

⁴⁹¹ SOA Třeboň, fond Krajský soud Písek, složka trestního spisu 1027/1862

na vrchnost přežíval ještě dlouho po zrušení poddanství a vrchnostenských úřadů a transformaci moci jejím přenesením na úřady státní.

Zakotvení Schwarzenbergů v českém politickém prostředí přiblížil Karlův myšlenkově vlivný strýček Bedřich Schwarzenberg alias Poslední lancknecht: „*Představuji si zřízení šlechty nikoli co zelenou, kypící nivu, kde privilegovaní hodují a odpočívají, obklopeni pevnými, vysokými hradbami, zatímco ostatek jejich spoluobčanů leží venku na suché písčíně; nýbrž jako strmou výšinu, kam rody po staletí vystupovaly. Nechme vystoupiti každého a přátelsky ho uvítejme, ale nenechme se donutiti k sestupu. Že však na světě jsou hory a vrchy, a ne rovná plošina, jako kulečník nebo tabule, to chtěl ten, jenž jej s horami, doly, řekami a močály stvořil, neboť to byla líbezná vůle.*“⁴⁹²

Karel III. se dlouho snažil udržet svůj vztah k bývalým poddaným v souladu s myšlením svého strýčka. Dokumentuje to Schwarzenbergovo postavení v obecních samosprávách, do nichž sice často býval volen, někdy ale jeho účast vzbuzovala silné kontroverze. Při prvních obnovených obecních volbách v roce 1861 znělo jednou z čimelických hospod, že volba knížete by měla být zmařena a jeho rodina dokonce postřílena.⁴⁹³

V případě svého nezvolení se Karel III. dokázal zachovat ke svým bývalým poddaným až macešsky. Stalo se tak například v obci Kožlí a Velký Vír. Karlovou odvetou za volební propad bylo nařízení velkostatkářským úředníkům, aby z práce propustili místní domkáře a napříště je již nezaměstnávali.⁴⁹⁴ Někteří z domkářů

⁴⁹² SCHWARZENBERG, Bedřich. *Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Španělský deník a Zrození revolucí. O hnězdě*. Jemnice: Svatojanské dílo, 1992. 129 s. ISBN 80-901372-0-2
Postava Karla III. Schwarzenbega. 1861-1863 poslancem zemského sněmu, 1865 se ujímá poslaneckého mandátu demonstrativním složením slibu v češtině. Po nástupu Beusta, který měl připravit rakousko-uherské vyrovnání, se konaly volby do zemských sněmů, aby zvolili ústavodárnou říšskou radu. V Čechách zvítězili federalisté, mezi nimiž i Karel III. odmítl provézt volbu do Říšské rady. >druhý den 27.2.67 byl sněm rozpuštěn a volebními machinacemi (gerrymanderingem) bylo dosaženo nového obsazení s centristickou většinou. >na protest v dubnu odešli staročeši a konz. velkostatek do pasivní rezistence. (v zs byli v rezistenci do srpna 1870). Karel coby poslanec ZS se účastnil vyjednávání o fundamentálkách >známým je jeho proslov z 8.11.1871, po chabrusových volbách do ZS 1872, kdy vrchu nabyt ústavověrný velkostatek dalšími machinacemi, opustil Karel ZS a nedocházel tam do r. 1879. V roce 1873 byl v prvních přímých volbách zvolen do Říšské rady, kterou bojkotoval též.

⁴⁹³ BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenberkové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovici 19. a na počátku 20. století*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2005. 155 s. ISBN 80-7040-698-4

⁴⁹⁴ „*Ačkoliv Jeho Osvícenosti jen na pravé důvěře jeho bývalých poddaných záleží, nikoliv však obmyšlen je, hlásí k volbě mocně sobě dobytí, tak přece mysl, že občané obce Kožlí a jmenovitě ti, k této obci patřící domkářové to velké jim dopřané dobrodiní týkaje se jejich vyživení skrz výdělek na knížecích polích, zahrad a lesů v paměti míti a náchylností a vděčností jejich na jeho osobu při volbách vyjevjejí. Aby tedy uznali jaká dobrota se jim skrz popřání panské práce stává*

se následně Karlu III. za svou domnělou volební pomýlenost i omluvili.: „*My však tím v nevědomosti nevěděli, co učinit máme, poněvadž z nás při takové volbě nikdy žádný nebyl, a protož my na dlouhá léta chleba Vaší osvícenosti požívali, prosíme co nejponíženěji, překročili-li jsme jednáním tímto, by nám odpuštěno bylo.*“⁴⁹⁵ Nové ideje občanství neměli zmiňovaní voliči do samospráv dosud vžitě. Domkáři i Karel III. Schwarzenberg ještě jakoby postrádali základní představu o alespoň formální podobě rovných práv účastníků na obecních samosprávách. Stále dosud chybělo argumentační oddělení ekonomických vztahů a politiky, z čehož vyplývalo i tolerování takových deformací nového systému, jakými bylo ekonomické vydírání voličů.

2.2 Konflikty katolických duchovních ve venkovských komunitách

Do konfliktního prostředí bývalého orlického panství se zaplétal i známý spisovatel a kaplan Václav Čeněk Bendl. Kolbiště sporů přinesly obecní volby v Mirovicích v roce 1864, kterých se vedle Karla III. Schwarzenberga účastnil i on. V tamější samosprávě byli duchovní zastoupeni nepřetržitě od prvních komunálních voleb až do konce 60. let. V prvních volbách v roce 1851 zde byl zvolen starý farář a buditel Šimon Bernard Vrána jako nesporná místní autorita, po celých deseti letech ho na pozici obecního zastupitele vystřídal vikář Císař, jenž byl zvolen také v roce 1864. Sám Bendl, velmi aktivní v kulturních i hospodářských spolcích, cítil při svém pokusu o vstup do místní politiky ústrky od lidí z řad dosavadní samosprávy i od Schwarzenberga, který byl jeho ideovým odpůrcem, zároveň však patronem fary, kde Bendl působil.

Václav Bendl od počátku zpochybňoval připravovanou volební proceduru, kterou označoval za špatnou a protizákonnou; vedení města ale jeho argumenty zatvrzele přehlíželo. Bendl, v korespondenci s politickými i samosprávnými úřady označující se zásadně jako *volič* či *občan*, píše před volbami do obecního zastupitelstva stížnost reklamační komisi; zpochybňuje rozhodnutí města o rozdělení obyvatel Jeho Osvícenost Kníže Pán mocí resoluce dtto 14. března 1861 No. 319 naříditi ráčil, by se všichni Koželský a Velkovírský domkáři a jejich přínaležející od každé jakékoliv jméno mající panské práce odstraniti a že se tento rozkaz vyplňuje ředitele panství osobně odpovídajícího učinili a též také toto nařízení knížecímu zahradníkovi a šafáři do povědomosti uvěsti se ustanovilo (BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenberkové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovici 19. a na počátku 20. století*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2005. 155 s. ISBN 80-7040-698-4. s. 68–69)

⁴⁹⁵ BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenberkové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovici 19. a na počátku 20. století*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2005. 155 s. ISBN 80-7040-698-4. s. 68–69 o vztahu Schwarzenbergů a venkova viz SOA Třeboň, Schwarzenberská ústřední kancelář Orlík, sign. 8/11, *vztah velkostatků k veřejnosti, obcím a občanům* (karton 279)

do voličských tříd, které shromažďovaly ekonomicky i společensky sourodé skupiny lidí. Standardně byly navrženy tři voličské skupiny vytvořené podle výše přímých daní, jež jednotliví voliči odváděli; jako mýlka se ale ukázalo úplné pomínutí všech, kteří neplatili žádné přímé daně, 3. voličský sbor tvořili totiž lidé platící daně nejnížší, nikoli však žádné. Bendl protestoval citacemi z neosobního modernistického dokumentu – volebního řádu.⁴⁹⁶ Argumentace obecnými pravidly a odboj proti místním elitám byly v prostředí tradiční společnosti, jak ji popisuje klasická sociologie, něco nevídaného a vůbec neobvyklého. Bendl tím zpochybňoval řád založený na předávání zvyků a na mezilidských vazbách závislých pouze na konkrétních aktérech, snažil se místo toho přispět k prosazení principu určující role obecných mechanismů, jež by nahradily dosavadní zákonitosti zvykového uspořádání komunity.⁴⁹⁷ Po neúspěšné stížnosti na obecní úrovni byl aktivní a do věci zapálený Bendl nucen napsat obdobně formulovanou stížnost ještě okresnímu úřadu, který vzpurnému kaplanovi nakonec vyhověl.

Bendl v těchto volbách kandidoval a také uspěl. Nanovo byl ale dotčen volební komisí, jež ho svou pasivitou donutila napsat další stížnost. O svém úspěchu se totiž nedoslechl úřední cestou, ale narozdíl od ostatních zvolených zastupitelů jen pokoutně a navíc s dramatickým zpožděním. Že dostal od 3. voličského sboru celých 35 hlasů a byl do zastupitelstva zvolen, mu komise zamlčovala. Neschopnost městské elity otevřít se aktivnímu kaplanovi přinutila nakonec Bendla do nového zastupitelstva nevstoupit. Sám pak svůj odchod vysvětlil v rezignačním dopise, jímž prosvítá hořkost spolu s vírou v pokrok smíšenou s občanským sebevědomím. Zároveň je zřetelná jeho snaha o striktní oddělení společenské role duchovního a občana a oproštění politiky od náboženské argumentace.:

„Tím [že jsem odstoupil] ale nemá ještě nikdo vůbec, tedy ani žádný z pánů členův sl. komise volební, nižádného práva tvrditi, že mně nepřísluší starati se o záležitosti obecní. Jest to právo každého občana v ústavním státu, jest to ovšem i právo moje, jenž poměry lidu znám a veřejně účinkuji. Vymáhá toho důležitost nového zřízení obecního, aby se každý přičinil, by v novém zastupitelstvu obecním zasedali mužové pokroku a že jsem já v tom směru pracoval poctivě, neupřou mi snad ani protivníci moji. Zda

⁴⁹⁶ „Paragraf 15 řádu volení v obcích království Českého zní následovně: Duchovní správcové místní, měšťané a občané čestní, též úředníci dvorští, státní, zemští a úředníci fondů veřejných, důstojníci a strany vojenské, ježto mají charakter důstojnický, jsouce v osmé nebo vyšší dietní třídě postaveni, náležejí do prvního sboru voličského. Ostatní osoby v §1 sub 2 jmenované, když platí nějakou přímou daň, podle níž nenáležely již do prvního sboru voličského, položeny buďtež do druhého sboru voličského, jinak ale do třetího.“ (SOkA Písek, OF Jan Toman, sign. 1088)

⁴⁹⁷ KELLER, Jan. *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 194 s. ISBN 978-80-86429-66-3

se *každý může honositi, že skutečně ponavrhl a volil muže pokroku, dovoluji si pochybovati. Občan a volič Bendl*”.⁴⁹⁸

Místem dalšího sporu poodhalujícího podobu tradičních autorit jihočeského katolického venkova a svědkem spletence prudkých dějů, kde roli sehrála většina obyvatel, byla vesnice Chraštica a její fara. Tamější mladý kaplan Pajdar měl sexuální pletky s farskou kuchařkou. Po udání začaly jejich vztah vyšetřovat církevní úřady, které nemohly neshledat Pajdarova četná pochybení. Mirovický vikář se následně spolu s chraštickým farářem a četníky v noci vypravili, aby Pajdara připravili k převozu do pražské káznice. Způsobili ale sročení lidu, který se vzpouzel svého oblíbeného kaplana vydat. Po neúčinných přímluvách farníků pak musel farář Rozsypal cestou do kostela k večernímu požehnání „*jíti skrze řadu plačících a nařikajících žen, ježto bědovaly pro kaplana křičíce: Kam nám dali našeho pana pátera!*” Chraštické ženy se následně smlouvaly k svéráznému způsobu zápasu s autoritami, který spočíval v pravidelných návštěvách kostela, kde měly hlasitě plakat a naříkat. Při realizaci těchto plánů pak znemožňovaly vzlyky a řevem v kostele faráři pastorační činnost. Řev byl tak velký, že prý nebylo slyšet ani varhany. Po zkrácené mši se někteří vzbouřenci domluvili rebelantskými slovy: „*jak z kostela vyjde farář, tak ho řežte.*” Rozsypal šel následně na procesí, kterého se však mnoho lidí neúčastnilo. Většina zůstala na vsi chystající se k lynči bývalé kaplanovy milenky.

Krajský soud po úředním vyšetřování konstatoval, že všichni jednali „*zaslepení náboženskou třeštivostí, tedy v prudkém hnutí mysli.*“⁴⁹⁹ Při jejich přiznaném náboženském fanatismu (*třeštivostí*) ale nelze chápat tato počínání jako vědomý ústup z pozic katolické věrouky. Oni se naopak chápali jako její prosazovatelé, což bylo i soudem uznáno. Potíž rozporu mezi *náboženským třeštěním* a *rušením náboženství* odhaluje tu pravou a tolerovanou formu náboženství reprezentovanou s trochou nadsázky pouze úkony kléru. Zvláště když mnozí chtěli obsadit kostel a zamezit vstupu „*daremným kněžům*” (tím se myslí farář Rozsypal), jestli by pak nedostali zpátky kaplana, „*nestáli by dál o takové křestanství*“.

V nedotknutelnosti církevní autority na venkově se ukázala trhlina. Do konfliktu s církví, úřady i zákonem se stejně jako v případě vševilském dostali lidé dosud považovaní za slušné – tedy mravně zachovalé, kteří delikt činili posilování spravedlivým hněvem. Církevní hierarchií vyžadovaná a institucionalizovaná podoba konzumace náboženství se, jak vidno, snadno mohla dostat do rozporu se subjektivním vnímáním autority venkovským člověkem, když mohla být formální autorita instituce zastíněná autoritou osobní.

⁴⁹⁸ SOkA Písek, OF Jan Toman, sign. 1088

⁴⁹⁹ SOA Třeboň, fond Krajský soud Písek, složka trestního spisu, c686/1860

Chraštický případ byl ve svých charakteru a době ojedinělý. Velké množství souzených přečinů proti náboženství, které bychom na prvý pohled mohli zařadit po bok Rozsypalovu martyrii, nejsou ve skutečnosti vzpourou proti církevní instituci, ale proti náboženskému řádu. Jako vlašťovky vzdoru se k píseckému krajskému soudu slétaly drobné jednotliviny reptání či drzé provokace. Například čtyřicetiletý ženatý sedlák Josef Vlasák z Bělčic v roce 1856 pronesl, že: „*by byl Bůh zatracený osel a darebák, kdyby on se zde na světě dobře neměl a poctivou smrtí ze světa nesešel*”. Již dříve byl Vlasák odsouzen za různé drobnější delikty, nyní od píseckého krajského soudu odešel s trestem třech měsíců žaláře.⁵⁰⁰ Rok poté se podobný delikt stal v Březnici, kde navštívil obchod žida Josefa Kohna katolík, vdovec a výminkář Jan Zdeněk a krom nákupu zde začal vyprávět cosi o způsobech křesťanů i židů, následně pak přímo prohlásil: „*u nás je to takto: Pán Bůh, svatí i kněží, to je všechno jedna pakáž*”. Tomáš Šídlo, obchodník a propuštěný voják z Březnice v roce 1866 zase prohlásil o krucifixu: „*co pak to, to je hovno, to je jen kus dřeva a podobizna, jen ten hořejší nám může pomoci*.”⁵⁰¹ Za povšimnutí v těchto případech stojí skutečnost, že tyto a jim podobné drobné přečiny proti náboženství byly trestány často v kombinaci s přečiny proti majestátu. Respekt před veřejnými institucemi, které dosavadní řád zastupovaly a hájily, a vědomí nejenom bývalých poddaných o jeho nezpochybnitelnosti jen přizívovaly jejich pokoru a dosavadní politickou pasivitu.

3. Závěr

Jak dokládají představené konflikty, tradiční venkovské autority pocítovaly jistou ztrátu rovnováhy a v některých případech i zpochybnění dříve tolik pevného místa v komunitě; jako odkaz revolucí 1848–1849 působil na reprezentanty starého řádu tlak kořenící z postupujících změn politického myšlení a sdílených politických norem. V některých okamžicích začalo být nastolováno pravidlo moderny spočívající v alespoň formálním oddělování výkonu politiky a dalších společenských subsystémů.⁵⁰² Přesto bylo zažívání tohoto principu dosud jen zlehka hmatatelnou tendencí. Maloměstská i venkovská společnost ještě lavírovala a jakoby si stále vybírala mezi tím, chce-li být moderní, právně-rovnostářskou a liberální, nebo stavovskou, vyrůstající z tradic doby předbřeznové.

Jak ukázaly předložené případy konfliktů, moderní občanská argumentace byla jen zřídka se vyskytujícím výstřelkem a občanská etika extravagantností dosud

⁵⁰⁰ SOA Třeboň, fond Krajský soud Písek, složka trestního spisu, c278/1857

⁵⁰¹ SOA Třeboň, fond Krajský soud Písek, složka trestního spisu, c1693/1866

⁵⁰² KELLER, Jan. *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 194 s. ISBN 978-80-86429-66-3

natolik cizorodou, že celý proces modernizace politiky nelze sledovat jinak než pomocí ojedinělých drobností coby zárodků trendu, který se ukázal jako dominantní až o desetiletí později. Námětem pro další zkoumání politického vývoje venkova může být proto i jen pouhá holá míra zapojení obyvatel do veřejného života a stupeň jejich aktivity.

4. Prameny

SCHWARZENBERG, Bedřich. *Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Španělský deník a Zrození revolucí*. Jemnice: Svatojanské dílo, 1992. 129 s. ISBN 80-901372-0-2

SOA Třeboň, fond Krajský soud Písek

SOA Třeboň, fond Schwarzenberská ústřední kancelář Orlík

SOkA Písek, osobní fond Jan Toman

5 Literatura

BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost, Orličtí Schwarzenberkové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovici 19. a na počátku 20. století*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2005. 155 s. ISBN 80-7040-698-4

KELLER, Jan. *Teorie modernizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 194 s. ISBN 978-80-86429-66-3

PÁTEK, Ferdinand. Z působení V. Č. Bendla Stránického v Mirovicích. *Otavan – týdeník pro zábavu a poučení, zájmy politické, obecné, spolkové*. 1930, r. 48, č.1, s. 62–63.

STREJČEK, Ferdinand. *Václav Čeněk Bendl, Básně a novely*. 1. vyd. Praha: Česká akademie věd a umění, 1938. 409 s. CNB 000748484

Kontakt na autora

PhDr. Zdeněk Polanský

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

náměstí Jana Palacha 2

116 38 Praha 1

e-mail: z.polansky@seznam.cz

školitel: doc. PhDr. Michal Stehlík, Ph.D

Hospoda na mýtince. Taverna jako prostředek k mapování sítě cest na Opavsku do 18. století.⁵⁰³

Pub at the Clearing. Taverna as a Means of Mapping the Network Routes on Opavsko till 18th century.

Petr Chlebec

Anotace: Příspěvek se zaměřuje na možnosti mapování cest a jejich proměn v období středověku a raného novověku na Opavsku. Využívá k tomu komerčních forem pohostinství a jejich vazby na frekventovaná místa, které se snaží lokalizovat a porovnat je s výsledky historicko-geografického výzkumu cest v Moravskoslezském pomezí.

Klíčová slova: taverna, Opavsko, komunikační síť, historická geografie

Summary: The contribution focuses on the possibilities of mapping routes and their transformations in the Middle and Early Modern Ages on Opavsko. For this we use the commercial forms of hospitality and their ties to the frequent places. We are trying to locate these places and compare them with the results of historical-geographical research.

Key words: tavern, Opavsko, communication network, historical geography

1. Úvod

„...Notář mi vyprávěl, že dědeček byl vyhlášený samotář. Lidem se vyhýbal a nikoho kolem sebe nesnesl. Ale odjakživa toužil stát se hostinským. Nejdřív si otevřel hospodu u silnice na Písek. Ale chodili mu tam lidi. Pak si najal hostinec na náměstí v Opočně, zas mu tam chodili. A tak si postavil tohleto...“⁵⁰⁴

⁵⁰³ Příspěvek vznikl v rámci plnění vědecko-výzkumných aktivit projektu OP VK 2.3 „Historizace střední Evropy“ (CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož nositelem je Slezská univerzita v Opavě.

⁵⁰⁴ SMOLJAK, L. a SVĚRÁK, Z. *Hospoda na mýtince: (opereta)*. Vydání 3. Praha: Paseka, 2002. ISBN 8071854808. 12 s.

V citovaném příspěvku novodobé divadelní hry „*Hospoda na mýtince*“ zachytila dvojice autorů, Z. Svěrák a L. Smoljak, několik signifikantních znaků objektů komerčního pohostinství, jež známe v českých zemích již od 11. století a od poč. 13. stol. na Opavsku, dříve známém Holasicku. Tito autoři, podobně jako mnozí historici, zdůraznili především existenční vazbu komerčních forem pohostinství na frekventovaná místa, na která se budeme zaměřovat v našem příspěvku, v němž se pokusíme načrtnout otázku možného využití komerčních forem pohostinství k mapování komunikačních sítí. Stabilními body v regionu, kudy s největší pravděpodobností cesty procházely, byla tržní centra, převážně města, jež si ve 13. stol. s podporou panovníka vybuodovala svůj tržní monopol na rozsáhlých privilegiích. V souvislosti s intenzivní kolonizační aktivitou a ekonomickým růstem měst se v průběhu 13. a 14. stol. zaplnil prázdný prostor podél užívaných tras objekty komerčního pohostinství, v příspěvku označované také jako „taverny“. Tím se ustálila také rozvětvená komunikační síť využívaná k přenosu informací a zboží.

2. Komerční formy pohostinství v zahraniční historiografii

Chceme-li zkoumat aspekty fenoménu taveren, musíme se nejprve pozastavit nad zahraniční literaturou, ze které čerpali také mnozí čeští badatelé. Nesmíme opomenout H. C. Peyera, který načrtl vývoj pohostinství v západní Evropě a jejich kulturní, sociální a ekonomický význam pro společnost ve středověku. Jako souhrnné označení pro všechny druhy pohostinství používá moderní výraz „komerční formy pohostinství“. V souvislosti s komunikační sítí poukazuje především na vazbu taveren na cesty jakožto tradičních forem pohostinství vycházejících z křesťanské milosti (kláštery, hospici, špitály), mocenské potřeby panovníků vládnoucích ze sedla a na tradice římského práva. V počátcích vrcholného středověku se tato tradiční a do jisté míry živelná forma pohostinství proměnila v důsledku ekonomického a mocenského tlaku na plánovitou výstavbu těchto objektů, které byly nyní ochraňovány a zároveň omezovány ze strany panovníka a vrchnosti. S postupně vyvíjejícím se hospodářstvím se stabilizoval i počet a rozmístění taveren, které nyní představovaly důležité sociální prostory na cestách. Podobný vývoj pohostinství ve Velké Británii popsala ve svých studiích i B. Kūmin a A. Gautier, kteří vycházeli z pramenů odlišné provenience.⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ PEYER, H. C. *Gastfreundschaft und kommerzielle Gastlichkeit im Mittelalter. Historischen Zeitschrift*. München: R. Oldenbourg, 1982, Band 235, Heft 2, s. 265–288. ISSN 0018-2613. PEYER, H. C.. *Von der Gastfreundschaft zum Gasthaus: Studien zur Gastlichkeit im Mittelalter*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1987, s. 21–219. Monumenta Germaniae Historica, Band 31, ISBN 3-7752-5153-7. GAUTIER, A. *Eating Out in the Early and High Middle Ages*. In: MONTANARI, M. *A Cultural History of Food in Medieval Age*. London: Berg, 2012. Vol. 2, s. 125–142. ISBN 978-0-85785-024-9. KŪMIN, B. *Eating Out in Early Modern Europe*. In:

V rámci pojetí taverny jakožto součást kultury „Menschen unterwegs“, vznikl v roce 2011 stejnojmenný sborník zaměřující se na „via regia“, též známá „Hohe Strasse“. Jedním z referentů byla i K. Lindenau, která se dlouhodobě věnuje otázce pivovarnictví ve Zhořelci. Její příspěvek „...*Bürger und Gastwirt allhier*“. *Gastlichkeit an der via regia am Beispiel Görlitz*. se zaměřil na provázanost městských taveren se sítí cest napojujících se na „Hohe Strasse“ a jejich regulaci ze strany vlastníků, „tabernatores“, kteří patřili mezi bohaté měšťany Zhořelce. Spory měšťanů, které autorka představila ve své práci, potvrdily provázanost těchto objektů s významnou komunikací, a proto je tavernu možné právem zařadit do kultury „Menschen unterwegs“, do níž patří široký okruh lidí, kteří cesty využívali k přesunům zboží a informací, ale také sociální skupina, jež byla existenčně přímo závislá na frekvencovaných cestách.⁵⁰⁶

Ačkoliv se u zmíněných autorů neustále opakuje teze o provázanosti taveren s cestou, nikdo z nich se nepokusil na základě tohoto vztahu zmapovat taverny v krajině a společně s geologicko-fyzikálními skutečnostmi načrtnout možný průběh preferovaných cest a jejich proměn v souvislosti s vývojem osídlení a hospodářství. Světlou výjimkou je krátká studie E. Gałązka, která se rozhodla zmapovat taverny v Malopolsku v 15. stol. Autorka vycházela pouze z jednoho dobového zdroje *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*,⁵⁰⁷ který ji poskytl dostatečné množství informací k lokalizování taveren, avšak nakonec uzavírá svou práci obecnými a širokými závěry bez přímého ověření svých tezí. Jediný nám známý příspěvek, využívající taverny k mapování cest a načrtnutí vývoje komunikačních sítí v závislosti na hospodářských proměnách země, pochází z pera Johna A. Chartres, který se v referátu *The English Inn and Road Transport before 1700*.⁵⁰⁸ zaměřil na otázku využívání pozemních cest a kontinuitu římské silniční sítě v rámci středověké Anglie, Walesu a Skotska. Dokázal nejenom diskontinuitu starých cest z dob Římanů v návaznosti na nově rozvíjející se obchodní metropole, ale také

KÜMIN, B. *A Cultural History of Food in the Early Modern Age*. London: Berg, 2012. Vol. 4, s. 87–102. ISBN 978-0-85785-026-3.

⁵⁰⁶ LINDENAU, K. „...*Bürger und Gastwirt allhier*“. *Gastlichkeit an der via regia am Beispiel Görlitz*. In: MÜLLER, W. - STEINBERG, S. *Menschen unterwegs. Die via regia und ihre Akteure. Essayband zur 3. Sächsischen Landesausstellung*. Dresden: Sandstein, 2011. S. 82–89. ISBN 3942422336.

⁵⁰⁷ GALĄZKA, E. Sieć karczem w Malopolsce na podstawie *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*. In: TOFIL, B. *Roczniki humanistyczne*. Lublin, 1984. Tom. 32, zeszyt 2, s. 17–125. ISSN 0035-7707.

⁵⁰⁸ CHARTRES, J. A. *The English Inn and the Road Transport before 1700*. In: PEYER H. C. a MÜLLER-LUCKNER, E. *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. München: R. Oldenbourg, 1983. Kolloquien 3, s. 153–176. ISBN 3-486-51661-2.

význam preferovaných pozemních cest, jež ztratily svůj lesk teprve s výstavbou nových silnic a vodních kanálů během procesu industrializace.

3. Komerční formy pohostinství v české historiografii

Problematika komerčního pohostinství se nedotýká tolik politických dějin, a proto byla po dlouhou dobu přesouvána na okraj zájmu českých badatelů. Výjimku tvořily pouze hospodářské dějiny, jejichž nepřehlédnutelnou součástí byla otázka pivovarnictví, propinačního práva apod. Prvním českým kulturním historikem, který se zaměřil na řemesla převážně v městském prostředí, mezi něž patřily také šenky a taverny, byl Z. Winter. Ve své práci *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století* nastínil v obecných rysech obraz taberny (krčmy), který odlišil od šenkovních domů. Taktéž poukázal na vazbu těchto objektů na hlavní komunikační tepny městských aglomerací, na což navazuje mladší práce M. Musílka, který vytvořil sociotopografickou mapu objektů komerčního pohostinství v Pražských městech v 15. stol. Ve své studii popisující sociální proměny nájemců taveren upozornil na jistou trvalost těchto objektů zaopatřených mnohými privilegii, která jim umožňovala poskytovat rozličné služby, především prodej piva, vína a medoviny. Ve svém výčtu literatury bychom nakonec neměli opomenout ani krátký kulturně-antropologický exkurz M. Nodla, jenž postihl podobné rysy taverny v českých zemích srovnatelné se západní Evropou.⁵⁰⁹

Práce zaměřující se úzce na Opavsko zpracoval J. Bakala. Vycházíme převážně z jeho studií: *Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu (Opavské domy s právem k výčepu vína)* a *Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století*,⁵¹⁰ v nichž se autor dotkl problematiky komerčního pohostinství a jeho vazby ke komunikační síti v rámci měst a jejich okolí. I přes nedostatečnou pramennou základnu se mu podařilo nastínit rozsah tržních okruhů měst v Moravskoslezském pomezí, v nichž se nacházely i taverny. Jejich dlouhodo-

⁵⁰⁹ WINTER, Z. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha: Alois Wiesner, 1906. MUSÍLEK, M. Hostince, krčmy a šenky na Starém Městě pražském ve středověku. In: LUKAČKA, J. a ŠTEFÁNIK, M. *Středověké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava: Typoset print, s. r. o., s. 57–78. ISBN 978-80-970302-1-6. NODL, M. Krčmy a krčmáři. In: BOROVSÝ, T. JAN, L. a WIHODA, M. *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Maticе moravská, 2003. s. 563–570. ISBN 80-86488-13-6.

⁵¹⁰ BAKALA, J. Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století. *Časopis Slezského Muzea. Série B vědy historické*. 1973, roč. 22, č. 2, s. 114–133. BAKALA, J. Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu (Opavské domy s právem k výčepu vína). In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Maticе moravská, 2002. s. 301–326. ISBN 80-86488-08-X.

bost a stabilitu v regionu prokázal na základě mílových práv, dokládajících existenci taveren v okolí měst, a privilegií vztahujících se k opavským šenkovním domům. Ovšem i zde narážel na nedostatečnou pramennou základnu, kterou často doplňoval mladšími prameny z 16.–18. stol. (např. *Karolinský katastr Slezský*).

4. Historicko-geografický výzkum cest na Opavsku

Oproti výše načrtnuté tematice taverny jakožto objektu na cestách, hospodářské jednotky města či místa setkání se výzkum komunikačních sítí těšil výraznější pozornosti ze strany badatelů. V obecné rovině shrnul výzkum cest na Moravě a ve Slezsku Z. Měřinský, který taktéž poukázal na široký mezioborový zájem o danou tematiku.⁵¹¹ Ve svém článku zakládajícím své závěry na archeologických, historických a geografických výzkumech cest zdůraznil stálost hlavní severojižní spojnice, která měla existovat od doby římské až do vrcholného středověku, kdy došla k jisté proměně v důsledku intenzivní kolonizační aktivitě. Naše studie se opírá především o výzkum již zmiňovaného J. Bakaly, který detailně zmapoval vývoj osídlení v Moravskoslezském pomezí ve spojitosti s nástupem emfyteutické kolonizace a s počátky těžby na Jesenicku.⁵¹² V souvislosti s tím vytvořil také mapu středověkého Opavska zachycující hlavní komunikační trasy, v jejichž centru stálo město Opava. Na jeho výzkum navázali mnozí historici, zabývající se hospodářskou a politickou situací na Moravskoslezském pomezí. Mezi jinými je nutné zmínit dílčí práce M. Čapského, P. Kouřila, D. Prixe a M. Wihody, kteří potvrdili načrtnutý průběh středověkých cest na Opavsku a dokonce některé z nich identifikovali s užívanými názvy.⁵¹³

Hlavní a nejstarší nám známa cesta, tzv. Polská cesta, je doložena již v 11. a 12. stol. ve spojitosti s vybíraným clem u Hradce, který v té době představoval hraniční bod Přemyslovského panství. Severně od Hradce pokračovala dále kolem Kylešovického a Holasovického hradiště, zajišťujících kontrolu nad daným územím. Později ve 13. stol. jejich faktická správní funkce zaniká a jsou zastíněny nově rozvíjejícím se městem Opavou, které se během 13. stol. stalo hlavním tržním centrem v regionu. Severozápadně od města vedla cesta, v 15. stol. známá jako Hlubčická, přes

⁵¹¹ MĚŘÍNSKÝ, Z. Středověké cesty na Moravě a ve Slezsku. In: MĚŘÍNSKÝ, Z. *Morava ve středověku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 1999. s. 125–131. ISBN 80-7028-150-2.

⁵¹² BAKALA, J. Nástup emfyteutické kolonizace a její úloha při stabilizaci feudální společnosti v českých zemích. In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matices moravská, 2002. s. 185–194. ISBN 80-86488-08-X.

⁵¹³ ČAPSKÝ, M. Hospodářský obraz Moravsko-Slezského pomezí v době vlády Jana Lucemburského. In: MAJER, D. a kol. *Král, který létal Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*. Ostrava: Ostravské muzeum, 2011. s. 301–312. ISBN 978-80-904326-1-4. KOUŘIL, P. PRIX, D. a WIHODA, M. *Hrady českého Slezska*. Brno-Opava: Archeologický ústav ČSAV Brno, 2000. ISBN 80-86032-22-2.

Holasovice až do Hlubčic, kde se napojovala na významnou západovýchodní spojnici „Hohe Strasse“. Prostor mezi Holasovicemi a Hlubčicemi zahrazoval Vladěnin, v němž se mezi léty 1265 až 1497 nacházela celní stanice, a město Nová Cerekev. Jižně od Hradce směřovala cesta přes Běloutín, Odry a Fulnek, kde se rozděbila západně směrem na Olomouc a východně na Uherské Hradiště.

Na západ od Opavy vedly cesty do hornických center v Jesenících, mezi něž patřil Horní Benešov, který získal městka práva od markraběte Přemysla, budoucího krále Přemysla II. Otakara, v roce 1253. Dalšími hornickými centry byla města Bruntál, založené před rokem 1223, a Zlaté Hory, v jehož blízkosti se nachází hrady Edelštejn, Koberštejn, Drakov, Quinburg a Freudenštejn zajišťujících stezku vedoucí z Nisy přes Bruntál, Horní Benešov, Šternberk až do Olomouce. Vedle této stezky do Olomouce se nám ve 14. stol. objevuje tzv. „*publica strata ducis Opawie*“, která vedla z bran Opavy přes Slavkov, Litultovice, Moravský Beroun, Šternberk a končila v Olomouci.

Prostor mezi podhůřím Jeseníků a městem Opavou vyplňovalo město Krnov, sousedící s blízkým hradem Cvilínem (Schellenburg). Obchodní ráz cesty procházející přes Krnov a Albrechtice a dále na Prudník, lokovaný v průběhu třetí čtvrtiny 13. stol., podtrhuje listina z roku 1316 potvrzující městu Krnov výroční trh. V opačném směru pokračovala stezka na Hlučín a Moravskou Ostravu, které takto doplňovali pohraniční linii na Moravskoslezském pomezí.⁵¹⁴

5. Taverny v síti cest na Opavsku

V naší studii se pokoušíme porovnat tuto mapu s námi získanými lokacemi taveren, které jsou tak často spojovány s komunikační sítí jakožto doklad preferovaných tras a díky toho doložit možnost mapování středověkých cest v závislosti na vazbě komerčních forem pohostinství k cestám. Podobně jako jmenovaní badatelé narážíme i my na Opavsku na bariéru nedostatečné pramenné základny, kterou musíme doplnit mladším pramenem zaznamenávajícím lokace taveren ve městech i na venkově před výstavbou císařských silnic. Pro tento účel jsme využili *Karolinský katastr Slezský*, který mezi jinými zachycuje i seznam obcí, v nichž se měla nacházet taverna. I když se jednalo o objekty z počátku 18. stol., dokážeme tyto lokality, převážně vesnice, doložit již ve 13. a 14. stol. při srovnání s topografickou příručkou L. Hosáka a vydaných pramenů.⁵¹⁵ Lze tedy předpokládat, že všechny zmapované lokality se již

⁵¹⁴ Naposledy shrnul CHLEBEC, P. Opava as a Part of the Medieval Communication Network. In: PEKÁR, M. *Mesto a dejiny*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2012. Roč. 1., č. 1–2, s. 132–138. ISSN 1339-0163.

⁵¹⁵ BRZOBOHATÝ, J. a DRKAL, S. (ed.). *Karolinský katastr Slezský*. Svazek 1, 2. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR, 1972. HOSÁK, L. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1225-7.

v této době nalézaly na používaných trasách, jež je předurčovaly k založení taverny. Tímto postupem výrazně doplníme námi doložené taverny z listinného materiálu, mezi něž patří převážně lokační listiny a majetkové převody na Opavsku.

Na „Polské cestě“ se objevila první doložená taverna v Opavě, jež v roce 1201 patřila mezi majetky Hradištského kláštera.⁵¹⁶ Tento objekt poblíž brodu přes řeku Opavu zajišťoval zázemí cestovatelům směřujícím dále na sever. O dalších tavernách v rukou církevní vrchnosti jsme spraveni ze zakládací listiny města Opavy z roku 1224, která se zmiňuje o anonymních tavernách v mílovém okruhu města.⁵¹⁷ Jednu z nich bylo možné identifikovat z listiny zachycující spor mezi opavskými dominikány a městem z roku 1595. Jednalo se o tavernu v Kašpárkovském dvoře na Ratibořském předměstí, kterou dominikáni měli vlastnit již od pradávna a která měla být schopna ubytovat velké množství cestovatelů.⁵¹⁸ Celkově lze očekávat větší koncentraci taveren blízko tržních center, kde se mohly snadno zásobit potravinami, pivem a drobným zbožím určeným k provozu, neboť obdobnou situaci nalézáme východně od Opavy v Horním Benešově, který vlastnil zakládací listinu s podobným mílovým omezením jako Opava, a u severně položeného města Hlubčice, jehož mílové právo z roku 1275 se omezuje pouze na zákaz pivovarnictví.⁵¹⁹

Později v první polovině 17. stol. se objevuje mezi císařem potvrzenými privilegii na Opavsku také taverna v Kylešovicích, které představovaly významný průchozí bod již od 11. stol. Na kolorované kresbě opavského mílového práva z roku 1717, která měla kodifikovat vymezení mílového práva, je tato ves znázorněna poblíž cesty vedoucí z Opavy do Hradce a východně od ní se nachází brod přes Moravici.⁵²⁰ Ačkoliv měla být tato jižní cesta hojně využívána pro obchod s olovem a vínem, dozvídáme se z listiny krále Přemysla Otakara II. z 5. ledna 1259 pouze o jedné taverně v Bohučovicích, která náležela do majetků Tišňovského kláštera.⁵²¹

⁵¹⁶ FRIEDRICH, G. (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Praha: Alois Wiesner, 1912. Tom. II., č. 21, s. 17–18.

⁵¹⁷ BAKALA, J. Text nejstaršího dochovaného privilegia pro město Opavu. In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 26–30. ISBN 80-86488-08-X.

⁵¹⁸ *Zemský archiv v Opavě*. Fond Dominikáni Opava, kart. č. 2., inv. č. 47, sign. H 8-10.

⁵¹⁹ K vývoji mílového práva v Moravskoslezském pomezí též: BAKALA, J. Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století. *Časopis Slezského Muzea. Série B vědy historické*. 1973, roč. 22, č. 2, s. 114–133.

⁵²⁰ *Zemský archiv v Opavě*. Fond Hejtmanský úřad knížectví Opavsko-Krnovského v Opavě 1507–1784, kart. 9, inv. č. 73. Pohled na Opavu a okolní vesnice v obvodu cca 10 km: *Zemský archiv v Opavě*. Fond Královský úřad Opava, inv. č. 824, sign. 14/18.

⁵²¹ EMLER, J. (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Praha: Typis Gregorianis, 1882. Par. II, č. 209, s. 82.

Obdobně strohé zprávy o tavernách máme i na dalších trasách. Např. na cestě mezi Holasovicemi a Krnovem máme doloženou tavernu ve vsi Branice. V dokumentu Beneše z Branice a z Úvalna, potvrzujícího patronátní právo Hradištskému klášteru, jsou uvedeny dvě taverny,⁵²² což je shodný údaj s *Karolinským katastrem*. V opačném směru na Ostravu se nám podařilo zachytit velký pivovar v Kravařích, o němž nás informoval Felix z Vilna v roce 1595. Během obhajoby taverny na Ratibořském předměstí v Kašpárkovském dvoře poukázal na skutečnost, že i jiné hospody v mílovém okruhu města Opavy čepují piva vratislavská, gdaňská a kravařská,⁵²³ na základě čehož lze předpokládat výskyt taverny v Kravařích. Východněji máme doloženou jen tavernu ve vsi Bělá (Stará Bělá), o níž se zmiňuje listina Bruna ze Schauenburku z 25. června 1272.⁵²⁴ Tato lokalita se nacházela již mimo tehdejší hranice Opavska. Na základě dobových pramenů, avšak mimo hlavní trasy, jsme lokalizovali také dvě taverny v úzkém prostoru mezi městy Fulnek a Bílovec, které v roce 1293 prodal Oldřich z Lichtenburka jako součást majetků přináležejících k zákupnímu fojství.⁵²⁵

6. Závěr

Takto nám vzniká docela chudý obraz Opavska, jež neodpovídá srovnatelným územím v Malopolsku, jak jej nastínila E. Gałązka. A přitom většina zmíněných autorů zkoumajících hospodářský obraz Moravskoslezského pomezí se shoduje na skutečnosti, že ačkoliv se město Opava a celý region nestal atraktivním prostředím pro evropské kupce, dosáhlo Opavsko jistého významu jako průchozí oblast na jih do Olomouce a Uherského Hradiště, a tudíž by bylo očekávatelná hustější síť taveren zajišťujících zázemí cestovatelům. Také opavští měšťané se projeví jako ambiciózní lidé, kteří cílevědomě využívali všech svých výhod k postupu vzhůru v rámci regionálních i evropských měst jak v rovině ekonomické tak politické, a proto si lze pouze těžko představit, že by v tak hospodářsky rozvinuté oblasti existovalo pouze deset taveren. Doplníme-li naši mapu o taverny zaznamenané v *Karolinském katastru Slezském*, zvýší se počet sledovaných taveren nad 70 lokalit, což vytváří spolu s pozorovanými fyzicko-geologickými skutečnostmi již pravděpodobnější obraz sítě cest na Opavsku, odpovídající hospodářskému obrazu Moravskoslezského pomezí ve středověku a raném novověku (viz příloha).

⁵²² EMLER, J. (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Praha: Typis Gregerianis, 1882. Par. II, č. 1471, s. 636.

⁵²³ *Zemský archiv v Opavě*. Fond Dominikáni Opava, kart. č. 2., inv. č. 47, sign. H 8–10.

⁵²⁴ EMLER, J. (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Praha: Typis Gregerianis, 1882. Par. II, č. 784, s. 315.

⁵²⁵ EMLER, J. (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Praha: Typis Gregerianis, 1882. Par. II, č. 1606, 1636, s. 690, 702.

Při srovnání lokalit taveren s námi zmíněnými cestami je patrné, že tavereny kopírovaly staré stezky a na některých místech naznačily nové menší spojnice na Opavsku jako např. v prostoru mezi Hlučínem a Ratibořím, jak by napovídalo také toponymum hlučínské městské brány (Ratibořská), avšak doložené taverny z počátku 18. stol. nemusely existovat již ve středověku v daných lokalitách. Přesto je patrné, že skrze zachycené obce nejspíš procházela některá z větví komunikace propojující jednotlivá města v regionu, díky čehož představovali vhodná místa pro založení taverny.

Paradox u hospody na mýtince je obdobný jako u výzkumu taveren ve vztahu k cestám. Dokážeme sice doložit úzkou vazbu středověkých komerčních forem pohostinství na cesty a jejich významnou úlohu při komunikaci a transportu, avšak konkrétní příklady taveren na cestě mimo městské aglomerace v jednom menším regionu jsou jen stěží zachytitelné a prameny vhodné pro kvantitativní výzkum jsou spíše ojedinělé. Přesto je taverna, jakožto komerční forma pohostinství, právem zařazována mezi objekty existenčně spjaté s cestami, jak již vyplynula i z našeho krátkého exkurzu do problematiky na Opavsku, a tudíž je lze ve spojitosti s dalšími obory, které se zaměřují na zkoumání cest, využít k sledování komunikační sítě a její proměny od středověku až do moderní doby. Na základě námi zkoumaného obrazu komunikační sítě na Opavsku je patrná neměnnost tras v regionu v období od 13. stol., kdy byla završena emfyteutická kolonizace, až do první poloviny 18. stol., kdy stejně jako ve Velké Británii dochází na Opavsku k rozsáhlým hospodářským změnám. Během této doby a na základě zjištěných taveren zažíval region docela čilý vnitřní cestovní ruch, který podpořil rozšiřování nových objektů na cestách zajišťujících zázemí cestovatelům, jež byly značným přínosem do pokladen měst.

7. Použitá literatura

- BAKALA, Jaroslav. Monopolizace tržních vztahů a milové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století. *Časopis Slezského Muzea. Série B vědy historické*. 1973, roč. 22, č. 2, s. 114–133.
- BAKALA, Jaroslav. Nástup emfyteutické kolonizace a její úloha při stabilizaci feudální společnosti v českých zemích. In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 185–194. ISBN 80-86488-08-X.
- BAKALA, Jaroslav. Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu (Opavské domy s právem k výcepu vína). In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 301–326. ISBN 80-86488-08-X.
- BAKALA, Jaroslav. Text nejstaršího dochovaného privilegia pro město Opavu. In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 26–30. ISBN 80-86488-08-X.

- BAKALA J. Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku. In: ELBL, P. a WIHODA, M. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*. Brno: Matice moravská, 2002. s. 237–270. ISBN 80-86488-08-X.
- ČAPSKÝ, Martin. Hospodářský obraz Moravsko-Slezského pomezí v době vlády Jana Lucemburského. In: MAJER, D. a kol. *Král, který létal Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*. Ostrava: Ostravské muzeum, 2011. s. 301–312. ISBN 978-80-904326-1-4.
- GALAŹKA, Ewa. Sieć karczem w Malopolsce na podstawie Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis Jana Długosza. In: Tofil, B. *Roczniki humanistyczne*. Lublin, 1984. Tom. 32, zeszyt 2, s. 17–125. ISSN 0035-7707.
- GAUTIER, Alban. Eating Out in the Early and High Middle Ages. In: MONTANARI, M. *A Cultural History of Food in Medieval Age*. London: Berg, 2012. Vol. 2, s. 125–142. ISBN 978-0-85785-024-9.
- HOSÁK, Ladislav. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1225-7.
- CHARTRES, John A. The English Inn and the Road Transport before 1700. In: PEYER H. C. a MÜLLER-LUCKNER, E. *Gastfreundschaft, Tavernen und Gasthaus im Mittelalter*. München: R. Oldenbourg, 1983. Kolloquien 3, s. 153–176. ISBN 3-486-51661-2.
- CHLEBEC, Petr. Opava as a Part of the Medieval Communication Network. In: PEKÁR, M. *Mesto a dejiny*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2012. Roč. 1., č. 1–2, s. 132–138. ISSN 1339-0163.
- KOUŘIL, Pavel, PRIX, Dalibor a WIHODA, Martin. *Hrady českého Slezska*. Brno-Opava: Archeologický ústav ČSAV Brno, 2000. ISBN 80-86032-22-2.
- KÜMIN, Beat. Eating Out in Early Modern Europe. In: KÜMIN, B. *A Cultural History of Food in the Early Modern Age*. London: Berg, 2012. Vol. 4, s. 87–102. ISBN 978-0-85785-026-3.
- LINDENAU, Katja. „...Bürger und Gastwirt allhier“. Gastlichkeit an der via regia am Beispiel Görlitz. In: MÜLLER, W. – STEINBERG, S. *Menschen unterwegs. Die via regia und ihre Akteure. Essayband zur 3. Sächsischen Landesausstellung*. Dresden: Sandstein, 2011. S. 82–89. ISBN 3942422336.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Středověké cesty na Moravě a ve Slezsku. In: MĚŘÍNSKÝ, Z. *Morava ve středověku*. Brno: Moravské zemské muzeum, 1999. s. 125–131. ISBN 80-7028-150-2.
- MUSÍLEK, Martin. Hostince, krčmy a šenky na Starém Městě pražském ve středověku. In: LUKAČKA, J. a ŠTEFÁNIK, M. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava: Typoset print, s. r. o., s. 57–78. ISBN 978-80-970302-1-6.
- MÜLLER, Karel, ŽÁČEK, Rudolf, a kol. Opava. Praha: Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-808-X.
- NODL, Martin. Krčmy a krčmáři. In: BOROVSÝ, T. JAN, L. a WIHODA, M. *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matice moravská, 2003. s. 563–570. ISBN 80-86488-13-6.

- PEYER, Hans Conrad. Gastfreundschaft und kommerzielle Gastlichkeit im Mittelalter. *Historischen Zeitschrift*. München: R. Oldenbourg, 1982, Band 235, Heft 2, 265–288 s. ISSN 0018-2613.
- PEYER, Hans Conrad. *Von der Gastfreundschaft zum Gasthaus: Studien zur Gastlichkeit im Mittelalter*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1987. Monumenta Germaniae Historica, Band 31, ISBN 3-7752-5153-7.
- SMOLJAK, Ladislav a SVĚRÁK, Zdeněk. *Hospoda na mýtince: (opereta)*. Vydání 3. Praha: Paseka, 2002. ISBN 8071854808.
- WINTER, Zikmund. *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*. Praha: Alois Wiesner, 1906.

Použité prameny

- BRZOBOHATÝ, Jan a DRKAL, Stanislav (ed.). *Karolínský katastr Slezský*. Svazek 1, 2. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR, 1972.
- EMLER, Josef (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Praha: Typis Gregerianis, 1882. Par. II.
- FRIEDRICH, Gustav (ed.) *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Praha: Alois Wiesner, 1912. Tom. II., č. 21, s. 17–18.
- Zemský archiv v Opavě*. Fond Dominikáni Opava, kart. č. 2., inv. č. 47, sign. H 8-10.
- Zemský archiv v Opavě*. Fond Hejtmanský úřad knížectví Opavsko-Krnovského v Opavě 1507–1784, kart. 9, inv. č. 73.
- Zemský archiv v Opavě*. Fond Královský úřad Opava, inv. č. 824, sign. 14/18.

Kontakt na autora

Mgr. Petr Chlebec
Markova 32
Ostrava Jih
700 30

Email: chlebec.p@seznam.cz

Školitel: Prof. PhDr. Irena Korbělářová, Dr.

Filozofie

Teoreticko-metodologická východiska historicko-antropologického přístupu

Theoretical and methodological background to the historical anthropology

Lucie Kovandová

Anotace: Historická antropologie představuje soubor metod a přístupů k historii, které vycházejí ze sociální a kulturní antropologie. Historické antropologii je přisuzováno několik základních charakteristik, které tvoří rámec jejího teoreticko-metodologického zakotvení. Jedná se zejména o koncept kultury inspirující se pojetím symbolické antropologie a o mikrohistorický přístup k minulosti. A právě těmto charakteristikám je věnován následující příspěvek.

Klíčová slova: antropologie, historická antropologie, kultura, metody

Summary: Historical anthropology represents a set of methods and approaches to a history, that come out of social and cultural anthropology. Several basic characteristics are attributed to the historical anthropology. These characteristics constitute a framework of theoretical and methodological background to the historical anthropology. Mainly, there is a concept of culture, which is taken from symbolic anthropology, and a mikrohistorical approach to a history. This contribution is focused on these basic characteristics of historical anthropology.

Key words: anthropology, culture, historical anthropology, methods

1. Úvod

V posledních několika letech se i v českém prostředí zřetelněji objevuje pojem historická antropologie, a to zejména díky intenzivnějším kontaktům mezi převážně českými a německými historiky od 90. let 20. století. V současné době je u nás historická antropologie praktikována formou akademických seminářů a přednášek,

prostřednictvím nemnohých publikovaných příspěvků představujících a hodnotících stav zahraničních (domácímu prostředí je věnována pozornost méně) historicko-antropologických děl i několik osamocených publikací snažících se o přímé uplatnění tohoto přístupu v praxi.⁵²⁶

Pojem historická antropologie zůstává obestřen mnoha nejasnostmi, které je obtížné vysvětlit, protože se za ním skrývá řada přístupů a metod k dějinám, různé národní tradice historiografie a také určitá míra nepochopení ze strany historiků i antropologů. Na několika následujících řádcích bych se proto chtěla zaměřit na některá základní teoreticko-metodologická východiska, která lze spojit s historicko-antropologickým přístupem a pokusit se objasnit, co se pod pojmem historická antropologie skrývá. Tato východiska lze charakterizovat jako základní postuláty, se kterými se pracuje v historicko-antropologických dílech a k nimž se hlásí většina badatelů praktikujících tento přístup.

2. Stručný nástin vzniku historické antropologie

Nejprve je ovšem nutné přiblížit v několika poznámkách samotný vznik historické antropologie. Počátky historické antropologie lze hledat na přelomu 60. a 70. let 20. století ve vystoupení Thomase Nipperdeye, který „... hovořil o historickoantropologickém zaměření v souvislosti s důrazem na potřeby studia korelací mezi objektivní (sociální, kulturní) strukturou a subjektivní praxí.“ (Nešpor, Horský, 2004, s. 71).⁵²⁷ Již zde se objevila základní charakteristika historické antropologie, na jejímž základě bývá tento přístup nejčastěji definován, a to opozice historické antropologie vůči tradičnímu dějepisectví, které přeceňuje význam makroanalytické roviny dějin (zaměření na velké světové události a osobnosti). Historická antropologie je v opozici též vůči metodám sociálních dějin (Fernand Braudel, Ernest Labrousse a kvantifikace dějin) a proti představě dějin mentalit o homogenitě kultury a existenci „kolektivního vědomí“.

V rámci dějin historické antropologie se hovoří o dvou vlnách antropologizace historie, které stály za jejím zrodem.⁵²⁸ První vlna je spojena se jménem britské-

⁵²⁶ Celkový vývoj historické antropologie předkládá článek Nešpor, R. Zdeněk; Horský, Jan: Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj.* 2004, č.1, s. 61 - 83.

⁵²⁷ Bližší vysvětlení kritiky Thomase Nipperdeye podává text Jana Horského: Historická antropologie (Úvahy a poznámky na okraj mezinárodního kursu, konaného v Otzenhausenu ve dnech 27. 2.–15. 3. 1993). *Historická demografie.* 1993, č. 17, s. 241–270.

⁵²⁸ Tento názor zastává článek Zdenka R. Nešpora a Marka Jakoubka: Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi. *Český lid.* 2004, č. 91/1, s. 53–79 a především text Zdenka R. Nešpora a Jana Horského: Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj.* 2004, č. 1, s. 61–83.

ho historika Edwarda P. Thompsona a jeho knihou *Utváření anglické dělnické třídy* (1963). Vedle samotného procesu utváření dělnické třídy a jejích charakteristik se E. P. Thompson zabýval vztahy mezi lidmi a v rámci třídního vědomí spatřoval zkušenosti kulturního charakteru, které se utvářejí v určitém historickém kontextu. „Významné místo věnované kultuře je znamením odklonu od vědecké metody, která objektivizuje lidské vztahy, k přístupům umožňujícím porozumět kvalitativním prvkům, které vytvářejí kulturu“ (Iggers, 2002, s. 85).

Na přelomu 70. a 80. let přišel Marshall Sahlins (*Historické metafory a mýtické reality*, 1981) s koncepcí tzv. strukturální historické antropologie, která by se měla zabývat nejen tím, jak kultura ovlivňuje a působí na jednotlivé události, ale zejména tím, jak je kultura prostřednictvím těchto událostí přetvářena. „Marshall Sahlins v návaznosti na Claude Lévi-Strausse a Fernanda Braudela založil své pojetí strukturální historické antropologie na dialektické souhře mezi strukturou a událostí, strukturou a historií či mezi dlouhodobou strukturální historií a krátkou politickou historií“ (Budil, 2001, s. 20). Představa historické antropologie M. Sahlinse našla své následovníky především v řadách kulturních a sociálních antropologů. Jeho zaměření na výklad historických událostí vzdálených společností však nezaznamenalo v rámci historické antropologie větší ohlas.

Dalším krokem ke vzniku historické antropologie byl zrod italské mikrohistorie spojené se jménem Carlo Ginzburga, který se v úvodu knihy *Sýr a červi* (2000) ostře postavil proti dějinám mentalit a poukázal na souběžnou existenci různých představ o světě v intencích jedné společnosti. Druhou vlnu antropologizace historie pak představuje zejména německá historická antropologie, jejímž čelním představitelem se stal Richard van Dülmen. Společným rysem této „druhé vlny“ je zájem o prožitky a zkušenosti konkrétních lidských bytostí, inspirace symbolickou antropologií a jejím pojetím kultury. „Dalo by se tedy říci, že německá historická antropologie, představovaná R. van Dülmenem, A. Lüdtkem, H. Medickem a dalšími, se vrátila k ‚záchrané‘ historické individuality ... prostřednictvím pokusu o spojení geertzovské symbolické antropologie s mikrohistorií“ (Nešpor, Horský, 2004, s. 73).⁵²⁹

3. Teoretická a metodologická východiska historické antropologie

⁵²⁹ O rozporu i podobnostech mezi historickou antropologií a mikrohistorií pojednává Georg G. Iggers: *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 100 - 104. Dle G. G. Iggerse první odlišnost vychází ze samotného východiska obou směrů. V případě italské mikrohistorie jde o marxistické pojetí dějin považující sociální nerovnost za hlavní hnací sílu dějin a dávající důraz na vliv výrobních vztahů na podobu společnosti. Druhým problematickým bodem je zakotvení historické antropologie a mikrohistorie v podobě institucionální základny. Neméně rozporů přináší i vztah obou směrů k sociálním dějinám, vůči kterým se oba proudy snaží vymezovat.

Gert Dressel se v knize *Historische Anthropologie* (1996) domnívá, že ve všech definicích historické antropologie stojí ve středu zájmu člověk v dějinách, konkrétně jeho jednání, utrpení, vnímání, způsoby chování a také jeho základní specifické znaky, například sexualita, narození, dětství či smrt. Antropologie do historického bádání přináší nová témata, jiný pohled na dějiny i způsob kladení otázek.

V případě historické antropologie jde tedy o směřování dějepiscevtví inspirující se myšlenkovými pochody antropologie, které je mnohdy nazýváno také dějinami každodennosti či novými kulturními dějinami. Historicko-antropologický přístup obsahuje řadu teoretických a metodologických východisek, na základě nichž lze pochopit záměry a tendence tohoto směru.

3.1 Přenos antropologických teorií do historie

V rámci historické antropologie dochází ke sblížení antropologie a historie, která se tak stává bezprostředním partnerem sociální a kulturní antropologie a zároveň přesouvá pozornost antropologie k historickému vývoji a proměnlivosti vlastní společnosti. Historiografie je tedy historickou antropologií v okamžiku, kdy se hlavní zájem historického výzkumu přesouvá k interpretačním horizontům antropologie. Jedná se tedy o využití antropologických teorií při rekonstruování minulosti.

Nejvlivnějším pojmem se v této souvislosti stává kultura. Pro historickou antropologii je nosný koncept kultury tzv. „symbolické antropologie“, reprezentované Cliffordem Geertzem a jeho následovníky. „*Kultura je tak podle Geertze souborem mechanismů, plánů, pravidel, instrukcí, které vystupují jako sdílené determinanty lidí zapojených do symbolického jednání, a kulturu nelze proto hledat v neviditelných strukturách existujících v lidské mysli, ale v sociálně sdílených veřejných symbolických systémech*“ (Budil, 2001, s. 17). Toto pojetí kultury je přínosné zejména z hlediska přístupu ke společnosti. Kultura již není chápána jako statická konstanta, která ovlivňuje životy jejich příslušníků, ale je vnímána jako dynamický a veřejný mechanismus, na jehož podobě se podílejí samotní aktéři.

V historické antropologii získává pojem kultura nový rozměr, který je propojením antropologického vnímání významu kultury v lidské společnosti a historického pochopení úlohy kultury při vytváření dějin a působení na jejich aktéry.⁵³⁰ Antropologie svou definici kultury vztahuje k nebiologickým prostředkům a mechanismům, které člověka odlišují od světa zvířat a vytvářejí systém adaptačních mechanismů

⁵³⁰ O vztahu mezi dějepiscevtvím a antropologií pojednává text Zdeňka R. Nešpora, Jana Horského. Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscevtvím, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj*. 2004, č. 1, s. 61–83. Historická antropologie v jejich pojetí v sobě spojuje oba přístupy do jednoho celku a přináší tak nový pohled na dějiny.

předávaných z generace na generaci. Historické pojetí považuje za kulturu skupinu výtvorů lidské činnosti.

Společným zájmem historiografie a antropologie je snaha porozumět již zaniklým skutečnostem v lidských dějinách. Obě disciplíny však k tomuto problému přistupují zcela odlišně. Sociální a kulturní antropologie, etablovaná jako věda zkoumající „cizí kultury“ a vytvářející teorie o vývoji lidského ducha i samotného člověka, se soustředí na poznání lidské kultury a společnosti z holistické perspektivy s přihlédnutím k individualitě jednotlivých lidí i dějinných epoch. Historie poznává minulost prostřednictvím výtvorů lidské činnosti, které se nám dochovaly do dnešních dnů a do určité míry také díky konstrukcím o minulosti, aniž by kladla důraz na jedinečnost každého okamžiku i lidského ducha.

Antropologie přináší do historiografie témata, která byla dlouhou dobu opomíjena (například narození, dětství, smrt)⁵³¹, historická antropologie se tak zabývá způsoby chování a jednání lidí všech věkových i společenských kategorií (ženy, děti). Tato témata však nejsou považována za antropologické konstanty, neboť neprobíhají ve všech kulturách a společnostech stejně a přesto jde o fenomény, které se dotýkají každého z nás. Gert Dressel (1996) tyto fenomény označuje za „základní lidské zkušenosti“ a ptá se na historické individuální a kolektivní zkušenosti těchto fenoménů.

Historická antropologie, stejně jako sociální a kulturní antropologie, využívá emickou/aktérskou perspektivu při výzkumu a popisu zkušeností jedinců i sociálních skupin. Snaží se tzv. „objevit“, jak lidé doby minulé prožívali ony fenomény, jakými významy je naplňovali a jaký vliv měly na jejich myšlení i způsob života. Historická antropologie tak rekonstruuje základní lidské zkušenosti v jejich různých historických podobách. Zabývá se tedy proměnami těchto zkušeností a jejich konkrétními projevy.

„*Historická antropologie staví konkrétního člověka s jeho jednáním, myšlením, pocity a utrpením do středu historické analýzy*“ (van Dülmen, 2002, s. 11). Člověk je chápán jako bytost utvářející dějiny a zároveň jako bytost utvářená dějinami. Člověk a jeho jednání, utrpení, vnímání a chování se tak stává předmětem historického výzkumu. Subjektivní jednání a objektivní struktury jsou dány do vzájemného vztahu.

Historická antropologie, vedle přiznání úlohy člověka v dějinách, obrací svoji pozornost i k sociálním skupinám, které v dílech tradiční historiografie zaujímaly podřadné postavení (žebráci, sedláci, prostitutky). Jednotlivým vrstvám společnosti

⁵³¹ Richard van Dülmen uvádí v knize *Historická antropologie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán. 2002. celkový výčet hlavních témat historické antropologie – magie a čarodějnictví, protest a násilí, tělo a sexualita, náboženství a zbožnost, domácnost a rodina, individualita a individualizace, písemná kultura, četba, média, vlastní a cizí, zacházení s cizím, ženy, muži a dějiny rodu.

připisuje odlišnou kulturu. „*Měšťané a sedláci, dělníci a šlechta nemohou být poměřováni podle stejného pojetí kultury, protože podléhají odlišným životním podmínkám a sledují odlišné zájmy*“ (van Dülmen, 2002, s. 39). Historická antropologie považuje kulturu i dějiny za dynamické, tedy podléhající proměnám. Studuje tyto změny a jejich vliv na podobu kultury či společnosti. Společenská či kulturní změna však není chápána v dějinném procesu za osamocenou, ale je vysvětlována působením několika faktorů. Základní předpoklad říká, že dějiny mění člověka a člověk mění dějiny. Historická antropologie se věnuje kulturní jinakosti/rozmanitosti z historické perspektivy, kulturní rozdíly nachází i uvnitř společnosti.

Historicko-antropologická díla často představují případové studie, které předkládají přehledné téma výzkumu, jenž je zkoumáno s ohledem na základní lidské zkušenosti. Tyto základní lidské zkušenosti jsou sledovány v určitém časovém horizontu a na případu definované skupiny obyvatelstva (Robert Darnton, Natalie Zemon Davis).

3.2 Metodologické hledisko historicko-antropologického přístupu

Z hlediska metodologického je základním východiskem historické antropologie mikrohistorický přístup. Společným rysem historické antropologie a mikrohistorie je zaměření pozornosti na člověka jakožto aktivního jedince. Cílem historické antropologie se stává srovnání praktické každodenní činnosti člověka s normami a zákony společnosti. Mikrohistorický přístup se snaží na minulost nazírat prostřednictvím mikroskopického pohledu. „*Pro tento směr je typické přesvědčení, že lze – při změně měřítka bádání – objevit skutečnosti, které dosud nebyly poznány, a to pomocí různých stop, signálů či symptomů, obsažených v pramenech*“ (Čechura, 1994, s. 3).

Historická antropologie má se sociální a kulturní antropologií také společné prameny, zejména obrazové a písemné (na rozdíl od tradiční historiografie se více soustředí na prameny subjektivní povahy, například inkviziční spisy, soudní protokoly, ego-dokumenty). Dalším přínosem antropologie k historickému bádání je využití metod orální historie.

V rámci historické antropologie se dále využívá „zhuštěný popis“ definovaný americkým antropologem Cliffordem Geertzem, který by měl umožnit badateli porozumět kultuře lépe než samotní aktéři. C. Geertz v knize *Interpretace kultur* (1973) představuje etnografii jako zhuštěný popis, jenž vedle sběru dat musí odkrýt mnohvrstevnatý soubor navzájem propletených pojmových struktur. Zhuštěný popis by tak měl spočívat v detailním studiu všech součástí sledovaného jevu a hledání i často skrytých významů, které jsou součástí dané skutečnosti. „*Porozumět kultuře jiných lidí znamená odhalit jejich normálnost, aniž bychom umenšovali jejich jedinečnost*“ (Geertz, 2000, s. 24).

Při antropologické interpretaci je dle C. Geertze důležité zaměřit se na jednání aktéra. Badatel postupuje tak, že vytváří vlastní interpretaci toho, co aktéři z jeho pohledu dělají (jde o interpretaci „druhého a třetího řádu“). Snaží se aktérovo jednání popsat ze všech možných stránek a odhalit tak významy, které se v něm skrývají. „*Přesvědčivost našich vysvětlení (antropologů – pozn. autorky) posuzujeme na základě síly vědecké představitivosti umožnit nám pochopit životy cizích lidí*“ (Geertz, 2000, s. 27).⁵³² V případě aplikování zhuštěného popisu do historické antropologie vyvstává otázka, na kolik je historik/antropolog schopen objevit vnitřní svět aktéra a do jaké míry jde o pouhou interpretaci toho, jak se daná osoba cítila a co se skrývalo za jejím jednáním.

4. Závěr

Historická antropologie představuje opozici vůči tradičnímu dějepisectví, které upřednostňovalo „velká vyprávění“ a objektivní danost kulturních struktur a kategorií. Historická antropologie působí v akademickém prostředí již několik desítek let, přesto není zcela zřejmé, co se za označením historická antropologie skrývá. Jednoznačná definice historické antropologie neexistuje, stejně jako není vyřešena otázka, zda jde o samostatný vědecký obor či o antropologický přístup k historii. Neméně problematický je vztah mezi historickou antropologií, dějinami každodennosti, novou kulturní historií či genderovými studii.

Teoretické spisy představují historickou antropologii jako soubor metod a přístupů k historii, definují základní témata a historická období, kterými se zabývá. Při snaze o pochopení obsahu pojmu historická antropologie vystupuje do popředí tendence o nalezení shodných znaků historicko-antropologických přístupů k dějinám. Podle Rebekky Habermas a Nielse Minkmara (1992) existují tři společné rysy takto zaměřeného dějezpytného snažení: přesunutí pozornosti k porozumění a popisu sociálních praktik a každodenních zkušeností lidí studované doby a kultury (konkrétní individuální praktiky), snaha rekonstruovat pohled samotných jednajících v kontextu jejich vlastních idejí a také specifický způsob pozorování sociální skutečnosti (viz. zhuštěný popis).

Historickou antropologii je možné přiblížit na základě popisu základních teoretických východisek, se kterými pracuje, například pojem kultura, aktérský přístup

⁵³² O metodických problémech aplikace „zhuštěného popisu“ diskutuje článek Zdeňka R. Nešpora a Jana Horského: Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj.* 2004, č. 1, na stranách 73–76. Základní kritika spočívá v (ne)možnosti přístupu k životu jedince a především v badatelské (ne) dostupnosti individuálního vnitřního prožitku aktéra.

a také díky metodám, které klade do popředí. V tomto případě se jedná o mikrohistorický přístup a techniku zhuštěného popisu.

5. Použitá literatura

- BUDIL, I. T. Perspektivy historické antropologie a sociologie. *Lidé města*. 2001, č. 6, s. 13–21. ISSN 1212-8112.
- ČECHURA, J. Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí? *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 1994, č. 16/1, s. 2–5. ISSN 0418-5129.
- DRESSEL, G. *Historische Anthropologie: eine Einführung*. Sien: Köln: Weimar: Böhlau. 1996. 324 s. ISBN 3-205-985567.
- DŮLMEN, R. VAN. *Historická antropologie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán. 2002. 116 s. ISBN 80-86569-15-2.
- HABERMAS, R., MINKMAR, N. Einleitung. In: Habermas, R. Minkmar, N. (Hrsg.). *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur historische Anthropologie*. Berlin: Klaus Wagenbach Verlag. 1992, s. 7–19. ISBN-10: 3803122120.
- HORSKÝ, J. Historická antropologie (Úvahy a poznámky na okraj mezinárodního kursu, konaného v Otzenhausenu ve dnech 27. 2.–15. 3. 1993). *Historická demografie*. 1993, č. 17, s. 241–270. ISSN 0323-0937.
- HORSKÝ, J. Antropologie historická. In: Maříková, H., Petrussek, M., Vodáková, A. (za kolektiv). *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1 (1. svazek).
- GEERTZ, C. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 565 s. ISBN 80-85850-89-3.
- GRULICH, J. Zkoumání „malíčkovosti“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie). *Český časopis historický*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2001, č. 99/3, s. 519–546. ISSN 0862-6111.
- IGGERS, G. G. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 177 s. ISBN 80-7106-504-8.
- NEŠPOR, R. Z. Dvojitý život historické antropologie. Interdisciplinární (ne)porozumění mezi historiky, sociology a sociálními antropology. *Dějiny-teorie-kritika*. 2005, č. 1, s. 87–104. ISSN 1214-7249.
- NEŠPOR, R. Z., HORSKÝ, J. Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie. *Kuděj – Časopis pro kulturní dějiny*. 2004, č. 1, s. 61–83. ISSN 1211-8109.
- NEŠPOR, R. Z., JAKOUBEK, M. Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi. *Český lid*. 2004, č. 91/1, s. 53–79. ISSN 0009-0794.
- NODL, M. Mikrohistorie a historická antropologie. *Dějiny-teorie-kritika*. 2004, č. 2, s. 237–252. ISSN 1214-7249.
- ŠIMŮNKOVÁ, A. Ke vztahu historiografie a antropologie: Perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum. *Český lid*. 1995, č. 82/2, s. 99–109. ISSN 0009-0794.

Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Lucie Kovandová

Karlova univerzita v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie
José Martího 269/31
162 00 Praha-Veleslavín

Email: Kovandovalucka@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Jan Horský, Ph.D.

C. S. Lewis, Kierkegaard a A. Camus: koncept, uchopenie a komparácia erosu z pohľadu autora moderny a dvoch existencialistov

C. S. Lewis, Kierkegaard and A. Camus: Understanding and Comparison of the Concept of Eros, as viewed by the author of the Modern Period and two Existentialists

Dana Kuchariková, Zuzana Gavorová

Anotácia: Príspevok sa zaoberá konceptom erosu ako jednej z foriem lásky z pohľadu kresťanského apologeta a filozofa C. S. Lewisa v kontraste s existenciálnym pohľadom na príklade diela francúzskeho autora Alberta Camuho. Zatiaľ čo kresťan Lewis považuje eros za formu rovnocennú s ostatnými formami lásky, ako je napríklad fileo, storge a agapé (tj. láska priateľská, kresťanská láska k blížnemu a náklonnosť), pričom svoje naplnenie a pravú formu môže táto láska dosiahnuť len v podriadení sa voči Božím princípom, existenciálny autor vníma ako najvyššiu formu práve eros, s čím možno stotožniť aj postmoderné uchopenie lásky. Avšak na rozdiel od Lewisovej je Camuho láska sebecká, vyznačuje sa pudovosťou a nevykazuje známky skutočného záujmu o druhého človeka. Ide o sebecké napĺňanie fyzických potrieb, pričom toho druhého využívame, hoci napríklad vďaka Kierkegaardovi môžeme rovnako vidieť, že nadradenosť a pudovosť erosu nie je vo všeobecnosti doménou existencializmu, pretože dánsky autor sa prikláňa skôr k Lewisovmu uchopeniu lásky.

Kľúčové slová: láska, eros, kresťanstvo, Boh, pudovosť, vášeň

Summary: The paper deals with the concept of Eros, as being one of the forms of love, from the point of view of a Christian apologist and philosopher C. S. Lewis in the contrast with the existential point of view, which is demonstrated by the work of a French author Albert Camus. While a Christian writer Lewis sees Eros as a form of love which is equivalent to its other forms; for example phileo, storge and agapé (i.e. love in friendship, Christian love of one's neighbour and affection), whereby

its fulfilment and true form can be achieved only in submission to God's principles, the existential author understands Eros as the highest form of love, which can be equal to the postmodern view of love. Unlike Lewis', Camus' love is selfish, it is characterized by use of the instincts and such love is actually not interested in another person. It is just about a selfish fulfilment of one's physical needs, while the other person is being only used to make one's profit. Thanks to Kierkegaard, though, we can also see that in general the concepts of superiority and instinctiveness are not a mere domain of existentialism, as this Danish author rather shares Lewis' interpretation of love.

Key words: love, Eros, Christianity, God, instinctive behaviour, affection

1. Úvod

V predloženom príspevku sme sa rozhodli analyzovať a interpretovať poňatie partnerskej lásky eros z pohľadu troch významných osobností s rôznym myšlienkovým zameraním. Prvou je britský spisovateľ moderny, literárny kritik, univerzitný profesor, teológ a apológ Clive Staples Lewis (1898–1963), ktorý pôsobil najmä v období povojnového Anglicka. Počas a po druhej svetovej vojne bolo odvysielaných množstvo jeho prednášok zameraných na kresťanstvo, praktický život s Bohom a nádej v utrpení. Pre mnohých ľudí bol v tom čase povzbudivou pomocou a jeho osobný asistent Walter Hooper ho nazval „*najdôkladnejšie obráteným človekom, akého kedy stretol.*“ (DeHaan, 2010, s. 3).

Druhým mysliteľom je Albert Camus (1913–1960), ktorý predstavuje jedného z najznámejších francúzskych autorov. Vďaka svojmu kreatívnemu literárnemu potenciálu sa dnes zaraďuje medzi najzaujímavejšie osobnosti modernej doby, pričom sa zvykne klasifikovať ako existencialista. Sám Camus sa však s prúdom existencialistického myslenia nikdy nestotožnil, nepovažoval sa za existencialistu, ale predovšetkým za spisovateľa a umelca, ktorý sa pokúsil vyjadriť ľudskú skúsenosť v literárnej podobe, čím sa, podobne ako Lewis, viac priblížil k svojim čitateľom. Čitatelia a komentátori nielenže oceňujú Camuho čistý štýl písania, ale aj jeho myšlienky, idey a filozofiu. Camus, ktorý sa necháva inšpirovať samotným ľudským životom, nám na jednej strane prostredníctvom svojich diel poskytuje obraz života všeobecne, avšak na strane druhej je tento obraz ovplyvnený a formovaný jeho vlastným životom.

Treticu dovršuje dánsky filozof, teológ a prvý existencialista Søren Kierkegaard (1813–1855), ktorý začal o koncepte existencie uvažovať o storočie skôr ako jeho nasledovníci, súc inšpirovaní nielen Kierkegaardom, ale aj Pascalom či Unamunom. Kierkegaard možno charakterizovať ako „kyticu kvetov“, mysliteľa mnohých podôb a pseudonymov. Jeho myslenie však bolo v zásade ovplyvnené kresťanským pohľadom

na svet, svoje myšlienky adresoval jednotlivcovi a svojim, až beletristickým, štýlom a aktuálnosťou si aj v súčasnosti získava mnohých priaznivcov a bádateľov.

Cieľom práce je takisto poukázať na podobnosti a rozdiely autorov v uchopení etickej kategórie lásky. Ide o kontrast spočívajúci v celkom odlišnom chápaní erosu z pohľadu dvoch kresťanov Lewisa a Kierkegaarda v porovnaní so svetským autorom Camum. Zároveň sa pokúsime o inovatívny prístup k problematike erosu a to z pohľadu netradičnej kombinácie autorov. Ďalší cieľ spočíva v analýze prístupu jednotlivých autorov aj vzhľadom na odlišné podmienky v čase ich pôsobenia.

Nosným dielom Lewisovej elaborácie na pôde lásky je dielo *Štyri Lásky* (v origináli *The Four Loves*), v ktorom opisuje a analyzuje štyri druhy lásky, ktoré by mali plynúť zo spoločného zdroja. Ide o náklonnosť, priateľstvo, eros (mileneckú lásku) a agapé (kresťanskú bezpodmienečnú lásku). Čo sa týka Camuho, rozhodli sme sa túto lásku analyzovať na príklade Mersaulta – hlavnej postavy z románu *Cudzinec* (v origináli *l'Étranger*), ktorý vníma lásku výhradne ako fyziologickú potrebu. U Kierkegaarda sa zameriame na eros z pohľadu troch existenčných štádií, pričom budeme čerpať jednak z diela *Buď* alebo a jednak z niekoľkých kresťanských úvah vo forme reči alebo diskurzov pod spoločným názvom *Skutky lásky*. V našom príspevku sa pokúsime priblížiť ich pohľad na eros, čiže mileneckú lásku.

2. Súčasný rozmer erosu

Možno kvôli množstvu reklám, básní, piesní či filmov, ktorých hlavnou témou je práve eros – erotická láska, je eros prvé vyjadrenie lásky, na ktoré sa človek zameriava. Dnešný svet si eros zamieňa s čisto fyzickým prejavom lásky. Telesný rozmer lásky, vyjadrený prostredníctvom televíznych obrazoviek, filmových plátien či kníh, nám neustále pripomína, že tým najnevýhnutnejším, prvotným až prioritným prvkom erosu je práve sexualita. Vo vzťahu môže následne vytvoriť ilúziu, že ide o jeho najdôležitejší element. Sexualita však môže fungovať s erosom, no zároveň aj bez neho.

Camus miloval život na ulici v Alžíri: vystatujúcich sa chlapcov a neskrývanú sexualitu dievčat.⁵³³ V románe *Cudzinec* nadväzuje Mersault vzťah s Marie, ktorá pochádza z robotníckej triedy: „*Keď sa smiala, znova sa vo mne ozvala chuť. Po chvíli sa ma opýtala, či ju milujem. Odpovedal som jej, že o nič nejde, ale že sa mi zdá, že nie.*“ (Camus, 1966, 32). Na uvedenom príklade vidíme, že Mersault možno nemiloval Marie, miloval však slnko a vychutnával si jej spoločnosť. Motív slnka a mora je pre tvorbu A. Camuho typický. Práve slnko a more zjavne kompenzovali problémy, ktorým autor v živote čelil. Uvedenými motívmi sa vo svojich štúdiách zaoberá Eva Voldřichová-Beránková, ktorá tvrdí, že Camus vytvoril nový typ literárneho

⁵³³ A. Camus pôsobil vo Francúzsku, ale pôvodom bol Alžírčan.

hrdinu: ide o zrod „*stredomorského hrdinu, ktorý je vždy verný svojmu pôvodu. Žije v harmónii s prírodou, slnkom a morom.*“ (Voldřichová-Beránková, 2001, s. 258).

Mersaultov charakter pripomína estéta či postavu Dona Juana z Kierkegaardovho prvého existenciálneho štádia.⁵³⁴ Estét si „užíva“ život, neuvažuje nad svojím konaním ani budúcnosťou. Žije iba pre prítomný okamih podľa Horatiovho „Carpe diem“. Pohľad Dona Juana na lásku je čisto pôžitkársky a sebecký, chápe ju ako zdroj uspokojenia bez potreby eticky sa viazať. Podstatným znakom estetického štádia je nuda a človek sa nakoniec ocitá v zajatí vlastných predstáv a túžob, v pocite nenaplnenia a zbytočnosti.⁵³⁵

V protiklade s cudzincovým postojom Lewis vo svojom diele zdôrazňuje: „*keby sme to všetci nezažili, keby sme sa riadili výlučne logikou, boli by sme zmätení predstavou o ľudskej bytosti, rozlíšiteľnej od túžby po pôžitkoch, radoostiach a službách, ktoré nám môže poskytnúť... Bez erosu je sexuálna túžba, ako aj každá iná túžba, predovšetkým o nás. Spojená s erosom je viac o našom milom alebo milej... Eros považuje pôžitok za vedľajší produkt.*“ (Lewis, 2007, s. 82). Na rozdiel od erosu chce čisto sexuálna túžba iba vec samotnú. Erosu, ako skutočnej láske, ide o milovanú osobu, a nie o pôžitok, ktorý z nej vyplýva. Eros však netúži po akejkoľvek osobe, túži po jednej konkrétnej žene/jednom konkrétnom mužovi. Môžeme teda konštatovať, že sexuálna túžba je predovšetkým sebecká, a práve eros je jej úplným opakom, pretože eros túži po dobre a šťastí druhého človeka.

3. Rozmer erosu v manželstve

Na strane druhej Lewis nepodceňuje ani vážnosť sexuality, a to z niekoľkých dôvodov: ako prvý uvádza dôvod teologický. Ide tu o presvedčenie, že telesné spojenie v manželstve je na základe Božieho rozhodnutia obrazom jednoty medzi Bohom a človekom. Druhý, viac sociálny dôvod, poukazuje na spoluúčasť v rámci prírodných síl a plodnosti. Tretí, morálny dôvod, hovorí o závažnosti záväzku, ktorý nás zaväzuje k rodičovstvu ľudského potomstva. Posledným dôvodom, ktorý autor uvádza, je emocionálny vplyv na zúčastnených, pretože skutočnosť, že človek sa s tým druhým stáva na istý čas jedným telom, na ňom musí zanechať dôsledky a časť toho druhého zostáva v ňom. Medzi dvoma ľuďmi sa tak vytvorí emočné puto, ktoré je pre nich výnimočné a ktoré ich nespája s nikým ďalším.⁵³⁶

⁵³⁴ Prvé štádium existencie nazýva estetickým.

⁵³⁵ Podrobnejšie pozri Kierkegaard, S. *Bud-alebo*, Bratislava: Kalligram, 2007.

⁵³⁶ Podrobnejšie pozri Lewis, C. S. *The Four Loves*. London: Collins, 2012.

Lewis tiež poukazuje na zaujímavé, až ironické spojenie niečoho takého nadprirodzeného a vznešeného ako je eros a sexualita.⁵³⁷ Tvrdí, že nakoľko stojí kresťanská cudnosť a vernosť v opozícii voči nášmu prirodzenému pudu, muselo sa buď jedno alebo druhé istým spôsobom narušiť. Je zjavné, že Lewis sa na základe svojho kresťanského presvedčenia prikláňa k názoru, že k narušeniu dochádza zo strany pudov a pokiaľ si nechceme zruinovať život tým, že poslúchame výlučne naše vlastné túžby a inštinkty, musíme sa ich naučiť ovládať. Vo vzťahu lásky ako aj v manželstve nemá predsa ísť len o spojenie sexuálne, ale aj úplné. „*Pri erose máme niekedy pocit, že sa vznášame, no venuša nami náhle šklbne a pripomenie nám, že sme spútané balóny. Je to nepretržitá pripomienka pravdy, že sme zložené bytosti, mysliace zvieratá, príbuzné na jednej strane anjelom a na druhej kocúrom... Je to Boží dar urobený na náš účet... ale zároveň pre naše nekonečné dobro.*“ (Lewis, 2012, s. 86).

Vo svojej podstate je sexualita pudom ako každý iný, čo nám len pripomína skutočnosť, že nie sme viac ako len telesné ľudské bytosti, ktoré zdanlivo stúpajú na vyššiu úroveň. Spojenie erosu a sexuality nás však rovnako môže udržať pokornými, pretože poukazuje na komplexnosť ako aj jednoduchosť, či v neposlednom rade nekontrolovateľnosť človeka.

Naopak, Camuho hrdina Mersault reaguje čisto pudovo a nad manželským zväzkom ani neuvažuje. Na strane druhej ho však ani nezavrhuje, ale považuje ho za celkom nepodstatný. Mersault ako charakter nemá očakávania, okrem vlastných urgentných potrieb nemá túžby, nemá zmysel pre zodpovednosť, a teda ani pocit viny či žiaľu, alebo zármutku. Nie je schopný urobiť morálny úsudok, neviaže ho ani vernosť voči Marie, čiže pojmy ako láska, manželstvo a úprimnosť pre neho nič neznamenajú. Nemá ambície, nemá ani ciele. Dokonca aj vo väzení hovorí, že má všetko, čo chce. Hoci pociťuje túžbu, necíti lásku, cíti istú sentimentalitu voči svojej *maminke*, ale nie žiaľ. Má myšlienky, ale nemyslí; existuje, ale neuvažuje o sebe tak, akoby existoval. Práve preto je zvláštny. Mersault v podstate len „je“. Mersault nedokáže odpovedať ani na jednu otázku, ktorá si vyžaduje voľbu alebo preferenciu, zaužívané odpovedá typickým *Je mi to jedno*.

Mersault nemá ani koncept lásky, priateľstva, prípadne rodiny. Marie je pre neho istým naplnením zmyslov, avšak nevedí mu, ak flirtuje s Raymondom, prípadne má na večer iné plány. Zaujímavá je pasáž, keď sa ho Marie pýta, či ju miluje: „*Večer za mnou prišla Marie a pýtala sa ma, či by som si ju chcel vziať. Povedal som jej, že mi je to jedno, a ak o to stojí, mohli by sme to urobiť.*“ (Camus, 1966, s. 36). Ťažko povedať, či je druhá veta v odpovedi súčasťou rozhovoru, alebo reflexívny komentár. Mersault odpovedá ľahostajne. Keby láska pre neho niečo znamenala, vzbudila by v ňom vášň, prípadne radosť a spokojnosť.

⁵³⁷ Ktorú autor obrazne nazýva venuša.

Bádateľ Solomon definuje lásku, ako si Camus uvedomuje – ak nie z vlastnej skúsenosti, ale ako opísal André Gide či Jean-Paul Sartre – nielen ako cit, ale ako systém postojov, významov, očakávaní, úmyslov, ľútosti, obáv, posadnutosti, potrieb a túžob, dokonca aj abstraktných a metafyzických rovín. (Solomon, 2006, s. 21–22). Mersault zažíva všetko spontánne. A pokiaľ má len spontánne skúsenosti, nemôžu mať pre neho zmysel.

Lewis však vo svojom diele poukazuje aj na skutočnosť, že pokiaľ ide o skutočnú lásku – eros, cieľom *venuše* nie je pôžitok a cieľom erosu nie je vlastné šťastie. Ako dôkaz používa Lewis prípad, keď sa ľudia snažia milencov odlúčiť, pretože ich manželstvo nebude z nejakého dôvodu šťastné. Ich snaha však poväčšine vyjde nazmar nie preto, že by im neverili, ale z dôvodu, že byť s milovaným človekom je pre nich dôležitejšie ako vlastné šťastie. Pravdepodobne si radšej zvolia spoločné trápenie ako šťastie a spokojnosť bez toho druhého. V opačnom prípade by nešlo o skutočnú lásku, ale len o sebeckú potrebu niekoho „mať“ a nebyť sám: „*Radšej byť bedárom s ňou ako šťastlivcom bez nej. Nech nám aj srdcia puknú – nech len puknú spolu! Ak náš vnútorný hlas nevraví toto, nie je to hlas erosu. To je vznešenosť a hrôza lásky.*“ (Lewis, 2007, s. 91).

Čo sa týka Kierkegaardových štádií ľudskej existencie, v manželstve prechádzame do etickej roviny. Zo všeobecného hľadiska sa tu objavuje láska k blížnemu – k druhému človeku, ktorá v prípade Mersaulta absentuje. Kierkegaard dokonca hovorí o imperatíve a povinnosti lásky: „*Musíš milovať!*“ Podľa toho sa pozná kresťanská láska – tým je zvláštna – že obsahuje zjavný protiklad: *láska je povinnosť.*“ (Kierkegaard, 2000, s. 21), ktorý je inšpirovaný prikázaním: Miluj svojho blížneho ako seba samého.⁵³⁸ Podľa Lewisa nám pravá láska má najmä pomáhať milovať Boha a druhých ešte viac ako doteraz. Pravý eros, tak ako aj iné lásky vo svojej správnej podobe, pomáhajú jednotlivcovi rásť, učiť sa o sebe samom aj o druhom, byť vďačný, a neuzatvárať sa pred potrebami okolia.

„*To kvôli láske som nebral ohľad na svojich rodičov – opustil svoje deti – podviedol svojho partnera – opustil svojho priateľa v najhlbšej núdzi. Podľa zákona lásky sú to dobré dôvody. Zsvätení láske môžu mať istý pocit zaslúžilosti, že také obete priniesli: veď možno na oltár lásky položiť cennejšiu obeť, než vlastné svedomie?*“ (Lewis, 2012, s. 96). Daný citát neodškriepiteľne pripomína mnohé slávne diela a z nich by sme si mohli pripomenúť aspoň jedno. V románe od Lea Nikolajeviča Tolstého Anna Karenina je výstižne vykreslená tragédia lásky – erosu. Aj keď hlavná hrdinka v rámci vlastných pravidiel našla svoje naplnenie a bez uváženia sa vzdala vyšších morálnych, kresťanských a spoločenských princípov, skončila nešťastne, pretože svoje nádeje vkladala do vecí, ktoré by ich nikdy nedokázali uspokojiť. „*Láska. Dôvod, prečo*

⁵³⁸ Pozri: Biblia, Evanjelium podľa Matúša 22:34.

nenávidím toto slovo je, že pre mňa znamená príliš veľa, omnoho viac než dokážete porozumieť.“ (Tolstoj, 2004, s. 156).

4. Náboženský rozmer erosu

Ako ďalej uvažuje C. S. Lewis, eros je skutočne najlepším predobrazom dokonalej lásky, aj tej altruistickej, v prípade ktorej máme milovať svojho blížneho ako seba samého. Paradoxne však ide o najsmrteľnejšiu formu lásky, nakoľko netrvá dlho. Síce dáva sľuby večnej lásky a vernosti, ktoré v danej chvíli myslí skutočne úprimne a so všetkou vážnosťou, bez klamstva a pokrytectva: „*Láska sa odlišuje od „zamilovanosti“, pretože nie je len citom. Je hlbokou jednotou udržiavanou vôľou a zámerne posilňovanou zvykom a (v kresťanskom manželstve) milosťou, o ktorú obaja partneri žiadajú a ktorú dostávajú od Boha. Túto lásku voči sebe môžu mať dokonca aj vo chvíľach, kedy sa navzájom nemajú radi tak, ako milujeme seba samých, keď sa v skutočnosti radi nemáme... Zamilovanosť ich najskôr viedla k prísľubu vernosti, táto tichá láska im umožňuje udržať tento sľub. Vďaka tejto láske funguje motor manželstva: zamilovanosť bola explóziou, ktorá ho spustila.*“ (Lewis, 2001, s. 99).

Podobne nevyhnutným predpokladom k prejavom lásky je podľa Kierkegaarda vášeň: „*Nie je možné milovať bez vášne*“ (Kierkegaard, 2000, s. 50). Kierkegaard považuje vášeň za nevyhnutný a všadeprítomný znak lásky vo všetkých jej prejavoch. Ak naozaj niečo/nieкого milujeme, nestačí len dúfať, že si na predmet našej lásky nájdeme čas. Ak neoddelíme čas na to, aby sme sa celkom sústredili na objekt lásky, všetko časom preklzne pomedzi prsty a odíde spolu s vášňou. Skutočná láska sa navonok prejavuje vo vášni. Ak strácame vášeň či iskru, tak typické pre erotickú lásku, strácame skutočnú lásku.

Lewis hovorí o podvedomom a nekontrolovateľnom presmerovaní záujmu, ktoré je samo o sebe veľmi cnostné, hoci nezvykne mať dlhé trvanie. To však neznamená, že počiatočné sľuby vyjdú nazmar a láske je definitívny koniec. Práve vo chvíli, keď sa vášnivé a spontánne prvky erosu začnú vytrácať, prichádza rad na nás, aby sme obetovali svoje pohodlie, drobné radosti i seba samého. My sami by sme sa mali pričiniť o to, aby sa láska nevytratila a zveľaďovať ju vo chvíľach, ktoré si vyžadujú námahu a sebazaprenie. V centre nášho záujmu stojí iná osoba a sme schopní urobiť všetko pre jej šťastie. Ide o skok, ktorým sme prekonalí vlastnú sebeckosť a vsadili na záujem o druhého, veľakrát aj bez toho, aby sme si to uvedomili: „*Jedným veľkým skokom eros prekonal múr nášho egoizmu, i sám apetít urobil altruistickým, osobné šťastie odhodil bokom ako banalitu a do stredu našej bytosti vsadil záujem o druhého. Spontánne a bez námahy sme naplnili zákon (voči jednej osobe) tým, že sme milovali svojho blížneho ako seba samého. Je to ochutnávka, obraz toho, akými sa máme stať voči všetkým, ak v nás zavládne sama Láska bez konkurencie...eros je však nútený*

sľubovať niečo, čo eros sám splniť nedokáže... My musíme vykonávať prácu erosu, keď on absentuje... tento program, nech to znie akokoľvek skromne, sa nedá uskutočniť ináč, než s pokorou, kresťanskou láskou a Božou milosťou.“ (Lewis, 2007, s. 97).

Ide o skok, ktorý môže pripomínať Kierkegaardov skok viery do tretieho – náboženského štádia. Ten je však vedomý a napriek spontánnosti samotného prevedenia mu zväčša predchádza racionálne rozhodovanie a precízne zvažovanie dôsledkov a obetí, ktoré sa napokon rozhodne naplno vrhnúť pod Božiu starostlivosť a odovzdať svoje vlastné potreby a túžby pod Jeho krídla.⁵³⁹ Kierkegaard v tomto smere píše o sebazaprení: „... aby sme mohli mať ku kresťanstvu nejaký vzťah, je najskôr potrebné vytriezviť; práve sebazaprenie je zmena, kedy sa človek v zmysle večnosti zbaví rozčarovania a vytriezvie.“ (Kierkegaard, 2000, s. 42). Sebazaprenie znamená „vzdať sa svojich sebeckých vášní a prianí, vzdať sa plánov a vyhliadok, ktoré prinášajú prospech, aby si naozaj nesebecky pracoval pre to, čo je dobré...“ (Kierkegaard, 2000, s. 132).

Lewis vo svojom koncepte lásky tiež poukazuje na prítomnosť Boha. Podľa neho pravý eros a láska si prajú pre milovaného človeka len to najväčšie dobro. Zároveň nás však naučia, že ani my sami nemôžeme byť dobrými iba pomocou vlastného morálneho úsilia, nakoľko potrebujeme Božiu pomoc. Pravý (Boží) eros odpúšťa chyby a prestúpenia, no zároveň si želá ich nápravu. Podobne „Kierkegaardova láska obsahuje tri prvky, ktorými sú milujúca osoba, milovaná osoba a vzťah lásky medzi nimi, ktorý Kierkegaard stotožňuje so samotným Bohom.“ (Manda, 2011, 235–236).

5. Záver

Ani jedného z uvedených autorov nemožno kategorizovať ako systematického či lineárneho filozofa. Napriek tomu, že čistý akademický štýl nie je pre ich tvorbu natolko príznačný, nie je jednoduché ich interpretovať. V zdanlivo jasných formuláciách sa skrýva hlboké poslanstvo, nakoľko tu aj ide o komplikované osobnosti formované vlastnou dobou, rodinou, okolím a praktickými životnými skúsenosťami. Napriek rozdielnosti doby, spoločenskej situácie i filozofického smeru, v ktorej Kierkegaard a Lewis pôsobili, môžeme konštatovať, že kresťanské pozadie do veľkej miery ovplyvnilo ich vnímanie sveta, ako aj samého erosu. Naproti tomu Camuho hrdina, ktorého postoj vyplýva z ateistického presvedčenia a odmietania náboženských dogiem, je z hľadiska ľudskej existencie moderným odrazom Kierkegaardových hrdinov v prvých štádiách.

Čo sa týka konceptu erosu, z hľadiska Kierkegaardových existenciálnych štádií začína eros búrlivým estetickým vyjadrením, prechádza cez výzvy manželskej

⁵³⁹ Podrobnejšie pozri Kierkegaard, S. *Bud' alebo*, Bratislava: Kalligram, 2007.

lásky, až nakoniec zakotví v pokojnom a miernom charaktere v rámci náboženského štádia existencie. Camus vo svojom koncepte lásky končí niekde medzi estetickým a etickým štádiom, nakoľko uväznený Mersault nakoniec začína uvažovať, čo je dobré a čo zlé. Pri jeho rozhovore s kaplánom pred smrťou však vnímame, že skok viery radikálne odmieta. Tým pádom sa nikdy neposunie do Kierkegaardom a Lewisom opisovaného najvyššieho náboženského štádia, v ktorom sa láska môže naplno realizovať vo všetkých svojich formách a prejavoch.

6. Použitá literatúra

Biblia. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1999. 1181 s. ISBN 80-7140-182-X.

CAMUS, A. *Cizinec*. Praha: Mladá Fronta, 1966. 188 s. ISBN 23-007-66.

DeHAAN, M. C. S. *Lewis: The Story of a Converted Mind*. Michigan: RBC Ministries, 2010. 32 s, nemá ISBN.4.

KIERKEGAARD, S. *Bud' alebo*. Bratislava: Kalligram, 2007. 838 s. ISBN 80-7149-913-7.

KIERKEGAARD, S. *Skutky lásky: Několik křesťanských úvah ve formě proslovů*. Brno: CDK, 2000. 271 s. ISBN 80-85959-68-2.7.

LEWIS, C. S. *The Four Loves*. London: Collins, 2012. 170 s. ISBN 978-0-00-746122-6.

LEWIS, C. S. *Mere Christianity*. New York: Harper Collins, 2001. 227 s. ISBN 978-0-06-065292-0.

LEWIS, C. S. *Štyri lásky*. Bratislava: Porta Libri, 2007. 118 s. ISBN 978-80-89067-87-9.

MANDA, V. Kierkegaardovo chápanie lásky k bližnému. In: Králik, R. et al. (eds.): *V tieni Kierkegaard*. Nitra: UKF, 2011. s. 232-241. ISBN 978-80-8094-883-2.

SOLOMON, R. C. *Dark Feelings, Grim Thoughts*. Oxford: University Press, 2006. 241 s. ISBN 0-19-518157-3.

TOLSTOJ, L. N. *Anna Karenina*. USA: Penguin Group, 2004. 298 s. ISBN 13: 9780143035008.14.

Kontakt na autorky

Mgr. Dana Kuchariková
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovensko

Email: dana.kucharikova@gmail.com

Školiteľ: doc. ThDr. PaedDr. Roman Králik, Th.D.

Mgr. Zuzana Gavorová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovensko

Email: gavorova.zuzana@gmail.com

Školiteľ: doc. ThDr. PaedDr. Roman Králik, Th.D.

Aktuálnosť otázky zmyslu života a existenciálne vákuum

Timeliness question the Meaning of life and Existential vacuum

Katarína Kolárová

Anotácia: Rakúsky neurológ a psychiater Viktor E. Frankl charakterizoval človeka ako bytosť hľadajúcu zmysel vlastnej existencie. Táto vôľa k zmyslu je však práve v dnešnej dobe významne frustrovaná. Stále častejšie ľudí premáha pocit nezmyselnosti, ktorý sa objavuje spolu s pocitom vnútornej prázdnoty – existenciálneho vákuua.

Relativizácia a devalvácia hodnôt, postupný zánik tradícií či egoizmus – problémy modernej doby – prispievajú k prijímaniu protirečivosti vlastných postojov a sociálnych rolí, čoho následkom je neschopnosť formulovať zmysel a preberať zodpovednosť.

Kľúčové slová: postmoderna, Viktor E. Frankl, zmysel života, existenciálne vákuum, logoterapia

Summary: Austrian neurologist and psychiatrist Viktor E. Frankl described the man as a being, who is looking for meaning of his own existence. This Will to meaning could be sometimes very frustrated, a specially now. More and more people get conquerd by the feeling of meaninglessness and inner emptiness – existential vacuum. Relativization and devaluation of traditional values, gradual disappearance of traditions or egoism – problems of modern age – all this leads to acceptance of contradiction in your own attitude and social roles. This all causes inability formulate the meaning and taking responsibility.

Key words: postmodernism, Viktor E. Frankl, meaning of life, existential vacuum, logotherapy

1. Úvod

Aký je dôvod našej existencie? Prečo žijeme? Aký to má všetko zmysel? Tieto a mnohé ďalšie podobné otázky sa isto neraz vynorili v myšli každého z nás. Otázka po zmysle existencie je azda tou najzákladnejšou a predsa nie je všedná ani každodenná. Zväčša sa objaví vo chvíľach, ktoré človeka svojou závažnosťou nútia zastaviť sa a zamyslieť. Choroba, strata blízkeho či iné súkromné, ale aj spoločenské tragédie náhle prebúdajú túžbu po zodpovedaní tejto špecificky ľudskej otázky.

Práve zmysel je tým, čo povyšuje ľudskú existenciu nad všetko ostatné bytie vo svete. Stanoviť si cieľ a vedome pracovať na jeho splnení človeka posúva neustále dopredu. Pomáha mu nachádzať samého seba, formovať svoj pohľad na svet, rozvíjať vzťahy... Zmysel však možno chápať vo viacerých rovinách. Z krátkodobého hľadiska ide o čiastkové ciele, malé kroky, bez ktorých by nebolo možné ísť ďalej. Z dlhodobého pohľadu je možné hovoriť o ciele v zmysle absolútnosti – to, čo zastrešuje celý náš život a čomu sú v konečnom dôsledku podriadené všetky čiastkové ciele, ktoré takto predstavujú akési prostriedky na jeho dosiahnutie.

Žijeme v dobe, ktorá je prevažne orientovaná na uspokojovanie bezprostredných požiadaviek. Svoje túžby chceme naplniť okamžite, tu a teraz. Kým sa nám to darí, neobťažujeme sa zamýšľať nad tým, kam vlastne náš život smeruje. No občas prichádzajú chvíle nudy a prázdna, ktoré vrcholía v pocite nezmyselnosti a frustrácie. Je to problém posledných desiatich či dvadsiatich rokov? Alebo takto spoločnosť prežíva už celé storočie?

Jednou zo základných myšlienok logoterapie je, že úlohou lekára, je pomôcť existenciálne frustrovanému človeku nájsť zmysel jeho vlastného života. Nie predstavíť mu nejaký univerzálny zmysel, ale poukázať na to, čo robí jeho život výnimočným a hodným žitia.

V tomto príspevku chceme v krátkosti predstaviť koncept logoterapie, tak ako ho opísal Viktor E. Frankl a niektorí jeho nasledovníci. Budeme sa zaoberať aj súvisiacimi pojmami ako napr. existenciálne vákuum či noetická dimenzia osobnosti... Podľa nášho názoru je prínos logoterapie významný nielen pre oblasť psychológie, psychiatrie či neurológie, ale rovnako pre etiku, filozofiu a v rámci širšieho pohľadu pre existenciu človeka ako svojbytného jedinca, ktorý sa neustále musí vyrovnávať s ťažkosťami, ale aj s výzvami postmodernej doby.

1.1 Kontext postmodernej

Postmoderná spoločnosť sa vyznačuje bezbrehým relativizmom, ktorý zasahuje a pohlcuje všetko. Relativizujú sa hodnoty, ktoré by mali platiť za akýchkoľvek okolností. Hovoríme o tých najzákladnejších a najpodstatnejších hodnotách

– úcta k životu ako takému, viera, rodina, zdravie, láska, spolupatričnosť, spravodlivosť... Okrem relativizmu sú dnes viac ako aktuálne otázky týkajúce sa prudkých demografických zmien a s nimi súvisiacich nových foriem ochudobnenia. Situácia v postmodernej spoločnosti je tiež charakteristická stratou vedomia dôstojnosti človeka, pragmatizmom, neschopnosťou komunikovať či prevahou estetiky nad informáciou. Nová spoločenská situácia po roku 1989 so sebou priniesla aj nadobudnutie pocitu slobody, avšak i stratu vedomia záväzku. Čoraz častejšie sa stretávame s agresivitou alebo naopak s ľahostajnosťou, buď celkom zjavnou, alebo skrývanou za falošnou maskou tolerancie. Dekonstruktúra zmyslu, teda žiadny jednotný výklad hodnôt a sveta, človeka núti prijímať protirečivosť vlastných postojov a sociálnych rolí, čoho následkom je neschopnosť formulovať zmysel a prebrať zodpovednosť.

2. Zmysel života z pohľadu Viktora E. Frankla

Rakúsky neurológ a psychiater židovského pôvodu Viktor E. Frankl sa narodil v roku 1905 vo Viedni. Už počas gymnaziálnych štúdií sa zaujímal o psychológiu a filozofiu. Spočiatku boli jeho učiteľmi aj Sigmund Freud a Alfred Adler, no neskôr si začal hľadať svoju vlastnú cestu. Počas 2. svetovej vojny bol väznený v koncentračnom tábore Terezín, neskôr aj v Osvienčime a Dachau. Po skončení vojny sa vrátil do Viedne a pracoval na sformulovaní základných myšlienok logoterapie.

Svoju psychoterapeutickú koncepciu založil na myšlienke, že človek je bytosť, ktorá hľadá zmysel a jednou z úloh psychoterapie je pomôcť mu tento zmysel existencie objaviť.

Pôsobil ako profesor na univerzite vo Viedni, ale aj v San Diegu, na Harvarde, Stanforde a na univerzitách v Dallase a Pittsburghu. Okrem toho prednášal v Austrálii, Ázii aj v Afrike.

Jeho knihy boli preložené do 22 jazykov (porovnaj Frankl 1998, s. 184).

2.1 Vôľa k zmyslu a zmyslupnosť existencie

Práve vôľa k zmyslu je tou, ktorá je v dnešnej dobe najviac frustrovaná. Stále častejšie ľudí premáha pocit nezmyselnosti, ktorý sa objavuje spoločne s pocitom „vnútornej prázdnoty“ – tento jav Frankl pomenúva ako „existenciálne vákuum“ (porovnaj Frankl, 2006b, s. 67).

Toto tvrdenie je o to závažnejšie, že hoci ho Frankl vyslovil pred desiatkami rokov, aj dnes je mimoriadne aktuálne. A pritom nezáleží na tom, ako tento jav pomenujeme, pretože je prítomný v každej dobe, bez ohľadu na kultúrnu alebo spoločensko-politickú situáciu.

Pochybovanie o zmysle vlastnej existencie podľa Frankla (2006a, s. 43) nie je výrazom ničoho chorobného v človeku, teda to nie je príznakom psychózy ani neurózy. Práve naopak, táto otázka – špecificky ľudská – je prejavom toho najľudskejšieho v človeku. „*Výhradne človeku ako takému je vyhradené prežívať svoju existenciu ako problematickú, zakúsiť celú problematickosť svojho bytia*“ (Frankl, 2006a, s. 43).

Logoterapia nechápe zmysel ako niečo nadmieru abstraktné. Naopak, je to konkrétny zmysel v konkrétnosti človeka a situácie, v ktorej sa tento jedinečný človek nachádza. Preto ani psychiater – lekár nemôže človeku „predpísať“ zmysel. Môže ho len priviesť k presvedčeniu, že život má zmysel ako taký, za každých okolností a v každej situácii (porovnaj Frankl, 2005, s. 93). Inak tomu nie je ani vo chvíľach, kedy človeka postihne napríklad ťažká choroba: „*Upnutie sa k určitým hodnotám, ktoré naplňajú ľudský život zmyslom, pôsobí aj ako základný (ak nie rozhodujúci) motív a hlbší dôvod ďalšej existencie človeka postihnutého chorobou. Význam tohto motivačného faktora vzrastá osobitne v prípade ťažko chorých a nevyliciteľných pacientov*“ (Korený, 1992, s. 2).

Vo svojej knihe *Vôľa k zmyslu* (Der Wille zum Sinn) Frankl spomína aj tvrdenia iných odborníkov, ktorí pripisujú vôli k zmyslu zásadnú pozíciu. Rolf H. von Ecartsberg: „*Vôľu k zmyslu možno považovať za významnú motivačnú hodnotu. Ľudia sa usilujú o naplnenie zmyslu, o dosiahnutie zmysluplného života.*“

Maslow: „*Základným záujmom človeka je jeho vôľa k zmyslu.*“

Dokonca aj biológ C. H. Waddington konštatuje, že: „*skutočná túžba po zmysle je podstatným aspektom ľudskej prirodzenosti.*“ Táto skutočnosť bola aj empiricky overená. S. Kratochvíl a I. Plaňava: „*Vôľa k zmyslu je skutočne špecifická potreba, neredukovateľná na iné potreby a je vo väčšej alebo menšej miere vlastná všetkým ľudským bytostiam*“ (porovnaj Frankl, 2010, s. 17–18).

Každý z nás túži naplniť svoju existenciu zmyslom, ktorý by bol tým, čo nás robí spokojnými, šťastnými. Podľa Frankla (2010, s. 19) sa však v skutočnosti človek neusiluje o to, aby bol šťastný, ale aby na to mal dôvod. A ak tento dôvod objaví, pocit šťastia sa prejaví sám: „*Happiness cannot be pursued, it must be ensue – za šťastím sa nedá hnať, musí vyplynúť*“ (Frankl, 2010, s. 20).

„*Najpodstatnejším dôsledkom logoterapeutického obrazu o človeku je rozpoznanie takzvanej „sebatranscendencie“ človeka*“ (Lukasová, 1997, s. 25). To znamená, že človek nie je bytie, ktorého existencia je ohraničená jeho telesnou schránkou. Človek, so všetkým duchovným a duševným bohatstvom svojho jestvovania, je bytosť, ktorá tvorí svet a zároveň je ním tvorená. Nie iba vo všeobecnosti, ale práve v konkrétnosti najrozličnejších situácií a vzťahov, ktorých je súčasťou a ktoré utvára. Človek vždy siaha mimo seba, do svojho okolia a k iným ľuďom. Túto, pre ľudí takú prirodzenú, schopnosť samého seba presiahnuť, narúša až tragicky rozšírená choroba s názvom egoizmus. V kontexte poznania tejto skutočnosti hovorí Lukasová (1997,

s. 25) o „*mimoriadnom ohrození člověka*“. Ohrozenie spočíva v tom, že od človeka sa žiada stále menej ... všetkého: „*Čím menej práce v najširšom zmysle sa od jednotlivca žiada, čím menej starostí si musí robiť, čím viac sa mu ponúka len k samotnej spotrebe a čím pasívnejšie sa utvárajú jeho záujmy vo voľnom čase, tým menej má zdrojov pre svoju sebatranscendenciu*“ (Lukasová, 1997, s. 25). Toto tvrdenie Lukasová zdôvodňuje tým, že hnanie sa človeka len za čo najpríjemnejším zaistením svojej existencie, odporuje jeho duchovnej rovine. S takouto o zmysel ochudobnenou existenciou sú ľudia konfrontovaní už v detskom veku. Trávenie voľného času je zväčša redukované len na „hru iba pre zábavu“, ktorej chýba akýkoľvek zmysel. Deti potom nevidia zmysel napr. v tom postaviť niečo z kociek Lega, keďže to budú musieť neskôr aj tak znovu rozložiť a upratať. Nemožno sa im čudovať, iba nasledujú príklad svojich rodičov, ktorí denne odchádzajú do práce (iba) kvôli tomu, aby zarobili peniaze. Deti potom vidia jediný zmysel toho, že musia chodiť do školy len v tom, že sa musia niečo naučiť, aby neskôr získali dobrú prácu, v ktorej budú môcť zarobiť dostatok peňazí (porovnaj Lukasová, 1997, s. 26–27). Ľudskú existenciu v žiadnom prípade nemožno degradovať na takúto úroveň „blaho-bytia“. No paradoxne práve takýto obraz o dnešnom svete ľudia už od malička získavajú.

2.2 Franklovi žiaci a nasledovníci

Alfred Längle

Žiak Viktora Frankla Alfred Längle zdôrazňoval centrálné postavenie otázky zmysluplnosti existencie pre život človeka. Zameriaval sa na otázky súvisiace so zmysluplným konaním ľudí v jednotlivých životných situáciách, v ktorých zmysel toho, čo bude, zmysel budúcnosti, ešte nie je nemenne stanovený. Zmysel definuje ako možnosť, ktorá sa otvára na pozadí skutočnosti. („Sinn wird als eine Möglichkeit, die sich vor dem Hintergrund der Wirklichkeit auftut.“) No zmysel definuje aj ako odovzdanie sa určitej hodnote. Je to naša každodenná potreba. Zmysel poníma tiež ako výzvu, ktorá človeka povzbudzuje k aktivite (porovnaj Křivohlavý 2006, s. 115).

Elisabeth Lukasová

Podľa Elisabeth Lukasovej musí celoživotný zmysel presahovať ľudský život. Zmysel definuje ako ľudské snaženie samo o sebe a ľudský životný boj. Je projekciou hľadania a vôle. Podobne ako Frankl kladie dôraz na tri základné formy, ktorými sa zmysel života prejavuje: postojovými hodnotami, zážitkami a tým, ako sa človek vyrovnáva s utrpením (porovnaj Křivohlavý 2006, s. 116–117).

Zaoberal sa najmä noetickou (duchovnou) dimenziou osobnosti človeka, ktorého existencia je subjektívna. To znamená, že človek sám seba dotvára podľa svojej vôle a na základe svojich vlastných rozhodnutí. Práve v tomto noetickom rozmere osobnosti má človek možnosť rozhodovať sa a voliť si vlastný zmysel existencie.

Rozlišoval tzv. absolútny (najzákladnejší, najdôležitejší zmysel života) a osobný zmysel života (bežné, krátkodobé ciele) (porovnaj Křivohlavý 2006, s. 117–118).

3. Existenciálne vákuum

3.1 Noetická dimenzia osobnosti

Grécky termín „nous“ označuje myslenie, intelekt, schopnosť, ktorá sa prejavuje v procese existencie človeka. Myšlienka noetickej dimenzie osobnosti má svoj základ v teoreticko-výskumných výsledkoch práce logoteórie a v jej prístupe k človeku (porovnaj Popielski 2005, s. 95). Noetickú dimenziu osobnosti možno definovať ako: „špecificky ľudské fungovanie, bytie a stávanie sa, ako aj pre človeka typické pramene motivácie a subjektovo-osobnej dynamiky existencie“ (Popielski, 2005, s. 34). Pojem „noetická dimenzia osobnosti“ nemožno podľa Popielskeho stotožňovať s pojmom duše alebo ducha vzhľadom na predmet, ktorého sa týka. Táto dimenzia sa neprejavuje len prostredníctvom kvalít, ktorými je tvorená (skúsenosti, zážitky, činy a snahy), ale aj prostredníctvom vzťahov, aktívnosti a postojov. Dynamika noetickej dimenzie sa prejavuje v postoji k sebe, svetu a inému človeku. Pomáha odhaľovať význam a zmysel a zároveň človeku umožňuje aj riadiť vlastnú existenciu (porovnaj Popielski, 2005, s. 33–34). Dynamika noetickej dimenzie – noodynamika – predstavuje tvorivý a formujúci faktor, ktorý je definovaný špecifickou motiváciou, organizovaním a aktivizovaním existencie v procese bytia a stávania sa (porovnaj Popielski, 2005, s. 38).

Noodynamika má v noetickej motivácii existencie centrálnu postavenie. Popielski (2005, s. 64) túto centrálnu motivačnú pozíciu noodynamiky označuje ako „*existenciálne významnú centrálnosť*“, pod ktorou chápe taký druh motivácie, ktorý je pre človeka z nejakého dôvodu výnimočný, významný a existenciálne dôležitý. Takto možno označiť motiváciu, ktorá:

- „je existenciálne významná: slúži pre pocit bezpečia (pocit jednotlivca), pre rozvoj lásky (zážitok druhého), rozvoj všeobecných ľudských postojov (sociálne zážitky),
- je vývojová: kognitívna, axiologická, eticko-morálna,
- je subjektovo-osobnou skutočnosťou: slúži bytiu a stávaniu sa sebou, zabezpečuje pred zničením (taktiež pred sebazničením), slúži koordinácii a integrácii a pomáha formulovať odpovede týkajúce sa ontickej situácie človeka.“

Inak povedané, motivácia je pre jednotlivca vždy niečím bytostne významným. Niečím, vďaka čomu má jeho existencia zmysel. Predstavuje pre človeka takú hodnotu, ktorá ho posúva dopredu za poznaním seba, ale aj sveta, vďaka ktorej nadobúda pocit zmyslu vlastného života. Ako uvádza Popielski (2005, s. 210), pojem zmyslu života vyjadruje na jednej strane základnú a hlbokú motiváciu, ktorá je však zároveň veľmi všeobecná. *„Pocit zmyslu života je priamo spojený s osobitným a osobným zaangažovaním sa jednotlivca vo svete hodnôt, s objavovaním ich významu pre existenciu, ich interiorizáciu. Aspekt zreteľne psychologického chápania „zmyslu života“ sa zároveň spája s vedomím úloh, cieľov a hodnôt, ale aj s absenciou stavov rezignácie, nudy, depresie, agresie a podobných správaní človeka.“*

Ako píše Popielski (2005, s. 198), človek je schopný hodnotiť svoj osobný a sociálny život a tiež plánovať svoju budúcu existenciu práve prostredníctvom skúsenosti seba samého. Tento *„fakt „skúsenosti“ vzniká ako zovšeobecnený výsledok intelektuálneho poznania, emocionálnych zážitkov a pocíťovania ako aj životných vzťahov a snáh.“* Je výsledkom viacerých činností: *„pocíťovaní, uvažovaní, pocíťových preferencií, snáh, vzťahov, želaní a túžob.“*

Skúsenosť seba samého je vždy osobná a výnimočná aj v tom, že ten, kto takúto skúsenosť prežíva je zároveň subjektom aj objektom – predmetom skúsenosti. Človek prežíva seba samého, iných ľudí, ale aj svet ako celok v kategóriách možností – konkrétnych úloh; povinností – toho, čo má byť/robiť; a záväzkov – zaujatím vlastného postoja voči nevyhnutnému. *„Ludské bytie a „stávanie sa sebou“ sprevádza výnimočný druh napätia bytostného charakteru. ...Možno najviac čitateľne sa predstavuje prostredníctvom takých vlastností človeka, ako schopnosť k sebatranscendencii, sebaodstupu alebo zameriavaniu sa na hodnoty a k zmyslu“* (porovnaj Popielski, 2005, s. 202–204).

3.2 Pocit nezmyselnosti existencie

Podľa logoterapie je otázka po zmysle života, zmysle existencie, špecificky ľudskou. Nijaký iný tvor sa nedokáže pýtať na zmysel svojho bytia. Toto pochybovanie o zmysluplnosti života nie je v žiadnom prípade patologickým symptómom, ale prejavom ľudskosti v najvyššej možnej miere.

„Ludské bytie poukazuje na niečo mimo neho, čo už nie je ono samo – na niečo alebo na niekoho: na zmysel, ktorý má byť naplnený, alebo na bytie blížneho, ktorého stretáva“ (Frankl, 2010, s. 16).

Existenciálne vákuum, teda pocit „nezmyselnosti“ existencie vyplýva podľa Frankla z toho, že dnes už človeku, na rozdiel od zvierat, žiadne inštinkty nehovoria, čo je nutné urobiť, ba ani žiadne tradície a hodnoty nevravia, čo musí urobiť.

A často dokonca ani nevie, čo chce vlastne urobiť. Namiesto toho chce robiť to, čo robia druhí alebo robí to, čo od neho iní chcú (porovnaj Frankl 1994, s. 25).

V kontexte straty zmyslu existencie – existenciálnej frustrácie – je podľa Frankla veľmi nebezpečný najmä redukcionizmus, ktorý človeka oklieštuje, ale aj relativizmus, ktorý zasahuje všetky sféry života – najmä základné a všeludské hodnoty. Tým človeka nemožno naučiť, musí ich sám prežívať.

Ako vraví Frankl (1994, s. 29): „*Existenciálne vákuum nemusí byť následkom neurózy, môže byť jej príčinou. V takomto prípade hovoríme o „noogénnej neuróze“, na rozdiel od psychogénnych a somatogénnych. Noogénnu neurózu definujeme ako takú, ktorá je vyvolaná duševným problémom, morálnym alebo etickým konfliktom.*“ Takáto noogénna neuróza sa prejavuje existenciálnym vákuom, existenciálnou frustráciou alebo frustráciou vôle k zmyslu.

Zvlášť u mladých ľudí je možné pozorovať túžbu po objavení zmyslu vlastnej existencie, vôle k zmyslu: „*Skutočne mladý človek nikdy neprijíma zmysel svojho života ako vopred daný, má odvahu o ňom pochybovať.*“ (Frankl, 1994, s. 34).

Frustrácia vôle k zmyslu má za následok utiekanie sa, unikanie k telesným pôžitkom, napríklad k sexuálnemu potešeniu. Keď je vôle k zmyslu frustrovaná, vôle k potešeniu sa javí nielen ako produkt tejto frustrácie, ale aj ako jej náhrada. Nuda a apatia zasa spôsobujú, že človek namiesto dosahovania cieľov pre ne samotné skôr iba hľadá čo najrýchlejšiu cestu a čo najjednoduchšie prostriedky, ako sa k týmto vytýčeným cieľom priblížiť. V tejto súvislosti Frankl hovorí o tzv. odstredivom a dostredivom voľnom čase: „*Dnes odstredivý voľný čas prevláda. Útek od seba samého umožňuje obnažiť v sebe pustotu. Dostredivý voľný čas dáva možnosť riešiť problémy od začiatku – vidieť ich.*“ (Frankl, 1994, s. 35).

Človek by mal nájsť odvahu zostať sám sebou. Pretože v konečnom dôsledku existenciálne vákuum je paradox. Ak rozšírime svoj obzor, uvidíme, že máme slobodu, ale celkom nepoznáme svoju zodpovednosť. Inak by sme ľahko pochopili, že je množstvo zmyslov, ktoré môžeme realizovať (porovnaj Frankl, 1994, s. 36).

4. Záver

Otázka zmyslu života bytostne patrí k podstate človeka, pretože jedine on dokáže vnímať svoju existenciu ako problematickú, čo však nie je v žiadnom prípade patologickým prejavom, ale dôkazom ľudskosti v najvyššej možnej miere. Existenciálne vákuum – pocit nezmyselnosti života – sa prejavuje nudou, apatiou, frustráciou či znechutením... Takto ho opísal Viktor E. Frankl pred desiatkami rokov, no možno ho pozorovať aj v dnešnej spoločnosti. Človek však nie je len tvor, ktorý sa dokáže pýtať na zmysel svojho bytia. Človek je zároveň schopný, ba dokonca sám voči sebe povinný, túto otázku zodpovedať. V tomto smere môže zohrávať logoteória

klúčovú rolu, pretože práve podľa nej má život zmysel za akýchkoľvek podmienok: „Nuž, všetko je pominuteľné. Nech si nikto nerobí ilúziu, že azda nejaká telesná bytosť, dieťa, ktoré sme priviedli na svet, je menej pominuteľné ako napríklad nejaká veľká myšlienka alebo veľká láska, z ktorej to dieťa mohlo vzniknúť. Všetko je to rovnako pominuteľné.

No všetko je aj večné. A nielen to, všetko sa aj samo od seba zvečňuje. Preto sa nemusíme vôbec starať o to, aby sme to zvečnili „my“ sami, len čo sme to raz „zaradili do času“, len čo sa to raz „zaradilo do času“ naším životom – samo od seba sa to stane večným. Nemusíme si teda robiť starosť o to, aby niečo bolo zvečnené, ale o to viac sme zodpovední za to, čo všetko je zvečnené tým, že sme to práve my zaradili do času“ (Frankl, 2010, s. 57).

Vzhľadom na formulované ciele tohto príspevku nechceme tvrdiť, že princípy logoterapie, resp. logoteórie majú byť akýmsi všeliakom pre celú spoločnosť. No rozhodne môžu byť inšpiráciou, pomocou ktorej nájdeme odpovede na otázky, ktoré nám život kladie. A či už presné odpovede nájdeme alebo nie, dôležité je aj to, kým sa staneme v procese hľadania, pretože už aj ono samotné má zmysel.

5. Použitá literatúra

- FRANKL, VIKTOR E. 1994. *Človek hľadá smysl*. Psychoanalytické nakladateľství: Praha, 1994. ISBN 80-901601-4-X
- FRANKL, VIKTOR E. 2006a. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta, 2006. ISBN 80-7295-085-1.
- FRANKL, VIKTOR E. 1998. *Napriek všetkému povedať životu áno*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1998. ISBN 80-220-0918-0.
- FRANKL, VIKTOR E. 2005. *Neuvedomený Boh. Psychoterapia a náboženstvo*. Bratislava: Lúč, 2005. ISBN 80-7114-469-X.
- FRANKL, VIKTOR E. 2006b. *Psychoterapie a náboženství. Hledání nejvyššího smyslu*. Brno: Cesta, 2006. ISBN 80-7295-088-6.
- FRANKL, VIKTOR E. 2010. *Vôľa k zmyslu*. Bratislava: Lúč, 2010. ISBN 978-80-7114-799-2.
- KORENÝ, P. 1992. *Choroba a životný zmysel*. In: Slovenský lekár, 1992, č. 3, s. 2–4.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2006. *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2006. ISBN 80-247-1370-5
- LUKASOVÁ, E. 1997. *Logoterapie ve výchově*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-180-0.
- POPIELSKI, K. 2005. *Noetická dimenzia osobnosti*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2005. ISBN 80-8082-042-2.

Kontakt na autora

Mgr. Katarína Kolárová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Hodžova 1
949 74 Nitra

Email: katarina.kolarova@ukf.sk

Školiteľ: doc. PhDr. Peter Korený, PhD.

Estetika

Ticho a jeho významy v poézii Milana Rúfusa

The Silence and its meanings in the poetry of Milan Rufus

Lenka Melicherová

Anotace: Slovenský básnik Milan Rúfus býva často označovaný ako básnik ticha. Celý život vnímal ako rozhovor a jeho smerovanie k tichu, ktoré bolo s rastúcim vekom čoraz zreteľnejšie, svedčí najmä o autorovej zodpovednosti za vypovedané. Vo svojej tvorbe priamo i nepriamo zdôrazňuje význam komunikácie vo vzťahoch, nielen v medziľudských, ale i vo vzťahu k sebe a k Bohu. Jeho básne mnohokrát balansujú na pokraji odmlčania sa, pretože samotné ticho má často najväčšiu výpovednú hodnotu. Zároveň je toto ticho pokorným prijatím faktu, že ľudský rozum nestačí na to, aby mohol plne pochopiť zázrak stvorenia. Taktiež meditatívny rozmer ticha má v živote a tvorbe Milana Rúfusa svoje nezastupiteľné miesto. Autor hľadá skutočný význam a zmysel slov a toto hľadanie sa u neho prekrýva s hľadaním zmyslu života človeka. Vo svojej tvorbe hovorí najmä o duchovných hodnotách, obzvlášť o humanite, ktorá je v dnešnej spoločnosti neoddeliteľne spätá s nevyhnutnosťou dialógu.

Klíčová slova: Milan Rúfus, ticho, báseň, modlitba, komunikácia

Summary: Slovak poet Milan Rufus is often marked as a poet of silence. He considered whole life as a conversation and his movement towards silence, which was more clearly as age increased, particularly proves author's responsibility for his word. In his work, both directly and indirectly he stresses the importance of communication in relationships, not only in interpersonal relationships, but also in relation to each other and to God. His poems often balance on the brink of silence, because the silence itself has often the most informative value. Simultaneously, this silence is a humble acceptance of fact that human reason is not sufficient to fully understand the miracle of creation. Also the meditative dimension of silence has a unique place in life and artwork of Milan Rufus. Author is looking for the true meaning and sense of words and this searching overlaps with searching of meaning of human life. In his

work he speaks mainly about spiritual values, particularly about the humanity that is inextricably linked with a need for dialogue in present society.

Key words: Milan Rúfus, silence, poem, prayer, communication

1. Úvod

Milan Rúfus, jeden z najvýznamnejších slovenských básnikov súčasnosti, nosí často aj prívlastok básnik ticha. Vo svojej tvorbe takmer neustále balansuje na hranici odmlčania sa a tento jav je čoraz zreteľnejší najmä v jeho neskorších zbierkach. Celý život a celú svoju tvorbu vníma tento autor ako dialóg. Dialóg o dobre a zle vo svete, o minulosti a prítomnosti a v neposlednom rade dialóg o vzťahoch. Veľmi dobre si uvedomuje význam samotnej komunikácie vo vzťahoch, nielen medziludských, ale i vo vzťahu k sebe či k Bohu. Paradoxne, aj práve preto dostáva prívlastok „básnik ticha“. S týmto názorom sa autor stotožňuje a v jednom z rozhovorov hovorí nasledovne: „*Na prahu mlčania vlastne balansujem stále. Vylúčim teraz z neho to mlčanie, ktoré mi „uložili“ iní.[...]som človek používajúci poéziu na veci ktoré sú mimo nej*“⁵⁴⁰ Smerovanie k tichu je v jeho tvorbe podnietené niekoľkými aspektmi. Autor hľadá skutočný význam a zmysel slov a toto hľadanie sa u neho prekrýva s hľadaním zmyslu života človeka. Cieľom tejto štúdie je identifikovať najvýraznejšie aspekty ticha, ktoré sa v tvorbe Milana Rúfusa vyskytujú a na základe analýzy vymedziť ich miesto v básnikovej filozofickej reflexii realizovanej skrze poéziu. Jeho dielo, jeho básne mnohokrát balansujú na pokraji odmlčania sa, pretože ticho okolo nich má často najväčšiu výpovednú hodnotu. S trochou irónie sa autor tiež rád odvoláva na slová Ludwika Wittgensteina: „*V umení je ťažké povedať niečo, čo by bolo také dobré ako nepovedať nič.*“ Opatrnosť, s akou autor volí slová vo svojich básňach, je do určitej miery dôkazom úcty a rešpektu, ktorý pociťuje voči umeniu a veciam, o ktorých hovorí. Rovnováha medzi slovom a tichom umožňuje komunikácii opätovne nadobudnúť hodnotu a význam.

2. Význam komunikácie v poézii Milana Rúfusa

„...vzťah medzi mlčaním a slovom: dvoma momentmi komunikácie, ktoré sa musia vyvažovať, musia byť prítomné a vzájomne sa dopĺňať, aby bol možný skutočný dialóg a hlboká duchovná blízkosť medzi ľuďmi.“ *Benedikt XVI.* ⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Úryvok z rozhovoru s názvom *Milan Rúfus (1928) „Používam poéziu na veci, ktoré sú mimo nej...“* uverejneného v: *Rozhovory*. Bratislava: Smena, 1975. 150 s.

⁵⁴¹ úryvok z posolstva pápeža Benedikta XVI. k 46. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov 2012 s názvom: „*Mlčanie a slovo: cesta evanjelizácie*“ [20. máj 2012]

Ohnisko reflexie Milana Rúfusa je v podstate založené na nikdy nekončiacom dialógu. Často vedie rozhovor s konkrétnymi osobami, s rodinou, priateľmi, veľkými osobnosťami slovenskej či svetovej literatúry. Rozvíja myšlienku spoločného hľadania. Rozpráva sa s Bohom, s rodičmi, prostredníctvom vnútorných dialógov sám so sebou a v neposlednom rade vedie rozhovor, ako sme už spomínali, s čitateľom. Odovzdáva mu svoje skúsenosti, svoje poznanie a skúsenosti s umením nie nadradene a mentorsky, ale ako človek človeku. Čitateľ sa pre neho stáva priateľom a spolupútnikom, s ktorým sa delí o svoje starosti. Etika je v diele Milana Rúfusa prítomná priamym i nepriamym spôsobom. „*Implicitná prítomnosť etického posolstva v literárnom diele je zároveň hrádzou proti individuálnej a spoločenskej patológii.*“ (Lomnický, 2005, s. 386)⁵⁴²

Komunikácia, ktorú vedie Milan Rúfus s čitateľom sa síce môže zdať jednostranná, avšak spätná väzba, akej sa mu dostáva, je veľmi dôležitá. Samotný čitateľ sa nepriamo zapája do tohto „duchovného rozhovoru“. Dialóg vníma Milan Rúfus predovšetkým ako spôsob vzájomného obohatenia všetkých zúčastnených strán. Samotná kultúra sa rodí z rozhovorov a na nich ako taká aj stojí a ďalej sa rozvíja. Tým, že vzájomne komunikujeme, odovzdávame niečo zo seba druhým, začleňujeme sa do spoločnosti a stávame sa jej súčasťou. Súčasťou nášho života je teda aj to, že o sebe rozprávame príbeh – samozrejme, nielen slovne, ale akýmkoľvek spôsobom (hudbou, básňou, ...). „*Človek sa stáva jedinečnou, osobitou bytosťou len medzi ľuďmi a spolu s nimi. Len vtedy, keď medzi nimi nachádza svoje miesto, keď s nimi spolupracuje, konfrontuje sa s nimi ako osobami a sám sa tak osobou stáva*“ (Diatka, 2005, s. 19). Je veľmi dôležité vzájomne komunikovať. Avšak vedieť sa naučiť mlčať je rovnako dôležité, ak nie dôležitejšie. Hľadať cesty a spôsoby, ako sa vzájomne spoznať s inými a skrze nich spoznať aj seba, identifikovať sa na základe odlišnosti, inšpirovať sa touto odlišnosťou a v konečnom dôsledku ju teda prijať.

Komunikácia a jej význam v živote sú veľmi výraznou črtou života a tvorby Milana Rúfusa. Je paradoxné, že čiastočne aj práve preto často označujú tohto poeta ako básnika ticha.

Veľmi dobre si uvedomuje význam komunikácie vo vzťahoch, nielen v medziľudských, ale i vo vzťahu k sebe a k Bohu. Celý život vníma ako rozhovor a jeho smerovanie k tichu, ktoré je s rastúcim vekom čoraz zreteľnejšie, svedčí aj o autorovej zodpovednosti za vypovedané.

⁵⁴² citát z príspevku Igora Lomnického v zborníku Formácia dobrého človeka

2.1 Ticho v komunikácii

Lahostajnosť, s akou sa často stavíme k životu ako takému, sa objavuje aj v komunikácii. Žijeme v dobe, ktorá často nesie prívlastok rýchla. Nachádzame sa v koloťoch povinností a vecí, ktoré „musíme“ ešte stihnúť, a aj preto občas prehliadame to, čo je v skutočnosti dôležité. Sme zahltení množstvom slov, ale koľko z nich skutočne vnímame je otáznne. Tak veľmi chceme, aby o nás bolo „počuť“, že sami zabúdame počúvať, čím trpia najmä naše medziludské vzťahy.

Ticho, smerujúce k vnútornému pokoju a kontemplácii, umožňuje človeku hlbšie sa zamyslieť a odhaliť aj na prvý pohľad nesúvisiace vzťahy medzi udalosťami. Umožňuje nám analyzovať a zhodnotiť obsah informácií, ktorými sme neustále zahlcovaní. *„Pomáha nám zhodnotiť a analyzovať obsah informácií; na základe toho môžeme ďalej tlmočiť premyslené a kompetentné názory, ktoré prispievajú k spoločnému autentickému poznaniu. Preto je nutné vytvoriť vhodné prostredie, akýsi druh „ekosystému“, ktorý dokáže nastoliť rovnováhu medzi mlčaním a slovami, obrazmi a zvukmi.“* (Benedikt XVI., 2012). Vytvorenie tohto „ekosystému“ sa pre človeka v súčasnosti začína stávať priam existenciálnou záležitosťou. Nájst si tiché miesto a čas je zložitejšie, než si často myslíme. Žijeme v dobe, ku ktorej hluk neodmysliteľne patrí a v našom živote zohráva nenápadnú, ale dôležitú úlohu. Často sa priamo hlukom chránime pred neodbytnými myšlienkami, ktoré nás nútia reflektovať naše činy. Milan Rúfus sa aj preto vo svojej poézii často vracia do detstva a do svojho rodného kraja, ktorý bol obklopený a v podstate priamo tvorený prírodou. Harmóniu, ktorú v tomto prostredí hľadal a nachádzal, odovzdáva prostredníctvom svojich veršov čitateľovi. V jeho poézii je ticho príjemná súčasť. Nepôsobí neprirodzene, autor pracuje s tichom, aby jednak zdôraznil význam vypovedaného a tiež, aby zapojil samotného čitateľa do dialógu. Aby v ňom vzbudil prirodzenú túžbu po krásnej, dobre a pravde.

Mlčanie Milana Rúfusa preto nesie v sebe vznešenú pečať zodpovednosti za vypovedané. Myšlienky, ktoré prezentuje a deklaruje vo svojej tvorbe sú vždy starostlivo premyslené a sformulované. Nepodceňuje silu slova v duchu myšlienky: Palice a kamene lámú kosti, ale slová zraňujú srdce a dušu.

3. Poézia Milana Rúfusa a jej meditatívny rozmer

„Prvotnou podobou básnika je prorok,
následnou podobou proroka je básnik.“

Milan Rúfus⁵⁴³

⁵⁴³ Milan Rúfus – báseň *Súvislosti* zo zbierky *Čítanie z údelu* (1996)

Modlitba a meditatívny rozmer ticha má v živote a tvorbe Milana Rúfusa svoje nezastupiteľné miesto. „*Vie, že tichu sa otvára nebo slova ako slovo neba*“ (Nandrásky, 2002, s. 57). Súvislosť a prepojenie básnika s duchovnom si Milan Rúfus plne uvedomoval a svojou tvorbou túto skutočnosť plnohodnotne reprezentoval. Karol Nandrásky (2002) poukazuje na dôležitosť prorokov v dejinách ľudstva i v súčasnosti. Milana Rúfusa nazýva vo svojej publikácii *poeta sacer*. V európskej kultúre sa častejšie používa miesto tohto pomenovania označenie „*prekliati básnici*“ (Paul Verlaine, Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, Friedricha Hölderlina...). Títo umelci žili v rozkolísanej dobe a prevzali na seba ťažké bremeno odhaliť a zobrazíť pravdu. Boli si vedomí toho, že svojím dielom len urýchľujú rozpad spoločnosti, a preto sa často sami vyčlenili zo spoločnosti. Odmietli podriaadiť sa konvenciám doby či umenia. Za istý archetyp poeta sacer môžeme označiť hebrejských prorokov. Vtedajšia spoločnosť na čele s kňazmi ich neakceptovala, ba často až vysmievala. Proroci na rozdiel od kňazov, ktorí „len“ konzervujú myšlienky dávno vyslovené, tvoria a snažia sa priniesť niečo nové a hodnotné do spoločnosti, za čo však obvykle nesú následky. (Nandrásky, 2002). Sacer teda môžeme interpretovať dvojako. Svätý, ale aj prekliaty. Požehnanie a zároveň prekliate vyplývajúce z tohto statusu môžeme presvedčivo sledovať aj u Milana Rúfusa. Analógia, ktorú použil Nandrásky vo svojej publikácii znie veľmi presvedčivo najmä v kontexte súčasných interpretácií diela a života tohto autora. Pre problematiku našej štúdie je dôležitý najmä fakt, že poézia *poeta sacer* je založená najmä na spirituálne zameraných reflexiách.

Modlitba, ako bytostná konštanta vnútorného dialógu človeka s Bohom, vyjadruje najmä jeho najintímnejší vzťah a postoj voči Bohu a tým i vzťah človeka k človeku. Modlitba je vo svojej prapodstate zrejme jeden z najstarších výtvorov ľudského ducha a aj slovenskú poéziu sprevádza od čias Konštantínovho *Proglasu* až do súčasnosti. (Liba, 2009) Modlitba je s tvorbou Milana Rúfusa prepojená veľmi úzko, a to nielen preto, že je autorom diela *Modlitbičky*. Básnik siaha za modlitbou počas osobných i spoločenských kríz a vďaka nej sa „*konfliktná situácia vyrovnáva, odmieta sa rezignácia a prijíma sa výzva na prekonanie stavu.*“ (Liba, 2009, s. 33). Inšpiratívna sila básní – modlitieb – Milana Rúfusa spočíva najmä v jeho schopnosti uchopiť a podať na vysokej intelektuálnej úrovni aktuálne problémy spoločnosti a človeka v nej. Jeho reflexie zastúpené tak v jeho poetickej ako i esejistickej tvorbe sú významné aj tým, že nám uľahčujú orientáciu v pohybe druhej polovice storočia, ktorý chápe najmä ako dlhodobú krízu ľudskosti (Šabík, 1998). Modlitba teda nie je v jeho tvorbe vyčlenená z každodenného života. Je jeho súčasťou, tak ako je každodenný život súčasťou jeho modlitby. Práve preto je možné sledovať tak presvedčivo načrtnuté obrysy doby, v ktorej básne vznikali a zároveň vnímať tieto modlitby univerzálne, teda aktuálne aj niekoľko desaťročí po ich vzniku. Meditatívnosť a téma transcendentnosti je teda u Milana Rúfusa nevyhnutne spojená s modlitbou. „*Tvor*

zvaný homo sapiens je uspôsobený tak, že potrebuje modlitbu. A ak ju nemá, vytvorí si jej prítažlivú karikatúru“ (Rúfus, 1999, s. 158). Řičan (2007) súhlasí s Neubauerovou premisou, že ľudstvo v súčasnosti zabudlo znenie otázok, na ktoré presvedčivo odpovedali tradičné formy náboženstva po celé stáročia, a preto dnes nemôžeme podávať relevantné svedectvo o pravdivosti odpovedí na otázku, ktorú už nepoznáme. Na fenomén „odnáboženstvenia“ spoločnosti reaguje Řičan (2007) konštatovaním, že napriek odcudzeniu človeka a náboženstva, potreba viery je v ňom tak silne zakorenená, že aj v štádiu popierania nevedome napodobňuje náboženské rituály a nevedomé náboženské reminiscencie. Práve to jeden z hlavných dôvodov, pre ktoré sa v súčasnosti tak darí rôznym pseudonáboženstvám, sektám či kultom. Renesancia náboženstva, ktorá sa v súčasnosti začína čiastočne prejavovať, je len reakciou človeka na zanedbanie istej sféry jeho osobnosti. Hlad po niečom vyššom, ale zároveň strach z obmedzení, ktoré viera prináša núti siahať človeka po rýchlych a jednoduchých náhradách. Na otázku, či má dnešná kultúra šancu priviesť dnešného človeka ku kontemplácii a modlitbe, odpovedá Milan Rúfus tým, že naše šance budú závisieť len od toho, ktorým smerom sa rozhodne uberať. Či už to bude „smer k povrchovému perfekcionizmu“ alebo smerom k vnútornej kontemplácii. Je to len na človeku. „A čo báseň? Bude básnikovou modlitbou alebo hrou intelektu? Asi tým druhým – je to ľahšie“ (Rúfus, 1999, s. 41).

Milan Rúfus poskytuje čitateľovi pri čítaní jeho básní priestor na zamyslenie a na stíšenie. Nezahrňa ho slovami, práve naopak. Nemoralizuje a ani nesúdi. Sám sa k Bohu často obracia ako slabý človek, ktorý potrebuje pomoc, radu a ochranu. „Ak Boh hovorí k človeku aj v mlčaní, rovnako človek môže nájsť v tichu možnosť hovoriť s Bohom a o Bohu.“ (Benedikt XVI., 2012). Len v tichu sa nám otvára dostatočný priestor pre selekciu toho podstatného zo všetkého, čo počas dňa absorbujeme. Milan Rúfus narába priam majstrovsky s tichom, využíva ho nielen ako prostriedok gradácie, ale citlivo ho zakomponováva najmä tam, kde slová nestačia.

3.1 Transcendentno a limity slova pri jeho vyjadrení/zobrazení

„...to podstatné je mimo slov. Je to bytie.“ Milan Rúfus⁵⁴⁴

Prijatie faktu, že ľudský rozum nestačí na to, aby mohol plne pochopiť zázrak stvorenia a života azda najvýstižnejšie opisuje samotný básnik vo svojej zbierke *V zemi nikoho*, kde v básni *Slová*, venovanej Františkovi Halasovi, hovorí nasledovne: „...len schody chrámové, / len schody chrámové sú slová. // Vysoko nad nimi je mlčanie. Na jeho prahu, básnik, pravda sedí. / (Peniažkom slzy do jej misky snád/

⁵⁴⁴ Citát z rozhovoru s názvom *Milan Rúfus (1928) „Používam poéziu na veci, ktoré sú mimo nej...“* uverejneného v: *Rozhovory*. Bratislava: Smena, 1975. 150 s.

zazvoním občas, čo som nevyslovil.) //“: Transcendentno, ktorého sa Milan Rúfus vo svojej tvorbe rád a často dotýka je však natoľko jemné a zároveň obsiahle, že samotné slová nestačia na jeho zobrazenie. „[...] Ibaže ústa tajomstva / nie sú až také zdielne. // Čím bol môj život? / Trvalým / úžasom z Božej dielne.“⁵⁴⁵ Ustavičné hľadanie pravdy a zmyslu života predstavuje pre Milana Rúfusa vnútornú motiváciu a hlavne inšpiráciu k ďalšej tvorbe. Život, jeho tajomstvá a často nepochopiteľné zvraty sú akými „sizyfovským údelom“⁵⁴⁶ človeka a básnika Milana Rúfusa. Milan Hamada spočiatku predpokladal, že Rúfusova tvorba sa bude uberať podobným smerom ako tvorba Ivana Kraska. Milan Rúfus sa však neobmedzil len na tri zbierky básní, jeho potreba, ba až pocit morálnej povinnosti zdieľať svoje myšlienky s čitateľmi bola silnejšia. Táto bytostná potreba premožla lákavú možnosť samoty a izolácie.

Frustrácia z obmedzení slov u Milana Rúfusa prerástla do úcty a bezpodmienečného rešpektu voči Bohu. „*Keď hovoríme o Božej veľkosti je náš jazyk vždy nedostatočný a tak sa pred nami otvára priestor na tichú kontempláciu.*“ (Benedikt XVI., 2012).

3.2 Ticho. Zodpovednosť či rezignácia?

Rúfusove asketicky presné, úsporné a v istom zmysle i prísne básne sú založené najmä na tichu, ktoré sa nachádza medzi slovami. Akoby prázdny papier hovoril silnejšie než samotné slová. Uvážlivosť, s ktorou Milan Rúfus volí slová, odráža jeho úctu a rešpekt voči partnerovi, voči človeku.

20. januára 1957 otvára Milan Rúfus výstavu mladej skupiny výtvarníkov (galandovci), na ktorej prednesie prejav zameraný na slobodnú voľbu témy a jej spracovania v umení, zdôrazňuje povinnosť umenia a umelca dôstojne a zmysluplne napĺňať umelecké a duchovné potreby človeka. Hlása „poľudštenie umenia“, úprimnosť a pravdivosť výpovede. Jeho prejav vzbudil pozornosť a hlavne nevôľu vtedajších predstaviteľov „vrchnosti“. Možno predpokladať, že to bol jeden z dôvodov, pre ktorý sa básnik ešte viac uzavrel do seba a aj v rámci svojej tvorby začal koncentrovať a redukovat' text takmer na minimum.

Stanislav Šmatlák (1971) hovorí o „rúfusovskom“: „*aby sme viacej mohli veriť slovám a ľuďom*“ ako o fenoméne príznačnom a veľmi ľahko vystopovateľnom motíve aj z dobovo-historického hľadiska. Slovo a literatúra totiž stratili po druhej svetovej vojne u nás na istý čas dôveryhodnosť. Celkovo bolo veľmi ťažké hľadať

⁵⁴⁵ Báseň *Post scriptum* zo zbierky *Ako stopy v snehu*

⁵⁴⁶ alúzia nielen na Hamadovu publikáciu (1994), v ktorej venoval jednu kapitolu aj Milanovi Rúfusovi, ale najmä na ustavične prítomný motív tohto údelu, ktorý pre Milana Rúfusa stelesňuje obyčajný človek

istoty a overovať si ich platnosť v čase, keď sa mnohí veľmi usilovne snažili, aby čo najdlhšie vydržalo pozlátko presadzovaných vzletných myšlienok a veľkolepých ideí o spoločnosti.

Báseň *Premľčané otázky* z úplne poslednej básnickej zbierky *Ako stopy v snehu* (2008) nastoľujú ďalší zaujímavý aspekt ticha a mlčania tohto autora. V rámci záverečnej bilancie, nielen svojej tvorby, ale aj života sa autor sám zamýšľa nad tým, či svojim mlčaním niekomu neublížil alebo niečo nezanedbal. Sebaspytovanie a pokora, tak zreteľné prvky tejto básne priblížili opäť tohto básnika bližšie k ďalším ľuďom, ktorým sa niekedy zdal byť svojou vážnosťou príliš vzdialený od obyčajných ľudí. „[...]A čo som nehľadal, / keď hľadať bolo treba? // Iných som otváral. / No otvoril som seba? [...]No premlčaná otázka / bojí sa odpovede.“⁵⁴⁷

4. Záver

Milan Rúfus patrí ku generácii umelcov, ktorí začali publikovať vo veľmi zložitej dobe a mlčanie, ku ktorému sa mnohí často uchýľovali nebolo dobrovoľné. Je nesporné, že aj tento fakt má svoj význam pri identifikácii významov ticha v tvorbe tohto autora, avšak napriek všetkému určite nepatrí k dominantným významom, práve naopak. Knižná prvotina Milana Rúfusa (*Až dozrieme*, 1956) sa stala významným medzníkom slovenskej literatúry 20. storočia a pomohla prinavrátiť umeniu jeho pravú tvár.

Konštanty, nachádzajúce sa v tvorbe Milana Rúfusa, ako napríklad domov, rodina, príroda, Boh, rodičia, dcéra, detstvo, pokora, viera, rozprávka, pieseň, ticho, dialóg sú témy nanajvýš subjektívne avšak hĺbka tejto subjektivity sa dotýka samotného jadra ľudskosti a svojou komplexnosťou sa stáva až univerzálnou. V poetickej ale aj esejistickej tvorbe Milana Rúfusa je zreteľné úsilie poznať objektívnu pravdu o skutočnosti a pocit až osobnej mravnej povinnosti vysloviť túto pravdu nahlas. Vo svojej tvorbe hovorí básnik najmä o duchovných hodnotách, obzvlášť o humanite, ktorá je v dnešnej spoločnosti neoddeliteľne spätá s nevyhnutnosťou dialógu. V štúdií sme vymedzili a stručne charakterizovali základné dimenzie ticha v poetickej tvorbe Milana Rúfusa. V rámci jeho poézie sme vyčlenili: meditatívny rozmer ticha a modlitbu, ticho ako významný prvok v medziludskej komunikácii, mlčanie v historicko-spoločenskom kontexte a ticho ako prejav nedostatočnosti jazyka pri vyjadrení transcendentna v duchovnej sfére života človeka.

Problematika ticha je v tvorbe Milana Rúfusa zastúpená širokou paletou významov tohto fenoménu. Mnohodimenziálnosť ticha je do významnej miery ovplyvnená výberom tém básnika, ktoré limituje slovo svojou nedostatočnosťou. Ticho je

⁵⁴⁷ Báseň *Premľčané otázky*, zbierka *Ako stopy v snehu* (2009)

v básni Milana Rúfusa neoddeliteľne spojené s výraznou metaforou výrečnejšou než priame slová. V Rúfusovej básni nemajú miesto frázy, len jasné posolstvá. Svedčí o tom i záver Rúfusovho diela *Óda na radosť*: „[...]Všetko je iné. Zbohom, slová / Čo vieme, vieme potichu. [...]Dobrá noc, Hamlet. Áno, áno, / to podstatné je mlčanie.“ Milan Rúfus hľadá celý život rovnako ako Hamlet odpoveď na existenciálnu otázku „Byť či nebyť?“. A odpoveď nachádza mimo slov. V hodnotách, v medziľudských vzťahoch a najmä vo viere.

5. Použitá literatúra

- DIATKA, C. *O etike a hodnotách*. 1. vyd. Nitra: FF UKF, 2005. 158 s. ISBN 80-8050-822-4.
- LIBA, P. *Prieniky do literatúry a kultúry*. 1. vyd. Nitra: Kulturologická spoločnosť, 2009. 301 s. ISBN 978-80-969481-7-8.3.
- LOMNICKÝ, I. *Hľadanie optimálneho modelu etickej výchovy v intenciách „výchovy dobrého človeka“* in. *Formácia dobrého človeka*. zost. J. Michalov 1. vyd. Nitra: FF UKF, 2005. 122 s. ISBN 80-8050-901-8
- NANDRÁSKY, K. *MILAN RÚFUS – POETA SACER*. 1. vyd. Bratislava: Q111, 2002. 215 s. ISBN 80-85401-95-9.
- Posolstvo Svätého Otca Benedikta XVI. k 46. svetovému dňu spoločenských komunikačných prostriedkov 2012 „Mlčanie a slovo: cesta evanjelizácie“ 20. máj 2012 [online]. ©1997-2013 [cit. 2013-10-11] Dostupné z:<http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/posolstvo-masmedia-20127>.
- Rozhovory*. – Bratislava: Smena, 1975. – 150 s.
- RÚFUS, M. *Ako stopy v snehu*. 1. vyd. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2009. 61 s. ISBN 978-80-220-1477-9.
- RÚFUS, M. *Rozhovory so sebou a s tebou II*. 1. vyd. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 182 s. ISBN 80-88878-62-4.
- RÚFUS, M. *Dielo II. Stôl chudobných. Óda na radosť. Murárska balada. Prísny chlieb*. 1. vyd. Dunajská Lužná: MilaniuM, 2003. 163 s. ISBN 80-968704-6-7
- RÚFUS, M. *Dielo III. Neskorý autoportrét, Čítanie z údelu, Vážka, Malá nočná hudba*. 1. vyd. Dunajská Lužná: MilaniuM, 2003. 240 s. ISBN 80-891780-1-4.
- ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 328 s. ISBN 978-80-7367-312-3
- ŠABÍK, V. *Literárne regenerácie* 1. vyd. Bratislava: TypoSet, 1998. 296 s. ISBN 80-967811-1-1.
- ŠMATLÁK, S. *Pozvanie do básne. Stretnutia s poéziou Milana Rúfusa a Miroslava Válka*. 1. vyd. Bratislava: Smena 1971. 244 s. 73-62-71

Kontakt na autora

Mgr. Lenka Melicherová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Hodžova 1
949 74 Nitra

Email: lenka.melicherova@ukf.sk

Školiteľ: doc. PaedDr. Igor Lomnický, PhD.

Táto práca je čiastkový výstup vedeckého projektu UGA I-13-202-02 Analýza etických aspektov v tvorbe Milana Rúfusa.

Podoby feminity v díle Jiřího Sumína

Forms of feminity in the work of Jiří Sumín

Andrea Kozlová

Anotace: Příspěvek analyzuje ženské hrdinky v díle Jiřího Sumína – Amálie Vrbové, představitelky realistického proudu české literatury na počátku 20. století. Ve svém díle předkládá čtenáři celou škálu ženských charakterů z rozličného sociokulturního prostředí. Koncept feminity je v jejím podání neodvisle spjatý s každodenní realitou sociální vrstvy, z níž hrdinka sama pochází. Typická je pro Sumína psychologizující introspekce člověka. Sumínovu tvorbu lze částečně chápat i jako pramen každodennosti z pohledu kulturních dějin, protože realisticky vykresluje postavení ženy v rámci základní instituce společnosti (rodiny), i jejich neutěšených poměrů v širším sociálním kontextu. Poukazuje na ekonomickou a sociální nutnost sňatku, často na úkor seberealizace ženy, který vrcholí i její psychickou trýzní.

Klíčová slova: Jiří Sumín, literatura, gender, feminita, přelom století

Summary: The presented article analyses female characters in the work in the work of Jiří Sumín – Amálie Vrbová, representative of realistic stream of czech literature in the end of 19th and early 20th century. Her work introduces to the reader a variety of female characters from diverse socio-cultural environment. The concept of feminity in hers filing is closely associated with the common reality of social class, from which the heroine comes. Typical for Sumin is psychological introspection of man. Sumin´s work can be partly understood as a source of common life from perspective of cultural history, because realistically depicts status of women in the basic institution of society (family) and their dismal situation in wider social context. She points out an economic and social necessity of marriage, often to the detriment of self-realisation of woman, which culminates her mental agony.

Key words: Jiří Sumín, literature, gender, feminity, fin de siècle

1. Úvod

Jiří Sumín, vlastním jménem Amálie Vrbová, byla prozaička, představitelka realistického proudu české literatury přelomu 19. a 20. století na Moravě. Její mimořádná tvorba, čítající téměř dvě desítky románů, novel, povídek, básní a divadelní hru, patří bohužel k nedoceneným skvostům české literatury. Výrazný pokus o zpracování autorčina života i její tvorby učinila v roce 1937 Gabriela Preissová⁵⁴⁸, sama výrazná libretistka a dramatička. Výzkumu ženské literární tvorby a jejich specifik v daném období se dlouhodobě věnuje Dobrava Moldanová, např. ve studii *Na písčítých půdách. České spisovatelky přelomu 19. a 20. století*.⁵⁴⁹ Amálie Vrbová nepocházela ze stabilních rodinných poměrů, manželství jejích rodičů skončilo nešťastně rozvodem a následným přesunem rodiny do Přerova roku 1871, kde žila Vrbová až do své smrti v roce 1936. Její vzdělání, které získala v klášterním penzionátu ve Frýdlantě, bylo směřováno k uplatnění jako literární učitelka. Autorka se nikdy neprovdala, ale věnovala se intenzivně své literární tvorbě. Znalosti francouzského a německého jazyka jí umožnily široký literární rozhled po soudobé evropské literatuře (Kraszewski, Dostojevský, Balzac apod.). Jako Jiří Sumín začala Vrbová publikovat v Národních listech.⁵⁵⁰ Ačkoliv trvale sídlila v Přerově, publikovala svá literární díla v časopisech Světozor, Niva, Čas, Lumír, Pelcloyv rozhledy, Květy, Zvon, Máj, Zlatá Praha, Ženské listy, Domácí hospodyně, Nový život, Vesna.

Pozice ženské spisovatelky na přelomu století nevedla v literárním prostředí k rovnocennému postavení s mužskými autory a spíše tendovala podhodnocení jejích schopností, jak dokládá i záměrné zastírání vlastní ženské identity ve prospěch mužské.⁵⁵¹ F. X. Šalda osvětluje soudobou literární situaci ženských autorek: „*Nejen že celý život jako by se spíkl, aby se ukazoval ženě podvodně a klamavě, v divadelním osvětlení – tisíce ohledů a konvencí společenských zrazuje ji od toho, aby mluvila,*

⁵⁴⁸ Preissová, G.: *Jiří Sumín (Amálie Vrbová)*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1937.

Bliže k Jiřímu Sumínovi také např.: Slavík, B. Jiří Sumín, In Stloukal, K., ed.: *Královnyn, kněžny a velké ženy české*, Praha: Nakladatelství Josef R. Vilímek, 1940, s. 468–472; Staněk, J.: *Jiří Sumín*, Přerov: Přerovský obzor, 1915; Jiří Sumín In Kol. autorů: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*, Praha: Československý spisovatel, s. 252–254.

⁵⁴⁹ Moldanová, D.: *Na písčítých půdách: české spisovatelky na přelomu 19. a 20. století*, Praha: Agentura Pankrác, 2011.

⁵⁵⁰ Preissová, G.: *Jiří Sumín (Amálie Vrbová)*, s. 6.

⁵⁵¹ Moldanová interpretuje tuto skutečnost jako záležitost proměny pozice ženy v literatuře a tvrdí, že české spisovatelky si „*od bezpříznakových jmen si slibují rovnocenné postavení ve světě literatury*“, jak vidíme na příkladu Amálie Vrbové–Jiřího Sumína, Vladimíry Jedličkové–Edvarda Klase, Růženy Jesenské–Martina Věžníka či Anny Lauermannové–Felixe Tévera. Moldanová, D.: *Na písčítých půdách. České spisovatelky na přelom 19. a 20. století.*, s. 41

i když prohlédla a poznala, a aby mluvila, a aby poznala a jak poznala Jak má žena mluvit otevřeně a upřímně ku příkladu o středu života, o erotice, když vi hned předem, že se ji nebude naslouchat vážně a lokálně, bez pozadních myšlenek a bez malicherně podezíravé, pošpiňující a urážející tendence?⁵⁵² Společným východiskem bylo pro mužskou i ženskou uměleckou tvorbu z hlediska programu modernismu usilování o zachycení osobní výpovědi o moderním světě a vlastní individualitě,⁵⁵³ v tomto smyslu jsou pak rovnocenné.

Sumín jako spisovatelka zachycující lokální specifika života prostého lidu na vesnici musela čelit i přezíravému hodnocení v okruhu české dekadence. Např. v roce 1902 je kritizována Arnoštem Procházkou v *Moderní revue*: „O p. Jiřím Sumínovi jsem měl dosud zcela slušné mínění. Nebyl jsem sice nikdy zvláštním ctitelům jeho produkce, ale uznával jsem jeho seriosnost a imponoval mi trochu klid a nevyrušenost, s jakými pracoval, nemíse se do věcí, které ho byly patrně daleky. (...) Upřímně řečeno, nenadál jsem se takových nehorázností od autora, který je z mladších a mohl by míti jasnější a nestranější rozhled, nečekal jsem od něho tak slepičích rozumů, i když je dáma.“⁵⁵⁴ Procházka je zjevně dotčen Sumínovým odsouzením *Moderní revue* a dekadence obecně: „Nejsme předpojati: proč by velké město, jako je Praha, kde tolik kvasí a hnije, nemohlo míti svou M. R.“⁵⁵⁵ Moravští literáti si navíc snažili uchovat významné regionální kulturní bohatství (použití nářečí, zaměření na zvyky či obyčeje), uchopené jako specifika české kultury, nicméně často byly tyto skutečnosti pražskými literáty z Čech podceňovány. Sumín si uvědomovala nesoulad a nepochopení, které nastávalo mezi regionální literaturou a pražskými tendencemi, nastavujícími standard české literární tvorby: „Praha nás nezná, jsme jí skutečně temnou pevninou. Již z tohoto důvodu by byl list žádoucí. Ale jsou ještě jiné obtíže s pracemi, jejichž látka je čerpána z lidových vrstev, nejsou-li střižnuty podle osvědčených vzorů známých figurin oblečených v selské kroje. Vytáhne se stará mapa našich literárních tradic a porovnává se. A nikdo snad neuvěří, jak je v tomto směru naše literární tradice strnulá a nepropustná. Obyčejný výsledek je: spisovatel mystifikuje, my známe Moravu, máme ji takhle před sebou. Použití dialektu není radno: Neškrtně-li ho redaktor, zkomolí jej sazeč.“⁵⁵⁶

⁵⁵² Šalda, F. X.: Žena v poesii a literatuře, In *Soubor díla F. X. Šaldy*, sv. 1. *Boje o zítřek. Meditace a rapsodie*, Praha: Melantrich, 1948, s. 66.

⁵⁵³ Tamtéž, s. 35–68.

⁵⁵⁴ Procházka, A.: Bez názvu. *Moderní revue pro literaturu/umění a život*. 1902, 13, s. 121.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 122.

⁵⁵⁶ Preissová, G.: *Jiří Sumín (Amalie Vrbová)*, s. 25–27.

2. Literární kariéra

Na počátku své literární kariéry, kdy se zaměřovala především na tvorbu poetickou a dramatickou, využívala Vrbová ženský pseudonymem Fina, Serafína či Jarmila Svitavská.⁵⁵⁷ Ta však nesklidila očekávaný ohlas, proto s příklonem k próze přebírá mužský pseudonym Jiří Sumín podle postavy z románu Podivíni polského spisovatele a průkopníka sociálního románu, inklinujícího ke kritickému realismu, Józefa Ignace Kraszewského. Spatřit zde můžeme silný stimul v oblasti umělecké tvorby, neboť Sumín, stejně jako Kraszewski, se výrazně zaměřuje na problematiku vesnického obyvatelstva, jako základní sociální jednotku společnosti, nikoliv však s dosahem na celospolečenské zázemí. Autorka staví svou venkovskou prózu na racionálně popisovaném ději, při vykreslení charakteru postav využívá i emocionální složku, výrazně obohacující děj. Venkov je Sumínem posuzován realisticky bez příkras a ideálů, na rozdíl od starších literárních tendencí, kriticky posuzuje charaktery jednotlivých postav, objektivně hovoří o přetrvávajících negativních stavech chování a jednání obyvatelstva (pomluvy, zášť, závist). Zároveň své hrdiny konfrontuje s průmyslovými a ekonomickými změnami, nově nastalými – což představuje dobově vysoce aktuální problematiku a rovněž odkazuje k označení *moderní* (ve smyslu konfrontace nového a starého).

Sumín usazuje děje svých románů často do venkovského prostředí, které sama důvěrně znala, zaměřuje se na sociální problematiku chudoby, postavení ženy ve společnosti, zejména poukazuje na ambivalentní přístup k ženám ve vzdělání, ekonomické nezávislosti a milostných vztazích, kdy jsou nuceny nést celou tíhu morálního poklesku (např. nemanželské dítě ve *Zrádných proudech*). Hrdinům staví Sumín do životní cesty neustálé překážky, objevuje se často snaha o odepření štěstí, číhajícího na dosah ruky, která je však záminkou k vylíčení individuální odolnosti a vzdorovitosti povah. Preissova shledává v jejím díle dva hlavní vlivy – francouzský naturalismus a vliv ruské psychologické prózy.⁵⁵⁸ Zejména druhý jmenovaný ji spojuje s dílem Dostojevského. Díla tohoto ruského autora, zaměřená na psychologizující introspekci člověka, dramaticky vypjaté okamžiky „ruské duše“, prezentují nevyrovnaného jedince, jdoucího až na hranici svých možností, zmítaného osudem jako neovlivnitelnou vnější silou. Autor tak nabízí komplexní prožitek lidského nitra, jeho aspektů pozitivního i negativního, hraniční stavy lidské psychiky a suggestivní neklid duše – celá tato škála vypjatých scén a dějových zvrátů, mohla evropské spisovatele inspirovat a podněcovat k bezprostřednímu, syrovějšímu zachycení mezních psychických stavů, které je atraktivní z pohledu moderního člověka. Tento

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 5.

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 7.

rys od něj přejímá i Sumín. Její hrdinové se často nacházejí ve vleku nezvratitelných událostí, vyzbrojeni jen vlastním charakterem, který není rezistentní vůči jejich vlivu. Sumínovo odhalení postav nejde do takové hloubky jako u Dostojevského, ale zase přináší zachycení sociálních vztahů v užším společenství – vesnice, městečka, rodiny.

3. Žena v Sumínově tvorbě

Koncept feminity je v díle Jiřího Sumína neodvisle spjat s každodenní realitou sociální vrstvy, z níž literární hrdinky samy pochází a pohybují se v ní. Typické atributy ženství, jak je prezentuje soudobé výtvarné umění – krása, křehkost, pasivita, oduševnělost jsou ale ve skutečnosti na obtíž, vzhledem ke stigmatizaci, kterou většina žen zakouší na základě svého pohlaví (např. vztah Anežky Říhové, nezkušené dívky, která se zamiluje do mlynáře Šichara ve *Zrádných proudech*). Autorka představuje ve své tvorbě širokou škálu ženských postav a přináší obdivuhodně realistický náhled do všech sociálních vrstev, jež představuje charakterem hraběnky, mladé naivní dívky ze středostavovské rodiny, učitelky, pradleny, mlynářky, kuchařky apod. Proti objektivnosti obvyklé v románech, vystupuje v novelách často psaných v ich-formě, do popředí individuální pohled ženy – zřetelně bychom zde mohli usuzovat na sugestivní autobiografické prvky autorčina života, ačkoliv víme, že sama z těchto poměrů nepocházela. Navozuje však pocit sounáležitosti a ztotožnění s hlavní hrdinkou proti vykreslení postav v románové tvorbě, kde povyšuje objektivnost na hlavní prostředek psaní.

3. 1 Žena vyšších vrstev

Jako příklad dvou kontrastních ženských postav můžeme užít příklad novel *Loutka* a *Soumraky*. Obě vyšly v Ottově laciné knihovně národní v edici spisy pro zábavu a poučení v roce 1906. Už sám žánr novely nedovoluje rozvinutí děje v takové míře, jako je tomu u románu, zato pak je přínosný soustředěním dějové linie na hlavní postavu, jak je patrné např. v novele *Loutka*. Dílo poskytuje obraz mladé naivní dívky, žijící v prostředí středostavovské rodiny, jejímž protikladem je pak postava hraběnky Sabiny z novely *Soumraky*, zralé ženy zatížené nenaplněnou láskou k muži a finančními starostmi. Obě hrdinky však spojuje vědomí svého neštěstí, které přijímají jako svůj osobní úděl. Ačkoli se mnohdy snaží o osvobození, nastalé okolnosti vždy znemožňují výrazný životní posun. Novela *Soumraky* vypovídá o údělu ženy, jež je předurčen očekáváním společnosti. O šťastném naplnění vlastního osudu v partnerském svazku pochybuje hlavní postava hraběnka Sabina: „*A přece třeba věděti, že hrubým rukám, jež často po nás sáhnou, nesejde pranic na naší duši. Vyplýváme vřelou krev svého srdce pro pouhopouhé nic, ženeme se na trnité cesty*

odříkání sebezapoměnlivé, s pokorou svěřice, kde stačila pouhá prostřednost, ba snad něco horšího ještě... A přece, ať už chceme v podobném případě zvítězit nebo pomstít se, netřeba víc, než býti ženou. A to ani ne jednou z nejlepších. Třeba obávanou, třeba nebezpečnou, ale ženou, co nejvíce ženou!⁵⁵⁹ Sabina je však konfrontována se zcela jinými charakterovými vlastnostmi dcery Dominiky, která naopak touží po seberealizaci v manželském svazku: „Já vím, mama, že se ti to zdá přílišné, ale věř mi, je to pouhá maličkost oproti tomu, máme-li strávit život s vědomím, že jsme při nejlepší vůli nikoho nedovedly oblažiti“ (...).⁵⁶⁰ Autorka se mnohdy záměrně soustředí na nešťastné postavení ženy ve společnosti, které tvoří základní námět v novelách, v románové tvorbě rozšiřuje motiv nešťastného lidského individua i na mužské hrdiny.

Otázkami dospívání mladé ženy a jejího postavení v rodině se silně dotýká Sumín v novele *Loutka*. Hlavní hrdinkou je Eva, dcera ze středostavovské rodiny, již její rodiče touží slušně provdat. Reflektuje dobovou praxi a stísněnost duševní i intelektuální, které jsou ženy ze středních vrstev vystaveny. Příběh představuje sugestivním způsobem manipulaci mladé dívky, které se dopouští rodina svou přehnanou péčí: „Eva musí být hodná, musí především poslouchat, dělat, mluvit a myslet, co si jiní přejí. Nesmí být nevděčna a dělat zármutek rodičům. To je hrozný hřích, který stíhá kletba. Jen že zde ji vlastně nikdo nevidí, nikdo jí nenaslouchá, zde si smí myslet, co chce.“⁵⁶¹ Hlavním úkolem dívky v období dospívání je udržet si dobrou pověst, aby dosáhla svého životního cíle – potkala vhodného partnera a uzavřela výhodný sňatek. Eva se však cítí svázána v prostředí rodiny, které ji pečlivě připravuje na budoucí roli poslušné manželky. Tento rys o kalkulaci příbuzných se v Sumínově tvorbě často opakuje. „Je pravda, ohradili vás trnitým živým plotem neunavné, autoritativní péče, aby vás uchránili zmatků a vštípili vám lásku pro přímé, bezpečné cestičky a symbolické květy rodinné zahrádky.“⁵⁶² Dívky jsou často popisovány jako naivní stvoření, které do této situace ale dostala společnost. Žena je tak degradována pouze na součást domácnosti, která o svém osudu v podstatě nerozhoduje – rozhodovací pravomoc přebírají její rodiče, zejména otec a matka, později partner. Autorka záměrně staví do popředí skutečnost odlišné orientace vzdělání ženy, když si Eva uvědomuje své nedostatečné znalosti v konfrontaci s vědomostmi jejího staršího bratra – zatímco on je připravován na budoucí studium, ona spíše na praktický život a vedení domácnosti. Zejména nedocení ženských intelektuálních schopností, stejně jako deprivace v oblasti emocionálních potřeb je častým rysem utrpení literárních hrdinek, např. v novele *Loutka* je zmínka příhody ženy-intelektuálky, která po sňatku ztratila

⁵⁵⁹ Sumín, J. *Soumraky*. In *Dvě novelly*. Sumín, J. Praha: Nakladatel J. Otto, 1906, s. 247–248.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 247.

⁵⁶¹ Sumín, J. *Loutka*. In *Dvě novelly*. Sumín, J. Praha: Nakladatel J. Otto, 1906, s. 16.

⁵⁶² Tamtéž, s. 29.

svou identitu: „(...) z jejího stesku vyznívá něco jako zklamání... Třeba uvážiti, že provdala se za vynikajícího muže, jenž často s kavalírskou okázalostí uplatňoval vliv a význam své osobnosti, snad i na úkor blahobytu vlastní rodiny; provdala se za svůdného krasavce a prononcovaného feministu, jenž v theorii ženě největší volnosti přičkl a ve skutečnosti jen svoji volnost rozšířil...“⁵⁶³ V pozadí se odehrává neuspokojený vztah jejich rodičů, kteří se vzali z povinnosti, nikoliv z lásky. Dívka několikrát prožívá vnitřní krizi, k níž ji dohnal způsob života a její vlastní nesamostatnost, z níž není možné se vymanit, navzdory několika jejím pokusům: „*Neznám nic všednějšího, než svůj nudný život,*“ řekla jsem. „*A kdyby dnes či zítra přišel muž třeba i méně sympatický a stejně všední, jako Hajník, neručím za sebe, že by se to neopakovalo, neboť člověk se naučí vybírat zrnečka štěstí v hromádkách smetí, když mu osud jiného nedopřál.*“⁵⁶⁴ Onen handicap nesamostatnosti pociťuje Eva velmi naléhavě; pokouší se nalézt si dokonce práci, ale nakonec se podvolí rodině a svolí ke sňatku s mužem, kterého nemiluje a který jí je odporný. Kvůli ní se utopí nedostudovaný intelektuál Janda, který má potíže s oční nemocí, jež jej pomalu ale jistě zbavuje zraku. Jako v ostatních příbězích, jedná se o drastické vyústění bezvýchodné situace.

Jako příklad zajímavého pohledu na život samostatné ženy přináší *Přesazené štěpy*, vycházející v roce 1902 v časopisu *Lumír*.⁵⁶⁵ Hlavní hrdinkou je Jana, dvacetiletá dívka, která je nucena se po smrti svých rodičů o sebe postarat sama, jako učitelka ručních prací. Z města se musí přestěhovat na venkov, do místa svého nového působiště. Její plat jí ovšem umožní pouze živoření na hranici chudoby. Hrdinka se sama zmítá se mezi pocity nadšení, beznaděje a strachu. Povídka začíná momentem příjezdu vlakem na Hanou do Hrušova, kam ji doprovází starší bratr Karel. Rozdíl mezi vzděláním a zacházením se syny a dcerami ze strany rodičů je připomenut výčitkou: „*Kdyby na ni byli rodiče vynaložili jen malou část z toho, co na jeho vychování bylo přímo vyhozeno, mohla se stát literární učitelkou a obejít se bez cizí pomoci.*“⁵⁶⁶ Objevuje se zde předsudek obyvatele města, Janina bratra, když hodnotí Hanáky jako hrubý lid, který mezi sebe lidi z města nepřijímá. Mladá učitelka Jana je v prvé řadě konfrontována s drsnými podmínkami venkova (nocování na slámě), které jsou jí cizí, stejně jako způsob mluvy a přímočaré vyjadřování. Na příkladu mladé ženy odkazuje Sumín k nutnosti dbát o dobrou pověst, zejména v prostředí malého vesnického společenství je žena pod vlivem sociální kontroly (zda o sebe dbá, je pořádná, dodržuje úklid, jak se obléká), v opačném případě je žena vždy tvrdě

⁵⁶³ Tamtéž, s. 54

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 119.

⁵⁶⁵ Sumín, J. *Přesazené štěpy*. *Lumír*. 1902, 30, 5, s. 50.

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 52.

suspendována.⁵⁶⁷ Zde autorka výrazně využívá tedy znalosti domácího prostředí, patrná je i jistá dávka autostylizace, kdy Sumín jako spisovatelka se znalostí dobové literatury, je schopna s kritickým nadhledem zhodnotit a velmi přesně vystihnout poměry na moravské vsi, odhaluje však i přetvářku rodiny a společnosti, jež se v momentě nezaopatření dívek od nich odvrací.

3.2 Žena z nejnižší sociální vrstvy

Příkladem drsných sociálních podmínek ženy z nejnižší společenské vrstvy je *Chléb náš vezdejší*, uveřejněná v několika číslech časopisu *Zlatá Praha* v roce 1902. Proti literárním postavám křehkých, nesamostatných a naivních žen, přináší Sumín příklad ženy vnitřně silné, venkovské, sužované nepříznivými sociálními podmínkami. Úvodní scéna, kdy pradlena Šídová upadne na schodech u svých zaměstnavatelů, rodiny štábního lékaře, je záminkou pro vylíčení povahy milostivé paní, dcery a pána, sedících u večeře. Děj je rozváděn směrem k vymezení rozdílu mezi životními podmínkami vyšší středostavovské rodiny a podmínek rodiny pradleny a jejího nemocného muže. Dotýká se úzce sociální problematiky a bídy, kterou služebnictvo, pomocnice, pradleny či služky často zakoušely, bez soucitu žen z vyšších vrstev. Osud ženy služky v mlynářském domě, která podlehla lásce k dělníkovi, jí připravil jen deziluzi a chudobu: „*Celá doba její lásky od prvního, jásavého poznání vzájemné touhy, až k tomuto hrozivě vyvrcholenému utrpení, táhla se jí před očima*“.⁵⁶⁸ Manžel onemocněl, takže povinnost živitele rodiny se přesunula na její bedra, po svém uzdravení odešel hledat práci a ona zůstala samotná s pěti dětmi. Vylíčen je i rozdíl mezi vyššími a nižšími vrstvami, venkovem a městem, který svědčí o autorčině znalosti prostředí, zde koncentrován do jedné věty: „*A proto stále narážela svými nemotornými způsoby a dráždila prostoduchou familiérností hrdost bohatých dam, připravujíc si takto začasťe hanbu a ponížení*“.⁵⁶⁹ Autorka líčí vykořenění, odcizení a pohrdání společnosti nad tvrdou, namáhavou a nevděčnou prací žen ve městě.⁵⁷⁰ Štěstí, vzhledem k poměrům, má výrazně materiální podobu, neboť pradlena touží především po teplém čistém pokoji s obrázky svatých, šatstvu a jídle pro své děti. Je v bezvýchodné situaci, pomýšlí na sebevraždu a vraždu dětí. Po návratu muže, který ovšem nenašel práci, se jí hrouť všechny naděje na lepší život: „*(...)křičely a vzpínaly se v ní vzkypělé, k šílenství vydrážděné pudy zuřivosti vlčice pobíhající kol*

⁵⁶⁷ Sumín, J. Přesazené štěpy, s. 98.

⁵⁶⁸ Sumín, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 9, s. 97.

⁵⁶⁹ Sumín, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 7, s. 78.

⁵⁷⁰ Sumín, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 8, s. 88.

ohrožených mláďat⁵⁷¹, „Byl očekáván jako živitel a ochránce a objevil se jako prosící chudás⁵⁷², „Muž je muž! Svět si jinak váží ženy, nad kterou tuší ochrannou ruku mužovu, než té, jež se sama brání svízelným lopotám života.“⁵⁷³ Pasáže zoufalství se střídají s odhodláním bojovat s životem.

Autorčiny text střídají přímou řeč s líčením duševního stavu, bídy a okolí autorky, používá často originálních příměřů, v nichž připodobňuje nitro člověka k přírodě – „Bylo jí, jako by ji zhoubná povodeň zahnila s dětmi na vrchol věže. Bouře ječí, vlny se dmou a divoký víchř hrozí snést ji důlu. Koho vydati nejdříve vlnám na pospas.“⁵⁷⁴ Děj je dynamický, vykresluje mentalitu venkovského člověka, uvyklého tvrdé práci, kterou přijímá jako nevyhnutelný úděl a raduje se z maličkostí. Oporu v často bídne situaci poskytuje víra v Boha a neochabující naděje na lepší zítřek, která je vždy však znovu a znovu zrazena okolnostmi. Šídová je nucena přes den pracovat, domů chodí až pozdě v noci, děti jsou tak odkázány jen na péči starších sourozenců. Naráží neustále na nové odsuzování své osoby – ze strany zaměstnavatelky, sousedů za to, že se nestará o děti, ačkoliv její ekonomická situace jí nedovoluje uspokojivější životní styl. Tragické vyústění partnerského svazku vrcholí sebevraždou manžela, který po přestálé nemoci není schopen nalézt práci a přestává být živitelem rodiny. Preissová hodnotí tento motiv z hlediska osobní zkušenosti Sumína, nabyté po smrti jejího nevlastního bratra: „více postav jejich děl se potácí v mystice děsu samovraždy. A sklon k tajemným, zjištěným stopám lidské bídy provází jako družný stín autorčina líčení.“⁵⁷⁵

3.3 Žena jako oběť okolností

Ojedinelý motiv náboženského vytržení se objevuje v románu *Spása*. Hlavní hrdinkou je Marcela, jejíž psychofyzický stav mnohdy osciluje mezi životem a smrtí. Marcela je považována ostatními za světici, vyvolenou osobu, mající schopnost spatřit zjevení Panny Marie. Nesčetněkrát na základě vnitřního utrpení i hladovění a fyzického vysílení ztrácí vědomí, dostavuje se hysterický stav, projevující se spastickými křečemi a usedavým pláčem, považován ostatními obyvateli vesnice Skalice za mystické stavy. Ty se však u Marcely nedostavují. *Spása* je ukázkovým příkladem boje za ženskou individualitu, která je ve vleku událostí, neschopná se z nich vysvobodit. I po útěku Marcely do města a práci služky ji však dohání její minulost a ona

⁵⁷¹ Sumín, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 9, s. 98.

⁵⁷² Sumín, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 10, s. 110.

⁵⁷³ Tamtéž, s. 110.

⁵⁷⁴ Sumín, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 9, s. 97.

⁵⁷⁵ Preissová, G.: *Jiří Sumín (Amalie Vrbová)*, s. 9.

se opět vrací do své rodné Skalice. Žije v bludném kruhu, který ji vysiluje, děsí, ale nezbyvá jí nic jiného, než se podřídit, neboť nezná žádné jiné východisko. Preissová se vyjadřuje k tomuto charakteristickému rysu Sumínovy tvorby: „*Venkovské postavy, v nichž neodvratná desiluse zničila každou naději na každý obrat k štěstí jasna. Resignace a beznadějnost se staly příznakem této originální tvorby, mistrně vedené hlubokými rýhami v zemité půdě.*“⁵⁷⁶ V tomto románu jsou muž i žena chápáni jako tragické postavy, s nimiž si osud zahrává. Nevyřešenou zůstává rovněž otázka náboženské víry, kde autorka s nadhledem sobě vlastním racionálně pojmenovává problémy, objevující se v prostředí vesnice na počátku 20. století a zachycuje i proměnu duchovní kultury. Události, které se jeví obyvatelstvu jako zázračné se i kněz snaží racionálně objasnit, např. obraz Panny Marie plačící je způsoben protékajícím stropem kostela, nakonec je obraz zničen. Vesnici vykresluje Sumín jako sídlo skupiny obyvatel, závislé na přírodním cyklu, po staletí s příliš neměnicím se rytmem života; obyvatelstvo je pak zasaženo mentálními stereotypy. Duchovním i materiálním centrem celé obce je kostel: „*Intelligent má své obrazárny, divadla, koncerty, časopisy, básně, romány, má své výlety a cesty; chudému lidu vše to musí nahraditi kostel. Kostel je jeho obrazárnou a koncertní síní, posvátné obřady jsou jeho divadlem, modlitební kniha jedinou lekturou, pouť jedinou cestou, jež ho seznamuje s cizími kraji.*“⁵⁷⁷ Venkovany líčí jako zbožné obyvatelstvo, ovšem také lačnicí po zisku, pomlouvačné, stejně jako milosrdné, morálkou se ohánějící, ale rovněž jako prospěcháře. Vyzdvížena je i lidová zbožnost, stavěna především na poutích a slavnostech, úctě k vodním tokům a přírodě. Právě přechod od agrární k průmyslové společnosti je zde zachycen jako nenásilný jev. Ve Skalici panují úzké vztahy mezi jednotlivými příslušníky obce, svou platnost nalézají sociální kontrola, upevněna ještě každodenním kontaktem. Žena v takovémto tradičním společenství plní úlohu především mateřskou, je hospodyní, manželkou, na jejímž úsudku je závislý provoz (a tudíž i fungování) domácnosti, nezbytný k přežití sociální jednotky rodiny. Poměrně jasně je zde vymezen vztah muže a ženy – ne tedy jako dvou milujících se bytostí, v první řadě jde o přežití, oba přinášejí něco, co druhé pohlaví nezbytně potřebuje – žena plodnost a obratnost v domácích pracích, muž sílu a rozhodnost živitele rodiny.

4. Vztah muže a ženy

Ve tvorbě spisovatelek přelomu století se mnohdy setkáme s vyrovnáváním se s realitou každodenního života v partnerském vztahu – počáteční něžný milostný vztah po svatbě dojde tragického vyústění, v podobě dlouhodobé citové deprivace ženy,

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 8.

⁵⁷⁷ Sumín, J.: *Spása*, Olomouc: R. Promberger, 1908, s. 106.

která očekává něhu, ale překvapí ji surovost ze strany manžela a plnění každodenních povinností v manželském svazku. Kromě sexuálních tabu je mnohdy literárním námětem vlastní negativní zkušenost ženy, vymezující se proti normativům společnosti, nastavující ideál hospodyně, manželky a matky a usilující o právo na vlastní sebeurčení. Sumín toto téma zpracovává jako tragiku individua, kde staví na roveň utrpení ženské a mužské, např. v povídce *Chléb náš vezdejší*: „*Zdálo se, že nedlouhé utrpení prožili vzdálení od sebe, každý v nadlidském zápase s vlastním svým osudem, nemajíce smyslu ohlédnouti, nebo vžítí se do zoufalé situace druhého, odtrhlo a odcizilo je valně, jakoby si nerozuměli*“.⁵⁷⁸

V Sumínových románech je vždy zachována protiváha ženského pohledu, která je vyvážena sondou do mužské duše. Na konci příběhu často dochází k symbolickému setkání obou bytostí a tragickému vyústění. Autorka zachycuje moment náhlého přechodu z dětství do dospělosti, což se děje sexuálním aktem – př. *Zrádné proudy*, kdy je ztráta panenství ovšem slastným zážitkem, ve *Spáse* se jedná o blíže nepopsaný násilný akt, iniciovaný ze strany muže, v obou případech se jedná o moment spouštějící celou řadu událostí, zapříčiňující dívčinu bolest a duševní strádání, které ji pak neopouští až do vyvrcholení příběhu. Hlavní hrdinky jsou často z vesnického prostředí, neměly tedy možnost dosáhnout vyššího vzdělání, pohybují se na hranici chudoby a bídy, na sociálním žebříčku dosahují pouze nejnižších pozice jako služky či pomocnice. Často dívky představují prostředek k dosažení bohatství či blahobytu svých blízkých příbuzných, stávají se tak předmětem kalkulace a manipulace (matky, tety apod.), avšak vždy výhradně na úkor vlastního štěstí. Dosáhnou-li přece však výraznějších úspěchů v životě a vyššího postavení, netrvá tento okamžik štěstí dlouho a vždy je vykoupen dalším a dalším utrpením.

Román *Zrádné proudy*⁵⁷⁹ z roku 1904 parafrázuje vztah lidského individua ke štěstí, neboť, je-li ho konečně dosaženo, jedná se o krátkodobou záležitost, štěstí není totální, vždy se znovu vynořují okolnosti, které zhatí vše, oč hlavní postavy usilují. Autorka líčí prostředí, které důvěrně zná z oblasti Hané, selské grunty a hospodaření, které bylo nuceno reagovat na aktuálně probíhající změny v průmyslu. První části románu dominuje postava ženská – Anežka Říhová, mladá nezkušená dívka, která byla od svých 10 let matkou nucena nastoupit do služby k sedlákovi, v 16 letech odtud odchází sloužit do mlýna, který vlastní rodina Šicharů. Poutavý příběh otevírá matka Anežky, stará Říhová; autorka líčí její postavu jako ženu zklamanou životem, stále však doufající v nečekaný životní obrat, který se nakonec přihodí. K jejím záměrům má posloužit právě dcera. Druhou polovinou románu té-

⁵⁷⁸ Sumín, J. *Chléb náš vezdejší*. *Zlatá Praha*. 1902, XIX., 10, s. 110.

⁵⁷⁹ Sumín, J.: *Zrádné proudy*. Část první a druhá. Praha: Šolc a Šimáček, nakladatelská společnost, rok neuveden.

měř zcela zaplňuje náhled na postavu mladého mlynáře Šichara, do nějž se Anežka při své službě v mlýně upřímně zamilovala, ale poté, co otěhotněla je nucena snášet jeho hanby a odsouzení. Muž je zde líčen jako „dekadentní“ mlynář, znuděný životem, hledající jeho smysl a klid duše, který stále ale nepřichází. Svou melancholií, trudnomyslností, snad depresí, přebíjí nezřízeným životním stylem plným alkoholu a nočních dobrodružství, po nichž se ráno ovšem cítí hůře než předešlého dne. Provází jej i výbušnost mládí a jeho povahy, vrcholící revoltou vůči rodičům, kdy se ožení s dívkou, kterou dříve přivedl do jiného stavu, ovšem jeho pojení už pomínilo. Avšak doufá, že tímto činem nalezne vytoužený klid. Nicméně všednost manželství a nuda každodenních povinností jej přivádí právě k hlubším depresím. Úpadku jeho vlastního charakteru je analogický prokreslen i v ekonomickém úpadku mlýna. Když se konečně hluboce zamiluje do mladé ženy Jety, která sdílí jeho city, je další pokračování vztahu znemožněno. Po dramatické scéně, kdy mlynář Šichar zastřelí jejího manžela, hajného Máru, Jeta se rozhodne vzít vinu na sebe a spáchá sebevraždu. Proti plytkému vztahu k manželce, výrazně oslabujícímu již v prvních letech soužití, je stavěna záměrně hloubka nenaplněného citu, končící tragickou událostí. Dynamické dějové pasáže oživuje Sumín popisem krajiny, která se tak stává odrazem stavu lidského nitra: „*Pouze význačná souhvězdí zářila v hluboké modři prostoru. Zdálo se mu, že dávno už neviděl hvězd. Obracel zraky k prosté jich nádheře a vznešeném klidu, s nímž putovaly přesně určenými cestami za tajemným svým posláním a cílem*“.⁵⁸⁰ Příběh mlynáře, jeho ženy a milenky tak nabývá výrazně existenciální podtext a patří k nejhlubším analýzám lidského osudu, jež nabízí Sumínova tvorba. Člověka jako bytost individuální je vržen celým svým bytím do osamělosti a nicoty, je příliš zaměstnán naplňováním svých tužeb a tato osobní aktivita jej nevede k vytouženému cíli, ale naopak svým jednáním a konáním se od něj vzdaluje.

5. Závěr

Jiří Sumín – Amálie Vrbová patří k nejvýraznějším osobnostem české literatury přelomu 19. a 20. století. Spisovatelka je řazena do proudu realistické literatury, a ačkoliv trvale žila v moravském Přerově, publikovala ve významných pražských časopisech. Po neúspěšné počáteční orientaci na poezii se zaměřila na prozaickou tvorbu, která dovolovala autorce efektivněji využít vlastní životní zkušenosti, zejména znalost moravského prostředí, emociální prokreslení postav. Sumínovu tvorbu lze částečně chápat i jako pramen každodennosti – popisováno je např. postavení ženy v rámci základní instituce společnosti (rodiny), i jejich neutěšených poměrů v širším sociálním kontextu. Funkcí ženy je především zajišťovat chod domácnosti, kterou by v případě středostavovské rodiny i vesnického hospodářství měla řídit

⁵⁸⁰ Sumín, J.: *Zrádné proudy*, s. 374.

– koordinovat práci kuchařek, pomocnic, služek, děveček, ve městě pak jí patří starost o ošacení, potraviny a péči o děti.⁵⁸¹ Žena často čelí okolnostem, které definují či odrážejí její podřízené podstavení ve vztahu s mužem či ve společenském žebříčku. Jednou z osobních charakteristik žen je často křehkost, snaha o vlastní zabezpečení, vnitřní odhodlání, které je však záhy potlačeno. Žena je v jejím pojetí často sexuálním objektem, obětí násilí, či nešťastné události, která zapříčiní její stigmatizaci, prochází celou řadou psychicky vyhraněných situací, které se odrážejí na jejím duševním stavu, je deprivována citově, ale okolí je k jejím více než alarmujícím pocitům bezohledné. Žena je vystavena kritice svého okolí, pokud neplní svou roli tak, jak se od ní očekává, z čehož pramení nutnost institucionálního a sociálního zabezpečení, který je spatřován ve sňatku, avšak často na úkor ženiny seberealizace a jejího osobního štěstí. Kromě toho se objevuje sociálně kritický moment, neboť autorka poukazuje na každodenní ponižování a šikanování, jež ženy nejnižších vrstev zakoušely od svých zaměstnavatelek a sexuální násilí, kterého se dopouštěli muži. Čtenáři autorka předkládá výrazné psychologické prokreslení moderního lidského individua. Táže se po směřování osudu člověka, který se stává nenaplněným v kontextu jeho reálných tužeb. Celá řada drobných povídek, novel i rozsáhlejších románů patří dlouhodobě bohužel k nedoceneným literárním dílům v kontextu dobové české tvorby. Sumín upřednostňovala kritický introspektivní pohled do nitra člověka, kladla důraz především na vykreslení valérů ženského nitra.

6. Použité prameny a literatura:

- KOL. AUTORŮ. *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Slovníková příručka*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. Heslo: Jiří Sumín, s. 252.
- LENDEROVÁ, M., JIRÁNEK, T., MACKOVÁ, M. (eds.). *Z dějin české každodennosti*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1683-4.
- MOLDANOVÁ, D. *Na písčítých půdách: české spisovatelky na přelomu 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Agentura Pankrác, 2011. ISBN 978-80-86781-17-4.
- MOLDANOVÁ, D. Spisovatelky a jejich hrdinky na přelomu 19. a 20. století. In *Bohemistyka*, 2008, č. 1–4, s.60–73.
- PREISSOVÁ, G. *Jiří Sumín (Amalie Vrbová)*. Praha: Česká Akademie věd a umění, 1937.
- PYNSENT, R. B. *Ďáblové, ženy a národ: výbor z úvah o české literatuře*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1363-5.
- SLAVÍK, B. Jiří Sumín, In Stloukal, K., ed.: *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha: Nakladatelství Josef R. Vilímek, 1940, s. 468–472.

⁵⁸¹ Lenderová, M. – Jiránek, T. – Macková, M. (eds.): *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2011, s. 157.

- STANĚK, J.: *Jiří Sumín*, Přerov: Přerovský obzor, 1915; Jiří Sumín In Kol. autorů: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*, Praha: Československý spisovatel, s. 252–254.
- SUMÍN, J. *Dvě novelly*. (pozn. autorky Loutka a Soumraky). Praha: Nakladatel J. Otto, 1906.
- SUMÍN, J. Chléb náš vezdejší. *Zlatá Praha*. 1902, roč. XIX, č. 7–12.
- SUMÍN, J. Přesazené štěpy. *Lumír*. roč. 30, č. 5.–9., 1902.
- SUMÍN, J. *Soumraky a Potomstvo (dvě novelly)*. Blansko: nakladatelství Karel Jelínek v Blansku, 1944.
- SUMÍN, J. *Spása*. Olomouc: R. Prombergr, 1908.
- SUMÍN, J. *Zrádné proudy*. Praha: Šolc a Šimáček, nakladatelská společnost s r. o., rok neuveden.
- ŠALDA, F. X. Žena v poesii a literatuře. 6. vyd. In *Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 1. Boje o zítřek. Meditace a rapsodie*. Praha: Melantrich, 1948.

Kontakt na autorku

Mgr. Andrea Kozlová
Stipendistka města Ostravy

Katedra dějin umění a kulturního dědictví
Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě
Reální 5, 701 03, Ostrava

e-mail: kozlovaandrea@gmail.com

Školitelka: Prof. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc.

Zahraniční sběratelé Ann a Jaques Baruch

The foreign collectors of art Ann and Jaques Baruch

Eva Táborská

Anotace: O českých dějinách umění v letech 1948–1989 neexistuje v současnosti téměř žádné povědomí. Hlavním záměrem je přiblížit vybrané zahraniční sběratele českého neoficiálního umění v období Studené války 1948–1989. Spolu se zmapováním těchto sběratelů bude cílem zodpovědět na konkrétní otázky spojené s jejich tehdejší sběratelskou činností. Jak vznikl dialog českých umělců a zahraničních sběratelů přes hranice? Jakým způsobem byl udržován vzájemný kontakt? Jak probíhal transport obrazů do zahraničí? Jaké mělo české umění ohlas v zahraničí, jaká byla pozice českého umění v kontextu umění evropského. Interdisciplinární projekt bude řešit historické a kulturní souvislosti z období 1948–1989. Rozhovory se samotnými sběrateli (např. Hans Peter Riese, pamětníci sběratelky Ann Baruch, Meda Mládková), umělci, kteří jsou zastoupení v zahraničních sbírkách (např. Adriana Šimotová, Stanislav Kolíbal, Aleš Veselý aj.) či kurátory a historiky umění (např. Zdeněk Felix, Jiří Machalický, Pavel Brunclík). Cílem projektu je vést dialog s výše zmíněnými lidmi a uspořádat jej do písemné publikace.

Klíčová slova: Ann Baruch, sběratelství, dialog přes hranice, Praha, Chicago, normalizace

Key words: Ann Baruch, collecting, dialog cross the borders, Prague, Chicago, normalization

Summary: There is no meaning about the history of Czech art history in the totalitarian regime. The main objective of the project is to introduce selected foreign collectors Czech unofficial art in the Cold War 1948–1989 period. Along with the mapping of these collectors will aim to answer the specific questions related to their former collectible activities. How was create the dialogue between czech artists and collectors from western Europe? How was keep in touch contact with each other? What was the position of Czech art in the context of European art? The interdisciplinary

project will address the historical and cultural context of the period 1948–1989. Interviews with collectors themselves, artists who are represented in international collections, or curators and art historians. The output of my research will be a professional publication on the subject of foreign collecting in the period of 1948–1989. The first two years of the project including heuristics and other primary sources, archival materials, the use of oral history methods, evaluation of selected collections of collectors in situ, outputs and presentations. The third year of the project will be a work written for publication.

1. Úvod

Ann a Jaques Baruch nejsou v české kunsthistorii v příliš velkém povědomí, i přesto, že jejich celoživotní práce byla pro české umění nesmírně důležitá. Během několika let se jim podařilo vytvořit ucelenou sbírku, která má mimo evropskou půdu zcela výjimečnou hodnotu. Galerie Ann a Jaquese Baruch vznikla ve Spojených státech v Chicagu roku 1967.

2. Poznámky k použité metodologii

Téma je zpracováno na základě heuristického studia archivních materiálů a pramenů, práce s uměleckohistorickou literaturou (monografie umělců, katalogy výstav, katalogy sbírek, almanachy, stati a články v knihách), práce s dobovým tiskem (články, výběry, rozhovory.aj.), práce s archivními prameny, práce s audio/video materiály (rozhovory se sběrateli, umělci, kurátory, zaznamenané vernisáže, reportáže z výstav apod.). Hlavní metodou k zpracování je forma orální historie (dialogu). Vzhledem ke skutečnosti, že existuje mnoho pamětníků doby 1948–1989, je metoda orální historie nejideálnějším způsobem bádání nad danou problematikou. Z jejich vlastní autopsie lze dohledat informace o bodech vytyčených v konceptu projektu. Z konkrétních vzpomínek lze potom nejlépe porozumět způsobu dialogu českého umění se zahraničím. Tato metoda je ideální i vzhledem ke skutečnosti, že v současné době neexistuje kunsthistorická literatura o problematice zahraničního sběratelství českého umění.

2. 1 Nástin problematiky zahraničních sběratelů

Jaques Baruch pocházel z aristokratické židovské rodiny ve Varšavě. Díky intelektuálně založené rodině se od raného dětství zajímal o humanistické vědy, historii, architekturu a umění. Vystudoval architekturu na varšavské Akademii výtvarných umění. Během druhé světové války přišel kvůli svému židovskému

původu o celou svoji rodinu, avšak jemu samotnému se nakonec podařilo utéct z koncentračního tábora a zachránit si život. Situace v Polsku po skončení války, ukazující cestu k nastolení komunistického režimu, nevypadala nijak příznivě. Navíc většina Židů kvůli holocaustu ztratila řadu blízkých, ale i téměř celý majetek. Bylo tedy otázkou, kde hledat nový domov. Díky nové práci překladatele pro britská a americká vojska a finanční pomoci amerického vojáka Morrise Handmana, mohl Jaques Baruch opustit Polsko a emigrovat do Spojených států. Stalo se tak v roce 1946. Zde se seznámil s Ann Stern, úspěšnou chicagskou podnikatelkou s rumunsko-ruskými kořeny, s níž se roku 1951 oženil. Baruchovi se vzhledem ke svým uměleckým zájmům rozhodli roku 1967 pro otevření své vlastní galerie. Jejich myšlenkou bylo od počátku sbírat současné umění střední a východní Evropy. Důvod byl prostý. Oba měli své kořeny právě zde a vzhledem k tehdejší politické situaci cítili, že sbírání umění v zemích Sovětského bloku je důležité pro podporu tamějších umělců. Dalším důvodem byla situace, která nastala ve Spojených státech nedlouho po druhé světové válce. Začaly se otevírat soukromé galerie umění a lidé měli zájem o nakupování nových uměleckých děl. V Chicagu v té době existoval pouze malý počet galerií. Mezi úspěšné tehdejší galeristy patřili Phyllis Kind, Bud Holland, Richard Gray, Marianne Deson, či Sonia Zaks. Každý z nich se však soustředil na něco speciálního, každá galerie byla svým způsobem ojedinelá.

Jaques Baruch zpočátku uvažoval o sbírání především polských uměleckých děl. V šedesátých letech poprvé od emigrace vycestoval do rodného Polska, kde očekával existenci některého z členů vlastní rodiny, avšak nikdo z členů Baruchovy rodiny genocidu nepřežil. Z téměř 3, 5 milionové předválečné komunity polských Židů přežilo válku pouze okolo dvě stě až tři sta tisíc lidí. Kromě neúspěšného pátrání po příbuzných, nenašel budoucí sběratel ani mnoho polských umělců, neboť situace v zemi nebyla příliš optimistická. Umělci často neměli ani vhodné výtvarné potřeby, které by mohli používat při práci.

Baruchovi společně navštívili Československo poprvé roku 1968, a to přímo v rozpuku Pražského jara. V Praze bylo v té době k vidění velké množství výstav, uměleckých debat, divadelních představení, scénického čtení, tance aj. Doba byla na tehdejší politické poměry více než nakloněna uměleckému dění. Ann Baruch na svoji tehdejší návštěvu Prahy často vzpomínala: *„Za Dubčekovy vlády, kterou jsme alespoň na chvíli mohli poznat, to bylo jinak. Chtěl dát komunismu jinou, myslím, že opravdu tak řečenou lidskou tvář. Právě během tohoto jara byly výstavy snad v každém muzeu, na každém prázdném místě, na ulici, kamkoli jste mohli něco umístit. Byli jsme nesmírně překvapeni, protože jsme přijeli v červenci, v největším rozkvětu Pražského jara, a na každém místě, kam jsme se podívali, byla nějaká výstava. Předtím bylo vystavování zakázáno, ale najednou se situace úplně obrátila. Díky tomu*

jsme mohli poznat mnoho českých výtvarníků, navštívit jejich ateliéry, vybrat si určitá díla a jít na všechny vernisáže a výstavy“.⁵⁸²

Baruchovi si během dvoutýdenního pobytu vybrali několik uměleckých děl a plánovali jejich transport do Spojených států. Jejich nadšení z pražského ovzduší bylo natolik obrovské, že již v Praze vymysleli koncept několika budoucích výstav, které se měli odehrávat v Chicagu i za plánované účasti českých umělců. Vzhledem k převozu uměleckých děl navázali kontakt i s tehdejšími Art centrem, československým střediskem výtvarných umění, vládní organizací, která se právě o převoz a prodej uměleckých děl starala. Posláním tohoto střediska bylo založit kulturní obchod s výtvarným uměním do zahraničí, hledat a vytvořit formy prodeje, experimentovat a v kontextu doby trochu překvapivě vyhledávat nové druhy umění vyplývající z moderního vývoje společnosti vhodné pro vývoz. Úkolem Art centra bylo však navíc najít doma ty autory, kteří by se dali dobře prodat do světa. Přínosem potom měly být valuty, které touto cestou do organizace přicházely. Podmínky pro prodej byly výhodné i pro samotné umělce, vyplácely se jim autorské honoráře v poměru 60% bony a 40% peníze. Vzhledem k těmto podmínkám se umělci alespoň v uvolněnějším období (od roku 1965–1968) často hlásili ke spolupráci a popřípadě přinášeli kontakty do zahraničí.

Umělecké uvolnění však brzy skončilo. Baruchovi odletěli z Prahy jenom pět hodin před příjezdem sovětských tanků. Srpnová okupace Prahy a následná doba velice ztížila Baruchovým jejich sběratelské úmysly a aktivity. I přes násilnou okupaci a potlačení uvolněného politického systému se nakonec Baruchovým podařilo dostat do Chicaga umělecká díla, která si před odjezdem vybrali a roku 1969 uspořádat první výstavu československého umění.

Do Prahy se vrátili během následujícího podzimu. Nic ve městě však najednou nebylo stejné. Nikde nebyla žádná výstava, lidé byli zničeni politickou situací, všude byla stále vojska a policie. Přesto se Ann a Jaques snažili přiblížit k umělcům a získat další díla. Situace byla o to horší, že umělecká díla musela být prodána přes Art centrum, avšak Art centrum podporovalo předně umělce, kteří byli členy Umělecké jednoty. Tam však nepatřil téměř ani jeden z výtvarníků, o kterého Baruchovi projevíli zájem. Tak začalo poměrně složitější jednání s Art centrem a zároveň s umělci, kteří udržovali častou korespondenci se zmíněnými sběrateli v Chicagu. Dopisy, které jim psali však podobně jako umění, musely projít oficiální kontrolou, proto jsou často nesrozumitelné a psané v lehce zašifrovaných větách. Baruchovi se však z dopisů mohli dozvědět o tom, co který malíř právě tvoří, zda nepotřebuje nějaké výtvarné potřeby, respektive peníze, či nějaké jiné nezbytné prostředky. Požadované věci jim spolu s penězi podle možnosti zaslali prostřednictvím pošty, přes Art centrum, či

⁵⁸² BARUCH, Ann: Ann Baruch, Chicago: The Fondation Jaques and Ann Baruch, 2007

prostřednictvím samotné Ann Baruch, která do Prahy poměrně často a ráda jezdila. Baruchovi měli zájem dozvědět se o dalších mladých umělcích, proto se často v dopisech dotazovali, zda někdo takový existuje a zda nepotřebuje nějakou pomoc. Jejich zapálení pro sběratelství bylo od prvních let více než obdivuhodné.

Roku 1969 Jaques Baruch prodával vážné zdravotní problémy, které omezily jeho sběratelskou činnost natolik, že kvůli svému zhoršujícímu se stavu již nemohl nadále cestovat za železnou oponu. Cestování tedy zůstalo pouze na Ann, která však neznala český ani polský jazyk, přesto však dokázala pravidelně komunikovat s umělci, i s občasnou pomocí překladatelů. Ann na tehdejší dobu v již pokročilém věku vzpomínala: „*Pohybovali jsme se na velice tenkém ledě. Naše aktivity byly docela nebezpečné a hlavně velice nákladné, protože jsme museli platit za všechna díla předem, ale v případě, že by se s nimi něco stalo, nebyla tu už žádná možnost, že bychom časem díla vrátili. Umělci si sami určili cenu, kolik má které dílo stát, ale když jsem věděla, že je to nesmírně podceněné, vždy jsem jim zaplatila víc. Ale spolu s Jaquesem jsme věděli, že to je opravdu moc důležité, protože ti lidé byli natolik talentovaní, že by bylo nemyslitelné, aby jejich díla nebyla k vidění. A tento tehdejší pocit jsem si ověřila mnohokrát později. Jsem přesvědčená, že to za veškeré ty peripetie opravdu stálo. Po roce 1987 naše vláda uzavřela s československou vládou kulturní domluvu, což pro mne znamenalo, že mi československá vláda bude nápomocná při převozu děl do Spojených států. Situaci to zčásti ulehčilo, ale stále existovalo mnoho nadaných umělců, kteří nebyli oficiálně registrováni a já jsem jim musela vozit materiál, protože si ho sami nemohli pořídit. Jednoduše řečeno, vždycky to pro nás bylo pohybování se na tenkém ledě, vždycky to bylo v nějakém smyslu obtížné, ale vždycky to mělo smysl.*“⁵⁸³

Baruchovi se i přes nezdary osudu nevzdali jejich prvotní myšlenky a naopak se snažili být k umělcům velice familiérní a s mnohými z nich navázali v průběhu let úzký vztah. V každé korespondenci (především s Oldřichem Kulhánkem, Jiřím Anderlem, Janem Saudkem, Karlem Malichem, Jiřím Balcarem, Blankou Chocholovou aj.) je vidět jejich zájem o současnou umělcovu tvorbu, ale zároveň i o rozpoložení celé rodiny.

Baruchovi se po čase přiklonili k rozsáhlejšímu sbírání grafických děl. Důvodem byla daleko jednodušší přeprava do Chicaga, která díky zručnosti samotných umělců, nemusela být řešena přes národní organizaci Art centrum. Ann začala jezdit do Československa vybavena těžkými kufry, které obsahovaly malířské potřeby určené umělcům. V Praze poté do kufrů přidala vybrané grafické listy, které byly zabaleny tak, aby celní kontrola nepoznala jejich pravou podobu, a už vůbec ne jejich reálnou hodnotu. Tímto způsobem se Ann Baruch podařilo přemístit nespočet uměleckých děl do galerie v Chicagu, ve velkém zastoupení především díla Jiřího

⁵⁸³ BARUCH, Ann: Ann Baruch, Chicago: The Fondation Jaques and Ann Baruch, 2007

Anderleho, Oldřicha Kulhánka, Jana Saudka a jiné. Ann Baruch se v osmdesátých letech stala členkou Společnosti přátel Národní galerie v Praze a udržovala s pracovníky této instituce pravidelnou korespondenci, především poté s její předsedkyní PhDr. Olgou Pujmanovou.

Mezitím co Ann cestovala do Československa, existovala jejich kamenná galerie v Chicagu. Poté, co několikrát změnili místo, zakotvili v galerii ulici 900 North Michigan, kterou pro veřejnost otevřeli roku 1970. Kromě velkého množství zajímavých výstav, představovala galerie i ojedinělý prostor vzhledem ke své specifické architektuře.: *„Naše galerie byla naprosto neuvěřitelná. Na naši první vernisáž přišlo tehdy velké množství lidí, protože každý chtěl vidět především ten neskutečný prostor. V druhé řadě to bylo kvůli tomu, že jsme jako první pořádali výstavu umění z tehdejší Jugoslávie a nikdo nevěděl, jaké to bude, co se v komunistických zemích vlastně vytváří. Měli jsme tam pověšené malby, tapisérie, kresby, ale i pár soch, celou řadu překrásných děl. Lidé nám nechtěli věřit, že tohle vzniká na opačném konci světa, tam, kde vládne totalitní režim. Výstava měla obrovský úspěch a myslím, že právě teprve tady opravdu vznikla Jaques Baruch Gallery v jejím pravém slova smyslu. Lidé si zde uvědomili naše poslání.“*⁵⁸⁴

Baruchovi začali v následujících letech pořádat výstavy umělců, jejichž díla průběžně sbírali a podporovali v Československu, Polsku a bývalé Jugoslávii. Mimo samotné výstavy vydávali s pomocí amerických kurátorů (např. Christa C. Mayer Thurman, Kristin L. Spangenberg, Harold Joachim) katalogy a články v amerických novinách s vědomím šíření povědomí o českém umění ve Spojených státech. Mimo své vlastní galerijní vystavování věnovali několik děl do jiných významných amerických muzeí či galerií, předně do Art Institut of Chicago, The Metropolitan Museum of Art, Museum of Modern Art in New York, The National Gallery of Art in Washington, D. C., The Victoria and Albert Museum in London či Musée d'Orsay in Paris.

Jaques Baruch Gallery se brzy dostala do širšího povědomí. Vzhledem ke svému zaujetí uměním za železnou oponou byla ve Spojených státech zcela výjimečná. O galerii se díky časté prezentaci v médiích začali zajímat zájemci o umění, kurátoři, soukromí sběratelé, ředitelé muzeí aj. Prodeji uměleckých děl se díky tomu dařilo velice dobře, proto mohla tak dlouho trvat tamější podpora do Československa. Vzhledem k velkému entusiasmu Ann Baruch vznikla kolem galerie skupina lidí, kteří jí pomáhali s přípravami výstav. Jednalo se o zavěšování obrazů, úklid galerie, přípravu pohoštění. Důvodem byla též vleklá nemoc jejího muže, který nebyl plnohodnotně schopen zajistit přípravu výstav. Ann byla pověstná tím, že pro tyto dobrovolníky vždy připravila východoevropská jídla a tím se jim odvděčila za jejich galerijní výpomoc. Podpora umělců v zemích totalitního režimu se jim stala doslova smyslem života, a i přes časté peripetie se jí plně věnovali.

⁵⁸⁴ BARUCH, Ann: Ann Baruch, Chicago: The Fondation Jaques and Ann Baruch, 2007

Roku 1984 se vzhledem k demolici jejich stávajícího domu přestěhovali spolu s galerií do nové budovy na 40 East Delaware Place. Po smrti Jaquese Barucha, roku 1986 tu zůstala sama Ann, která zde galerii vedla dalších sedm let. Poté se spolu se sbírkou přesunula na 680 Lake Shore Drive. Od poloviny osmdesátých let se Ann Baruch začala hlouběji zajímat o současnou českou fotografii a navázala mnoho kontaktů s umělci právě z této oblasti. Do devadesátých let rozšířila sbírku Ann a Jaquese Baruch o významná jména českých fotografů (Václav Chochola, Blanka Chocholová, Josef Ehm, Jaroslav Roosler a jiní.).

Během osmdesátých let dostala Jaques Baruch Gallery a samotná Ann několik hodnotných mezinárodních ocenění za jedinečný přínos v oblasti umění. Roku 1987 obdržela Ann za „celoživotní práci odvedenou za železnou oponou“ čestný titul docenta od Univerzity v Gonzaze, stejně jako Řád za kulturní zásluhy od ministra kultury a krásných umění v Polsku. Roku 1988 získala Stříbrnou medaili za zásluhy v oblasti kultury od ministra zahraničních věcí v Praze a o rok později z rukou československého ministra kultury medaili národního umělce a zakladatele České filharmonie Karla Pličky. V roce 1990 se ve Washingtonu D. C. sešla s novým českým prezidentem Václavem Havlem. V tom samém roce se vrátila do Prahy, kde se vzhledem k Sametové revoluci změnil režim.

The Jaques Baruch Gallery se roku 1993 transformovala do The Ann and Jaques Baruch Collection. Sbíрка byla částečně vystavena a uložena v depozitáři u Ann Baruch doma a pro zájemce byla k vidění pouze na smluvenou schůzku. Tímto způsobem sbírka fungovala až do Anniny smrti 28. 10. 2007. Zajímavostí je, že pohřeb Ann Baruch se na její vlastní přání konal v Praze na zahradě Šternberského paláce Národní galerie v Praze. Ann Baruch si přála, aby její popel spočinul v české zemi. Na uspořádání memoriálu se podílela především její blízká přítelkyně a předsedkyně společnosti Přátel Národní galerie v Praze PhDr. Olga Pujmanová – Stretti a tehdejší ředitel Národní galerie Milan Knížák. Zúčastnili se i zástupci Prof. Milana Knížáka (prof. Vlček, prof. Vlnas), členové výkonného sboru Společnosti přátel Národní galerie, Anniny četní známí výtvarníci a šestnáctičlenná delegace z USA.

Úzký okruh spolupracovníků Ann Baruch, jmenovitě Barbara Kalwajtys, Barry Gross, Merle Kharasch Gross posléze vytvořili The Baruch Foundation. Nadace se skládá ze sbírky Ann a Jaquese Baruch a její inventář obsahuje fotografie, grafiku, kresby, malby a současné textilie. Mimo samotnou sbírku zde lze najít katalogy výstav, monografie jednotlivých umělců, články o galerii a výstavách v amerických periodících, atd.

Posláním chicagské nadace je nadále šířit povědomí o východoevropském umění ve Spojených státech, především prostřednictvím jednotlivých darů uměleckých děl do muzeí a škol. Záměrem je i financování jednotlivých stipendií studentů dějin umění a tvorba různých vzdělávacích programů. Tento záměr by se měl stát

skutečností během následujících let. The Baruch Foundation je v úzkém kontaktu s řadou uměleckých institucí po celých Spojených státech a nadále, podobně jako za života Ann Baruch, s nimi udržuje kontakt.

Sbírka Ann a Jaquese Baruch

Sbírka, kterou Ann a Jaques za svého života uspořádali, se dnes skládá z českých, chorvatských, francouzských, polských, slovenských, slovinských, švýcarských a švýcarsko-francouzských umělců.

Jmenovitě to jsou: Jiří Anderle (narozen 1936), Jiří Balcar (1929–1968), Pavel Baňka (narozen 1941), Ladislav E. Berka (1907–1993), Vladimír Boudník (1924–1968), Albín Brunovský (1935–1997), Václav Chochola (1923–2005), Blanka Chocholová (narozena 1953), Le Corbusier (1887–1965), Lucien Clergue (narozen 1934), Czech Field Studio (Jan Malý, Jiří Poláček, Ivan Lutterer), Bedřich Dlouhý (narozen 1932), Juraj Dobrovič (narozen 1928), František Drtikol (1883–1961), Josef Ehm (1909–1989), Dr. Jaroslav Feyfar (1871–1935), Zdenko Feyfar (1913–2001), Jaromír Funke (1896–1945), Vladimír Gažovič (narozen 1939), Jerzy Grabowski (1933–2004), Adolf Hoffmeister (1902–1973), Čestmír Kafka (1922–1988), Stanislav Kolíbal (narozen 1925), Jan Krejčí (1942–2001), Jan Kubíček (narozen 1927), Alena Kučerová (narozena 1935), Oldřich Kulhánek (1913–2013), Jan Lauchsmann (1901–1991), Zdeněk Lhoták (narozen 1949), Karel Ludwig (1919–1977), Karel Vítězslav Mašek (1865–1927), Alphonse Mucha (1860–1939), Karel Plička (1894–1987), Marjan Pogačnik (narozen 1920), Jan Reich (1942–2009), Vilém Reichmann (1908–1991), Jaroslav Roosler (1902–1990), Jan Saudek (narozen 1935), Adolf Schneeberger (1897–1977), Jiří Sever (1904–1968), Adriena Šimotová (narozena 1926), Rudi Španzel (narozen 1948), Josef Sudek (1896–1976), Max Švabinský (1873–1962), Zdeněk Tmej (1920–2004), Toyen (1902–1980), Christian Vogt (narozen 1946), Bronislawa Wilimowska (narozena 1909), Peter Župník (narozen 1961).

The Jaques Baruch Gallery započala svou činnost roku 1967. Roku 1968 manželé Baruchovi poprvé podnikli cestu do tehdejšího Československa a vybrali si řadu svých budoucích předních umělců. První výstava byla uspořádána roku 1969 a nesla název „*Současné československé umění*“, zastoupeni zde byli – Jiří Balcar, Václav Beránek, Hugo Demartini, Míla Doleželová, Alena Dreschlerová, Ladislav Dydek, Jiří John, Jan Krejčí, Ludmila Krocová, Jan Kubíček, Alena Kučerová a Karel Malich. V oblasti grafiky – Jiří Balcar, Eva Bednářová, Albín Brunovský, Miluše Chovančová, Ludmila Jiřincová, Jan Krejčí, Alena Kučerová, Oldřich Kulhánek, Vladimír Rocman a Romana Rotterová.

3. Analýza textů věnujících se problematice zahraničních sběratelů českého umění v době totalitního režimu

Téma není dosud v uměleckohistorické literatuře nijak zpracované. O problematice zahraničních sběratelů českého umění v období 1948–1989 není dnes téměř žádné povědomí. Problematika není probádána v dostatečné míře a dosud o ní neproběhla náležitá kritická debata. V porovnání s předešlými etapami českého dějepisu umění je poválečné umění stále méně objasněné. Tématu zahraničních sběratelů českého umění v letech 1948–1989 se v rámci českého dějepisu umění věnoval Pavel Kappel (Kappel Pavel, katalog výstavy Dialog přes hranice. Sbírká Hanse-Petera Rieseho, Kolín nad Rýnem 2011). Dalšími badateli je sledované téma řešeno v podstatě pouze okrajově. Množství prací věnujících se řešenému tématu není nijak významně zastoupené ani ve světové literatuře. Výrazně se zde projevil v roli žurnalisty a kurátora německý spisovatel Hans Peter Riese, který od roku 1968 přispíval do německého deníku Frankfurter Allgemeine Zeitung, mimo řady článků, napsal několik knih o konstruktivním umění ve střední a východní Evropě (Riese Hans Peter, Kunst, Konstruktiv, Konkret Auflage, 2008, Riese Hans Peter, Von der Avantgarde in den Untergrund, Texte zur russischen Kunst 1968–2006, Riese Hans Peter (ed.), Since the Prague Spring, The continuing struggle for human rights in Czechoslovakia, 1979). Historický kontext sběratelství je obecně reflektován ve větší míře, v české literatuře se této problematice věnují především.: (Augusta J. M., Rukověť sběratelova, 2000, Pachmanová Martina, ed., Mít a být, 2008, Slavíček Lubomír, Chvála sběratelství, Holandské obrazy 17. a počátku 18. století v českých sbírkách 1660–1939, 1993, Slavíček Lubomír, Sobě, umění, přátelům, Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939, 2007, Třeštík Michael, Umění sbírat umění, 2010 aj.) Řešitelka vnímá nutnost zabývat se též monografiemi umělců, kteří tvořili v poválečné době. Literatura pojednávající o českých umělcích z výše uvedeného období je poměrně dobře zastoupená. Tématu se věnují čeští historici umění, výběrem Lenka Bydžovská, Pavel Brunclík, Jindřich Chaloupecký, Marie Klimešová, Miroslav Lamač, Mahulena Nešlehová, Marie Rakušanová, Karel Srp aj. (více ve vybrané literatuře, která je součástí přílohy). Téma je nastíněno v publikacích, které se věnují v obecnějším měřítku československé kultuře za totalitního režimu.: (Adamovič Ivan, et. al., Planeta Eden, Svět zítřka v socialistickém Československu 1948–1978, 2010, Alan Josef, Brich Tomáš, Alternativní kultura, Příběh české společnosti, 1945–1989, 2001, Bauer Michal, Ideologie a paměť, Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století, 2003, Chaloupecký Jindřich, Tíha doby, Stati o časových souvislostech a situacích kultury 1968–1988, 1997, Kusák Alexej, Kultura a politika v Československu 1945–1956, 1998, Macura Vladimír, Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře), 2008, aj. O problematice Studené války pojednává

několik vybraných knih v českém jazyce (Nálevka Vladimír, Studená válka, 2003) a jazyce anglickém (Abrams Bradley Francis, The struggle for the soul of the nation, Czech culture and the rise of communism, 2004, Chomsky Noam et. al., The Cold war and the University, Toward an intellectual history of the postwar years, 1997, Morgan Conway Lloyd, Masey Jack, Cold war confrontations, US exhibitions and their role in the cultural cold war, 2008, Saull Richard, The Cold war and after, Capitalism, revolution and superpower politics, 2007).

4. Použitá literatura

BARUCH Ann: Ann Baruch, Chicago: The Fondation Jaques and Ann Baruch, 2007.s. 5–14.

Kontakt na autorku

Mgr. Eva Táborská

Univerzita Karlova v Praze
Katolicko teologická fakulta
Katedra dějin křesťanského umění
Thákurova 3
Praha 6 160 00

Email: evickateckat@seznam.cz

Koncepcia Jána Mukařovského ako možný prístup estetického skúmania praveku.

Conception of Ján Mukařovský as possible approach to aesthetic research of prehistory.

Lukáš Makky

Anotácia: Jan Mukařovský ako jeden z popredných predstaviteľov filozofie štrukturalizmu a ústredná postava pražského lingvistického krúžku 20. stor., sformoval celistvú a uzavretú, ale predovšetkým komplexnú a (samu o sebe) štruktúrovanú estetickú teóriu. Aj keď jeho názorové zameranie a závery, ktoré predostrel nie sú neochvejné, vo svojom diele vytvoril štruktúru pojmov a skutočností, ktoré majú svoje presne určené a vyšpecifikované miesto. Aplikácia jeho teórie skrýva možnosť širokého tematického zamerania, na čo poukázali už viacerí, medzi inými aj R. Shusterman vo svojej *Estetike pragmatizmu*. Z dôvodu autorovho zamerania aj na estetickú analýzu vecí „mimo tradičného (v tej dobe) rámca estetického skúmania“ je možné analyzovať objekty a javy periférneho estetického záujmu. Vychádzajúc z tejto logiky, práca predkladá analýzu možného prispenia koncepcie J. Mukařovského ku skúmaniu pravekých artefaktov, ako k problematike, ktorej sa v estetickom bádani venuje malá pozornosť. Cieľom práce je predložiť východiská autorovej koncepcie, ktoré umožňujú z estetického hľadiska skúmať akýkoľvek objekt, jav, alebo činnosť a vyčleniť, ktoré pojmy (aj ako) sa môžu aplikovať na pravek a praveké artefakty – estetické objekty.

Kľúčové slová: estetická norma, estetická hodnota, estetická funkcia, znak, praveké artefakty, J. Mukařovský

Summary: Jan Mukařovský, one of the leading representatives of structuralism philosophy and main figure of Prague linguistic Circle of 20th Century, formed coherent, closed, complex and structured aesthetics theory. Although his focus and conclusions are not unwavering, he created structure of concepts and realities in his work, which have their accurate and intended place. Application of his theories

hides the possibility of broad thematic focus, what some have already pointed out, e.g. R. Shusterman in his *Pragmatist Aesthetics*. Since author is focused on aesthetic analysis of objects “outside the traditional (in that time) frame of aesthetic research”, it is possible to analyse the objects and phenomena of peripheral aesthetic interest. According to this logic, the paper submits the analysis of possible contribution to the prehistoric artefacts of J. Mukařovský conception – to the issue of small aesthetic interest in research. The aim of the paper is to offer the bases of author’s conception which allows to research whatever object, phenomena or activity from aesthetic point of view and allocate which terms (and also how) could be applied on prehistory and prehistory artefacts – aesthetic objects.

Key words: aesthetic norm, aesthetic function, aesthetic value, sign, prehistory artefacts, J. Mukařovský

1. Úvod

J. Mukařovský patří mezi popředních představitelů filozofie štrukturalizmu a ústřední postavu pražského lingvistického krúžku 20. stor. Jeho nadváznost na ruský formalizmus a na domácu tradíciu je čitateľná a zohrala svoju rolu aj v neskorších prácach. Autor sformoval celistvú, bohatú a uzavretú, ale predovšetkým komplexnú a (samu o sebe) štrukturovanú estetickú teóriu, ktorá značne rozširuje priam marginalizuje oblasť estetického výskumu. V jeho prípade nejde o estetický hedonizmus, ani o panestetizmus, ale o adekvátne estetické hodnotenie a nachádzanie estetickéj potencie skrz estetickú funkciu v každom jednom objekte, činnosti alebo jave.⁵⁸⁵ Počíta s akceptáciou celej sféry spoločenských, sociálnych a i. vplyvov na estetické objekty a estetično, a predkladá hierarchiu a komplexnú škálu (aj typológiu) funkcií, ktoré sú v neustálom vzťahu. Svojou koncepciou a metodológiou vytvoril štruktúru sveta a spoločnosti, ktorá je primárne nazeraná skrz estetickú hodnotu, normu a funkciu a „znakovosť“, či už umenia alebo iných javov a objektov. Táto štruktúra je až prekvapujúco usporiadaná a celistvá, zahŕňajúca aj okrajové sféry do svojho predmetu skúmania.⁵⁸⁶ Aj R. Schusterman vo svojej publikácii *Estetika pragmatizmu* pripúšťa veľkú úlohu koncepcií J. Mukařovského, pri formovaní svojho záujmu o skúmanie okrajových sfér estetična, v jeho prípade hudby *rapu*.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 18–19.

⁵⁸⁶ TAMŽE, s. 18–31.

⁵⁸⁷ SHUSTERMAN, R. *Estetika pragmatizmu*. Bratislava: Kaligram, 2003. s. 10–40.

Na podobnej logike a princípe sme siahli ku koncepcii a teóriám J. Mukařovského aj my. Svojim prístupom a záujmom, resp. „nepodceňovaním“ periférnych oblastí každodennej reality sveta vôkol nás a ľudských výtvorov, vyvolal u nás záujem o praveký svet ako o objekt estetického skúmania. Aj napriek tomu, že toto dejinné obdobie predstavuje stonásobne dlhšie obdobie genetickej a kultúrnej prítomnosti ľudského rodu na Zemi v porovnaní s obdobím, ktorému je umenovedná a estetická pozornosť venovaná reálne, nenašla problematika praveku doposiaľ svoje stabilné miesto v estetickom bádání. Viacero štúdií aj prác rôznych odborov a smerov/škôl síce už pravek skúmalo a podriadilo ho kritike a prevereniu, ale len malé množstvo z tohto sumáru predstavovalo estetické analýzy a estetické skúmanie ako také. Na rozdiel od tých ojedinelých prác, našim dlhodobejším cieľom nie je užívať pravek a praveké artefakty ako prostriedky skúmania, ale práve naopak, ako cieľ celého prístupu a analýz.

Na prvý pohľad možno odvážna a súčasne „scestná“ možno až špekulatívna problematika, skrýva v sebe viac aspektov estetického ako by sa mohlo zdať. Musíme si uvedomiť, že aj univerzum pravekého človeka, podobne ako dnešná skutočnosť predstavovalo istý sumár úkonov, predstáv, javov, objektov a činností, ktoré ho obklopovali a s ktorými prichádzal neustále do kontaktu a tak si k ním vytváral istý vzťah. Jednotlivé sféry sveta pravekého človeka vytvárali kompaktnú štruktúru, na ktorú bolo nutné reagovať a zaujať postoj, pričom netvrdíme, že to muselo prebiehať uvedomele a cielene. „[...] pojem postoj implikuje určitý rámec (či selektívni filter) v němž se aktuálně pohybujeme, vykonáváme vědomé akty, prožíváme, rozhodujeme se a hodnotíme.“⁵⁸⁸ Pri estetickom postoji, podobne ako pri magicko-náboženskom, nadobúda skutočnosť rovnako, no s jedným rozdielom, povahy znaku. Pri magicko-náboženskom postoji znaky-symboly poukazujú *za*, v estetickom postoji sa pozornosť sústreďuje *na estetický znak sám*, ktorý poukazuje ku všetkým skutočnostiam, ktoré človek zažil a môže ešte zažiť, k celému univerzu vecí a dejov.⁵⁸⁹

V riešení našej problematiky, bolo prirodzené siahnuť k autorovi, ktorý s touto bohatosťou estetického sveta a prepojenosťou jednotlivých zložiek celkovej štruktúry ako sveta, alebo sveta ako štruktúry počítal. Však napokon, O. Sládek o Mukařovskom napísal: „[...] celek (struktúru) popisuje na základe „souvztažnosti“ jeho jednotlivých prvků.“⁵⁹⁰ Ďalej pokračuje, keď píše: „V pohledu Jana Mukařovského se struktúra stáva kompelexním znakem, to znamená, že je „smyslovou realitou“, jež se

⁵⁸⁸ MICHALOVIČ, P., ZUSKA, V. *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha: Nakladatelství akademie muzických umění v Praze, 2009. s. 54.

⁵⁸⁹ TAMŽE.

⁵⁹⁰ SLÁDEK, O. *Náš poststrukturalní strukturalismus*. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 61.

vzťahuje k iné realite, ktorou má vyvolávať.⁵⁹¹ No toto odkázanie, toto vzťahovanie sa k niečomu, neplní v jeho prípade žiadnu konkrétnu referenciu, s nejakým obsahovým ponímaním, ale odkazuje k svetu ako takému.⁵⁹² Mukařovského snaha odhaľovať systém a fungovanie jednotlivých zložiek v celku, či vplyvu celku na jednotlivé zložky, zachádza za rámec hľadania konkrétnych odpovedí a niekedy sa čiastočne triešti na metodologické návody.

2. Mukařovského štrukturalizmus

Na rozhraní rokov 1940–41 Mukařovský napísal *Štrukturalizmus vo vëde a literatúre*, kde charakterizoval štrukturalizmus nasledovne: „[...] každý z pojmu je urãován všemi ostatními i sám je navzájem urãuje, takže by mohl být jednoznaãněji vymezen místem, které v dané pojmové soustavě zaujíma, než výãtem svého obsahu, který je – pokud se s pojmem pracuje – v neustále proměně. [...] Pojem jeví se proto štrukturalismu jako energetický prostředek stále obnovovaného zmocňování se skuteãnosti, vždy schopný vnítrní přestavby a přizpůsobení.“⁵⁹³ Práve uvedené slová prezentujú a charakterizujú Mukařovského prístup k skúmaniu estetická.

V jeho systéme má všetko svoje umiestnenie, nie je urãujúce akú informaãnú hodnotu a sprostredkujúcu informáciu objekt, jav, činnosť, akt nesie so sebou, resp. autor ich neanalyzuje. Dôležitá je aké miesto artefakt zastáva v celkovej štruktúre spoločnosti, umenia, kultúry a pod. Jeho záujmom nebolo sledovať obsahovú stránku a informáciu, ktorá je vnímateľovi prezentovaná, ale systém jej prezentácie, zaradenia a od čoho je táto závislá.

Rovnako obdobie praveku nie je po obsahovej stránke jasne vymedziteľné, čo pramení z času, ktorý uplynul od vytvorenia a predovšetkým od existencie skutočnosti na ktorú reagovali a kontextu v rámci ktorej boli praveké objekty vyrábané. Existuje stále (a naďalej bude existovať) polemika o statuse pravekého umenia a o jeho obsahu a vo všeobecnosti, či môžeme o umení hovoriť, ako máme daný pojem aplikovať, ktoré objekty vyhodnotíme a ktoré nevyhodnotíme za umenie v praveku a pod.

Pridržaním sa koncepcie a metodológie J. Mukařovského, sa tieto otázky, myslíme si, stávajú pre nás irelevantné, nakoľko musíme skúmať aké miesto, úlohu a funkciu jednotlivé artefakty v spoločnosti plnili, aký vzťah tvorili s tvorcom a recipientom, ako boli vnímané a napokon ako boli využívané. Keď budeme akceptovať tento pohľad, môžeme pristupovať k svetu pravekého človeka a k artefaktom, ktoré nám zanechal ako k estetickým objektom *sui generis*. Taktiež, aj keby sme chceli

⁵⁹¹ TAMŽE.

⁵⁹² TAMŽE, s. 62.

⁵⁹³ MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie [I.]*. Brno: Host, 2007. s. 10.

zotrvať na poli terminologických analýz, J. Mukařovský nám ponúka odpovede, ako pracovať s pojmovým penzom a s výstavbou terminologickej štruktúry nášho výskumu. „*Nejlépe může být objasněná podstata strukturalismu na způsobu, jakým tvoří pojmy a zachází s nimi. Strukturalismus uvědomuje si totiž zásadní vnitřní souvztažnost celé pojmové soustavy té které vědy: každý z pojmů je určován všemi ostatními i sám je navájem určuje, takže by mohl být jednoznačnější vymezen místem, které v dané pojmové soustavě zaujíma, než výčtem svého obsahu, který je – pokud se s pojmem pracuje – v neustále proměně.*“⁵⁹⁴

„*Strukturu pak chápal jako soubor dialektických protikladů, vnitřně hierarchizovaný energetický a dynamický celek, který je každému vlnmateli dostupný jen skrze své projevy a funkce.*“⁵⁹⁵

Je nutné pripustiť, že už sme viacej krát v minulosti pracovali s názormi J. Mukařovského. Jeho myšlienka o hypoteticky neobmedzenej prítomnosti estetickej funkcie nás napokon primäla podrobnejšie venovať pozornosť pravekým artefaktom. Preto nasledujúce stránky nemajú predstavovať prvý kontakt so štrukturalizmom, ale prechod od konkrétneho k všeobecnému a skôr metodologickú ako historicko-aplikčanu prácu. Taktiež máme záujem odpovedať na otázku: *Prečo je koncepcia J. Mukařovského, vhodná ako východisková metóda estetického skúmania pravekých artefaktov? Môže padnúť otázka, prečo práve on, prečo práve filozof a estetik, ktorý pôsobil v odbornej verejnosti od prvej polovice tridsiatych rokov minulého storočia. Naše zistenia budú azda dostatočnou odpoveďou.*

3. Koncepcia Jana Mukařovského a jej hodnotenie ako metodológie

„*Jakýkoli předmět i jakékoli dění (ať děj přírodní, ať činnost lidská) mohou se stát nositeli estetické funkce*“⁵⁹⁶ *Z nedávno vydaných, pôvodne nepublikovaných prednášok môžeme dopniť „[...] vyvolávatelem toho, čemu se říká estetická libost.*“⁵⁹⁷ Takto autor určil miesto estetickej funkcie v živote jednotlivca a spoločnosti a rozšíril jej pôsobnosť. Súčasne o pár riadkov nižšie trefne poznamenal, že sféra spoločnosti, ktorú označujeme ako umeleckú, nie je totožná so sférou estetického a tak explicitne a opätovne stanovil predpoklad, že esteticky vnímané, esteticky prežívané, môže byť všetko aj za hranice umenia. Estetická situácia podľa neho môže nastať a očividne aj

⁵⁹⁴ MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie [I.]*. Brno: Host, 2007. s. 10.

⁵⁹⁵ SLADEK, O. Náš poststrukturalní strukturalismus. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 53.

⁵⁹⁶ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 18.

⁵⁹⁷ MUKAŘOVSKÝ, J. *Umělecké dílo jako znak: z univerzitních přednášek 1936–1939*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. s. 9.

nastáva v okrajových sférach estetická (tradičnom slova zmysle). Hranice estetickéj oblasti nie sú preto dané realitou samou ale sú premenlivé.⁵⁹⁸

Konfliktne k tomu by mohlo vyznieť jeho tvrdenie, že štrukturalistickí estetici „[...] za východisko (nikoli však za jediný cieľ) zkoumaní přijímají estetický objekt, tj. umělecké dílo, pojaté ovšem nikoli ve smyslu hmotném, ale jako zevní projev nehmotné struktúry, tj. dynamické rovnováhy sil, představovaných jednotlivými složkami.“⁵⁹⁹ Naďalej si je však nutné uvědomit, že dominantný ostáva estetický objekt, ktorý je určený prítomnosťou estetickéj funkcie. Umelecké dielo je len východiskové pre vymedzenie istých pravidiel, čo napokon podrobnejšie rozpisuje pri estetickéj norme. Určitosť prítomnosti estetickéj funkcie ako podmienky pre posúdenie artefaktu ako estetického objektu opätovne uvádzame aby sme poukázali na základ a hlavný stavebný kameň nášho záujmu a to na estetické aspekty pravekých artefaktov.

Aby sme mohli o objekte/artefakte uvažovať ako o estetickom, musí byť prítomná estetická funkcia alebo on musí byť hodnotený ako esteticky hodnotný a teda musí byť prítomná resp. viditeľná aj estetická hodnota.⁶⁰⁰ Pochopiteľne toto videnie, toto vnímanie je subjektívneho charakteru a záleží od každého jednotlivca, preto je aj množina estetických objektov taká flexibilná a podľa nás pri každom recipientovi individuálna a sebestačná. Tu sa však dostávame do konfliktu s Mukařovského prístupom, aj s celým systémom jeho myslenia, nakoľko štrukturalizmus sa snažil priniesť objektívnu metodológiu a potlačiť individuálnosť, subjektivismus. „Tak se rodí postulát zkoumaní „díla samotného“, striktně oddeleného od „subjektivních“ činitelů, od autora a vnímatele.“⁶⁰¹ Viacerý autori následne preukázali, že aj pri štrukturalistickej analýze nie je možné vynechať vnímateľa ako subjekt a dielo/objekt, ako to, čo doňho (zámerne, alebo nezámerne) mohol vložiť jeho tvorca. „[...] naše normy odrážejí naše záujmy a hodnoty a jsou historickými produkty, které se vyvíjejí v čase- normy nejsou něco, co stojí mimo dosah člověka.“⁶⁰²

Estetická norma, estetická hodnota a estetická funkcia predstavujú tri konštanty, fenomény a estetické fakty, ktoré sú na seba úzko prepojené a súčasne predstavujú

⁵⁹⁸ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 18–19.

⁵⁹⁹ MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie [I.]*. Brno: Host, 2007. s. 13.

⁶⁰⁰ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 19–25.

⁶⁰¹ KUBÍNOVÁ, M. Poznámka o metodologiích: hledání jistot, (vy)nalézané nejistoty. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 44.

⁶⁰² KUBÍČEK, T. Otázka subjektu. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 129.

nosnú časť našej analýzy. Už prvé esteticky interpretačné štúdie prevažne aplikačného charakteru, ktoré sme vytvorili boli viac alebo menej limitované, či ovplyvnené uvedenými pojmami. Skôr ako prejdeme k zhodnoteniu nášho užitia, interpretácie a aplikácie jeho myšlienok pozastavíme sa najskôr pri samotnom pojme *interpretácia*, ktorý podľa J. Schneidera nepatrí medzi typicky štrukturalistické pojmy, resp. interpretácia nepatrila medzi zložky, ku ktorej sa štrukturalisti radi explicitne vyjadrovali. Akoby sa jej vyhýbali. Aj keď je celá jeho (Schneiderova) práca postavená na skúmaní literárnych prác, ponúka zaujímavé postrehy aj v širších kontextoch.⁶⁰³ Autor prichádza k záveru, že môžeme hovoriť o dvoch druhoch interpretácie, kde na jednej strane je estetická koncepcia interpretácie (ktorú predstavuje Mukařovského prístup) na druhej strane ide o koncepciu „filozofickú“. Odvolávajúc sa na staršiu Chvatíkovú prácu vysvetľuje, že hlavným zdrojom averzu štrukturalizmu (českého) voči interpretáciám pramení zo zneužívania skúmaných diel, ako prostriedkov analýz, na rozdiel od nimi preferovaného prístupu, pracovať s nimi ako s cieľom skúmania.⁶⁰⁴ Našu snahu by možno schvaloval aj sám autor, ktorý je predmetom predkladanej práce, nakoľko postoj, ktorý preferujeme je rovnako odmietavý, voči zneužívaniu analyzovaných artefaktov na iné ciele, ako vlastné analyzovanie hmotných (estetických) pravekých artefaktov.

Skúmať uplatnenie, prítomnosť a premenu estetickéj normy v praveku (s prahom na rannú dobu dejinnú) sa stalo zaujímavé najmä zväžením a neskôr mimovoľným prevzatím Mukařovského stanoviska. Norma (dogma, predpis, pravidlo a pod.) prirodzene inklinuje k jej chápaniu ako vyhraneného pravidla, ktoré je nutné dodržiavať, no pri skúmaní pravekých artefaktov a pri prácach s archeologickými štúdiami, sme si uvedomili sústavnú a prirodzenú premenu podoby jednotlivých artefaktov. Táto flexibilita a premenlivosť podoby a tvaru, dovoľujúc si použiť Mukařovského pojem „dynamika“, vybočovala z tradičného chápania striktnosti normy. J. Mukařovský o estetickéj norme píše: „Norma tudiž, ač směřuje k platnosti neomezené, omezuje se zároveň sama tímto směřováním. [...] Norma je tedy osnovaná na základní dialektické antinomii mezi bezvýjimečnou platností a pouhou regulativní, ba dokonce jen orientační potenci, jež implikuje myslitelnost jejího porušení.“⁶⁰⁵ Normu preto nemôžeme chápať ako súbor pravidiel, ale ako sumu odporúčaní, ktoré sa neustálou tvorbou nových a nových artefaktov, snažiacich sa súčasne pridržať a súčasne

⁶⁰³ SCHNEIDER, J. Český strukturalismus a/versus interpretace. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 82.

⁶⁰⁴ TAMŽE, s. 90–91.

⁶⁰⁵ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 28.

porušiť stanovenú normu menia a uspôsobujú novo vznikajúcim objektom, ktoré môžu starú normu „nedodržať“ až do tej miery, že vytvoria normu novú.⁶⁰⁶

Takto J. Mukařovský nevysvetľuje len sféru umeleckú, čo napokon priznal už pri vymedzení pôsobnosti estetickej funkcie, ale celkovo sféru estetická a vznik estetických objektov, artefaktov, ktoré sem patria, resp. ktoré sem na základe prítomnosti estetickej funkcie zaradíme. Aj keď sa to možno zdá nepravdepodobné každý objekt, každý artefakt, každý obrad, či činnosť, ktorá vzniká (alebo vznikla) v rámci jednej kultúry sa pridáva tradície, istej danosti, zvykov, jedným slovom istej normy. Preto estetická norma, neurčuje len podobu umeleckých artefaktov, ale ako taká má vplyv aj na vznik, tvárnosť a podobu celého estetického univerza a súčasne, aby sme neopomenuli, aj na pripísanie estetickej hodnoty jednotlivým artefaktom (vysvetlíme nižšie).⁶⁰⁷ Aj v jednotlivých obradoch zasvätených istému kultu, dochádza ku zmenám, ktoré sú tiež ovplyvnené dynamikou estetickej normy, no cez prítomnosť kultovej funkcie, by sme tu mohli uvažovať už o norme kultovej, ale tieto hypotézy nebudeme ďalej rozvíjať.

Z. Mathauser k estetickej norme píše nasledovné: „*tá [umělecká norma – doplnil L.M.] má v sobě samé neustále skryto své vlastní porušování, a mění se proto v „ne – normu“.*“⁶⁰⁸ *Aj keď by sa dalo s vymedzením do polohy „ne – normy“ súhlasit, nakoľko jej vymedzenie J. Mukařovským nespadá do tradičného chápania normy ako takej, predsa len estetická norma takto vymedzená podľa nás ostáva normou aj keď osobitého charakteru.*⁶⁰⁹ „*J. Mukařovský hovorí o jej neustálom porušovaní, ale iba s cieľom vytvorenia novej normy. Neadekvátne porušovanie, resp. neschopnosť naplnenia estetickej normy dokonca odsudzuje ako nevkus. Norma sama o sebe nie je teda slovná formula, ale živá sila: pocit nutnosti riadiť priamo, bez okľuky cez logické uvažovanie, druh hodnotenia, poprípade jednanie, ktoré z hodnotenia vychádza.*“⁶¹⁰

S estetickou normou v tomto ponímaní súvisí nerozlučne aj estetická funkcia a následne estetická hodnota. G. Dorfles definoval funkciu nasledovne: „*Terminem „funkce“ tu rozumím důvody, vlivy, motivace, podněty, které v každé době vedou k vytváření děl, jež my dnes nazýváme „uměleckými“, jež však ve starověku definovali jako techné, fetiš, náboženský předmět, pracovní nástroj, pečeť, amulet atd.*“⁶¹¹ V koncep-

⁶⁰⁶ TAMŽE, s. 28–30.

⁶⁰⁷ TAMŽE, s. 25–31.

⁶⁰⁸ MATHAUSER, Z. 2006. *Básnivě nápovědi Husserlovy fenomenologie*. Praha: Filosofia, 2006. s. 81–82. ISBN 80- 7007-239-3.

⁶⁰⁹ MUKAŘOVSKÝ, J. 1971. *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Český spisovatel, 1971. s. 37.

⁶¹⁰ MAKKY, L.: *Formy vyobrazení na keltských minciach*. In: 8. *Študentská vedecká konferencia: zborník plných príspevkov*. [online]. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2012, s. 83, Dostupné na internete: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak4>>

⁶¹¹ DORFLES, G.: *Proměny umění*. Praha: Odeon 1976, s. 104.

cii J. Mukařovského predstavuje estetická funkcia ústredný termín, ktorá svojou prítomnosťou v objektoch (na základe ich použitia a vnímania) rozširuje pole pôsobnosti estetiky. Mukařovský v prípade funkcií píše o dialektickej antinómii a popiera ich hierarchiu. Hovorí, že niektorá funkcia môže byť primárna, iná sekundárna, ale žiadna z nich nie je dominantná, nakoľko sú funkcie objektu v neustálom stave vzájomného ovplyvňovania a súperenia, v stave neustálej premeny.⁶¹² Práve jeho rozvrstvenie a štruktúra funkcií je zaujímavá pre analýzu pravekých artefaktov, pričom bohatosť problematiky sa ukáže, až keď chceme analyzovať objekty nutne prepojené s kultom. Kultová (náboženská) a estetická funkcia majú v porovnaní s ostatnými funkciami, medzi sebou oveľa intenzívnejší no o to osobitejší vzťah.⁶¹³

Estetická funkcia vecí nie je úplne v moci individua, aj keď z čisto subjektívneho hľadiska môže čokoľvek nadobudnúť (alebo naopak stratiť) estetickú funkciu, bez ohľadu na svoje utváranie. Stabilizácia estetickej funkcie je záležitosťou kolektívu a estetická funkcia je zložkou vzťahu medzi ľudským kolektívom a svetom.⁶¹⁴ Preto aby bola estetická funkcia reálne videná v objekte, nestačí jej ojedinelá a sporadická identifikácia recipientmi. Hypotetická prítomnosť estetickej funkcie dáva len možnosť, tie ktoré objekty zaradiť do sféry estetična, ale aby sa stali reálnymi, trvalými a stálymi estetickými objektmi, na to je nutný proces spoločenského schvaľovania podobne ako pri estetickej norme.⁶¹⁵ Aj napriek úlohe tvorcu a spoločnosti, ktorú Mukařovský pripúšťa, sa v jeho textoch nachádzali problematické miesta, ktoré paradoxne súvisia s výrobcami jednotlivých estetických objektov a s ich adresátmi. „Brát v potaz roli adresáta vypadalo ve strukturalistickém rámci jako znepokojivé narušení, jelikož stávající dogma tvrdilo, že textová struktúra má být analyzovaná sama o sobě, aby bylo možné pokúsit se izolovat její formální struktúry. S řečeným „dogmatem“ je na první pohled plně v souladu úvodní vymezení v Mukařovského studii „Umění jako semiologický fakt“.“⁶¹⁶ V nedávno vydaných prednáškach sa J. Mukařovský však vyjadruje aj k tejto téme, keď píše: „Složitá otázka je, je-li nebo není-li umělecké

⁶¹² MUKAŘOVSKÝ, J. Místo estetické funkce mezi ostatními. In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 66–71; MUKAŘOVSKÝ, J. Význam estetiky. In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 56–59.

⁶¹³ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 24.

⁶¹⁴ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 25.

⁶¹⁵ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 37–39.

⁶¹⁶ KUBÍNOVÁ, M. Poznámka o metodologiích: hledání jistot, (vy)nalézané nejistoty. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 45.

dílo výrazem svého tvůrce: ani ano, ani ne. Nemůžeme říci, že se svým tvůrcem nemá co dělat, poněvadž bychom nemohli vysvětlit některé jeho složky. Umělecke dílo samo o sobě stojí jaksi mezi.“⁶¹⁷ Vidíme, že aj napriek vylúčeniu pozornosti voči autorovi v štrukturalistických prístupoch, J. Mukařovský naznačuje vybočenie z tohto smeru skúmania. Jeho prístup stavia na štruktúre ako princípe na ktorom stojí celá spoločnosť, čím musí počítať aj s prispením, ale aj s úlohou autora a následne aj recipienta.

Aj preto nastáva otázka, ako je možné recipienta vyčleniť z analýzy celkovej štruktúry, keď človek je jej súčasťou a keď sa hovorí o estetických postojoch (o ktorých napokon hovorí J. Mukařovský) vytvára/zaujíma ich recipient. Preto aj keď nespadá priamo do jadra skúmaných objektov, je neustále jeho súčasťou a možno aj keby nebol Mukařovský ochotný pripustiť, že sa podieľa na výslednom výrobku, určite by pristúpil na úlohu recipienta v štruktúre objektu, či v štruktúre estetickej skúsenosti. „[...]recipientovi pripadá úloha toho, kto svými mentálnymi aktivitami naplní, uskuteční nehmotnou složku díla, tj. význam-estetický předmět, který představuje protějšek a odezvu mentálního artefaktu, smyslově vnímaného díla-věci.“⁶¹⁸ T. Kubíček zachádza ešte ďalej, keď píše: „Nezáměrnost je určovaná subjektom vnímatele – čtenáře. I její rozpoznání a pojmenování musí být aktivováno subjektem. [...] Důraz je tedy položen na aktivní participaci subjektu na díle, dokonce ne jen tak nějakého subjektu, ale „vnímavějšího čtenáře“.“⁶¹⁹ Participácia subjektu musí byť preto plnohodnotne akceptovaná a zaradená do podmienok štrukturalistického a postštrukturalistického skúmania. Súčasne však autor odmieta identifikáciu umeleckého diela s duševným stavom autora, alebo subjektu.⁶²⁰

Tretiu konštantu – estetickú hodnotu – netreba bližšie predstavovať, zaujímavejšie bude vymedziť jej vzťah oproti ostatným menovaným pojmom J. Mukařovského. Tradične býva hodnota chápaná ako naplnenie stanoveného cieľa, v prípade estetickeho posúdenia ako niečo, čo dokazuje hodnotnosť, kvalitu, istý estetický status objektu, ktorému je hodnota pripisovaná. Pri pohľade na Mukařovského texty však vidíme, že aj v tomto bode sa zamerával skôr na určenie vzájomného vzťahu estetickej normy, estetickej hodnoty a estetickej funkcie, resp. na základe tohto vzťahu

⁶¹⁷ MUKAŘOVSKÝ, J. Umělecké dílo jako znak. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. s. 19.

⁶¹⁸ KUBÍNOVÁ, M. Poznámka o metodologii: hledání jistot, (vy)nalézané nejistoty. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 45.

⁶¹⁹ KUBÍČEK, T. Otázka subjektu. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 131.

⁶²⁰ MUKAŘOVSKÝ, J. Umění jako semiologický fakt In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 85.

popisuje hodnotu. Estetická funkcia na rozdiel od estetickej hodnoty má podľa neho väčšie pole realizácie a prítomnosť estetickej funkcie je podmienkou pre naplnenie estetickej hodnotnosti daného objektu.⁶²¹

Vzťah normy a hodnoty definuje nasledovne: „[...] *umění je vlastní oblast estetiké hodnoty, jsouc privilegovanou oblastí jevů estetických. Kdežto mimo umění je hodnota podřízená normě, jest zde norma podřízená hodnotě: mimo umění je splnění normy synonymní s hodnotou; v umění je norma často poručená, jen někdy splněná, ale i v tom případě je splnění prostředkem, nikoli cílem.*“⁶²² Polemika dodržiavania estetickej normy a typ jej vzťahu s hodnotou v praveku by nemala konca kraja, tak isto ako nemôžeme určiť, či praveký človek vnímal a reflektoval danú hodnotu jednotlivých objektov. Môžeme sa len dohadovať a predkladať rôzne hypotézy. No Mukařovský nás stále utvrdzuje v tom, že aplikáciou jeho pojmovej škály a prístupov, sa môžeme dostať k relevantným záverom.

Kľúčové je, že estetická norma neurčuje prítomnosť estetickej funkcie. Keby tak robila, musela by brať do úvahy komplexnú rôznorodosť recipientovho vedomia. Tiež musíme zopakovať, že prítomnosť estetickej funkcie nehovorí o prítomnosti estetickej hodnoty, ale v opačnom poradí je tento vzťah platný. A do tretice, estetická norma je závislá na estetickej funkcii a súčasne je bytosťne závislá na estetickej hodnote. V umení, je hodnota tým prvkom, ktorý určuje podobu estetickej normy. Mimo umenia, je tento vzťah opačný a estetická norma, vytvorená originálnym dielom, je dynamickou energiou určujúcou (predpisujúcou?) estetickú hodnotu.⁶²³ Núka sa otázka, či môžeme hovoriť o estetickej hodnote, ako o istom druhu normy estetickeho hodnotenia, nakoľko J. Mukařovský pripisuje dynamiku transformácie aj estetickej hodnote a ona je prvkom estetická, ktorý určuje estetickú normu v umení.⁶²⁴

„*Další charakteristický příznak struktúrní estetiky je její orientace na znak a význam. Jeho znak prostředkující mezi umělcem a vnímatelem pojíma tento vědecký názor především umělecké dílo v celku a samo o sobě; odtud – [...] – sblížení estetiky s lingvistikou jakožto vědou o nejzákladnějším druhu znaků, lidské řeči.*“⁶²⁵ Vieme, že ľudská reč je výmena (posielanie) informácie medzi zdrojom a recipientom/adresátom, ktorá je založená na princípe znaku a sekundárneho označovania a teda nie je

⁶²¹ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 40.

⁶²² TAMŽE, s. 40.

⁶²³ Bližšie pozri: MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 17–54.

⁶²⁴ MUKAŘOVSKÝ, J. Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s. 41.

⁶²⁵ MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie [I.]*. Brno: Host, 2007. s. 14.

explicitná ale používa špeciálne znaky (slová), ktoré majú už daný, alebo vytvárajú nový, ale funkčný a všeobecne známy významový rámec. Aby sme detailne podchytili Mukařovského ponímanie znaku, museli by sme zachádzať oveľa hlbšie, ako nám priestor, ktorý máme k dispozícii, umožňuje.

Všeobecne sa pojmom *znak* označuje niečo, čo zastupuje, alebo odkazuje k niečomu inému. Toto ponímanie je kľúčové pre semiotické analýzy a teórie komunikácie, ku ktorým prispela aj Mukařovského koncepcia. Na rozdiel od tradičného ponímania, vníma on znak obširnejšie. „*Umělecké dílo není však pro struktúrni estetiku znakem jen ve vztahu k individuu, ale i vzhledem ke společnosti; to znamená, že také problematika poměru mezi uměním a společností si žádá revizi.*“⁶²⁶ V inej časti svojich štúdií píše „[...] *estetický znak je – podobně jako znak symbolický – znak – objekt, ale na rozdíl od znaku symbolického na skutečnost neúčinkuje, nýbrž se do ní promítá.*“⁶²⁷ Ľuďom, ako spoločenským bytostiam, pripisuje schopnosť tvoriť znaky, ktoré predstavujú prepojenie spoločnosti a sú nositeľmi informačnej funkcie. Jednotlivé štruktúry a celky spoločnosti vďaka znakom vytvárajú sieť významov a vzájomných vzťahov.⁶²⁸

Autor sa sústreďuje na znak len ako na zložku komunikácie – konkrétne na reč a jazyk, ale jeho modifikovaná schéma K. Bühlera má uplatnenie aj v ostatných podobách komunikačného aktu a celkovo v sémantickom poli. Vymedzuje tri funkcie objektu/artefaktu: 1, Darstellungsfunktion (zobrazovacia funkcia); 2, Ausdrucksfunktion (vyjadrovacia funkcia – vzťah k hovoriacemu, ktorú by sme pre všeobecnejšie vyjadrenie mohli nahradiť semiotickým pojmom „tvorca kódu/znaku“); 3, Appelfunktion (funkcia výzvy – vzťah k tomu, ku komu sa hovorí, a teda ide o vyjadrenie vzťahu znaku k recipientovi, resp. prijímateľovi a „čitateľovi“ znaku).⁶²⁹ Podľa toho skúmané praveké artefakty prichádzajú do kontaktu s tvorcom a recipientom, čím sa stávajú znakmi samy o sebe a figurujú ako sprostredkujúci prvok vzájomnej komunikácie. Pre pravekého človeka spadali do siete významov a niekedy jeden znak, jeden artefakt mohol byť nositeľom aj viacerých významov. Iná situácia nastáva pri artefaktoch, ktoré boli zdobené (keramika, šperky, rukoväte zbraní ...), nakoľko každý jeden výjav bol znakom ďalším, integrujúcim samostatný význam v kompozícii celého výjavu a tvoriaci štruktúru znakov a súčasne významom. Vo vzťahu k recipientovi, k spoločnosti a k celej kultúre slúžil teda

⁶²⁶ MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie [I.]*. Brno: Host, 2007. s. 16.

⁶²⁷ MUKAŘOVSKÝ, J. Místo estetické funkcie mezi ostatními. In *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. s.71.

⁶²⁸ MUKAŘOVSKÝ, J. Umělecké dílo jako znak. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. s. 14.

⁶²⁹ TAMŽE, s. 16.

takýto artefakt ako znak sám o sebe (znak-objekt) odkazujúci k vonkajším významom a súčasne ako znak odkazujúci k významom vnútorným (znak-štruktúra) a medzi jeho jednotlivými časťami.

Svet ako taký je v Mukařovskom ponímaní svet neustále sa meniacich a na seba pôsobiacich funkcií, v prípade znaku môžeme hovoriť o rovnakom princípe. Celý svet, realita, skutočnosť, spoločnosť je založená na princípe znakovosti a vzájomných vzťahov. Celý svet ako taký, je sumárom znakov, celkov, štruktúr, ale len v prípade ak prichádza do kontaktu s človekom. Opäť sa dostávame k analógií so svetom pravekého človeka, len s tým rozdielom, že územne bola len čiastková časť sveta osídlená a teda ostatné časti bez prítomnosti človeka nespádali do štruktúry znakov pravekého sveta a z nášho hľadiska ani naďalej nespádajú, lebo do kontaktu s nimi neprichádza ani dnešný recipient.

4. Záver

Hľadať metodológiu skúmania pravekého sveta najmä z estetického hľadiska je veľmi ťažké, čo súvisí hlavne s časom, ktorý uplynul od ukončenia obdobia, ktoré skúmame a s tým spojenou ťažkosťou poznania pôvodného kontextu a významu jednotlivých pravekých výrobkov. Štruktúra pravekého sveta ako takého nám dáva priestor Mukařovského koncepciu považovať za relevantnú a to predovšetkým na základe nasledovných zistení:

A) Svet sám o sebe predstavuje štruktúru, ktorá svedčí o vzťahu jej jednotlivých zložiek. Celok má prepojenie na svoje časti ale súčasne odkazuje, svedčí a „komunikuje“ s celkami inými. Pravek ako terminologicky vymedzené obdobie ľudských dejín pred objavením sa písma na jednej strane predstavuje štruktúru terminologickú (pojmové konštrukty vytvorené archeológmi sú vo vzájomnom vzťahu) a štruktúru javovú (ide o vzťah artefaktov, náboženských predstáv, umeleckého, estetického cítenia a pod.);

B) Estetická funkcia ako nosný pojem Mukařovského teórie vo svojom vymedzení dáva možnosť hovoriť o jej prítomnosti vo vnímaní pravekých artefaktov. Takto autor umožňuje rozmýšľať aj o pravekých artefaktoch (či už sú formálne bližšie k umeniu dnešných dní, alebo nie) ako o objektoch estetických a tak vytvára možnosť rozširovať sféru estetických objektov a estetična ako takého. Na to aby mohla byť estetická funkcia prítomná v objekte trvalo, však nestačí aby bola vyvolaná „lúbošť“ u jej recipienta len dočasne, ale aby sa táto estetická funkcia „ustáľila“, do tej miery, aby mohla byť hodnotená ako prítomná aj viacerými recipientmi. Z množstva príkladov, ktoré podľa nás prešli touto fázou „stabilizácie“, uvedme aspoň: keramické nádoby, rôzne kostené šperky, sklenené perly, ale aj výrobky na každodennú činnosť;

C) Estetická norma informuje o dynamickom vzťahu, ktorý je prítomný v celých ľudských dejinách a ktorý súvisí s progresom a premenou výtvorov, ale aj predstáv podľa istého, dočasného vzoru, ktorý však v danej dobe slúži ako príklad pre tvorbu, aj keď s voľnými hranicami. Archeologické kultúry a výskum ich výrobkov dokázal, že prechádzajú sústavnou zmenou, aj keď v praveku viditeľnou len vo väčšom časovom horizonte. Táto zmena je závislá od viacerých faktorov, ale dá sa v globále vysvetliť premenou estetickej normy. Tá súvisí so zmenou, ktorá je výsledkom neustáleho aplikovania/dodržiavania estetickej normy a teda aj jej neustálej postupnej modifikácie. Taktiež súvisí s príchodom originálnych a nových výrobkov, ktoré sú spoločnosťou schválené, ako nové vzory, čím vzniká nová estetická norma. Tento proces je viditeľný v jednotlivých vývojových stupňoch pravekých etníc, ale aj na vybraných územiach, kde sa predpokladá dlhodobejšia genetická prítomnosť istého etnika – najčastejšie pri etnogenéze národov, ako napr. Trákov, Skýtov, Ilírov, Dákov, Keltov, Germánov, Etruskov a pod.;

D) Pri estetickom nazeraní na skúmané objekty a celkovo pri tvorbe estetickej súdov, alebo zaujatí estetickej postojov je dôležité aj estetické hodnotenie. Estetická hodnota, ako kategória mimo umenia určovaná estetickou normou, v umení tvorená výrobkami, ktoré vytvárajú novú normu (umeleckými dielami), je pojem prínosný aj pre analýzu pravekých artefaktov. Na to aby sme ich mohli esteticky hodnotiť, musíme zaujať stanovisko, ktorá sféra pravekého sveta tvorila „zriedlo estetickej hodnoty“ a teda, čo určovalo/kreovalo v praveku estetickú hodnotu;

E) Mukařovský k znaku pristupoval veľmi komplexne a ukázal cesty ako môže znak fungovať okrem iného aj v komunikácií. Týmto spôsobom a na základe jeho vymedzenia troch funkcií znaku, môžeme preskúmať vzťah recipienta a remeselníka v praveku, alebo súčasného recipienta a remeselníka skrz vybrané artefakty. Môžeme vytvoriť štruktúru znakov aj bez toho aby sme poznali ich význam, ktorý síce Mukařovský požadoval, ale nikdy sa ho nesnažil identifikovať. Hovoril len o jeho prítomnosti a jeho úlohe pre chápanie znaku. Takýto pohľad môže byť osviežujúci, nakoľko slabinou skúmania a interpretácie pravekých artefaktov je práve nemožnosť poznania obsahu (a súčasne neustála snaha odhaliť ho) a významu, čo vyvoláva viaceré otázky a azda aj nezaujímajúcu odbornú verejnosť.

5. Použitá literatúra

- DORFLES, G. *Proměny umění*. Praha: Odeon, 1976. 282 s.
- KUBÍČEK, T. Otázka subjektu. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 127–140. ISBN 80-7294-178X.

- KUBÍNOVÁ, M. Poznámka o metodologii: hledání jistot, (vy)nalézané nejistoty. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 44–51. ISBN 80-7294-178X.
- MAKKY, L. Formy vyobrazení na keltských minciach. In 8. *Študentská vedecká konferencia: zborník plných príspevkov*. [online]. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2012. s. 81–94, Dostupné na internete: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak4>>
- MATHAUSER, Z. *Básnivé nápovědi Husserlovy fenomenologie*. Praha: Filosofia, 2006. 248 s. ISBN 80-7007-239-3.
- MICHALOVIČ, P., ZUSKA, V. *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha: Nakladatelství akademie muzických umění v Praze. 2009. 376 s. ISBN 978-80-7331-129-2.
- MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Český spisovatel, 1971. 364 s.8.
- MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie [I.]*. Brno: Host, 2007. 556 s. ISBN 978-80-7294-239-8.
- MUKAŘOVSKÝ, J. *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1971. 482 s.11.
- MUKAŘOVSKÝ, J. *Umělecké dílo jako znak: z univerzitních přednášek 1936–1939*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. 138 s. ISBN 978-80-85778-62-5.
- SHUSTERMAN, R. *Estetika pragmatizmu*. Bratislava: Kaligram, 2003. 422 s. ISBN 80-7149-528X.
- SCHNEIDER, J. Český strukturalismus a/versus interpretace. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 82–95. ISBN 80-7294-178X
- SLADEK, O. Náš poststrukturalní strukturalismus. In *Český strukturalismus po poststrukturalismu: Sborník z kolokvia pořádaného k připomenutí třicátého výročí úmrtí Jana Mukařovského (1891–1975)*. Brno: Host, 2006. s. 52–68. ISBN 80-7294-178X16.

Kontakt na autora

Mgr. Lukáš Makky
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút estetiky, vied o umení a kulturológie
Ul 17. novembra č. 1
080 01 Prešov

Email: lukas.makky@gmail.com

Školiteľ: prof. PhDr. J. Sošková, CSc (odborný konzultant: doc. PhDr. M. Vizdal, CSc)

Tvorba Ivana Javora v kontextu a mimo kontextu tzv. katolické moderny

Ivan Javor's Literary Work in and out of Context of So-called Catholic Modernism

Matej Masaryk

Anotace: Příspěvek se věnuje desetiletému období (třicáté léta dvacátého století) tvorby dnes již neznámého, ale v sledovaném desetiletí vcelku renomovaného autora Ivana Javora (vl. jménem Viliam Ries), zařazovaného mezi slovenskou katolickou modernu. Prostřednictvím interpretačního konotování a individuální historie autora práce dokladuje nepřesvědčivost náboženské pózy a odhaluje znepokojivé osobní náznaky, které se pod ní skrývají a poukazují nejen na autorovo neztotožnění se s náboženským typem poezie, ale také s vlastním kněžským stavem. Autor práce tak zároveň naváže na autory, kteří termín „katolická moderna“ v slovenské poezii z obsahového hlediska zpochybňují. Upozorní také na to, jaké zajímavé fakty historicko-literární věda automatickým škatulkováním opomíjí.

Klíčové slova: Ivan Javor, slovenská katolická moderna, náboženská poezie

Summary: The study is based on the ideas of authors who question a terminological meaning of the term “Slovak Catholic Modernism”. In the study, there is a focus on ten-year period (1930s) of Ivan Javor's (Viliam Ries – own name) literary work. The author, who has become unknown though he was quite recognized in the examined decade, is automatically put among the writers of the so called “Slovak Catholic Modernism”. By using literary analysis and author's individual history, this assumption is questioned. The author of the study carefully examines Javor's unconvincing religious gesture and uncovers disquieting personal indications that shows problematic identification not only with religious type of poetry but also with priest occupation of Ivan Javor. Therefore, the study also shows interesting, lively facts beyond the generalizing sorting work by the science of literary history.

Key words: Ivan Javor, Slovak Catholic Modernism, religious poetry

1. Ivan Javor – životopisné minimum

Ivan Javor (vlastným menom Viliam Ries) sa narodil 29. mája 1904 v Španej doline neďaleko Banskej Bystrice, v oblasti výrazne poznačenej baníckym spôsobom života. Gymnaziálne štúdiá absolvoval postupne v Banskej Bystrici, Nitre a Trnave. Pokračoval štúdiom teológie v rakúskom Innsbrucku a v roku 1930 vstúpil do kňazského povolania. Funkciu farára potom vykonával v Teplej (1930–1938) a v Antole (1938 – 1942). Keď v roku 1943 úspešne absolvoval štúdiá sociológie na Univerzite Komenského, kňazskú službu zanechal a stal sa úradníkom v Bratislave. Po druhej svetovej vojne bol z politických dôvodov desať rokov väznený. Ďalšie roky sa venoval učiteľskému povolaniu. Najskôr v Beladiciach (1959–1962), potom na gymnáziách v Bratislave (1962) a Humennom (1963–1972). Dôchodok prežil v Bratislave-Rači. Tu aj 23. februára 1989, vo veku 84 rokov, zomiera.

Ivan Javor bol pred druhou svetovou vojnou redaktorom časopisu Štiavničian a počas nej Gardistu. Svoju tvorbu publikoval najmä pred vojnou, v periodikách Rozvoj, Slovenské pohľady, Elán, Kultúra, Postup, Plameň, Kultúrny život Žiliny a Matičné čítanie. Vydal zbierky poézie *O ľudoch so smutnými očami* (1932) a *Mesačných 200* (1940), svojimi básňami prispel do *Antológie mladej slovenskej poézie* Rudolfa Dilonga (1933) a knihy kondolenčných básní *Requiem za Andreja Hlinku Jána Silana* (1938). Pre deti napísal knižku krátkych modlitieb *Pre moje dieťa* (1930) a autorských rozprávok *O vtáčkoch-letáčkoch* (1933). Tiež vytvoril vedeckú monografiu *František Richard Osvald* (1939) a propagandistickú brožúru *Kontinent v pre-rode* (1943). Preložil knihu R. M. Rilkeho *Piesne o láske a smrti zástavníka Krištofa Rilkeho* (1943).

2. Tvorba Ivana Javora v kontexte a mimo kontextu tzv. katolíckej moderny

2.1 Úvod

Sporadické zmienky o Ivanovi Javorovi v (najmä) seriózných literárno-historických prácach na prvý pohľad vzbudzujú dojem, že o jeho literárnom zaradení niet žiadnych pochybností. Július Pašteka takto Javorov medailón vkladá do „mozaiky katolíckej moderny“⁶³⁰, Mária Súkeníková zaraďuje obe Javorove zbierky i preklad veršov R. M. Rilkeho do „kalendária katolíckej moderny“⁶³¹, pričom nášho autora

⁶³⁰ PAŠTEKA, J. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Lúč, 2002. ISBN 80-7114-370-7. s. 229.

⁶³¹ SUKENÍKOVÁ, M. *Kalendárium katolíckej moderny*. In: HAMADA, M, SUKENÍKOVÁ, M, VAŠKO, I. *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. 1. vyd. Bratislava: Kaligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. ISBN 978-80-8101-152-2. s. 641, 645 a 647.

ako „vyznávača katolíckej moderny“ uvádza už v roku 1932 (a naposledy) aj Rudolf Dilong⁶³². V prácach týchto autorov chýba akákoľvek polemika, či uvedenie podpor- ných argumentov, čo pôsobí tak trochu provokujúco.

Aj preto, že si uvedomujeme umelecko-spoločenskú situáciu na začiatku tridsia- tich rokov minulého storočia, charakteristickú miestami až krčvito prejavovanou potrebou katolíckej inteligencie potene a významovo sa vyrovnáť evanjelikom.⁶³³ Po dlhých rokoch, keď mali autori evanjelického pôvodu nielen v literárnom vý- zname značne navrch (od Kollára, cez štúrovcov, Vajanského, Kraska, až po Smreka a Lukáča), mala táto snaha až zakomplexované rozmery, v počiatkoch vyúsťujúca do skôr náborovej, než výberovej povahy. To, že táto situácia zasiahla aj Ivana Javora a jeho tvorbu, naznačuje článok v katolíckom časopise *Kultúra*, kde neznámy autor zakončuje nekritickú dvojrecenziu Dilongovho a Javorovho debutu slovami: „*Podá- vame tu obširnejšie obsah obidvoch zbierok veršov. Zasluhujú si to, veď autori patria k nám, sú našimi nielen prácou, ale duchom, srdcom. Dvaja kňazskí a mnohosľubní básnici. Forma je nám nie prvou podmienkou, aby sme vyniesli priaznivý úsudok o ich tvorbe – hoci i v tom ohľade vyhovujú aspoň uspokojivo – nám ide o obsah.*“⁶³⁴

2.2 Problematickosť charakterizácie pojmu „Katolícka moderna“

Prvou otázkou, na ktorú je tu potrebné odpovedať, sú zákonitosti, „kritériá“, na zá- klade ktorých sa ten ktorý autor vôbec môže zaradiť pod pojem „katolíckej moder- na“. Pre jej zodpovedanie je nevyhnutné najmä z umeleckého hľadiska definovať v kontexte slovenskej literatúry aj pojem „katolícka moderna“ ako taký.

Sme pritom konfrontovaní umeleckou i tematicko-ideovou rôznorodosťou, kto- rá existuje nielen medzi autormi, bežne zaradovanými do „katolíckej moderny“, ale aj medzi dielami v rámci individuálnej tvorby týchto autorov (veľmi vypuklo na- príklad pri Rudolfovi Dilongovi). Rôznorodosť je však prítomná aj v štúdiách lite- rárných teoretikov, často vo svojich definičných kritériách balansujúcich, podobne ako samotní autori, medzi dvoma zložkami názvu literárnej skupiny – katolíckou spiritualitou ako znakom príslušnosti k spoločensko-cirkevnej skupine na jednej strane a modernosťou poetiky, nadväzujúcou na názory Henriho Bremonda na strane druhej. Uvedieme stručný prehľad.

Ako dobrý príklad nejednoznačnosti výkladu pojmu posluží hodnotná kni- ha Júliusa Pašteku *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*, ktorá doteraz

⁶³² DILONG, R. P. G. Hlbina: Začarovaný kruh. *Kultúra*, 1932, roč. 4, č. 11, s. 845.

⁶³³ napr. PAŠTEKA, J. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Lúč, 2002. ISBN 80-7114-370-7. s. 18–20.

⁶³⁴ Anon. Rudolf Dilong, Budúci ľudia, (...); Ivan Javor, O ľuďoch so smutnými očami, (...). *Kultúra*, 1932, roč. 4, č. 7–8, s. 608. Podčiarknutia doplnené autorom tejto štúdie.

najsystematickejšie a najsyntetickejšie zmapovala toto zoskupenie. Hoci v nej Pašteka viackrát zdôrazňuje plnosť a plasticosť pojmu „katolícka moderna“ ako celku a tiež nespochybniteľnosť oprávnenosti jej označenia⁶³⁵, na druhej strane podpore týchto tvrdení venuje v inak veľmi obsiahlej knihe len málo priestoru. Ako zjednocovacie prvky v zásade uvádza len: „nesporne kresťanský svetonázor, ktorý ich viedol k náboženskej tematike, nazeraniu, postojom, inšpirácii, k spätosti s domácimi katolíckymi tradíciami, s cirkevným životom, kultom atď.; a to v priamej aj nepriamej väzbe. Podstatné bolo, aby všetko, čo vstúpilo do ich poézie, filtrovali cez pozitívny kresťanský svetonáhľad (čo sa častejšie nedarilo R. Dilongovi, zavše Sv. Veiglovi); aby svojou básnickou praxou hľadali aj vonkajšie vzájomné spojenia (napr. publikačné, organizačné), udržiujúc tým kontinuitu domácej katolíckej literárnej produkcie.“⁶³⁶

Vidíme, že takéto kritérium je vzhľadom na uvádzanú plnosť a plasticosť dosť všeobecné, založené skôr na spoločenskom, než umeleckom základe. Aj z tohto kritéria navyše autor uvádza výnimky (niektorá, počtom nezanedbateľná tvorba básnikov Dilonga a Veigla). V charakteristike si dokonca protirečí, keď na jednom mieste píše o ideovej a umeleckej zhode medzi autormi⁶³⁷, hneď na ďalšej strane však priznáva, že členovia katolíckej moderny boli medzi sebou nielen vekovo a profesne, ale aj umelecky rozdielni⁶³⁸. Celkovo na komplexné priblíženie umeleckého gesta slovenských predstaviteľov literárneho smeru Pašteka skôr (nepripravený) rezignuje, zameriavajúc sa skôr na vývin poetiky vzhľadom na jednotlivých autorov, pričom takto sám nielen medzi týmito autormi odhaľuje výrazné odlišnosti.

Podobný prístup, t. j. zameranie skôr na jednotlivcov než celok, využíva vo svojej štúdii aj Milan Hamada⁶³⁹. Jednou z mála všeobecnejšie platných zákonitostí, ktoré pritom uvádza, je aspekt umeleckej modernosti, vzťahujúci sa na vzhľadom na náš výskum relevantné obdobie, ako to nazval on, „prvej fázy katolíckej moderny“ (od roku 1932 až takmer do konca desaťročia)⁶⁴⁰. Spomenutím poézie Jána Harantu však sám priznáva, že ani táto požiadavka nemá dostatočne aplikovateľnú platnosť.

Nejasnosť a ambivalentnosť je však zrejماً aj v ohlasoch súčasníkov tejto literárnej skupiny. Ján. E. Bor „Paštekoví napriek“ vyhlasuje, že „matriková príslušnosť niektorých k Cirkvi rímskokatolíckej, aktívne vystupovanie niektorých mladých

⁶³⁵ napr. PAŠTEKA, J. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Lúč, 2002. s. 135.

⁶³⁶ PAŠTEKA, J. ref. 6, s. 136.

⁶³⁷ PAŠTEKA, J. ref. 6, s. 135.

⁶³⁸ PAŠTEKA, J. ref. 6, s. 136.

⁶³⁹ HAMADA, M. Poézia katolíckej moderny. In: HAMADA, Milan, SUKENÍKOVÁ, Mária, VAŠKO, Imrich: *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Kaligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. s. 604–630.

⁶⁴⁰ Porov. HAMADA, M. ref. 10. s. 612.

kňazov môžu myliť iba laikov a žalostných ignorantov. Nie je ešte katolíckym básnikom, kto sa oháňa menom Boha.⁶⁴¹ Čiže nie je dôležitá konfesiónalna príslušnosť, ani tematicko-motivická zložka, ale poetické vyjadrenie, ktoré podľa Bora malo byť podobné Claudelovi⁶⁴². Opäť požiadavka bez dostatočne aplikovateľnej platnosti v realite tvorby autorov.

Úplne odlišný názor vyjadril Michal Chorváth. Ten si z predstaviteľov skupiny všima iba Hlbinu a Dilonga, najvýznamnejších predstaviteľov nielen „prvej fázy katolíckej moderny“, autorov s poetikou, v ktorej sa pri pohľade na celú skupinu prejavovali „najmodernejšie“ tendencie. Pritom tvrdí, že katolicizmus ich v takomto vyjadrení brzdí, pôsobí ako cenzúra, ktorá je im osobnostne neprirodzená⁶⁴³. Preto pri nich názov „katolícka moderna“ ironizuje, pre modernosť a erotické prvky v ich básňach dokonca tak trochu prehnane spochybňuje už i samotné tvrdenie, „že by išlo o katolícku alebo aspoň kresťanskú poéziu“⁶⁴⁴.

Ďalší kritik, Jozef Félix, vo svojej štúdii *Slovenská poézia*⁶⁴⁵ z roku 1944 pri básnikoch – katolíckych kňazoch s pojmom „katolícka moderna“ dokonca vôbec neopereje. Pri básnikoch, ktorých tvorba sa vyznačuje silnejším príklonom k náboženstvu (Haranta, Oliva, Milov, Silan a i.) túto nazýva iba jednoducho – náboženská poézia⁶⁴⁶. Na poézii P.G. Hlbinu potom neuplatňuje svetonázorové kritérium, ale sa zameriava skôr na ním využívanú poetiku. Preto ho zo skupiny „náboženskej poézie“ vyčleňuje, a naopak zaraďuje k „poetizmu“ Plávku a Kostru⁶⁴⁷.

Po takejto názorovej polyfónii teda nie je ničím prekvapujúcim, že aj Stanislav Šmatlák, ktorý po vlastných predčasných a dobovo podmienených záveroch poézii predmetných katolíckych autorov v neskorších vlastných prácach rehabilituje⁶⁴⁸, sa pomenovaniu „katolícka moderna“ vyhýba, respektíve ho uvádza v úvodzovkách, pričom o ňom tvrdí, že „nemohlo vystihnúť nič viac a nič menej ako iba evidentnú skutočnosť, že išlo o básnikov – katolíckych kňazov a zároveň o to, že ich tvorba mala zreteľné znaky vedomého úsilia dať básnickému prejavu poetologickú štruktúru,

⁶⁴¹ BOR, J. E.. K založeniu Spolku mladých slovenských spisovateľov. *Postup*, 1934, roč. 1, č. 10, s. 1–2. Citované podľa PAŠTEKA, J. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Lúč 2002. ISBN 80-7114-370-7. s. 53.

⁶⁴² PAŠTEKA, J, ref. 12.

⁶⁴³ CHORVÁTH, M. *Cestami literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. s. 61.

⁶⁴⁴ CHORVÁTH, M, ref. 14. s. 62.

⁶⁴⁵ FELIX, J. *Kritické rozlety*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985. s. 47–83.

⁶⁴⁶ FELIX, J., ref. 16, s. 77. Tu ide síce o iné, ale opäť neúmerné zovšeobecnenie – označenie poézie týchto autorov len za náboženskú je jej necitlivou degradáciou.

⁶⁴⁷ FELIX, J, ref. 16, s. 78.

⁶⁴⁸ ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry II: (19. storočie a prvá polovica 20. storočia)*. 3. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001. ISBN 80-88878-68-3. s. 342.

zodpovedajúcu estetickým kritériám „modernej poézie 20. storočia, uplatňovaným v domácom slovenskom, ale aj v širšom svetovom literárnom kontexte.“⁶⁴⁹

Nebude teda revolučným krokom, ak sa vyhneme vnímaniu „katolíckej moderny“ ako celoplošne uskutočneného umeleckého smerovania, a budeme ju v jej reálnom obraze slovenskej literatúry skôr chápať ako spoločensko-názorový prúd zväčša kňazských básnikov, poznačený (nie všade) spiritualizmom a tematicko-motivickými zákonitosťami, úzko súvisiacimi s katolíckym kresťanstvom. „Katolícka moderna“ na počiatku tridsiatych rokov minulého storočia je v svojom uskutočnení takto nie literárnym hnutím, ale skôr **fenoménom** literárnej aktivizácie katolíckych kňazov, vyvolaným spoločensko-politickou objednávkou. Ako taká sa aplikovaniu poetologických definícií logicky úspešne vyhýba.

2.3 Realita a gesto: Problematickosť zastúpenia „Katolíckej moderny“ a „katolíckosti“ v tvorbe Ivana Javora

Od kritérií „katolíckej moderny“ ako domnelého literárneho smeru (prúdu) sa posúvame smerom k sledovaniu spoločenskému fenoménu aj pri pozorovaní poézie Ivana Javora a reality za ňou.

Pre zámery našej štúdie nie je potrebné sa zvlášť venovať substantívnej časti predmetného pojmu, nedovoľujú nám to ani priestorové dôvody. Postačí, keď pripomenieme, že nielen v rámci prvotín, ale v celom svojom kontexte poetika Ivana Javora nie je „moderná“, ale skôr anachronická, niekedy dokonca s veľmi zreteľnými epigónskymi rysmi (Krasko). Tento fakt autorovi vyčítali už jeho súčasníci, ako generačný kritik J. E. Bor či, už v prvom ohlase na zbierku *O ľudoch so smutnými očami* (1932), aj P.G. Hlbina: „Vytýkať by sa mu mohlo, že sa niekedy dáva príliš ovplyvniť (Krasko) a časom sa pohybuje v atmosfére hodne zastaralej.“⁶⁵⁰ Ako je to však s druhou, podstatnejšou polovicou pojmu – katolicizmom v Javorovej tvorbe?

Je zrejmé, že Javor svojou realitou kňaza spĺňal požiadavku osobnej blízkosti ku katolíckemu náboženstvu. Takisto je spoľahlivo doložená aj jeho nábožensko-spoločenská aktivita (napr. angažovanie v literárnej skupine Postup) a väzby na iných katolíckych autorov či hodnostárov. Silný príznak náboženskej funkcie má aj jeho rôzna tvorba, je potrebné ale zdôrazniť, že až po roku 1930. V zbierke krátkych modlitbičiek *Pre moje dieťa* (1930), knižke autorských rozprávok *O vtáčkoch letáčkoch* (1933) či vo viacerých básňach uverejnených v tridsiatych rokoch najmä v katolíckych časopisoch Kultúra a Postup, je prítomný očividne silný prienik s kresťanským učením, náboženská funkcia dokonca tú estetickú prebija.

⁶⁴⁹ ŠMATLÁK, S., ref. 19.

⁶⁵⁰ HLBIINA, P. G. Nová katolícka poézia na Slovensku. *Elán*, 1932, roč. 2, č. 9, s. 6.

Už v zbierke *Pre moje dieťa* sa toto prejavuje jej celkovo nízkou invenčnosťou. Vieroučná funkcia takisto nie je dosiahnutá hrou, ale prísne „dospeláckym“ poučovaním bez detského zreteľa, častý motív „anjeličkov“ sa nevyvážene strieda so smrťou a túžbou po nebi: „Ježiško, / pre Teba / žijem a umieram./ Anjeličok strážny môj, / Matička Mária, / vedzte ma do neba.“⁶⁵¹. Pritom práve tento kazateľský postoj, odstup od čitateľa, typický znak tejto jeho skupiny výsostne náboženskej tvorby, je ďalším prvkom, ktorý Javora od zásad „katolíckej moderny“ opäť vzdaluje. Tá totiž, ako správne upozorňuje aj Stanislav Šmatlák⁶⁵², v svojej podstate kazateľskú pózu otvorene vylučovala a naopak, volala po odhaľovaní subjektívneho prežívania básnika.

Aj vo veršoch tejto Javorovej zbierky môžeme zároveň cítiť laxnosť prístupu autora pri ich tvorbe, prejavujúcu sa v často prázdnom verbalizme, zjavnom napríklad v prípade básne *Ranná modlitba*, ktorú sme citovali. Zbierka tak nebudí dojem, že by mal autor na jej kvalitatívnej hodnote nejaký vážnejší záujem, neplní inú funkciu než náboženskú, a aj o reálnom fungovaní tejto by pre jej spracovanie bolo možné oprávnené pochybovať.

Rovnaké znaky (teda celkovú laxnosť, odosobnenosť a kazateľstvo „lyrického subjektu“ či nízkou umeleckú úroveň) je možné pozorovať aj v ďalších typoch tvorby zdôraznene náboženskej povahy, v časopisoch uverejnených básňach, ako napríklad *Slovenským kňazom na hrob*⁶⁵³, *Na kraji dediny*⁶⁵⁴ či *Introit do jari*⁶⁵⁵: „Pútnik, čo ideš ďaleko, / zastav sa na štvrt hodiny / pod krížom našim zastaň, pútnik, / a zhojíš duše trhliny.// (...) Pútnik, čo hľadáš bezo slova? / Tvoj partner-satan utráca! / Pútnik, ó, vrav, svojím vrav: / to šťastím duša krváca?...“⁶⁵⁶

Tvorbu náboženských neosobných básní je možné v Javorovom literárnom portfóliu ohraničiť rokmi 1930 až 1937, a teda v ňom tvoria nepatrnú a navyše nesystémovú minoritu. Žánrový typ tvorby, akú prejavil v knihách *Pre moje dieťa* a *O vtáčkoch-letáčkoch*, navyše autor pred ich vydaním, ani po ňom, už nikdy nepublikoval. To v zámere spochybňuje spontánne pohnútky autora a prináša podozrenie z plnenia domnejšej „kňazskej povinnosti“ bez umeleckého zámeru. Takto by nešlo o tvorbu v pravom zmysle slova, ale skôr písania deklarácie svojej spoločensko-náboženskej príslušnosti.

⁶⁵¹ JAVOR, I. *Pre moje dieťa*. Trnava: Spolok Sv. Vojtecha, 1930. s. 4.

⁶⁵² ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry II: (19. storočie a prvá polovica 20. storočia)*. 3. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001. ISBN 80-88878-68-3. s. 342.

⁶⁵³ JAVOR, I. *Slovenským kňazom na hrob*. *Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1931, roč. 3, č. 5, s. 334.

⁶⁵⁴ JAVOR, I. *Na kraji dediny*. *Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1932, roč. 4, č. 12, s. 910.

⁶⁵⁵ JAVOR, I. *Introit do jari*. *Postup*, Trnava: Spolok mladých slovenských spisovateľov, 1934, roč. 1, č. 4, s. 2.

⁶⁵⁶ JAVOR, I. ref. 25.

Laxnosť plnenia tejto spoločenskej objednávky, zároveň problematizuje Javorove presvedčenie o veci, devalvujúc je na číru vypočítavosť. Autorova „najviac katolícka“ tvorba tak paradoxne implicitne odkrýva jeho prirodzené odkláňanie sa od takejto tvorby a aj reality v jej pozadí.

Vnútorňý problém stotožnenia sa s katolíckou objednávkou sa v tridsiatych rokoch minulého storočia prejavuje ešte vypuklejšie v básňach, v ktorých Ivan Javor „neplní funkciu“, ale dáva väčší priestor svojmu lyrickému subjektu. Výsledkom je to, že si v mnohých z nich vzhľadom na svoju „vysostne náboženskú“ tvorbu ideovo protirečí, resp. ju problematizuje, a to aj v celkom úzkom priestore jednej zbierky.

Deje sa to napríklad pri metafyzických témach života a smrti, s ktorými vo svojej angažovanej poézii v pevnej zhode s kresťanským učením manipuloval s istotou toho, že svetský život je len prípravou na „život po živote“. V totožnej línii pokračoval v zbierke *O ľudoch so smutnými očami* básňou *V prístavišti*, v ktorej až bombastickým spôsobom deklaroval absenciu strachu z vlastného pozemského utrpenia, dokonca radostnú ochotu podriaďiť sa akýmkoľvek božím rozhodnutiam: „*ak ma chceš mať takým stromom, / do ktorého bijať budeš / spravodlivým svojim hromom - / stanem sa ním! Nie so stonom*“⁶⁵⁷. Takýto prístup však tvorí v reflexívnych básňach zbierky výraznú menšinu, vo viacerých iných (*Dies mei sicut fumus...*, *Addio*, atď.) sa vo vzťahu k smrti (ktorá má inak v tejto zbierke vzhľadom na to, že mal Javor v dobe jej vydania len dvadsaťosem rokov, zaujímavo bohaté tematicko-motivické zastúpenie) do popredia pretláča naopak neistota (báseň *Dies mei sicut fumus...*: „*Hľa, blankyt šedivie už / i stará kôra zeme, / dnes ešte tu sme, tu sme / a zajtra kde budeme?*“⁶⁵⁸), ba až zúfalstvo (báseň *Na klinike*: „*Je život ľudský krátky tieň / a svieca s rýchlym blikom – kto môže ho pochopiť / a nepoddať sa srdcervúcim krikom?!*“⁶⁵⁹).

Zvláštne postavenie má (v nielen tejto zbierke) motív ženy a lásky, ktorý svojím naladením a (nedotiahnutým) poetickým ustrojením viac či menej odráža básne Ivana Kraska v zbierke *Nox et solitudo*. Aj u Javora je základným motívom pocit „pozde“, je však dôležité všimnúť si, že v menej na Kraska orientovaných ľúbostných básňach, ale aj v epigónskejšej *Kúria večne zastretá*, je lyrický subjekt schopný priamo, fyzicky konfrontovať miesto, v ktorom dochádzalo k stretnutiam so ženskou postavou (symbolická kúria v básni *Kúria večne zastretá*), ba dokonca aj samotnú ženskú postavu (*Dievčatu, ktoré ma čakalo v jeseni*), kým v básňach Ivana Kraska je vzdialenosť medzi subjektom a ženskou postavou aj fyzická. Ďalej je možné postrehnúť, že iným je aj charakter citovej väzby – ženská postava sa v týchto básňach, najmä však v kľúčovej *Dievčatu, ktoré ma čakalo v jeseni*, vykresľuje ako tá, ktorá

⁶⁵⁷ JAVOR, I. *O ľudoch so smutnými očami*. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, 1932. s. 42.

⁶⁵⁸ JAVOR, I. ref. 28. s. 44.

⁶⁵⁹ JAVOR, I. ref. 28. s. 17.

odmieta akceptovať fakt konca a aktívne proti nemu bojuje (aktivitu takéhoto charakteru v zbierke *Nox et Solitudo* v takejto explicitnej podobe nenájdem), zatiaľ, čo lyrický subjekt zostáva pasívny. Avšak, napriek póze, nie „kraskovský“, pretože vnútorná tenzia toho Javorovho je oveľa silnejšia: „*Ach, čo ti dneska povedať, / čím zhladiť rováš jesene / keď v srdci ešte rozpory, / čo, zdá sa, nikdy neminú!*“⁶⁶⁰.

Ešte viac zaujme, že pôvodcom dialky medzi lyrickým subjektom a postavou ženy, tj. narušiteľom lásky nie je ani jeden z dvojice, ale iná skutočnosť, ktorá ako „*chladná ruka jesene / jej mladé srdce urvala*“⁶⁶¹ a s ktorou sa obe strany majú problém stotožniť. Ako vo svojej recenzii postrehol aj Pavol. G. Hlbina, toto vytrhnutie „*z ilúzie lások mladosti*“ je následkom zásahu „*vyšším despotickým zákonom*“⁶⁶². A hoci Hlbina v tejto recenzii explicitne neuvádza, čo tento „zákon“ označuje, spojením lyrického vyjadrenia s kontextom Javorovho civilného života je zrejmé, že sú ním povinnosti spojené s výkonom kňazského povolania, v prípade zbierky najmä imperatív celibátu.

Javor však tento fakt s pochopiteľných dôvodov nevyjadroval tak otvorene ako náboženské tézy, ktoré deklaroval v neosobných básňach náboženskej tvorby. Napriek tomu je však už v tejto zbierke prítomný. V básni *Andante* je naznačený symbolicky („*Dievčatko tyrolské z poľa / (...) / nekor sa túhou za mnou, / bo zapadajúce slnce alpské / srdce ti popretína...*“⁶⁶³), v básni *Dievčaťu, ktoré ma čakalo v jeseni* sa dôraz na emocionalitu zvyšuje („*že jar sa viacej nevráti, / bo chladná ruka jesene / jej mladé srdce urvala...*“⁶⁶⁴). *Kus odlomenej skaly* je už výbuchom zúfalstva lyrického subjektu v tejto veci: „*Sĺz prúdy... / Zapadla skala v peny. / Pre srdca kus už lásky neni. // (...) / Plačte, ó, plačte so mnou, ženy!...*“⁶⁶⁵.

Ukazuje sa, že Hlbina vo svojej krátkej poznámke preukázal veľkú vnímavosť aj tým, že nehovorí o násilnom vytrhnutí z konkrétneho vzťahu, ale uvádza lásku vo všeobecnosti. Napriek „povzťahovej“ tematike väčšiny ľúbostných básní v zbierke (najmä tých najviac príbuzných s „kraskovským“ typom) totiž práve uvedené citáty z básní *Andante* a *Kus odlomenej skaly* jasne naznačujú, že básnikov silný smútok vychádza práve z tejto všeobecnej nemožnosti uskutočnenia ďalšieho ľúbostného citu. Prirodzene, takéto pocity v poézii najmä začínajúceho kňaza – básnika je možné zákonito očakávať. V Javorovom prípade je však problematická sila týchto pocitov. Pripodobňovanie kňazskej služby k zapadajúcemu slnku či „chladnej ruke

⁶⁶⁰ JAVOR, I. *O ľuďoch so smutnými očami*. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, 1932, s. 34.

⁶⁶¹ JAVOR, I. ref. 31.

⁶⁶² Oba citáty - HLBINA, P. G. *Nová katolícka poézia na Slovensku. Elán*, 1932, roč. 2, č. 9, s. 6.

⁶⁶³ JAVOR, I. ref. 31, s.21.

⁶⁶⁴ JAVOR, I. ref. 31, s. 34.

⁶⁶⁵ JAVOR, I. ref. 31, s. 22.

jesene“ vskutku nevyjadruje len náročnosť stotožňovania sa, ale dokonca výrazný odpor. Dvojveršie „*Život zle umienený. Nik ho viac nepremení.*“⁶⁶⁶ z básne *Kus odlo-
menej skaly* tento záver len potvrdzuje.

Premietnutie nestotožnenia sa Ivana Javora s výsledkom svojho „nesprávneho“ a „nezvratného“ rozhodnutia do autorovej tvorby zaznamenalo počas prvej polovice tridsiatych rokov relatívne plynulý, pozorovateľný vývoj. Najskôr, približne v rokoch 1930–1932 mali v jeho publikovaných básňach prevahu básne odosobneného, náboženského typu, podľa modelu, ktoré sme spomenuli vyššie. Ojedinelé záchvevy smútku a melanchólie neprenikali cez autorovu autocenzúru a básne, v ktorých sa objavovali, končili zmierlivo, v duchu „spoločenskej užitočnosti“, funkčnosti, vyúsťujúcich do rétorského a verbalistického hlásania náboženských právd (napr. básneň *Noc: „Len hviezdy rovnaké sú / a Pán Boh rovnaký je: / On vie, že človek nikdy / sám šťastie nevysnije...“*⁶⁶⁷. Aj na takto nepresvedčivú snahu o plnenie nezvnutornenej povinnosti ale básnik postupne strácal energiu a (chabý a preniknuteľný) zápal. V období rokov 1933–34 miesto neho Javor čoraz častejšie a dokonca celkom explicitne začínal vyjadrovať skutočný vnútorný stav pod angažovaným povrchom: „*Do seba slzím, bratia...*“⁶⁶⁸.

Vrcholom vnútorného boja s cirkevnou autocenzúrou a zároveň akýmsi skráteným, sumarizačným obrázkom problematiky, sú tri publikované básne v katolíckom časopise *Kultúra* z roku 1936. Básneň *Jar* je na prvý pohľad ešte typickou ukážkou Javorovej angažovanej poézie v jej povrchovej podobe: „*Dnes všade hľadám detské oči, / vo vode, vzduchu, na úbočí; / dnes všetkým Boha zvelebujem, / On mi je Lásky najsvätejší pojem...*“⁶⁶⁹. Podstatným rozdielom oproti predchádzajúcej tvorbe tohto typu je však ústup odosobneného kazateľstva na úkor zdôraznenia emócií lyrického subjektu. Je preto pravdepodobné, že básneň výnimočne nie je výsledkom vypočítavosti, ale autonómneho pocitu básnika. Či teda chce o svojom optimizme a bezbrehom podriadení sa Bohu presvedčať čitateľa, seba alebo sú iba klamlivým dojmom v krátkom citovom pohnutí, nie je jasné. Dôležité je, že dve umelecky kvalitnejšie básne, ktoré autorovi vyšli v deviatom čísle, konotujú celkom opačné emócie.

V týchto dvoch básňach už celkom priamo poukazuje na príčiny svojej životnej nespokojnosti: „*V tichosti tejto viesky / umiera vek svoj mladý*“⁶⁷⁰. Smútok tu azda najviac v dovtedajšej autorovej tvorbe naberá na bolesti a tragike, mení sa na výkri-

⁶⁶⁶ JAVOR, I. *O ľudoch so smutnými očami*. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, 1932, s. 22.

⁶⁶⁷ JAVOR, I. *Noc. Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1932, roč. 4, č. 9, s. 657.

⁶⁶⁸ JAVOR, I., *O hudbe ticha. Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1934, roč. 6, č. 3, s. 172.

⁶⁶⁹ JAVOR, I., *Jar. Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1936, roč. 8, č. 1, s. 55.

⁶⁷⁰ JAVOR, I., *Kňaz. Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1936, roč. 8, č. 9, s. 369.

ky hraničného zúfalstva, kolidujúceho s cirkevným rúhaním: „*Ulietlo leto, ulietlo / z tých chladných mojich dlaní, / hej, tak ma ľstivo previedlo, / že jeseň ma už raní. // Dve hŕstky suchej otavy: / kňazský môj veniec vari – / či niet už niekde úlavy, / všetko sa zmarí, zmarí?...*“⁶⁷¹.

Kňazská služba v malej, spoločensky zanedbateľnej dedine, sa v Javorových básňach postupne odhaľuje ako veľmi bolestná forma osobného prekliatia, ktorá v jeho osobnom živote na začiatku štyridsiatych rokov nakoniec vyústila do definitívneho rozchodu s touto službou. Príznačne sa v tom čase končí aj katolícka služba v autorovej poézii.

3. Záver

Neprirodzenosť a nepresvedčivosť gesta básní, ktoré sú v svojej deklarácii najväčšmi späté s kresťanským náboženstvom, zaujme o to viac, ak prideme do kontaktu s maličkou skupinou básní, v ktorých Ivan Javor dokazuje, že vie poňať náboženstvo aj spontánnejšie a najmä autentickejšie vzhľadom na autorský subjekt. Takou je napríklad v zbierke *O ľudoch so smutnými očami* báseň *Modlitba k Veľkému Hostiteľovi*⁶⁷², a neskôr, po vojne, najmä básne v nevydanej zbierke *Omša za kňaza*⁶⁷³. V týchto dielach prístup k náboženstvu stráca nádych konvencie, autor tu so spiritualitou operuje miestami umelecky zaujímavo. Tento okruh tvorby, ktorý má už k umeleckým požiadavkám „katolíckej moderny“ a zároveň k ideovo-tematickým požiadavkám katolíckeho spolku podstatne bližšie, však tvorí v celku Javorovej tvorby len malú, hoci kvalitatívne výraznú menšinu. Ani v nich navyše autor nedodržiava požiadavku modernosti, ale zostáva verný svojej anachronickej poetike plnej pátosu.

Z celkového pohľadu o poézii Ivana Javora teda platí, že katolícke motívy vo svojej tvorbe autor využíva skôr ako „rekvizity“, ktoré neplnia ústrednú funkciu, ale skôr funkčne podporujú ústrednú sociálnu, národnú a čoraz viac aj ľúbostnú líniu. Katolicizmus a katolícke hnutie sa v Javorovej tvorbe stalo relatívne krátkodobou spoločenskou konvenciou súvisiacou skôr s jeho kňazským stavom, než znútorneným literárnym vplyvom. Aj veľmi vágne kritéria, ktoré sme uviedli v prvej časti práce, a ktoré sa pre zaradovanie autorov do literárneho smeru či skôr spoločensko-národnej skupiny „slovenská katolícka moderna“ používajú, tak možno aplikovať na tvorbu Ivana Javora len veľmi opatrne.

⁶⁷¹ JAVOR, I., Jeseň. *Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1936, roč. 8, č. 9, s. 369.

⁶⁷² JAVOR, I., *O ľudoch so smutnými očami*. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, 1932. s. 38.

⁶⁷³ JAVOR, I., *Omša za kňaza*. Slovenská národná knižnica, Literárny archív. Signatúra: 250 G 7.

4. Použitá literatúra

4.1. Primárne pramene

JAVOR, I. *O ľudoch so smutnými očami*. 1. vyd. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, 1932. 44 s.2.

JAVOR, I. *O vtáčkoch-letáčkoch*. 1. vyd. Trnava: Spolok Svätého Vojtecha, 1933. 66 s.

JAVOR, I. *Pre moje dieťa*. 1. vyd. Trnava: Spolok Sv. Vojtecha, 1930. 34 s.5.

JAVOR, I. *Omsa za kňaza*. 1. vyd. Slovenská národná knižnica, Literárny archív. Signatúra: 250 G 7.

4.2. Sekundárne pramene

Anon. Rudolf Dilong, Budúci ľudia, (...); Ivan Javor, O ľudoch so smutnými očami, (...). *Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1932, roč. 4, č. 7–8, s. 606–608.

BOR, J. E.. *Poézia povojnového Slovenska*. 1. vyd. Trnava: Nakladateľstvo Fr. Urbánka a spol., 1934. 296 s.

DILONG, R. P. G. Hlbina: Začarovaný kruh. *Kultúra*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1932, roč. 4, č. 11, s. 845–846.

FELIX, J. *Kritické rozlety*. 1. vyd. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985. 567 s.

HAMADA, M., SUKENÍKOVÁ, M. a VAŠKO, I. *Poézia slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava: Kaligram a Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008. 680 s. ISBN 978-80-8101-152-2.7.

HLBINA, P. G. Nová katolícka poézia na Slovensku. *Elán*. Praha: L. Mazáč, 1932, roč. 2, č. 9, s. 6.

CHORVÁTH, M. *Cestami literatúry*. 1. vyd. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. 587 s.10.

PAŠTEKA, J. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. 1. vyd. Bratislava: Lúč, 2002. 592 s. ISBN 80-7114-370-7.

ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry II: (19. storočie a prvá polovica 20. storočia)*. 3. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001. 559 s. ISBN 80-88878-68-3.13.

Kontakt na autora

Mgr. Matej Masaryk,

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy

Gondova 2

P.O.BOX 32

814 99 Bratislava

Email: mat.masaryk@gmail.com

Školiteľ: Prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc.

Ideové zázemie hlasitov

Ideological background of movement Hlas

Matej Beránek

Anotace: Cílem příspěvku je charakterizovat ideové zázemí hnutí hlasistů, popsat prostředí, ve kterém vznikl časopis Hlas a odkud hlasité čerpali svou ideovou orientaci (idea čechoslovakizmu, orientace na T. G. Masaryka, počátky agrárního proudu, kritika stávajících poměrů v Uhrách a kritika martinského centra Slovenské národní strany). Zároveň představit hlavní představitele tohoto hnutí, kterými byli Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Milan Hodža nebo Anton Štefanek.

Klíčová slova: hlasisti, čechoslovakizmus, Slovenská národní strana

Summary: The aim of a report is to characterize ideological background of movement Hlas. Also the report will describe environment, where the newspaper Hlas were created and what were the main sources of ideological inspiration (the idea of czechoslovakism, T. G. Masaryk's influence, the beginning of agricultural movement, the criticism of situation in Kingdom of Hungary and the centre of Slovak National Party in Martin). Moreover an introduction of important members of this movement, such as Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Milan Hodža or Anton Štefanek, will be made.

Key words: hlasists, czechoslovakism, Slovak National Party

1. Úvod

K významným predstaviteľom slovenských politických dejín môžeme zaradiť Vavra Šrobára, Pavla Blaha, Milana Hodžu, Fedora Houdeka alebo Antona Štefaneka. Ich ideové hodnoty a politické názory sa vytvárali na stránkach časopisu Hlas. Ten vychádzal od roku 1898 až 1904, jeho obsah tvorili rôzne oblasti vtedajšieho života. O vznik časopisu a zaktivizovanie mladej slovenskej generácie sa zaslúžil hlavne T. G. Masaryk, ktorý vplýval na študentov pôsobiacich v Prahe (spolok Detvan).

Pôda slovenských študentských spolkov v Prahe, Viedni a Budapešti vytvorila predpoklady pre vznik nových ideových hodnôt a smerov, ktoré vo väčšine prípadov narážali na odpor martinského centra Slovenskej národnej strany.

Hlasisti boli ovplyvnení myšlienkou čechoslovakizmu, názormi Tomáša G. Masaryka, realizmom, dielom Leva Tolsteho a predstavami o agrárnej demokracii (agrarizme). K vtedajšej politickej situácii v Uhorsku zaujali kritické stanovisko, vystupovali predovšetkým proti silnejúcemu tlaku maďarizácie na jednej strane, kritikou volebnej pasivity Slovenskej národnej strany, na strane druhej.

Dôležitou súčasťou hlasistického prúdu sa stal čechoslovakizmus, ktorý vychádzal z myšlienky československej jednoty vďaka ktorej bola vybudovaná samostatná Československá republika. Okrem čechoslovakizmu patril k dôležitým bodom hlasistov aj agrarizmus, hlavným predstaviteľom tohto smeru bol Milan Hodža. Jeho predstavy o agrárnej demokracii sa upevňovali počas celej jeho bohatej politickej kariéry, išlo mu najmä o strednú roľnícku vrstvu. Vďaka novým ideovým a názorovým myšlienkam sa vyhranil nový smer, ktorý sa hlásil k pokrokovým myšlienkam, čo otvorilo diskusiu vo vnútri Slovenskej národnej strany. Hlasisti patrili k významnému ideovému smeru, z ktorého vzišli nie len významné osobnosti slovenskej politiky a politického myslenia, ale aj iných osobnosti pôsobiace v iných sférach.

1.1 Historické pozadie vzniku časopisu Hlas

Časopis Hlas začal vznikať na konci 19. a začiatkom 20. Storočia, jeho nástup bol v čase po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a období pasivity Slovenskej národnej strany. Podľa Miroslava Kropiláka predchádzalo vzniku Hlasu stretnutie Pavla Blaha a Vavra Šrobára s profesorom Tomášom G. Masarykom v jeho letovisku na Bystričke pri Turčianskom Svätom Martine. Masaryk predostrel obom účastníkom stretnutia myšlienku vydávania časopisu, ktorý neskôr dostal názov Hlas. Spočiatku Masaryk komunikoval aj so Svetozárom Hurbanom Vajanským, avšak neskôr medzi nimi došlo k názorovému a osobnému rozkolu, čo prispelo k tomu, že obrátil svoju pozornosť na mladú generáciu. Táto mladá generácia pochádzala predovšetkým z vysokoškolského spolku Detvan v Prahe, ale aj zo spolkov v Budapešti a Viedni. V takomto prostredí vznikali prvé návrhy na vydávanie vlastného časopisu, v ktorom by bola zdôrazňovaná a prezentovaná idea čechoslovakizmu v slovenských kruhoch.⁶⁷⁴

Hlasistické hnutie kritizovali vtedajšie pomery, kritizovali predovšetkým martinské centrum Slovenskej národnej strany, na čele s Pavlom Mudroňom a Svetozárom Hurbanom Vajanským. Názorovú orientáciu hlasistov zaradil Miroslava Kropilák

⁶⁷⁴ Dubnička, Ivan. Čechoslovakistické pozície Vavra Šrobára. s. 457–458. In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava: 2012.

k politickým zásadám realizmu, liberalizmu, ako aj odporom k rusofilstvu.⁶⁷⁵ Konzervatívne krídlo Slovenskej národnej strany vyčítalo hlasitom ich pokrokové myslenie, liberalizmus a čechoslovakizmus, ktorý bol hlavným predmetom sporu týchto dvoch skupín. Aj keď sa v literatúre často uvádza, že hlasisti patrili k mladým slovenským liberálom, musíme zdôrazniť, že liberalizmus nemal na Slovensku hlboké korene. Liberálnymi sa mohli označovať z dôvodu kritiky konzervatívneho krídla Slovenskej národnej strany a myšlienkami, ktoré sa hlásili k pokroku a k politickej aktivizácii. Fakt, že neboli predstaviteľmi liberálneho smeru, dokazoval ich boj za agrárnu demokraciu, ktorá bola spojená s drobnými roľníkmi, ako aj veľkostatkármi. A tí určite nepatrili k stupňom liberálneho politického myslenia.

2. Ideové zázemie hlasistov

Ako bolo v úvode naznačené hlasisti sa opierali o niekoľko smerov, ktoré vytvárali ich politické myslenie. Medzi jeden z najväčších vplyvov môžeme zaradiť Tomáša G. Masaryka, ktorý bol považovaný za ich duchovného otca. Vladimír Bakoš hovorí, že práve Masarykova iniciatíva bola dôležitá, vďaka ktorej sa zaktivizoval nový myšlienkový prúd na Slovensku. Masarykove vzťahy so študentmi neboli len jednostranné, boli vzájomné. Práve svojimi myšlienkami Masaryk nasmeroval hlasistov k určitému programu prezentovanému v rámci Hlasu. Za najhorlivejšieho propagátora Tomáša G. Masaryka označuje Bakoš Vavra Šrobára.⁶⁷⁶

Medzi ďalšie ideové a myšlienkové prúdy môžeme zaradiť aj idey Leva Nikolajeviča Tolstého, realizmus, ideu československej vzájomnosti, agrarizmus, alebo napríklad vyhranený postoj k náboženskej otázke. Postoj hlasistov k náboženskej otázke, osobitne u Vavra Šrobára, bol do výraznej miery kritický a negatívny. Šrobár zo začiatku spolupracoval s Andrejom Hlinkom, ktorý bol považovaný za hlavného predstaviteľa katolíckeho prúdu na Slovensku. Hlasisti: „*sa stavali proti snahe miešať dovedna politické a náboženské ciele a žiadali odluku od cirkvi od štátu a uvoľnenie cesty k subjektívnemu náboženstvu, ktorému pripisovali predovšetkým mravnú funkciu.*“⁶⁷⁷ Radikálny postoj k cirkvi zastával hlavne Vavro Šrobár, ktorý sa dostával pre takéto názory do sporu s ostatnými spolupracovníkmi v Hlasu.⁶⁷⁸ Spomínaným

⁶⁷⁵ Kropilák, Miroslav. Vavro Šrobár. s. 84–85 In Kováč, Dušan a kolektív. Muži Deklarácie. Martin, 1991.

⁶⁷⁶ Bakoš, Vladimír. K ideovému profilu Vavra Šrobára. s. 164–165. In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava: 2012.

⁶⁷⁷ Bakoš, Vladimír. K ideovému profilu Vavra Šrobára. s. 174 In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava, 2012

⁶⁷⁸ Bakoš, Vladimír. K ideovému profilu Vavra Šrobára. s. 174 In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava, 2012

radikálnym postojom k cirkvi bol poznačený aj jeho vzťah k osobe Andreja Hlinku, na ktorého nešetrí kritikov aj vo svojich pamätiach.⁶⁷⁹ Medzi všetkými uvedenými prúdmi boli dva najvýraznejšími zo všetkých a udávali smer v spoločnom štáte Čechov a Slovákov, boli to čechoslovakizmus a agrarizmus. Čechoslovakizmus slúžil ako základný stavebný kameň Československej republiky, nadväzoval na 14 bodov amerického prezidenta Wodrowa Willsona, kde sa hovorí o práve národa na sebaurčenie (jednotný národ československý). Agrárny smer patril k najvplyvnejším smerom počas prvej Československej republiky, oba smery boli zdôrazňované na stránkach časopisu Hlas.

2.1 Kritika martinského centra Slovenskej národnej strany

Vznik Hlasu bol situovaný do obdobia, kedy bola Slovenska národná strana v niekoľko ročnej volebnej pasivite⁶⁸⁰, ktorá bola kritizovaná predovšetkým predstaviteľmi hlasistického prúdu. Slovenská národná strana v roku 1884 musela opustiť oficiálnu líniu strany⁶⁸¹, ktorá bola zahrnutá predovšetkým v Memorande slovenského národa.⁶⁸² Hlasitom prekážala aj myšlienka Martina ako strediska národného hnutia, neskôr dostalo označenie „martinské centrum.“⁶⁸³ Strana bola v tom období centristická a zastávala negatívne stanovisko k liberálnym a pokrokovým myšlienkam, ktoré vychádzali hlavne z úst predstaviteľov okolo časopisu Hlas. Predmetom kritiky sa stal aj nesúvislý program slovenskej národnej strany, ktorý podľa Milana Hodžu nebol dosť „národný“.⁶⁸⁴ O volebnom programe sa v roku 1902 vyjadril nasledovne: „*S lútosťou a zdvorile, ale zcela určite sa osvedčujeme, že jednotnej zásady*

⁶⁷⁹ Šrobár, Vavro. *Oslobodené Slovensko*. Bratislava, 2004. s. 71 - 80

⁶⁸⁰ Volebnou pasivitou reagovalo vedenie strany na zhoršujúce sa podmienky v Uhorsku, ktoré sa začali zhoršovať po rakúsko-uhorskom vyrovaní 21. decembra 1867. Po tomto vyrovaní nasledovalo zatvorenie 3 slovenských gymnázií (Revúca, Kláštor pod Znievom a Martin), zatvorenie Matice Slovenskej a zvýšil sa celkový tlak z maďarskej strany na ostatné národnostné menšiny žijúce v Uhorsku. Vo volebnej pasivite bola v roku 1878 a 1884–1901. Pozri bližšie Letz, Robert – Škvarna, Dušan. *Slovenská národná strana*. s. 300–301. In *Lexikón slovenských dejín.*, Špeiz, Anton. *Ilustrované dejiny Slovenska*. Na ceste k sebauvedomeniu. Bratislava, 2000. s. 152–159.

⁶⁸¹ Podrimavský, Milan. *Formovanie modernej slovenskej politiky 1845–1914 (Od jednoty k pluralite)*.

⁶⁸² Memorandum národa slovenského zdôrazňovalo najmä národnostné požiadavky Slovákov, medzi ktorými boli zahrnuté jazykové a politické požiadavky.

⁶⁸³ Podrimavský, Milan. *Formovanie modernej slovenskej politiky 1845–1914 (Od jednoty k pluralite)*. Bratislava, 2012. s. 68–69.

⁶⁸⁴ Hodža, Milan. K aktivite „slovenskej národnej strany“. s. 1–9. In *Hlas*. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV.

vo volebnom programe nenachodíme. Autor uvážil obtíže doby, preto redukoval program národný na skromne-jazykový, zahodil vkusu ľudovému a nahodile posnášal, čo by asi namiesto hospodárskeho programu byť malo a primiesil k tomu dávku z aktuálneho agrarizmu, loyálne uštipnul na príchuť z klerikalizmu, to celé zaobalil do tenučkého závoju demokracie a prilepil na to národnú etiketu.⁶⁸⁵ Môžeme z toho usúdiť, že volebný program Slovenskej národnej strany začiatkom 20. storočia bol rôznorodý, pretože vo vnútri strany sa nachádzali rôzne myšlienkové prúdy⁶⁸⁶, preto bolo veľmi ťažké dospieť k nejakému jednotnému národnému programu. V kritike politiky martinského centra pokračoval aj Vavro Šrobár, najväčší problém vidí v tom, že strana nemá jasného, pevného, originálneho a samostatného slovenského programu.⁶⁸⁷ Na programový problém reaguje slovami: „Príčina toho nevází v tom, že do strany hlásia sa ľudia rôznych frakcií, mužovia rôzneho smýšľania, živly konzervatívne, klerikálne, liberálne, nacionalistické a pokrokové, ale hlavne väzí ona v tom, že pevného programu nikdy nebolo, že sa nežilo letá a letá politicky činne, že národ slovenský dosiaľ nebol preniknutý ani sebe menšou ideou, ktorá by bola trvale, tradične, s pokolenia na pokolenia bola prechádzala.“⁶⁸⁸

Ďalším kritickým bodom zo strany hlasistov bolo rusofilstvo konzervatívneho krídla na čele so Svetozárom Hurbanom Vajanským. Mnohí významní predstavitelia českého a slovenského politického života sa prikláňali k spojenectvu s Ruskom medzi nimi Ján Kolár⁶⁸⁹, Ľudovít Štúr⁶⁹⁰, alebo Karel Havlíček Borovský⁶⁹¹. Orientácia na cárske Rusko nebola v tom čase populárna, pretože samotná krajina sa zmi-

⁶⁸⁵ Hodža, Milan. K aktivite „slovenskej národnej strany“. s. 5 In Hlas. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV.

⁶⁸⁶ Liberálno-pokrokový (hlasiti), konzervatívny a klerikálny (krídlo na čele s Andrejom Hlinkom a Fedrišom Jurigom).

⁶⁸⁷ Šrobár, Vavro. Slovenská národná strana a jej program. s. 48–49. In Hlas. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV.

⁶⁸⁸ Šrobár, Vavro. Slovenská národná strana a jej program. s. 48 In Hlas. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV.

⁶⁸⁹ Ján Kollár. O literárnej vzájomnosti. In Hlas. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV. Kollár bol predstaviteľom všeslovenskej vzájomnosti, ktorú chápal v literárnej rovine, slovanské národy majú medzi sebou spolupracovať v literárnej alebo kultúrnej rovine. Nehlásia politické spojenectvo slovanských národov, ale ich duchovné spojenectvo.

⁶⁹⁰ Ľudovít Štúr. Slovanstvo a svet budúcnosti. Štúr predstavil myšlienku politickej vzájomnosti, zaoberal sa myšlienkou federatívneho zväzku spolu s Ruskom. Ako predstaviteľ slovenského národného hnutia zaprel svoje idey ako kodifikátor spisovnej slovenčiny, evanjelik a bývalý prívrženec austroslavizmu.

⁶⁹¹ Bol spočiatku prívržencom Ruska, avšak po pobyte v Rusku sa jeho názor zmenil. Po jeho negatívnej skúsenosti opísal Rusko ako zaostalú krajinu, ktorá utláča svojich obyvateľov a iné národy (aj slovanské).

etala v sociálnych nepokojoch. V roku 1905 v Sankt Peterburgu prebehla revolúcia, ktorou ľudia vyjadrovali svoj postoj k politike cárskeho Ruska. Revolúcia bola krvavo potlačená, za obete sa uvádza okolo 200 ľudí a 800 ranených.⁶⁹² Predovšetkým kvôli takémuto zaobchádzaniu nemuseli hlasisti súhlasiť s rusofilstvom konzervatívneho krídla, pretože v Rusku v tom období panovali podmienky, ktoré sa nedali zlúčiť s ideami demokracie. Konzervatívci v strane videli v Rusku záchrancu slovanských národov, avšak prehliadali spôsoby akým je zaobchádzané s obyčajnými obyvateľmi Ruska.

2.2 Čechoslovakizmus

Jedným z ústredných motívov, ktorým sa inšpirovali hlasisti bol čechoslovakizmus. Idea československej vzájomnosti bola spomínaná na stránkach časopisu Hlas, kde sa ňou zaoberal najmä Vavro Šrobár. Ten hovorí o spoločnej vzájomnosti nasledovne: „*Vzájomnosť medzi Čechmi a Slováckmi nenie výmysel dneška, ona trvá už od historických dôb. Nové je len slovo, meno, názov, istá vzájomnosť trvala už na úsvite nášeho kultúrne historického života, že bola v istom smere veľmi živá v dobách českej reformácie a i v časoch protireformačných. Istá vzájomnosť trvala celým XIX. Stoletím a trvá až do dneska.*“⁶⁹³ Šrobár charakterizuje vzájomnosť ako historický fakt, ktorý sprevádzal životy Čechov a Slovákov počas dejinného vývoja. Idea československej vzájomnosti bola predovšetkým dôležitá pri formovaní Československej republiky. Politické a ideové zázemie hlasistov pochádzalo od ich duchovného vodcu Tomáše G. Masaryka, ktorý ich ovplyvňoval na akademickej pôde. Práve tu sa zoznámili študenti pražskej Univerzity s základnými ideálmi, ktoré neskôr tvorili budúcu Československú republiku. Medzi tieto ideály môžeme zaradiť čechoslovakizmus, ktorý formoval predstavy hlasistov o vzájomnej československej jednote. Ivan Dubnička uvádza, že Masaryk „*vychádzal pri tom z presvedčenia, že Česi a Slováci sú synmi jediného národa, ktorých delia len rozdielne dialektky.*“⁶⁹⁴ Dôležité je pochopiť formovanie samotnej ideí čechoslovakizmu, tá vznikla koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia, na začiatku predstavovala opozíciu proti konzervatívnejmu krídlu Slovenskej národnej strany. V období formovania ČSR bola dôležitým spojovacím prvkom Čechov a Slovákov, ako aj politické odôvodnenie jej vzniku. Ivan Dubnička ešte dodáva: „*Idea čechoslovakizmu vyrástla za určitých historických okolností a neochota riešiť*

⁶⁹² Brown, Archie. Vzestup a pád komunizmu. Brno, 2011. s. 63–64.

⁶⁹³ Šrobár, Vavro. Vzájomnosť československá. In Hlas. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu., Skalica, 1902, roč. IV.

⁶⁹⁴ Dubnička, Ivan. Čechoslovakistické pozície Vavra Šrobára. s. 457 In. Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava, 2012.

jazykovú otázku je priamou determináciou tohto obdobia.⁶⁹⁵ Hlasisti sa prikláňali k tejto idei hlavne z dôvodu, že ponúkala riešenie na ich zlú situáciu v Uhorsku, ideu zasadili do moderného obdobia, aj keď mohla mať ešte hlbšie historické korene. Ak by sme vyslovili hypotézu, že Česi a Slováci v minulosti tvorili spoločný štát a spoločný národ (Veľká Morava), tak myšlienka československej vzájomnosti bola len výsledkom dlhoročnej príbuznosti oboch národov a mala by hlbokú tradíciu.

Text Deklarácie slovenského národa hovoril o: „*slovenskej vetve jednotného československého národa*.“⁶⁹⁶ O jednotnosti československého národa hovorila aj preambula Ústavy Československej republiky z roku 1920: „*My, národ Československý, chceme upevniť dokonalou jednotu národa, zaviesť spravodlivé rády v republike, zabezpečiť pokojný rozvoj domoviny československej, prospieť obecnému blahu všetkých občanov tohto štátu a zabezpečiť požehnanie svobody príštím pokoleniu, prijali sme ve svojom Národnom shromáždění dne 29. Února 1920 ústavu pro Československou republiku, jejíž znění následuje*.“⁶⁹⁷ Z textu vyplýva, že československá štátnosť sa odvodzovala od myšlienky spoločného československého národa. Pochybnosti o československej národnej jednote vyslovil Andrej Hlinka a predstavitelia HSLS, ako aj SNS. Konflikt medzi čechoslovakistami a autonomistami vyvrcholil vyhlásením slovenskej autonómie 6. 10. 1938.

2.3 Agrarizmus

Z prostredia hlasistov a Slovenskej národnej strany sa vyprofiloval agrárny smer, za jeho hlavného predstaviteľa bol považovaný Milan Hodža, avšak agrarizmom sa zaoberali aj Pavol Blaho a Vavro Šrobár. V roku 1914 agrárna politika predstavovala veľmi dôležité miesto v činnosti Slovenskej národnej strany. V centre záujmov boli hospodárske a sociálne pomery roľníkov. Po predstavení agrárnej politiky sa mohla strana opierať o podporu ľudových vrstiev, za ktoré hlavne považovali roľníctvo.⁶⁹⁸ Obdobie pred prvou svetovou vojnou bolo dôležité z hľadiska formovania Hodžových názorov na roľníctvo a agrárnu politiku⁶⁹⁹, ktorú bude takisto pre-

⁶⁹⁵ Dubnička, Ivan. Čechoslovakistické pozície Vavra Šrobára. s. 461. In Pekník, Miroslav a kolektív. Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník. Bratislava, 2012.

⁶⁹⁶ Deklarácia slovenského národa. Martin, 1918.

⁶⁹⁷ Ústava ČSR. Praha, 1920. Preambule.

⁶⁹⁸ Pekník, Miroslav. Miesto Milana Hodžu v slovenskej politike a smerovanie k prestavbe Európy pred prvou svetovou vojnou. In: Kolektív autorov. Milan Hodža a integrácie strednej Európy. Bratislava, 2006. s. 44–46

⁶⁹⁹ Milan Hodža bol ministrom poľnohospodárstva medzi rokmi 1922–1926 a 1932–1935, okrem iného bol aj prvým Slovákom ktorý bol ministerským predsedom 3. Vlád v období prvej Československej republiky. Spolu s Vavrom Šrobárom patril k jedným z najaktívnejších slovenských politikov prvej republiky.

sadzovať aj počas Československej republiky. Správne pochopil záujmy roľníctva na Slovensku, ale aj v Čechách, práve roľníctvo tvorilo výraznú voličskú základňu agrárnikov.⁷⁰⁰

Základy agrarizmu sa formovali začiatkom 20. Storočia a vychádzali aj z faktu, že slovenský ľud tvorili predovšetkým roľníci a obyvatelia vidieka. Hlavne aj z tohto dôvodu, boli agrárnici po vytvorení samostatného Československa úspešní na území Slovenska.⁷⁰¹ Roman Holec uvádza, že: „*agrarizmus sa na rozdiel od široko chápaných ideológii tretieho stavu orientuje na vidiek ako na samostatnú jednotku. Snaží sa o hospodárske a kultúrne vymedzenie miesta roľníckeho sveta. V protiklade k marxizmu sa snažia teoretici o dôkaz, že roľník je samostatne pracujúci producent a vlastník súčasne a so zreteľom na svoj spoločenský typ patrí k špeciálne vymedzenej kategórii. K tomu sa pridáva pripútanosť k pôde ako ďalší znak, ktorý ho dôsledne odlišuje od kapitalistu a podnikateľa na jednej strane a od robotníkov na strane druhej.*“⁷⁰² Agrárna demokracia v predstavách hlasistov bola skutočnou demokraciou, snažila sa zastávať základné roľnícke práva a slobody, podporovať roľníkov. Stala sa pravým opakom toho, k čomu sa priklonili boľševici v Rusku, alebo československí komunisti po uchopení moci v roku 1948, keď namiesto rozvoja roľníckeho stavu, boli roľníci nútení vstúpiť do Jednotných zemiedelských družstev (v Rusku do Kolchozov). Aj týmto sa odlišovali agrárnici v prvej republike od Komunistickej strany. Agrárnici dokonca založili medzinárodné agrárnické byro, takzvanú zelenú internacionálu, čím vytvoril akúsi protiváhu ku komunistickej internacionále, s ktorej ideami nesúhlasili.

⁷⁰⁰ Hodža sa pokúšal po vzniku ČSR vybudovať samostatnú agrárnu stranu na Slovensku, takú silnú stranu sa mu však nepodarilo vybudovať, preto pristúpil na spojenectvo s českými agrárnikami. Tí vytvorili v roku 1922 Republikánskou stranu zemiedelského a malorolníckeho ľudu, ktorá mala dominantné postavenie v rámci prvej republiky. Jej predseda Antonín Švehla mal neotrasiteľné postavenie v rámci strany až do svojej smrti v roku 1933. Strana bola takmer v každej prvorepublikovej vláde a vo väčšine prípadov obsadzovala premiérsky post (3. Vlády Antonína Švehlu – 7. 10. 1922–9. 12. 1925, 9. 12. 1925–18. 3. 1926, 12. 10. 1926–1. 2. 1929, 2. Vlády Františka Udržala 1. 2. 1929 – 7. 12. 1929, 7. 12. 1929–29. 10. 1932, 3. Vlády Jana Malypetra – 29. 10. 1932–14. 2. 1934, 14. 2. 1934–4. 6. 1935, 4. 6. 1935–5. 11. 1935, 3. Vlády Milana Hodžu – 5. 11. 1935–18. 12. 1935, 18. 12. 1935–21. 7. 1937, 21. 7. 1937–22. 9. 1938). In Členové vlády – 1918–1938 ČSR. In www.vlada.cz

⁷⁰¹ Okrem agrárnikov získavali silnú podporu ľudáci (Hlinkova Slovenská ľudová strana od roku 1925), naopak Slovenská národná strana nebola tak úspešná v prostredí novo vytvoreného štátu. HSLS získavala podporu predovšetkým u katolíkov a vidieckeho obyvateľstva, naopak Slovenská národná strana bola považovaná za predstaviteľku evanjelického prúdu. SNS viedol v období prvej Československej republiky spisovateľ Martin Rázus, strana sa neskôr spojila s HSLS do volebného bloku v roku 1929 (spolu ešte s Poľskou stranou). Avšak po volebnom neúspechu nastal medzi stranami rozpor, ktorý sa týkal pridelovania politických mandátov.

⁷⁰² Holec, Roman. Milan Hodža a počiatky slovenského agrarizmu. s. 42 In Pekník, Miroslav a kolektív. Milan Hodža a agrárne hnutie. Bratislava, 2008.

3. Záver

Hlasisti patrili k významnému prúdu v rámci formujúcej sa slovenskej politickej scény, prínos bol hlavne v ich kritickom vystupovaní proti pomerom v Slovenskej národnej strane a v Uhorsku. Hlavným cieľom bolo aktivizácia slovenskej spoločnosti prostredníctvom časopisu Hlas. To však nebol jediný cieľ, koncepcia česko-slovenskej vzájomnosti, pohľad na agrárnu demokraciu, alebo realistické myslenie, boli ďalšími faktormi, ktoré formovali ďalšie ciele. Medzi také môžeme zaradiť požiadavku na všeobecné volebné právo, jazykovú požiadavku, alebo neskoršie snahy o vytvorenie samostatného štátu.

Stránky časopisu Hlas neboli venované len politike, ale aj otázkam literárnym a sociálnym. Preto môžeme povedať, že hlasistický prúd nebol jednostranne zameraný, témy časopisu boli rôznorodé a dotýkali sa bežného života ľudí. Preto aj ideové zameranie tohto prúdu bolo rôznorodé, neboli ovplyvnení len jedným smerom, avšak dominantnú úlohu hrala filozofia Tomáša G. Masaryka, vplyv čechoslovakizmu a agrarizmu. Z hlasistického prostredia sa vyprofilovali osobnosti modernej slovenskej politiky.

Na Hlas a hlasistické hnutie nadviazali časopisy Prúdy, alebo Slovenské pohľady, ktoré vydával Milan Hodža, ktorý vzišiel z tohto prostredia. Hlas, hlasisti, hlasistický prúd, hlasistické hnutie sa stali synonymom pre modernú slovenskú politiku, pre nové ideové smery, ale aj symbolom pokroku. Idei a myšlienky tohto prúdu ovplyvňovali slovenskú politiku niekoľko desaťročí a ich význam je dodnes badateľný.

4. Použitá literatúra

- BROWN, ARCHIE. *Vzestup a pád komunizmu*. Brno: Jota, 2011. 904 s. ISBN 978-80-7217-812-4.
- BYSTRICKÝ, VALERIÁN – KOVÁČ, DUŠAN – PEŠEK, JÁN A KOLEKTÍV. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava: VEDA, 2012. 395 s. ISBN 978-80-224-1223-0.
- Deklarácia národa slovenského*. Martin: Slovenská národná rada, 1918.4.
- HODŽA, MILAN. K aktivite „slovenskej národnej strany“. s. 1–9. In *Hlas*. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV.6.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: Media Trade, 1999. 381 s. ISBN 80-08-02977-3.8.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Milan Hodža a integrácia strednej Európy*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2006. 205 s. ISBN 80-224-0913-8.
- KOVÁČ, DUŠAN A KOLEKTÍV. *Muži deklarácie*. Martin: OSVETA, 1991. 231 s. ISBN 80-217-0289-3.
- PEKNÍK, MIROSLAV A KOLEKTÍV. *Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, VEDA, 2012. 826 s. ISBN 978-80-224-1210-0.

- PEKNÍK, MIROSLAV A KOLEKTÍV. Milan Hodža a agrárne hnutie. Bratislava: Ústav politických vied SAV, VEDA, 2008. 192 s. ISBN 978-80-224-1016-8.
- PEKNÍK, MIROSLAV. *Slovenské národné rady*. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998. 201 s. ISBN 80-88878-25-X.14.
- ŠPEIZ, ANTON. *Ilustrované dejiny Slovenska. Na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava: Perfekt, 2000. 301 s. ISBN 80-8046-121-X.16.
- ŠROBÁR, VAVRO. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004. 222 s. ISBN 80-88880-60-2.
- ŠROBÁR, VAVRO. *Slovenská národná strana a jej program*. s. 48–52 In *Hlas* Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Skalica, 1902, roč. IV.19.
- ŠROBÁR, VAVRO. *Vzájomnosť československá*. s. 289–292 In *Hlas*. Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu,. Skalica, 1902, roč. IV.
- Ústava ČSR*. Praha, 1920. [online] [cit. 2013.10.10] Dostupné na internete: <<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/121-20.htm>>

Kontakt na autora

Mgr. Matej Beránek
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická Fakulta
Katedra politológie a európskych štúdií
Boženy Slančíkovej 1
949 74 Nitra, SR

Email: beranek.matej@gmail.com

Školiteľ: doc. PhDr. Ivan Dubnička, PhD.

Súčasný smerovanie étosu tanca a jeho hodnôt

Current routing of the ethos of dance and its values

Barbora Vrťaková

Anotácia: Príspevok sa zaoberá problematikou étosu tanca v súčasnosti a hodnotami, ktoré v sebe súčasný tanec nesie. Chceli by sme poukázať na nové tendencie vnímania poslania tanca a jeho hodnôt, ktoré sa vyvíjajú v dôsledku transformácie našej kultúry.

Kľúčové slová: súčasný tanec, étos tanca, transformácia kultúry a hodnôt

Summary: The paper deals with the current ethos of dance and the values associated with contemporary dancing. We would like to point out the new tendencies of perception of dance and its values, which are evolving as a consequence of transformation of our culture.

Key Words: contemporary dance, ethos of dance, transformation of culture and values

1. Úvod

Je prirodzené, že tanec, jeho formy, charakter, ale i význam v spoločnosti sa v priebehu histórie menil a môžeme tvrdiť, že jeho dnešné podoby sú odrazom súčasného stavu rozvoja civilizácií, celkom odlišné od čias pravekého človeka. Možno však v jeho terajšom étose, v jeho najhlbšej podstate, v jeho poslaní, nájsť ešte vôbec nejaké spoločné črty s minulosťou? Cieľom príspevku je práve poukázať na zmeny, ktoré v súčasnosti nastávajú vo vnímaní étosu tanca.

Na tanec môžeme nazerať z rôznych hľadísk: vnímať ho ako umenie, šport, alebo iba ako formu zábavy či relaxu. Akokoľvek sa ale naňho dívame, musíme zdôrazniť, že tanec nie je len čisto technická zručnosť, ale jeho dôležitou zložkou je aj isté „vnútorné precítenie“.

Podľa Muránieovej (2008), tanec je pohybová činnosť vyjadrujúca prostredníctvom rytmických pohybov a gest bezprostredné subjektívne pocity tanečníka v rámci určitej myšlienky alebo štylizácie. Je súhrnom štylizovaných pohybov a gest, ktorých dĺžka, zloženie, členenie, akcie sú determinované melódiou, harmóniou, rytmom hudby alebo spevu.

Vitányi (1965 in Chren, 2009) uvádza, že tanec nespočíva len v zvládnutí technicky náročnej časti a v nacvičenom úsmeve. Podľa neho v ňom ide o viac, o vnútorný vývin, gradáciu, skúsenosť, intelekt. Tanec je podľa autora o duši a citoch, či už jemných, nevinných alebo búrlivých, strhujúcich.

Podľa Bějarta⁷⁰³, „tanec je predovšetkým vzťah. Vzťah medzi gestom a hudbou, vzťah medzi časom a dianím, vzťah medzi tebou a mnou, vzťah medzi srdcom a telom, vzťah medzi človekom a prírodou“ (Muránieová, 2008, s. 263).

Môžeme tvrdiť, že tanec je prirodzeným prejavom života človeka, avšak špecifickosť tohto pohybu spočíva v jeho umeleckom poslaní, v jeho estetike, ktorú ešte dopĺňa a umocňuje práve emocionalita. Tanec môže byť vnímaný ako forma umenia, ktoré ľuďom odovzdáva určité poslanstvo, pojednáva o kráse, harmónii, vzťahoch a má za cieľ primäť človeka k zamysleniu a emocionálnemu zážitku.

Jedinečnosť tanečného umenia sa odvíja od skutočnosti, že ako jediný druh umenia používa ako výrazový prostriedok pohybu ľudského tela. Zázračná schopnosť tanca je v tom, že dokáže vzrušovať a silne vplývať nielen na umelcov, ale aj na tých, ktorým je umenie venované – na divákov. Tanečník tvorí s vierou v silu svojho umenia a je si vedomý, že iba výkon na vysokej technickej a hereckej úrovni dokáže osloviť diváka a zapôsobiť na jeho vnútro. V prípade, že divák odchádza po skončení predstavenia obohatený o duševný alebo estetický zážitok, je naplnený aj zmysel jeho ťažkej práce. Každý divák má šancu naučiť sa vnímať podstatu tohto umenia, jeho krásu, rozpoznať talent, ozajstné hodnoty od napodobenín, odlišiť vkus od gýča a pravdivý rýdži cit od pretváranky (Čierniková, 2009 in Gregor (ed.), 2009).

Tanec môže byť tiež chápaný ako forma komplikovaného pohybu, ktorá poskytuje prvky alebo stelesnenie kultúry ľudí a je považovaná za manifestáciu zvykov a obyčajov určitej spoločnosti. Už celé desaťročia ľudstvo vytvára priamy kontakt medzi tancom a jeho stelesnením v spoločnosti, tlmočením potrieb, túžob a zmien, tanec sa tiež stal formou prejavu presvedčení, náboženstiev a tradícií ľudí (Medina et al., 2008). Tanec považujeme za súčasť kultúry, na ktorú je podľa Soukupa (1993 in Hrdý – Soukup – Vodáková, 1993) nevyhnutné nazeráť ako na kolektívny

⁷⁰³ Maurice Bějart (1927–2007) bol francúzsky choreograf a zakladateľ niekoľkých baletných škôl. Medzi jeho najvýznamnejšie diela patrí prelomové *Svätenie jari* (1959), ďalej *Bolero* (1961), *Vták Ohnivák* a nová verzia baletu *Luskáčik*.

produkt, výsledok činnosti ľudí, ktorí v procese sociálnej interakcie tvorivo rozvíjajú kultúrne dedičstvo minulosti.

2. Transformácia dnešnej kultúry

Podľa viacerých autorít je spoločnosť 21. storočia vystavená zmenám, ktoré majú za následok transformáciu mnohých kľúčových aspektov v živote človeka. Tieto zmeny podľa Šimkovej (2007) podporuje globalizácia spätá s možnosťou straty kultúrnej identity, kultúrneho povedomia i kultúrnej pamäti, pretože ako tvrdí Mačák (2006 in Adamčíková – Štefaničiaková, 2006), globalizácia sa skladá z celého radu navzájom sa prekrývajúcich a vzájomne previazaných procesov, ktoré zasahujú nielen hospodárstvo, ale aj množstvo iných oblastí, teda aj (celú) kultúru. Kudláčová (2003 in Gálik (ed.), 2003) tvrdí, že proces globalizácie spôsobili najmä prevratné zmeny v oblasti informatiky, informačných technológií a nové možnosti komunikácie. Podľa autorky môžeme hovoriť o informačnej spoločnosti, ktorá znamená ozajstnú kultúrnu revolúciu.

Giddens (2005) uvádza, že aj v dnešnom rýchlo sa meniacom svete síce môžeme nájsť kontinuitu so vzdialenou minulosťou (ktorú predstavujú napr. náboženské systémy), ale väčšina súčasných inštitúcií sa mení neporovnateľne rýchlejšie ako tomu bolo v tradičnom svete a celý rad zmien súčasnej doby je mimoriadne hlbokých, rýchlych a ich globálny charakter spôsobuje, že ovplyvňujú budúcnosť našej planéty ako celku. Sičák (2004 in Tokárová – Kredátus – Frk (ed.), 2005) uvádza, že prebiehajúce premeny uvádzajú do pohybu základy dlhodobo budovaných istôt a zasahujú aj tradične budované hodnoty a hodnotové orientácie. Podľa Gluchmana (1996 in Gluchman (ed.), 1996) v súčasnosti prebieha v slovenskej spoločnosti, ako aj v ďalších krajinách strednej Európy, prirodzený proces transformácie hodnôt a ich obsahu.

Žilková (2004) hovorí o nástupe tzv. nadnárodnej kultúry, ktorá vzniká prienikom, „dovozom“ zahraničnej mediálnej produkcie. Podľa autorky je mediálna kultúra v súčasnosti novým odvetvím kultúry, ktoré zahŕňa populárnu, umelecky hodnotnú tvorbu, ale aj brak.

Môžeme tiež hovoriť o tzv. pop- kultúre (*angl.* pop culture/ popular culture), ktorej súčasťou sa jednoznačne stal i tanec, ako produkt určený na zabavenie a rozptýlenie mediálneho publika.

3. Tanec 21. storočia ako produkt dnešnej (pop)kultúry

Podľa Ossonu (1988 in Medina et al., 2008, s. 5) v našej „civilizovanej spoločnosti“, ak to tak stále môžeme nazývať, tanec, ako takmer všetko ostatné, sa stal hodnoteným ako komercializovaný produkt, tak rýchlo vytváraný ako konzumovaný

a ľahko stráviteľný. Veľmi veľa mladých tanečníkov sa zaujíma len o to, čo už vedia prostredníctvom masovej komunikácie, o efemérne klamy, ktoré sú v móde, preferujú okamžitý potlesk vnútorného naplnenia.

Nástupom 21. storočia sa do popredia dostáva tzv. súčasný tanec, ktorého definícia zatiaľ nie je úplne stanovená, neustále sa vedú diskusie a polemiky o jeho možnom presnom zedefinovaní. Na základe tvrdení mnohých autorít však môžeme konštatovať, že súčasný tanec je možné určiť skôr z temporálneho hľadiska, ako z technického alebo štýlového. Súčasný tanec si možno predstaviť ako tanec dnes moderný, tu ale nastáva sémantický problém, keďže tanec moderný je definovaný ako tanec prvej polovice 20. storočia, ktorý vznikol ako protipól ku klasickému baletu, ktorému vytykal predovšetkým jeho neprirodzenosť a neschopnosť vyjadriť súčasnosť. Vytvorením viacerých tanečných techník (technika M. Graham, J. Limóna, M. Cunninghama, L. Hortona, R. Labana) sa moderný tanec rozšíril do celého sveta a svojou expresívnosťou je stále aktuálny i v dnešných časoch. Aj podľa Bartka (2012) je termín moderný tanec vo svete všeobecne používaný a spája sa – najmä v súvislosti s u nás etablovanými technikami – s menami dvoch osobností, Marthou Grahamovou a José Limónom.

Vývoj neskôr priniesol opäť niečo novátorskejšie, čo dnes nazývame súčasný tanec, teda tanec typický pre súčasnosť. Ľudské telo je vnímané v jeho reálnej podobe, bez skrášľovania, uniformity a požiadaviek na krásu tela, telesnú stavbu a vek. Do popredia sa dostáva improvizácia a presahovanie tanca do iných žánrov, či spojenie tanca so súčasnými technológiami. Podľa amerického choreografa Alexa Ketleyho sa „súčasný tanec zaoberá tlmočením dnešnej kultúry“ (Looseleaf, 2012).

Transformácia kultúry so sebou prináša nemalé zmeny v poňatí tanca ako takeého, v jeho forme, estetike, obsahovosti, účelovosti, ale aj v jeho celkovom étose. V súčasnosti nám masové médiá sprostredkujú vo veľkej miere prostredníctvom rôznych súťaží, show, alebo hudobných videoklipov najnovšie tanečné trendy, ktoré sú však väčšinou zbavené emocionálnej, ale často i estetickej hĺbky, teda tej pridanej hodnoty, ktorá z tanca robí tanec. Alebo je toto presvedčenie, že tanec plní nielen estetickú, ale i emocionálnu funkciu, dnes už dávnou minulosťou?

Za charakteristickú črtu tanca môžeme už oddávna považovať zážitkovosť. Podľa slov Bednářa (2003 in Kirchner – Kavalír (ed.) 2003), zážitok z tanca je zážitok kombinovaný, kde sa prioritný telesný zážitok mieša so zážitkami emočnými, estetickými, etickými a sociokultúrnymi.

Súčasný, dnešný tanec, ktorý médiá divákovi neustále podsúvajú, a tým u nich zároveň, či už vedome alebo podvedome, pretvárajú vnímanie étosu tanca a jeho hodnôt, stráca na vnútornej zážitkovosti a hĺbke ako takej. Orientuje sa skôr na vonkajšiu formu – kostýmy, pôsobivé efekty v choreografii, vzhľad tanečníka, či rôzne šokujúce prvky, za účelom krátkotrvajúceho rozptýlenia diváka, upútania jeho

pozornosti, jeho ohromenia. Nesnaží sa však o zasiahnutie divákovho (ani tanečnickovho) vnútra, pocitov a emócií, uspokojuje sa zväčša len s pastvou pre jeho oči. Samozrejme, okrem populárneho, často komerčného medializovaného tanca nemožno poprieť existenciu („vysokého“) tanečného umenia, ďalej športových tancov, ako i ľudových tancov (tieto sú však dnes už viac-menej len akousi umelou formou zachovávaní tradičnej kultúry). Tieto svojim étosom ďaleko presahujú povrchnosť a plytkosť tancov súčasnej pop- kultúry, ale netešia sa ani zďaleka tak početnej obľúbenosti. Avšak práve vplyv masovej kultúry môže mať negatívne dôsledky pre tanec a vnímanie jeho étosu vo všetkých jeho odvetviach a druhoch.

Na základe výsledkov kvalitatívneho výskumu (Vrtiaková, 2013), ktorý sme realizovali v súvislosti s tematikou étosu tanca v súčasnosti môžeme tvrdiť, že za zložky étosu tanca sú dnes považované predovšetkým zážitkovosť (ako estetická, tak i emocionálna), ďalej spájanie ľudí, komunikácia, výchova, seberealizácia, kultúrna identita, zdravý životný štýl a využitie voľného času. Tento „ideál“ ale v praxi naráža na viacero problematických aspektov, akými sú napr. komerčnosť, miznutie estetiky, nízka kvalita tanečnej výchovy a nedostatočná vzdelanosť trénerov v oblasti metodiky. Možno hovoriť o kríze šírenia (tradičného) étosu tanca, alebo o nástupe jeho nového chápania. Taktiež viditeľná je lahostajnosť ľudí bojovať proti klesajúcej úrovni tanca, z ktorého sa stáva čisto zábavný priemysel pre masu, akceptácia absentujúcej hĺbky tanečných pohybov zameraných na vonkajšiu krásu a atraktivitu kostýmov a ich žiadaná výučba v tanečných štúdiách, kluboch alebo školách. Najmä mládež si s podporou médií často krát utvára mylné a neúplné názory na to, čo je to tanec a túži sa stať takým tanečníkom, akého vidí na televíznej obrazovke.

Podľa slov Grahamovej⁷⁰⁴: „tanec začína v duši a ľudia sa často bránia ponoriť sa do svojho vnútra. Preto sa snažme intenzívne cítiť vnútornú stránku pohybu, jeho expresivitu. Budme tiež ľudia, nielen bezduchí tanečníci“ (Cohen, 1966 in Murániová, 2008).

Túto výzvu vnímame práve v dnešnej dobe za aktuálnu a domnievame sa, že jej význam by mali pochopiť a prijať hlavne tanečníci, taneční umelci a tréneri pôsobiaci pri výchove a vzdelávaní nových tanečných generácií. Možno nám chýba práve zlatá stredná cesta, vedúca cez prepojenie estetiky, emocionality a myšlienkovvej hĺbky, ktorá by jednak oslovila masu, bola by pre diváka atraktívna, ale zároveň by nezabúdala na skutočný étos tanca. Túto cestu však možno nájsť len dôslednou výchovou k porozumeniu kľúčových aspektov tejto problematiky.

⁷⁰⁴ Martha Graham (1894–1991) bola americká tanečnica a choreografka, jedna z najvýznamnejších osobností pri zrode moderného tanca v Amerike, ktorá vytvorila tanečnú techniku založenú na princípe dýchania a množstvo choreografií.

4. Záver

V súčasnosti badať zmeny v ponímaní étosu tanca a jeho hodnôt, ktoré súvisia so zmenami hodnotovej orientácie ľudí, v rámci zmien pôsobiacich v celej kultúre. Do popredia sa dostáva vplyv médií a produkty populárnej kultúry, ktoré konkrétne tanec prezentujú ako formu zábavy bez emocionálnej, či myšlienkového hĺbky. Vonkajšia estetika, vzhľad a úprava tanečníkov, kostýmy a pôsobivé efekty sa stávajú nadradenými nad vnútorným prežívaním pohybu a sprostredkovaním emocionálneho zážitku divákovi. Spoločnosť tieto trendy akceptuje a bez hlbšieho premýšľania aj „konzumuje“. Bolo by potrebné čo najskôr nájsť riešenia, ako zabrániť úpadku hodnôt, ktoré nám súčasný populárny tanec vnáša do spoločnosti. Práve výchova tanečníkov, trénerov, ale i samotných divákov by mala zohrať hlavnú úlohu pri (re)formovaní vnímania skutočného étosu tanca. Bolo by potrebné o tejto problematike nielen diskutovať, aby sa vôbec dostala do povedomia ľudí, ale aj zaoberať sa ňou v ďalších výskumoch s cieľom nájdania adekvátnych riešení.

5. Použitá literatúra

- BARTKO, E. T. 2011. *Podoby slovenského tanečného umenia 1920–2010*. Bratislava: Divadelný ústav, 2011, 259 s. ISBN 978-80-89369-40-9.
- BEDNÁŘ, M. 2003. Sportovní prožitek a temporalita lidské existence. In KIRCHNER, J. – KAVALÍŘ, P. (ed.). *Prožitek a tělesnost – sborník příspěvků konference konané dne 24.4.2002 na UK FTVS*. Praha: Asociace psychologů sportu ČR, 2003. s. 22–28. ISBN 80-903285-0-4.
- COHEN, S. J. 1966. The Modern Dance. In MURÁŇIOVÁ, A. 2008. *Výchova tancom (metodika ako vychovávať deti tancom)*. Bratislava: CS Profi-Public, 2008, 270 s. ISBN 978-80-969959-1-2.
- ČIERNIKOVÁ, I. 2009. Psychológia tanečného umenia. In GREGOR, T. (ed.). *Šport a spoločenské a humanitné vedy 2009*. Zborník prác. Bratislava: Katedra športovej humanistiky, Fakulta telesnej výchovy a športu, Univerzita Komenského v Bratislave, 2009, 684 s. ISBN 978-80-89257-14-0.
- GIDDENS, A. 2005. *Sociologie*. Praha: Argo, 2005, s. 488. ISBN 80-7203-124-4.6.
- GLUCHMAN, V. 1996. Kríza morálky alebo etiky? In GLUCHMAN, V. (ed.) *Hodnoty a súčasné etické teórie*. Zborník príspevkov. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1996, s. 17. ISBN 80-8872-20-9.8.
- KUDLÁČOVÁ, B. 2003. Premeny človeka v dejinách európskeho myslenia. In GÁLIK, S. (ed.) *Hodnotové aspekty súčasného sveta*. Zborník príspevkov z interdisciplinárnej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Nitra: IRIS, 2003, s. 112. ISBN 80-89018-57-2.10.
- LOOSELEAF, V. 2012. Modern vs. Contemporary. In *Dance Magazine*. Vol. 86, No. 12. ISSN: 0011-6009.12.
- MAČÁK, J. 2006. Pohybový prejav v kultúre a globalizácia. In ADAMČÍKOVÁ, M. – ŠTEFANIČIAKOVÁ, E. *Humanistické podoby športu a telesnej výchovy*. Zborník referátov z vedeckého seminára doktorandov s medzinárodnou účasťou. Bratislava: Slovenská vedecká spoločnosť pre telesnú výchovu a šport, 2006, 91 s. ISBN 80-89075-30-4.

- MEDINA, J. et al. 2008. As representações da dança: uma análise sociológica (The representations of dance: a sociological analysis). In *Revista Movimento*. Porto Alegre, v. 14, n.2, 2008.
- MURÁNIOVÁ, A. 2008. *Výchova tancom (metodika ako vychovávať deti tancom)*. Bratislava: CS Profi-Public, 2008, 270 s. ISBN 978-80-969959-1-2.
- OSSONA, P. 1988. A educação pela dança. In MEDINA, J. et al. 2008. As representações da dança: uma análise sociológica (The representations of dance: a sociological analysis). In *Revista Movimento*. Porto Alegre, v. 14, n.2, 2008.
- SÍČÁK, A. 2004. Filozofia života, hodnoty, multikultúra a presvedčenie súčasnej doby. In TOKÁROVÁ A. – KREDÁTUS J. – FRK V. (ed.) *Kvalita života a rovnosť príležitostí – z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2005, s. 203. ISBN 80-8068-425-1.
- SOUKUP, V. 1993. Kategorie kultury. In HRDÝ, L. – SOUKUP, V. – VODÁKOVÁ, A. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1993, 157 s. ISBN 80-901424-1-9.
- ŠIMKOVÁ, K. 2007. *Súčasný smerovanie slovenskej hudobnej kultúry v masmediálnom priestore*. Diplomová práca. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2007.
- VITÁNYI, I. 1965. O estetike v tanci. In CHREN M. 2009. Tanec, šport či umenie? In GREGOR, T. (ed.) *Šport a spoločenské a humanitné vedy 2009*. Zborník prác. Bratislava: Katedra športovej humanistiky, Fakulta telesnej výchovy a športu, Univerzita Komenského v Bratislave, 2009, 684 s. ISBN 978-80-89257-14-0.
- VRTIAKOVÁ, B. 2013. *Súčasný pohľad na étos tanca*. Diplomová práca. Bratislava: Fakulta telesnej výchovy a športu, Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, 79 s.
- ŽILKOVÁ, M. 2004. *Výhry a prehry mediálnej drámy*. Bratislava: Slovenský rozhlas, 2004. 216 s. ISBN 80-969240-7-9.28.

Kontakt na autorku

Mgr. Barbora Vrtiaková

Katedra športovej edukológie a športovej humanistiky
Fakulta telesnej výchovy a športu Univerzity Komenského v Bratislave
Nábr. arm. gen. L. Svobodu 9
814 69 Bratislava

e-mail: barbora.vrtiakova@fsport.uniba.sk

školiťel: prof. PhDr. Josef Oborný, PhD.

Pedagogika

Profesijné kompetencie učiteľa základnej školy

Professional competence of primary school teacher

Martina Furinová

Anotácia: V teoretickej rovine venujeme v príspevku pozornosť vymedzeniu a charakteristike profesijných kompetencií učiteľa základnej školy v Slovenskej republike. V empirickej časti práce uvádzame čiastkové výsledky výskumu, ktorý bol realizovaný v roku 2012. Respondentmi bolo 10 riaditeľov a 200 učiteľov základných škôl druhého stupňa. Dotazníkom vlastnej konštrukcie sme zisťovali názory riaditeľov a učiteľov na ich disponovanie, dôležitosť a uplatňovanie profesijných kompetencií. Cieľom príspevku je objasniť a poukázať na významovosť profesijných kompetencií učiteľov.

Kľúčové slová: žiak, učiteľ, riaditeľ, profesijné kompetencie, základná škola

Summary: In theory we pay attention to the contribution definition and characteristics of professional competencies of primary school teacher in the Slovak Republic. In the empirical part of the paper presents partial results of research, which was implemented in 2012. Respondents were 10 directors and 200 primary school teachers second grade. Questionnaire we investigated the views of headteachers and teachers at their disposal, the importance and application of professional competencies. The aim of this paper is to clarify and highlight the importance professional competencies of teachers.

Key words: schoolchild, teacher, director, professional competence, primary school

1. Úvod

„...skloniť sa treba najhlbšie k učiteľovi, čo z bytosti vychoval človeka, lebo je ľahšie počítať príklady, kresliť grafy, vysvetľovať javy, zostavovať aparatúry, recitovať úryvky, prekladať vety, či dávať góly, ako vyučovaním predmetu vychovávať človeka so srdcom a dušou ľudskou v harmónii so svetom...“

J. A. Komenský (1592–1670)

V súčasnej dobe sa čoraz viac kladie akcent na rozvíjanie profesijných kompetencií učiteľov. Na učiteľa sú z roka na rok kladené vyššie požiadavky vo všetkých oblastiach jeho kompetencií. Vzhľadom k tomu, že sa v súčasnosti preferuje tvorivo – humanistický prístup v školstve, je potrebné, aby bol učiteľ „vyzbrojený“ dostatočným a kvalitným množstvom informácií o tom, ako plánovať, realizovať a úspešne zvládať vyučovací proces. Súčasťou vyučovacieho procesu nie je len samotné sprostredkovanie informácií žiakom, ale tiež poznanie, správny prístup a hodnotenie žiakov vzhľadom k ich osobnostným schopnostiam a možnostiam. Učiteľ si musí byť vedomí svojich kompetencií ako aj predností a nedostatkov v ich jednotlivých zameraniach. Pojem kompetencia sa podľa I. Tureka (2003) používa v odbornom i bežnom jazyku a jeho význam nie je jednoznačný. Ako synonymá k pojmu kompetencia sa zvyknú používať pojmy schopnosť, zručnosť, spôsobilosť, efektívnosť, kapacita, požadovaná kvalita a i. Za kompetentného v určitej oblasti sa považuje človek, ktorý má schopnosti, motiváciu, vedomosti, zručnosti atď. robiť kvalitne to, čo sa v príslušnej oblasti robiť vyžaduje.

Pretože v prácach často používame paralelne pojmy schopnosť, zručnosť, kompetencia, považujeme za potrebné tieto pojmy definovať a ozrejmiť ich vzájomný vzťah (Turek, 2003):

Schopnosť je psychická vlastnosť osobnosti, ktorá je podmienkou úspešného vykonávania určitej komplexnej činnosti, napr. schopnosť abstraktne myslieť, schopnosť učiť sa. Miera schopnosti závisí od vrodenej a získanej predpokladov pre výkon určitej činnosti.

Zručnosť je špecializovaná zručnosť vykonávať určitú konkrétnu činnosť, riešiť určitý konkrétny problém. Z toho vyplýva, že schopnosť, napr. schopnosť učiť sa, pozostáva zo systému viacerých zručností. Zručnosť intelektuálnej povahy sa zvykne nazývať aj spôsobilosť.

Kompetencia je schopnosť (správanie, činnosť, komplex činností), ktorá charakterizuje vynikajúci výkon v niektorej oblasti činnosti. Kompetencie sú charakteristické prvky činnosti, ktoré sa vyskytujú oveľa častejšie a dôslednejšie pri dosahovaní vynikajúcich výkonov, ako pri dosahovaní priemerných a slabých výkonov v určitej oblasti.

Pojem *kompetencia* (z lat. *competentia*) znamená právomoc, dosah právomoci, spôsobilosť vykonávať istú činnosť. Poznanie kompetencií učiteľovi umožňuje komplexnejšie pôsobenie na žiakov, prispieva k tomu, že okrem tých funkcií, ktoré sú najčastejšie zdôrazňované – vzdelávacia a výchovná – sú docenené aj ďalšie funkcie (Hupková – Petlák, 2004). J. Vašutová (2004, s.12) sa prikláňa k vymedzeniu pojmu kompetencie ako receptívneho pojmu, ktorý „*vyjadruje spôsobilosti ako komplex vedomostí, zručností, postojov a skúseností, ktoré sú cieľovými kategóriami profesie učiteľa v meniacej sa škole, sú tedarozvoja schopné, variabilné a flexibilné*“.

V. Spilková (2001, s. 90) považuje za vhodnejší a povahe práce učiteľa viac zodpovedajúci „prístup integratívny, holistický, ktorý vychádza z komplexného obrazu práce učiteľa, v ktorom kontextovosť a previazanosť jednotlivých komponentov hrá dôležitú úlohu“. Tento prístup zvyrazňuje štruktúry kompetencií, súbory previazaných činností a vhodných spôsobov správania. Profesionálne kompetencie chápe ako komplexnú schopnosť alebo spôsobilosť k úspešnému vykonávaniu profesie. Zahŕňa vedomosti, zručnosti, postoje a osobnostné charakteristiky. V. Spilková ďalej uvádza, že ťažisko profesionálnych kompetencií sa presúva ku kompetenciám pedagogicko-psychologickým a psychodidaktickým, ktoré ďalej triedi na zručnosti komunikatívne, diagnostické a intervenčné, poradenské a konzultačné a sebareflexívne. Kompetencie v práci učiteľa ako zdôrazňuje S. Kariková (1999) sa odrážajú tak v zmenách profesií ako aj v nárokoch, ktoré sú kladené na osobnosť učiteľa a na jeho odbornú prípravu. Aj keď tento pojem chápeme všeobecne, máme na zreteli to, že jednotlivé kompetencie v práci učiteľov musia byť modifikované pre konkrétne obdobie vo vývine žiakov, pre konkrétne typy škôl a stupne vzdelávania.

2. Vymedzenie a klasifikácia kompetencií učiteľa základnej školy

Učiteľ je kompetentný vykonávať svoju profesiu spravidla po ukončení druhého stupňa vysokoškolského vzdelávania, kedy už disponuje potrebným množstvom kompetencií, ktoré ho oprávňujú vykonávať svoju prácu na požadovanej úrovni. V súčasnosti je závažný fakt, že vzdelávanie učiteľa podlieha celoživotnému procesu, čo značí, že je potrebné, aby svoje kompetencie neustále rozvíjal, zdokonaľoval, resp. ich postupom času začal uplatňovať v rovnomernom zastúpení bez značnej preferencie niektorej z nich. V súčasnosti existuje nespočetné množstvo klasifikácií kompetencií učiteľa. Uvádzame delenie kompetencií podľa J. Průchu (2002), s ktorým sa stotožňujeme a považujeme ho za najvýstižnejšie:

1. kompetencie odborné – predmetové,
2. kompetencie didaktické a psychodidaktické,
3. kompetencie všeobecno – pedagogické,
4. kompetencie diagnostické a intervenčné,
5. kompetencie sociálne, psychosociálne a komunikatívne,
6. kompetencie manažérske a normatívne,
7. kompetencie profesionálne a osobnostno – kultivujúce.

Je logické, že výsledok a efekt kompetencií učiteľa sa prejavuje a mal by sa prejavovať najmä vo vedomostiach žiakov a v ich tvorivom využívaní. Z hľadiska kompetencií žiaka ide predovšetkým o nasledovné kompetencie (Hupková – Petlák, 2004):

1. kompetencie učenia sa,
2. kognitívne kompetencie (myslenie),
3. kompetencie vyhľadávania informácií,
4. kompetencie zdokonaľovania sa,
5. komunikačné kompetencie,
6. kompetencie spolupráce,
7. kompetencie činnosti.

Problematika osobnosti učiteľa podľa S. Karikovej (2001) zohráva významnú úlohu tak v oblasti pedagogiky, ako aj psychológie. Učiteľ je nielen dôležitým identifikačným vzorom pre žiakov, ale aj sprostredkovateľom nových informácií a poznatkov, je osobou, ktorá učí žiakov učiť sa a vedie ich k tomu, aby mal záujem si tieto poznatky osvojiť. Z tejto stručnej charakteristiky vyplýva, že učiteľská profesia si vyžaduje od jej nositeľa kompetencie vo vzdelávacej aj výchovnej oblasti. Z tohto dôvodu by mal učiteľ disponovať primeranými teoretickými a odbornými poznatkami z viacerých oblastí:

1. odborné vedomosti z predmetov, ktoré vyučuje,
2. odborné vedomosti, týkajúce sa vývinových charakteristík žiakov,
3. poznatky a vedomosti týkajúce sa organizácie vyučovacej hodiny,
4. poznatky z oblasti didaktiky,
5. primerané rozvinuté jazykové a rečové schopnosti,
6. poznatky z oblasti hodnotenia.

Nasledujúca štruktúra (tab. 1 na s. 477) tvoriaca *kompetenčný profil* učiteľa ako uvádza B. Kosová a B. Kasáčová (2007), rešpektuje tri dimenzie v zmysle výučby orientovanej na žiaka: *orientácia na žiaka, na edukačný proces a na sebarozvoj*, pričom sebarozvoj sa považuje za podmienku kariérneho rozvoja.

To, ako učiteľ realizuje svoje profesijné kompetencie, nezávisí len od úrovne týchto kompetencií, ale aj od toho, akú predstavu učiteľ o sebe má, ako vníma (hodnotí, posudzuje) seba ako učiteľa. Táto predstava o sebe je silným faktorom, ktorý môže facilitovať a podporovať učiteľovo pôsobenie v triede, teda uplatnenie jeho odborným vedomostí a zručností, alebo v negatívnom prípade ich brzdiť a bráni ich optimálnemu uplatneniu (Cabanová, 2009). J. Slavík a S. Siňor (1993) uvažujú o troch druhoch kompetencie:

1. *projektová kompetencia* – pripravenosť učiteľa spracovať odborné obsahy do konkrétnych didaktických projektov,
2. *realizačná kompetencia* – pripravenosť učiteľa uviesť projekt do reálnych situácií vyučovania,
3. *reflexívna kompetencia* – miera pripravenosti reflektovať a zhodnotiť vlastné pedagogické konanie.

Tabuľka č. 1: Kompetenčný profil učiteľa

DIMENZIA	KOMPETENCIA – SPOSOBILOSŤ UČITEĽA
1. ŽIAK	1.1 identifikovať vývinové a individuálne charakteristiky žiaka
	1.2 identifikovať psychologické a sociálne faktory jeho učenia sa
	1.3 identifikovať sociokultúrny kontext rozvoja žiaka
2. EDUKAČNÝ PROCES	A. RIADENIE EDUKAČNÉHO PROCESU
	2.1 ovládať obsah vyučovacích predmetov
	2.2 schopnosť plánovať a projektovať výučbu
	2.3 schopnosť stanoviť ciele vyučovania orientované na žiaka
	2.4 schopnosť psychodidaktickej analýzy učiva
	2.5 schopnosť výberu a realizácie vyučovacích foriem a metód
	2.6 schopnosť hodnotiť priebeh a výsledky vyučovania a učenia sa žiaka
	B. VYTVÁRANIE PODMIENOK EDUKÁCIE
	2.7 schopnosť vytvárať pozitívnu klímu triedy
	2.8 schopnosť vytvárať a využívať materiálne a technologické zázemie vyučovania
	C. OVPLYVNĚVANIE OSOBNOSTNÉHO ROZVOJA ŽIAKA
2.9 schopnosť ovplyvňovať personálny rozvoj žiaka	
2.10 schopnosť rozvíjať sociálne zručnosti a postoje žiaka	
2.11 schopnosť prevencie a nápravy sociálno – patologických javov a porúch správania sa žiaka	
3. SEBAROZVOJ UČITEĽA	3.1 schopnosť profesijného rastu a sebarozvoj učiteľa
	3.2 schopnosť učiteľa identifikovať sa s profesijnou rolou a školou

Zdroj: B. Kosová – B. Kasáčová (2007)

Iným prístupom učiteľskej kompetencie, ktoré vychádzajú z toho, čo učiteľ naozaj robí, popísal britský odborník Ch. Kyriacou (1996), ktorý tieto kompetencie charakterizuje nasledovne:

1. *plánovanie a príprava* – zručnosti potrebné na výber vyučovacích cieľov, ktoré majú žiaci počas hodiny zvládnuť a zvoliť najlepšie prostriedky na dosiahnutie týchto cieľov,
2. *realizácia vyučovacej hodiny* – zručnosti potrebné k úspešnému zapojeniu žiakov do učebnej činnosti, zvlášť ku kvalite vyučovania,
3. *riadenie vyučovacej hodiny* – zručnosti potrebné k riadeniu a organizovaniu činnosti na vyučovacej hodine s cieľom udržať pozornosť žiakov, ich záujem a aktivitu,

4. *klíma triedy* – zručnosti potrebné pre vytvorenie a udržanie kladných postojov žiakov k vyučovaniu a ich motivácia k aktívnej účasti na prebiehajúcich činnostiach,
5. *disciplína* – zručnosti potrebné k udržaniu poriadku a k riešeniu všetkých prejavov nežiaduceho správania žiakov,
6. *hodnotenie prospechu žiakov* – zručnosti potrebné k hodnoteniu výsledkov žiakov aplikované tak pri formatívnom hodnotení, ako aj sumatívnom hodnotení,
7. *reflexia vlastnej práce a sebahodnotenie* – zručnosti potrebné pre sebahodnotenie vlastnej pedagogickej činnosti s cieľom jej budúceho zlepšovania.

Z nespočetného množstva kompetencií sme uviedli rôzne pohľady autorov na ne a to delenie kompetencií podľa J. Průchu, M. Hupkovej – E. Petláka, S. Karikovej, B. Kosovej a B. Kasáčovej, J. Slavíka a S. Siňora, Ch. Kyriacoua. Samozrejme, v literatúre nachádzame aj ďalšie delenia a vymedzenia kompetencií učiteľa podľa rôznych kritérií. Z nášho pohľadu za ťažiskové vo výchovno – vzdelávacom procese učiteľa základnej školy považujeme kompetencie spomenuté v našej práci.

3. Profesionálne kompetencie učiteľa základnej školy z pohľadu reálnej praxe

V tejto časti prezentujeme niektoré výsledky výskumu, ktorého cieľom bolo prostredníctvom dotazníka vlastnej proveniencie zostaveného pre učiteľov a prostredníctvom rozhovoru s riaditeľmi zistiť a analyzovať ich názory na disponovanie profesionálnych kompetencií učiteľov. Výskumnú vzorku tvorilo 200 učiteľov a 10 riaditeľov nižšieho sekundárneho vzdelávania (náhodný výber výskumnej vzorky).

Náš výskum potvrdil prevahu žien v tejto profesii pred mužským pohlavím. V rámci kvalifikačnej štruktúry, najviac (98 %) učiteľov má ukončené magisterské štúdium, 2 % respondentov má ukončené doktorandské štúdium, z čoho vyplýva pozitívne zistenie, že všetci respondenti dosiahli vysokoškolské vzdelanie. Ukázalo sa, že 40 % učiteľov má viac ako 20-ročnú prax z hľadiska počtu odpracovaných rokov v školstve, 25 % má 16–20-ročnú prax, 12 % respondentov uvádza 6–10-ročnú prax, 9 % tvoria učiteľia s 10–12-ročnou praxou a len 4 % predstavujú učiteľia s ročnou praxou.

Výskumom sme okrem iného zisťovali názory učiteľov na ich disponovanie profesionálnymi kompetenciami, čo si myslia o tom, či disponujú, alebo nedisponujú potrebným a pre ich profesiu dostatočným množstvom profesionálnych kompetencií. Zistené údaje uvádzame v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka č. 2: Disponovanie učiteľa profesijnými kompetenciami

Alternatívy	Dĺžka praxe v učiteľskej profesii															
	1		1-2		3-5		6-10		11-15		16-20		20 a viac		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%
Áno	1	14,29	4	40,00	5	50,00	20	83,33	14	77,78	45	90,00	77	95,06	166	83,00
Nedokážem posúdiť	2	28,57	3	30,00	4	40,00	4	16,67	3	16,67	5	10,00	4	4,94	25	12,50
Nie	4	57,14	3	30,00	1	10,00	0	0,00	1	5,55	0	0,00	0	0,00	9	4,50
Spolu	7	100,00	10	100,00	10	100,00	24	100,00	18	100,00	50	100,00	81	100,00	200	100,00

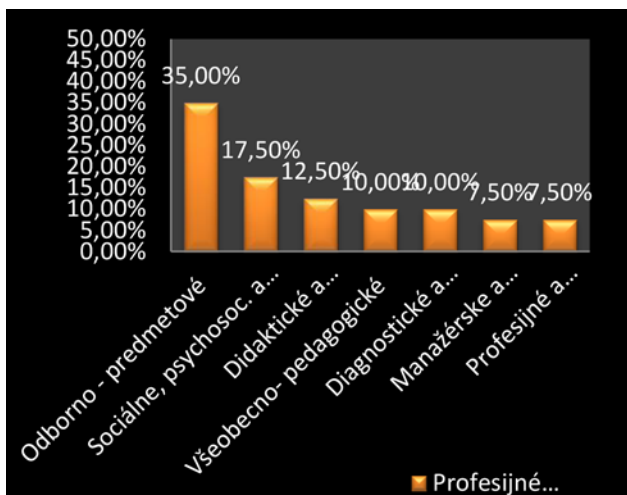
Zdroj: M. Furinová (2012)

Až 83,00 % respondentov uviedlo, že disponuje potrebným a dostatočným množstvom profesijných kompetencií, ktoré ich oprávňujú vykonávať ich pedagogickú činnosť. 12,50 % respondentov nedokáže daný fakt posúdiť a 4,50 % sa domnieva, že ich profesijné kompetencie nie sú rozvinuté do takej miery, do akej by mali byť, resp. sú veľmi kritickí vzhľadom k hodnoteniu svojej osoby z profesijného hľadiska. Zaujímavá je konfrontácia učiteľov s necelou ročnou praxou, kde až 57,14 % respondentov uviedlo, že nedisponujú potrebným množstvom profesijných kompetencií s učiteľmi s viac ako 16 ročnou praxou, ale tiež aj so 6–10 ročnými skúsenosťami, kde túto možnosť uviedlo 0,00 % respondentov. Z uvedených zistení a z tabuľky vyplýva, že kompetencie učiteľov nadobudnuté počas vysokoškolského štúdia sa rozvíjajú v rámci ich pedagogického pôsobenia počas celého života, s čím súvisí aj zistenie, že 95,06 % s viac ako 20 ročnou praxou v učiteľskej profesii uviedlo, že disponuje dostatočným množstvom profesijných kompetencií potrebných na vykonávanie ich pedagogickej práce.

V nadväznosti na danú problematiku nás zaujímalo, ktoré kompetencie považujú učitelia za najdôležitejšie a ktoré naopak za menej dôležité. V dotazníku sme použili koncepciu kompetencií podľa delenia J. Průchu.

Z grafu č. 1 (s. 480) vyplýva, že respondenti považujú v ich profesijnej činnosti za najdôležitejšie odborné – predmetové kompetencie, ktoré predstavujú 35,00 %, ďalej sú to kompetencie sociálne, psychosociálne a komunikatívne, ktoré uviedlo 17,50 % učiteľov, 12,50 % prislúcha didaktickým a psychodidaktickým kompetenciám. S rovnakým počtom 10,00 % sú ďalej uvedené všeobecno – pedagogické a diagnosticko – intervenčné a tiež s rovnakým počtom 7,50 % sú pre učiteľov v koncepcii profesijných kompetencií najmenej dôležité manažérske – normatívne a profesijné a osobnostno – kultivujúce kompetencie. Na základe výskumných zistení môžeme konštatovať, že učitelia sa zameriavajú viac na rozvoj osobnosti žiaka ako na svoj vlastný, čo je pozitívnym zistením hlavne z hľadiska klesajúceho spoločenského statusu učiteľa a dopadu na jeho profesiu, kedy je potrebné, aby si neustále zvyšoval profesijné a osobnostno – kultivujúce kompetencie. Jednotlivé kompetencie a ich uplatňovanie veľmi úzko súvisí s oblasťami výchovno – vzdelávacieho procesu,

Graf č. 1: Dôležitosť profesijných kompetencií u učiteľa

Zdroj: M. Furinová (2012)

v rámci ktorých učiteľ intervenuje do kognitívneho, socio – afektívneho a psychomotorického rozvoja osobnosti žiaka.

V nasledujúcej tabuľke uvádzame percentuálne vyjadrenie názorov respondentov na dôležitosť oblastí vyučovacieho procesu, ktoré sú tiež vyjadrením istého prístupu k učiteľským kompetenciám, ktoré vychádzajú z toho, čo učiteľ naozaj robí. Popísal ich britský odborník Ch. Kyriacou. V tejto otázke mohli respondenti uviesť viacero možností, z toho dôvodu neuvádzame celkový počet v rámci jednotlivých kategórií dĺžky praxe učiteľov.

Tabuľka č. 3: Oblasti výchovno – vzdelávacieho procesu

Oblasti VVP	Dĺžka praxe v učiteľskej profesii															
	1		1-2		3-5		6-10		11-15		16-20		20 a viac		Spolu	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%
Realizácia VH	7	10,00	15	150,00	11	110,00	19	79,17	15	83,33	40	80,00	54	66,67	161	80,50
Klíma triedy	5	71,43	9	90,00	6	60,00	25	104,17	10	55,56	25	50,00	48	59,26	128	64,00
Hodn. prospechu	3	42,86	2	20,00	4	40,00	9	37,50	8	44,44	23	46,00	25	30,86	74	37,00
Reflexia vL práce	1	14,29	1	10,00	2	20,00	6	25,00	5	27,78	19	38,00	33	40,74	67	33,50
Plánov. a príprava	4	57,14	2	20,00	3	30,00	5	20,83	7	38,89	20	40,00	19	23,46	60	30,00
Disciplína	1	14,29	1	10,00	2	20,00	7	29,17	6	33,33	10	20,00	24	29,63	51	25,50
Riadenie VH	0	0,00	0	0,00	2	20,00	1	4,17	3	16,67	8	16,00	19	23,46	33	16,50

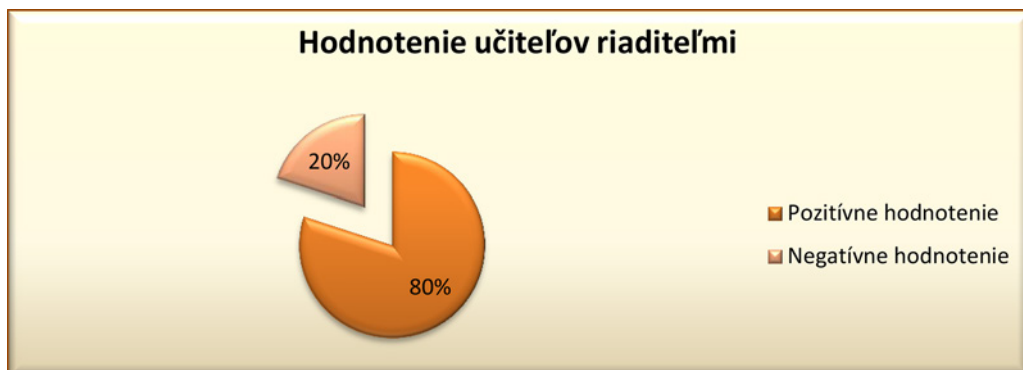
Zdroj: M. Furinová (2012)

Až 80,50 % učiteľov považuje za najdôležitejšiu oblasť ich pedagogického pôsobenia realizáciu vyučovacej hodiny a z nej vyplývajúcu schopnosť učiteľa zapojiť žiakov do vyučovacieho procesu. Respondenti tiež považujú za dôležitú oblasť svojho

pôsobenia klímu triedy, ktorá predstavuje 64,00 % a ktorej náplňou kompetencie učiteľa je vytváranie pozitívnych vzťahov v triede a vhodných podmienok pre komplexný rozvoj žiaka. 37,00 % učiteľov uviedlo hodnotenie prospechu tak pri formatívnom ako aj sumatívnom hodnotení. 33,50 % uvádza reflexiu vlastnej práce. Táto oblasť veľmi úzko súvisí s oblasťou skúmania autodiagnostiky a sebareflexie, ktorým venujeme v práci našu pozornosť. Je pre nás pozitívnym zistením, že učitelia považujú túto oblasť za jednu z najdôležitejších. 30,00 % uviedlo plánovanie a prípravu vyučovacej jednotky. Disciplínu považuje za dôležitú oblasť výchovno – vzdelávacieho procesu 25,50 % respondentov a riadenie vyučovania 16,50 %.

Ďalej nás zaujímalo, ako hodnotia riaditelia učiteľov z hľadiska ich profesijných kompetencií.

Graf č. 2: Hodnotenie učiteľov riaditeľmi

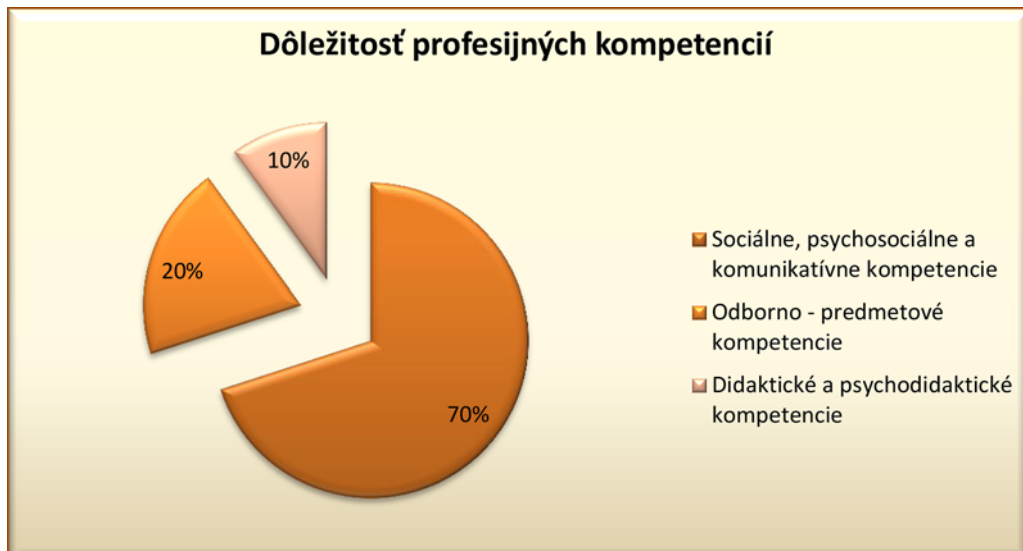

Zdroj: M. Furinová (2012)

Riaditelia hodnotia činnosť, ale aj osobnosť učiteľov pozitívne, čo uviedlo 80,00 % respondentov, avšak niektorí z respondentov uviedli i negatívne hodnotenie, v rámci ktorého kritizovali príliš autoritatívny a na druhej strane aj liberálny, ba dokonca až prehnane benevolentný prístup učiteľov k žiakom. Negatívne ďalej hodnotia syndróm vyhorenia vyskytujúci sa u viacerých učiteľov, ktorý úzko súvisí s ich vekom resp. s dlhoročným pôsobením v školstve, kedy navrhujú zmenu v realizácii učiteľskej profesie a prikláňajú sa k myšlienke tých národov, ktoré poskytujú učiteľom platené voľno, alebo dlhodobú, dokonca niekoľkoročnú dovolenku na zotavenie a nadobudnutie nových síl, pretože sa domnievajú, že učiteľ, ktorý trpí syndrómom vyhorenia, dokáže len ťažko rozvíjať žiaka v plnohodnotnú, kognitívne a emocionálne schopnú osobnosť. V porovnaní s tým ako hodnotia učitelia samých seba, sme zaznamenali menšie rozdiely v názoroch a postojoch učiteľov a riaditeľov. 94,50 % učiteľov uviedlo pozitívne sebahodnotenie a len 5,50 % respondentov uviedlo negatívne sebahodnotenie v rámci svojej pedagogickej činnosti.

Riaditeľov sme sa rozhovore pýtali aj na to, ktoré profesijné kompetencie považujú u učiteľov za najdôležitejšie. Výsledky uvádzame v nasledujúcom grafe.

Graf č. 3: Dôležitosť profesijných kompetencií u učiteľov podľa riaditeľov

Zdroj: M. Furinová (2012)

Z rozhovorov vyplynulo, že až 7 respondenti pokladajú za najdôležitejšie kompetencie učiteľa tie, ktoré spadajú do oblasti sociálnych, psychosociálnych a komunikatívnych oblastí. Dôvodom preferencie týchto kompetencií je nárast sociálno – patologických javov, kedy je potrebné, aby „učiteľ disponoval sociálnym cítením a bol zároveň pre svojich žiakov partnerom a psychológom“. Tieto kompetencie v celkovom hodnotení učiteľov boli na druhom mieste so 17,50% úspešnosťou. 2 z respondentov považujú za najdôležitejšiu odbornú – predmetovú kompetenciu, ktorá sa v hodnotení kompetencií učiteľov nachádza na prvom mieste s 30,00% úspešnosťou. Z uvedených výpovedí upozorňujeme na názorovú zhodu riaditeľov a učiteľov. 1 respondent uviedol didaktickú a psychodidaktickú kompetenciu, v rámci ktorej upozorňuje na učiteľovu schopnosť realizácie a celkového priebehu vyučovacieho procesu, ktorú považuje za najdôležitejšiu, pretože podľa neho pri vopred plánovanom, dobre zorganizovanom, realizovanom a usmerňovanom vyučovacom procese je možné dosiahnuť len výborné výsledky učebných činností žiakov.

4. Záver

„...nech sa teda predovšetkým správa k žiakom ako rodič a uvedomuje si, že nastupuje na miesto tých, ktorí mu zverujú deti. Nech nezaviera oči pred ničím, čo treba napraviť. Nech je v učení prirodzený, v práci trpezlivý a skôr neúnavný, než prepiaty. Nech rád odpovedá na otázky, nech každý deň niečo nové povie, ba mnoho, čo by si poslucháči mali odnieť...“

Quintilianus (medzi 34–45 pred 100 n.l.)

Učiteľ by mal neustále reflektovať svoju výchovno – vzdelávaciu činnosť a na základe sebareflexie sa snažiť zachytiť a prehodnotiť pozitívne ako aj negatívne obsahy svojho pedagogického pôsobenia. Pokúsiť sa posilniť svoje pozitívne stránky a eliminovať svoje negatíva. Učiteľ by si mal byť vedomý svojich nedostatkov v oblasti profesijných kompetencií a snažiť sa ich odstrániť, no na druhej strane je dôležité, aby si bol istý sám sebou a nebál sa promptne reagovať v pedagogických situáciách, v ktorých si je istý svojimi kompetenciami, ktoré mu umožňujú správne intervenovať v rámci výchovno – vzdelávacieho procesu.

V súčasnosti sú tak ako na žiaka, tak čoraz viac aj na učiteľa kladené zvyšujúce sa požiadavky v oblasti ich kompetencií. Ostáva nám len veriť, že pribúdaním kvanta predpokladov a požiadaviek na osobnosť učiteľa, ktoré sú častokrát neopodstatnené resp. prevyšujúce možné pôsobenie učiteľa, zaťažujúce jeho osobnosť ako aj jeho hlavné poslanie – sprostredkovať svojim žiakom informácie a byť pre nich pozitívnym vzorom v oblasti výchovy, sa nevytratí to najdôležitejšie a učiteľ ostane aj naďalej nositeľom múdrosti, cnosti a mravnosti.

5. Použitá literatúra

- CABANOVÁ, M. Diagnostická kompetencia učiteľa alebo považujú sa učiteľia za kompetentných diagnostikovať. In KASÁČOVÁ, B. – CABANOVÁ, M. *Profesia učiteľa v preprimárnej a primárnej edukácii v teórii a výskumoch*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2009. 383 s. ISBN 978-80-8083-902-4.
- FURINOVÁ, M. *Autodiagnostika a diagnostické kompetencie učiteľa základnej školy*. Banská Bystrica: PF UMB, 2012. (Rigorózna práca)
- HUPKOVÁ, M. – PETLÁK, E. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. 1. vyd. Bratislava: IRIS, 2004. 135 s. ISBN 80-89018-77-7.
- KARIKOVÁ, S. *Osobnosť učiteľa*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 1999. 112 s. ISBN 80-8055-239-8.
- KARIKOVÁ, S. 2001. *Osobnosť učiteľa a jeho interakcia so žiakmi*. Banská Bystrica: Metodické centrum, 2001. 52 s. ISBN 80-8041-390-8.

- KOSOVIÁ, B. – KASÁČOVÁ, B. *Základné pojmy a vzťahy v edukácii*. 1.vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2007. 162 s. ISBN 978-80-8083-525-5.
- KYRIACOU, CH. *Klíčové dovedenosti učiteľa*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996. 155 s. ISBN 80-7178-022-7.
- PRŮCHA, J. *Učiteľ: súčasné poznatky o profesii*. Praha: Portál, 2002. 152 s. ISBN 80-7178-621-7.
- SLAVÍK, J. – SIŇOR, S. Kompetence v reflektování výuky. In *Pedagogika*, roč. XLIII, č. 2, s. 155–163. ISSN 0031-3851.
- SPILKOVÁ, J. Teoretická reflexe praxe a sebareflexe v přípravě učitele. In HADJ MOUSSOVÁ, Z., ŠTECH, S. *Dítě, škola, učitel*. Praha: PF UK, s. 50–58. ISBN 978-80-89301-55-3.
- TUREK, I. *Klíčové kompetence. Úvod do problematiky*. Banská Bystrica: MPC, 2003. 32 s. ISBN 80-8041-446-7.12.
- VAŠUTOVÁ, J. *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. 1. vyd. Brno: Paido, 2004. ISBN 80-7315-082-414.

Kontakt na autora

PaedDr. Martina Furinová

Univerzita Mateja Bela
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky
Ružová 13
974 11 Banská Bystrica

Email: martina.furinova@umb.sk

Školiteľ: doc. PaedDr. Mária Kouteková, CSc.

Rozvoj kompetencií učiteľa prostredníctvom kontinuálneho vzdelávania učiteľov

Development of teacher competencies through teachers continuing education

Viktória Pančíková

Anotácia: V SR je kontinuálne vzdelávanie učiteľov zákonne ukotvené. Každý učiteľ sa zo zákona musí ďalej vzdelávať a získavať kredity. Predkladaný príspevok však objasňuje problematiku profesijných kompetencií učiteľov a ich ďalší rozvoj práve prostredníctvom kontinuálneho vzdelávania učiteľov. Bližšie sa príspevok venuje významu, druhom kontinuálneho vzdelávania a profesijným kompetenciám učiteľov, ktoré sa prostredníctvom týchto druhov rozvíjajú.

Kľúčové slová: vzdelávanie učiteľov, kontinuálne vzdelávanie učiteľov, profesijné kompetencie učiteľov, rozvoj profesijných kompetencií učiteľa

Summary: The teacher continuing education is in Slovakia enacted. Every teacher has to self-educate and obtain credits because of law. This paper clarifies the issues of professional competences of teachers. It also specifies importance, types of continuing education and professional competencies of teachers which are through these types develop.

Key words: education of teachers, continuing education of teachers, professional competencies of teachers, development of professional competencies of teachers

1. Úvod

Problematika kompetencií učiteľa a ich rozvoja je rozpracovaná a neustále sa ďalej rozvíja. Existujú mnohé názory ako pripravovať budúcich učiteľov na svoje povolanie v rámci pregraduálnej prípravy. Okrem odbornej prípravy nemôžeme vynechať

ani osobnostné predpoklady budúceho učiteľa, ktoré jednoznačne ovplyvňujú kvalitu výkonu učiteľskej profesie.

S rýchlym tempom modernej spoločnosti už vysokoškolské vzdelanie na výkon tejto profesie nestačí a učelia sa musia naďalej vzdelávať aj prostredníctvom kontinuálneho vzdelávania učiteľov. V takomto prípade kontinuálne vzdelávanie učiteľov chápeme ako ďalšie profesijné vzdelávanie, prostredníctvom ktorého sa rozvíjajú profesijné kompetencie učiteľov potrebné pre adekvátny výkon povolania učiteľa.

Tento príspevok objasňuje problematiku rozvoja kompetencií učiteľov základných a stredných škôl.

2. Stručný pohľad na kompetencie učiteľov

Kompetencie učiteľov môžeme chápať ako vedomosti, zručnosti a schopnosti potrebné pre výkon pedagogickej činnosti. Zjednodušene povedané, byť kompetentný znamená byť spôsobilý vykonávať profesiu učiteľa. Pokiaľ sa určité kompetencie viažu ku konkrétnej profesii, môžeme hovoriť o profesijných kompetenciách. V tomto prípade kompetencie učiteľa (keďže sa viažu s konkrétnou profesiou) a profesijné kompetencie učiteľa vnímame ako synonymá.

Na Slovensku sú požiadavky na profesiu učiteľa štátom štandardizované. Je legislatívne upravené, aký by mal učiteľ byť a čo by mal vedieť – teda akými kompetenciami by mal disponovať. Na základe toho sa utvára kompetenčný profil učiteľa.

Kompetenčný profil učiteľa je súhrn kľúčových kompetencií (charakteristické pre každého jednotlivca) a preukázaných spôsobilostí, ktorými je charakterizovaný výkon profesie. Profesijné kompetencie sú preukázané vedomosti, zručnosti, postoje a ďalšie charakteristiky osobnosti, ktoré sa prejavujú v pracovnom výkone. Kompetenčný profil učiteľa tvoria kľúčové kompetencie a z nich vychádzajúce preukázateľné špecifické kompetencie určené na výkon profesie v jednotlivých kategóriách a kariérnych stupňoch pedagogických zamestnancov škôl alebo školských zariadení (Pavlov, Valica, 2006).

Kompetencie učiteľov môžeme podľa B. Kosovej a B. Kasáčovej (2006, s. 45–47) členiť na tri široko ponímané oblasti:

- *Kompetencie orientované na žiaka* – schopnosť poznať a diagnostikovať žiaka, vedieť pracovať s individuálnymi špecifikami žiaka, poznať a identifikovať teórie učenia sa, poznať socio-kultúrny kontext vývoja žiaka a vedieť s ním pracovať a pod.
- *Kompetencie orientované na edukačný proces* – ovládať obsah aprobačných predmetov, byť schopný plánovať a projektovať vyučovací proces, vedieť vyberať a používať efektívne metódy podporujúce učenie sa žiaka, byť schopný hodnotiť a diagnostikovať priebeh a výsledky vyučovania a učenia sa, vytvárať pozitívnu

klímu v triede, vedieť využívať adekvátne didaktické prostriedky, médiá a informačno-komunikačné technológie v edukačnom procese, vedieť aplikovať stratégie sociálneho rozvoja žiakov, byť schopný rozpoznať sociálno-patologické javy a vedieť v prípade potreby spolupracovať s odborníkmi a pod.

• *Kompetencie orientované na sebarozvoj učiteľa* – byť schopný profesijného rastu a sebarozvoja, vedieť diagnostikovať a hodnotiť vlastnú prácu, vedieť si plánovať vlastný rozvoj a vzdelávanie, mať všeobecný rozhľad, poznať trendy vývoja spoločnosti, byť schopný realizovať učiteľský výskum, vedieť sa stotožniť s rolou učiteľa a pod.

Tento prístup chápania kompetencií učiteľov poníma celkovo všetky dimenzie v práci učiteľa, seba samého a sebarozvoj, edukačný proces a žiaka ako objekt výchovno-vzdelávacieho procesu.

Pokiaľ by sme sa chceli zamerať na kompetencie učiteľa orientované na žiaka a na edukačný proces, musíme mať na zreteli, že kompetencie učiteľa „... musia byť modifikované pre konkrétne obdobia vo vývine žiakov, pre konkrétne typy škôl a stupne vzdelávania“ (Kariková, 1999, s. 87).

Vykonávanie učiteľskej profesie je podmienené rozvojom profesijných kompetencií učiteľa.

3. Kontinuálne vzdelávanie učiteľov a jeho význam

Príprava na učiteľskú profesiu prebieha počas štúdia na vysokej škole, prípadne ešte na strednej škole. Avšak nie je možné aby bol absolvent plne pripravený na výkon učiteľskej profesie. Tak isto nestačia osobnostné predpoklady pre výkon takejto profesie. Vedomosti, schopnosti a zručnosti získané počas štúdia na vysokej škole sú kľúčové, toto vzdelanie však dopĺňa kontinuálne vzdelávanie učiteľov a sebarozvíjanie.

Kontinuálne vzdelávanie učiteľov by malo byť natolko flexibilné, aby pružne reagovalo na zmeny v spoločnosti a v učiteľskej profesii. Tým pádom, kontinuálne vzdelávanie učiteľov dopĺňa a rozširuje profesijné kompetencie učiteľov tak, aby bol jeho výkon čo najefektívnejší či už vo vzťahu k žiakom, škole alebo vo vzťahu k sebe samému.

„Vysokoškolská príprava učiteľov tvorí len východisko pre budúcu profesionalitu. To, či sa učiteľstvo vyprofiluje do profesionality, závisí od posunov v praktickom pôsobení učiteľov, ako aj od rozvoja systému celoživotného vzdelávania učiteľov. Významnú úlohu preto zohráva kontinuálne vzdelávanie učiteľov v biodromálnom horizonte, ktoré by malo vychádzať z podobných obsahových i procesuálnych východísk, aby cieľavedome viedlo k získavaniu kompetencií, nevyhnutných pre expertnosť v učiteľskej profesii“ (Kosová, 2006, s. 18).

Kontinuálne vzdelávanie učiteľov môžeme charakterizovať aj ako ďalší profesijný rozvoj učiteľov. Zo zákona sa každý učiteľ musí podieľať na kontinuálnom vzdelávaní, prostredníctvom ktorého získava vedomosti, zručnosti a schopnosti potrebné pre výkon jeho povolania. Potreba ďalšieho vzdelávania učiteľov vychádza aj zo skutočnosti, že moderná spoločnosť sa rýchlo vyvíja a napreduje. Neustále do popredia vystupujú nové trendy v oblasti výchovy a vzdelávania detí a mládeže. Práve preto vzdelanie, ktoré učitelia nadobudli počas štúdia na vysokej škole, nie je dostačujúce.

Zák. č. 317/2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov § 35 charakterizuje kontinuálne vzdelávanie učiteľov nasledovne: „Kontinuálne vzdelávanie ako súčasť celoživotného vzdelávania je sústavný proces nadobúdania vedomostí, zručností a spôsobilostí s cieľom udržania, obnovovania, zdokonaľovania, rozširovania a dopĺňania profesijných kompetencií pedagogického zamestnanca a odborného zamestnanca potrebných pre výkon pedagogickej činnosti a na výkon odbornej činnosti.“

Profesijný rozvoj učiteľov je dlhodobý proces, ktorý by mal vychádzať predovšetkým zo vzdelávacích potrieb učiteľov. Vzdelávacie potreby učiteľov je potrebné najskôr analyzovať a na základe nich realizovať ďalšie potrebné kroky. Ideálne je ku kontinuálnemu vzdelávaniu učiteľov pristupovať systémovo. Systémový prístup sa podľa V. Prusákovej (2000, s. 15–16) vyznačuje tým, že ide o cyklický proces pozostávajúci z nasledovných etáp:

- analýza a identifikácia vzdelávacích potrieb,
- definovanie cieľov vzdelávania,
- plánovanie a projektovanie vzdelávania,
- realizácia vzdelávania,
- hodnotenie a diagnóza.

Na základe hodnotenia a diagnózy kontinuálneho vzdelávania vznikajú nové podklady pre prvý krok – analýzu vzdelávacích potrieb.

Kontinuálne vzdelávanie učiteľov je významné z viacerých pohľadov. Môžeme hovoriť o individuálnom prínose pre konkrétneho učiteľa, kedy v prvom rade obohacuje seba, svoje vedomosti, zručnosti a schopnosti. Podľa S. Babiakovej (2008) kontinuálne vzdelávanie učiteľov spája s profesijným odborným rastom učiteľov. V zásade ide o rozvoj kompetencií učiteľov vo vzťahu k riadeniu procesu učenia sa žiakov na vyučovaní a rozvoj kompetencií súvisiacich s vyučovaným odborom. Autorka ďalej uvádza, že kontinuálne vzdelávanie učiteľov je aj forma prevencie pred nežiaducimi javmi v profesijnom živote učiteľa ako je napr. syndróm vyhorenia. Druhým prevenčným aspektom je znižovanie izolácie učiteľov žijúcich a pracujúcich v malých obciach, ktorým chýba priestor na výmenu skúseností s ostatnými kolegami.

V druhom prípade ide o prínos pre inštitúciu alebo školské zariadenie, v ktorom konkrétny učiteľ pracuje a vyučuje. Učiteľ zvyšovaním svojej profesionality zvyšuje prestíž danej organizácie a podieľa sa na plnení jej cieľov.

Tretia oblasť je spoločenský rozmer takéhoto vzdelávania. Získané vedomosti a zručnosti učiteľ predáva žiakom a študentom. Z uvedeného vyplýva, že rozvoj a vzdelávanie učiteľov zabezpečí kvalitnejšiu výchovu a vzdelávanie detí a mládeže. Každý učiteľ by mal neustále inovovať a prehľbovať svoje vedomosti a prispôbovať ich rýchlemu pokroku a novým vedeckým poznatkom súčasnej doby, a tak ich odovzdávať v procese vzdelávania.

Kontinuálne vzdelávanie učiteľov sa zameriava na získanie vedomosti a zručností najmä z oblasti pedagogiky, psychológie, aprobačných predmetov a študijných odborov, prípadne na získanie vedomostí a zručností z inej oblasti týkajúcej sa výkonu pedagogickej činnosti (vyhláška č. 445/2009 Z.z. § 1).

Na základe zák. č. 317/2009 Z.z. § 35, ods. 4 definujeme nasledovné druhy kontinuálneho vzdelávania učiteľov:

- adaptačné vzdelávanie,
- špecializačné vzdelávanie,
- funkčné vzdelávanie,
- aktualizáčn é vzdelávanie,
- inovačné vzdelávanie.

Na aktualizáčn é, inovačné, špecializačné a funkčné vzdelávanie sa môže učiteľ prihlásiť až po absolvovaní šiestich mesiacov pedagogickej činnosti. Absolvovaním kontinuálneho vzdelávania učiteľ splní požiadavky na zaradenie do príslušného kariérového stupňa⁷⁰⁵ alebo kariérovej pozície⁷⁰⁶ a aktualizuje alebo inovuje svoje profesijné kompetencie (zák. č. 317/2009 Z.z. § 35).

Jednotlivé druhy kontinuálneho vzdelávania učiteľov sú obsahovo odlišne zamerané. Preto môžeme konštatovať, že jednotlivé druhy sa zameriavajú na rozvoj rôznych profesijných kompetencií učiteľa.

⁷⁰⁵ Kariérové stupne podľa zák. č. 317/2009 Z.z. § 27, ods. 2 sú: začínajúci učiteľ, samostatný učiteľ, učiteľ s prvou atestáciou a učiteľ s druhou atestáciou.

⁷⁰⁶ Kariérové pozície podľa zák. č. 317/2009 Z.z. § 32, ods. 2 sú: triedny učiteľ, výchovný poradca, uvádzajúci pedagogický zamestnanec, vedúci predmetovej komisie alebo vzdelávacej oblasti, koordinátor informatizácie a iný zamestnanec vykonávajúci špecializované činnosti určené riaditeľom.

4. Rozvoj kompetencií učiteľa prostredníctvom jednotlivých druhov kontinuálneho vzdelávania učiteľov

Kontinuálne vzdelávanie učiteľov ako jedna súčasť profesijného rozvoja učiteľov sa orientuje na rozvoj profesijných kompetencií vo všetkých oblastiach. Niektoré druhy sa viac zameriavajú na rozvoj kompetencií učiteľa orientujúcich sa na žiaka a na edukačný proces, iné na rozvoj učiteľa.

V nasledujúcich podkapitolách si objasníme najmä obsahové zameranie jednotlivých druhov kontinuálneho vzdelávania učiteľov a vplyv obsahu na rozvoj jednotlivých kompetencií učiteľa.

4.1 Adaptačné vzdelávanie

Cieľom adaptačného vzdelávania začínajúceho učiteľa je získanie profesijných kompetencií na výkon činností samostatného pedagogického zamestnanca (nasledujúca kariérová pozícia). Poskytovateľom adaptačného vzdelávania je škola, s ktorou má učiteľ uzatvorený pracovný pomer. Spôsob a formu takéhoto vzdelávania určuje riaditeľ školy. Adaptačné vzdelávanie trvá spravidla jeden rok. Ak začínajúci učiteľ neukončí adaptačné vzdelávanie úspešne, zamestnávateľ s ním skončí pracovný pomer. Adaptačné vzdelávanie sa poskytuje začínajúcemu učiteľovi bezplatne (zák. č. 317/2009 Z.z. § 36).

Obsahom adaptačného vzdelávania učiteľov sú vedomosti, zručnosti a spôsobilosti, ktoré učiteľ nemohol nadobudnúť počas pregraduálnej prípravy na povolanie. Obsah vzdelávania môžeme kategorizovať podľa smernice č. 19/2009-R čl. 2 do troch základných oblastí:

- *Základné vedomosti* o organizácii a štruktúre školy alebo školského zariadenia, o podmienkach a potrebách školy a konkrétneho pracoviska a o všeobecne záväzných právnych predpisoch, ktoré upravujú činnosť školy.
- *Podrobné vedomosti* o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci a požiarnej ochrane a ich rozpracovanie vo vnútorných predpisoch školy, o registratúrnom poriadku školy, o spôsobe fungovania informačného systému školy a o pravidlách bezpečného používania intranetu a internetu v škole, o pracovnom a organizačnom poriadku školy, o školskom vzdelávacom programe alebo výchovnom programe školy a o pedagogickej dokumentácii a ostatnej dokumentácii školy.
- *Zručnosti samostatne využívať získané vedomosti pri vykonávaní pedagogickej činnosti* – plánovanie vyučovacej hodiny a vyučovacej činnosti, vytýčenie výchovno-vzdelávacích cieľov, organizácia práce na hodine priamej vyučovacej činnosti, vypracovanie vlastných tematických plánov, pravidelné písomné pripravovanie sa na výchovno-vzdelávaciu činnosť, výber pomôcok, využívanie

moderných metód – ich účelné a efektívne využitie pri výkone pedagogickej činnosti, využívanie a manipulácia s didaktickou technikou, evidovanie informácií o osobnosti dieťaťa alebo žiaka a jeho rozvoji, kontrolovanie výsledkov edukačného procesu, vypracúvanie individuálnych vzdelávacích programov pre žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, komunikovanie so zákonnými zástupcami a organizáciami, ktoré sa na výchove a vzdelávaní podieľajú.

Na základe legislatívneho uchopenia problematiky adaptačného vzdelávania začínajúceho učiteľa môžeme konštatovať, že adaptačného vzdelávania sa učiteľ zúčastňuje hneď po nástupe do zamestnania. Takéto vzdelávanie mu bezplatne poskytuje škola, v ktorej pracuje a trvá spravidla jeden rok.

Adaptačné vzdelávanie v sebe zahŕňa osvojenie si informácií z oblasti predpisov a noriem, ktoré sú dôležité a nutné pre výkon profesie učiteľa, ale nerozvíjajú jeho profesijné kompetencie. Majú skôr informatívny charakter. Ďalej sa adaptačné vzdelávanie zameriava na rozvoj kompetencií učiteľa orientujúcich sa na žiaka a na edukačný proces. Tu však možno polemizovať o obsahu adaptačného vzdelávania v bode „*zručnosti samostatne využívať získané vedomosti pri vykonávaní pedagogickej činnosti*“ a o obsahu pregraduálnej prípravy na povolanie učiteľa. Nosnou otázkou je, nakoľko je kvalitná príprava na povolanie a nakoľko je potrebné v rámci adaptačného vzdelávania vzdelávať začínajúcich učiteľov v oblasti plánovania vyučovacej hodiny, v oblasti využívania moderných metód a pod.

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že škola, ktorá prijala do pracovného pomeru začínajúceho učiteľa, má možnosť prostredníctvom adaptačného vzdelávania eliminovať nedostatky, resp. doplniť vzdelanie, ktoré nebolo obsiahnuté počas vysokoškolskej prípravy. Rozvíjajú sa hlavne profesijné kompetencie orientované na žiaka a na edukačný proces.

4.2 Špecializačné vzdelávanie

Cieľom špecializačného vzdelávania učiteľov je získanie profesijných kompetencií potrebných na výkon špecializovaných činností. Špecializačné vzdelávanie trvá najviac 18 mesiacov. Obsahom špecializačného vzdelávania sú vedomosti, schopnosti a zručnosti zo všeobecne záväzných právnych predpisov, z pedagogiky a z ďalších odborov vzdelávania potrebných na výkon špecializovaných činností (zák. č. 317/2009 Z.z. § 37).

Špecializačné vzdelávanie môžu podľa zák. č. 317/2009 Z.z. § 37 ods. 2 uskutočňovať nasledovní poskytovatelia:

- škola alebo školské zariadenie,
- vysoká škola,
- organizácia zriadená ministerstvom na zabezpečenie a/alebo plnenie úloh v oblasti kontinuálneho vzdelávania,
- vzdelávacia organizácia iného ústredného orgánu štátnej správy,
- cirkev alebo náboženská spoločnosť alebo iná právnická osoba, ktorá má v predmete činnosti vzdelávanie.

Učiteľ – špecialista môže byť triedny učiteľ, výchovný poradca, kariérový poradca, uvádzajúci pedagogický zamestnanec (v rámci adaptačného vzdelávania), vedúci predmetovej komisie alebo vzdelávacej oblasti, koordinátor informatizácie a iný zamestnanec vykonávajúci špecializované činnosti určené riaditeľom, napr. špecialista na vzdelávanie detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, koordinátor prevencie a pod. Špecializovanú činnosť vykonáva učiteľ popri svojej pedagogickej činnosti. Úspešné absolvovanie špecializačného vzdelávania podmieňuje výkon špecializovanej funkcie učiteľa (zák. č. 317/2009 Z.z. § 33).

Z charakteristiky špecializačného vzdelávania môžeme vyrozumieť, že na základe absolvovaného špecializačného vzdelávania učiteľ môže vykonávať aj inú činnosť. Pre verejnosť je najznámejšia funkcia triedneho učiteľa a výchovného poradcu. Prostredníctvom špecializačného vzdelávania učiteľ získava vedomosti, zručnosti a schopnosti prevažne z oblasti psychológie a pedagogiky. Prostredníctvom takéhoto vzdelávania sa opäť najviac rozvíjajú kompetencie orientované na osobnosť žiaka, nie už však na edukačný proces.

Absolvovaním špecializačného vzdelávania učiteľ získava možnosť zastávať určitú kariérovú pozíciu, ktorú bude vykonávať popri svojej zvyčajnej pedagogickej činnosti. Preto môžeme konštatovať, že sa u učiteľa rozvíjajú aj kompetencie orientujúce sa na rozvoj osobnosti učiteľa.

V prípade špecializačného vzdelávania vo vzťahu k rozvoju profesijných kompetencií učiteľa je potrebné akceptovať, o aké špecializačné vzdelávanie sa vo vzťahu ku kariérovej pozícii jedná.

Špecializačné vzdelávanie, ktorého výsledkom je kariérová pozícia triedneho učiteľa, výchovného poradcu, kariérového poradcu, rozvíja prevažne kompetencie orientujúce sa na žiaka. Cieľom týchto pozícií je pomoc žiakom v prípade konfliktov, výchovných problémov, v rozhodovaní sa o profesijnom smerovaní a pod. Cieľu sa podriadiuje obsah vzdelávania, ktorý v takomto prípade musí byť orientovaný na žiaka. V prípade uvádzajúceho pedagogického zamestnanca (učiteľa) sa môžu vo väčšej miere rozvíjať aj kompetencie orientujúce sa na sebarozvoj učiteľa.

4.3 Funkčné vzdelávanie

Cieľom funkčného vzdelávania je získanie profesijných kompetencií potrebných na výkon riadiacich činností. Funkčné vzdelávanie podľa zák. č. 317/2009 Z.z. § 38 poskytuje:

- organizácia kontinuálneho vzdelávania zriadená ministerstvom,
- vzdelávacia organizácia iného ústredného orgánu štátnej správy podľa osobitného predpisu,
- cirkev alebo náboženská spoločnosť,
- iná právnická osoba, ktorá má v predmete činnosti vzdelávanie,
- vysoká škola.

Funkčné vzdelávanie trvá najviac 24 mesiacov. Obsahom funkčného vzdelávania sú vedomosti, schopnosti a zručnosti z nasledovných oblastí:

- strategické riadenie školy alebo školského zariadenia,
- všeobecne záväzné právne predpisy a ďalšie predpisy týkajúce sa riadenia škôl a školských zariadení,
- riadenie výchovno-vzdelávacieho procesu a odborných činností,
- personálne riadenie,
- finančné riadenie,
- riadenie vlastného osobnostného rozvoja (vyhláška č. 445/2009 Z.z. § 9).

Funkčné vzdelávanie je určené predovšetkým pre učiteľov s ambíciou zastávať riadiace/vedúce funkcie ako napr. riaditeľ, zástupca riaditeľa a pod. Platnosť funkčného vzdelávania je sedem rokov a predlžuje sa na základe absolvovania funkčného inovačného vzdelávania (zák. č. 317/2009 Z.z. § 34).

Pri funkčnom vzdelávaní učiteľov pozorujeme jednoznačný odklon od predošlých druhov kontinuálneho vzdelávania (adaptačné a špecializačné), ktorý spočíva v tom, že obsah takéhoto vzdelávania sa výrazne zameriava na rozvoj profesijných kompetencií učiteľa orientujúcich sa na osobnosť učiteľa a na jeho sebarozvoj.

4.4 Aktualizačné vzdelávanie

Cieľom aktualizačného vzdelávania učiteľov je udržanie si profesijných kompetencií potrebných na štandardný výkon pedagogickej činnosti, ale aj na štandardný výkon riadiacich činností vedúceho pedagogického zamestnanca (riaditeľ, zástupca riaditeľa a pod.) alebo príprava na vykonanie atestácie. Aktualizačné vzdelávanie zamerané na vykonanie atestácie sa nazýva prípravné atestačné vzdelávanie. Aktualizačné vzdelávanie zamerané na udržanie profesijných kompetencií v oblasti riadiacich činností sa nazýva funkčné aktualizačné vzdelávanie (zák. č. 317/2009 Z.z. § 39).

- Obsahom aktualizáčného vzdelávania podľa vyhlášky 445/2009 Z.z. § 6 ods. 2 sú: aktuálne informácie využiteľné pri výkone pedagogickej činnosti alebo odbornej činnosti,
- prehlbovanie, rozvíjanie a rozširovanie odborných a pedagogických vedomostí a zručností pedagogických zamestnancov alebo odborných zamestnancov,
- zmeny v koncepcii výchovy a vzdelávania,
- všeobecne záväzné právne predpisy a iné právne a organizačné akty v oblasti školstva.

Absolvovaním aktualizáčného vzdelávania sa rozvíjajú všetky definované oblasti profesijných kompetencií učiteľa. Samozrejme, opäť treba prihliadať na konkrétnu vzdelávaciu akciu a na jej zámer. Prostredníctvom aktualizáčného vzdelávania neaktualizujeme len vedomosti, zručnosti a schopnosti nadobudnuté počas predošlého kontinuálneho vzdelávania, ale aj z vysokoškolskej prípravy.

V aktualizáčnom vzdelávaní vidíme aj flexibilitu kontinuálneho vzdelávania. Takéto vzdelávanie reaguje na spoločenské zmeny v oblasti výchovy a vzdelávania detí a mládeže (čo je nové a „in“) ako aj na zmeny v obsahu jednotlivých vied a aprobačných predmetov.

4.5 Inovačné vzdelávanie

Cieľ inovačného vzdelávania charakterizujeme podľa zák. č.317/2009 Z.z. § 40 ako vzdelávanie, prostredníctvom ktorého sa zdokonaľujú profesijné kompetencie učiteľa potrebné na štandardný výkon jeho profesie. Inovačné vzdelávanie zabezpečujú vysoké školy, organizácie zriadené ministerstvom, vzdelávacia organizácia iného ústredného orgánu štátnej správy, cirkev a náboženská spoločnosť alebo iná právnická osoba.

Obsahom inovačného vzdelávania sú podľa vyhlášky 445/2009 Z.z. § 7, ods. 2 inovácie najmä v týchto oblastiach:

- v aprobačných predmetoch alebo v študijných odboroch,
- v pedagogike, psychológii alebo ďalších poznatkoch potrebných na výkon pedagogickej činnosti alebo odbornej činnosti,
- v poznatkoch potrebných na výkon činností v kariérových pozíciách.

V prípade, že sa inovačné vzdelávanie viaže na funkčné vzdelávanie nazýva sa inovačné funkčné vzdelávanie. Funkčné vzdelávanie má spravidla platnosť sedem rokov (viď. 4.3 Funkčné vzdelávanie). Pred ukončením platnosti funkčného vzdelávania učiteľ absolvuje inovačné funkčné vzdelávanie a tým predĺži jeho platnosť na ďalších sedem rokov. Podobný systém je aj v prípade inovačného špecializačného vzdelávania.

Prostredníctvom tohto druhu kontinuálneho vzdelávania opäť rozvíjame profesijné kompetencie učiteľov vo všetkých oblastiach – žiak, edukačný proces a sebarozvoj učiteľa. V prípade inovačného vzdelávania v aprobačných predmetoch sa rozvíjajú kompetencie orientujúce sa na edukačný proces. Vzdelávanie v oblasti psychológie rozvíja kompetencie orientujúce sa na žiaka. Ak hovoríme o inovačnom funkčnom vzdelávaní, rozvíjajú sa kompetencie orientujúce sa na sebarozvoj učiteľa.

5. Záver

Predkladaný príspevok prináša ucelený vhľad do problematiky rozvoja kompetencií učiteľa prostredníctvom kontinuálneho vzdelávania učiteľov. Pri rozbere vychádza z predovšetkým z platnej legislatívy.

Na základe štúdia jednotlivých druhov kontinuálneho vzdelávania učiteľov môžeme konštatovať, že systém sa snaží rozvíjať kompetencie učiteľov celostne. Adaptačné vzdelávanie je zamerané na rozvoj kompetencií učiteľa orientujúcich sa na žiaka a na edukačný proces viac ako ostatné druhy kontinuálneho vzdelávania učiteľov. Na druhej strane, funkčné vzdelávanie sa prioritne orientuje na rozvoj kompetencií v oblasti sebarozvoja učiteľa.

Aktualizačné a inovačné vzdelávanie sú zamerané na komplexný rozvoj profesijných kompetencií učiteľa. Rozvoj jednotlivých oblastí kompetencií učiteľa v prípade inovačného a aktualizacieho vzdelávania môžeme definovať až na základe konkrétnej vzdelávacej akcie.

Veľký význam prikladáme skutočnosti, že aktualizacie vzdelávanie učiteľov zabezpečuje neustály prísun nových vedomostí, informácií a trendov v oblasti výchovy a vzdelávania detí a mládeže. Z čoho vyplýva, že učiteľská profesia nestagnuje, ale neustále napreduje, čím opodstatňuje význam kontinuálneho vzdelávania na všetkých troch úrovniach.

6. Použitá literatúra

BABIAKOVÁ, S. *Kontinuálne profesijné vzdelávanie učiteľov*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2008. 143 s. ISBN 978-80-8083-550-7.

KARIKOVÁ, S. *Osobnosť učiteľa*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 1999. 112 s. ISBN 80-8055-239-8.

KASÁČOVÁ, B., KOSOVÁ, B. Kompetencie a spôsobilosti učiteľa – európske trendy a slovenský prístup. In *Profesijný rozvoj učiteľa*. 1. vyd. Prešov: Metodicko – pedagogické centrum, 2006. 160s. ISBN 80-8045-431-0.

KOSOVÁ, B. Profesia a profesionalita učiteľa v teoretických súvislostiach. In *Profesijný rozvoj učiteľa*. 1. vyd. Prešov: Metodicko – pedagogické centrum, 2006. 160 s. ISBN 80-8045-431-0.

- PAVLOV, I., VALICA, M. Profesionálny rozvoj učiteľov v kariérnom systéme. In *Profesionálny rozvoj učiteľa*. 1. vyd. Prešov: Metodicko – pedagogické centrum, 2006. 160s. ISBN 80-8045-431-0.
- PRUSÁKOVÁ, V. *Systémový prístup k ďalšiemu vzdelávaniu*. 1. vyd. Bratislava: Inštitút pre verejnú správu, 2000. 125 s. ISBN 80-9683308-2-1.
- Smernica č. 19/2009-R z 20. októbra 2009, ktorou sa vzdáva rámcový program adaptačného vzdelávania.8.
- Vyhláška Ministerstva školstva SR č. 445/2009 Z.z. o kontinuálnom vzdelávaní, kreditoch a atestáciách pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov.
- Zákon NR SR č. 317/2009 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov.11.

Kontakt na autora

Mgr. Viktória Pančíková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Pedagogická fakulta
Katedra andragogiky
Ružová 13
974 11 Banská Bystrica

Email: viktoria.pancikova@umb.sk

Školiteľ: prof. PhDr. Viera Prusáková, CSc.

Názory učiteľov etickej výchovy na kurikulum etickej výchovy na primárnom stupni vzdelávania

Opinions of teachers on curriculum of ethical education at the primary level

Peter Uhrin

Anotácia: Príspevok prezentuje hlavné výsledky empirického výskumu názorov učiteľov na otázky súvisiace so súčasným kurikulumom etickej výchovy na primárnom stupni v Slovenskej republike a poukazuje na jeho možné modifikácie v oblasti cieľov a obsahu.

Kľúčové slová: etická výchova, kurikulum, primárny stupeň, cieľ, obsah

Summary: *This paper describes the main results of the empirical research of teachers' ideas on questions related to current curriculum ethic education at the primary level in the Slovak Republic and points to the possible modification in the field of the objectives and content.*

Key words: *ethic education, primary level, objective, content*

1. Úvod

Poslaním etickej výchovy je vychovať osobnosť s vlastnou identitou a hodnotovou orientáciou, v ktorej úcta k človeku a k prírode, spolupráca, prosociálnosť a národné hodnoty zaujímajú významné miesto. (ŠVP Etická výchova, Príloha ISCED 1, 2011) Vyučovací predmet etická výchova má aplikačný charakter a je zameraný na rozvoj personálnych, sociálnych a morálnych kvalít osobnosti dieťaťa, a preto má predpoklady rozvíjať v deťoch dobro i čestnosť, zodpovednosť, schopnosť vytvárať a udržiavať priateľstvá, byť kompetentným riadiť svoj život, ale svojou aplikačnou povahou aj podporiť občiansku participáciu.

2. Analýza kurikula etickej výchovy v oblasti cieľov a obsahu

Hlavným zámerom príspevku je zistiť názory učiteľov na súčasné kurikulum etickej výchovy (ďalej EV) na primárnom stupni v Slovenskej republike a poukázať na možné modifikácie v oblasti cieľov a obsahu predmetu. Pod pojmom kurikulum rozumieme vzdelávací program (projekt, plán), priebeh štúdia a jeho obsah, obsah všetkých skúseností, ktoré žiaci získavajú v škole a v činnostiach spätých so školou, ich plánovanie a hodnotenie. Kurikulum sa sústreďí najmä na žiaka, pričom zahŕňa ciele, obsah, metódy, spôsoby organizácie i hodnotenia školského vzdelávania. (Průcha, Walterová, Mareš, 2001) V príspevku sa venujeme oblastiam cieľov a obsahu.

Nami vytvorený dotazník obsahoval tri typy otázok: polouzavreté, otvorené a škálové. Učitelia mohli vyjadriť svoj súhlas alebo nesúhlas na škále od 1 (cieľ, téma nemá žiadny význam pre osobnostný alebo sociomorálny vývin osobnosti žiakov) do 5 (cieľ, téma je vysoko významný/á pre osobnostný a sociomorálny vývin osobnosti žiakov).

Dotazník bol distribuovaný v elektronickej podobe⁷⁰⁷ ako anonymný a určený na samostatné vyplnenie.

Výskumnú vzorku tvorilo 128 učiteľov EV na primárnom stupni ZŠ, z ktorých sme pri vyhodnocovaní museli vyradiť 28 respondentov (22 %) z dôvodu odbornej nespôsobilosti. Odbornú spôsobilosť nadobudli respondenti interným štúdiom na vysokej škole (50 %), externým štúdiom na vysokej škole (8 %) a na metodicko-pedagogickom centre (42 %). Zloženie skupiny respondentov tvorilo 88 % žien a 12 % mužov vo veku od 25 do 63 rokov. Vekový priemer je 40 rokov a najčastejšie vyskytujúci sa vek je 48 rokov.

Interpretáciu výsledkov sme na základe zámeru príspevku rozdelili do dvoch základných oblastí:

1. Oblasť významnosti cieľov EV v primárnom vzdelávaní.
2. Oblasť významnosti obsahu (tematických celkov) EV v primárnom vzdelávaní.

2.1 Oblasť významnosti cieľov EV v primárnom vzdelávaní

Ciele etickej výchovy spolu s obsahom učiva nadväzujú na všeobecné ciele primárnej edukácie, na ciele projektu Milénium a sú v súlade s programom výchovy k prosociálnosti od R. R. Olivara. Prosociálnosť chápeme ako základný pilier budovania životnej filozofie človeka a mal tvoriť cieľ vyučovacieho predmetu etická výchova. (Fridrichová, 2009) Práve výchova k prosociálnosti sa vníma ako systém výchovných metodických postupov a krokov usporiadaných do programu, ktorý „rozvíja

⁷⁰⁷ Dotazník dostupný na: <https://docs.google.com/forms/d/12bX0K93jEhrGoQt7FKYqanQYAHAbrf7qsw0L2SkKhts/viewform>

morálne postoje a praktické morálne činy a správanie.“ (Ivanová, Kopinová, Líšková, 2005, s 4)

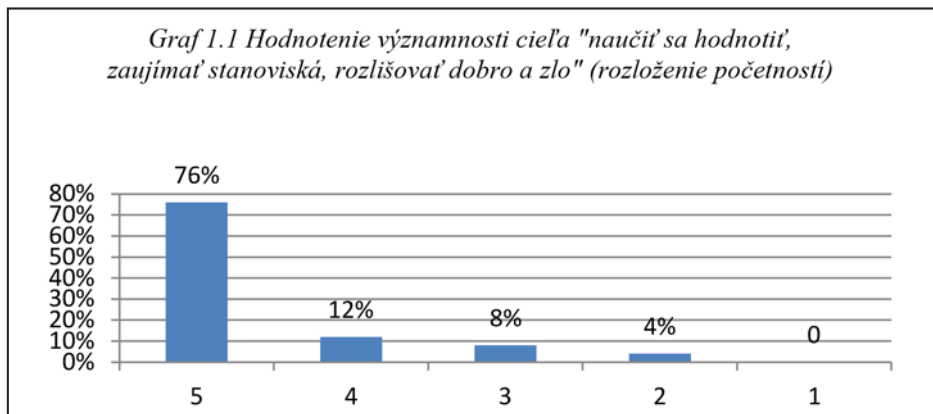
V tejto oblasti sme sa zamerali na skúmanie významnosti cieľov⁷⁰⁸ EV v primárnom vzdelávaní z pohľadu učiteľov. Učitelia vyjadrovali názor na problematiku „*Posúďte významnosť cieľa tematického celku pre osobnostný a sociomorálny rozvoj vašich žiakov*“ v škále od 1 (cieľ nemá žiadny význam pre osobnostný alebo sociomorálny vývin osobnosti žiakov) do 5 (cieľ je vysoko významný pre osobnostný a sociomorálny vývin osobnosti žiakov).

Tabuľka T1. Ciele EV zoradené zostupne podľa učiteľmi posúdenej významnosti pre osobnostný a sociomorálny vývoj osobnosti žiaka.

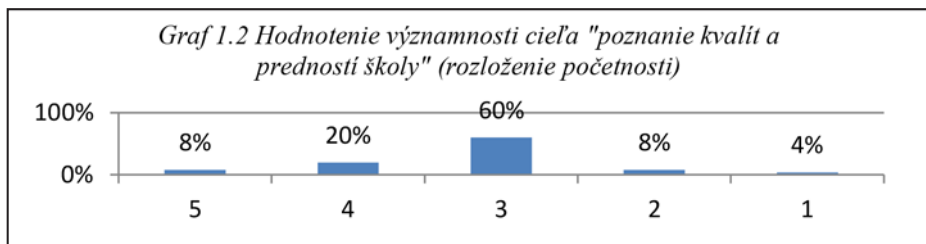
Významnosť cieľa EV	AM	SD	min	max	mode	medián	responses
Naučiť sa hodnotiť, zaujímať stanoviská, rozlišovať dobro a zlo	4,65	0,81	2	5	5	5	100
Vytvárať prosociálne spoločenstvo detí	4,55	0,71	3	5	5	5	100
Osvojiť si sociálne zručnosti potrebné v sociálnych kontaktoch s inými ľuďmi	4,48	0,81	2	5	5	5	100
Vcítienie sa do prežívania iných – empatia	4,45	0,71	3	5	5	5	100
Prvky prosociálneho správania v iackom kolektíve	4,43	0,81	2	5	5	5	100
Učiť sa vyjadrovať city, byť akceptovaný inými a mať rád iných	4,26	0,97	1	5	5	5	100
Poznať svoje práva a povinnosti	4,14	1,01	1	5	5	5	96
Nadobúdanie sociálnych zručností – asertivita, empatia	4,11	0,77	3	5	4	4	100
Zvnútorňovanie prosociálnych hodnôt a postojov	4,03	0,91	2	5	4	4	100
Ochota pomôcť a prijať pomoc	4,01	1,01	1	5	4	4	100
Viesť žiakov k sebaúcte, autonómii čítania a myslenia	3,93	1,05	1	5	4	4	100
Poznať sám seba a byť iniciatívny vo vzťahu k druhým	3,87	1,06	1	5	4	4	100
Osvojiť si tvorivé riešenia každodenných situácií v medziľudských vzťahoch	3,85	1,11	1	5	4	4	100
Spoznávanie a budovanie hrdosti na rodisko, región a vlasť	3,77	0,79	2	5	3	4	96
Prezentovanie prosociálnych vzorov	3,67	0,84	1	5	3	3	100
Poznanie kvalít a predností školy	3,33	1,03	1	5	3	3	100

⁷⁰⁸ Pozn. autora: Ciele sú prebraté zo Štátneho vzdelávacieho programu EV pre primárne vzdelávanie.

Za najvýznamnejšie ciele EV ($AM > 4,40$) na primárnom stupni považujú učitelia (a) *naučiť sa hodnotiť, zaujímať stanoviská, rozlišovať dobro a zlo*, (b) *vytvárať prosociálne spoločenstvo detí*, (c) *osvojovať sociálne zručnosti potrebné v sociálnych kontaktoch s inými ľuďmi*, (d) *vcítenie sa do prežívania iných – empatia*, (e) *prvky prosociálneho správania v žiackom kolektíve*, ako prezentuje tabuľka T1. Maximálnu významnosť cieľa *naučiť sa hodnotiť, zaujímať stanoviská a rozlišovať dobro a zlo* EV v primárnom vzdelávaní potvrdilo 88 % učiteľov. Priamy kvantitatívny pohľad prezentuje **graf 1.1** (v %).

Za najmenej významný cieľ EV v primárnom vzdelávaní ($AM < 3,5$) považujú učitelia *poznávanie kvalít a predností školy*. Môžeme sa konštatovať, že učitelia nepovažujú tento cieľ za významný v oblasti osobnostného a sociomorálneho rozvoja osobnosti dieťaťa. Myslíme si, že poznávanie kvalít a predností školy by malo byť v záujme učiteľov, rodičov a vedenia školy, pretože predpokladom pre komplexný rozvoj dieťaťa je predsa vytvorenie pozitívnej atmosféry a klímy nielen triedy, ale aj školy. Na kvantitatívne rozloženie významnosti cieľa poukazuje **graf 1.2** (v %).

Z tabuľky T1 je zrejmé, že učitelia považujú väčšinu cieľov EV v primárnom vzdelávaní za vysoko významné v kontexte osobnostného a sociomorálneho rozvoja osobnosti žiaka. Ciele ako *hodnotiť, zaujímať stanoviská, osvojovať si sociálne*

zručnosti, byť empatický, prosociálny, poznať svoje práva a povinnosti a i., sú potrebné pre komplexný rozvoj osobnosti dieťaťa v dnešnom svete 21. storočia. Na základe výskumu sa domnievame a prikláňame k názorom, že:

- ciele etickej výchovy je potrebné formulovať tak, aby „smerovali k celkovému rozvoju osobnosti, tzn. je nevyhnutné akceptovať požiadavku na komplexný kognitívny a nonkognitívny rozvoj psychiky každého žiaka s rešpektovaním prekonceptov a individuálnych osobitostí.“ (Korim a kol, 2009, s. 31),
- cieľom etickej výchovy by malo byť „zameranie sa na utváranie východísk pre poznávanie a rozlišovanie rozmanitých hodnôt a ich prejavov v správaní sa a v konaní seba samého i v prejavoch ľudí, s ktorými dieťa prichádza do kontaktu.“ (Korim a kol, 2009, s. 32)

V závere tejto časti príspevku sme si dovolili prezentovať analýzu jednotlivých cieľov obsahového a výkonového štandardu v súčasnom štátnom vzdelávacom programe pre primárne vzdelávanie a dospeli sme k nasledovným záverom:

- ciele sú často svojou formuláciou ťažko zatriediteľné,
- niektoré ciele sa nedajú tematicky zatriediť,
- niektoré afektívne ciele sú tvorené ako kognitívne a naopak,
- chýba nadväznosť cieľov,
- chýba ich stanovovanie podľa taxonómií (napr.: B. S. Bloom, D. B. Krathwohl).

Nami uskutočnená analýza cieľov v štátnom vzdelávacom programe pre primárne vzdelávanie nie je úplne vyčerpaná alebo jediná správna. Chceli sme poukázať na niektoré negatívne skutočnosti a načrtnúť tak možnosti smerovania modifikácie kurikula EV v primárnom vzdelávaní. Analýza môže byť dobrým východiskom pre ďalšie možné diskusie alebo úpravy.

2.2 Oblasť významnosti obsahu (tematických celkov) EV v primárnom vzdelávaní

Obsah etickej výchovy na primárnom stupni ZŠ tvorí (podľa Štátneho vzdelávacieho programu, 2011) 10 základných a 6 aplikačných tém. Vychádzajúc zo psychológie výchovy k prosociálnosti podľa R. R. Olivara poníma obsah EV 10 atribútov prosociálnosti. Atribúty následne modifikoval a prispôbil na slovenské podmienky L. Lencz a tvoria základný obsahový rámec etickej výchovy.

Naším zámerom bolo zistiť, aká je významnosť tém pre osobnostný a sociomornálny rozvoj osobnosti žiaka na primárnom stupni ZŠ z pohľadu učiteľov. Učitelia posudzovali problematiku „*Posúďte významnosť témy pre osobnostný a sociomornálny rozvoj vašich žiakov*“ v škále od 1 (téma nemá žiadny význam pre osobnostný alebo

sociomorálny vývin osobnosti žiakov) do 5 (téma je vysoko významná pre osobnostný a sociomorálny vývin osobnosti žiakov).

Tabuľka T2. Témy EV zoradené zostupne podľa učiteľmi posúdenej významnosti pre osobnostný a sociomorálny vývoj osobnosti žiaka.

Významnosť témy EV	AM	SD	min	max	mode	medián	responses
Ludská dôstojnosť a sebaúcta	4,64	0,62	3	5	5	5	100
Pozitívne hodnotenie druhých	4,58	0,69	3	5	5	5	100
Vyjadrenie citov	4,52	0,81	2	5	5	5	100
Pomoc, darovanie, delenie sa	4,48	0,71	3	5	5	5	100
Vcítienie sa do prežívania iných – empatia	4,48	0,75	3	5	5	5	100
Prvky prosociálneho správania v žiacom kolektíve	4,47	0,70	3	5	5	5	100
Napĺňanie obsahu Dohovoru o právach dieťaťa	4,44	1,71	3	5	5	5	100
Naša rodina	4,40	0,80	3	5	5	5	100
Naša trieda – spoločenstvo detí	4,38	1,01	1	5	5	5	100
Postoje a zručnosti v medziľudských vzťahoch	4,35	0,83	3	5	5	5	100
Riešenie konfliktov – výchova k mierlivosti	4,32	0,79	3	5	5	5	100
Tvorivosť	4,31	0,88	2	5	5	5	100
Iniciatíva	4,27	0,66	3	5	4	4	100
Náš región – vlasť	3,95	1,03	2	5	4	4	100
Reálne a zobrazené vzory	3,88	1,13	1	5	4	4	100
Naša škola	3,77	1,05	1	5	4	4	100

Medzi najvýznamnejšie témy ($AM > 4,5$) EV, ktoré podporujú osobnostný a sociomorálny rozvoj osobnosti žiaka považujú učitelia (a) *ľudská dôstojnosť a sebaúcta*, (b) *pozitívne hodnotenie druhých* (c) *vyjadrenie citov*. Tesne pod nami stanovenou hranicou najvyššej významnosti sa nachádzajú témy *pomoc, darovanie, delenie sa; vcítienie sa do prežívania iných – empatia; prvky prosociálneho správania sa v detskom kolektíve a napĺňanie obsahu Dohovoru o ľudských právach*. Práve tieto témy považujeme sa dôležité v oblasti komplexného rozvoja osobnosti žiaka. Až 92 % učiteľov potvrdilo najvyššiu významnosť témy *ľudská dôstojnosť a sebaúcta*. Na kvantitatívne rozloženie početnosti poukazuje graf 2.1 (v %).

Za najmenej významnú tému ($AM < 3,8$) EV považujú učitelia tému *naša škola*. Je zaujímavé, že výsledok výskumu potvrdzuje súlad najnižšej významnosti cieľa *poznanie kvalít a prednosti školy* a témy *naša škola*. Kvantitatívne rozloženie početnosti témy *naša škola* prezentuje graf 2.2 (v %).

Tabuľka T2 poukazuje na to, že učitelia považujú väčšinu tém EV za vysoko významnú z pohľadu osobnostného a sociomorálneho rozvoja osobnosti žiaka. Témy ako ľudská dôstojnosť, pozitívne hodnotenie, vyjadrenie citov, empatia, práva dieťaťa, naša rodina, naša trieda a i., majú vo výchove a vzdelávaní nezastupiteľné miesto a prostredníctvom nich komplexne rozvíjajú osobnosť žiaka na primárnom stupni vzdelávania.

Pri analýze tematických celkov sa prikláňame k názoru, že „je problematické vytvoriť základnú líniu personálneho a sociálneho rozvoja osobnosti žiaka. Témy sú široko koncipované, všeobecné a nie sú kontextuálne prepojené.“ (Korim a kol., 2009, s. 33) Obsah predmetu etická výchova môžeme chápať z dvoch hľadísk. Na jednej strane sú to hodnoty, ktoré naplňujú ideálny obraz prosociálneho človeka a na strane druhej sú to tematické celky vymedzené v štátnom vzdelávacom programe. Dôležitá je integrácia prosociálnych hodnôt do tematických celkov z dôvodu praktického uplatňovania hodnôt vo vytvorených situáciách. Nemôžeme však zabúdať na osobnosť učiteľa, ktorý by prostredníctvom svojich učiteľských daností, schopností, zručností a kompetencií mal vytvárať u žiakov základnú ľudskú vlastnosť a to, byť „človekom“.

Podľa nášho názoru by inovácie kurikula etickej výchovy mali smerovať k návrhom ďalších aplikačných tém zameraných na aktuálne problémy spoločnosti, k tvorbe tematických celkov, ktoré by podporovali a rozvíjali vzťah k sebe a sebayjadrovanie, vzťah k ľuďom, spoločnosti, k prírode a i., a napomáhali rozvoju mravného vedomia žiakov. V inovácii kurikula je potrebné rešpektovať viaceré modely personálnej a sociálnej výchovy tak, aby sme dokázali efektívne reagovať na potreby spoločnosti. Nazdávame sa, že je potrebné ďalej skúmať a analyzovať príčiny daného stavu v oblasti cieľov a obsahu EV na primárnom stupni vzdelávania.

3. Záver

Hlavným cieľom empirického výskumu bolo zistiť názory učiteľov na otázky súvisiace s významnosťou cieľov a obsahu EV. Analýzou dát sme získali relevantné údaje, ktoré nám umožnili opis problematiky významnosti cieľov a obsahu EV z pohľadu učiteľov 1. stupňa ZŠ. V závere si dovoľíme konštatovať, že etická výchova na Slovensku kladie žiakom aj učiteľom náročné ciele, ale v obsahu nevyužíva celkový potenciál, ktorý v sebe má. Výrazná väčšina učiteľov na jednej strane považuje etickú výchovu za potrebnú a užitočnú v osobnostnom, sociálnom a morálnom rozvoji dieťaťa a na strane druhej sa vyjadrili k nedostatočnej inovácii a aktualizácii tematických celkov, metodických materiálov a učebných pomôcok pre súčasné potreby. Učitelia akceptujú koncepciu etickej výchovy, ako

výchovu k prosociálnosti, stotožňujú sa s deklarovanými cieľmi a obsahom etickej výchovy, ale navrhujú rozšírenie tematických celkov, ktoré považujú za dôležité.

Podľa expertných stanovísk považujeme za dôležité uviesť potrebné zmeny v etickej výchove, a to:

- v obsahu a cieľoch výchovy má byť v rovnakej miere ako prosociálnosť zastúpená aj personalizácia (M. Zelina),
- treba využívať aj poznatky novších výskumov, najmä v oblasti pozitívnej psychológie, najnovšie výskumy silných stránok charakteru (B. Kudláčová),
- sú potrebné zmeny v rozsahu jednotlivých tematických celkov a v nich posuny a presuny medzi ročníkmi (B. Kudláčová, B. Kosová, ktorá upozorňuje na absenciu niektorých dôležitých tém, napr. pravidlá, uvedomelá disciplína, sloboda a zodpovednosť, ako aj na potrebu niektoré tematické celky spojiť),
- názov predmetu naplniť nie opustením výchovy k prosociálnosti, ale rozšírením o celkový mravný vývoj podľa veku (M Žilínek). (In Korim a kol., 2009)

Etická výchova má potenciál vo svojom kurikule vytvoriť priestor na spoznanie pravidiel, noriem a princípov našej kultúry a prostredníctvom uvedomenia si existencie iných kultúr a národov pochopiť a akceptovať ich také, aké sú. Mala by byť schopná svojím obsahom zabezpečiť nielen pozitívne vnímanie seba ako osobnosti, ale aj naučiť človeka akceptovať a prijímať vlastné hodnoty a normy spoločnosti, rozvíjať osobnosť v zmysle personalizácie a socializácie, a napomáhať v celoživotnom vzdelávaní ako nástroj výchovy k humánnosti, zodpovednosti, morálnemu, dobrému a šťastnému životu.

4. Zoznam bibliografických odkazov

FRIDRICHOVÁ, P. 2009. *Kurikulum etickej výchovy v primárnom vzdelávaní*. In: *Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí*. Banská Bystrica: PF UMB, 2009. ISBN 978-80-8083-822-5, s. 44–54

IVANOVÁ, E. – KOPINOVÁ, L. – LIŠKOVÁ, E. 2005. *Metodická príručka v 2. ročníku ZŠ* (metodická príručka). Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2005. ISBN 80-8052-233-2.3.

KORIM, V. a kol. 2009. *Koncepcie etickej výchovy v dynamických premenách*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2009, 189 s. ISBN 978-80-557-0007-6.5.

KORIM, V. a kol. 2008. *Premeny etickej výchovy v európskom kontexte*. Banská Bystrica: PF UMB, 2008. ISBN 978-80-8083-661-0

OLIVAR, R., R. 1992. *Etická výchova*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. 209 s. ISBN 80-715800-1-5.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 2001. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178.579-2.

Štátny vzdelávací program Etická výchova (Vzdelávacia oblasť: Človek a hodnoty) Príloha
ISCED 1. 2011 (cit. 2012-02-14). Dostupné na internete: [http://www.statpedu.sk/files/ documents/svp/1stzs/isced1/vzdelavacie_oblasti/eticka_vychova_isced1.pdf](http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/1stzs/isced1/vzdelavacie_oblasti/eticka_vychova_isced1.pdf)

VALICA, M., FRIDRICOVÁ, P., KALISKÝ, J., ROHN, T., HAJNALOVÁ-BUVALOVÁ, L., BRADOVÁ, G. 2011 *Modely výučby etickej výchovy a kompetenčného profilu učiteľa etickej výchovy*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta Banská Bystrica 2011. ISBN 978-80-557-0326-8.11.

Kontakt na autora

Mgr. Peter Uhrin
Katedra etickej a občianskej výchovy
Pedagogická fakulta UMB Ružová 13
974 11 Banská Bystrica

e-mail: peter.uhrin@umb.sk

Školiteľ: Prof. PaedDr. Vojtech Korim, CSc.

Cielové skupiny kultúrno-výchovného pôsobenia v kultúrno-osvetovej andragogike

Educational influence on target groups in cultural andragogy

Jana Gondová

Anotácia: Príspevok sa venuje identifikácii cieľových skupín v kultúrno-osvetovej andragogike. Poukazuje na možnosti kultúrno-výchovného pôsobenia v prostredí polyfunkčných kultúrno-osvetových zariadení a špecializovaných kultúrno-výchovných zariadení. Autorka sa v príspevku zaoberá záujmom a motiváciou účastníkov záujmového vzdelávania.

Kľúčové slová: cieľová skupina, kultúrno-výchovné pôsobenie, záujem, motivácia

Summary: This paper deals with the identification of target groups in culture andragogy. The paper points to the possibility of educational treatment in the environment of multifunctional cultural institutions and specialized cultural institutions. The author focuses on interest and motivation the participants of leisure education.

Key words: target group, cultural and educational action, interest, motivation

1. Úvod

Vymedzenie cieľových skupín nám umožňuje určitým spôsobom nazerať na skupinu, komunitu ako na určitý celok. Skupina má určité charakteristiky, spoločné i odlišné znaky, tvorí viac heterogénny či homogénny organizmus. V našom príspevku sa venujeme problematike cieľových skupín je však dôležité uvedomiť si, že každú skupinu tvoria jednotlivci indivíduá, osobnosti, ktorí sami opäť majú svoje špecifiká. Z tohto hľadiska sa chceme vyhnúť tomu, aby akékoľvek delenie bolo chápané ako určitá generalizácia a zovšeobecnenie či uzatváranie do pomyselných škatuliek. V príspevku sa zaoberáme motiváciou a záujmom dospelých

ľudí zúčastňovať sa vzdelávania. V tejto oblasti vnímame individuálne rozdiely najcitlivejšie. Andragogika ako veda sa zaoberá štúdiom výchovy a vzdelávania dospelých a poradenstvom. Jednu veľkú cieľovú skupinu andragogiky preto tvoria dospelí ľudia.

2. Cieľové skupiny ako súčasť teórie kurikula vzdelávania dospelých

Teória kurikula má pre andragogiku osobitý význam, systematizuje totiž poznatky potrebné na realizáciu výchovy a vzdelávania dospelých. Poskytuje komplexný pohľad na vzdelávací projekt, priebeh i evaluáciu. Kurikulum vzdelávania dospelých tvorí predmet štúdia všetkých andragogických aplikovaných subsystemov, (profesijná andragogika, kultúrno-osvetová andragogika, sociálna andragogika). Kurikulum môžeme rozvíjať v širšom a užšom slova zmysle. V širšom chápaní kurikulum odpovedá na všetky kurikulárne otázky. Prečo vzdelávať? Koho? Čo (obsah)? Kedy? Ako vzdelávať (metódy, formy)? Za akých podmienok? Aká bude efektivita? V našom príspevku sa zameriame na otázku: Koho vzdelávať? Táto otázka sa venuje problematike cieľových skupín vo vzdelávaní dospelých.

Cieľové skupiny vo vzdelávaní dospelých predstavujú špecifické skupiny ľudí, ktorí v kontexte vzdelávania dospelých zasluhujú zvláštnu pozornosť a starostlivosť. Cieľové skupiny môžu byť vytvárané podľa profesií, záujmov, typu organizácií, odboru činnosti organizácií, veku a ďalších kritérií (Průcha, Veteška, 2012). My sa budeme konkrétne venovať cieľovým skupinám v oblasti kultúrno-osvetovej andragogiky.

3. Kultúrno-výchovné a kultúrno-osvetové pôsobenie na účastníka vzdelávania

Na kultúrno-výchovnú činnosť môžeme v princípe nazerať z dvoch hľadísk. Výchovno-centricky kde centrum svojej pozornosti venujeme výchove. Kultúrno-výchovná činnosť v takomto chápaní vystupuje ako spoluvýchovný činiteľ hodný v živote človeka (Čornaničová, 2007). Pojem výchova chápeme ako súhrn koordinovaných činností rozvíjajúcich osobnosť človeka, jeho schopnosti a vlastnosti tak, aby bol pripravený zvládnuť úlohy vo svojom individuálnom živote a začleniť sa do spoločnosti (Hotár, Paška, Perhác a kol., 2000). V kultúrocentrickom vnímaní stavíme do popredia pojem kultúra. V takomto prístupe výchovný aspekt vystupuje ako jeden z imanentných aspektov celku kultúry, teda taký, ktorý môže byť tak intencionálny (zámerný, cieľavedome výchovne orientovaný) ako aj funkcionálny (funkčný, vyplývajúci zo samotnej existencie a pôsobnosti javu a jeho zaradenia v realite) (Čornaničová, 2007).

Všetky prvky kultúrno-výchovného pôsobenia aktivity vychádzajú z vzťahu k subjektom – účastníkom, pre ktorých je aktivita určená. Osvetové inštitúcie majú ako svoje primárne poslanie širokospektrálnu kultúrno-výchovnú činnosť orientovanú na rôzne obsahové zložky kultúry. S cieľom vyčleniť túto širokoplánovú kultúrno-výchovnú činnosť z celku a odlišiť ju od obsahovo špecifikovaných kultúrno-výchovných činností, označujeme ju pod pojmom kultúrno-osvetová činnosť (Čornaničová a kol., 2007). Medzi osvetové inštitúcie zaraďujeme Národné osvetové stredisko, miestne osvetové strediská, regionálne osvetové strediská, domy kultúry.

Za členiace hľadisko v tomto prístupe považujeme primárnu orientáciu na niektorú z osobnostných alebo sociálnych stránok človeka ako individua, cieľových skupín alebo miestnej komunity. Jednotlivé okruhy zahŕňajú širokú škálu aktivít a osvetových činností:

- **záujmové vzdelávanie** (aktivity primárne zamerané na získavanie poznatkov, informácií a zručností v rôznych oblastiach napr. ekológia, história, alternatívna medicína, jazykové kurzy)
- **záujmová umelecká činnosť** (primárne zamerané na permanentné rozvíjanie osobnosti prostredníctvom umenia, napríklad v rôznych formách amatérskych umeleckých aktivít ako sú divadlo, tanec, výtvarná tvorba, literárna činnosť),
- **záujmová mimoumelecká činnosť** (patria sem napríklad aktivity ako modelárske krúžky, filatelistika, rôzne zberateľské činnosti, šach atď.),
- **aktivizačná výchovno-vzdelávacia a akčná osveta** (pestrá paleta aktivít, ktoré obsahovo vychádzajú z aktuálnych spoločenských potrieb a záujmov, sú orientované napríklad na dobrovoľníctvo v oblasti environmentálnej výchovy, občianskej výchovy, mierových aktivít, výchovy k ľudským právam a i.)
- **kultúrno-umelecké vyžitie** (návštevy divadelných, hudobných, výtvarných, filmových umeleckých podujatí),
- **kultúrno-spomienkové aktivity**,
- **kultúrno-zábavná činnosť**,
- **kultúrno-rekreačná a rekreačno-športová činnosť** (telesná výchova a šport, turistika, vidiecka turistika, agroturistika, kultúrny oddych a rekreácia, spoločenské hry atď.)
- **kultúrno-sociálna a charitatívna činnosť** (kluby rodiny, práce, dôchodcov, prosociálne zamerané podujatia, charitatívne aktivity),
- **ekumenické kultúrno-osvetové podujatia** (Čornaničová a kol., 2005).

Tieto oblasti poskytujú široké portfólio kultúrno-osvetových aktivít, ktoré sú potencionálnym záujemcom o vzdelávanie k dispozícii. V súvislosti s kurikulumom kultúrno-výchovných aktivít je potrebné poznamenať, že jednotlivé z týchto aktivít majú viac či menej rozpracované kurikulumárne jadro.

V kultúrno-osvetovej andragogike rozlišujeme jednotlivé typy organizácií a inštitúcií podľa toho, aké vyššie uvedené aktivity vykonávajú a či tieto činnosti majú výchovný alebo osvetový charakter. Podľa Čornaničovej rozlišujeme (2005, s. 82–83)“ tri základné skupiny:

- polyfunkčné kultúrno-osvetové zariadenia – osvetové domy, domy kultúry, osvetové besedy, kultúrno-spoločenské centrá, regionálne kultúrno-osvetové strediská, záujmové kluby, Národné osvetové centrum,
- špecializované kultúrno-výchovné zariadenia – verejné knižnice, akadémie vzdelávania, kiná, divadlá, múzeá, hvezdárne a pod.,
- inštitúcie, organizácie, spoločnosti, ktorých základné zameranie je mimo kultúrno-výchovnej činnosti – môžu sa orientovať na profesionálnu umeleckú tvorbu, ochranu kultúrno-umeleckých hodnôt, zábavu, vzdelávanie, rekreáciu a podobne.“

Všetky menované typy inštitúcií majú svoje nepopierateľné kultúrno-výchovné aspekty a kultúrno-výchovná činnosť je imanentnou súčasťou ich pôsobenia.

4. Profílovanie cieľových skupín

Určovanie a zaraďovanie účastníkov do cieľových skupín je realizované najmä pre účely tvorby vzdelávacích aktivít a oslovovania (ponuky). Pri plánovaní vzdelávacích aktivít nie je možné poznať všetkých účastníkov a ich osobitosti. Z tohto dôvodu je určité zovšeobecnenie na základe spoločných znakov žiaduce a tolerovateľné.

Medzi charakteristiky, ktoré ovplyvňujú profílovanie cieľových skupín patria:

a) základné fyzické charakteristiky:

- vek (mladí dospelí, dospelí stredného veku, seniori...)
- zdravotný stav (telesne a psychicky znevýhodnení ľudia, telesná kondícia).

Niektorí autori uvádzajú medzi fyzické charakteristiky pohlavie. V dnešnej spoločnosti však v tejto oblasti vnímame výrazný posun. Za dôležitejšie považujeme fyzickú či psychickú kondíciu a profílovanie na základe motivácie a záujmov či zrelosti účastníka.

c) psychologicko-osobnostné charakteristiky:

- kognitívne (inteligencia, schopnosti, štýl učenia atď.)
- afektívne (postoje, motivácia, potreby)
- profesijné (skúsenosti, pracovné návyky atď.)

- e) sociálne a sociokultúrne charakteristiky:
 - vzdelanostná úroveň (vysokoškolsky vzdelaní, stredoškolsky vzdelaní, ľudia s neukončeným základným vzdelaním)
 - sociálne prostredie (sociálne podnetné/chudobné prostredie, rodinný stav, spoločenská angažovanosť...)
 - pracovné zaradenie

- g) ekonomicko-materiálne charakteristiky:
 - ekonomicko-finančná situácia
 - dostupnosť inštitúcií a programov v oblasti kultúrno-výchovného a kultúrno-osvetového pôsobenia (Strelková, 2007).

Z hľadiska stálosti môžeme charakterizovať cieľové skupiny ako:

- stabilné – napríklad členovia klubu, súboru, krúžku,
- nestabilné – napríklad účastníci besedy, diskusie.

Potreba poznania kultúrnych a sociálnych potrieb a záujmov potencionálneho recipienta výrazne ovplyvňuje obsah i charakter každej vzdelávacej aktivity (Strelková, 2007).

Charakteristika cieľovej skupiny vo vzdelávaní je teda zameraná na úroveň, možnosti a potreby vzdelávania skupiny ľudí, ktorých spájajú rovnaké pracovné činnosti, alebo sociálne postavenie, rovnaké záujmy. Ak je to nevyhnutné popis cieľovej skupiny obsahuje aj stanovenie vstupných predpokladov pre vzdelávacie podujatie. Motivácia stať sa členom cieľovej skupiny poukazuje najmä na sociálne ciele, ktoré znamenajú úsilie nájsť cestu, ktorá bude prostredníctvom vzdelávania úspešnejšia a atraktívnejšia (Prusáková a kol., 2010).

V kultúrno-osvetovej andragogike majú svoje miesto aj špecifické cieľové skupiny, ktoré si vyžadujú osobitý prístup v tvorbe kurikula, vzdelávacieho projektu. V tejto oblasti je možné identifikovať obsahový prienik jednotlivých subsystémov andragogiky, konkrétne kultúrno-osvetovej andragogiky a sociálnej andragogiky. Za špecifické cieľové skupiny považujeme mentálne a telesne znevýhodnených ľudí, seniorov, ľudí ohrozených chudobou, marginalizované skupiny, nezamestnaných, imigrantov, ľudí vo výkone trestu odňatia slobody a i.

4.1 Motivácia a záujem ako významný činiteľ účasti na kultúrno-osvetových a kultúrno-výchovných aktivitách

Základom akejkoľvek činnosti ktorú dospelý človek koná, je motivácia a vlastná aktivita. V kultúrno-osvetovej andragogike je kladený dôraz na vnútornú motiváciu,

pretože sa domnievame, že oblasť záujmového vzdelávania je v najväčšej miere ovplyvnená možnosťou dobrovoľného výberu.

Motivácia ľudskej činnosti a správania je motiváciou osobnosti konkrétneho človeka. Aby sme mohli poznať motívy a ciele, hodnoty a ideály, ktorými sa riadi, musíme ho vždy vidieť v kontexte spoločenskom a individuálnom (Pardel, 1977). Andragogický výkladový slovník motiváciu chápe ako psychologický impulz pre konanie človeka a pre aktivizáciu jeho pozornosti. Motívy k vzdelávaniu dospelých spočívajú najmä v potrebách, záujmoch, schopnostiach i záľubách jednotlivca, ako aj v jeho charakterovo vôľových vlastnostiach (Hotár, Paška, Perhács a kol., 2000).

Vzdelávateľ dospelých musí v oblasti motivácie učenia dospelých podľa Beneša akceptovať:

- fakt, že väčšinou pôsobí na človeka celý komplex motívov,
- tieto motívy sa vyvíjajú a menia,
- jednotlivé motívy sa nedajú jednoznačne hierarchizovať (Beneš, 2003).

Z tohto hľadiska je náročné identifikovať (prihliadnuc na rozdiely podľa veku, socioekonomického statusu, dosiahnutého vzdelania ...) prevládajúce motívy účasti na ďalšom vzdelávaní. Pre oblasť kultúrno-výchovného pôsobenia je však dôležité, že k nim patria:

- sociálny kontakt,
- sociálne podnety,
- participácia na politickom najmä komunálnom živote,
- vonkajšie očakávanie,
- kognitívne záujmy (Kryštoň, 2010).

Záujem je špecifická zameranosť osobnosti, sústredená pozornosť na určitú vec, činnosť. Tendencia venovať niečomu selektívnu pozornosť (Hotár, Paška, Perhács a kol., 2000, s. 512). Záujem účastníkov je nenahraditeľným spoločným znakom a podmienkou kultúrno-osvetových aktivít. Aktivity sú formou prejavu sebarealizačnej potreby človeka i hodnotového systému osobnosti. Zdrojom záujmov sú predovšetkým psychologické potreby, no záujmy sú silne ovplyvňované podmienkami kultúrneho prostredia. Záujmy pritom nie sú priamym ukazovateľom potrieb, hoci na základe akejkoľvek potreby možno rozvíjať rozmanité záujmy (Čornaničová a kol., 2005).

Špecifickú skupinu tvoria kultúrne potreby a záujmy. Považujeme ich za sféru ľudskej aktivity založenú na subjektívnom a citovo vyvinutom vzťahu človeka k uspokojovaniu svojich potrieb a túžob v oblasti kultúry, umenia, vedy a vzdelania, realizovaná v pracovnom i mimopracovnom čase človeka (Hotár, Paška, Perhács a kol., 2000).

5. Záver

Každá z kurikulárnych otázok tvorí systém poznatkov, ktoré musí tvorca vzdelávacieho projektu dokonale poznať a rešpektovať zásady, ktoré z nich vyplývajú. Z tohto faktu vyplýva potreba skúmania jednotlivých otázok a vzťahov medzi nimi, na úrovni teoretickej i empirickej. Touto úlohou sa v oblasti kultúrno-výchovného pôsobenia zaoberá práve kultúrno-osvetová andragogika. Otázku cieľových skupín považujeme za jednu z najvýznamnejších. Znalosť špecifik a osobitostí jednotlivých cieľových skupín vedie k tvorbe vzdelávacích aktivít, ktoré uspokojujú potreby účastníkov. Dnešná spoločnosť je orientovaná na kvalitu. Vzdelanie nám zabezpečuje kvalitnejší život, kvalitnejšie trávenie voľného času. Preto potrebujeme informácie a poznatky, ktoré nám umožnia kvalitu vo vzdelávaní ponúkať a zvyšovať.

6. Použitá literatúra

- BENEŠ, M. *Úvod do andragogiky*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 2003. 131 s. ISBN 80-7184-542-8.
- ČORNANIČOVÁ, R., CHÓMOVÁ, S., TUMA, M., SLUŠNÁ, Z., STRELKOVÁ, J. *Animátor kultúry: Učebnica dištančného vzdelávania*. 1. vyd. Prešov: Národné osvetové centrum, 2007. 11 s. ISBN 978-80-7121-278-2.
- ČORNANIČOVÁ, R., CHOMOVÁ, S., STRELKOVÁ, J., TAZBERÍK, J. *Revitalizácia kultúrneho života v miestnych a regionálnych podmienkach*. 1.vyd. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2005. 58–59 s. ISBN 80-7121-255-5.
- HOTÁR, S., PAŠKA, P., PERHÁCS, J., a kol. *Výchova vzdelávanie: Terminologický a výkladový slovník*. 1.vyd. Bratislava: MediaTrade, 2000. 547 s. ISBN 80-08-02814-9.
- KRYSTOŇ, M. Teoretické a spoločenské východiská analýzy vzdelávacích potrieb v oblasti kultúrnej andragogiky. In *Analýza vzdelávacích potrieb dospelých: Teoretické východiská*. 1.vyd. Banská Bystrica: Ped.fakulta UMB, 2010. 258 s. ISBN 978-80-557-0086-1
- PARDEL, T. *Kapitoly zo všeobecnej psychológie: Motivácia ľudskej činnosti a správania*. 1.vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 15 s. 7.
- PRUSÁKOVÁ, V. a kol. *Analýza vzdelávacích potrieb dospelých: Teoretické východiská*. 1.vyd. Banská Bystrica: Ped.fakulta UMB, 2010. 258 s. ISBN 978-80-557-0086-1.
- PRŮCHA, J., VETEŠKA, J. *Andragogický slovník*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012. 56 s. ISBN 978-80-247-3960-1.
- STREKOVÁ, J. Kultúrne aktivity a ich špecifiká. In *Vademékum pracovníka v kultúre*. 1. vyd. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2007. s.119-120. ISBN 80-7121-274-1.11.

Kontakt na autora

Mgr. Jana Gondová

Univerzita Mateja Bela

Pedagogická fakulta

Katedra andragogiky

Ružová 13,

974 11 Banská Bystrica

Email: jana.gondova@umb.sk

Školiteľ: doc.PaedDr. Miroslav Krystoň, CSc.

Občanský a společenskovední základ v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia: analýza, komparace

Social Sciences in the Framework Education Programme for Secondary General Education: analysis, comparison

Vanda Vaníčková

Anotace: Příspěvek je zaměřen na vzdělávací obor Občanský a společenskovední základ a jeho vymezení v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia. Obsah, výstupy a možnosti zapojení průřezových témat do sledovaného vzdělávacího oboru jsou podrobeny analýze a srovnání s vybranými úseky jiných oborů.

Klíčová slova: Občanský a společenskovední základ, Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, očekávané výstupy, průřezová témata

Summary: Contribution is focused on subject Social Sciences and its definition in the Framework Education Programme for Secondary General Education. Content, outputs and possibilities implementation to monitored subject are analyzed and compared to selected sections of other disciplines.

Key words: Social Sciences, The Framework Education Programme for Secondary General Education, expected outcomes, Cross-Curricular Subjects

1. Úvod

Cílem příspěvku je vymezit a charakterizovat Občanský a společenskovední základ podle Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia a zároveň ho ve vybraných oblastech porovnat s ostatními vzdělávacími obory. Obsah příspěvku tvoří jeden z výchozích bodů mé plánované disertační práce věnované profesním kompetencím středoškolských učitelů Občanského a společenskovedního základu. Rozdílný

charakter jednotlivých vyučovacích předmětů souvisí dle mého názoru značně s nutností přistoupit rozdílně i k profesním kompetencím jejich vyučujících.

Ve své disertační práci se budu snažit popsat profesní kompetence učitelů gymnaziálních předmětů, které vycházejí ze vzdělávacího oboru Občanský a společenskovední základ. Analýza ukotvení Občanského a společenskovedního základu v aktuálním kurikulárním dokumentu je pro takto koncipovanou práci klíčová. Nejen v disertační práci, ale i zde v příspěvku je mou snahou poukázat na určitá specifika, kterými Občanský a společenskovední základ disponuje. Nejen tematická různorodost, ale i orientace na aktuální společenská témata, dva pilíře zvoleného oboru, s sebou přináší více či méně odlišné požadavky na (funkční) výuku Občanského a společenskovedního základu oproti jiným oborům.

2. Rámcové vzdělávací programy

Rámcové vzdělávací programy představují spolu s Národním programem vzdělávací státní úroveň kurikulárních dokumentů, které jsou dle Pedagogického slovníku vymezeny jako: „*Vzdělávací program, projekt, plán a obsah veškeré zkušenosti, kterou žáci získávají ve škole, její plánování a hodnocení.*“ (Průcha, 2003, s. 110). České vzdělávání je dle rámcových vzdělávacích programů řízeno na základě obsahu Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice a Zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 98). Celkem je v platnosti sedm rámcových vzdělávacích programů: „*Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání včetně příloh upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením, Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělání základní škola speciální, Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, Rámcový vzdělávací program pro gymnázia se sportovní přípravou, Rámcové vzdělávací programy pro odborné vzdělávání.*“ (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2013).

2.1 Rámcový vzdělávací program pro gymnázia

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, který je pro můj příspěvek klíčový, vznikl společnou prací autorů a konzultantů Výzkumného ústavu pedagogického a externích autorů. Koncepce zastřešuje výuku na čtyřletých i víceletých gymnáziích, přičemž u víceletých gymnáziích je Rámcový vzdělávací program pro gymnázia platný pouze pro vyšší stupně gymnázia. Nižší se řídí programem Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007).

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia tvoří osm vzdělávacích oblastí, ty dále zastřešují vzdělávací obory, které jsou pro ucelený vhled jsou uvedeny v závorce: „*Jazyk a jazyková komunikace (Český jazyk a literatura, Cizí jazyk, Další cizí jazyk); Matematika a její aplikace (Matematika a její aplikace); Člověk a příroda (Fyzika, Chemie, Biologie, Geografie, Geologie); Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ, Dějepis, Geografie); Člověk a svět práce (Člověk a svět práce); Umění a kultura (Hudební obor, Výtvarný obor); Člověk a zdraví (Výchova ke zdraví, Tělesná výchova); Informatika a informační a komunikační technologie (Informatika a informační a komunikační technologie).*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 11).

2.1.1 Člověk a společnost

Při analýze vzdělávacího oboru by jemu nadřazená vzdělávací oblast neměla zůstat bez povšimnutí, proto se stručně zmíním o charakteru oblasti Člověk a společnost.

Občanský a společenskovědní základ patří spolu s Dějepisem a částečně i Geografií do oblasti Člověk a společnost, která kromě znalostí důrazně cílí na dovednosti, hodnoty a postoje. Cílem oblasti je pracovat kupříkladu na žákově: „*kritickém reflektování společenské situace, vědomí vlastní identity, respektu k základním principům demokracie,...*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 38). Souhrnně lze vzdělávací oblast Člověk a společnost označit za pilíř občanského vzdělávání a důležitý bod při posilování pozitivního vztahu ke společnosti, jejím hodnotám a i klidem samotným.

3. Analýza Občanského a společenskovědního základu

Úsek Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia, který vymezuje Občanský a společenskovědní základ, jsem podrobila obsahové analýze. Pro možnost porovnat vzdělávací obory navzájem jsem se zaměřila na aspekty, jež lze sledovat u všech vzdělávacích oborů. Analyzovala jsem tematické celky (počet, obsah), zaměření očekávaných výstupů (orientace na znalosti, dovednosti, postoje) a zapojení průřezových témat (možnost, nutnost).

3.1 Tematické celky

Tematické celky vymezují každý vzdělávací obor. Představují povinný obsah gymnaziálního vzdělávání rozdělený do tematicky příbuzných okruhů. Tematické celky tvoří očekávané výstupy (blíže viz kapitola 3.2) a učivo, které figuruje jako prostředek pro dosažení vymezených již zmíněných očekávaných výstupů. (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007).

Občanský a společenskovední základ tvoří šest tematických celků (Člověk jako jedinec; Člověk ve společnosti; Občan ve státě; Občan a právo; Mezinárodní vztahy, globální svět; Úvod do filozofie a religionistiky), které obsahově vycházejí ze základů psychologie, sociologie, politologie, práva a filosofie. Výčet naznačuje, že Občanský a společenskovední základ je obor tematicky poměrně rozmanitý. Zaměřuje se na člověka jako individuum, ale i jeho postavení ve společnosti, která ho obklopuje a která je zároveň řízena podle dohodnutých pravidel. Filozofické pojetí posiluje snahu oboru vytvořit či posílit schopnost kritického myšlení u gymnazistů. Všechny tematické celky tvoří očekávané výstupy vysoce orientované na běžný a každodenní život žáků. Pro ilustraci ukázka z tematického celku Člověk jako jedinec, druhá ukázka je vyjmutá z celku Občan a právo: „*Žák porovná různé metody učení a vyhodnotuje jejich účinnost pro své studium s ohledem na vlastní psychické předpoklady, uplatňuje základy duševní hygieny.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 40); „*Žák na příkladu ukáže možné důsledky neznanosti smlouvy včetně jejích všeobecných podmínek.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 41).

Počet tematických celků staví Občanský a společenskovední základ do pomyslného středu podobně jako Fyziku, Geografii, Matematiku a Výchovu ke zdraví. Největším počtem tematických celků disponuje Biologie. Byť její celky nejsou vymezeny obsáhle (v průměru tři očekávané výstupy), tematicky se jeví různorodě: „*Biologie virů, biologie hub, biologie živočichů, genetika, ...*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 31–34).

3.2 Očekávané výstupy

Očekávané výstupy definují autoři Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia jako: „*Stěžejní části vzdělávacího obsahu jednotlivých vzdělávacích oborů; jsou ověřitelné, prakticky zaměřené a jsou využitelné v běžném životě; vymezují úroveň, které mají všichni žáci prostřednictvím učiva dosáhnout.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 97). Při analýze očekávaných výstupů jsem sledovala zaměření cílů, přičemž k tomuto záměru mě motivoval jeden z cílů gymnaziálního vzdělávání. Stanovuje, aby si žák: „*osvojil některé důležité vědomosti, dovednosti, postoje a hodnoty.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 8). Je uvedený cíl naplněn v požadavcích Občanského a společenskovedního základu?

Občanský a společenskovední základ je vzdělávací obor, jehož očekávané výstupy uplatňují jak cíle kognitivní, tak afektivní. Znalostně zaměřených výstupů je napříč všemi tematickými celky nejvíce. Nejčastěji obsahují slovesa či spojení jako: vymezí, objasní, uvede. „*Žák vymezí, jakou funkci plní ve státě ústava a které oblasti života upravuje.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 40). Příčinnou největšího užívání znalostních cílů, a to nejen v Občanském a společenskovedním

základu, ale i v ostatních vzdělávacích oborech, je dle mého názoru jejich snadná měřitelnost a méně náročná didaktika. Výstupy orientované na žákovy dovednosti najdeme v Občanském a společenskovědním základu také, jazykově je vymezují například slovesa: argumentuje, posoudí, zvládá komunikovat. „*Žák eticky a věcně správně argumentuje v dialogu a diskuzi, ...*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 42). Sledovaný vzdělávací obor disponuje i postojově orientovanými výstupy. Charakteristická slovesa a slovní spojení jsou: respektuje, zaujme postoj, obhajuje. „*Žák respektuje kulturní odlišnosti a rozdíly v projevu příslušníků různých sociálních skupin,...*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 40).

Výsledky obsahové analýzy očekávaných výstupů Občanského a společenskovědního základu dokládají komplexní zaměření oboru. Výukou by měl žák získat znalosti, osvojit si dovednosti a zaujmout postoje. V porovnání s ostatními obory vykazují nejvíce podobný charakter a orientaci vytyčených cílů Výchova ke zdraví a Tělesná výchova, které obdobně cílí na všechny tři kýžené složky – znalosti, dovednosti a postoje. Postojová složka, jejíž formulace bývá nejobtížnější a frekvence ve vzdělávacích oborech nejmenší, je ve dvou zmíněných oborech nejčastěji orientována na zdravý způsob života a vymezení se vůči rizikovému životnímu stylu.

Zcela odlišnou strukturu zaměření cílů najdeme logicky u exaktních oborů jako je Matematika, Fyzika, Chemie, Biologie. Zde převažují výstupy zaměřené na dovednosti fungující v kooperaci s nově získanými znalostmi. Témata těchto oborů, u nichž by přicházela v úvahu otázka postojů (například problematika lidského života či zneužití chemických zbraní), jsou řešena v rámci jiných vzdělávacích oborů či průřezových témat (viz kapitola 3.3). Nejčastěji se jedná o mnou zkoumaný Občanský a společenskovědní základ. Absenci postojově orientovaných výstupů, jsou-li hodnotově orientované otázky vřazeny jinam, nepovažuji u Matematiky a ostatních zmíněných předmětů za nedostatek či pochybení autorů. Naopak snaha včlenit například postojově orientovaná témata do všech oborů by mohlo být nelogické, tím pádem ve výuce nefunkční.

3.3 Průřezová témata

Průřezová témata, povinná součást rámcových vzdělávacích programů, přináší do školního prostředí aktuální otázky a problémy dnešní společnosti. Od zařazení průřezových témat do výuky je očekáváno pozitivní působení na hodnotový systém žáků. Rámcový vzdělávací program pro gymnázia pracuje s pěti průřezovými tématy: „*Osobnostní a sociální výchova, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Multikulturní výchova, Environmentální výchova a Mediální výchova.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 65). Středoškolský koncept průřezových témat tematicky navazuje na průřezová témata zapojená do vzdělávání na základní škole.

Občanský a společenskovední základ je ve vztahu k průřezovým tématům obor přátelský, všechna témata lze zařadit do jeho výuky, některá jsou dokonce dle vymezeného učiva nutná. Pro ukázkou uvedu průnik učiva tematického celku Mezinárodní vztahy, globální svět (první citace) a obsahu tematického okruhu průřezového tématu Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech (druhá citace): „*Evropská unie – význam; proces integrace; orgány EU; jednotná evropská měna.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 42); „*Evropský integrační proces: historické ohlasy, vývoj po druhé světové válce, Evropská unie, společné politiky a instituce EU; Česká republika v Evropské unii, další významné evropské instituce a organizace.*“ (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia, 2007, s. 72). Tematický celek i průřezové téma shodně pracují s Evropskou unií, jejími členskými státy, orgány a obecně evropskou integrací.

Kromě potvrzení širokého tematického rozsahu zkoumaného oboru, pro který je důležitý aktuální vývoj společnosti, zvyšuje zapojení průřezových témat do Občanského a společenskovedního základu interdisciplinární charakter oboru. Zároveň zvyšuje požadavky na vyučující. Pokud ne výrazně obsahově, tak znatelně administrativně při tvorbě tematického plánu.

Při komparaci zapojení průřezových témat v rámci ostatních oborů je nejvíce podobná situace u Dějepisu a Geografie, předmětů spadajících rovněž do vzdělávací oblasti Člověk a společnost. Stojí-li Občanský a společenskovední základ na jenom pólu zapojení průřezových témat (velká příležitost k implementaci), na opačné straně se nachází Matematika a Tělesná výchova. Oba obory jsou explicitně autorským kolektivem doporučeny k realizaci průřezových témat pouze jednou, a to v případě Osobnostní a sociální výchovy, což je téma doporučené k zařazení do všech vzdělávacích oblastí a oborů. Osobnostní a sociální výchova je relativně znalostně, dovednostně i postojově základní průřezové téma, jehož cílem je působit na hodnotový žebříček žáků, posilovat schopnost úcty a morálního jednání ve spojení se sebou samým i druhými lidmi.

4. Závěr

Závěrem bych ráda shrnula pojetí vzdělávacího oboru Občanský a společenskovední základ v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia. Šest tematických celků odkazuje svým obsahem k širšímu tematickému záběru, který dokládá různorodé zaměření oborů a zároveň klade zvýšené nároky na znalosti vyučujících.

Cílem Občanského a společenskovedního základu je, aby byl absolvent gymnázia osobností s vlastním názorem, dovedl respektovat společnost a zároveň v ní žít. Tato skutečnost vyplývá nejen z explicitně uvedené charakteristiky vzdělávací oblasti Člověk a společnost, ale i z komplexního zaměření cílů vzdělávacího oboru

kognitivním i afektivním směrem. Cílit při výuce na znalosti, dovednosti i postoje je náročnější z didaktického hlediska. Pedagog musí zvolit vhodné metody a pomůcky, umět s nimi pracovat. Práce s hodnotovým žebříčkem žáků vyžaduje od učitele zároveň i určitou osobní rovnováhu, nadhled a objektivní názor.

Možnost či nutnost zapojit všechna průřezová témata do hodin Občanského a společenskovedního základu potvrzuje, že oblasti, kterými se obor zabývá, do značné míry reflektují aktuální společenskou situaci. Vyučující by měl stále sledovat dění, zvýšenou pozornost věnovat vývoji aktuálních událostí, jež se bezprostředně týkají žáků (volby, evropské programy podporující mobilitu studentů aj.). Zapojení průřezových témat představuje pro učitele i administrativní nadstavbu spojenou s přípravou tematického plánu a tvorbou školního vzdělávacího programu.

Jak jsem již naznačila v úvodu, každý předmět má určitou univerzální část (znalostní rámec, styl hodnocení, didaktická stránka atd.) a část individuální, rozdílnou obor od oboru. Jednotlivé kapitoly příspěvku mapují vybraná specifika právě Občanského a společenskovedního základu. Nejen u zvoleného oboru, ale kompletně u všech oborů je důležité, aby byla při výuce zohledněna právě i zmíněná jedinečná charakteristika zvoleného oboru, což nepochybně souvisí s profesními kompetencemi pedagoga. Kromě obecného rámce profesních kompetencí (oborově předmětová, obecně pedagogická, ...) je klíčové, aby učitel každého předmětu uměl zohlednit i onu rozdílnost určitého předmětu a zapracovat ji do své výukové strategie.

5. Použitá literatura

- MŠMT ČR. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky, *Rámcové vzdělávací programy* [online]. 2006–2012 [cit. 12. 10. 2013]. Dostupné na WWW:<http://msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy>
- PRŮCHA, Jan et al. *Pedagogický slovník*. 4. aktualizované vydání. Praha: Portál, 2003. 322 s. ISBN 80-7178-722-8.
- Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007. 100 s. ISBN 978-80-87000-11-3.

Kontakt na autora

Mgr. Vanda Vaníčková

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého Žižkovo nám. 5771 40 Olomouc

e-mail: vanda.vanickova@gmail.cz

školitel: doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.

Výsledky maturantů z německého jazyka s ohledem na ověřované dovednosti v didaktickém testu

German Language Maturita Exam Results in Relation to Students' Level of Language Skills in Achievement Test

Soňa Novotná Knotková

Anotace: Příspěvek je věnován analýze výsledků žáků, kteří v letech 2011, 2012 a 2013 skládali v řádném jarním termínu maturitní zkoušku z německého jazyka. Podrobná analýza výsledků se týká jednotlivých částí didaktického testu, tj. poslechu s porozuměním, čtení s porozuměním a jazykové kompetence, resp. jednotlivých ověřovaných dovedností, se kterými souvisí volba strategie řešení daných úloh (strategie poslechu či čtení). Na základě interpretace získaných dat získáme informace o tom, ve kterých ověřovaných dovednostech dosahují maturanti z německého jazyka lepších výsledků a které ověřované dovednosti činí žákům při řešení didaktického testu problémy. Závěry tohoto výzkumu jsou cennou zpětnou vazbou jak pro vyučující německého jazyka, tak i pro žáky, kteří chtějí v budoucnu maturitní zkoušku z německého jazyka úspěšně složit.

Klíčová slova: maturitní zkouška, německý jazyk, didaktický test, ověřované dovednosti, strategie poslechu a čtení

Summary: This paper is focused on the data analysis of the German language Maturita Exam results (2011, 2012 and 2013, spring term). A detailed analysis of the students' results will help address the issue of the tested skills (i.e. listening, reading, and language competence) and the related listening and reading strategies.

Based on the data interpretation, the paper also deals with the issue of scores obtained by students in different tested skills. The following question is addressed: Which tested skills are more difficult for the students than others? The results of the study can be a valuable backwash for German language teachers and student, who are planning to sit the German language Maturita Exam in the future.

Key words: Maturita Exam, German language, achievement Test, tested skills, listening and reading strategies

1. Úvod

Od poloviny 90. let 20. století se začalo hovořit o podobě a zavedení nové státní maturitní zkoušky (dále jen MZ). Na základě mnoha odborných diskuzí v tomto období byl v letech 1997–2001 vytvořen první model MZ, jenž byl ověřován v projektu Sonda MATURANT. Změna podoby MZ byla uzákoněna v roce 2004 školským zákonem o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (zák. č. 561/2004 Sb.), jenž byl následně několikrát novelizován. Na podzim roku 2010 proběhla maturitní generálka a na jaře 2011 skládali žáci posledních ročníků středních škol MZ již v nové podobě.

Koncepce maturitní zkoušky ze zkušebního předmětu Cizí jazyk (dále jen CJ) vychází ze zahraničních trendů, splňuje požadavky jazykové a vzdělávací politiky EU, Rady Evropy a ČR a je v souladu s platnými kurikulárními dokumenty ČR a mezinárodním standardem v podobě Společného evropského referenčního rámce pro jazyky (dále jen SERRJ), jenž byl využit k formulování požadavků, cílů a výstupů jazykového vzdělávání v kurikulárních dokumentech ČR – rámcových vzdělávacích programech pro jednotlivé stupně vzdělávání (dále jen RVP). RVP formulují povinné očekávané výstupy na konci jednotlivých období a daného stupně vzdělávání a uvádějí úroveň, které vychází ze stupnice a deskriptorů jazykových referenčních úrovní SERRJ.

Na základě analýz výsledků žáků v didaktickém testu, kteří v letech 2011, 2012 a 2013 skládali maturitní zkoušku z německého jazyka, se pokusíme o formulování závěrů vztahujících se k neustále kladené otázce, ve kterých ověřovaných dovednostech zkušebního předmětu Německý jazyk dosahují žáci ukončující střední vzdělání s MZ dobrých či méně dobrých výsledků a zda tak splňují očekávané dovednosti a znalosti z daného předmětu, tj. požadavky jazykové referenční úrovně B1, která je v RVP pro daný stupeň vzdělávání definována jako minimální výstupní úroveň.

2. Charakteristika maturitní zkoušky z cizích jazyků

Maturitní zkouška ze zkušebního předmětu Cizí jazyk je připravována a nabízena v pěti jazycích (v angličtině, němčině, ruštině, francouzštině a španělštině) v jedné úrovni obtížnosti. Zkouška má komplexní charakter, tzn. že ověřuje úroveň osvojených receptivních (poslech a čtení s porozuměním) a produktivních (písemný projev, samostatný ústní projev a interaktivní řečové dovednosti a strategie) řečových dovedností.

MZ z CJ je koncipována jako test ověřující (test absolutního výkonu), tzn. že ověřuje úroveň jazykových dovedností v přesně vymezené oblasti (dle SERRJ tedy

jazykovou referenční úroveň B1). Základními kritérii pro validitu testů MZ z CJ jsou RVP a SERRJ.

Cílem MZ z CJ jsou: standardizace, objektivizace, přesnost, spolehlivost, srovnatelnost a transparentnost hodnocení výkonů, resp. jazykové úrovně žáků, kteří zakončují střední školu maturitní zkouškou z CJ.

2.1 Ověřovaná úroveň obtížnosti

Při vymezování požadavků na maturitní zkoušku z CJ se vycházelo z RVP a z jazykové referenční úrovně B1 ze SERRJ. Dle jazykové referenční úrovně B1 a její terminologie jsou popsány a definovány vědomosti a dovednosti ověřované úrovně, které tak slouží ke snadné interpretaci úrovně ovládnutí jazyka, ke srovnatelnosti a transparentnosti výkonu všech testovaných žáků středních škol. Definovaná úroveň obtížnosti z CJ ověřuje minimální výstupní vědomosti a dovednosti, kterými by měl žák absolvující střední vzdělání zakončené maturitní zkouškou disponovat.

MZ z CJ ověřuje dovednost žáka reagovat v běžných situacích vztahujících se k osobní, vzdělávací, společenské a profesní oblasti, dále ověřuje všeobecná a běžná témata, slovní zásobu vztahující se k těmto tématům a jazykové prostředky (gramatické jevy a prostředky textové návaznosti) odpovídající jazykové referenční úrovni B1. V ústní části MZ je ponechán prostor pro ověření slovní zásoby a specifických či odborných vědomostí a dovedností, které souvisejí s požadavky odborných témat vyučovaných na středních odborných školách a učilištích. I specifikace této části MZ z CJ je podmíněna snahou vyhovět požadavkům úrovně B1, jelikož v SERRJ je zmíněno, že žák ovládá i takovou slovní zásobu, popř. disponuje takovými znalostmi, v kontextu konkrétní situace, která je jeho osobě blízká (SERRJ, 2002, s. 45–102). Předpokládá se tedy, že osobní zájem žáka, který si zvolil studium určitého oboru konkrétní školy, je v souladu se zaměřením této školy a v souladu s vymezením osobního tématu dle SERRJ.

2.2 Specifikace zkušebního předmětu Cizí jazyk

MZ z CJ se skládá ze tří tzv. dílčích zkoušek, a to z didaktického testu, písemné práce a ústní zkoušky. Každá z těchto dílčích zkoušek ověřuje úroveň jiných řečových dovedností. Receptivní řečové dovednosti (poslech a čtení s porozuměním) jsou ověřovány didaktickým testem (dále jen DT), který se skládá ze dvou subtestů, a to z poslechu s porozuměním a ze čtení s porozuměním. V rámci subtestu čtení s porozuměním je ověřována úroveň osvojení mluvnických prostředků v přirozeném, autentickém kontextu, tj. na základě výchozího textu. Receptivní a produktivní řečové dovednosti jsou ověřovány formou písemné práce a ústní zkoušky. Ústní

zkouška ověřuje samostatný ústní projev a interaktivní řečové dovednosti a s tím spojené komunikativní strategie. Následující tabulka (Tab. č. 1) podává základní přehled o specifikaci MZ z CJ.

Tabulka č. 1: Základní specifikace zkušebního předmětu Cizí jazyk

MZ z CJ				
Dílicí zkoušky	Váha	Dovednost/ kompetence	Vymezený čas	Počet částí
Didaktický test	50 %	Poslech	35 minut	4
		Čtení a jazyková kompetence	60 minut	5
Písemná práce	25 %	Písemný projev	60 minut	2
Ústní zkouška	25 %	Ústní projev a interakce	15 minut	4

Zdroj: <http://www.novamaturita.cz/cizi-jazyk-1404033644.html>

MZ z CJ má charakter ověřujícího testu, který respektuje výstupy formulované v RVP a jazykovou referenční úroveň B1 dle SERRJ. Pro rámcové vymezení obsahu testu byla využita technika tzv. specifikační tabulky. Specifikační tabulky jsou sestaveny pro každou základní řečovou dovednost – poslech s porozuměním; čtení s porozuměním (zde je ještě jedna specifikační tabulka pro jazykovou kompetenci – mluvnické prostředky); písemný projev (pro každou část jedna specifikační tabulka); ústní projev (dvě specifikační tabulky – pro samostatný ústní projev a pro interaktivní řečové dovednosti). Celkem 7 specifikačních tabulek tedy přesně vymezuje obsah testování.

2.3 Specifikace didaktického testu

Didaktický test se skládá ze dvou subtestů. První subtest ověřuje poslech s porozuměním a je složený ze 4 částí, které obsahují celkem 23 úloh různého typu. Druhý subtest ověřuje čtení s porozuměním a skládá se z 5 částí (poslední část ověřuje jazykovou kompetenci), které obsahují celkem 40 úloh různého typu. V DT se objevují testové úlohy těchto typů: a) multiple-choice (m-ch) se 3–4 alternativami, b) dichotomické (T/F), c) otevřené (OU) vyžadující doplnění max. 3 slov, d) přiřazovací (PŘ).

Následující tabulka (Tab. č. 2) zobrazuje specifikaci DT.

Tabulka č. 2: Specifikace didaktického testu

DIDAKTICKÝ TEST									
POSLECH					ČETNÍ A JAZYKOVÁ KOMPETENCE				
Část	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Číslo úloh	1–4	5–12	13–19	20–23	24–28	29–38	39–43	44–48	49–63
Typ úloh	m-ch	T/F	OU	m-ch	m-ch	T/F	m-ch	PŘ	m-ch
Počet alternativ	3	2	-	3	4		4	7	3
Počet úloh	4	8	7	4	5	10	5	5	15
	23 úloh				40 úloh				
	63 úloh = 63 bodů (mezni hranice úspěšnosti = 28 bodů)								

Zdroj: CERMAT

Vysvětlivky: m-ch – úlohy multiple-choice, T/F – úlohy pravda nepravda neboli dichotomické, OU – otevřené úlohy, PŘ – přiřazovací úlohy

Zadání a instrukce v jednotlivých částech jsou psány v českém jazyce, obsahují informace o výchozím textu a jeho tématu, popř. o komunikační situaci, počtu úloh a alternativ. Klíčové informace jsou pro přehlednost tučně zvýrazněny. Čas vymezený na administraci subtestu poslech s porozuměním je 35 minut, subtestu čtení s porozuměním 60 minut. Vymezený čas se vztahuje na přečtení instrukcí a zadání, poslech výchozích textů, přečtení výchozích textů a úloh, promyšlení řešení a zápis odpovědí do záznamového archu, který je po administraci testu digitalizován a centrálně vyhodnocen.

2.4 Ověřované dovednosti v didaktickém testu

Dovednosti a znalosti ověřované v DT jsou definovány ve specifikačních tabulkách jako specifické cíle, jejichž formulace vychází z popisu, specifikace a terminologie jazykové referenční úrovně B1 SERRJ. Specifikační tabulky pro každou část DT obsahují podrobnou specifikaci: přesně vymezují typ, formát výchozího textu a jeho délku (u čtení počet slov, u poslechu délku textu v minutách), komunikační situaci, téma, popř. podtéma, typ úloh (popř. počet alternativ), jejich počet, ověřované dovednosti formou specifických cílů (jsou formulovány „žák dovede...“) a celkový počet těchto cílů jak v konkrétní části, tak i v celém testu. Specifikační tabulky jsou závazné pro každý test z konkrétního CJ, který je nabízen v rámci společné části MZ. Dodržování této specifikace zaručuje srovnatelnost testů v čase a napříč všemi cizími jazyky v rámci MZ.

Specifické cíle neboli ověřované dovednosti můžeme u poslechu rozdělit do čtyř základních skupin a u čtení do pěti skupin, při nichž se uplatňují rozdílné strategie řešení úloh. U jazykové kompetence rozlišujeme tři specifické cíle. Pro úroveň B1 převažují úlohy lehčí vztahující se k selektivnímu a detailnímu porozumění. Při řešení těchto úloh je práce s textem velmi důležitá, jelikož žák pracuje s klíčovými, popř. detailními informacemi, které si v textu vyhledává, podtrhává, označuje, srovnává apod. Osvojení správné strategie řešení úloh je podstatné pro zdárné vyřešení úloh.

Tabulka č. 3 podává přehled o jednotlivých ověřovaných dovednostech neboli specifických cílech a jejich zařazení do základních skupin.

Tabulka č. 3: Specifické cíle (ověřované dovednosti) v DT

POSLECH S POROZUMĚNÍM	
Skupiny specifických cílů	Specifické cíle
1. skupina	1. rozpoznat obecný smysl textu 2. pochopit hlavní myšlenku/záměr/názor/pocit
2. skupina	3. postihnout hlavní body/hlavní linie
3. skupina	4. porozumět podrobnostem 5. porozumět podrobným orientačním pokynům z bodu X do bodu Y 6. porozumět jednoduchým technickým informacím
4. skupina	7. postihnout specifické informace
ČTENÍ S POROZUMĚNÍM	
Skupiny specifických cílů	Specifické cíle
1. skupina	1. pochopit hlavní myšlenku/rozpoznat hlavní závěry textu 2. pochopit záměr/názor 3. porozumět přáním/pocitům
2. skupina	4. rozpoznat hlavní body 5. porozumět popisu událostí 6. porozumět výstavbě textu
3. skupina	7. vyhledat a porozumět detailní informaci
4. skupina	8. pochopit informace shromážděné z více krátkých textů 9. pochopit informace shromážděné z různých částí textů 10. vyhledat specifickou informaci
5. skupina	11. porozumět jednoduchým návodům, předpisům, značením, nápisům, pokynům apod. 12. odhadnou význam neznámých výrazů 13. rozpoznat, zda text obsahuje relevantní informace

JAZYKOVÁ KOMPETENCE

Specifické cíle

1. Tvarosloví/morfologie
2. Prostředky textové návaznosti
3. Pojmosloví/lexikum

Zdroj: CERMAT

V každé části DT jsou striktně zastoupeny určité ověřované specifické cíle/dovednosti, je přesně vymezen jejich počet a úroveň obtížnosti těchto dovedností. Některé úlohy ověřují stejnou dovednost (stejný specifický cíl), ale jejich řešení se liší v obtížnosti použitých a požadovaných jazykových prostředků a v použité slovní zásobě. Obtížnost úloh je dána také typem výchozích textů a obtížností požadované operace s tímto textem. Veškeré dovednosti a úlohy s nimi spjaté jsou ověřovány na základě práce s výchozím autentickým textem (i jazyková kompetence). Pořadí a podíl lehkých, středně obtížných a těžkých úloh je striktně určen a dodržován nejen v celém DT, ale i v každé části testu.

2.5 Skórování a hodnocení didaktického testu

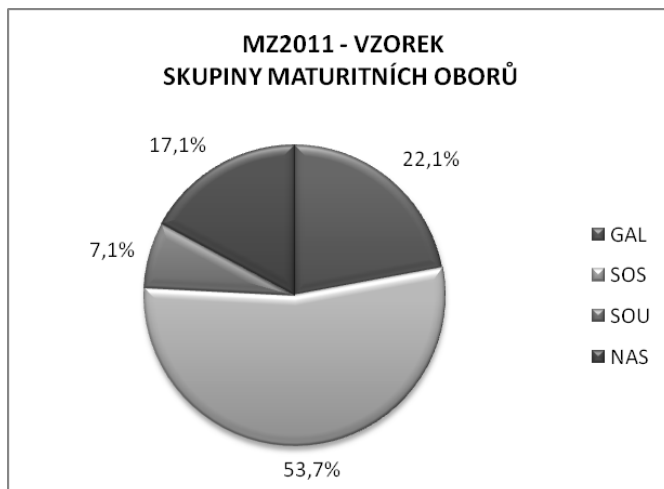
Didaktický test z cizích jazyků je skórován binárně/dichotomicky (vyjma maturitního roku 2012). Za každou správně vyřešenou úlohu žák získá jeden bod. Při chybném řešení či při vynechání úlohy se body neodečítají. Za subtest poslech s porozuměním může žák získat maximální počet bodů 23, za subtest čtení s porozuměním maximální počet bodů 40 (viz Tab. č. 2). U každé části didaktického testu je v testovém sešitě vždy uvedena váha dané části/úlohy v bodech (např. 5 bodů/1 bod – tzn., že žák může získat v této části maximálně 5 bodů, za jednu správně vyřešenou úlohu získá jeden bod). Za celý DT může žák získat celkem 63 bodů. Mezní hranice úspěšnosti za didaktický test byla v dosavadních maturitních ročnících stanovena na 44 %, tj. 28 bodů, přestože dvě na sobě nezávisle realizované studie, jejichž úkolem bylo přiřadit didaktický test z CJ k jazykové referenční úrovni B1 SERRJ, doporučují stanovit mezní hranici úspěšnosti v DT přibližně na 65 %, tj. takovou mezní hranici úspěšnosti, aby skutečný výkon žáka mohl být vztažen k ověřované jazykové referenční úrovni B1.

3. Souhrnné výsledky maturantů z didaktického testu z NJ za léta 2011, 2012 a 2013

Do výzkumného šetření byli zahrnuti ti žáci, kteří v roce 2011, 2012 a 2013 absolvovali maturitní zkoušku ze zkušebního předmětu Německý jazyk v řádném jarním termínu. Tito žáci si volili NJ jako povinný předmět ve společné části MZ.

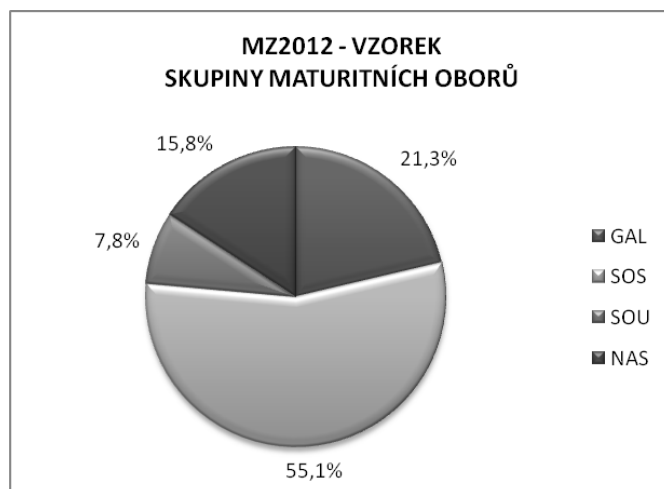
V roce 2011 skládalo MZ z NJ celkem 7 601 žáků, v roce 2012 6 005 žáků a v roce 2013 5 452 žáků. Následující tři grafy zobrazují rozložení žáků v jednotlivých letech dle skupin maturitních oborů, tj. dle gymnázií a lyceí (GAL), středních odborných škol (SOŠ), středních odborných učilišť (SOU) a nástavbového studia (NAS).

Graf č. 1: Maturanti z NJ dle skupin maturitních oborů v roce 2011

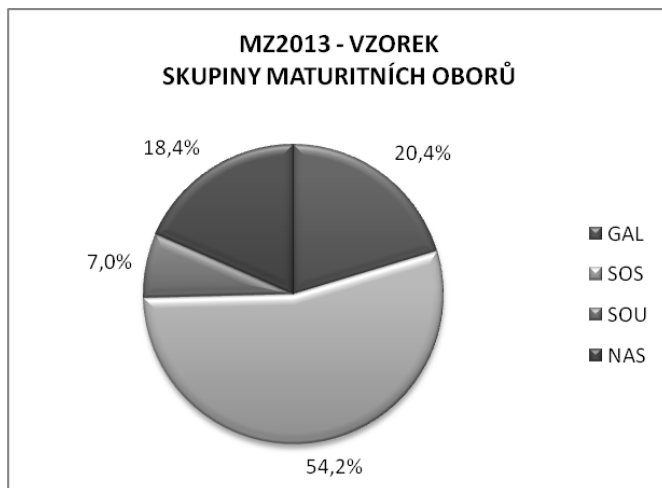
Vysvětlivky: GAL – gymnázia a lycea, SOŠ – střední odborné školy, SOU – střední odborná učiliště, NAS – nástavbové studium

Graf č. 2: Maturanti z NJ dle skupin maturitních oborů v roce 2012

Vysvětlivky: GAL – gymnázia a lycea, SOŠ – střední odborné školy, SOU – střední odborná učiliště, NAS – nástavbové studium

Graf č. 3: Maturanti z NJ dle skupin maturitních oborů v roce 2013

Vysvětlivky: GAL – gymnázia a lycea, SOŠ – střední odborné školy, SOU – střední odborná učiliště, NAS – nástavbové studium

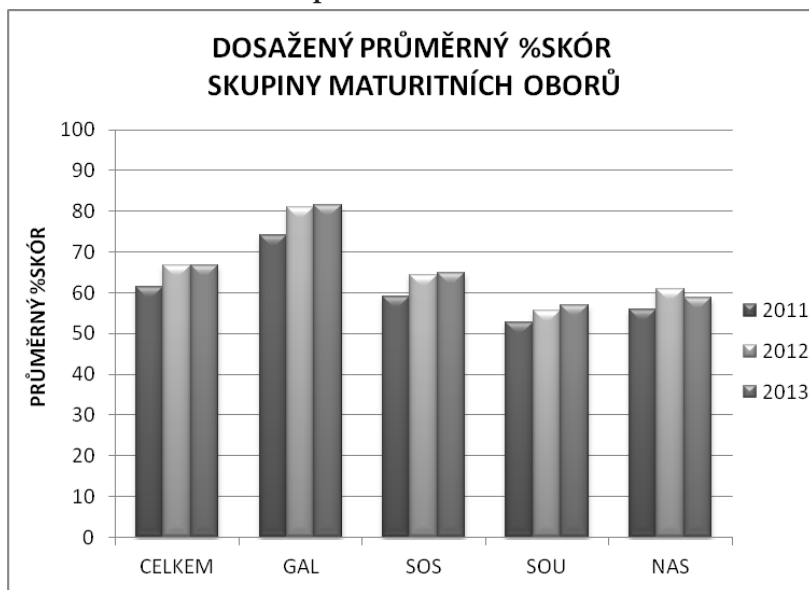
Ve všech třech ročnících MZ z NJ bylo nejvíce žáků ze SOŠ (zejména absolventů SOŠ hotelových a podnikatelských), druhou početnější skupinou byli žáci z gymnázií a lyceí (zejména z gymnázií čtyřletých), třetí skupinou maturanti z nástavbových studií a nejméně početní skupinu tvořili žáci ze SOU. V roce 2013 došlo ke zvýšení počtu maturujících z nástavbového studia (ve srovnání s rokem 2012 téměř o 3 %). V roce 2013 se snížil počet žáků z gymnázií a lyceí (ve srovnání s rokem 2011 téměř o 2 %). Počet žáků, kteří si NJ volí jako povinný předmět společné MZ, stále klesá, a to ve prospěch volby angličtiny a matematiky jako povinného předmětu společné MZ.

3.1 Výsledky žáků dle maturitních oborů

V roce 2011 činila čistá úspěšnost v DT 61,7%, v roce 2012 66,4% a v roce 2013 66,6%. Průměrné skóre všech žáků konajících MZ z NJ v roce 2011 bylo 38,9 bodů (z celkového počtu 63 bodů), v roce 2012 41,8 bodů a v roce 2013 41,9 bodů.

Následující grafy (Graf č. 4 a 5.) podávají přehled o dosaženém průměrném %skóre maturantů v DT MZ 2011, 2012 a 2013 za skupiny maturitních oborů (GAL, SOS, SOU a NAS) a za jednotlivé maturitní obory (celkem 16 maturitních oborů).

Graf č. 4: Dosažený průměrný %skór maturantů v DT z NJ v roce 2011–2013 dle skupin maturitních oborů

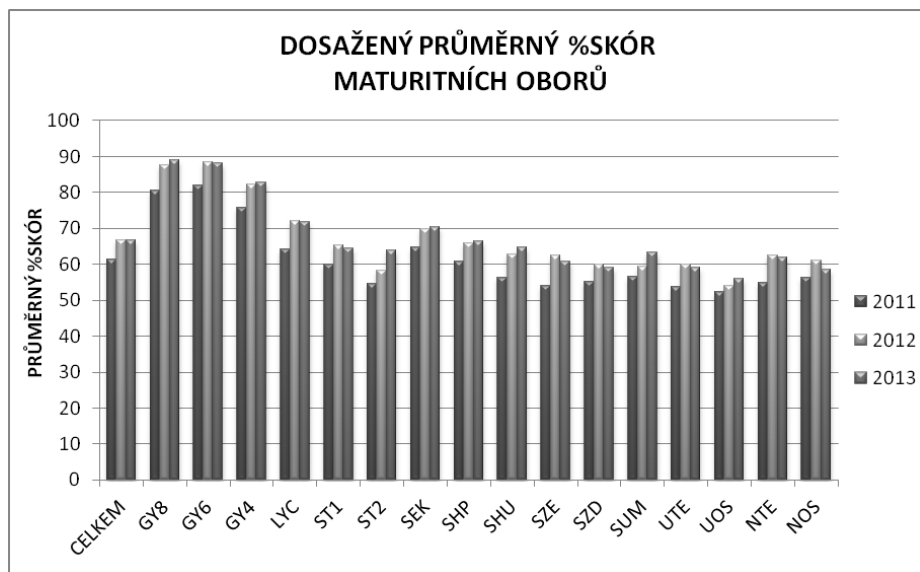

Vysvětlivky: GAL – gymnázia a lycea, SOŠ – střední odborné školy, SOU – střední odborná učiliště, NAS – nástavbové studium

Nejúspěšnější v DT z NJ byli ve všech ročních MZ žáci z gymnázií a lyceí. V roce 2013 se jejich průměrné %skóre zvýšilo o 7 %. Nejméně úspěšní byli maturanti absolvující SOU. Výsledky všech skupin maturitních oborů se v průběhu tří let zlepšily, vyjma maturantů z nástavbového studia, jejichž výsledky byly ze všech ročníků MZ z NJ v roce 2012 nejlepší. V roce 2013 se jejich výsledky ve srovnání s rokem 2012 zhoršily téměř o 2,5 %.

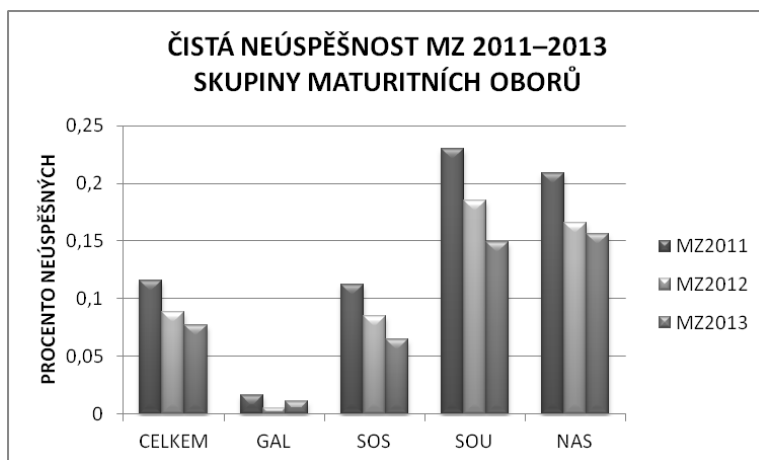
Jak ukazuje graf č. 5 (následující strana), nejlepších výsledků v DT z NJ dosáhli maturanti z šestiletých gymnázií, nejhorších žáci ze SOU (vyjma technických). Slabší výsledky v DT měli také absolventi nástavbových studií. Ze SOŠ byli v řešení DT nejméně úspěšní žáci ze SOŠ zdravotnických a zemědělských. Méně úspěšní byli i žáci ze SOŠ zaměřených umělecky. Nejlepších výsledků ze SOŠ dosáhli absolventi ze SOŠ ekonomických.

Graf č. 5: Dosažený průměrný %skór maturantů v DT z NJ v roce 2011–2013 dle maturitních oborů

Vysvětlivky: GY8 – osmiletá gymnázia, GY6 – šestiletá gymnázia, GY4 – čtyřletá gymnázia, LYC – lycea, ST1 – SOŠ technické skupiny 1, ST2 – SOŠ technické skupiny 2, SEK – SOŠ ekonomické, SHP – SOŠ hotelové a podnikatelské, SHU – pedagogické a humanitní, SZE – SOŠ zemědělské, SZD – SOŠ zdravotnické, SUM – SOŠ umělecké, UTE – SOU technické, UOS – SOU ostatní (vyjma technických), NTE (nástavbové studium), NOS – nástavbové studium ostatní (vyjma technických)

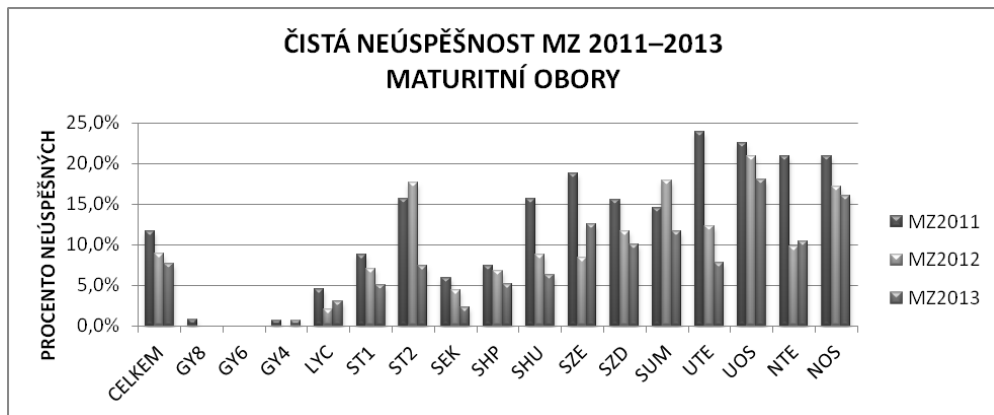
Graf č. 6: Čistá neúspěšnost maturantů v DT z NJ v roce 2011–2013 dle skupin maturitních oborů

Vysvětlivky: GAL – gymnázia a lycea, SOŠ – střední odborné školy, SOU – střední odborná učiliště, NAS – nástavbové studium

V roce 2011 neuspělo z celkového počtu 7 601 maturantů 880 žáků (11,6 %), v roce 2012 z celkového počtu 6 005 maturantů 531 žáků (8,8 %) a v roce 2013 z celkového počtu 5 452 maturantů 418 žáků (7,7 %). Výsledky žáků v DT se od spuštění MZ v roce 2011 zlepšily. **Grafy č. 6 a 7** zobrazují čistou neúspěšnost žáků vyjádřenou v % za skupiny maturitních oborů (GAL, SOS, SOU a NAS) a za jednotlivé maturitní obory.

Graf č. 7: Čistá neúspěšnost maturantů v DT z NJ v roce 2011–2013 dle maturitních oborů

Vysvětlivky: GY8 – osmiletá gymnázia, GY6 – šestiletá gymnázia, GY4 – čtyřletá gymnázia, LYC – lycea, ST1 – SOŠ technické skupiny 1, ST2 – SOŠ technické skupiny 2, SEK – SOŠ ekonomické, SHP – SOŠ hotelové a podnikatelské, SHU – pedagogické a humanitní, SZE – SOŠ zemědělské, SZD – SOŠ zdravotnické, SUM – SOŠ umělecké, UTE – SOU technické, UOS – SOU ostatní (vyjma technických), NTE (nástavbové studium), NOS – nástavbové studium ostatní (vyjma technických)

Ve srovnání s rokem 2012 stoupla v roce 2013 čistá neúspěšnost u maturantů z gymnázií a lyceí z 0,5 % na 1,1 %. Naopak u žáků ze SOŠ klesla čistá neúspěšnost z roku 2011 v roce 2013 téměř o 5 %. Čistá neúspěšnost byla nejvyšší v roce 2011 u absolventů ze SOU, a to 23 %, v roce 2013 klesla na 14,9 %. U maturantů z nástavbového studia byla čistá neúspěšnost v roce 2011 20,8 % a v roce 2013 15,7 %. U všech skupin maturitních oborů (vyjma gymnázií a lyceí) čistá neúspěšnost od spuštění MZ v roce 2011 klesla.

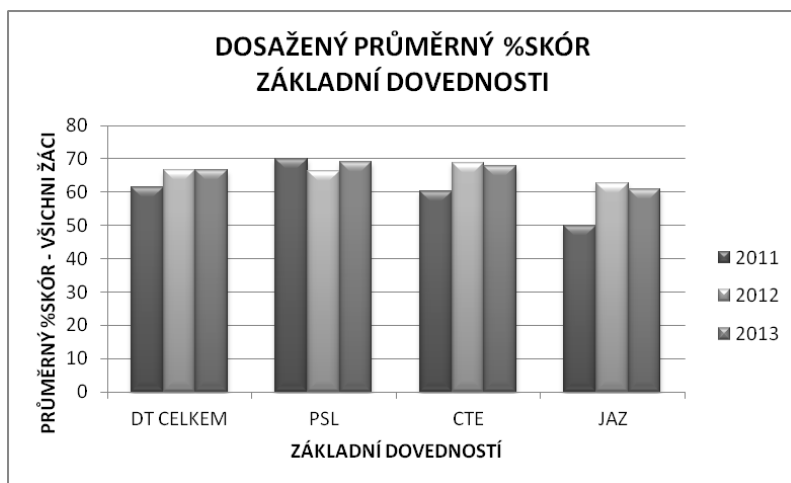
Čistá neúspěšnost u maturantů z šestiletých gymnázií byla ve všech ročních MZ z NJ 0 %. Tato hodnota se vyskytovala i u absolventů čtyřletých gymnázií v roce 2012 a 2013 (v roce 2011 byla 0,8 %). U žáků ze čtyřletých gymnázií a lyceí stoupla čistá neúspěšnost ve srovnání s rokem 2012 v roce 2013 téměř o 1 %. Nejvyšší hodnoty čisté neúspěšnosti se vyskytovaly u žáků ze skupiny SOU ostatní, a to kolem

20 %. U maturantů ze SOU technických byla vysoká hodnota pouze v roce 2011, v dalších letech tato hodnota výrazně klesla. U maturantů ze skupiny nástavbová studia se hodnoty čisté neúspěšnosti ve všech maturitních ročnících řadí mezi jedny z nejvyšších. Ze SOŠ byla čistá neúspěšnost nejnižší u SOŠ ekonomických (v roce 2013 jen 2,2 %), nejvyšší u SOŠ zemědělských, zdravotnických a uměleckých. Nejvyšší hodnoty dosáhli absolventi SOŠ zemědělských v roce 2011, a to 18,8 %. Čistá neúspěšnost v roce 2013 klesla u všech typů SOŠ, vyjma SOŠ zemědělských, kdy v tomto roce činila 12,5 %, v roce 2012 jen 8,3 %.

3.2 Výsledky žáků v základních dovednostech

Didaktický test se skládá ze dvou subtestů – poslech s porozuměním a čtení s porozuměním. V rámci čtení s porozuměním se ověřuje jazyková kompetence. Tyto tři části můžeme označit jako základní dovednosti DT. Následující graf (Graf č. 8) zobrazuje, jak si v těchto jednotlivých částech maturanti absolvující MZ z NJ vedli, tj. jaké byly dosažené průměrné %skóry v základních dovednostech DT v roce 2011, 2012 a 2013.

Graf č. 8: Dosažený průměrný %skór maturantů v základních dovednostech DT z NJ v roce 2011–2013

Vysvětlivky: PSL – poslech s porozuměním, CTE – čtení s porozuměním, JAZ – jazyková kompetence

V roce 2011 a 2013 byli žáci maturující z NJ úspěšnější v poslechu s porozuměním, jejich výsledky v této části DT byly přibližně stejné (v roce 2011 činil dosažený průměrný %skór 70,1 %, v roce 2013 69 %). V roce 2012 byli žáci úspěšnější naopak ve čtení s porozuměním (dosažený průměrný %skór byl 68,8 %). V obou základních

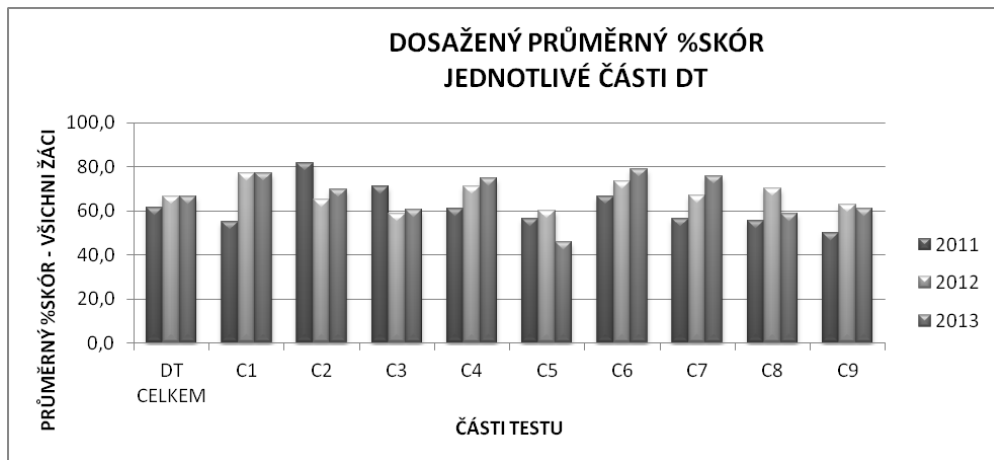
dovednostech (částech DT) se žáci v průběhu maturitních let zlepšili (vyjma poslechu v roce 2011 a 2013, hodnoty dosaženého průměrného %skóre byly však v obou ročnících téměř stejné, a to přibližně 70 %).

Hodnoty dosaženého průměrného %skóre byly nejnižší u jazykové kompetence, zejména v roce 2011 tato základní dovednost činila maturantům při řešení DT největší problémy (dosažený průměrný %skór byl 50 %). V následujících letech hodnoty dosaženého průměrného %skóre této části DT výrazně stouply, tj. výsledky žáků se zlepšily (v roce 2012 činil dosažený průměrný %skór 62,6 %, v roce 2013 60,9 %).

3.3 Výsledky žáků v jednotlivých částech didaktického testu

Didaktický test se skládá celkem z 9 částí. První čtyři části ověřují poslech s porozuměním, 5. až 8. část ověřuje čtení s porozuměním a 9. část jazykovou kompetenci. Graf č. 9 podává přehled o dosaženém průměrném %skóre v jednotlivých částech DT ve všech třech zkoumaných ročnících MZ z NJ.

Graf č. 9: Dosažený průměrný %skór maturantů v jednotlivých částech DT z NJ v roce 2011–2013

Vysvětlivky: C – část DT

Pokud zprůměrujeme dosažené průměrné %skóre za všechny tři maturitní ročníky, dosáhli žáci nejlepších výsledků ve 2. a 6. části DT (obě části obsahují úlohy typu pravda/nepravda neboli dichotomické), nejhorších výsledků v 5. části (obsahuje 5 úloh typu multiple-choice se 4 alternativami a pěti krátkými výchozími texty) a 9. části DT (obsahuje 15 úloh typu multiple-choice se 3 alternativami, které ověřují jazykovou kompetenci).

V roce 2012 a 2013 byla 1. část poslechu s porozuměním pro žáky nejsnazší (dosažený průměrný %skór činil přibližně 77 %), naopak v roce 2011 byla tato část poslechu pro maturanty nejtěžší (dosažený průměrný skór činil 54,8 %). V roce 2012 a 2013 dosáhli žáci v poslechu nejhorších výsledků ve 3. části (obsahuje 7 otevřených úloh). Tato část DT vykazovala také nejvyšší tzv. vynechanost úloh, tzn. že mnoho žáků tyto úlohy vynechávalo, neřešilo je. V subtestu čtení s porozuměním dosáhli žáci v roce 2012 a 2013 nejslabších výsledků v 5. části a v roce 2011 to bylo v 9. části. Problematická byla pro maturanty také 8. část (obsahuje 5 přiřazovacích úloh se 7 alternativami).

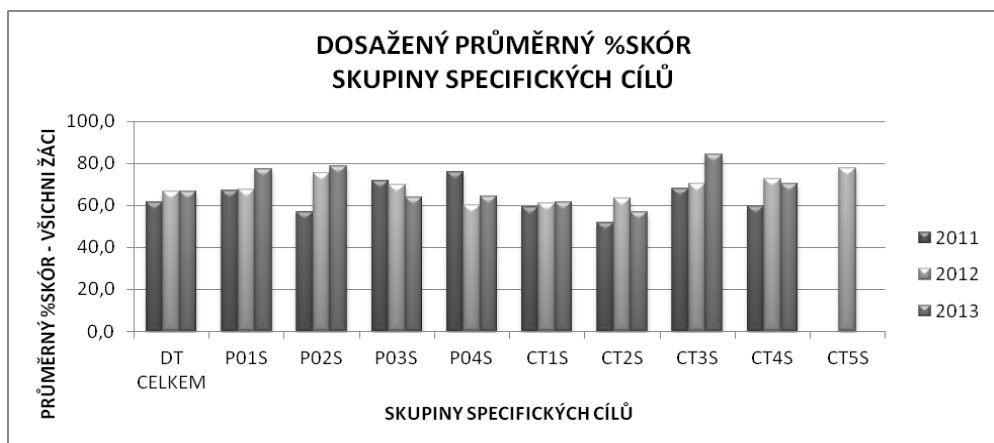
4. Dovednosti a znalosti maturantů na základě analýzy dosažených výsledků v didaktickém testu z NJ

V této kapitole příspěvku se na základě analýz výsledků žáků v jednotlivých ověřovaných dovednostech/specifických cílech pokusíme identifikovat, které ověřované dovednosti maturanti zvládají a které jim činí při řešení úloh problémy. Specifické cíle jsou úzce spjaty se strategií řešení úloh, tj. se strategií poslechu a čtení.

4.1 Výsledky žáků v ověřovaných dovednostech (ve skupinách specifických cílů)

Pro interpretaci níže uvedeného grafu (Graf. č. 10) o dosaženém průměrném %skóre ve skupinách specifických cílů je nutné pracovat s přehledem o jednotlivých ověřovaných dovednostech a jejich zařazení do základních skupin (viz Tabulka č. 3).

Graf č. 10: Dosažený průměrný %skór maturantů ve skupinách specifických cílů v roce 2011–2013

Vysvětlivky: PO1S až PO4S – 1. až 4. skupina specifických cílů pro poslech, CT1S až CT5S – 1. až 5. skupina specifických cílů pro čtení (viz Tab. č. 3 – přehled specifických cílů a jejich zařazení do skupin)

Zprůměrujeme-li dosažené průměrné %skóry za všechny tři maturitní ročníky v poslechu s porozuměním, dosáhli žáci nejlepších výsledků v 1. a 2. skupině specifických cílů (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky činil přibližně 70 %), nejhorsích výsledků ve 4. skupině specifických cílů (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 67 %), tzn. že dovednost pochopit hlavní myšlenku/záměr/názor/pocit a dovednost postihnout hlavní body/hlavní linii nečinily maturantům žádné velké problémy (v těchto dovednostech dosáhli žáci nejlepších výsledků). Naopak v dovednosti postihnout specifické informace (4. skupina specifických cílů), která se váže na otevřené úlohy (3. část DT), vykazovali maturanti nedostatky.

Ve čtení s porozuměním, pokud zprůměrujeme dosažené průměrné %skóry za všechny tři maturitní ročníky, měli maturanti nejlepší výsledky ve 3. skupině specifických cílů (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky činil přibližně 74 %), tj. v dovednosti vyhledat a porozumět detailní informaci. Naopak ve 2. skupině specifických cílů (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 57 %), tj. v dovednosti rozpoznat hlavní body a porozumět popisu události/výstavbě textu, měli žáci nejhorší výsledky. Z 5. skupiny specifických cílů, konkrétně z ověřování dovednosti odhadnout význam neznámých výrazů, nelze činit žádné závěry, jelikož tento specifický cíl byl ověřován pouze jednou a to na jedné úloze v 7. části DT v maturitním roce 2013. Žáci zde dosáhli vysokého průměrného %skóre, a to 77,5 %. O dosaženém průměrném %skóre ve specifických cílech ověřujících jazykovou kompetenci pojednává následující podkapitola.

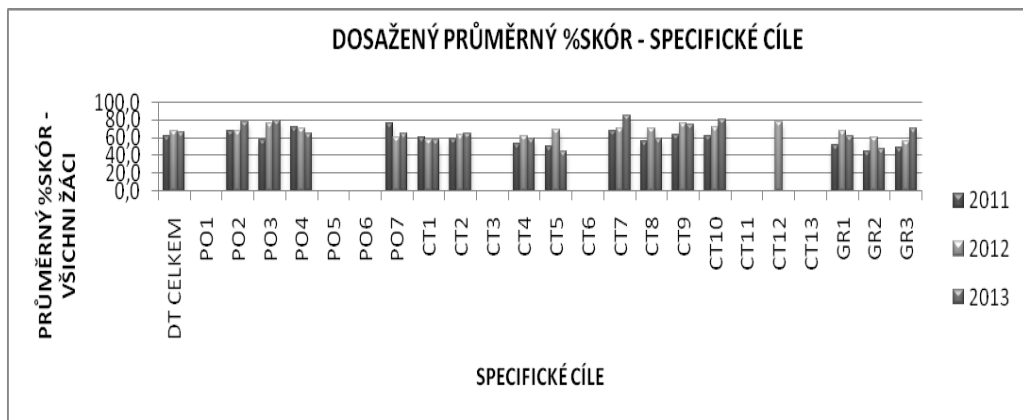
4.2 Výsledky žáků v jednotlivých ověřovaných dovednostech (v jednotlivých specifických cílech)

V této podkapitole se věnujeme podrobné analýze jednotlivých specifických cílů. Pro interpretaci je opět důležité použít seznam specifických cílů (Tabulka č. 3). Graf. č. 11 na následující straně zobrazuje dosažený průměrný %skór v jednotlivých specifických cílech.

V subtestu poslech s porozuměním ověřujeme celkem 7 dovedností/specifických cílů. Specifické cíle č. 1, 5 a 6 (viz Tab. č. 3) nebyly v žádném DT všech tří ročníků MZ z NJ ověřovány. Specifické cíle č. 2 a 3, tj. dovednost pochopit hlavní myšlenku/záměr/názor/pocit vyžadující globální poslech a dovednost postihnout hlavní body vyžadující selektivní poslech, nečinily žákům tak velké problémy (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 70 %) jako specifický cíl č. 7 (dovednost postihnout specifické informace), ve kterém žáci dosáhli nejnižšího průměrného %skóre (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 67 %). Naopak v roce 2011 měli žáci v této dovednosti nejlepší

výsledky (dosažený průměrný %skór byl 75,7 %). Pravděpodobně tak vysoký dosažený průměrný %skór ve 3. části DT v roce 2011 způsobil lehký výchozí text, na jehož základě maturanti řešili otevřené úlohy.

Graf č. 11: Dosažený průměrný %skór maturantů v jednotlivých specifických cílech v roce 2011–2013

Vysvětlivky: PO1 až PO7 – 1. až 7. specifický cíl pro poslech, CT1 až CT13 – 1. až 13. specifický cíl pro čtení, GR1 až GR3 – 1. až 3. specifický cíl pro jazykovou kompetenci (viz Tab. č. 3 – přehled specifických cílů)

Nejlepších výsledků ve čtení s porozuměním, pokud zprůměrujeme dosažené průměrné %skóry za všechny tři maturitní ročníky, dosáhli žáci v 7. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky činil přibližně 74 %), tj. v dovednosti vyhledat a porozumět detailní informaci, která vyžaduje detailní čtení. Dobrých výsledků dosáhli žáci také v 10. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky činil přibližně 72 %), tj. v dovednosti vyhledat specifickou informaci, která se vyskytuje v 6. části DT (u některých dichotomických úloh), dále pak v 9. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 71 %), tj. v dovednosti pochopit informace shromážděné z různých částí textu, která se vyskytuje také v 6. části DT (u některých dichotomických úloh). Zprůměrujeme-li dosažené průměrné %skóry za všechny tři maturitní ročníky, tak největší problémy při řešení úloh měli maturanti v 5. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 55 %), tj. v dovednosti ověřující porozumět popisu událostí. Slabé výsledky měli maturanti také ve specifických cílech 1 (v dovednosti pochopit hlavní myšlenku), 4 (v dovednosti rozpoznat hlavní body) a 8 (v dovednosti pochopit informace shromážděné z více krátkých textů vyskytující se v 8. části DT – v úlohách přiřazovacích). Z dosažených výsledků žáků ve 12. specifickém cíli, tj. v dovednosti

odhadnout význam neznámých výrazů, nelze činit žádné závěry, jelikož tento specifický cíl byl ověřován pouze jednou a to na jedné úloze v 7. části DT v maturitním roce 2013. Žáci zde dosáhli vysokého průměrného %skóre, a to 77,5 %.

U jazykové kompetence dosáhli maturanti nejlepších výsledků v 1. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky činil přibližně 60 %), tj. v ověřování tvarosloví, nejhorších výsledků dosáhli žáci ve 2. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór za všechny tři maturitní ročníky byl přibližně 51 %), tj. v dovednosti správně používat prostředky textové návaznosti. V roce 2012 měli maturanti nejhorší výsledky ve 2. specifickém cíli (dosažený průměrný %skór byl 56,1 %), tj. v dovednosti správně používat lexika.

4. Závěr

Cílem výzkumného šetření byla snaha podat základní přehled o ověřovaných dovednostech v didaktickém testu z cizích jazyků a na základě dat získaných z výsledků maturitních ročníků 2011, 2012 a 2013 z německého jazyka analyzovat, ve kterých částech DT a ověřovaných dovednostech dosahují maturanti z německého jazyka dobrých či méně dobrých výsledků. Zjištění formulovaná v závěru jsou cennou zpětnou vazbou jak pro pedagogické pracovníky, tak i pro budoucí maturanty z německého jazyka, a to zejména v oblasti přípravy na MZ z daného jazyka, ve které by se měla pozornost soustředit na nácvik strategií potřebných při řešení takových typů úloh, které činí žákům problémy.

Počet maturantů absolvující MZ z německého jazyka jako povinného předmětu ve společné části MZ neustále klesá. Nejvíce žáků maturujících z NJ je ze SOŠ (cca 54 %), a to zejména ze SOŠ hotelových a podnikatelských, nejméně žáků je absolventů SOU (cca 7 %). Výsledky žáků se v průběhu testování zlepšují, úspěšnost maturujících v DT z NJ tak stoupá. Nejúspěšnější jsou žáci z gymnázií (zejména z 6letých). Ze středních odborných škol dosahují nejlepších výsledků absolventi ze SOŠ ekonomických. Nejméně úspěšní jsou maturanti ze SOU (vyjma technických), z nástavbových studií, ze skupiny středních odborných škol žáci ze SOŠ zdravotnických, zemědělských a uměleckých.

V didaktickém testu dosahují maturanti lepších výsledků v poslechovém subtestu než ve čtení s porozuměním, méně úspěšní jsou žáci zejména v 9. části DT ověřující jazykovou kompetenci. Nejúspěšnější jsou maturanti ve 2. a 6. části DT, tj. v úlohách dichotomických. Pravděpodobně zde ve výsledcích hraje velkou roli možnost uhádnout správnou odpověď. Méně úspěšní jsou maturanti ve 3. (v úlohách otevřených), v 5. (v úlohách multiple-choice se čtyřmi alternativami s krátkými výchozími texty), 8. (v úlohách přiřazovacích) a 9. části. V poslechu s porozuměním dosahují žáci nejlepších výsledků v dovednosti pochopit hlavní myšlenku/

záměr/názor/pocit (v globálním poslechu) a dovednosti postihnout hlavní body/linii (v selektivním poslechu), ve čtení s porozuměním v dovednosti vyhledat a porozumět detailní informaci (v detailním čtení) a vyhledat specifickou informaci (v některých úlohách dichotomických). Méně úspěšní jsou maturanti v poslecho-
vém subtestu v dovednosti postihnout specifickou informaci (v otevřených úlohách), ve čtení s porozuměním v dovednosti rozpoznat hlavní body a porozumět popisu událostí/výstavbě textu (v selektivním čtení), dále pak v dovednosti pochopit hlavní myšlenku/záměr/názor a porozumět přáním/pocitům (v globálním čtení). Poslední část DT, ve které se ověřuje jazyková kompetence, dělá žákům největší problémy, zejména dovednost správně používat prostředky textové návaznosti. Při řešení DT vynechávají žáci nejvíce úlohy ve 3. části (otevřené úlohy), nejméně pak úlohy v poslechu v 1. a 4. části (úlohy typu multiple-choice s krátkými výchozími texty/nahrávkami).

Všechny úlohy jsou ověřovány na základě přirozeného, autentického kontextu. Některé úlohy ověřují stejnou dovednost/stejný specifický cíl, ale úspěšnost žáků v jejich řešení se liší v závislosti na obtížnosti výchozího textu, tj. v obtížnosti použitých mluvnických prostředků. Obtížnost úloh je dána také typem výchozích textů a obtížností požadované operace s výchozím textem, tj. souvisí se strategií řešení úloh (strategií poslechu či čtení).

5. Použitá literatura

CERMAT. *Katalog požadavků zkoušek společné části maturitní zkoušky. Německý jazyk. Základní úroveň obtížnosti*. Praha: Cermat, 2008 [cit. 15. 10. 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.novamaturita.cz/katalogy-pozadavku-1404033138.html>>.

COUNCIL OF EUROPE. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 273 S. ISBN 978-0-521-80313-6.

RADA EVROPY. *Společný evropský referenční rámec pro jazyky*. 1. vyd. Olomouc: UP, 2002. 267 s. ISBN 80-244-0404-4.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) [online]. Praha: MŠMT, 2004 [cit. 13. 10. 2013]. Dostupné na internetu: <<http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon>>.16.

6. Internetové odkazy

www.ceremat.cz

www.novamaturita.cz3.

Kontakt na autora

Mgr. Soňa Novotná Knotková
Pedagogická fakulta UK
M. Rettigové 4
116 39 Praha 1

Email: knotkova@centrum.cz

Školitel: PhDr. Karel Starý, Ph.D.

Tomáš Hubálek (Ed.)

**Sborník z II. mezinárodní vědecké konference
studentů doktorských studijních programů v oblasti
společenských věd**

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci

vydalo Nakladatelství Epoque s. r. o.

Kaprova 12, 110 00 Praha 1

v roce 2013.

První vydání.

Digitalizaci provedlo Studio Prestig

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Knihy Nakladatelství EPOCHA můžete zakoupit
u svého knihkupce anebo si je lze objednat:
písemně na adrese: Kaprova 12, 110 00 Praha 1 – Staré Město,
telefonicky na čísle: 224 810 353,
e-mailem na adrese: epocha@epocha.cz,
na internetové stránce: www.epocha.cz